

INSTYTUT EKONOMIKI ROLNICTWA
I GOSPODARKI ŻYWNOŚCIOWEJ
PAŃSTWOWY INSTYTUT BADAWCZY

ANALIZA SYTUACJI
EKONOMICZNO-PRODUKCYJNEJ
ROLNICTWA I GOSPODARKI
ŻYWNOŚCIOWEJ NA POCZĄTKU
TRZECIEJ DEKADY XXI WIEKU

WARSZAWA 2023

ANALIZA SYTUACJI
EKONOMICZNO-PRODUKCYJNEJ
ROLNICTWA I GOSPODARKI
ŻYWNOŚCIOWEJ NA POCZĄTKU
TRZECIEJ DEKADY XXI WIEKU

**ANALIZA SYTUACJI
EKONOMICZNO-PRODUKCYJNEJ
ROLNICTWA I GOSPODARKI
ŻYWNOŚCIOWEJ NA POCZĄTKU
TRZECIEJ DEKADY XXI WIEKU**

Redakcja naukowa:
dr inż. Sylwia Łaba

Autorzy monografii są pracownikami Instytutu Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej Państwowego Instytutu Badawczego:

prof. dr hab. Jacek Kulawik (ORCID nr 0000-0001-8731-1765)
dr hab. Barbara Chmielewska, prof. IERiGŻ PIB (ORCID nr 0000-0003-1609-4809)
dr hab. Julian Krzyżanowski, prof. IERiGŻ PIB (ORCID nr 0000-0001-6418-154X)
dr hab. Mariola Kwasek, prof. IERiGŻ PIB (ORCID nr 0000-0002-3691-1733)
dr hab. Iwona Szczepaniak, prof. IERiGŻ PIB (ORCID nr 0000-0002-1511-4428)
dr hab. Marek Wigier, prof. IERiGŻ PIB (ORCID nr 0000-0001-5134-2295)
dr hab. Agnieszka Wrzochalska, prof. IERiGŻ PIB (ORCID nr 0000-0001-5361-0089)
dr Łukasz Ambroziak (ORCID nr 0000-0001-8708-841X)
dr inż. Zbigniew Floriańczyk (ORCID nr 0000-0002-3954-1547)
dr inż. Bożena Karwat-Woźniak (ORCID nr 0000-0003-2503-5181)
dr Cezary Klimkowski (ORCID nr 0000-0002-7160-4683)
dr inż. Sylwia Łaba (ORCID nr 0000-0002-0369-3960)
dr inż. Wiesław Łopaciuk (ORCID nr 0000-0003-2848-1312)
dr Dorota Pasińska (ORCID nr 0000-0003-4363-9202)
dr inż. Joanna Pawłowska-Tyszko (ORCID nr 0000-0001-5232-3301)
dr inż. Ewa Rosiak (ORCID nr 0000-0002-4102-9235)
dr inż. Michał Soliwoda (ORCID nr 0000-0003-4207-4641)
dr inż. Piotr Szajner (ORCID nr 0000-0002-4786-1962)
dr inż. Łukasz Zaremba (ORCID nr 0000-0002-2504-5892)
dr inż. Marek Zieliński (ORCID nr 0000-0002-6686-5539)
mgr inż. Marcin Adamski (ORCID nr 0000-0002-1047-1450)
mgr inż. Bogdan Buks (ORCID nr 0000-0001-7111-6279)
mgr Jadwiga Drożdż (ORCID nr 0000-0003-3096-3177)
mgr Wiesław Dzwonkowski (ORCID nr 0000-0002-8996-1419)
mgr inż. Justyna Herda-Kopańska (ORCID nr 0000-0003-1351-8338)
mgr inż. Krzysztof Hryszko (ORCID nr 0000-0003-2274-0942)
mgr inż. Renata Płonka (ORCID nr 0000-0002-3192-8595)
mgr Katarzyna Rola (ORCID nr 0009-0005-0359-2827)
mgr Jolanta Sobierajewska (ORCID nr 0000-0002-5161-696X)

Recenzenci:

prof. dr hab. Aleksander Grzelak, Uniwersytet Ekonomiczny w Poznaniu
prof. dr hab. Henryk Runowski, Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie

Korekta:

Barbara Walkiewicz, Marta Guzik, Joanna Gozdera

Redakcja techniczna:

Barbara Pawłowska

Projekt okładki:

Leszek Ślipki (grafika na okładce: Pixabay.com)

ISBN 978-83-7658-940-4 (oprawa miękka), ISBN 978-83-7658-941-1 (pdf)

Ark. wyd. 25,37

Wydawca: *Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej Państwowy Instytut Badawczy, ul. Świętokrzyska 20, 00-002 Warszawa,*

tel.: (22) 505 45 18; e-mail: ierigz@ierigz.waw.pl; http://www.ierigz.waw.pl

Skład, łamanie i druk: Dział Wydawnictw IERiGŻ PIB,

tel.: (22) 505 45 26; e-mail: dw@ierigz.waw.pl

SPIS TREŚCI

WSTĘP

dr inż. Sylwia Łaba, Dyrektor IERiGŻ PIB 11

ROZDZIAŁ 1. Rolnictwo w gospodarce narodowej

dr hab. Marek Wigier, prof. IERiGŻ PIB 15

- 1.1. Uwarunkowania makroekonomiczne rozwoju rolnictwa 15
 - 1.1.1. Procesy globalne 15
 - 1.1.2. Sytuacja demograficzna, rynek pracy i wynagrodzenia 18
 - 1.1.3. Polityka pieniężna 22
 - 1.1.4. Budżet państwa, transfery pieniężne i wsparcie rolnictwa 24
 - 1.1.5. Handel zagraniczny 26
- Podsumowanie 28
- Bibliografia 29

ROZDZIAŁ 2. Finanse rolnictwa w latach 2019–2021

*prof. dr hab. Jacek Kulawik, dr Cezary Klimkowski, dr inż. Michał Soliwoda,
mgr inż. Justyna Herda-Kopańska*

- 2.1. Wsparcie rolnictwa w UE i OECD 33
- 2.2. Pomoc krajowa i z Unii Europejskiej 41
- 2.3. Kredytowanie rolników 50
- 2.4. Ubezpieczenia społeczne i gospodarcze oraz podatki 63
- 2.5. Przepływy finansowe 77
- Podsumowanie 82
- Bibliografia 84

ROZDZIAŁ 3. Rolnictwo polskie na tle rolnictwa Unii Europejskiej w aspekcie ekonomicznym i środowiskowym

dr hab. Julian Krzyżanowski, prof. IERiGŻ PIB 91

- 3.1. Obszar ekonomiczny 92
 - 3.1.1. Dochód rolniczy 92
 - 3.1.2. Produktywność rolnictwa 93
- 3.2. Obszar środowiskowo-klimatyczny 97
- Podsumowanie 115
- Bibliografia 116

ROZDZIAŁ 4. Znaczenie działań wspólnej polityki rolnej Unii Europejskiej służących ochronie środowiska przyrodniczego w polskim rolnictwie w latach 2014–2022

dr inż. Marek Zieliński; mgr inż. Marcin Adamski; mgr Jolanta Sobierajewska 119

- 4.1. Metoda badań 120
- 4.2. Stan realizacji działań w ramach WPR UE służących ochronie środowiska przyrodniczego w polskim rolnictwie w latach 2014–2022 127

4.3. Cechy organizacyjne rolnictwa z obszarów w różnym stopniu realizujących działania środowiskowe w ramach WPR UE w ujęciu gmin w 2022 roku	130
4.4. Ocena potencjału produkcyjnego oraz sytuacji ekonomicznej gospodarstw beneficjentów działań środowiskowych na tle gospodarstw pozostałych w 2021 roku	134
Podsumowanie	137
Bibliografia	138

ROZDZIAŁ 5. Przemiany struktury ekonomicznej gospodarstw rolnych i obrót ziemią rolniczą

<i>dr inż. Bożena Karwat-Woźniak, mgr inż. Bogdan Buks</i>	141
5.1. Struktura ekonomiczna gospodarstw rolnych – stan i zmiany	144
5.2. Obrót ziemią rolniczą	151
5.2.1. Skala obrotu właścicielskiego nieruchomościami rolnymi	152
5.2.2. Zmiany w rynkowej wartości gruntów rolnych	159
5.2.3. Dzierżawa gruntów rolnych	160
5.2.4. Ceny ziemi rolniczej i czynszu dzierżawnego w Polsce na tle Unii Europejskiej	164
Podsumowanie	167
Aneks statystyczny	172
Bibliografia	174

ROZDZIAŁ 6. Dochody sektora rolnego i gospodarstw rolnych w 2022 r.

<i>dr inż. Zbigniew Floriańczyk, dr inż. Joanna Pawłowska-Tyszko, mgr inż. Renata Płonka</i>	179
6.1. Dochody sektora rolnego w roku 2022 na tle roku 2021	180
6.2. Dochody gospodarstw rolnych w świetle danych FADN	186
Podsumowanie	194
Bibliografia	196

ROZDZIAŁ 7. Poziom i jakość życia gospodarstw domowych na wsi

<i>dr hab. Barbara Chmielewska, prof. IERiGŻ PIB</i>	199
7.1. Poziom, zmiany i relacje dochodów rozporządzalnych gospodarstw domowych na wsi i w mieście	201
7.2. Poziom, zmiany i relacje dochodów rozporządzalnych według grup społeczno-ekonomicznych gospodarstw domowych	204
7.3. Struktura dochodów ze względu na źródła pochodzenia	208
7.3.1. Struktura dochodów mieszkańców wsi i miast	208
7.3.2. Struktura dochodów w gospodarstwach domowych rolników	210
7.4. Realizacja potrzeb wskaźnikiem poziomu i jakości życia	213
7.5. Infrastruktura i warunki mieszkaniowe na obszarach wiejskich	217
7.6. Subiektywna ocena sytuacji materialnej gospodarstw domowych	219
Podsumowanie	222
Bibliografia	224

ROZDZIAŁ 8. Ludność wiejska oraz jej aktywność zawodowa i sytuacja na rynku pracy

<i>dr Bożena Karwat-Woźniak, dr hab. Agnieszka Wrzochalska, prof. IERiGŻ PIB</i>	227
8.1. Cechy demograficzne i społeczne ludności wiejskiej w latach 2019–2022	228
8.1.1. Trendy demograficzne	228
8.1.2. Liczebność ludności wiejskiej i struktura demograficzna	230
8.1.3. Napływ cudzoziemców	234
8.1.4. Poziom wykształcenia i kompetencje cywilizacyjne ludności	237
8.2. Przeobrażenia w aktywności zawodowej ludności wiejskiej	242
8.2.1. Aktywność zawodowa ludności wiejskiej	242
8.2.2. Aktywność zawodowa ludności wiejskiej według związków z gospodarstwem rolnym	248
8.2.3. Umieszczenie aktywności zawodowej ludności wiejskiej	250
8.2.4. Działy gospodarki a charakter zatrudnienia mieszkańców wsi	253
8.2.5. Popyt na pracę	256
8.2.6. Cudzoziemcy na rynku pracy	258
Podsumowanie	261
Bibliografia	265

ROZDZIAŁ 9. Sytuacja na rynkach rolnych

<i>dr inż. Wiesław Łopaciuk, dr Dorota Pasińska, dr inż. Piotr Szajner, dr inż. Ewa Rosiak, dr inż. Łukasz Zaremba, mgr Wiesław Dzwonkowski, mgr inż. Krzysztof Hryszko, mgr Katarzyna Rola</i>	269
9.1. Rynek zbóż	273
9.2. Rynek rzepaku	277
9.3. Rynek cukru	280
9.4. Rynek ziemniaków	282
9.5. Rynek owoców	285
9.6. Rynek warzyw	287
9.7. Rynek żywca i mięsa wieprzowego	289
9.8. Rynek żywca i mięsa wołowego	291
9.9. Rynek żywca i mięsa drobiowego	292
9.10. Rynek mleka	295
9.11. Rynek jaj	298
9.12. Rynek ryb	300
Podsumowanie	303
Bibliografia	304

ROZDZIAŁ 10. Wyżywienie – poziom i zróżnicowanie

<i>dr hab. inż. Mariola Kwasek, prof. IERiGŻ PIB</i>	307
10.1. Dochody, wydatki i spożycie	307
10.2. Współzależność między dochodami a spożyciem żywności	315
10.3. Ceny żywności	320
10.4. Ubóstwo ekonomiczne	322
Podsumowanie	323
Bibliografia	324

ROZDZIAŁ 11. Sytuacja produkcyjno-ekonomiczna przemysłu spożywczego

<i>dr hab. Iwona Szczepaniak, prof. IERiGŻ PIB, mgr Jadwiga Drożdż</i>	325
11.1. Rozwój produkcji przemysłu spożywczego na tle uwarunkowań zewnętrznych	326
11.2. Inwestycje w przemyśle spożywczym	336
11.3. Sytuacja finansowa przedsiębiorstw przemysłu spożywczego	342
11.4. Struktura podmiotowa przemysłu spożywczego	355
Podsumowanie	360
Bibliografia	362

ROZDZIAŁ 12. Handel zagraniczny i międzynarodowa konkurencyjność polskiego sektora rolno-spożywczego

<i>dr hab. Iwona Szczepaniak, prof. IERiGŻ PIB, dr Łukasz Ambroziak, dr inż. Piotr Szajner</i>	365
12.1. Tendencje ogólne w polskim handlu zagranicznym sektora rolno-spożywczego	365
12.2. Czynniki determinujące polski handel zagraniczny produktami rolno-spożywczymi	368
12.3. Struktura towarowa handlu zagranicznego żywnością	371
12.4. Struktura geograficzna handlu zagranicznego żywnością	373
12.5. Ocena konkurencyjności sektora rolno-spożywczego na rynkach zagranicznych	376
Podsumowanie	390
Bibliografia	391

„Monografia pt. *Analiza sytuacji ekonomiczno-produkcyjnej rolnictwa i gospodarki żywnościowej na początku trzeciej dekady XXI wieku* zespołu pracowników IERiGŻ PIB w Warszawie stanowi przykład interesującego podejścia do problemów funkcjonowania rolnictwa i gospodarki żywnościowej. Chodzi mi przede wszystkim o jej wielowątkowość w ramach poruszanych zagadnień, jak również rangę podejmowanych problemów. (...) Uwagę zwraca bardzo szeroki zakres danych empirycznych wykorzystanych w recenzowanej pracy z wykorzystaniem perspektywy kilkuletniej. Pozwala to na ocenę dynamiczną badanych zjawisk, jak również na szczegółowość ocen. W pracy wykorzystano bowiem wiele baz danych (niejednokrotnie niepublikowanych), między innymi: GUS-u, rachunkowości rolnej systemu FADN, Eurostatu, Komisji Europejskiej, OECD, IERiGŻ PIB, ARiMR, KOWR-u, MRiRW, NIK, NBP, MF, UKNF, KRUS, WITS-Comtrade. (...) Na uwagę zasługuje tytaniczny wysiłek zespołu pracowników IERiGŻ PIB, którzy stworzyli oryginalne, wartościowe opracowanie o potężnym ładunku informacyjnym i analitycznym”.

*Recenzent: prof. dr hab. Aleksander Grzelak,
Uniwersytet Ekonomiczny w Poznaniu*

„Opracowanie zawiera bogate treści merytoryczne i poznawcze z zakresu oceny sytuacji rolnictwa i gospodarki żywnościowej na przełomie drugiej i trzeciej dekady XXI wieku oraz z zakresu makroekonomicznych uwarunkowań, nie tylko tych o charakterze standardowym, ale również takich jak pandemia COVID-19, czy wojna rosyjsko-ukraińska. (...) Stanowi ważną pozycję zarówno z naukowego, metodycznego, jak i praktycznego punktu widzenia. Zawarte tu analizy i wynikające z nich wnioski porządkują i wydatnie wzbogacają wiedzę na temat stanu oraz aktualnych problemów rozwojowych rolnictwa i gospodarki żywnościowej, a sformułowane rekomendacje są istotne dla przyszłego rozwoju rolnictwa i gospodarki żywnościowej oraz poprawy stanu bezpieczeństwa żywnościowego i konkurencyjności tych sektorów polskiej gospodarki na rynkach międzynarodowych”.

*Recenzent: prof. dr hab. Henryk Runowski,
Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie*

WSTĘP

Opracowanie pt. *Analiza sytuacji ekonomiczno-produkcyjnej rolnictwa i gospodarki żywnościowej na początku trzeciej dekady XXI wieku* jest to praca zbiorowa zespołu pracowników naukowych Instytutu Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej Państwowego Instytutu Badawczego (IERiGŻ PIB), która została wykonana w ramach zadania statutowego finansowanego z MEiN w 2023 roku.

Monografia odnosi się do identyfikacji i oceny bieżącej sytuacji w rolnictwie i gospodarce żywnościowej, uwzględniając trendy globalne, makroekonomiczne i zmiany w poszczególnych sektorach oraz nowe uwarunkowania geopolityczne, ukazuje w sposób syntetyczny i wieloaspektowy bieżącą sytuację w agrobiznesie.

Uwarunkowania geopolityczne, w tym np. wojna w Ukrainie, pandemia COVID-19, Europejski Zielony Ład, zmiany klimatyczne czy transformacja energetyczna, mają istotny wpływ na to, co dzieje się w rolnictwie i globalnej gospodarce żywnościowej. Sektor rolno-żywnościowy i obszary wiejskie stanowią kluczową część polskiej gospodarki. Obecnie stoją one przed wieloma nowymi wyzwaniem, które wymagają uwagi, analizy oraz wsparcia ze strony nauki.

Wzrost populacji światowej i zmiany klimatyczne sprawiają, że rolnictwo powinno dostarczać żywność w sposób, który minimalizuje nie tylko koszty produkcji, ale również wpływ na środowisko. Zmiany klimatyczne wymuszają na rolnictwie konieczność dostosowania się do zmieniających się warunków pogodowych oraz rozwijanie bardziej odpornych odmian roślin i zwierząt. Kolejnym wyzwaniem dla rolnictwa są nowe technologie i cyfryzacja takie jak sztuczna inteligencja (AI) i analiza danych, które oferują nowe możliwości optymalizacji procesów produkcyjnych, zarządzania gospodarstwami rolnymi i doskonalenia łańcuchów dostaw żywności. Zapewnienie bezpieczeństwa żywnościowego kraju, które stanęło pod znakiem zapytania przez pandemię COVID-19, wojnę w Ukrainie, pokazały wrażliwość systemów żywnościowych i wywołały obawy przed kolejnym światowym kryzysem żywnościowym. Wiele obszarów wiejskich boryka się z problemem starzenia się ludności i migracją do miast. Konieczne jest opracowanie strategii, które zachęcą młodych ludzi do pozostania na wsi, inwestowania w rolnictwo i rozwijania lokalnych społeczności. Globalizacja handlu żywnością sprawia, że rolnicy muszą konkurować na światowym rynku.

Powyższe czynniki miały istotny wpływ na rolnictwo i gospodarkę żywnościową w ostatnich latach i znalazły odzwierciedlenie w analizach i ocenach zamieszczonych w monografii.

Monografia, którą trzymacie Państwo w ręku, składa się z 12 rozdziałów, które zawierają analizy danych źródłowych oraz wtórnych, oceny, wnioski i rekomendacje. Rozdziały zostały tak opracowane, żeby – wychodząc od pokazania

roli rolnictwa w gospodarce narodowej oraz analizy sytuacji finansowej – przejść do ekonomicznych i środowiskowych aspektów polskiego rolnictwa jako części WPR UE. Następnie analizie zostały poddane przemiany struktury ekonomicznej gospodarstw rolnych, obrót ziemią rolniczą oraz dochody sektora rolnego i gospodarstw rolnych. Na poziomie rolnych gospodarstw domowych został także oceniony poziom i jakość życia, aktywność zawodowa ludności wiejskiej oraz poziom i zróżnicowanie wyżywienia. Kolejnym obszarem oceny jest sytuacja na rynkach rolnych, sytuacja produkcyjno-ekonomiczna przemysłu spożywczego, a także handel zagraniczny i międzynarodowa konkurencyjność polskiego sektora rolno-spożywczego.

W pierwszym rozdziale pt. *Rolnictwo w gospodarce narodowej* zostały omówione i przedstawione makroekonomiczne uwarunkowania rozwoju rolnictwa, uwzględniając m.in. koniunkturę rynkową, politykę pieniężną, inflację, demografię, rynek pracy czy poziom życia, a także skutki wojny w Ukrainie oraz pandemii COVID-19. Zdaniem autora rozdziału udział rolnictwa w tworzeniu PKB w 2022 r. nie przekraczał 2,4%, podczas gdy w 2021 r. było to 2,6%, a w 2015 r. – 2,8%. Globalna produkcja była w 2022 r. wyższa o 3,2% w stosunku do 2021 r., a spożycie ogółem zwiększyło się o 2% głównie w sektorze gospodarstw domowych. Istotnym czynnikiem wzrostu gospodarczego w Polsce był handel międzynarodowy, a produkty rolno-spożywcze stanowiły 14% krajowego eksportu.

Rozdział drugi pt. *Finanse rolnictwa w latach 2019–2021* stanowi kontynuację analizy czynników rozwoju sektora rolno-spożywczego ze szczególnym uwzględnieniem kwestii finansowych. Autorzy rozdziału wskazują na trudny okres popandemiczny dla polskiego rolnictwa i przedstawiają analizy następujących obszarów finansów: wsparcie budżetowe krajowe i unijne, kredytowanie, ubezpieczenia społeczne i majątkowe, podatki oraz przepływy funduszy. Odnotowano stały spadek nominalnej i realnej pomocy publicznej kierowanej do rolnictwa Unii Europejskiej. Polskie rolnictwo, podobnie jak w innych krajach UE, wspierane jest również środkami z budżetów krajowych, jednakże w Polsce to wsparcie ma niewielkie znaczenie.

W trzecim rozdziale pt. *Rolnictwo polskie na tle rolnictwa Unii Europejskiej w aspekcie ekonomicznym i środowiskowym* dokonano analizy obszaru gospodarczego i środowiskowo-klimatycznego w kontekście zrównoważonego rozwoju rolnictwa. Wskaźniki ekonomiczne polskiego rolnictwa dotyczące zarówno dochodów z rolnictwa, jak i dochodu przedsiębiorcy rolnego obniżyły się i wciąż są poniżej średniej Unii Europejskiej. Wskaźniki dla Polski w obszarze środowiskowym są umiarkowanie korzystne. Co ciekawe, wskaźniki dotyczące działalności rolniczej na obszarach chronionych Natura 2000 są bardziej korzystne niż w przodujących krajach Wspólnoty. Liczba gospodarstw ekologicznych maleje, jednak wciąż powierzchnia upraw ekologicznych jest zbliżona do średniej Unii Europejskiej. Autor dokonał analizy także zawartości azotanów w wodach powierzchniowych i podziemnych, zawartości węgla organicznego w glebie, wskaźników dotyczących erozji wodnej oraz ilości wyprodukowanej energii z rolnictwa.

Czwarty rozdział pt. *Znaczenie działań wspólnej polityki rolnej Unii Europejskiej służących ochronie środowiska przyrodniczego w polskim rolnictwie w latach 2014–2022* przedstawia ocenę warunków gospodarowania w polskim rolnictwie oraz ich predyspozycji do ochrony środowiska przyrodniczego, analizę stopnia realizacji działań WPR przyczyniających się do jego ochrony w latach 2014–2022, a także ocenę potencjału produkcyjnego i sytuacji ekonomicznej gospodarstw partycypujących w tych działaniach w 2021 roku.

Rozdział piąty pt. *Przemiany struktury ekonomicznej gospodarstw rolnych i obrót ziemią rolniczą* zawiera próbę oceny zmian w strukturze ekonomicznej gospodarstw rolnych oraz skali obrotu nieruchomościami rolnymi. Analiza dotyczy lat 2010–2020, natomiast w przypadku obrotu gruntami rolnymi głównie analizowano rok 2022. Wśród wielu poruszanych aspektów należało zauważyć, że w obrocie nieruchomościami rolnymi uwarunkowania prawne w ostatnich latach miały większy wpływ na natężenie zmian właścicielskich niż sytuacja ekonomiczna.

W kolejnym rozdziale pt. *Dochody sektora rolnego i gospodarstw rolnych w 2022 roku* zostały poddane analizie dochody i zmiany sytuacji dochodowej sektora rolnego oraz gospodarstw rolnych w latach 2018–2022. Autorzy wykazują, że generalnie dochody rolnictwa były korzystne, a w 2022 r. sytuacja ekonomiczna gospodarstw towarowych w Polsce uległa poprawie w porównaniu z rokiem 2021, głównie ze względu na wzrost dochodów z rodzinnego gospodarstwa rolnego o ok. 47,7%.

Rozdział siódmy pt. *Poziom i jakość gospodarstw domowych na wsi* to ocena poziomu dochodów i wydatków ludności oraz wyniki oceny własnej sytuacji materialnej. Wykazano, że jakość życia mieszkańców wsi jest wciąż niższa niż w mieście oraz niższa od rodzin utrzymujących się ze źródeł pozarolniczych. Mieszkańcy wsi mają niższy poziom wydatków w porównaniu z mieszkańcami miast. Z subiektywnych ocen ludności wiejskiej wynika, że odczuwają poprawę sytuacji materialnej, jak również poziomu wyposażenia w infrastrukturę oraz poziomu warunków mieszkaniowych.

Rozdział ósmy pt. *Ludność wiejska oraz jej aktywność zawodowa i sytuacja na rynku pracy* omawia zmiany ludnościowe w odniesieniu do struktury demograficznej i społecznej oraz przeobrażenia w aktywności zawodowej ludności wiejskiej. Zawiera także analizę wybranych zjawisk demograficznych, ich przebiegu na obszarach wiejskich w 2022 r. w odniesieniu do lat wcześniejszych oraz procesy związane z napływem cudzoziemców do Polski, a także oceny zmian aktywności zawodowej osób mieszkających na obszarach wiejskich.

W kolejnym rozdziale pt. *Sytuacja na rynkach rolnych* autorzy przedstawili uwarunkowania makroekonomiczne i rynkowe krajowego sektora rolno-spożywczego. W 2022 r. charakteryzowały się one dużym ryzykiem produkcyjnym i handlowym, którego głównymi przyczynami były przede wszystkim społeczno-gospodarcze skutki wojny w Ukrainie, a częściowo także skutki pandemii COVID-19. Dobre wyniki produkcyjne oraz stabilna sytuacja podażowo-popytowa na większości krajowych rynków produktów rolnych oraz rosnące obroty

handlu zagranicznego spowodowały, że pomimo bardzo trudnych uwarunkowań rynkowych gospodarstwa rolne i przemysł spożywczy były dobrze przygotowane do prowadzenia działalności operacyjnej.

Rozdział dziesiąty pt. *Wyżywienie – poziom i zrównoważenie* przedstawia wyniki analizy poziomu i zróżnicowania wyżywienia polskiego społeczeństwa. Zwrócono uwagę na to, że poszczególne grupy społeczno-ekonomiczne ludności w Polsce charakteryzują odmienne wzorce konsumpcji żywności, które kształtują się przede wszystkim pod wpływem czynników ekonomicznych. Poziom spożycia żywności w dużym stopniu zależy od dochodów gospodarstw domowych. Z przeprowadzonych badań wynika, że co najmniej 7,5 mln osób w Polsce nie zaspokaja w pełni swoich potrzeb żywnościowych.

W rozdziale jedenastym pt. *Sytuacja produkcyjno-ekonomiczna przemysłu spożywczego* autorzy dokonali oceny sytuacji przemysłu spożywczego w Polsce w 2022 r., czyli w warunkach gwałtownego wzrostu cen surowców rolnych i energetycznych, co wpływało na wzrost kosztów ponoszonych przez przedsiębiorstwa przemysłu spożywczego. Przedstawiono również rozwój produkcji przemysłu spożywczego w Polsce na tle zmieniających się uwarunkowań zewnętrznych, sytuację finansową i działalność inwestycyjną przedsiębiorstw spożywczych oraz zmiany struktury podmiotowej sektora zarówno w przemyśle spożywczym jako całości, a także w głównych branżach.

Ostatni rozdział pt. *Handel zagraniczny i międzynarodowa konkurencyjność polskiego sektora rolno-spożywczego* koncentruje się na analizie zmian w handlu produktami rolno-spożywczymi Polski w latach 2019–2022. Autorzy omówili w nim zmiany poziomu i dynamiki obrotów produktami rolno-spożywczymi, tj. ich eksportu, importu i salda, oraz czynniki determinujące polski handel rolno-spożywczy. Zostały przedstawione również wyniki analizy struktury geograficznej i towarowej handlu oraz znaczenie handlu rolno-spożywczego w handlu zagranicznym Polski ogółem. W rozdziale tym przedstawiono także wskaźnikową ocenę międzynarodowej konkurencyjności sektora rolno-spożywczego, która jest ściśle związana z postępującym procesem umiędzynarodowienia tego sektora.

Pragnę podziękować autorom za wyjątkową pracę, wysiłek, głębokie zrozumienie i wnikliwość analiz, syntetyzowanie informacji oraz próbę oceny i rekomendacji. Jestem przekonana, że monografia ta będzie stanowiła istotny wkład w rozwój nauk ekonomicznych i rolniczych oraz będzie źródłem rekomendacji dla rozwoju polskiego rolnictwa i gospodarki żywnościowej.

Serdeczne podziękowania kieruję również do recenzentów pracy Pana Profesora Henryka Runowskiego i Pana Profesora Aleksandra Grzelaka za wnikliwe i rzetelne recenzje, konstruktywne uwagi oraz pozytywne opinie, które z pewnością przyczyniły się do udoskonalenia opracowania.

dr inż. Sylwia Łaba
Dyrektor IERiGŻ PIB

ROZDZIAŁ 1.

Rolnictwo w gospodarce narodowej

Niniejszy rozdział został poświęcony omówieniu najbardziej aktualnych uwarunkowań rozwoju rolnictwa w 2022 roku. Zaprezentowane zmiany omówiono głównie w odniesieniu do roku 2021 oraz poprzez pryzmat ogólnych tendencji średniookresowych od roku 2015. W kolejnych podrozdziałach przedstawiono zagadnienia dotyczące uwarunkowań makroekonomicznych, w tym procesów globalnych związanych z koniunkturą rynkową, polityką pieniężną i fiskalną, inflacją, transferami pieniężnymi, demografią, rynkiem pracy i bezrobociem, wynagrodzeniami, cenami detalicznymi, poziomem życia i dochodów ludności itp. Niezwykle ważnymi determinantami sektora rolnego w 2022 r. były także implikacje rozpoczętej przez Rosję wojny z Ukrainą oraz zakłócenia wywołane pandemią COVID-19. Rozdział kończą krótkie rozważania na temat najbliższych perspektyw rozwojowych rolnictwa.

1.1. Uwarunkowania makroekonomiczne rozwoju rolnictwa

1.1.1. Procesy globalne

Ostatnie trzy lata w gospodarce światowej to okres silnych szoków wywołanych następstwami wybuchu pandemii COVID-19 oraz zbrojnej napaści Rosji na Ukrainę. Te dwa wydarzenia wywołały falę zjawisk kryzysowych o charakterze globalnym i lokalnym, u podstaw których legły m.in. przerwane globalne łańcuchy dostaw, obawy o suwerenność i bezpieczeństwo żywnościowe oraz wysoki przyrost długu publicznego. Z danych Międzynarodowego Funduszu Walutowego wynika, że globalny wzrost PKB w roku 2022 wyniósł 3,4% (International Monetary Fund [IMF], 2023), co oznacza, że był niższy w stosunku do roku poprzedniego o 2,5 pkt proc. Bank światowy prognozuje, że w 2023 r. globalny wzrost spowolni do 1,7% (World Bank [WB], 2023). W 2022 roku największymi na świecie gospodarkami pozostały jednak nadal Stany Zjednoczone (wartość nominalna PKB to 23,0 bln USD), Chiny (17,7 bln USD), Japonia (4,9 bln USD), a z krajów europejskich Niemcy (4,2 bln USD). Polska z PKB o wartości ok. 688 mld USD uplasowała się w tym rankingu na 22. miejscu.

Przyczyną spowolnienia gospodarki światowej w 2022 r. była wysoka inflacja, szczególnie dotkliwa w krajach o niskim poziomie rozwoju gospodarczego, skorumpowanych lub niestabilnych politycznie ((Food and Agriculture Organization [FAO], b.d.). Według Trading Economics (b.d.) (obejmującego klasyfikacją 196 krajów) najwyższą inflacją w 2022 r. dotknięte były Zimbabwe (ok. 244%), Wenezuela (156%) i Liban (142%). W Europie najbardziej uwidoczniła się ona w Turcji (64,3%), zaś w Unii Europejskiej (UE) najgorzej radziły sobie z nią Węgry (24,5%). W Polsce oraz byłych republikach bałtyckich i Bułgarii wskaźnik inflacji oscylował w granicach ok. 16–17%. Największe gospodarki światowe, tj. USA i Chiny, zamknęły rok 2022 inflacją na poziomie odpowiednio 6,5 i 1,8%. Wysoka inflacja wywołała w większości krajów szybkie i synchroniczne zaostrzenie polityki pieniężnej, szczególnie w największych rozwiniętych gospodarkach. Działania te konieczne z punktu widzenia utrzymania stabilności cen, przyczyniły się do znacznego pogorszenia globalnych warunków finansowych, co w konsekwencji hamowało aktywność gospodarczą. Zaledwie po wyjściu z recesji wywołanej pandemią w 2020 r. światowa gospodarka po raz kolejny niebezpiecznie zbliżyła się do tego stanu.

Na tle gospodarki światowej gospodarka Polska w 2022 r. osiągała dość dobre wyniki. Z danych statystycznych Głównego Urzędu Statystycznego (GUS) wynika, że w 2022 r. PKB wzrósł w stosunku do roku poprzedniego o 5,1%, choć jego przyrost był niższy (w stosunku do wzrostu z roku 2021) o 1,8 pkt proc. (tab. 1). Nominalna wartość PKB w 2022 r. (blisko 3,1 bln PLN w cenach bieżących) była wyższa w stosunku do 2015 r. o ok. 71%, zaś w ujęciu realnym o 32%. Równocześnie wartość PKB wyrażona w standardzie siły nabywczej (PPS) w przeliczeniu na 1 mieszkańca stanowiła 79% średniej dla UE-27 (77% w roku 2021). Siłą napędową gospodarki był przemysł, odpowiadający za blisko 28% wytworzenia wartości dodanej brutto (WDB) oraz handel – ok. 16%. Rosnące znaczenie miały także takie sektory jak obsługa rynku nieruchomości (ok. 5,7% WDB) czy działalność finansowa i ubezpieczeniowa (ok. 5%). Udział rolnictwa w tworzeniu WDB systematycznie się zmniejszał. W roku 2022 nie przekraczał już 2,4% (2,6% w roku 2021 oraz 2,8% w roku 2015). Z powodu kryzysu wywołanego pandemią COVID-19 oraz rosnących kosztów obsługi kredytów spowolnienie dotknęło również m.in. sektory budownictwa, handlu pojazdami samochodowymi czy edukacji. W 2022 r. nominalna wartość globalnej produkcji rolniczej była wyższa o 3,2% w porównaniu z rokiem poprzednim, a w całym okresie 2015–2022 wzrosła ona o ok. 8,5%, przy czym większy przyrost w całym tym siedmioletnim okresie odnotowano w produkcji roślinnej (o 10,2%) niż w produkcji zwierzęcej (o 5,8%).

Tabela 1. Wybrane wskaźniki makroekonomiczne w latach 2015–2022

Wyszczególnienie	2015	2019	2020	2021	2022
PKB (ceny bieżące w mld PLN)	1798,5	2288,9	2337,7	2631,3	3078,3
PKB (ceny stałe)					
rok poprzedni = 100	104,2	104,5	98,0	106,9	105,1
2015 = 100	100,0	119,9	117,5	125,6	132,0
PKB brutto na 1 mieszkańca w PPS (UE-27 = 100)	69	73	76	77	79
Wartość dodana brutto (ceny bieżące w mld PLN), w tym:	1595,4	2011,4	2059,1	2289,7	2736,1
przemysł	421,5	499,5	508,9	592,0	755,0
rolnictwo	45,0	54,2	60,1	59,0	66,1
Wartość dodana brutto (ceny stałe)					
rok poprzedni = 100	104,5	104,3	98,0	106,6	105,0
2015 = 100	100,0	119,2	116,8	124,5	130,7
Globalna produkcja rolnicza					
rok poprzedni = 100	96,1	96,6	101,7	95,5	103,2
2015 = 100	100,0	108,3	110,1	105,1	108,5
Popyt krajowy (ceny stałe)					
rok poprzedni = 100	103,9	103,3	97,3	108,5	105,1
2015 = 100	100,0	118,3	115,1	124,9	131,3
Spożycie (ceny stałe)					
rok poprzedni = 100	103,5	104,1	98,5	105,9	102,0
2015 = 100	100,0	118,4	116,6	123,4	125,9
Relacja spożycia do produktu krajowego brutto (%)	76,9	75,8	75,6	74,9	74,6
w tym relacja spożycia w sektorze gospodarstw domowych do produktu krajowego brutto (%)	58,2	56,9	55,6	55,3	55,9
Akumulacja (ceny stałe)					
rok poprzedni = 100	105,6	100,5	92,5	119,4	115,9
2015 = 100	100,0	118,7	109,8	131,1	151,9
Nakłady brutto na środki trwałe (ceny stałe)					
rok poprzedni = 100	106,9	106,2	97,7	101,2	105,0
2015 = 100	100,0	112,3	109,7	111,0	116,6
Relacja akumulacji brutto do produktu krajowego brutto (w %)	21,0	20,5	18,8	21,8	23,9
w tym relacja nakładów brutto na środki trwałe do produktu krajowego brutto (%)	20,4	18,9	18,3	16,8	16,7

Źródło: GUS (2021b, 2021d, 2022a, 2023a, 2023e).

Oznaką dobrej, choć słabnącej koniunktury gospodarczej, była mniejsza dynamika przyrostu popytu krajowego, będącego sumarycznym odzwierciedleniem spożycia i akumulacji. W roku 2022 jego przyrost w stosunku do roku 2021 wyniósł 5,1% (wobec 8,5% w roku 2021). W porównaniu z rokiem 2015 był on jednak wyższy o 31%. Spożycie ogółem zwiększyło się w 2022 r. o 2% w relacji do roku poprzedniego (w porównaniu z rokiem 2015 było ono wyższe o blisko 22%). Główną siłą napędową wzrostu spożycia krajowego w roku 2022 w stosunku do roku 2021 był przyrost konsumpcji w sektorze gospodarstwach domowych (realnie o ok. 3,3%). Silny przyrost spożycia wywołany został popytem tworzonym przez uciekających przed skutkami wojny uchodźców z Ukrainy. W tym samym okresie spożycie w sektorze instytucji rządowych i samorządowych obniżyło się o ok. 2%. W ostatnich latach powoli zmniejszał się także udział spożycia ogółem w relacji do PKB (74,6% w roku 2022 wobec 76,9% w roku 2015), w tym spożycia indywidualnego (55,9% wobec 58,2% w tych samych latach), co generalnie wskazuje na malejący, w wyniku rosnącej inflacji, poziom dobrobytu. W 2022 roku (w stosunku do roku poprzedniego) wartość akumulacji wzrosła o ok. 16%, zaś nakładów brutto na środki trwałe zaledwie o 5%. W relacji do PKB nastąpił w latach 2021–2022 również wzrost wartości akumulacji o 2,1 pkt proc. do wartości 23,9%, zaś udział nakładów brutto na środki trwałe pozostał na zbliżonym poziomie 16,7%. Proporcje te świadczą o większej ostrożności podmiotów gospodarczych, spowalnianiu inwestycji i przeznaczaniu większej ilości środków finansowych na potrzeby gromadzenia zapasów, rezerw czy środków obrotowych.

1.1.2. Sytuacja demograficzna, rynek pracy i wynagrodzenia

Przemianom agrarnym towarzyszy odpływ ludności pracującej w rolnictwie do działalności pozarolniczej. Prawidłowość ta, warunkowana ogólnym rozwojem gospodarczym i zmianami wydajności pracy, obserwowana jest od dziesięcioleci we wszystkich rozwiniętych gospodarkach. Zazwyczaj wyższe wynagrodzenie i wyższy standard życia w miastach, często pogłębiany przez nierównomierny sektorowy podział PKB pomiędzy miastem i wsią, ośrodkami centralnymi i peryferyjnymi, wywołują odpływ ludności do miast. Również zapotrzebowanie na pracę, niezwykle zróżnicowane wymagania pracodawców dotyczące kwalifikacji zawodowych oraz sam charakter pracy w zawodach pozarolniczych powodują, że praca w mieście staje się dla wielu mieszkańców wsi bardziej atrakcyjną. Wyżej wymienione czynniki jednoznacznie determinują popyt na pracę, jak i określają jej podaż. Równoległe dla mieszkańców wsi praca w rolnictwie przestaje stanowić jedyne miejsce zarobkowania. Wraz z rozwojem społeczno-gospodarczym następuje coraz silniejsze przesunięcie zatrudnienia na wsi w kierunku działalności pozarolniczej. Dzięki temu zmieniają się funkcje gospodarcze pełnione przez wieś, a obszary wiejskie stają się coraz bardziej wielofunkcyjne.

Od 1996 r. obserwujemy w Polsce systematyczny spadek liczby ludności. Według danych GUS-u na koniec 2022 r. (GUS, 2022c) liczba ludności w Polsce spadła w stosunku do roku poprzedniego o 140 tys. do 37,8 mln osób, a w relacji do roku 2015 liczba ludności Polski była mniejsza aż o 667 tys. (tab. 2). Niestety jest to tendencja w dającej się przewidzieć perspektywie nieodwracalna oraz niosąca za sobą bardzo istotne konsekwencje dla rynku pracy. W latach 2015–2022 odsetek ludności w wieku produkcyjnym zmniejszył się z 62,4 do 58,7% (59,1% w roku 2021), a wzrosła liczba ludności w wieku poprodukcyjnym o ponad 1 milion. Odsetek osób w wieku poprodukcyjnym wzrósł zatem z 19,6% w 2015 r. do 22,9% w 2022 roku. Ogólna liczba pracujących w III kwartale 2021 r. zmniejszyła się z 16,81 mln osób do 16,69 mln (tj. o 0,7%) w III kwartale 2022 roku. Populacja biernych zawodowo liczyła zaś na koniec III kwartału 2022 r. 12 532 tys.

W analizowanym okresie 2015–2022 liczba ludności w miastach zmniejszyła z 23,17 mln osób (60,3%) do 22,49 mln osób (59,6%), a w stosunku do 2021 r. zmniejszyła się o kolejne 135 tysięcy. W III kwartale 2022 r. udział osób aktywnych zawodowo (tj. w wieku 15–89 lat) w ogólnej liczbie osób był wyższy wśród mężczyzn niż wśród kobiet i wynosił odpowiednio 65,7 oraz 50,6%. Wśród osób w wieku produkcyjnym (tj. w wieku 18–64/59) odpowiednie wartości wynosiły 83,3 oraz 76,4%. Aktywizacja zawodowa kobiet jest niezwykle aktualnym problemem, szczególnie ważnym na obszarach wiejskich. Analogiczne wskaźniki dla mieszkańców miast oraz mieszkańców wsi wynosiły odpowiednio dla osób aktywnych zawodowo 57,6 i 58,2%, a dla osób w wieku produkcyjnym 81,8 i 77,7%.

Wieś utraciła przewagę nad miastem także pod względem współczynnika przyrostu naturalnego. W miastach jest on ujemny od 2012 r., a na wsi od 2018 roku. W 2022 r. współczynnik przyrostu naturalnego wyniósł $-3,8\text{‰}$ wobec $-4,9\text{‰}$ w poprzednim roku i $-0,9\text{‰}$ w 2019 roku. Równocześnie wieś niemal zrównała się z miastem poziomem współczynnika dzietności. Mieszkanki wsi charakteryzuje także większy spadek płodności niż ich miejskie rówieśniczki. W 2021 r. (GUS, 2022d) współczynnik dzietności wyniósł 1,33, co oznacza, że na 100 kobiet w wieku rozrodczym (15–49 lat) przypadło 133 urodzonych dzieci, zaś w dużych miastach współczynnik dzietności wynosił zaledwie 1,15 (1,26 dla całego kraju). W sumie wartości te oznaczają, że współczynnik dzietności jest na poziomie poniżej prostej zastępowalności pokoleń. Problem ten potęgowany był także przez kryzysy społeczne (w tym pandemia COVID-19 czy wojna na Ukrainie), które wpływają negatywnie na decyzje prokreacyjne.

W okresie 2015–2022 ujawniła się oczywista zależność pomiędzy stopą bezrobocia a tempem wzrostu gospodarczego. Według danych Eurostatu Polska (z odczytem na poziomie 2,9%) należała do państw z najniższym poziomem bezrobocia, które w całej UE wyniosło w 2022 r. ok. 6%, a w strefie euro 6,6% (Eurostat, b.d.). Tym samym można uznać, że w Polsce został osiągnięty próg tzw. bezrobocia naturalnego w warunkach równowagi na rynku pracy. Z danych Ministerstwa Rodziny i Polityki Społecznej (MRiPS, 2023) wynika, że stopa bezrobocia rejestrowanego w końcu 2022 r. wyniosła 5,2%, tj. o 0,6 pkt proc. mniej niż rok wcześniej, a liczba bezrobotnych zmniejszyła się w stosunku do roku

poprzedniego o 83 tys. osób, sięgając 812 tysięcy. W relacji do 2015 r. liczba osób bezrobotnych była mniejsza o blisko 751 tysięcy. Na poprawę sytuacji na rynku pracy w 2022 r. wpłynęła wysoka dynamika aktywności gospodarczej. Przeciętne zatrudnienie w gospodarce narodowej, bez jednostek mikro, czyli firm zatrudniających do dziewięć osób, było o 2,2% wyższe niż rok wcześniej, a w tym w sektorze przedsiębiorstw zwiększyło się o 2,6%. Stopa bezrobocia na wsi w IV kwartale 2022 r. wyniosła zaledwie 3,3% i była wyższa od poziomu z roku poprzedniego o 0,1 pkt proc., zaś niższa o 4,7 pkt proc. od poziomu z roku 2015. Wzrost popytu na pracę wynikał m.in. z szybkiego zmniejszenia się zasobów pracy męskiej siły roboczej narodowości ukraińskiej (mężczyźni wyjechali na wojnę i niezbędne było zastąpienie ich pracy przez polskich robotników).

Oceniając rezerwy zasobów pracy, należy podkreślić, że są one na wyczerpaniu. Rynek pracy cechuje rosnący niedobór pracowników. Dotyczy to nie tylko sektorów usługowych gospodarki, głównie budownictwa czy handlu, ale także rolnictwa, w tym wyspecjalizowanych gospodarstw rolnych (zwłaszcza ogrodniczych) o dużym sezonowym zapotrzebowaniu pracy. Sytuacja ta tworzy rosnącą presję na pozyskanie rolniczej i wiejskiej siły roboczej, a tymczasem zarówno demografia, jak i naturalne bariery przyspieszania zmian struktury agrarnej ograniczają taką podaż. Z powodu wojny w Ukrainie rósł na wsi deficyt pracowników, szczególnie niezbędnych w pracach sezonowych. Utrzymany został także obserwowany od kilku lat trend malejącej liczby osób trwale poszukujących zatrudnienia.

Skutkiem braku rąk do pracy i malejącego bezrobocia była trwała presja pracowników na wzrost wynagrodzeń. Potęgował ją jeszcze ustawowy wzrost płacy minimalnej. W 2022 r. minimalne wynagrodzenie brutto za wynosiło 3010 PLN (2800 PLN w 2021 roku), a minimalna stawka godzinowa 19,70 PLN (18,30 PLN w roku 2021). W konsekwencji przeciętne miesięczne wynagrodzenie brutto w gospodarce narodowej wzrosło nominalnie w latach 2015–2022 o 62%, tj. do wartości 6,3 tys. PLN. W porównaniu z 2021 r. nominalnie przeciętne miesięczne wynagrodzenie w gospodarce narodowej było wyższe w 2022 roku o 12%. Równocześnie wskaźnik realnego przeciętnego wynagrodzenia w gospodarce narodowej w 2022 r. w stosunku do roku poprzedniego wyniósł 97,9%. Oznacza to zatem spadek realnej wartości wynagrodzeń o 2,1%. Analiza tempa wzrostu wynagrodzeń w okresie minionych ośmiu lat wskazuje, że wynagrodzenia realne w całej gospodarce wprawdzie podlegały wahaniom koniunkturalnym, ale w warunkach wzrostu gospodarczego były z nim kierunkowo skorelowane, a ich wieloletnie tempo wynosiło średnio ok. 3,5% rocznie. Pierwszy w analizowanym okresie spadek płac realnych nastąpił w miesiącach kwiecień–maj 2020 r. (odpowiednio o –1,3 i –1,5%), a kolejny w 2022 roku. Przez cztery miesiące z rzędu (sierpień–listopad) następował spadek płac realnych (odpowiednio o: –2,7, –2,0, –3,8, –2,7%) oraz maj–czerwiec (odpowiednio –3,0 i –2,1% rok do roku). Wysoka inflacja w 2022 r., która wyniosła średniorocznie 14,4% (GUS, 2023b), wywołała zatem realne obniżenie wynagrodzeń, ponieważ ich podwyżki nie nadążały za tempem wzrostu cen.

W 2022 r. sytuacja dochodowa gospodarstw domowych uległa pogorszeniu. Wprawdzie dochód rozporządzalny na osobę w ujęciu rok do roku wzrósł nominalnie z 2062 do 2250 PLN, tj. o nieco ponad 9,1%, realnie jednak zmalał o 5,3%. W 2021 roku (przy średniorocznej inflacji 5,1%) nominalne dochody wzrosły o 7,4%, a realnie o 2,2% w stosunku do dochodu z 2020 roku. W okresie 2015–2019 notowany był systematycznie kilkuprocentowy (5–7% rocznie) wzrost dochodów rozporządzalnych, jednak pandemia COVID-19, a następnie rosnąca inflacja wyhamowały i odwróciły ten trend. Wraz ze wzrostem dochodu rozporządzalnego rosły równolegle wydatki, które w 2022 r. wyniosły w gospodarstwach domowych około 1474 PLN na jedną osobę, czyli były nominalnie wyższe o 12% w stosunku do roku 2021. Na negatywny rozwój tendencji w budżetach gospodarstw domowych wskazuje rosnący od 2015 r. udział wydatków na żywność (wzrost z 24 do 26%), nośniki energii (wzrost z 10,8 do 11,4%) czy transport (wzrost z 8,7 do 9,8%).

Tabela 2. Ludność, rynek pracy i wynagrodzenia

Wyszczególnienie	2015	2019	2020	2021	2022
Liczba ludności w Polsce (stan w końcu okresu) (tys.)	38 437,2	38 382,6	38 088,6	37 907,7	37 767,3
Pracujący w gospodarce narodowej (stan w końcu okresu) (tys.)	14 829,8	16 120,6	16 021,4	16 780,0	16 796,0
Bezrobotni zarejestrowani (stan w końcu roku) (tys.)	1 563,3	866,4	1 046,4	895,2	812,3
Stopa rejestrowanego bezrobocia (stan w końcu roku) (%)	9,7	5,2	6,3	5,4	5,2
Stopa bezrobocia według BAEL w miastach (stan w końcu roku) (%)	6,5	3,0	3,0	2,7	2,6
Stopa bezrobocia według BAEL na wsi (stan w końcu roku) (%)	8,0	2,8	3,3	3,2	3,3
Przeciętne miesięczne wynagrodzenie nominalne brutto w gospodarce narodowej (PLN)	3 899	4 918	5 167	5 662	6 346
Dynamika przeciętnego miesięcznego realnego wynagrodzenia brutto w gospodarce narodowej (%; rok poprzedni = 100)	4,5	4,8	2,9	3,3	-2,1
Dochód realny do dyspozycji brutto w sektorze gospodarstw domowych (2015 = 100)	100,0	118,5	122,5	124,7	
Poziom przeciętnych miesięcznych dochodów na 1 osobę w gospodarstwach domowych (w PLN)	1 386	1 819	1 919	2 062	2 250
Poziom przeciętnych miesięcznych wydatków na 1 osobę w gospodarstwach domowych (w PLN)	1 091	1 252	1 210	1 316	1 474

Źródło: GUS (2020, 2021a, 2023a–d).

1.1.3. Polityka pieniężna

Polityka pieniężna jest zasadniczym filarem makroekonomicznej polityki państwa, a jej głównym celem jest zapewnienie stabilności cen. Zajmuje się regulacją ilości pieniądza w obiegu w taki sposób aby sprzyjać utrzymaniu wzrostu gospodarczego oraz stabilności systemu finansowego. Poprzez oddziaływanie na stopy procentowe, kontrolę przyrostu podaży pieniądza czy kurs walutowy wpływa na procesy inflacyjne, a pośrednio także koszty kredytu czy skłonność do oszczędzania. Instytucjami odpowiedzialnymi za jej realizację w Polsce są Narodowy Bank Polski oraz Rada Polityki Pieniężnej.

W całym okresie 2015–2022 notowany był wzrost podaży pieniądza. Nominalnie zasoby pieniężne wyrażone agregatem M3 wzrosły na koniec 2022 r. w stosunku do roku poprzedniego o ponad 5%, tj. do 2091 mld PLN. Wartość ta stanowiła ok. 68% PKB wobec 78% w rekordowym roku 2020 (64% w roku 2015). W analizowanym siedmioleciu nastąpił także ponad dwukrotny przyrost kreacji pieniądza gotówkowego do wartości 354 mld PLN. Pieniądz gotówkowy poza kasami banków przyrósł lawinowo w roku 2020 (o ok. 37% w stosunku do roku poprzedniego) oraz o kolejne 4% w roku 2022 (w stosunku do roku 2021). Przyrost gotówki w obiegu to w dużej mierze efekt ich dodruku (będący m.in. konsekwencją pomocy publicznej udzielanej przy zwalczaniu skutków COVID-19) oraz niskich stóp procentowych. Większa ilość pieniędzy w obiegu wpłynęła na zwiększenie konsumpcji, która generowała wzrosty cen. Wpływ na przyspieszenie inflacji miała także „zamrożona” w okresie lockdownów konsumpcja. Nagromadzenie znacznych oszczędności, zarówno u osób fizycznych, jak i u podmiotów gospodarczych, wraz z uruchomieniem rządowego wsparcia, zwiększyły w kolejnym okresie popyt. Dopiero decyzje Rady Polityki Pieniężnej (RPP) o stopniowym wzroście stóp procentowych zapoczątkowane w styczniu 2022 r. spowodowały hamowanie popytu na pieniądź. Równocześnie w 2022 r. zmniejszyła się o 7% w stosunku do roku poprzedniego wartość kredytów bankowych w sektorze gospodarstw domowych (do 737 mld PLN), przy równoczesnym wzroście w sektorze przedsiębiorstw o 10% (do wartości 423 mld PLN).

Kursy walut, których wahania są stanem naturalnym dla większości gospodarek światowych, w 2022 r. dowodzą osłabiania się polskiej waluty. Oficjalny kurs Narodowego Banku Polskiego (NBP) wymiany trzech podstawowych walut wzrósł w stosunku do roku poprzedniego nominalnie o 14,5% względem USD, 2,6% – EUR i 10,5% – CHF, powodując deprecjację złotego. Największy wpływ na deprecjację złotego miała polityka pieniężna państwa oraz decyzje związane ze sposobami zwalczania skutków pandemii koronawirusa i przeciwdziałania konsekwencjom wybuchu wojny w Ukrainie. W ich wyniku rynki – zarówno finansowe, jak i surowcowe – zaczęły gwałtownie reagować na podwyższone czynniki ryzyka związane z niepewnością, przerwaniem łańcuchów dostaw czy zagrożeniem braku paliw i energii. Wszystko to sprawiło, że wiele podmiotów gospodarczych znalazło się w kłopotach finansowych lub upadło, co skutkowało także zwiększeniem trudności na rynku pracy.

Tabela 3. Podstawowe dane z zakresu polityki pieniężnej, cen oraz kursy walut

Wyszczególnienie	2015	2019	2020	2021	2022
Podaż pieniądza wyrażona agregatem M3 (stan w końcu roku) (mld PLN)	1155	1566	1823	1985	2091
rok poprzedni = 100	109,1	108,3	116,4	108,9	105,4
(% PKB)	64,1	68,3	78,3	76,3	67,9
Pieniądz gotówkowy w obiegu (mld PLN)	149,7	224,1	306,8	340,4	353,7
w tym pieniądz gotówkowy w obiegu (poza kasami banków)	115,1	110,3	136,9	110,9	103,9
Depozyty sektora bankowego (mld PLN)	981,8	1347,5	1544,6	1716,3	1823,1
Wartość kredytów bankowych (stan na koniec grudnia) (mld PLN)					
przesiębiorstwa	325,9	383,2	366,9	384,9	423,4
gospodarstwa domowe	585,9	740,2	759,0	793,1	737,6
Stopa oprocentowania redyskonta weksli (stan w końcu roku)	1,75	1,75	0,11	1,80	6,80
Wskaźnik cen towarów i usług konsumpcyjnych CPI (rok poprzedni = 100)	99,1	102,3	103,4	105,1	114,4
Skumulowany kwartalny wskaźnik cen dóbr inwestycyjnych (kwartał poprzedni = 100)	100,2	102,2	102,1	106,8	112,4
Skumulowany półroczny wskaźnik cen skupu podstawowych produktów rolnych (poprzednie półrocze = 100)	92,6	104,6	95,4	118,1	148,7
Wskaźniki relacji „nożyc cen” produktów rolnych sprzedawanych do towarów i usług nabywanych na cele produkcji rolniczej	99,1	111,7	97,5	100,7	106,8
Kurs oficjalny NBP:					
100 USD	377,01	383,95	389,93	386,29	446,07
100 EUR	418,39	429,80	444,48	456,74	468,6z9
100 CHF	392,00	386,34	415,32	422,52	466,93

Źródło: GUS (2021c–d, 2022a–b, 2023a–b, f–i), NBP (2023).

Słabszy złoty, wahania stóp procentowych oraz dodatkowy dopływ pieniądza do gospodarki, będący efektem podjętych przez rząd działań antykryzysowych, przyczyniły się do przyspieszenia procesów inflacyjnych. Ceny towarów i usług konsumpcyjnych po okresie wyraźnej ich stagnacji (czy nawet odnotowanych procesów deflacyjnych w latach 2015–2016) powróciły na ścieżkę wyraźnego wzrostu w latach 2021–2022. Od marca do końca 2022 r. inflacja utrzymywała się na poziomie dwucyfrowym. Średnioroczny wzrost cen konsumpcyjnych, wyrażonych miernikiem CPI, w 2022 r. wyniósł już 14,4% wobec 5,1% w roku poprzednim. Skumulowany kwartalny wskaźnik cen dóbr inwestycyjnych w tym samym okresie wzrósł z 6,8 do 12,4%. Inflację generowały m.in. wzrost cen energii w drugiej połowie 2022 r., tzw. efekt bazy (czyli niskiej inflacji w latach poprzednich), oraz duża podaż pieniądza w obiegu.

Lata 2021–2022 to generalnie okres korzystnego dla rolnictwa kształtowania się wskaźnika „nożyc cen”, ponieważ ceny produktów rolnych rosły szybciej niż ceny środków produkcji w rolnictwie. W roku 2022 wartość tego wskaźnika osiągnęła poziom 106,8 na rzecz rolnictwa. Tendencja ta uległa wyhamowaniu, szczególnie w drugiej połowie 2022 r., z powodu gwałtownie rosnących cen energii i gazu, a w konsekwencji cen nawozów mineralnych oraz środków ochrony roślin.

1.1.4. Budżet państwa, transfery pieniężne i wsparcie rolnictwa

Okres 2015–2022 cechuje permanentny deficyt budżetu państwa (tab. 4). Najwyższy ujemny wynik finansowy zanotowano w roku 2020 (–84 mld PLN). W roku 2022 ujemne saldo budżetu państwa wyniosło –12,4 mld PLN. W tym samym czasie (w ujęciu nominalnym) dochody budżetu państwa wzrosły o ponad 75% (do 505 mld PLN), a wydatki o ok. 56% (517 mld PLN). Zmniejszenie deficytu budżetu państwa ma związek ze wzrostem wpływów z podatków pośrednich, tj. VAT-u, który wyniósł w 2022 r. 230,4 mld PLN (co oznacza wzrost o 6,8% w stosunku do 2021 r.) oraz podatku akcyzowego – 79,8 mld PLN (tj. o 5,2% więcej niż w 2021 r.). Dochody z tytułu CIT wyniosły ok. 70,1 mld PLN i były wyższe o 33,9% r/r, zaś dochody z tytułu PIT wyniosły 68,1 mld PLN i były niższe o 7,5% niż w 2021 roku. Wykonanie dochodów niepodatkowych wyniosło ok. 36,9 mld PLN i było niższe o ok. 23,6 mld PLN (tj. 39,0%) w stosunku do wykonania w roku 2021. Przyczyną mniejszych wpływów było m.in. przekazanie części zysku NBP oraz wpływów ze sprzedaży uprawnień do emisji CO₂ do Funduszu Przeciwdziałania COVID-19. Ogólne wpływy podatkowe były jednak wyższe w 2022 r. w stosunku do roku 2021 o ok. 33,3 mld PLN.

Wyrazem polityki gospodarczej państwa i systematycznego od wielu lat deficytu budżetowego jest rosnące zadłużenie sektora finansów publicznych (tzw. PDP). Wzrosło ono z ok. 877 mld PLN w roku 2015 do ponad 1209 mld PLN w roku 2022, tj. o ok. 38%, w tym zadłużenie krajowe wzrosło aż o ponad 57%. W porównaniu z rokiem 2021 dług publiczny wzrósł w 2022 r. o 5%. Poziom długu oficjalnie udało się utrzymać w granicach konstytucyjnego limitu 60% PKB. Jego eksplozja jest jednak widoczna przy zastosowaniu do pomiaru jednego z elementów kryterium fiskalnego z Maastricht – tzw. wskaźnika EDP. W 2020 r. dług sektora instytucji rządowych i samorządowych (EDP) był wyższy o 30% w stosunku do roku poprzedniego, w 2021 r. o 6% (r/r), a w roku 2022 o 7% (r/r). W konsekwencji w 2022 r. EDP był wyższy w stosunku do 2015 r. o 64% i wyniósł rekordowe 1,51 bln PLN. Głównym sposobem przesuwania długu publicznego poza budżet są fundusze specjalne, m.in. tworzone przy Banku Gospodarstwa Krajowego (BGK) lub w ramach tarczy finansowych Polskiego Funduszu Rozwoju (PFR).

Tabela 4. Podstawowe informacje z zakresu polityki budżetowej i przepływów pieniężnych do rolnictwa

Wyszczególnienie	2015	2019	2020	2021	2022
Dochody budżetu państwa ogółem (mld PLN)	289,1	400,5	419,8	494,8	505,0
Wydatki budżetu państwa ogółem (mld PLN)	331,7	414,3	504,8	521,2	517,4
Saldo budżetu państwa (mld PLN)	-42,6	-13,7	-84,9	-26,4	-12,4
Dług sektora instytucji rządowych i samorządowych (dług EDP)	923,4	1 045,9	1 336,6	1 410,5	1 512,3
Państwowy dług publiczny (PDP) (mld PLN)	877,3	990,9	1 111,8	1 148,6	1 209,6
w tym udział długu zagranicznego (w %)	35,0	27,7	25,9	25,2	25,9
Różnica pomiędzy EDP i PPD	46,1	55,0	224,8	261,9	302,7
Budżet rolny ogółem (mld PLN)	46,6	47,1	49,2	50,7	60,4
w tym: dofinansowanie KRUS (mln PLN)	17,6	17,7	18,9	18,9	19,1
środki UE (mln PLN)	21,2	20,3	21,1	21,2	25,0
Udział środków UE w budżecie rolnym (%)	45,5	43,1	42,9	41,8	41,4
Udział budżetu rolnego ogółem w wydatkach budżetu państwa (%)	14,1	11,4	9,7	9,7	11,7
Transfery finansowe pomiędzy UE a Polską (mld EUR)	13,1	16,3	19,0	18,6	18,7
w tym: rolnictwo i rybactwo	5,1	4,5	4,7	4,8	4,8
w tym: dopłaty bezpośrednie	3,37	3,36	3,34	3,33	3,38
PROW 2014–2020	1,42	1,08	1,20	1,39	1,31
Saldo ogółem transferów finansowych (tj. całkowite transfery z budżetu UE pomniejszone o składkę członkowską)	8,8	11,2	13,2	11,5	11,3

Źródło: GUS (2021c–d, 2022a–b, 2023a–b, f–j).

Transfery pieniężne do rolnictwa związane są z działaniami o charakterze rynkowym oraz typowo interwencyjnym, przy czym interwencja ma charakter i znaczenie pomocnicze. Podstawowym zadaniem interwencji jest osłabianie oddziaływań o charakterze destrukcyjnym. Ponieważ państwo nie ma możliwości bezpośredniej regulacji rynku i stanowienia cen, najważniejszym mechanizmem oddziaływania na rolnictwo i obszary wiejskie pozostaje pomoc o charakterze inwestycyjnym, finansowanie działań odnoszących się do tzw. dóbr publicznych lub wsparcie socjalne. Za pośrednictwem budżetu dokonywane są transfery do i z rolnictwa. Budżet rolny zakłada równocześnie oddzielenie dochodów i wydatków krajowych od środków europejskich. W latach 2015–2022 nastąpił nominalnie systematyczny wzrost wydatków budżetowych na rolnictwo. Ogólna wartość transferów zwiększyła się z ok. 46,6 mld PLN w roku 2015 do nieco ponad 50,7 mld PLN w roku 2021 oraz 60,4 mld PLN w roku 2022. Znaczący udział w wydatkach na rzecz rolnictwa (ok. 1/3) mają transfery o charakterze socjalnym, w formie dofinansowania KRUS (Czyżewski, Kata i Matuszczak, 2022). Udział wsparcia realizowanego za pośrednictwem środków europejskich jest

uzależniony od stanu zaawansowania wdrożenia perspektyw finansowej kolejnych programów pomocowych. Wahał się on od ok. 45% w roku 2015 do ok. 41% w roku 2021 oraz w 2022 roku. W niektórych latach wzrost wartości transferu środków europejskich (w stosunku do roku poprzedniego) powodował równoczesny wzrost wydatków z budżetu krajowego. Udział środków krajowych w budżecie rolnym wahał się zazwyczaj od 17 do 27%.

Przy zachowaniu dość dynamicznego rozwoju gospodarczego w całym analizowanym okresie oraz równolegle rosnących wydatków publicznych na różne cele związane z funkcjonowaniem państwa i gospodarki odnotowuje się jednak spadek (z 14,1% w roku 2015 do 9,7% w roku 2021 oraz wzrost do 11,7% w roku 2022) udziału budżetu rolnego (wraz z KRUS-em) w stosunku do wydatków budżetu państwa. Jest on jeszcze znacznie wyraźniejszy, jeśli z budżetu rolnego wyłączymy obciążenia stałe w formie dopłat do KRUS-u. Równolegle gospodarka krajowa, w tym rolnictwo, korzystają każdego roku z wysokiego dodatniego salda transferów pomiędzy UE i Polską. Jego wartość wzrosła z 8,8 mld EUR w roku 2015 do 13,2 mld EUR w roku 2020 oraz 11,3 mld EUR w roku 2022.

1.1.5. Handel zagraniczny

Integracja Polski z UE umożliwiła dynamiczny rozwój wzajemnych relacji gospodarczych. Uzyskana dzięki nim większa stabilność ekonomiczna ograniczała skutki kryzysu COVID-19 oraz wojny w Ukrainie. Dotychczasowy model współpracy międzynarodowej UE, jak i Polski, szczególnie w relacjach z krajami trzecimi, wymaga jednak aktualizacji. Wojna w Ukrainie wpływa destrukcyjnie na handel światowy, zwłaszcza w sferze obrotów surowcami energetycznymi oraz podstawowymi surowcami rolnymi. Zagrożeniem stabilności dla światowego rozwoju gospodarczego są m.in. zniekształcone lub zerwane łańcuchy dostaw żywności. Rosnący napływ surowców rolnych z Ukrainy do Europy ma także swoje implikacje dla stabilności i opłacalności produkcji rolniczej w Polsce i całej UE.

Istotnym czynnikiem wzrostu gospodarczego w Polsce był w ostatnich latach handel międzynarodowy. Udział Polski w światowym eksporcie w okresie 2001–2022 wzrósł z niespełna 0,6 do ok. 1,4%, zaś w imporcie z ok. 0,8 do 1,3%. W latach 2015–2022 wartość polskiego eksportu ogółem zwiększyła się aż o 91% do kwoty 344 mld EUR (tab. 5). Najważniejszym dla Polski kierunkiem eksportu są kraje UE, których udział wzrósł do 75,5% i był najwyższy od 2004 r., a wśród nich przede wszystkim Niemcy (27,8% wartości eksportu ogółem), Czechy (6,6% udziału) i Francja (5,7% udziału).

Głównymi produktami eksportowymi były przede wszystkim maszyny i urządzenia mechaniczne oraz sprzęt transportowy (działy XVI i XVII Nomenklatura Scalona 2023 (CN)) – ok. 36% wartości eksportu, metale nieszlachetne (dział XV CN) – ok. 10% wartości oraz wyroby przemysłu chemicznego i tworzywa sztuczne (dział VI i VII CN) – łącznie ok. 14% wartości. Niezwykle ważną częścią eksportu (ok. 14%) są produkty rolno-spożywcze. Jego łączna

wartość wzrosła w latach 2015–2022 z 23,9 do 47,6 mld EUR. Największy udział miały w tym artykuły spożywcze, napoje i tytoń (dział IV CN), których eksport przekroczył 23,4 mld EUR (tj. 6,8% wartości eksportu ogółem), oraz zwierzęta i produkty pochodzenia zwierzęcego (dział I CN), których eksport wyniósł ok. 14,2 mld EUR (tj. 4,1% wartości eksportu ogółem).

Tabela 5. Handel zagraniczny Polski

Wyszczególnienie	2015	2019	2020	2021	2022
Eksport towarów i usług (mld EUR)	179,6	238,1	239,9	288,1	343,8
rok poprzedni = 100	107,7	104,4	101	112,1	119,3
2015 = 100	100	127,8	129,1	144,7	191,4
w tym: rolno-spożywczy	23,9	31,8	34,3	37,6	47,6
rok poprzedni = 100	108,8	133,1	107,9	109,6	126,6
2015 = 100	100,0	133,1	143,5	157,3	199,2
Udział eksportu rolno-spożywczego w eksporcie ogółem	13,3	13,4	14,3	13,1	13,8
Import towarów i usług (mld EUR)	177,2	237	229,4	289,6	363,7
rok poprzedni = 100	105,3	103	100,2	115,2	125,6
2015 = 100	100,0	129,7	130,0	148,8	205,2
w tym: rolno-spożywczy	16,1	21,3	22,7	25	32,1
rok poprzedni = 100	106,6	132,3	106,6	110,1	128,4
2015 = 100	100,0	132,3	141,0	155,3	199,4
Udział importu rolno-spożywczego w imporcie ogółem	9,1	9,0	9,9	8,6	8,8
Saldo bilansu obrotów handlowych wymiany zagranicznej (eksport minus import) (mld EUR)	2,3	1,2	10,5	-1,5	-19,8
w tym rolno-spożywcze	7,8	10,5	11,6	12,6	15,5

Źródło: GUS (2019, 2021c, 2022b), Wigier i Wrzaszcz (2021), Polski Fundusz Rozwoju (2023), Kowalczyk, Zegar i Wigier (2022).

Dobre wyniki eksportu w roku 2022 to efekt większego zapotrzebowania na żywność (jako skutek kryzysu wojennego w Ukrainie), utrzymującej się konkurencyjności eksportu, a także rosnących cen wywołanych zarówno skutkami inflacji, jak i zagrożeniem niepewności dostaw w wyniku prowadzonych działań wojennych. Według FAO (b.d.) średnia wartość indeksu cen żywności wzrosła ze 125,7 pkt za rok 2021 do 143,7 pkt za rok 2022, przy czym największy wzrost dotyczył roślin oleistych (187,8 pkt w roku 2022 wobec 164,9 pkt w roku 2021), zbóż (154,7 pkt w roku 2022 wobec 131,2 pkt w roku 2021) oraz produktów mlecznych (142,4 pkt w roku 2022 wobec 119,1 pkt w roku 2021).

Rozwój gospodarczy ostatnich lat przyczyniał się także do zwiększenia importu, który w okresie 2015–2022 wzrósł ze 177,2 do 364 mld EUR, tj. nominalnie uległ podwojeniu. Tradycyjnie głównymi produktami importowanymi do

Polski pozostają wyroby przemysłu elektromaszynowego, tj. maszyny i urządzenia (dział XVI CN), których wartość przekracza 84 mld EUR (tj. 23% wartości importu ogółem), metale nieszlachetne (dział XV CN) o wartości 37 mld EUR (tj. blisko 11%), produkty mineralne (dział V CN) – 38 mld EUR (tj. blisko 11%) oraz produkty przemysłu chemicznego (dział VI PKD) – 37 mld EUR (tj. 10% wartości importu ogółem). W 2022 roku wzrósł także o ponad 28% w stosunku do roku poprzedniego import żywności. Osiągnął on wartość 32,1 mld EUR, tj. dwukrotnie wyższą niż w roku 2015. Głównymi towarami w imporcie były artykuły spożywcze, napoje i tytoń (dział IV CN), których wartość przekroczyła 13 mld EUR (tj. 3,6% wartości importu ogółem), produkty pochodzenia roślinnego (dział II CN) – 8,6 mld EUR (tj. 2,5%) oraz zwierzęta żywe i produkty pochodzenia zwierzęcego (dział I CN) – 7,7 mld EUR (tj. 2,1%).

Przez większość analizowanego okresu 2015–2020 Polsce udało się utrzymać niewielki dodatni bilans w handlu zagranicznym ogółem. W latach 2021 i 2022 nastąpiła zmiana salda z dodatniego na ujemne. Równocześnie saldo obrotu produktami rolno-spożywczymi było przez cały ten okres wysoce dodatnie, z trwałą utrzymującą się tendencją wzrostową. W 2022 roku ujemne saldo wymiany handlowej ogółem zwiększyło się do 19,7 mld EUR (–1,5 mld EUR w roku 2021). W tym samym okresie dodatnie saldo w handlu zagranicznym żywnością wzrosło z 12,6 mld EUR w roku 2021 do 15,5 mld EUR w roku 2022. Globalnie – pomimo wzrostu wartości zarówno polskiego importu, jak i eksportu – wskaźnik obrotów handlu zagranicznego w przeliczeniu na 1 mieszkańca pozostaje ciągle poniżej wartości tego wskaźnika w krajach wysoko rozwiniętych.

Podsumowanie

Lata 2015–2022 to okres zmiennej koniunktury gospodarczej, szczególnie trudnej od wybuchu pandemii COVID-19 i zbrojnej napaści Rosji na Ukrainę. Źródłem i efektem rozwoju były na początku tego okresu m.in.: stabilność procesów makro-ekonomicznych, rosnący eksport (także rolno-spożywczy) czy inwestycje. Od 2021 r. zaczęły się jednak ujawniać pierwsze symptomy dekonunktury. Tylko siłą rozpędu w 2022 r. gospodarka Polska osiągała jeszcze na tle gospodarki światowej lepsze wyniki. W rolnictwie wzrost przychodów ze sprzedaży nie równoważył jednak dynamicznego wzrostu cen środków produkcji i energii czy rosnących kosztów obsługi kredytów, co skutkowało ograniczeniem wydatków na zakup obrotowych środków produkcji.

Zagrożeniem dla gospodarki i rolnictwa była rosnąca inflacja. Wprawdzie w latach 2015–2020 utrzymywała się ona na niskim poziomie, jednak uruchomione w latach 2021 i 2022 interwencja publiczna i polityka banku centralnego, będące odpowiedzią na szoki zewnętrzne, spowodowały przyspieszenie niekorzystnych zjawisk na rynku pieniężnym i finansowym oraz wzrost długu sektora instytucji rządowych i samorządowych. Problemy inflacyjne potęgowane były także trwałą presją pracowników na wzrost wynagrodzeń. Przyczyną był permanentny brak pracowników, szczególnie na stanowiskach robotniczych.

Następującym na wsi przemianom agrarnym towarzyszył odpływ ludności do miast oraz ogólne pogorszenie sytuacji demograficznej w kraju. W wyniku uruchomienia procesów inflacyjnych pogorszyła się sytuacja dochodowa gospodarstw domowych. W handlu zagranicznym ogółem w latach 2021 i 2022 pojawił się deficyt, ale w sektorze rolno-spożywczym utrzymała się wysoka nadwyżka.

Koniunktura gospodarcza w najbliższych latach będzie uzależniona od sytuacji geopolitycznej i bezpieczeństwa zewnętrznego. Popyt wewnętrzny, ograniczany rosnącą presją inflacyjną, oraz zagraniczny, uzależniony od sytuacji na rynku europejskim, głównie niemieckim, a także możliwości inwestycyjne podmiotów gospodarczych i budżetu będą wyznacznikami rozwoju. O koniunkturze w rolnictwie i sektorze spożywczym zdecydują także kosztotwórcze czynniki produkcji. Ponieważ popyt na żywność ma charakter trwały, a rolnicy dostosowują produkcję do relacji ekonomicznych, bardziej średniookresowych niż krótkookresowych, będzie on raczej nadal rósł, choć istotną barierą będą dochody ludności. Prawdopodobnie utrzyma się też wysoki eksport żywności, ale zagrożeniem dla rynków rolnych będzie rosnący import surowców rolnych z Ukrainy.

Bibliografia

- Czyżewski, A., Kata, R. i Matuszczak, A. (2022). Wydatki na realizację zadań KRUS w świetle budżetów rolnych Polski i udziałów w PKB w minionym ćwierćwieczu 1995–2020. *Ubezpieczenia w Rolnictwie – Materiały i Studia*, 1(77), 65–101. <https://doi.org/10.48058/urms/77.2022.2>
- Eurostat. (b.d.). *Unemployment statistics*. Pobrane 24 lipca 2023 z https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Unemployment_statistics
- Food and Agriculture Organization (FAO). (b.d.). World Food Situation: FAO Food Price Index. Pobrane 14 lipca 2023 z <https://www.fao.org/worldfoodsituation/foodpricesindex/en/>
- Główny Urząd Statystyczny (GUS). (2019). *Rocznik Statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej*. <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/roczniki-statystyczne/roczniki-statystyczne/rocznik-statystyczny-rzeczypospolitej-polskiej-2019,2,19.html>
- Główny Urząd Statystyczny (GUS). (2020). *Budżety gospodarstw domowych w 2020 r.* https://stat.gov.pl/files/gfx/portalinformacyjny/pl/defaultaktualnosci/5486/9/15/1/budzety_gospodarstw_domowych_w_2020.pdf
- Główny Urząd Statystyczny (GUS). (2021a). *Dochody i warunki życia ludności Polski* (raport z badania EU-SILC 2019). <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/warunki-zycia/dochody-wydatki-i-warunki-zycia-ludnosci/dochody-i-warunki-zycia-ludnosci-polski-raport-z-badania-eu-silc-2019,6,13.html>
- Główny Urząd Statystyczny (GUS). (2021b). *Produkcja ważniejszych wyrobów przemysłowych w grudniu 2021 roku*. Informacje statystyczne. <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/przemysl-budownictwo-srodki-trwale/przemysl/produkcja-wazniejszych-wyrobow-przemyslowych-w-grudniu-2021-roku,2,117.html>

- Główny Urząd Statystyczny (GUS). (2021c). *Rocznik Statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej*. <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/roczniki-statystyczne/roczniki-statystyczne/rocznik-statystyczny-rzeczypospolitej-polskiej-2021,2,21.html>
- Główny Urząd Statystyczny (GUS). (2021d). Sytuacja społeczno-gospodarcza kraju w 2021 r. *Analizy statystyczne*, 12, s. 63. <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/inne-opracowania/informacje-o-sytuacji-spoleczo-gospodarczej/sytuacja-spoleczo-gospodarcza-kraju-w-2021-r-,1,116.htm>
- Główny Urząd Statystyczny (GUS). (2022a). *Rachunki narodowe według sektorów i podsektorów instytucjonalnych w latach 2017–2020*. <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/rachunki-narodowe/>
- Główny Urząd Statystyczny (GUS). (2022b). *Rocznik Statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej*. <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/roczniki-statystyczne/roczniki-statystyczne/rocznik-statystyczny-rzeczypospolitej-polskiej-2022,2,22.html>
- Główny Urząd Statystyczny (GUS). (2022c). *Ludność. Stan i struktura oraz ruch naturalny w przekroju terytorialnym w 2022 r. Stan w dniu 30 czerwca*. https://stat.gov.pl/files/gfx/portalinformacyjny/pl/defaultaktualnosci/5468/6/28/1/ludnosc_stan_i_struktura_oraz_ruch_naturalny_w_przekroju_terytorialnym_na_30.06.2020.pdf
- Główny Urząd Statystyczny (GUS). (2022d). *Rocznik Demograficzny 2022*. <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/roczniki-statystyczne/roczniki-statystyczne/rocznik-demograficzny-2022,3,16.html>
- Główny Urząd Statystyczny (GUS). (2023a). *Wskaźniki makroekonomiczne*. <https://stat.gov.pl/wskazniki-makroekonomiczne/>
- Główny Urząd Statystyczny (GUS). (2023b). Roczne wskaźniki makroekonomiczne – część III, Aktualizacja 2023-05-04. <https://stat.gov.pl/wskazniki-makroekonomiczne/>
- Główny Urząd Statystyczny (GUS). (2023c). Pracujący, bezrobotni i bierni zawodowo (wyniki wstępne BAEL) – 4 kwartał 2022 roku. <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/rynek-pracy/pracujacy-bezrobotni-bierni-zawodowo-wg-bael/pracujacy-bezrobotni-i-bierni-zawodowo-wyniki-wstepne-bael-4-kwartal-2022-roku,12,55.html>
- Główny Urząd Statystyczny (GUS). (2023d) Komunikat w sprawie przeciętnego wynagrodzenia w gospodarce narodowej w: 2022 roku, 2021 roku, 2020 roku, 2019 roku, 2015 roku. <https://stat.gov.pl/sygnalne/komunikaty-i-obwieszczenia/lista-komunikatow-i-obwieszczen/komunikat-w-sprawie-przecietnego-wynagrodzenia-w-gospodarce-narodowej-w-2022-roku,273,10.html>
- Główny Urząd Statystyczny (GUS). (2023e). *Biuletyn Statystyczny GUS*, nr 4/2023. <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/inne-opracowania/informacje-o-sytuacji-spoleczo-gospodarczej/biuletyn-statystyczny-nr-42023,4,137.html>
- Główny Urząd Statystyczny (GUS). (2023f). *Roczne wskaźniki cen towarów i usług konsumpcyjnych od 1950 roku*.

- Główny Urząd Statystyczny (GUS). (2023g). *Wyniki finansowe banków w 2022 roku*. <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/podmioty-gospodarcze-wyniki-finansowe/przedsiębiorstwa-finansowe/wyniki-finansowe-bankow-w-2022-roku,5,27.html>
- Główny Urząd Statystyczny (GUS). (2023h). *Obwieszczenie w sprawie wskaźnika zmian cen skupu podstawowych produktów rolnych w drugim półroczu 2022 r.* <https://stat.gov.pl/sygnalne/komunikaty-i-obwieszczenia/lista-komunikatow-i-obwieszczen/obwieszczenie-w-sprawie-wskaznika-zmian-cen-skupu-podstawowych-produktow-rolnych-w-drugim-polroczu-2022-r-,54,19.html>
- Główny Urząd Statystyczny (GUS). (2023i). *Zadłużenie sektora finansów publicznych*. <https://www.gov.pl/web/finanse/zadluzenie-sektora-finansow-publicznych>
- International Monetary Fund (IMF). (2023). *World Economic Outlook: A Rocky Recovery*. <https://www.imf.org/en/Publications/WEO/Issues/2023/04/11/world-economic-outlook-april-2023>
- Kolasa, M. (2023). *Kompendium Handlu Zagranicznego Polski* [Prezentacja]. Polski Fundusz Rozwoju. https://pfr.pl/dam/jcr:88052a8f-d786-4467-b1e2-282f16f7cef5/PFR_KompendiumHZ_202303.pdf
- Kowalczyk, S., Zegar, J.S. i Wigier, M. (red.). (2022). Rolnictwo w gospodarce narodowej. W: M. Podstawka, A. Wrzochalska (red.), *Ocena sytuacji ekonomiczno-produkcyjnej rolnictwa i gospodarki żywnościowej w 2021 roku w warunkach pandemii na tle lat poprzednich* (s. 17–48). IERiGŻ PIB.
- Ministerstwo Rodziny i Polityki Społecznej (MRiPS). (2023, 5 stycznia). *Stopa bezrobocia w grudniu na poziomie 5,2%*. <https://www.gov.pl/web/rodzina/stopa-bezrobocia-w-grudniu-na-poziomiu-52>
- Narodowy Bank Polski (NBP). (2023). *Statystyka i sprawozdawczość*. <https://nbp.pl/statystyka-i-sprawozdawczosc/statystyka-monetarna-i-finansowa/>
- Trading Economics. (b.d.). *Inflation rate*. Pobrane 25 czerwca 2023 z <https://tradingeconomics.com/country-list/inflation-rate>
- Wigier, M. i Wrzaszcz, W. (red.). (2021). *Ekonomiczne uwarunkowania rozwoju sektora rolno-żywnościowego i obszarów wiejskich w Polsce w latach 2004–2030*. Studia i Monografie, 190. IERiGŻ PIB.
- World Bank (WB). (2023). *Global Economic Prospects*. <https://openknowledge.worldbank.org/server/api/core/bitstreams/254aba87-dfeb-5b5c-b00a-727d04ade275/content>

*prof. dr hab. Jacek Kulawik, dr Cezary Klimkowski,
dr inż. Michał Soliwoda, mgr inż. Justyna Herda-Kopańska*

ROZDZIAŁ 2.

Finanse rolnictwa w latach 2019–2021

Prezentowane w tym rozdziale analizy dotyczą zasadniczo trzylecia 2019–2021, niekiedy jednak uwzględniono jeszcze lata wcześniejsze. Podany okres był trudny dla rolnictwa i całej polskiej gospodarki. W pierwszym rządzie wynikało to z wybuchu pandemii COVID-19. Warto jednakże zauważyć, że już w końcu 2019 r. zaczęła się pojawiać pewna presja inflacyjna. Rok później stała się ona już wyraźniejsza, a dziś wiemy, że spowodowana ona była także prowadzeniem luźnej polityki fiskalnej i monetarnej. Rok 2020 przyniósł nam wprawdzie spadek realnego PKB o 2,2% w porównaniu do 2019 r., ale już w dwuleciu 2020–2021 przywrócona została realna stopa wzrostu (o 5,9%). Innymi słowy, recesja pocovidowa była w naszym kraju zdecydowanie płytsza, niż pierwotnie zakładano. Silnie rosła też konsumpcja indywidualna, niskie było bezrobocie, co łącznie tworzyło raczej sprzyjające otoczenie makroekonomiczne dla działalności rolniczej. Niestety to nie wystarczyło do tego, żeby w rolnictwie nie pojawiły się problemy. Odzwierciedlający to indeks nożyc wprawdzie przez większość 2019 r. przekraczał poziom graniczny, tj. 100, ale rok później, począwszy od drugiego kwartału, spadł on poniżej 95. Rok 2021 to natomiast zdecydowana poprawa indeksu, aż do mniej więcej sierpnia – września, a później znów głęboki jego spadek. W tym kontekście bardzo interesujące jest, jak wpłynęło to na podstawowe kategorie finansowe w rolnictwie. Analizuje się je w podziale na wsparcie budżetowe krajowe i unijne, kredytowanie, ubezpieczenia społeczne i majątkowe oraz podatki, by na samym końcu przejść do syntetycznego rachunku przepływów funduszy.

2.1. Wsparcie rolnictwa w UE i OECD

Analizując dane Komisji Europejskiej (KE), można zauważyć, że łączna wartość pomocy publicznej przeznaczonej dla rolnictwa Unii Europejskiej (UE) w 2020 r. zmniejszyła się o ponad jedną dziesiątą (w ujęciu realnym o jedną czwartą) – z 9,1 mld EUR w 2010 r., kiedy to odnotowano największy wzrost w stosunku do roku poprzedniego, do poniżej 8,1 mld EUR w 2020 r. (w ujęciu realnym do 6,9 mld EUR) (tab. 1). W odniesieniu do produktu krajowego brutto (PKB) Wspólnoty krajowa pomoc publiczna stanowiła 0,06%, podczas gdy w 2010 r. udział ten wynosił 0,07%.

Tabela 1. Wysokość pomocy publicznej dla rolnictwa w państwach UE oraz jej udział w PKB w wybranych latach

Kraj	Wysokość pomocy publicznej (mln EUR)				Udział pomocy publicznej w PKB (%)			
	2010	2014	2019	2020	2010	2014	2019	2020
Austria	177,73	161,32	195,01	212,82	0,06	0,05	0,05	0,06
Belgia	110,61	105,81	160,21	198,10	0,03	0,03	0,03	0,04
Bułgaria	18,00	111,09	127,44	185,99	0,05	0,26	0,21	0,30
Chorwacja	0,00	122,01	40,87	30,70	0,00	0,28	0,07	0,06
Cypr	34,56	24,30	9,46	9,65	0,18	0,14	0,04	0,04
Czechy	217,04	159,08	416,52	464,55	0,14	0,10	0,18	0,22
Dania	92,38	144,79	98,72	111,81	0,04	0,05	0,03	0,04
Estonia	27,59	34,31	12,11	11,33	0,19	0,17	0,04	0,04
Finlandia	1 206,45	1 033,72	308,21	250,25	0,64	0,50	0,13	0,11
Francja	1 631,76	3 473,05	649,48	659,40	0,08	0,16	0,03	0,03
Grecja	432,85	118,36	60,19	183,49	0,19	0,07	0,03	0,11
Hiszpania	523,76	526,53	679,12	695,80	0,05	0,05	0,05	0,06
Holandia	639,00	421,09	371,52	690,45	0,10	0,06	0,05	0,09
Irlandia	726,55	282,81	164,37	225,13	0,43	0,15	0,05	0,06
Litwa	75,28	102,76	16,57	88,47	0,27	0,28	0,03	0,18
Luksemburg	20,35	34,40	23,73	24,11	0,05	0,07	0,04	0,04
Łotwa	29,30	44,53	27,70	87,16	0,16	0,19	0,09	0,30
Malta	10,75	1,07	0,00	1,57	0,16	0,01	0,00	0,01
Niemcy	759,12	1 029,04	747,83	796,41	0,03	0,04	0,02	0,02
Polska	708,17	478,08	509,37	563,43	0,20	0,12	0,10	0,11
Portugalia	9,06	8,43	71,47	63,82	0,01	0,00	0,03	0,03
Rumunia	91,75	123,17	24,67	296,65	0,07	0,08	0,01	0,14
Słowacja	55,56	13,95	45,09	21,29	0,08	0,02	0,05	0,02
Słowenia	74,60	58,84	17,52	893,04	0,20	0,16	0,04	1,90
Szwecja	51,58	33,84	124,68	28,86	0,01	0,01	0,03	0,01
Węgry	195,18	238,64	183,34	271,41	0,20	0,22	0,13	0,20
Wielka Brytania ^a	418,86	345,26	306,87	242,40	0,02	0,01	0,01	0,01
Włochy	804,20	743,23	411,18	780,86	0,05	0,05	0,02	0,05
UE-28	9 142,04	9 973,51	5 803,25	8 088,95	0,07	0,07	0,04	0,06

^a Wielka Brytania opuściła Unię Europejską 31 stycznia 2020 roku.

Źródło: opracowanie IERiGŻ PIB na podstawie danych KE (b.d.-a).

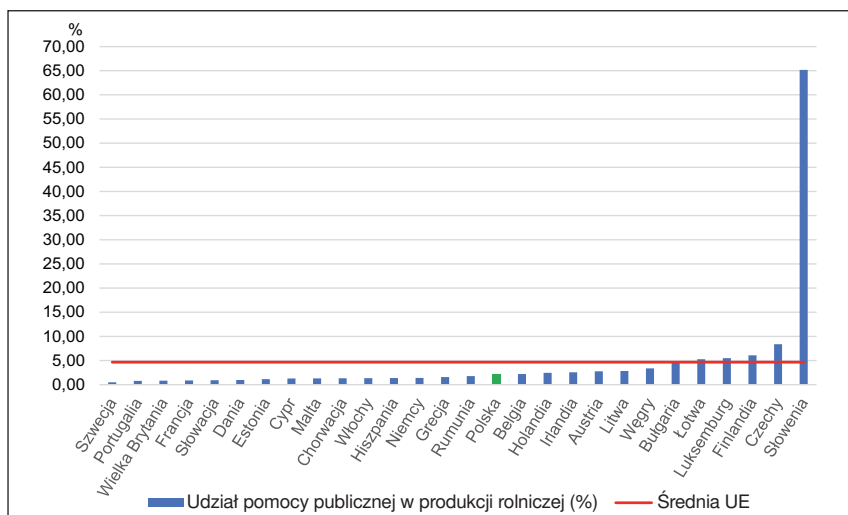
Jeśli chodzi o wydatki państw członkowskich na pomoc w sektorze rolnym, to największe w 2020 r. były one w Słowenii (893 mln EUR), a następnie w Niemczech (796 mln EUR), Włoszech (781 mln EUR), Hiszpanii (696 mln EUR), Holandii (690 mln EUR) i we Francji (659 mln EUR). Największy wzrost wydatków w porównaniu z rokiem poprzednim zaobserwowano również w Słowenii,

która odnotowała pięćdziesięciokrotnie większą kwotę pomocy państwa. Stało się tak, ponieważ w 2020 r. Słowenia większą część pomocy (872 mln EUR) przeznaczyła na nowy instrument, tj. remedium na poważne zaburzenia w gospodarce¹. Z kolei Malta doświadczyła od 2010 r. prawie siedmiokrotnej redukcji wydatków na pomoc państwa (w ujęciu realnym ponad ośmiokrotnej), co jest całkiem zrozumiałe ze względu na to, że nie zgłaszała ona żadnych wydatków na rolnictwo od 2014 r. aż do 2020 r., w którym to zanotowała prawie 1,6 mln EUR. Finlandia także odnotowała w tym samym czasie prawie pięciokrotne zmniejszenie kwoty pomocy krajowej (w ujęciu realnym ponad pięćoipółkrotne).

W poszczególnych państwach członkowskich UE widać bardzo duże różnice zarówno w poziomie wsparcia rolnictwa, jak i w jego udziale w łącznej pomocy publicznej. W 2020 r. najbardziej, biorąc pod uwagę relację do PKB, wspierane było rolnictwo w Słowenii (1,9% PKB) oraz Bułgarii i na Łotwie (po 0,3% PKB), a najmniej w Wielkiej Brytanii, Szwecji i Malcie (po 0,01% PKB). Polska znalazła się na siódmym miejscu, razem z Grecją i Finlandią, z udziałem 0,11% PKB.

Biorąc pod uwagę udział pomocy publicznej w całkowitej produkcji rolniczej w krajach UE w 2020 r. (wykr. 1), można zauważyć, że tylko 1/5 państw członkowskich odnotowała wyższe wartości tego udziału niż średnia UE, która wynosiła 4,67%. Najwyższy wskaźnik (ponad 65%) zanotowała Słowenia, zaś najniższy – Szwecja (0,5%). Natomiast udział pomocy publicznej w produkcji rolniczej w Bułgarii był na zbliżonym poziomie co średnia UE. Z kolei Polska ze swoim wskaźnikiem uplasowała się mniej więcej pośrodku.

Wykres 1. Udział pomocy publicznej w wartości produkcji rolniczej w państwach UE w 2020 r.

Źródło: opracowanie IERiGŻ PIB na podstawie danych KE (b.d.-a).

¹ Instrument ten odnosi się m.in. do zwalczania skutków pandemii COVID-19.

Warto zwrócić uwagę na rodzaje instrumentów wykorzystywanych do wspierania rolnictwa. Problem ten przedstawiono w tabeli 2. Ostatni jej wiersz zawiera podsumowanie liczby stosowanych instrumentów przez dane państwo. Na podstawie tej informacji wybrano cztery państwa z największą liczbą wykorzystywanych instrumentów i sporządzono tabelę 3, która zawiera poziomy wydatków na główne instrumenty krajowego wsparcia rolnictwa w tych państwach oraz w Polsce i ogólnie w UE w 2020 roku.

W 2020 r. większość państw UE, w tym również Polska, stosowała u siebie następujące rodzaje instrumentów: inwestycje w gospodarstwach rolnych, wsparcie dla leśnictwa, wsparcie z tytułu chorób zwierząt, wsparcie działań promocyjnych i reklamy, pomoc kłękowa. Z kolei około 2/3 krajów UE wykorzystywało takie kategorie instrumentów, jak: wsparcie transferu wiedzy i działań informacyjnych oraz pomoc dla sektora hodowlanego. Natomiast najmniej państw UE stosowało takie oto rodzaje instrumentów: wspieranie produktów wysokiej jakości, wsparcie techniczne, ochrona środowiska, zobowiązania dotyczące dobrostanu zwierząt. W analizowanym roku na krajowe wsparcie rolnictwa w całej UE wydatkowano prawie 8,1 mld EUR, z czego na samą Polskę przypadało około 7%. Największy udział wśród przeanalizowanych państw miały Niemcy (9,9%), zaś najmniejszy – Austria (2,6%).

Największą część środków wydatkowanych w UE na krajową pomoc publiczną przeznaczono na wdrażanie trzech instrumentów – remedium na poważne zaburzenia w gospodarce, leśnictwo² oraz pomoc kłękową. Struktura wydatków i rodzaje stosowanych instrumentów są bardzo zróżnicowane w poszczególnych krajach. W 2020 r. Polska stosowała 12 kategorii instrumentów, przy czym najwięcej przeznaczała na pomoc kłękową (258,2 mln EUR), na którą wydatkowała aż 45,5% łącznego krajowego wsparcia dla rolnictwa, co jednocześnie oznaczało ponad 24% całkowitych wydatków UE na ten cel. Był to też największy udział Polski w strukturze wydatków na pojedynczy instrument wsparcia w UE. Z kolei Niemcy największą kwotę pomocy publicznej przekazały na leśnictwo, tj. około 290 mln EUR, co stanowiło 18,8% całkowitych wydatków UE na ten cel. Natomiast Włochy najwięcej przeznaczyły na remedium na poważne zaburzenia w gospodarce (prawie 200 mln EUR) – 12,7% całkowitych wydatków UE na ten cel. Tę kategorię instrumentów wsparcia, spośród analizowanych państw, stosowały tylko wspomniane Włochy i Polska. Polska przekazała na ten instrument ponad 15,8 mln EUR, co stanowiło zaledwie 1% łącznych wydatków UE na ten cel. W przypadku Wielkiej Brytanii najwięcej wydatkowano na pomoc związaną z chorobami zwierząt (przeszło 115 mln euro) – 24,1% całkowitych wydatków UE na ten cel. Natomiast jeśli chodzi o Austrię, to ten kraj największą kwotę pomocy publicznej przeznaczył na składki ubezpieczeniowe (około 100 mln EUR).

² Należy zaznaczyć, że niektóre kategorie instrumentów realizowane są na podstawie kilku różnych regulacji prawnych. Do tej grupy instrumentów należą m.in. pomoc kłękowa, leśnictwo, inwestycje w gospodarstwach rolnych, inwestycje w przetwórstwo i marketing czy choroby zwierząt.

Tabela 2. Główne instrumenty krajowego wsparcia rolnictwa stosowane w krajach UE w 2020 r.

Lp.	BE	BG	CZ	DK	DE	EE	IE	GR	ES	FR	HR	IT	CY	LV	LT	LU	HU	MT	NL	AT	PL	PT	RO	SI	SK	FI	SE	UK		
1	*				*			*		*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	
2				*	*														*									*	*	
3				*	*		*			*				*		*	*		*		*								*	*
4	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*
5	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*
6				*	*					*					*		*				*					*	*	*	*	
7		*			*					*		*			*		*				*					*	*	*	*	
8	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*
9	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*
10		*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*
11	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*
12		*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*
13			*									*			*		*				*				*	*	*	*	*	
14	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*
15	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*
16	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*
17	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*
18		*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*
19	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*
20		*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*
21		*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*
22	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*
23	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*
24	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*
25	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*
26	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*
Σ	16	12	12	16	15	22	8	17	17	17	6	23	7	12	12	13	13	2	12	18	12	6	4	11	5	14	10	20		

Objaśnienia: Lp. – nr instrumentu wyszczególniony w tabeli 3; Σ – suma ilości stosowanych instrumentów przez dane państwo; BE – Belgia, BG – Bułgaria, CZ – Czechy, DK – Dania, DE – Niemcy, EE – Estonia, IE – Irlandia, GR – Grecja, ES – Hiszpania, FR – Francja, HR – Chorwacja, IT – Włochy, CY – Cypr, LV – Łotwa, LT – Litwa, LU – Luksemburg, HU – Węgry, MT – Malta, NL – Holandia, AT – Austria, PL – Polska, PT – Portugalia, RO – Rumunia, SI – Słowenia, SK – Słowacja, FI – Finlandia, SE – Szwecja, UK – Wielka Brytania.
Źródło: opracowanie IERiGŻ PIB na podstawie danych KE (b.d.-a).

Tabela 3. Poziom wydatków na główne instrumenty krajowego wsparcia rolnictwa w wybranych krajach UE w 2020 r.

Lp.	Instrument	Poziom wydatków (mln EUR)				Udział wydatków w wydatkach UE (%)						
		UE	Włochy	Niemcy	UK	Austria	Polska	Włochy	Niemcy	UK	Austria	Polska
1	Pomoc kłeszkowa	1060,87	20,15	2,52	0,00	3,65	256,18	1,90	0,24	0,00	0,34	24,15
2	Ochrona środowiska	142,35	0,00	0,78	0,07	0,00	0,00	0,00	0,55	0,05	0,00	0,00
3	Zobowiązania rolno-środowiskowo-klimatyczne	260,80	0,00	48,71	0,14	0,06	0,00	0,00	18,68	0,05	0,02	0,00
4	Zoroby zwierząt	479,63	80,96	76,56	115,62	2,05	25,21	16,88	15,96	24,11	0,43	5,26
5	Usuwanie padłych zwierząt	156,18	5,72	49,67	0,00	0,52	29,90	3,66	31,80	0,00	0,33	19,14
6	Rekompensata szkód wyrządzonych przez zwierzęta chronione	13,48	2,07	3,80	0,00	0,27	0,00	15,36	28,19	0,00	2,00	0,00
7	Zobowiązania dotyczące dobrostanu zwierząt	177,04	6,20	15,39	0,00	0,00	0,00	3,50	8,69	0,00	0,00	0,00
8	Pomoc dla sektora hodowlanego	154,17	31,17	35,69	3,44	7,71	14,35	20,22	23,15	2,23	5,00	9,31
9	Leśnictwo	1542,11	130,39	290,60	36,59	28,37	19,75	8,46	18,84	2,37	1,84	1,28
10	Składki ubezpieczeniowe	563,66	16,42	2,34	0,00	100,10	88,17	2,91	0,42	0,00	17,76	15,64
11	Inwestycje w gospodarstwach rolnych	354,09	77,76	86,92	6,20	12,36	22,90	21,96	24,55	1,75	3,49	6,47
12	Inwestycje w przetwórstwo i marketing	259,18	106,77	6,23	1,48	24,44	0,00	41,20	2,40	0,57	9,43	0,00
13	Wspieranie produktów wysokiej jakości	9,89	0,09	0,00	0,15	0,00	0,22	0,91	0,00	1,52	0,00	2,22
14	Badania i rozwój	76,68	8,35	3,70	16,39	0,00	0,00	10,89	4,83	21,37	0,00	0,00
15	Działania promocyjne i reklama	103,57	6,78	24,13	27,80	12,42	0,01	6,55	23,30	26,84	11,99	0,01
16	Transfer wiedzy i działania informacyjne	156,61	16,12	6,74	7,32	2,32	0,00	10,29	4,30	4,67	1,48	0,00
17	Usługi doradcze	103,70	8,51	27,90	3,68	1,40	0,00	8,21	26,90	3,55	1,35	0,00
18	Ułatwienie startu młodym rolnikom	43,31	20,49	0,00	2,11	0,15	1,64	47,31	0,00	4,87	0,35	3,79
19	Pomoc na rozpoczęcie działalności na obszarach wiejskich	10,33	0,35	0,23	0,01	0,00	0,00	3,39	2,23	0,10	0,00	0,00
20	Wsparcie techniczne	16,08	0,00	1,09	7,44	0,00	0,00	0,00	6,78	46,27	0,00	0,00
21	Scalanie gruntów rolnych	54,57	0,02	25,79	0,78	0,16	0,00	0,04	47,26	1,43	0,29	0,00
22	Pomoc na udział producentów produktów rolnych w systemach jakości	24,06	4,66	1,69	4,22	0,55	0,00	19,37	7,02	17,54	2,29	0,00
23	Podstawowe usługi i odnowa wsi	100,13	32,74	11,46	3,00	3,38	0,00	32,70	11,45	3,00	3,38	0,00
24	Remedium na poważne zaburzenia w gospodarce	1563,46	198,98	0,00	0,00	0,00	15,84	12,73	0,00	0,00	0,00	1,01
25	Inne ^a	71,47	1,53	0,02	1,28	0,00	0,00	2,14	0,03	1,79	0,00	0,00
26	Pozostałe ^b	591,53	4,63	74,45	4,68	12,91	89,26	0,78	12,59	0,79	2,18	15,09
	Razem	8088,95	780,86	796,41	242,40	212,82	563,43	9,65	9,85	3,00	2,63	6,97

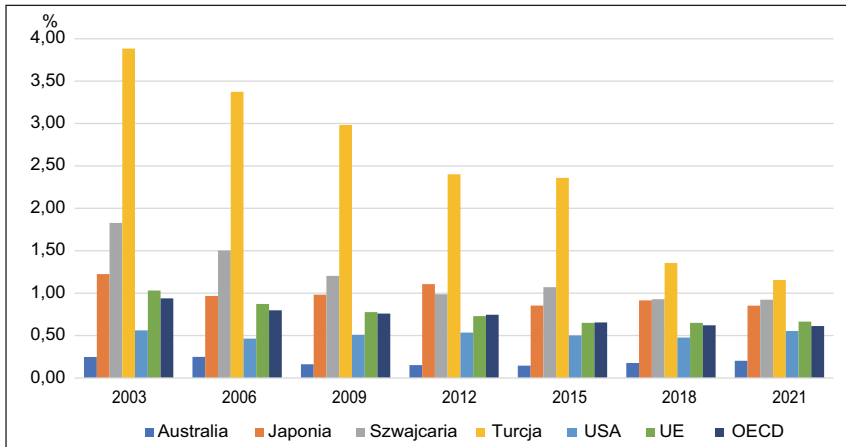
Objaśnienia: UK – Wielka Brytania; ^a – kategoria wyodrębniona w zestawieniu KE; ^b – obejmuje instrumenty, na które przeznaczono mniejsze kwoty lub które były stosowane tylko przez pojedyncze państwa, np. ochrona tradycyjnych krajobrazów, wczesna emerytura.

Źródło: opracowanie IERiGŻ PIB na podstawie danych KE (b.d.-a).

To właśnie ta pomoc miała największy udział Austrii w strukturze wydatków na pojedynczy instrument wsparcia w UE – prawie 17,8% łącznych wydatków UE na ten cel to wsparcie przekazane rolnikom w Austrii. Godny uwagi jest największy udział Włoch w strukturze wydatków na pojedynczy instrument wsparcia w UE, który dotyczył wydatków na ułatwienie startu młodych rolników. W przypadku tego instrumentu 47,3% całkowitych wydatków UE na ten cel to wsparcie przekazane rolnikom we Włoszech. Należy również zaznaczyć, że pomoc w takiej formie nie była udzielana w Niemczech, a w pozostałych analizowanych krajach utrzymywała się na niskim poziomie. Z kolei największy udział Niemiec w strukturze wydatków na pojedynczy instrument wsparcia w UE dotyczył wydatków na scalanie gruntów rolnych. W przypadku tego instrumentu prawie 47,3% łącznych wydatków UE na ten cel to wsparcie przekazane rolnikom w Niemczech. Tutaj także trzeba zwrócić uwagę, że pomoc w takiej formie nie była udzielana w Polsce, a w pozostałych analizowanych państwach była znikoma. Natomiast jeśli chodzi o Wielką Brytanię, to jej największy udział w strukturze wydatków na pojedynczy instrument wsparcia w UE dotyczył wydatków na wsparcie techniczne, które stanowiły blisko 46,3% łącznych wydatków UE na ten cel. Warto też zaznaczyć, że wśród analizowanych państw pomoc w takiej formie była udzielana tylko we wspomnianej Wielkiej Brytanii i Niemczech.

Poziom wsparcia rolnictwa można również określić za pomocą wskaźników: TSE i PSE. Wskaźnik TSE mierzy całkowity koszt wsparcia rolnictwa finansowany przez konsumentów, podatników oraz przepływy budżetowe netto. Zawiera wszystkie transfery uwzględnione we wskaźnikach PSE, CSE i GSSE. Jego poziom odnosi się zazwyczaj do PKB i wyraża procentowo, co nadaje mu walor porównawczy. W latach 2003–2021 poziom wsparcia rolnictwa państw należących do Organisation for Economic Cooperation and Development (OECD) uległ obniżeniu. Nastąpił spadek wartości wskaźnika TSE – z 0,94% PKB w 2003 r. do 0,61% PKB w 2021 r.. Zarówno wysokość wsparcia w stosunku do PKB, jak i wielkość odnotowanego spadku były różne w poszczególnych krajach (wykr. 2). W analizowanym okresie poziom wskaźnika TSE w relacji do PKB zmniejszał się, ale w niektórych latach utrzymywał się na podobnym poziomie, tj. w latach 2009–2012 wynosił około 0,75% PKB. W przypadku UE poziom tego wskaźnika ulegał podobnym trendom jak średnia dla OECD. Z poziomu 1,03% PKB w 2003 r. spadł do 0,67% PKB w 2020 roku. Jednakże najniższą wartość (około 0,65% PKB) osiągnął w latach 2015–2018. We wszystkich analizowanych państwach lub grupach państw odnotowano spadek wskaźnika TSE. Najwyższą wartość ma on nadal w Turcji – 1,16% PKB (spadek z 3,88% PKB), zaś najniższą w Australii – 0,20% PKB (spadek z 0,25% PKB).

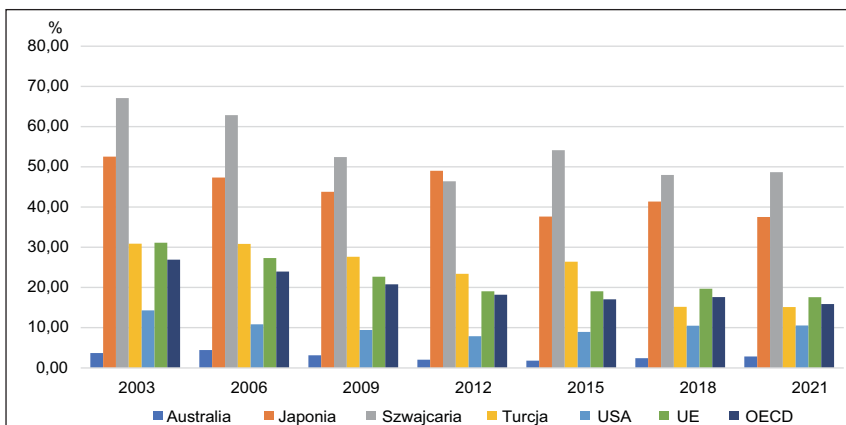
Wykres 2. Całkowity wskaźnik wsparcia TSE w relacji do PKB w wybranych krajach OECD w latach 2003–2021 (%)

Źródło: opracowanie IERiGŻ PIB na podstawie danych OECD (b.d.).

Z kolei wskaźnik PSE to wskaźnik wsparcia producentów. Dotyczy on wsparcia mierzonego na poziomie gospodarstwa rolnego i opiera się na pomiarze nie tylko pieniężnych transferów budżetowych, ale również różnicy między cenami światowymi a cenami krajowymi na granicy. Nie uwzględnia się w nim jednak kosztów transakcyjnych ponoszonych przez rolników i przez administrację publiczną. Oznacza to, że pomoc mierzona jest jako nominalna kwota wsparcia, a nie realnie dopływająca do sektora wartość. Wskaźnik PSE wyrażany jest zazwyczaj w dwóch formach – jako łączna wartość wsparcia w danej walucie lub, w ujęciu procentowym, jako odsetek przychodów brutto gospodarstwa rolnego osiągniętych dzięki wsparciu ze środków publicznych (Wieliczko, 2008).

Wykres 3. Wskaźnik PSE w relacji do przychodów brutto gospodarstw rolnych w wybranych krajach OECD w latach 2003–2021 (%)

Źródło: opracowanie IERiGŻ PIB na podstawie danych OECD (b.d.).

Wskaźnik PSE w państwach OECD w latach 2003–2021 zmalał o 11 pkt. proc. – z 26,9 do 15,9% (wykr. 3). Najwyższe wartości tego wskaźnika wśród analizowanych państw odnotowywała Szwajcaria, z wyjątkiem roku 2012, w którym to Japonia zanotowała najwyższą wartość PSE. To właśnie do 2012 r. w Szwajcarii występowała tendencja spadkowa – wskaźnik obniżył się z 67,1% w 2003 r. do 46,4% w 2012 roku. Jednak w 2015 r. wartość PSE wzrosła do 54,1%, po czym w kolejnych latach spadła i utrzymywała się na poziomie około 48%. Najniższy poziom wskaźnika PSE w badanej grupie odnotowano w Australii, gdzie jego wartość spadła z 3,7% w 2003 r. do 2,9% w 2021 roku.

Analizując wartość wskaźników wsparcia w USA i UE, wyraźnie widać niezmiennie utrzymujący się zdecydowanie wyższy ich poziom we Wspólnocie. W przypadku wskaźnika PSE w analizowanym okresie spadek jego poziomu był znacznie większy w USA niż w UE, co pogłębiło różnice w poziomie wsparcia. Natomiast w przypadku wsparcia mierzonego wskaźnikiem TSE odniesionego do poziomu PKB zdecydowanie bardziej obniżyło się ono w przypadku UE niż USA. Obraz nie jest zatem jednoznaczny.

2.2. Pomoc krajowa i z Unii Europejskiej

Rolnicy otrzymują wsparcie finansowe zarówno z budżetu krajowego, jak i z funduszy Unii Europejskiej. Dystrybucją środków finansowych na wspieranie rozwoju rolnictwa, rybactwa, obszarów wiejskich oraz przetwórstwa rolno-spożywczego zajmuje się Agencja Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa (ARiMR). Środki te przyspieszają zmiany zachodzące na obszarach wiejskich w sferze produkcyjnej, jak również pozytywnie oddziałują na środowisko oraz funkcje społeczne i kulturowe, wpływając m.in. na:

- rozwój ekonomiczny podnoszący atrakcyjność obszarów wiejskich dla mieszkańców i przedsiębiorców,
- zwiększanie konkurencyjności przetwórstwa rolnego i rybnego dzięki poprawie jakości oferowanych produktów oraz dostosowaniu ich do wymagań odbiorców,
- zrównoważony rozwój sektora rolnego i rybackiego gwarantujący zachowanie trwałości środowiska i walorów krajobrazu.

Agencja Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa odpowiada za efektywne wykorzystanie środków finansowych w ramach instrumentów współfinansowanych z funduszy unijnych i krajowych, do których należą:

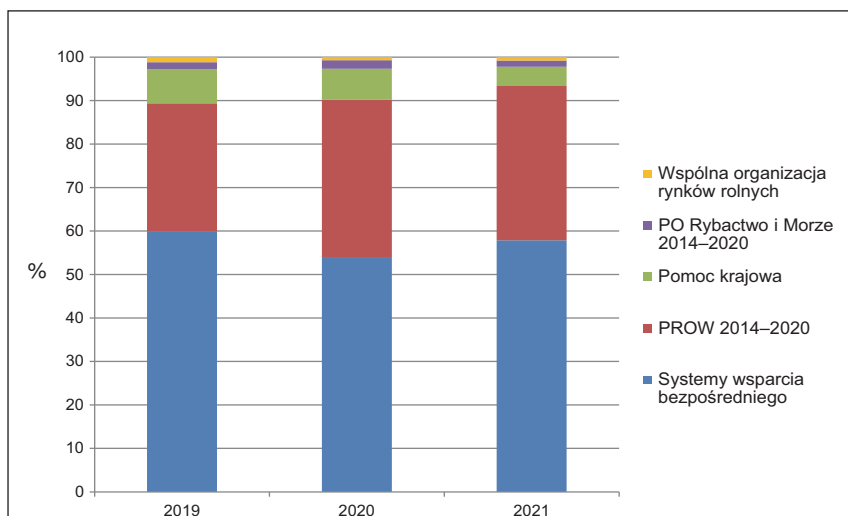
- Europejski Fundusz Rolniczy Gwarancji (EFRG), w ramach którego ARiMR kontynuuje realizację instrumentów pomocy z I filara WPR (systemy wsparcia bezpośredniego, mechanizmy wspólnej organizacji rynków rolnych, w tym m.in. w zakresie wspólnej organizacji rynków owoców i warzyw oraz stabilizacji sytuacji na rynkach rolnych);
- Europejski Fundusz Rolny na Rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich (EFRROW), z którego finansowane są wszystkie działania dotyczące rozwoju obszarów

- wiejskich z PROW 2014–2020 oraz zobowiązania zaciągnięte w ramach działań realizowanych z PROW 2004–2006 i PROW 2007–2013 (II filar WPR);
- Europejski Fundusz Morski i Rybacki (EFMR), z którego finansowane są działania w ramach PO Rybactwo i Morze 2014–2020;
- budżet państwa.

Instrumenty te mają szeroki zakres i odpowiadają potrzebom rolnictwa, przetwórstwa żywności oraz mieszkańców wsi. Na wykresie 4 zaprezentowano strukturę udzielonego wsparcia przez ARiMR w latach 2019–2021, w podziale na realizowane programy.

Z wykresu 4 wynika, że w latach 2019–2021 największy udział w wypłaconych środkach finansowych miały płatności w ramach systemów wsparcia bezpośredniego, nazywane płatnościami bezpośrednimi (w 2019 r. niespełna 60%, w 2020 r. prawie 54%, a w 2021 r. niecałe 58%). Następnymi płatnościami były płatności w ramach działań realizowanych z PROW 2014–2020. Ich udział w strukturze w 2019 r. wyniósł blisko 30%, a w latach 2020–2021 oscylował wokół 36%. Z kolei środki finansowe z budżetu państwa (pomoc krajowa) znalazły się na trzecim miejscu w strukturze, jednak z roku na rok ich udział był coraz mniejszy (w 2019 r. niecałe 8%, w 2020 r. około 7%, a w 2021 r. już tylko ponad 4%). Natomiast udział płatności w ramach działań realizowanych z PO Rybactwo i Morze 2014–2020 w wypłaconych środkach finansowych wynosił: po około 1,5% w 2019 i 2021 r. oraz 2% w 2020 roku. Ostatnie miejsce zajęły środki finansowe przeznaczone na działania w ramach wspólnej organizacji rynków rolnych z następującymi udziałami w strukturze: 1,2% w 2019 r., 0,7% w 2020 r. i 0,8% 2021 roku.

Wykres 4. Struktura udzielonego wsparcia przez ARiMR w latach 2019–2021, w podziale na realizowane programy według stanów na koniec roku

Źródło: opracowanie IERiGŻ PIB na podstawie danych ARiMR (2020, 2021, 2022).

Płatności bezpośrednie są głównym instrumentem wsparcia dochodów producentów rolnych. W analizowanym okresie ARiMR realizowała płatności z Kampanii roku poprzedniego oraz rozpoczynała realizację Kampanii roku bieżącego. Maksymalna koperta finansowa przeznaczona na realizację płatności w roku bieżącym wynosiła:

- 15,3 mld PLN w 2019 r. (w ramach Kampanii 2019),
- 15,5 mld PLN w 2020 r. (w ramach Kampanii 2020),
- 15,6 mld PLN w 2021 r. (w ramach Kampanii 2021).

ARMiR w badanym okresie wypłaciła:

- 14,9 mld PLN w 2019 r.,
- 15,7 mld PLN w 2020 r.,
- 14,9 mld PLN w 2021 r..

Wysokości kwot w poszczególnych Kampaniach prezentuje tabela 4.

Tabela 4. Realizacja płatności w ramach systemów wsparcia bezpośredniego z podziałem na poszczególne Kampanie w latach 2019–2021 (w mln PLN)

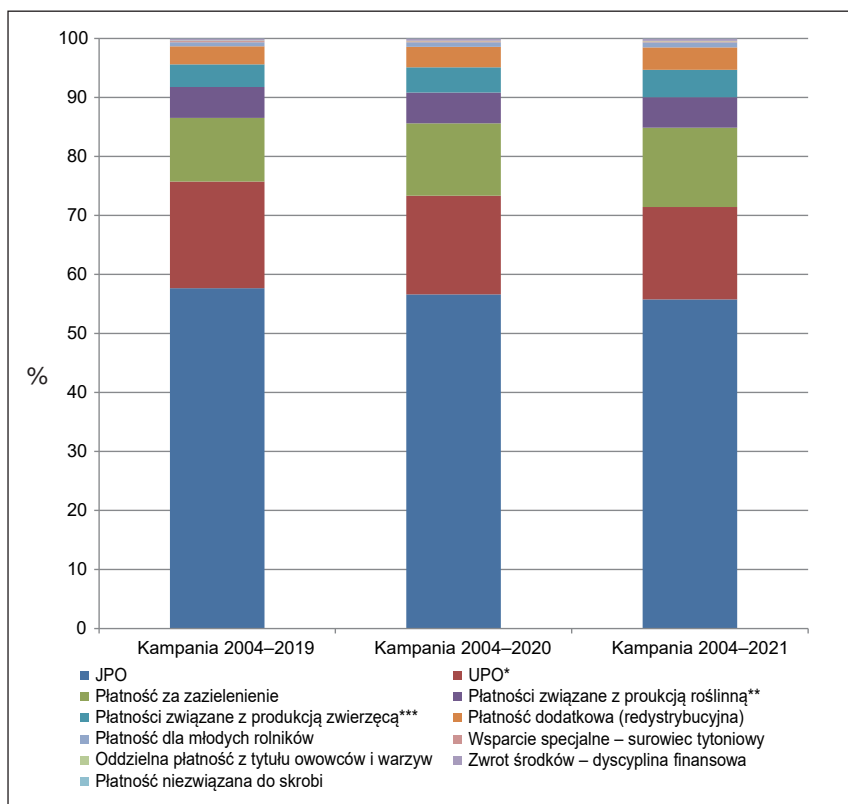
Rodzaj Kampanii	2019	2020	2021
Kampania roku bieżącego	9 798,9	10 521,8	10 263,1
Kampania roku poprzedniego	5 115,9	5 197,0	4 655,9
Pozostałe Kampanie (2004 – 2 lata przed rokiem bieżącym) ^a	11,4	6,1	13,2

^a dla 2019 r. – Kampania 2004–2017; dla 2020 r. – Kampania 2004–2018; dla 2021 r. – Kampania 2004–2019

Źródło: opracowanie IERiGŻ PIB na podstawie danych ARiMR (2020, 2021, 2022).

Strukturę tych płatności prezentuje wykres 5. Pokazuje on, że w latach 2019–2021 największy udział w płatnościach udzielonych przez ARiMR w ramach systemu wsparcia bezpośredniego w ramach Kampanii 2004–2019, 2004–2020 i 2004–2021 miały jednolite płatności obszarowe (po około 60% w każdym analizowanym roku). Na drugim miejscu znalazły się uzupełniające płatności obszarowe (po około 20% w każdym analizowanym roku), a na trzecim płatność za zazielenienie (prawie 11% w 2019 r., przeszło 12% w 2020 r. i ponad 13% w 2021 r.). Następną płatnością w przedstawionej strukturze są płatności związane z produkcją roślinną. Ich udział w analizowanym okresie wynosił po około 5,2%. Z kolei udział płatności związanych z produkcją zwierzęcą w latach 2019–2021 z roku na rok był coraz większy i wynosił odpowiednio: 3,8; 4,3 i 4,7%. Wzrost udziału w przedstawionej strukturze zanotowała również płatność dodatkowa (re-dystrybucyjna) – w 2019 r. – prawie 3,1%, w 2020 r. – niecałe 3,5%, w 2021 r. – blisko 3,8%. Udział pozostałych płatności, tj. płatności dla młodych rolników, wsparcia specjalnego – surowiec tytoniowy, oddzielnej płatności z tytułu owoców i warzyw, zwrotu środków – dyscypliny finansowej oraz płatności niezwiązanej do skrobi w analizowanym okresie, nie przekroczył 1%.

Wykres 5. Struktura płatności udzielonych przez ARiMR w ramach systemów wsparcia bezpośredniego w ramach Kampanii 2004–2019, 2004–2020 i 2004–2021 według stanów na koniec 2019, 2020 i 2021 r. (%)

* Uzupełniające płatności obszarowe: UPO/inne rośliny/Uzupełniająca płatność podstawowa, UPO chmiel, UPO płatność zwierzęca, UPO płatność energetyczna (wykazane dopłaty z tytułu prowadzenia plantacji wierzby lub róży bezkolcowej wykorzystywanych na cele energetyczne w roku 2005 i 2006 finansowane były z budżetu krajowego), UPO dla producentów surowca tytoniowego.

** Płatności związane z produkcją roślinną: płatności do roślin strączkowych, motylkowatych oraz wysokobiałkowych, płatność do powierzchni uprawy chmielu, płatność do skrobi, płatność cukrowa, płatność do pomidorów, płatność z tytułu owoców miękkich, płatność do lnu, płatność do konopi.

*** Płatności związane z produkcją zwierzęcą: płatności do bydła, krów, owiec i kóz.

Źródło: opracowanie IERiGŻ PIB na podstawie danych ARiMR (2020, 2021, 2022).

W latach 2019–2021 ARiMR realizowała także płatności i rozpoczynała kolejne nabory dla działań w ramach Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2014–2020. Komisja Europejska 31 sierpnia 2021 roku decyzją C(2021) 6553 final zaakceptowała strategiczną zmianę PROW 2014–2020 wprowadzającą okres przejściowy, wydłużający implementację programu o dwa lata (Commission, 2021). Najważniejszym priorytetem PROW 2014–2020 była poprawa konkurencyjności sektora rolnego z uwzględnieniem celów rolnośrodowiskowych.

Program ten wspomagał również restrukturyzację i modernizację gospodarstw rolnych oraz rozwój przetwórstwa rolno-spożywczego. Znaczącym elementem PROW 2014–2020 są działania, które wspierają rozwój słabszych ekonomicznie gospodarstw rodzinnych i tym samym poprawiają ich kondycję finansową i wzmacniają konkurencyjność. W ramach programu kontynuowane są także działania wspomagające tworzenie miejsc pracy na wsi, rozwój infrastruktury technicznej i społecznej oraz zachowanie dziedzictwa kulturowego. Program Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2014–2020 realizowany jest nie tylko ze środków z Unii Europejskiej, ale również przy wsparciu środków z budżetu państwa, samorządów województw oraz środków własnych beneficjentów. Program realizuje sześć priorytetów wyznaczonych dla unijnej polityki rozwoju obszarów wiejskich na lata 2014–2020 oraz pomoc techniczną.

Budżet przeznaczony na realizację PROW 2014–2020 wynosił prawie 18,2 mld EUR (z tego środki UE, EFRROW – około 12,0 mld EUR, krajowe środki publiczne – ponad 6,2 mld EUR). W ramach wydatków EFRROW finansowane były także zobowiązania podjęte w ramach PROW 2004–2006 i PROW 2007–2013. W analizowanym okresie wypłacono: blisko 7,4 mld PLN w 2019 r., przeszło 10,6 mld PLN w 2020 r. i prawie 9,2 mld PLN w 2021 roku. Strukturę tych płatności przedstawia wykres 6. Pokazuje on, że w analizowanym okresie płatności realizowane w ramach PROW 2014–2020 miały największy udział. Natomiast płatności realizowane w ramach zobowiązań z PROW 2007–2013 zanotowały tendencję spadkową. Z kolei płatności realizowane w ramach zobowiązań z PROW 2004–2006 w analizowanym okresie utrzymywały się na podobnym poziomie, tj. około 0,05 mld PLN.

Agencja Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa realizuje również wszystkie płatności w ramach wspólnej organizacji rynków rolnych (WORR). Jednocześnie jest instytucją, która wdraża mechanizmy WORR, mające na celu zapobieganie zakłóceniom i sytuacjom kryzysowym na rynkach rolnych oraz wspieranie integracji producentów rolnych.

W analizowanym okresie na realizację mechanizmów WORR ARiMR wydatkowała około:

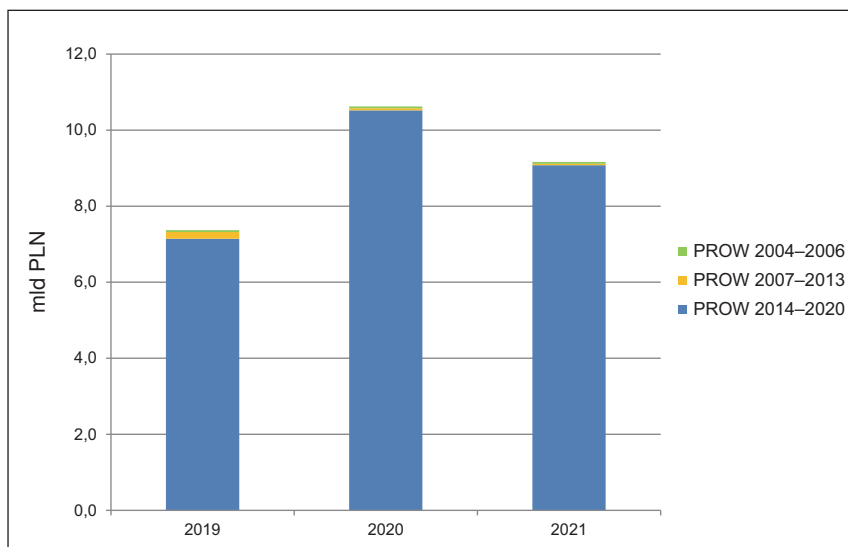
- 294,1 mln PLN w 2019 r.,
- 211,8 mln PLN w 2020 r.,
- 206,8 mln PLN w 2021 r.

W latach 2019–2021 w ramach programów współfinansowanych z funduszy unijnych (łącznie z programem SAPARD) wypłacono beneficjentom:

- do końca 2019 r. 322,2 mld PLN, w tym blisko 23,0 mld PLN w 2019 r.;
- do końca 2020 r. 349,3 mld PLN, w tym 27,1 mld PLN w 2020 r.;
- do końca 2021 r. 374,0 mld PLN, w tym 24,7 mld PLN w 2021 r.

Zrealizowane płatności w ramach tych programów prezentuje tabela 5.

Wykres 6. Wielkość płatności zrealizowanych w ramach PROW 2014–2020 oraz w ramach zobowiązań z PROW 2004–2006 i PROW 2007–2013 według stanów na koniec roku 2019, 2020 i 2021 (mld PLN)

Źródło: opracowanie IERiGŻ PIB na podstawie danych ARiMR (2020, 2021, 2022).

Tabela 5. Zrealizowane płatności w ramach programów współfinansowanych z funduszy UE w latach 2019–2021 według stanów na koniec roku (mln PLN)

Instrumenty	2019	2020	2021
Systemy wsparcia bezpośredniego, w tym:	14 926,2	15 724,8	14 932,2
– środki unijne	14 853,9	15 571,1	14 822,9
– środki krajowe	72,3	153,7	109,3
PROW 2014–2020, w tym:	7 368,8	10 623,0	9 162,5
– środki unijne	4 772,5	6 818,0	5 894,4
– środki krajowe	2 596,3	3 805,0	3 268,1
PO Rybactwo i Morze 2014–2020, w tym:	389,2	573,4	367,6
– środki unijne	288,9	437,5	282,3
– środki krajowe	100,3	135,9	85,3
Wspólna organizacja rynków rolnych, w tym:	294,1	211,8	206,8
– środki unijne	150,3	111,6	152,6
– środki krajowe	143,8	100,2	54,2
Razem programy współfinansowane z funduszy UE, w tym:	22 978,3	27 133,0	24 669,0
– środki unijne	20 065,6	22 938,3	21 152,1
– środki krajowe	2 912,7	4 194,7	3 516,9

Źródło: opracowanie IERiGŻ PIB na podstawie danych ARiMR (2020, 2021, 2022).

Na podstawie danych zamieszczonych w tabeli 5 można stwierdzić, że w analizowanym okresie największą wartość wszystkich płatności odnotowano w 2020 r., zaś najniższą – w 2019 roku. Większość z nich pochodziła z funduszy UE. Jak już wcześniej zostało wspomniane, najwięcej środków przeznaczono na systemy wsparcia bezpośredniego. W latach 2019–2021 środki przekazywane na ten cel były zróżnicowane. Podobnie było w przypadku działań realizowanych w ramach PROW 2014–2020 oraz PO Rybactwo i Morze 2014–2020. Natomiast jeśli chodzi o płatności w ramach wspólnej organizacji rynków rolnych, to sytuacja wyglądała zupełnie inaczej, a mianowicie w analizowanym okresie z roku na rok przekazywano coraz mniej środków.

Podsumowując, środki unijne, które prezentuje tabela 5, i odnosząc je do kursów walutowych³, można zauważyć, że w analizowanym okresie przyjęte kursy walutowe z roku na rok były coraz wyższe. Jednak pomimo tego sumy środków z UE – zarówno te wyrażone w złotych, jak i w euro – miały inną tendencję – największe wartości zanotowano w 2020 r., zaś najniższe w 2019 roku. Wobec powyższego można stwierdzić, że przyjęte kursy walutowe wpływają na wysokość pozyskanych środków z Unii Europejskiej.

Istotną formą wsparcia gospodarki żywnościowej, którą realizuje ARiMR, nadal pozostaje pomoc krajowa. Polega ona na podejmowaniu przedsięwzięć finansowanych z budżetu państwa (m.in. w latach 2019–2021 kontynuowano dopłaty do oprocentowania kredytów inwestycyjnych i kłęskowych oraz uruchamiano pomoc dla rolników poszkodowanych przez niekorzystne zjawiska atmosferyczne, ekonomiczne bądź choroby zwierząt). W ramach pomocy krajowej ARiMR wypłaciła:

- blisko 2,0 mld PLN w 2019 r.,
- niecałe 2,1 mld PLN w 2020 r.,
- ponad 1,1 mld PLN w 2021 r.

Biorąc pod uwagę ogólne wydatki budżetu państwa w częściach 32 – Rolnictwo, 33 – Rozwój wsi oraz 35 – Rynki rolne, przeanalizowano ich udziały w łącznych wydatkach budżetu państwa oraz w odniesieniu do PKB, co zostało przedstawione w tabeli 6. Podobną analizę wykonano dla wydatków z budżetu środków europejskich – obliczono ich udziały w łącznych wydatkach budżetu środków europejskich oraz, tak jak w poprzednim przypadku, w relacji do PKB. Wyniki prezentuje tabela 7.

Na podstawie danych zamieszczonych w tabeli 6 można wywnioskować, że w latach 2019–2021 największe wydatki z budżetu państwa przypadają na część 33 – Rozwój wsi. Najwięcej wydano w 2020 r. – przeszło 7,1 mld PLN, co stanowiło 1,4% łącznych wydatków budżetu państwa i 0,3% PKB.

³ Do analizy przyjęto kursy euro przypadające na koniec września roku poprzedniego, tzn. dla 2019 r. kurs z września 2018 r. (4,2882 PLN/EUR), dla 2020 roku kurs z września 2019 r. (4,3809 PLN/EUR) i dla 2021 r. kurs z września 2020 r. (4,3921 PLN/EUR). Informacje opublikowano na stronie internetowej KE (b.d.-b).

W 2019 i 2021 r. wydatki w tej części były niższe (odpowiednio ponad 4,8 i przeszło 5,7 mld PLN). Ich udział w łącznych wydatkach budżetu państwa wynosił odpowiednio: niecałe 1,2 i blisko 1,1%, zaś w odniesieniu do PKB po około 0,2%. Z kolei wydatki budżetu państwa w części 32 – Rolnictwo w latach 2019–2020 oscylowały wokół 1,2 mld PLN, co stanowiło odpowiednio: 0,28 i 0,24% łącznych wydatków budżetu państwa, a także po około 0,05% PKB. Natomiast w 2021 r. wydatki w tej części wzrosły do ponad 1,8 mld PLN i stanowiły 0,35% łącznych wydatków budżetu państwa i 0,07% PKB. Najmniejsze wydatki to wydatki budżetu państwa w części 35 – Rynki rolne. W analizowanym okresie wynosiły po około 0,04 mld zł, co stanowiło 0,01% łącznych wydatków budżetu państwa i 0,002% PKB. Suma wydatków budżetu państwa z trzech przedstawionych części była największa w 2020 r. (prawie 8,4 mld PLN). Jej udział w łącznych wydatkach budżetu państwa wynosił 1,66%, a w PKB 0,36%. Z kolei w 2019 r. suma tych wydatków sięgała ponad 6 mld PLN, a w 2021 r. przeszło 7,5 mld PLN, co stanowiło po około 1,5% łącznych wydatkach budżetu państwa i po prawie 0,3% PKB.

Analizując dane z tabeli 7, można stwierdzić, że podobnie jak w przypadku wydatków budżetu państwa wydatki z budżetu środków europejskich w analizowanym okresie były największe w ramach części 33 – Rozwój wsi. Najwięcej wydatkowano w 2020 r. (blisko 22,5 mld PLN), a najmniej w 2019 r. (przeszło 19,7 mld PLN). Jeżeli chodzi o udziały tych wydatków w łącznych wydatkach z budżetu środków europejskich, to sytuacja była odwrotna – w latach 2019–2020 wynosiły po 27,8%, a w 2021 r. wzrosły do 28,6%. Natomiast ich udziały w PKB prezentowały się następująco: prawie 0,87% w 2019 r., niecałe 0,97% w 2020 r. i ponad 0,79% w 2021 r.. Jeśli chodzi o wydatki w części 32 – Rolnictwo, to największe odnotowano w 2021 r. (blisko 0,03 mld PLN), zaś najmniejsze w 2020 r. (przeszło 0,01 mld PLN). Ich udziały w łącznych wydatkach z budżetu środków europejskich były równe: 0,03% w 2019 r., 0,02% w 2020 r. i 0,04% w 2021 r., natomiast w odniesieniu do PKB w całym analizowanym okresie wynosiły po 0,001%. Z kolei wydatki w części 35 – Rynki rolne w latach 2019–2021 nie były realizowane. W analizowanym czasie suma wydatków z budżetu środków europejskich z trzech przedstawionych części miała takie same tendencje, jak wydatki w ramach części 33 – Rozwój wsi. Podobne zależności występowały również w przypadku ich udziałów w łącznych wydatkach z budżetu środków europejskich oraz udziałów w PKB.

Tabela 6. Zrealizowane wydatki budżetu państwa w częściach: 32 – Rolnictwo, 33 – Rozwój wsi, 35 – Rynki rolne oraz ich udział w łącznych wydatkach budżetu państwa i w PKB w latach 2019–2021

Poszczególne części budżetowe ^a	Zrealizowane wydatki budżetu państwa w poszczególnych częściach (mln zł)			Udział zrealizowanych wydatków budżetu państwa w poszczególnych częściach w łącznych wydatkach budżetu państwa (%)			Udział zrealizowanych wydatków budżetu państwa w poszczególnych częściach w PKB (%)		
	2019	2020 ^b	2021 ^c	2019	2020	2021	2019	2020	2021
części 32 – Rolnictwo	1 179,9	1 223,6	1 844,6	0,28	0,24	0,35	0,052	0,053	0,070
części 33 – Rozwój wsi	4846,5	7 101,1	5 681,6	1,17	1,41	1,09	0,213	0,306	0,217
części 35 – Rynki rolne	38,9	40,1	44,0	0,01	0,01	0,01	0,002	0,002	0,002
Razem	6065,3	8364,8	7570,2	1,46	1,66	1,45	0,267	0,360	0,289

^a Dysponentem w tych częściach był Minister Rolnictwa i Rozwoju Wsi; ^b Wydatki w częściach: 32 – Rolnictwo, 33 – Rozwój wsi, 35 – Rynki rolne zaprezentowano łącznie z wydatkami, które nie wygasły z upływem roku budżetowego 2020 w kwocie 233,9 mln PLN, z tego w: części 32 – Rolnictwo w kwocie 1,6 mln PLN, części 33 – Rozwój wsi w kwocie 232,2 mln PLN, części 35 – Rynki rolne w kwocie 0,1 mln PLN; ^c Wydatki w częściach: 32 – Rolnictwo, 33 – Rozwój wsi, 35 – Rynki rolne zaprezentowano łącznie z wydatkami, które nie wygasły z upływem roku budżetowego 2021 w kwocie 509,3 mln PLN, z tego w: części 32 – Rolnictwo w kwocie 328,2 mln PLN, części 33 – Rozwój wsi w kwocie 181,1 mln PLN. *Źródło: opracowanie IERiGŻ PIB na podstawie danych NIK (2020, 2021, 2022).*

Tabela 7. Zrealizowane wydatki z budżetu środków europejskich w ramach części: 32 – Rolnictwo, 33 – Rozwój wsi, 35 – Rynki rolne oraz ich udział w łącznych wydatkach budżetu środków europejskich i w PKB w latach 2019–2021

Poszczególne części budżetowe ^a	Zrealizowane wydatki z budżetu środków europejskich w poszczególnych częściach (mln zł)			Udział zrealizowanych wydatków z budżetu środków europejskich w poszczególnych częściach w łącznych wydatkach z budżetu środków europejskich (%)			Udział zrealizowanych wydatków z budżetu środków europejskich w poszczególnych częściach w PKB (%)		
	2019	2020	2021	2019	2020	2021	2019	2020	2021
części 32 – Rolnictwo	23,1	13,6	26,1	0,03	0,02	0,04	0,001	0,001	0,001
części 33 – Rozwój wsi	19 734,2	22 464,6	20 827,9	27,83	27,80	28,57	0,868	0,967	0,794
części 35 – Rynki rolne	0,0	0,0	0,0	0,00	0,00	0,00	0,000	0,000	0,000
Razem	19 757,3	22 478,2	20 854,0	27,86	27,82	28,61	0,869	0,967	0,795

^a Dysponentem w tych częściach był Minister Rolnictwa i Rozwoju Wsi. *Źródło: opracowanie IERiGŻ PIB na podstawie danych NIK (2020, 2021, 2022).*

Podsumowując obie powyższe tabele, należy zauważyć, że w latach 2019–2021 całość wydatków, tj. suma wydatków z budżetu państwa i wydatków z budżetu środków europejskich, w częściach 32 – Rolnictwo, 33 – Rozwój wsi oraz 35 – Rynki rolne, wynosiła: 25,8 mld PLN w 2019 r., 30,8 mld PLN w 2020 r. i 28,4 mld PLN w 2021 roku. Natomiast udziały tych kwot w PKB sięgały około: 1,14% w 2019 r., 1,33% w 2020 r. i 1,08% w 2021 roku.

Analizując wydatki z budżetu państwa oraz wydatki z budżetu środków europejskich w częściach 32 – Rolnictwo, 33 – Rozwój wsi i 35 – Rynki rolne, pokazano również ich zmiany realne w latach 2019–2021. Wyniki prezentuje tabela 8.

Tabela 8. Zmiany realne zrealizowanych wydatków z budżetu państwa oraz wydatków z budżetu środków europejskich w częściach: 32 – Rolnictwo, 33 – Rozwój wsi, 35 – Rynki rolne w latach 2019–2021 (%)

Zrealizowane wydatki w częściach: 32 – Rolnictwo, 33 – Rozwój wsi, 35 – Rynki rolne ^a	Zmiany realne		
	2019	2020	2021
z budżetu państwa	- 24,6	33,4	- 13,9
z budżetu środków europejskich	- 0,4	10,0	- 11,7
w sumie z budżetu państwa i środków europejskich	- 7,4	15,5	- 12,3

^a Dysponentem w tych częściach był Minister Rolnictwa i Rozwoju Wsi.

Źródło: opracowanie IERiGŻ PIB na podstawie danych NIK (2020, 2021, 2022).

Na podstawie wyników z tabeli 8 można wywnioskować, że w analizowanym okresie realne wydatki z budżetu państwa oraz realne wydatki z budżetu środków europejskich w częściach 32 – Rolnictwo, 33 – Rozwój wsi i 35 – Rynki rolne, a także ich realna suma były większe tylko w 2020 r. w porównaniu z rokiem 2019, natomiast w latach 2019 i 2021 zanotowano niższe kwoty w porównaniu z rokiem poprzednim. Najwyższy realny wzrost/spadek nastąpił w przypadku wydatków z budżetu państwa (w 2019 r. 24,6% mniej, w 2020 r. 33,4% więcej, a w 2021 r. 13,9% mniej). Jeżeli chodzi o wydatki z budżetu środków europejskich, to w 2019 i 2021 r. wydatki te były realnie niższe niż w roku poprzednim odpowiednio o 0,4 i 11,7%. W 2020 r. zanotowały realny wzrost o 10%. Z kolei zsumowane wydatki z budżetu państwa i środków europejskich w 2019 r. były realnie o ponad 7% niższe niż w 2018 r. W 2020 r. wydatki te były realnie o 15,5% wyższe niż w roku 2019, zaś w 2021 r. znowu zanotowały realny spadek o przeszło 12% w porównaniu z rokiem 2020.

2.3. Kredytowanie rolników

System sprawozdawczości instytucji finansowych w Polsce wiąże się z udziałem zarówno Narodowego Banku Polskiego (NBP), Komisji Nadzoru Finansowego (KNF) wraz z Urzędem Komisji Nadzoru Finansowego (UKNF), jak i Głównego

Urzędu Statystycznego (GUS). Szczególnie istotne znaczenie – z punktu widzenia bieżącej oceny stabilności rynkowego systemu finansowego – ma pogłębiona sprawozdawczość, obejmująca m.in. stan należności i zobowiązań tzw. pozostałych monetarnych instytucji finansowych (PMIF) złożonych z banków, SKOK-ów oraz funduszy rynku pieniężnego. Prowadzona jest ona przez NBP w formie raportów zawierających dane w ujęciu miesięcznym (stan na koniec miesiąca). Dane zregulowane publikowane są przez GUS w ramach raportu *Wyniki finansowe banków*. Ponadto UKNF⁴ – jako organ administracyjny głównej instytucji nadzorczej polskiego sektora finansowego – diagnozuje stabilność systemu bankowego w Polsce.

Organy analityczne NBP prowadzą systematyczny monitoring strony podażowej rynku kredytowo-depozytowego w Polsce. Wyniki ich prac publikowane są w raportach pt. *Sytuacja na rynku kredytowym – wyniki ankiety do przewodniczących komitetów kredytowych*. Organ administracyjny nadzoru nad system finansowym w Polsce, tj. UKNF, publikuje co kwartał informacje sygnałne o sytuacji banków spółdzielczych i zrzeszających oraz wydaje co roku raport na temat sytuacji sektora bankowego. Bieżące problemy banków komercyjnych analizuje również Związek Banków Polskich (ZBP). Kluczowe problemy strony podażowej, zidentyfikowane w 2021 r., można zarysować w następujący sposób (UKNF, 2022a, s. 3):

- przyspieszenie akcji kredytowej, głównie kredytów na nieruchomości dla gospodarstw domowych;
- aż trzykrotna podwyżka stopy referencyjnej przez Radę Polityki Pieniężnej (RPP): 7.10.2021 r. (o +0,40 pkt proc.); 4.11.2021 (o +0,75 pkt proc.) i 9.12.2021 (o +0,50 pkt proc.) do poziomu 1,75%;
- „znaczny wzrost liczby spraw sądowych związanych z kredytami RRE (FX), powodujący istotne zwiększenie poziomu rezerw banków wyeksponowanych na ryzyko tego portfela”;
- „przyspieszenie procesu wchodzenia w ugody kredytobiorców mających walutowe kredyty hipoteczne oraz idącego za tym procesu przewalutowań kredytów walutowych na złotowe”;
- podejmowanie zdecydowanych działań prowadzących do zwiększenia stabilności finansowej banków przez nadzór finansowy⁵;

⁴ Należy zaznaczyć, że organem administracji publicznej sprawującym państwowy nadzór nad rynkiem finansowym w Polsce jest KNF, która za pomocą UKNF wykonuje swoje działania.

⁵ „(K)NF w komunikacie z dnia 16 grudnia 2020 r. wezwała banki komercyjne do wstrzymania się od wypłaty dywidendy w pierwszym półroczu 2021 r., jak również do niepodjęcia innych działań, w szczególności pozostających poza zakresem bieżącej działalności biznesowej i operacyjnej, mogących skutkować obniżeniem bazy kapitałowej. W wydanym 24 czerwca 2021 r. stanowisku dotyczącym polityki dywidendowej banków komercyjnych w drugim półroczu 2021 r. KNF uznała za konieczne włączenie do polityki dywidendowej kryteriów, odnoszących się do specyficznych ryzyk związanych z portfelem walutowych kredytów mieszkaniowych, a także pandemią COVID-19. W stanowisku KNF z dnia 9 grudnia 2021 r. dotyczącym polityki dywidendowej banków komercyjnych na 2022 r., kryteria zostały dodatkowo rozszerzone o ryzyko kredytowe związane ze wzrostem stóp procentowych” (UKNF, 2022a, s. 3).

- rozwój technologiczny, m.in. wdrażanie rozwiązań opartych na chmurze obliczeniowej, co umożliwiło bardziej efektywne wdrażanie strategii cyfryzacji (por. UKNF, 2022a, s. 68);
- istotne zmiany uwarunkowań regulacyjnych (por. Zygierewicz i in., 2022), tj.:
 - zmiany w zakresie norm ostrożnościowych w pakiecie CRD/CRR, stanowiącym propozycję wdrożenia finalnych postanowień Bazylei III w UE⁶;
 - konieczność dostosowań regulacyjnych do ustawodawstwa unijnego dotyczącego tzw. zrównoważonych finansów (tzw. Sustainable Finance)⁷;
 - regulacje unijne, dotyczące wdrażania rozwiązań służących m.in. przeciwdziałaniu zmianom klimatu, czyli wdrażaniu pakietu ESG (ang. *Environmental-Social-Corporate Governance*, czyli „środowisko, odpowiedzialność społeczna i ład korporacyjny”), a także upowszechnienie raportowania w tej konwencji.

Całkowite zadłużenie kredytowe gospodarstw indywidualnych, które może być monitorowane na podstawie sprawozdawczości NBP dotyczącej należności tzw. pozostałych monetarnych instytucji finansowych, zbliżyło się w końcu 2021 r. do niespełna 32 mld PLN (tab. 9). W stosunku do analogicznego okresu 2020 r. spadek nominalny wyniósł 3,1%. Łączne zadłużenie kredytowe rolnictwa obejmuje zarówno gospodarstwa indywidualne, jak i tzw. pozostałe podmioty. Uwzględniając niepublikowane dane GUS-u dotyczące agropresiębiorstw, możemy określić łączne zadłużenie kredytowe rolnictwa w końcu 2021 r., które zbliżyło się do 35,2 mld zł (tab. 9). W stosunku do analogicznego okresu 2020 r. spadek nominalny wyniósł aż 3,7%. Warto dodać, że w latach 2019–2021 spadek nominalny zadłużenia całego sektora rolnego wyniósł zaledwie 0,7%. Łączne zadłużenie „pozostałych jednostek” wyniosło w końcu 2021 r. około 3,3 mld PLN. W stosunku do analogicznego okresu 2020 r. spadek nominalny wyniósł aż 9,5%, tj. był o 6,4 pkt. proc. większy niż w przypadku gospodarstw indywidualnych.

⁶ Z jednej strony zmiany te odnoszą się do zwiększenia wymogów kapitałowych dla większych banków, a z drugiej jednak strony oznaczają pewne ich złagodzenie dla mniejszych instytucji kredytowych. Będą one obowiązywać od 2025 r. Na poziomie prawa krajowego przyjęto zmiany regulacyjne dotyczące Prawa bankowego, ustawy o BFG, systemu gwarantowania depozytów, a także przymusowej restrukturyzacji, co stanowiły implementację w Polsce postanowień CRD V/CRR II oraz BRRD II (Zygierewicz i in., 2022).

⁷ „W 2021 r. skoncentrowano wysiłki na zapewnieniu przestrzegania przez banki wymogów regulacyjnych odnoszących się do ESG (obecnie dot. ujawnień i raportowania: w szczególności w odniesieniu do postanowień Rozporządzenia Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2019/2088 z dnia 27 listopada 2019 r. w sprawie ujawniania informacji związanych ze zrównoważonym rozwojem w sektorze usług finansowych – SFDR (Sustainable Finance Disclosure Regulation oraz Rozporządzenia Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2020/852 z dnia 18 czerwca 2020 r. w sprawie ustanowienia ram ułatwiających zrównoważone inwestycje, zmieniające rozporządzenie (UE) 2019/2088)” (UKNF, 2022a, s. 67).

Tabela 9. Zadłużenie z tytułu kredytów i pożyczek bankowych rolnictwa polskiego w latach 2019–2021 według stanów na koniec roku (mln PLN)

Wyszczególnienie	2019	2020	2021	(2021/2020)*100% (%)
Gospodarstwa indywidualne	34 047,20	32 851,60	31 837,81	96,90
Pozostałe jednostki	3 844,10	3 694,52	3 345,07	90,50
Razem	37 891,40	36 546,12	35 182,88	96,30

Źródło: obliczenia IERiGŻ PIB na podstawie danych NBP (2022): gospodarstwa indywidualne i niepublikowanych danych GUS-u (pozostałe jednostki).

Należy wyraźnie zaznaczyć, że istotna jest analiza zadłużenia sektora rolnego w ujęciu realnym. W przybliżeniu rzeczywista wartość zadłużenia polskiego rolnictwa w 2021 r. spadła w stosunku do 2020 o wskaźnik inflacji CPI z grudnia 2021 = 100,0), czyli o 8,6%. Nasze dokładniejsze wyliczenia wskazują, że w ujęciu realnym zadłużenie całego rolnictwa w 2021 r. zbliżyło się do 32,4 mld PLN, z kolei wartości skumulowanego długu gospodarstw indywidualnych i agropodsiębiorstw wyniosły odpowiednio 29,3 i 3,1 mld PLN. Oznacza to, że w stosunku do analogicznego okresu 2020 r. spadki realne zadłużenia kredytowego wyniosły dla sektora rolnego, gospodarstw indywidualnych i „pozostałych podmiotów” odpowiednio: 11,4; 10,8 i 16,6%.

Należy podkreślić, że rolnictwo jest wciąż mało znaczącym i nieatrakcyjnym kredytobiorcą w Polsce. Jego udział w całości stanu kredytów dla sektora niefinansowego w latach 2019–2021 systematycznie malał i wyniósł 2,9% w 2021 r.⁸ Ergo: kanał kredytowy transmituje do rolnictwa stosunkowo mało szoków monetarnych i sektor ten nie jest ważną determinantą w polityce pieniężnej NBP.

W 2020 r. sektor bankowy udzielił rolnikom indywidualnym kredytów w wysokości niespełna 32 mld PLN (tab. 10). Należy dodać, że pozostałe instytucje, jak np. SKOK-i, miały znikomą udział w kredytowaniu sektora rolnego. Wskazują na to dane raportów NBP dotyczące stanu należności i zobowiązań pozostałych monetarnych instytucji finansowych oraz banków w Polsce. W dalszym ciągu najbardziej znaczącym składnikiem zadłużenia rolników były kredyty przeznaczone na inwestycje (około 39,4%, w ujęciu wartościowym niespełna 12,6 mld PLN). Wynika to z tego, że ten rodzaj kredytu umożliwia odtworzenie, modernizację, a także zwiększenie majątku trwałego gospodarstw, a w efekcie możliwość korzystania z pozytywnych efektów ekonomii skali przez gospodarstwo (Petrick, 2002). Można jednak było zauważyć wyraźne zmniejszenie się udziału kredytów inwestycyjnych w analizowanym okresie. Na uwagę zasługuje wzrastający udział kredytów na zakup nieruchomości (w ujęciu wartościowym, niespełna 8,8 mld PLN pod koniec 2021 r.).

⁸ Według danych NBP (2020) pod koniec 2021 r. stan kredytów i innych należności tzw. pozostałych monetarnych instytucji finansowych od sektora niefinansowego wyniósł 1 101 607 mln PLN.

Biorąc pod uwagę analizowany okres (lata 2019–2021), akcja kredytowa kierowana do polskiego rolnictwa uległa istotnej stagnacji (tab. 10). Rolnicy zainteresowani byli dostępem do finansowania zewnętrznego, w tym przeznaczonego na wydatki o charakterze bieżącym; stan tego rodzaju kredytów, przeznaczonych głównie na cele typowo konsumpcyjne, zmniejszył się o 6,5% w relacji do 2020 roku. Uwzględniając z kolei strukturę kredytów i pożyczek udzielanych rolnikom indywidualnym przez pozostałe monetarne instytucje finansowe (PMIF), należy zauważyć, że dominowały w niej kredyty długoterminowe, tj. o terminie zapadalności powyżej 5 lat (75,4% – stan na 31.12.2021). W latach 2020–2021 nastąpiła niewielka zmiana struktury zadłużenia według terminów zapadalności. Zmniejszył się udział kredytów i pożyczek średnioterminowych, a także krótkoterminowych. Wyniosły one odpowiednio 20,3 i 4,2% w 2020 r., natomiast zmniejszył się udział finansowania krótkoterminowego. Zwiększyła się rola kredytów długoterminowych kosztem zmniejszenia roli pozostałych.

Warto dodać, że w październiku 2018 r. ogłoszony został program pożyczek Krajowego Ośrodka Wsparcia Rolnictwa (KOWR) dla rolników indywidualnych. Pożyczki ze środków Zasobu Własności Rolnej Skarbu Państwa były udzielane w maksymalnej wysokości do 500 tys. zł na 6 lat z możliwością przedłużenia do lat 10. Co więcej, beneficjentami programu mogą być a) „rolnicy indywidualni w rozumieniu ustawy z dnia 11 kwietnia 2003 r. o kształtowaniu ustroju rolnego (Dz.U. z 2022 r. poz. 461), prowadzący gospodarstwa rodzinne w rozumieniu ww. ustawy”, b) „osoby fizyczne lub osoby prawne mające miejsce zamieszkania/siedzibę na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej, które od co najmniej 5 lat prowadzą działalność gospodarczą lub działalność wytwórczą w zakresie produkcji roślinnej, zwierzęcej lub przetwórstwa rolno-spożywczego” (KOWR, 2021b).

Maksymalna kwota pożyczki nie może przekraczać 80% kosztów inwestycji. Zgodnie z Planem Finansowym KOWR w 2019 r. przeznaczono na ten cel 10 mln PLN rocznie. Zainteresowanie rolników programem pożyczek było relatywnie niewielkie. Warunkiem uzyskania tej pożyczki jest posiadanie zdolności kredytowej i płynności finansowej oraz wniesienie stosownego zabezpieczenia (w tym m.in. weksel własny in blanco wraz z deklaracją wekslową), a także wpłata opłaty prowizyjnej w wysokości 1% wartości pożyczki (KOWR, 2020). Niemniej jednak dość subiektywny sposób oceny wniosków składanych do Oddziałów Terenowych KOWR może prowadzić do akumulacji „złych” pożyczek. Należy podkreślić, na podstawie danych opublikowanych na stronie internetowej KOWR, że „od 1 marca 2021 roku preferencyjne oprocentowanie jest na poziomie 1,15% w skali roku, sześcioletni okres spłaty, możliwość spłaty miesięcznej lub kwartalnej, pozwoli pomóc we wzroście potencjału gospodarstw rodzinnych” (KOWR, 2021a). Corocznie na pożyczki KOWR planowana jest kwota 10 mln PLN. Należy dodać, że „od 10 grudnia 2021 r. można ubiegać się o pożyczkę ze środków Zasobu Własności Rolnej Skarbu Państwa na nowych, uproszczonych zasadach i warunkach udzielania pożyczek”. Wyżej wymienione uproszczone zasady polegają m.in. na (KOWR, 2021b):

- „doprecyzowaniu procedury w zakresie wymaganej dokumentacji do wniosku,
- określeniu terminów po stronie Krajowego Ośrodka Wsparcia Rolnictwa na rozpatrzenie wniosków o udzielenie pożyczki (14 dni na rozpatrzenie wniosku przez KOWR oraz 7 dni na decyzję),
- odstąpieniu od dwuetapowego rozpatrywania wniosków o udzielenie pożyczki – wniosek jest rozpatrywany tylko w Oddziale Terenowym KOWR”.

Tabela 10. Kredyty i pożyczki udzielane rolnikom indywidualnym przez pozostałe monetarne instytucje finansowe w latach 2019–2021 (według stanu na 31 grudnia)

Wyszczególnienie	2019	2020	2021	(2021/2020) * 100% (%)
Kredyty i pożyczki od monetarnych instytucji sektora finansowego (mln PLN)	34 047,30	32 851,60	31 837,81	96,90
o charakterze bieżącym	10 812,54	10 305,23	9 635,92	93,50
na inwestycje	13 572,14	12 769,92	12 551,66	98,30
na nieruchomości	8 815,22	8 959,35	8 847,66	98,80
pozostałe kredyty i pożyczki	847,35	817,06	802,57	98,20
Struktura kredytów i pożyczek według terminu zapadalności (%)	2019	2020	2021	Zmiana 2021–2020 (pkt proc.)
do 1 roku (z rachunkami bieżącymi)	14,4	4,8	4,2	-0,6
powyżej 1 roku do 5 lat włącznie	15,4	22,5	20,3	-2,1
powyżej 5 lat	70,2	72,8	75,4	2,7

Objaśnienia: Kredyty inwestycyjne – kredyty na finansowanie nowych lub powiększenie istniejących zdolności wytwórczych i usługowych kredytobiorcy oraz inne przedsięwzięcia o charakterze inwestycji wspólnych i towarzyszących, udzielone na finansowanie przedsięwzięć zmierzających do: odtworzenia, modernizacji i zwiększenia majątku trwałego, z wyłączeniem kredytów samochodowych oraz kredytów na nieruchomości (wykazywanych odrębnie). Gdy kredyt udzielany jest na realizację różnorodnych celów (np. zakup gruntu, budowę zakładu przemysłowego oraz zakup maszyn i urządzeń), klasyfikacji kredytu należy dokonać na podstawie celu przeważającego w kwocie kredytu. Kredyty operacyjne – kredyty przeznaczone na finansowanie bieżącej działalności firmy, gospodarstwa rolnego, tj. np. na spłatę zobowiązań wobec dostawców, wypłatę wynagrodzeń, kosztów bieżących. W tej kategorii należy wykazywać również: kredyty dyskontowe, eksportowe oraz kredyty w rachunku bieżącym (z wyjątkiem kredytów w rachunku bieżącym dla osób prywatnych). Rolnicy indywidualni – osoby fizyczne, których głównym źródłem dochodów jest produkcja rolnicza, a ich działalność nie jest zarejestrowana w formie przedsiębiorstwa, spółki, spółdzielni lub grupy producenckiej. Kredyty udzielane rolnikom indywidualnym, przeznaczone na realizację celów konsumpcyjnych lub zaspokojenie własnych potrzeb mieszkaniowych, powinny być wykazywane jako kredyty dla osób prywatnych. Podobnie depozyty tych osób, jeżeli zakładane są odrębnie dla celów prywatnych, powinny być wykazywane jako depozyty osób prywatnych.

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych NBP (b.d.)

Wyraźna stagnacja akcji kredytowej kierowanej do rolnictwa, a także odnotowany spadek wartości produkcji rolniczej (przede wszystkim końcowej gospodarstw indywidualnych) spowodowały, że w 2021 r. nastąpiło istotne zwiększenie wartości podstawowych wskaźników relatywnego zadłużenia krajowego rolnictwa (tab. 11)⁹. W sprawozdawczości KNF odnotowano stopniowe pogarszanie się jakości kredytów dla rolników indywidualnych. Dotyczyło to przede wszystkim banków komercyjnych (UKNF, 2020b).

Tabela 11. Względne zadłużenie rolnictwa w latach 2019–2021 (%)

	Wyszczególnienie	2019	2020	2021^a
1.	Kredyty ogółem Produkcja końcowa			
1.1	Rolnictwo ogółem	42,1	35,0	34,4
1.2	Gospodarstwa indywidualne	43,4	35,1	34,7
2.	Kredyty ogółem Produkcja towarowa			
2.1	Rolnictwo ogółem	42,4	39,5	35,1
2.2	Gospodarstwa indywidualne	43,5	40,0	b.d.
3.	Kredyty ogółem/saldo (bez ubezpieczeń społecznych)^a	108,5	99,4	90,8

^a saldo końcowe, bez ubezpieczeń społecznych i zdrowotnych oraz pomocy społecznej
 Objasnienia: dane GUS-u na temat produkcji towarowej za 2021 r. były niedostępne w momencie przygotowania tabeli; wykorzystano dane GUS-u na temat produkcji końcowej w 2021 r.
 Źródło: opracowanie IERiGŻ PIB na podstawie danych GUS-u (2022e).

Ogólnie rzecz biorąc, utrzymuje się jednak nadal dobra jakość kredytów rolniczych udzielanych przez banki spółdzielcze. Udział należności zagrożonych¹⁰ banków od rolników wyniósł w grudniu 2021 r. 4,5%, i był zaledwie o 0,1 pkt proc. niższy niż w 2020 r. Można stwierdzić, że w porównaniu z pozostałymi grupami

⁹ Jak wynika z danych GUS-u (GUS, 2022d), zbiory i plony większości głównych ziemiopłodów rolnych w 2021 r. były istotnie niższe niż w roku poprzednim. Wyraźnie spadło pogłowie świń. W 2021 r. zanotowano spadek globalnej produkcji rolniczej liczonej w cenach stałych (w stosunku do 2020 r. o 4,5%). O spadku zadecydowało m.in. zmniejszenie wartości produkcji zwierzęcej (tj. o 8,3%) i roślinnej (tj. o 0,8%). O pogorszeniu się sytuacji ekonomicznej gospodarstw indywidualnych w 2021 r. wskazuje niekorzystna wartość wskaźnika relacji cen („nożyce cen”) produktów rolnych sprzedawanych do cen towarów i usług (tj. 87,2).

¹⁰ Pojęcie „należności nieregularnych” jest w bankowości często utożsamiane z kategorią „należności zagrożonych”. Lepczyński i Penczar (2016, s. 936) twierdzą, że „jako kredyty zagrożone (nieregularne) przyjmuje się te, w przypadku których opóźnienie w spłacie przekracza 90 dni”. Wykładnię prawną dotyczącą zasad klasyfikacji ekspozycji kredytowych należności instytucji finansowych zawiera § 2 ust. 1 rozporządzenia Ministra Finansów z 16 grudnia 2008 r. w sprawie zasad tworzenia rezerw na ryzyko związane z działalnością banków (Rozporządzenie, 2008).

podmiotów (choćby przedsiębiorców indywidualnych) jakość kredytów rolników była dość dobra. Na podstawie wartości należności banków spółdzielczych od rolników możemy wyliczyć odpowiednio należności banków komercyjnych. Wyniosły one w 2020 i 2021 r. odpowiednio 15,1 i 14,2 mld PLN. Z danych UKNF dotyczących całego sektora bankowego, wynika, że udziały należności od rolników, zaliczanych do „fazy 3/z utratą wartości” (co odpowiada w przybliżeniu kategorii „należności zagrożonych”), wyniosły pod koniec grudnia 2020 i 2021 r. – odpowiednio: 6,9 i 6,4%, a wartości tych należności – odpowiednio: 2,3 i 2,0 mld PLN. Choć rolnicy są relatywnie bezpieczną grupą klientów krajowych banków, to potrzebne jest staranne monitorowanie relatywnego zadłużenia rolnictwa w Polsce, z uwzględnieniem jakości udzielanych kredytów.

W latach 2019–2021 ARiMR kontynuowała pomoc krajową przewidzianą na lata 2015–2021. Pomoc ta była udzielana m.in. w formie dopłat do oprocentowania w spłacie kredytów w ramach następujących linii kredytowych:

- kredyt na inwestycje w rolnictwie i w rybactwie śródlądowym (linia RR);
- kredyt na zakup użytków rolnych (linia Z);
- kredyt na inwestycje w przetwórstwie produktów rolnych, ryb, skorupiaków i mięczaków oraz na zakup akcji lub udziałów (linia PR);
- kredyty na sfinansowanie spłaty zadłużenia powstałego w związku z prowadzeniem działalności rolniczej (linia KR) (dostępne w latach 2020–2021);
- kredyty „klęskowe” na wznowienie produkcji w gospodarstwach rolnych i działach specjalnych produkcji rolnej, w których wystąpiły szkody spowodowane przez suszę, grad, deszcz nawalny, ujemne skutki przezimowania, przymrozki wiosenne, powódź, huragan, piorun, obsunięcie się ziemi lub lawinę:
 - dla mikroprzedsiębiorstw, małych lub średnich przedsiębiorstw (linia inwestycyjna K01, linia obrotowa K02);
 - dla dużych przedsiębiorstw (linia inwestycyjna DK01, linia obrotowa DK02);
- kredyty z częściową spłatą kapitału na zakup użytków rolnych przez młodych rolników (linia MRcsk).

Na podstawie danych zaprezentowanych w tabeli 12 można stwierdzić, że w analizowanym okresie zarówno liczba, jak i sumy przedstawionych kredytów preferencyjnych z roku na rok ulegały zmniejszeniu. W latach 2019–2020 w strukturze preferencyjnych kredytów inwestycyjnych przeważały kredyty zaciągnięte na zakup użytków rolnych, których w 2020 r. udzielono 660 (75,5% wszystkich kredytów), z czego 658 (99,7%) miało na celu powiększenie istniejącego gospodarstwa rolnego, a 2 (0,3%) utworzenie nowego gospodarstwa – w łącznej kwocie 145,3 mln PLN (67,3% uruchomionej akcji kredytowej). W tym okresie udzielano również kredytów na inwestycje w rolnictwie i rybactwie śródlądowym (RR), których znaczenie (biorąc pod uwagę ich liczbę i kwotę) zmalało; w 2020 r. omawianych kredytów udzielono już tylko 120 (co stanowiło 26,0% kwoty uruchomionej

akcji kredytowej), z czego 116 (96,7%) przeznaczono na utworzenie i rozwój istniejących gospodarstw rolnych, a 4 (3,3%) na inwestycje w działach specjalnych produkcji rolnej. W latach 2019–2020 z punktu widzenia ARiMR największy udział (pod względem kwotowym) miały preferencyjne kredyty inwestycyjne, które przeznaczone zostały na: zakup gruntów rolnych (159,9 mln PLN w 2020 r.), a najmniej na zakup kombajnów (1,3 mln PLN w 2020 r.). Kredyty z przedstawionych linii nie były udzielane w 2021 r. ze względu na utrzymującą się przez cały rok niską wartość WIBOR 3M. Jednakże w tym roku udzielono jednego kredytu na restrukturyzację zadłużenia w kwocie 0,5 mln PLN oraz 176 kredytów z częściową spłatą kapitału, z czego 163 (92,6%) miało na celu powiększenie istniejącego gospodarstwa rolnego, a 13 (7,4%) utworzenie nowego gospodarstwa.

W analizowanym okresie były także udzielane kredyty na wznowienie produkcji na obszarach dotkniętych klęskami żywiołowymi, tzw. kredyty klęskowe. Ich liczba i kwota zostały zaprezentowane w tabeli 12. Najwięcej kredytów i w największej kwocie udzielano w 2019 r. (9 798 na kwotę 958,0 mln PLN). Do kredytów klęskowych przewidziane były także dopłaty ARiMR, które także przedstawiono w tabeli 12. Jak widać, największych dopłat udzielono w 2020 r. (blisko 51,7 mln PLN).

W latach 2019–2021 ARiMR nie udzielała poręczeń i gwarancji spłaty ani kredytów inwestycyjnych, ani kredytów klęskowych. Można dodać, że ARiMR udzielała poręczeń spłaty kredytów studenckich (ok. 0,5 mln PLN w 2021 r.). Ma to jednak znaczenie bardzo marginalne i odnosi się do wspierania celów polityki wiejskiej.

30 lipca 2019 r. na podstawie umowy zawartej między Ministrem Rolnictwa i Rozwoju Wsi a Bankiem Gospodarstwa Krajowego (BGK) powstał Fundusz Gwarancji Rolnych (FGR) w Programie Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2014–2020, którego celem jest wsparcie gospodarstw rolnych i przedsiębiorstw przetwórstwa rolno-spożywczego (MŚP) w dostępie do finansowania poprzez udzielanie gwarancji oraz dofinansowania w formie dopłat do oprocentowania kredytów obrotowych objętych tymi gwarancjami. Łagodzi on skutki braku odpowiednich (z punktu widzenia banków) zabezpieczeń, m.in. w związku z ograniczeniami w zakresie egzekucji z majątku rolnika.

Fundusz Gwarancji Rolnych to pierwszy w Polsce instrument finansowy skierowany wyłącznie do rolników i przedsiębiorców przetwórstwa rolno-spożywczego, który współfinansowany jest ze środków Unii Europejskiej. Wcześniej wsparcie w PROW 2014–2020 ograniczało się do wypłaty dotacji, natomiast teraz kierowane jest do ostatecznych odbiorców także w formach o charakterze zwrotnym, czyli w tym przypadku w formie gwarancji spłaty kredytów. Fundusz ten stanowi element rządowego programu „Wspieranie przedsiębiorczości z wykorzystaniem poręczeń i gwarancji Banku Gospodarstwa Krajowego”, który wpisuje się w cele Strategii na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju. BGK powierzone funkcję podmiotu wdrażającego instrument finansowy w formie gwarancji spłaty kredytów w sektorze rolno-spożywczym. Fundusz został zasilony kwotą 544,99 mln PLN, z tego 53,5 mln PLN jest przeznaczone na dopłaty do oprocentowania kredytów obrotowych.

Tabela 12. Liczba i kwota kredytów inwestycyjnych (z dopłatą ARiMR do oprocentowania) na spłatę zobowiązań cywilnoprawnych, na zakup środków do produkcji rolnej, a także kłeskowych, udzielonych w latach 2019–2021 według linii kredytowych

Wyszczególnienie	2019		2020		2021	
	Liczba	Kwota (mln PLN)	Liczba	Kwota (mln PLN)	Liczba	Kwota (mln PLN)
Kredyty na inwestycje w rolnictwie i rybactwie śródlądowym (RR)	358	180,12	120	56,02	–	–
Kredyty na zakup użytków rolnych (Z)	1637	347,03	660	145,26	–	–
Kredyty na restrukturyzację zadłużenia (KR)	–	–	–	–	1	0,52
Kredyt z częściową spłatą kapitału (MRcsk)	–	–	94	14,52	176	32,91
Razem	1995	527,15	874	215,80	177	33,43
Kredyty kłeskowe inwestycyjne	2	0,11	–	–	–	–
Kredyty kłeskowe obrotowe	9796	957,91	5993	561,22	384	36,42
Razem	9798	958,02	5993	561,22	384	36,42
Dopłaty do oprocentowania kredytów kłeskowych inwestycyjnych	–	0,03	–	0,01	–	0,00
Dopłaty do oprocentowania kredytów kłeskowych obrotowych	–	34,57	–	51,67	–	38,51
Dopłaty do oprocentowania kredytów kłeskowych ogółem	–	34,60	–	51,68	–	38,51

Źródło: opracowanie IERiGŻ PIB na podstawie danych ARiMR (2020, 2021, 2022).

Gwarancja dla sektora rolnego z FGR może zostać udzielona w ramach dwóch poddziałań Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich 2014–2020:

- 4.1 „Wsparcie inwestycji w gospodarstwach rolnych” dla operacji typu „Modernizacja gospodarstw rolnych” lub
- 4.2 „Wsparcie inwestycji w przetwarzanie produktów rolnych, obrót nimi lub ich rozwój” dla typu operacji „Przetwórstwo i marketing produktów rolnych”.

Gwarancje z FGR przeznaczone są dla mikro-, małych i średnich przedsiębiorstw działających w sektorze rolnym na inwestycje w gospodarstwach rolnych lub przetwórstwie i marketingu produktów rolnych. Stanowią pomoc *de minimis* albo pomoc publiczną. Gwarancja jest udzielana do 80% kwoty kredytu. Przyznaje się ją na następujące okresy:

- 39 miesięcy¹¹ – w przypadku kredytów obrotowych odnawialnych,
- 51 miesięcy – w przypadku kredytów obrotowych nieodnawialnych,
- 183 albo 120 miesięcy (dla pomocy *de minimis*) – w przypadku kredytów inwestycyjnych.

¹¹ W tym przypadku wprowadzono zmianę w celu ograniczenia skutków pandemii COVID-19. Stanowi ona element pakietu pomocowego BGK dla firm.

Maksymalna kwota gwarancji wynosi 5 mln PLN w przypadku rolników lub 10 mln PLN w przypadku przetwórców. Bank nie pobiera żadnej prowizji.

Z kolei dopłata do oprocentowania kredytu obrotowego¹² dotyczy tylko kredytów obrotowych niepowiązanych z inwestycją EFRROW udzielonych z przeznaczeniem na bieżące finansowanie działalności gospodarczej do 31 grudnia 2023 roku. Obejmuje maksymalnie okres 12 miesięcy, licząc od daty uruchomienia kredytu objętego gwarancją FGR, i wynosi 2 pkt. proc. w skali roku dla kredytów udzielonych do 30 czerwca 2022 r. i 5 pkt. proc. dla kredytów udzielonych po 1 lipca 2022 roku. Jeżeli roczna stawka procentowa kredytu obrotowego jest niższa, to wysokość dopłaty równa się wysokości odsetek naliczonych przez bank kredytujący. Dopłata stanowi pomoc publiczną w przypadku kredytu udzielonego rolnikom oraz przetwórcom produktów rolnych albo pomoc *de minimis* w przypadku kredytu udzielonego przetwórcom produktów nierolnych. Wysokość kwoty dopłaty do oprocentowania kredytu odpowiada wartości pomocy publicznej albo pomocy *de minimis* (BGK, b.d.). W przypadku objęcia kredytu gwarancją z FGR i dopłatą stanowiącą pomoc *de minimis* bank kredytujący jest zobowiązany do wystawienia dla przedsiębiorcy zaświadczenia o wysokości uzyskanej pomocy *de minimis*, która wykazywana jest w złotych oraz w euro.

Liczbę oraz wartość gwarancji z FGR udzielonych przez BGK w latach 2019–2021 prezentuje tabela 13. Jak widać, z roku na rok udzielanych jest coraz więcej gwarancji.

Z danych KNF wynika, że rola banków spółdzielczych¹³, wciąż rozpoznawanych jako kluczowy kredytodawca sektora rolnego w Polsce, nieznacznie wzrosła. Udział spółdzielczego sektora bankowego w kredytach dla rolników indywidualnych wyniósł 55,5% w 2021 r. i był o 1,3 pkt proc. wyższy niż w 2019 r. (tab. 14). Można też odnotować niewielki spadkowy trend udziału rolników indywidualnych w strukturze należności banków spółdzielczych (z 23,6% w 2019 r. do 21,5% w 2021 r.). Udział należności zagrożonych od rolników indywidualnych w należnościach sektora niefinansowego i samorządowego wyniósł pod koniec 2021 r. zaledwie 4,5% (UKNF, 2022a–b). Wskazuje to na wciąż relatywnie dobrą jakość należności od tych podmiotów.

¹² W tym przypadku wprowadzono zmianę w celu ograniczenia skutków pandemii COVID-19. Stanowi ona element pakietu pomocowego BGK dla firm.

¹³ Pod koniec 2021 r. funkcjonowało 511 banków spółdzielczych, tj. o 19 mniej niż w grudniu 2020 roku. Należy dodać, że spośród banków działających w tym okresie 316 było członkami systemu ochrony IPS BPS, a 184 IPS SGB. Co więcej, „poza IPS funkcjonowało 11 banków, w tym 9 posiadało fundusze własne przekraczające równowartość 5 mln EUR (wg kursu NBP z 2020.12.31)” (UKNF, 2022a, s. 2).

Tabela 13. Liczba i kwota gwarancji z FGR w latach 2019–2021

Rok	Liczba	Kwota (mln PLN)
2019	5	7,7
2020	1665	258,6
2021	3092	482,6

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych BGK (2020, 2021, 2022).

Tabela 14. Sytuacja finansowa banków spółdzielczych w Polsce w latach 2019–2021

Wyszczególnienie	2019	2020	2021	Zmiana 2021–2020 (pkt proc.)
Udział banków spółdzielczych w kredytach dla rolników indywidualnych (%)	53,6	54,2	55,5	1,3
Udział rolników indywidualnych w strukturze należności (%)	23,6	22,9	21,5	-1,4
ROA (%) ^a	0,5	0,3	0,4	0,1
ROE (%) ^b	5,1	3,8	5,4	1,6
C/I (%) ^c	67,8	75,0	72,5	-2,5
Aktywa/zatrudnienie (tys. PLN/os.) [*]	4,9	5,9	6,8	0,9
Wynik finansowy netto/zatrudnienie (tys. zł/os.) [*]	21,2	16,7	26,8	10,1
Koszty pracy /zatrudnienie (tys. PLN/os.) [*]	73,1	75,7	79,3	3,6
Łączny wskaźnik kapitałowy TCR (%) ^d	18,1	18,9	18,6	-0,3
Współczynnik TIER I (%) ^e	17,4	18,3	18	-0,3
Udział należności zagrożonych w należnościach od sektora niefinansowego (%)	8,6	7,4	7,1	-0,3

^a wynik netto annualizowany $\cdot 100/\text{średnie aktywa}$. średnie aktywa za I kwartał = (aktywa na koniec roku + aktywa na koniec I kwartału)/2, za II kwartał = (aktywa na koniec roku + aktywa na koniec I kwartału + aktywa na koniec II kwartału)/3 itd.; ^b wynik netto annualizowany $\cdot 10/\text{średnie kapitały (bilansowe)}$, średnie kapitały analogicznie jak aktywa; ^c C/I: (koszty działania + amortyzacja) $\cdot 100/(\text{wynik działalności bankowej} + \text{saldo pozostałych przychodów i kosztów operacyjnych} + \text{wynik z tytułu zaprzestania ujmowania składników aktywów innych niż przeznaczone do sprzedaży} + \text{wynik z tytułu korekt wartości godziwej w rachunkowości zabezpieczeń})$; ^d łączny współczynnik kapitałowy (ang. *total capital ratio*, TCR), dawniej określany jako współczynnik wypłacalności, odnosi się do relacji funduszy własnych banku do aktywów ważonych ryzykiem: informuje, czy bank jest w stanie posiadanymi funduszami własnymi pokryć minimalny wymóg kapitałowy z tytułu ryzyka kredytowego, operacyjnego i pozostałych; ^e współczynnik kapitału podstawowego Tier 1 (Common Equity Tier 1, CET1), podobnie jak łączny współczynnik kapitałowy TCR, przedstawia relację posiadanych przez bank kapitałów do aktywów ważonych ryzykiem, lecz – w przeciwieństwie do wskaźnika TCR – do jego skalkulowania uwzględnia się wyłącznie kapitał najwyższej jakości (wyłącza się np. pożyczki czy obligacje podporządkowane).

* dane dotyczące udziału banków spółdzielczych w kredytach dla rolników indywidualnych za 2021 rok.

Źródło: opracowanie IERiGŻ PIB na podstawie danych UKNF (2021a, 2022b), NBP (b.d., 2020), Obligacje.pl (b.d.).

W 2021 r. wynik finansowy netto banków spółdzielczych uległ poprawie (w stosunku do 2020 r.) i wyniósł ok. 726,4 mln PLN. Należy podkreślić, że stratę netto w łącznej kwocie 28,2 mln PLN odnotowano w przypadku 16 banków. Głównymi czynnikami decydującymi o poprawie wyniku netto były: polepszenie wyniku prowizyjnego i zmiany kosztów wyceny aktywów (UKNF, 2022b).

Nieznaczny wzrost ROA, a także widoczna poprawa ROE (w 2021 r. w stosunku do 2020 r.) wynikały m.in. ze wzrostu wartości marży odsetkowej oraz jej determinant. Według analityków UKNF (2022a) malał jednak udział produktów wysokomarżowych (np. kredytów konsumpcyjnych), natomiast zwiększał się jednak udział tych niskomarżowych (np. kredytów mieszkaniowych).

Obciążenie przychodów operacyjnych kosztami, mierzone za pomocą wskaźnika C/I (*cost/income*), nieznacznie spadło w 2021 r. Wskaźnik ten w przypadku banków spółdzielczych wyniósł w 2021 r. 72,5% i był prawie o 5 pkt. proc. wyższy niż 2019 roku. Banki spółdzielcze charakteryzowały się, w porównaniu do komercyjnych instytucji kredytowych, wyższymi relatywnymi kosztami działania. Przychody operacyjne w bankach spółdzielczych w mniejszym stopniu były obciążane kosztami zawiązywania nowych rezerw (UKNF, 2022a).

W przypadku banków spółdzielczych zysk netto na zatrudnionego w 2021 r. wyniósł niespełna 27 tys. PLN i był jednak znacznie niższy niż w subsektorze banków komercyjnych. Ograniczone możliwości zwiększenia efektywności, a także trudności w redukcji kosztów (m.in. ze względu na silną presję socjalną, szczególnie w gminach wiejskich) decydowały o utrzymaniu wysokiego poziomu wskaźnika C/I. Niemniej jednak zatrudnienie w bankach spółdzielczych w ciągu 2021 r. spadło aż o ok. 0,3 tys. pracowników i wyniosło ok. 21,1 tys. etatów, co więcej – liczba placówek (wyłączając centrale) w stosunku do grudnia 2021 r. zmniejszyła się o 149 i wyniosła 3275 pod koniec 2021 r.. Jak podkreślają eksperci KNF, „sektor spółdzielczy ma nieproporcjonalnie duży udział w zatrudnieniu w stosunku do aktywów”, co więcej „banki działają w mniejszej skali” (UKNF, 2021a, s. 4). Warto jednak podkreślić, że banki spółdzielcze, powiązane ze środowiskiem lokalnym, podejmowały próby redukcji kosztów. Dodatkowo sektor spółdzielczy jest silnie rozproszony, a banki nie mogą korzystać z pozytywnych efektów ekonomii skali. Co więcej, wiele funkcji biznesowych jest powielanych w każdym banku, co pokazuje niską efektywność przyjętego modelu banków zrzeszających (UKNF, 2021a).

Sytuację banków spółdzielczych w zakresie bazy kapitałowej i wypłacalności uznać należy za stabilną w analizowanym okresie czasowym. Łączny współczynnik kapitałowy banków spółdzielczych wyniósł w grudniu 2021 r. 18,6%, natomiast współczynnik Tier 1 był o 0,6 pkt. proc. niższy (por. tab. 13). Wszystkie banki spółdzielcze spełniały minimalny normy kapitałowe pod koniec 2021 r., w porównaniu z 2020 r. nastąpiła poprawa, gdyż w roku wybuchu pandemii SARS-CoV2 tylko 2 banki charakteryzowały się niską wartością łącznego współczynnika kapitałowego (TCR) < 8%. Banki uczestniczące w ramach instytucjo-

nalnych systemów ochrony (ang. *Institutional Protection Scheme*, IPS¹⁴) spełniały normę LCR¹⁵ lub korzystały ze wskaźnika zagregowanego dla całego IPS. Wszystkie banki spółdzielcze działające zarówno w ramach IPS, jak i poza nimi, spełniały indywidualną normę płynności określoną w rozporządzeniu CRR¹⁶.

2.4. Ubezpieczenia społeczne i gospodarcze oraz podatki

Podobnie jak miało to miejsce w poprzednich latach, szczególną rolę w strumieniu wydatków budżetowych kierowanych w stronę wsi i rolnictwa zajmują wydatki budżetu państwa na Kasę Rolniczego Ubezpieczenia Społecznego (KRUS). W ostatnich latach decydują one o transferze z budżetu państwa ponad 18 mld PLN rocznie. Jest to znacząca wartość, jeżeli weźmie się pod uwagę, że całkowita wartość produkcji towarowej w polskim rolnictwie wyniosła w 2020 r. 92,5 mld PLN.

Należy jednak odnotować, że w ostatnich latach udział wydatków na KRUS w ogóle wydatków budżetowych systematycznie spada. Jeszcze w roku 2004 udział wydatków na KRUS stanowił aż 7,67% ogółu wydatków budżetowych, a w 2008 – 5,71%. W ostatnich latach udział wydatków na rolnicze ubezpieczenia społeczne nie przekracza 4%. Spadek ten wynika przede wszystkim ze

¹⁴ Systemy ochrony IPS funkcjonują na podstawie rozporządzenia Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) nr 575/2013 oraz Ustawy o funkcjonowaniu banków spółdzielczych, ich zrzeszaniu się i bankach zrzeszających. Na czele systemu stoi jednostka zarządzająca, która przybrała formę prawną spółdzielni, a jej uczestnikami są wszystkie banki tworzące – uczestnicy. System IPS powołano w celu: wzajemnego gwarantowania płynności i wypłacalności w celu uniknięcia upadłości każdego z uczestników. Służy monitorowaniu ryzyka pojedynczych banków spółdzielczych (BS) i dokonywaniu również oceny ryzyka systemu jako całości oraz odpowiada za sporządzanie zagregowanego sprawozdania finansowego (Spółdzielczy System Ochrony SGB, b.d.).

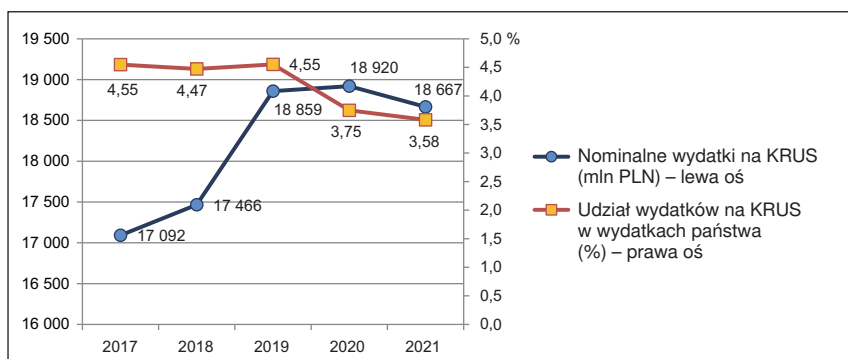
¹⁵ „Od 1 października 2015 r. obowiązuje Rozporządzenie Delegowane Komisji (UE) 2015/61 z dnia 10 października 2014 r. uzupełniające rozporządzenie CRR w odniesieniu do wymogu pokrycia wpływów netto dla instytucji kredytowych. Rozporządzenie delegowane wskazuje, że instytucje kredytowe zobowiązane są do utrzymywania wskaźnika pokrycia wpływów netto (wskaźnika LCR) na poziomie 100% od dnia 01.01.2018 r. Bank, który nie spełnia wymogów w zakresie LCR, zobowiązany jest powiadomić o tym właściwe organy i przedstawić tym organom plan szybkiego przywrócenia zgodności z normą, a także codziennie – na koniec każdego dnia roboczego – przekazywać informacje na temat poziomu wskaźnika i jego składowych. Norma LCR została określona w rozporządzeniu CRR i wprowadzona do polskiego prawa art. 94 ustawy o nadzorze makroostrożnościowym nad systemem finansowym i zarządzaniu kryzysowym w systemie finansowym. Banki uczestniczące w IPS mogą – na podstawie art. 8 CRR oraz po uzyskaniu indywidualnych zgód KNF – stosować wskaźnik zagregowany dla całej grupy” (UKNF, 2022a, s. 17).

¹⁶ Od 28.06.2021 r. banki zobowiązane są do przestrzegania wymogów w zakresie stabilnego finansowania netto (NSFR). Ponadto „banki uczestniczące w IPS mogą – na podstawie art. 8 CRR oraz po uzyskaniu indywidualnych zgód KNF – stosować wskaźnik zagregowany dla całej grupy. Banki te na koniec grudnia 2021 r. spełniały normę NSFR lub korzystały ze wskaźnika zagregowanego dla całego IPS. Wszystkie BS-y działające poza IPS spełniały normę w zakresie stabilnego finansowania netto określoną w rozporządzeniu CRR” (UKNF, 2022b, s. 21).

znaczącego wzrostu wartości wydatków budżetowych (pomiędzy rokiem 2004 a 2021 zanotowano wzrost o 164%) przy stosunkowo niewielkim wzroście nominalnych wydatków na KRUS (w tym samym okresie wzrost o 23%).

Na wykresie 7 zaprezentowano zmiany analizowanych wartości w latach 2017–2021. Zauważyć należy przede wszystkim stabilizację wydatków na KRUS w latach 2019–2021. Miało to miejsce pomimo rosnącego poziomu inflacji w analizowanym okresie. Porównanie wartości wydatków na rolnicze ubezpieczenia społeczne w latach 2019–2021 przy uwzględnieniu stopy inflacji rocznej w tych latach wskazuje na spadek realnych wydatków na KRUS. Wydatki te w cenach z roku 2019 w kolejnych latach wyniosły odpowiednio: 18,86 mld PLN, 18 mld PLN i 17,18 mld PLN. W analizowanym okresie wydatki na KRUS w ujęciu realnym malały więc rokrocznie o ok. 4,5%. Szerzej o obserwowanej w dłuższym horyzoncie tendencji realnego spadku poziomu wydatków budżetu rolnego oraz spadku udziału wydatków budżetu rolnego w wydatkach budżetu państwa piszą Czyżewski i in. (2022).

Wykres 7. Udział wydatków na rolnicze ubezpieczenia społeczne w wydatkach budżetu państwa (% – prawa oś) oraz nominalne wydatki budżetowe na rolnicze ubezpieczenia społeczne w latach 2017– 2021 (mln PLN – lewa oś)

Źródło: opracowanie IERiGŻ PIB na podstawie danych MF (2018, 2019, 2020b, 2021b, 2022b).

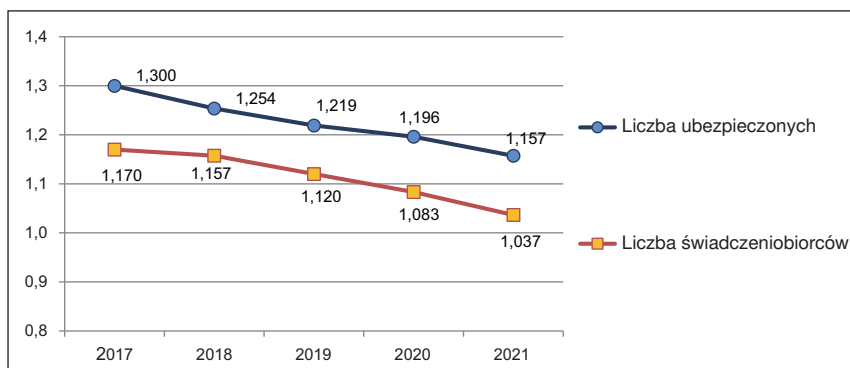
Jednocześnie zauważa się znaczący spadek udziału wydatków na KRUS w całościowych wydatkach budżetowych od roku 2020. O ile rok wcześniej udział ten wynosił ponad 4,5% to już rok później zmalał do poziomu 3,75%. Tak znaczący spadek spowodowany został w pierwszym rządzie wzrostem wydatków budżetowych. Wydatki budżetowe w roku 2019 wyniosły 414,3 mld PLN, podczas gdy rok później już 504,8 mld PLN. Mieliśmy więc do czynienia ze wzrostem wydatków o 21,8% w ujęciu nominalnym oraz o 17,8% w ujęciu realnym. Tak znaczny wzrost wydatków był spowodowany przede wszystkim wydatkami mającymi na celu pobudzenie gospodarki zatrzymanej wskutek szoku popytowo-podażowego będącego konsekwencją obostrzeń, których wprowadzenie tłumaczone było koniecznością niedopuszczenia do gwałtownego przyrostu

zachorowań związanych z pandemią COVID-19. W roku 2020, przychyłając się do zaleceń Rady UE dotyczących polityki budżetowej, zawieszono stabilizującą regułę wydatkową. Należy również dodać, że środki przeznaczone na przeciwdziałanie skutkom wywołanym wybuchem pandemii COVID-19 obciążły nie tylko budżet, lecz również fundusze celowe (Fundusz Przeciwdziałania COVID-19), które nie są częścią budżetu państwa, a co za tym idzie nie są uwzględniane przy obliczaniu salda finansów publicznych.

W roku 2021 kontynuowano działania mające na celu przeciwdziałanie skutkom pandemii COVID-19, a wydatki budżetowe w stosunku do roku poprzedniego wzrosły o 3,26% w ujęciu nominalnym. W ujęciu realnym mieliśmy już jednak do czynienia ze spadkiem o 1,2%. Wzrost w ujęciu nominalnym jest jedną z przyczyn dalszego obniżenia udziału wydatków na rolnicze ubezpieczenia społeczne w roku 2021.

Za interesujące informacje uznać należy również zmiany w ostatnich latach liczby ubezpieczonych w KRUS-ie oraz świadczeniobiorców w ramach systemu rolniczych ubezpieczeń społecznych. W formie graficznej dane te zaprezentowano na wykresie 8. Jak można zauważyć, liczba ubezpieczonych w ostatnich latach maleje średniorocznie o 28,5 tysięcy. W ostatnim analizowanym okresie spadek liczby ubezpieczonych był nawet wyższy i wyniósł 38,7 tys. osób. W roku 2021 liczba ubezpieczonych wyniosła 1,16 mln osób. Pod koniec roku 2004 ubezpieczonych w KRUS-ie było 1,54 miliona osób, czyli o ponad 33% więcej.

Wykres 8. Liczba świadczeniobiorców i ubezpieczonych w KRUS-ie w latach 2017–2021 (mln)

Źródło: opracowanie IERiGŻ PIB na podstawie danych KRUS-u (b.d.).

Wraz ze spadającą liczbą ubezpieczonych maleje również liczba świadczeniobiorców. W roku 2021 średnio było ich 1,04 mln osób. Było to o ponad 45 tys. osób mniej niż jeszcze rok wcześniej. W ostatnich latach zauważa się bowiem wzrost tempa spadku liczby świadczeniobiorców. Pomiędzy rokiem 2017 a 2021 średniorocznie ubywało 26,6 tys. osób. Był to więc ubytek mniejszy niż w przypadku liczby ubezpieczonych. Jednak gdyby analizować wyłącznie ostatnie trzy lata, to zauważyć należy wyższe tempo spadku liczby ubezpieczonych

(w sumie w latach 2019–2021 było to 83,5 tys. osób) niż świadczeniobiorców (w tym samym okresie – 61,6 tys. osób). Oznacza to, że w 2021 r. zanotowano najniższy w ostatnich pięciu latach stosunek liczby świadczeniobiorców do liczby ubezpieczonych, który wyniósł 0,89. Należy to ocenić zdecydowanie pozytywnie. O ile tendencja ta zostanie utrzymana, oznaczać to będzie bowiem malejące uzależnienie działania KRUS-u od wsparcia budżetowego.

Najważniejszym funduszem KRUS-u powołanym do realizacji zadań Kasy jest Fundusz Emerytalno-Rentowy (FER). Całkowite przychody FER w 2020 r. wyniosły 20 070 mln PLN i były wyższe o 6,3% od tych w 2019 r. w ujęciu nominalnym i 2,8% w ujęciu realnym. W kolejnym roku doszło do dalszego wzrostu przychodów ogółem, aczkolwiek był to wzrost jedynie w ujęciu nominalnym (o 0,5%), gdyż w ujęciu realnym zanotowano spadek o blisko 4,5%. Wartość przychodów ogółem jest uzależniona od wartości dotacji budżetowej. Dotacja ta stanowi w ostatnich latach ponad 92% ogółu przychodów.

Drugim istotnym, choć dalece mniej ważnym, źródłem przychodów są składki płacone przez rolników. W ostatnich latach ich udział w ogóle przychodów wahał się pomiędzy 7% a 8%. Wyjątkiem jest tu rok 2020, gdy wartość wpływów ze składek była niższa o blisko 28% od odnotowanego rok wcześniej. Tak drastyczne obniżenie wartości zebranych składek było wynikiem zwolnienia z opłacania składek w drugim kwartale 2020 r. osób objętych ubezpieczeniem emerytalno-rentowym w KRUS-ie. Było to zwolnienie ustawowe, którego celem było ulżenie rolnikom w okresie wprowadzenia obostrzeń związanych z wybuchem pandemii COVID-19. W 2021 r. wysokość zebranych składek wyniosła już blisko 1,5 mld PLN i była wyższa od składek pobranych dwa lata wcześniej o 6,5% w ujęciu nominalnym. W ujęciu realnym kwota zebranych składek w 2021 r. była jednak niższa niż w roku 2019 o 2%.

W analizowanym okresie wartość dotacji do ubezpieczeń zdrowotnych utrzymywała się na jednolitym poziomie. Biorąc jednak pod uwagę rosnący poziom nominalnych przychodów FER, udział tej dotacji w ogóle przychodów wyniósł w 2020 oraz 2021 r. jedynie 8,7%, podczas gdy w 2017 r. wynosił on aż 9,8%. Szczegółowe informacje o dochodach FER zawarto w tabeli 15.

Tabela 15. Główne źródła dochodów Funduszu Emerytalno-Rentowego (mln PLN)

Wyszczególnienie	2017	2018	2019	2020	2021
Przychody ogółem (w mln PLN)	18 239	19 126	18 889	20 070	20 180
I. Dotacja budżetowa, w tym:	16 685	17 566	17 369	18 497	18 569
Dotacja do ubezpieczeń zdrowotnych	1 757	1 761	1 765	1 763	1 764
II. Wpływy ze składek	1 390	1 430	1 391	1 010	1 481
<i>Udział dotacji budżetowej w przychodach (%)</i>	<i>91,5</i>	<i>91,8</i>	<i>92,0</i>	<i>92,1</i>	<i>92,0</i>

Objaśnienia: w przychodach ogółem FER nie uwzględniono refundacji kosztów wypłaty świadczeń zabiegowych i innych transferów.

Źródło: opracowanie IERiGŻ PIB na podstawie danych KRUS-u (b.d.).

Wydatki ogółem FER w okresie 2017–2021 wahały się pomiędzy kwotą 20 a 21,6 mld PLN i były najwyższe w roku 2019. W kolejnych dwóch latach dochodziło do ich spadku. W ujęciu realnym w roku 2020 doszło do spadku na poziomie 5,4% a w kolejnym – 4,8%. Struktura wydatków pozostawała w miarę stała, aczkolwiek dochodziło do pewnych nieznacznych przesunięć. Rosło znaczenie transferów na rzecz ludności. W 2017 r. decydowały one o 91,8% ogółu wydatków, podczas gdy cztery lata później stanowiły one już o 93,5% całości wydatkowanych kwot.

Spośród transferów na rzecz ludności największe znaczenie odgrywały emerytury, które średnio w latach 2017–2021 stanowiły 60,7% całości wydatków. Należy jednak zauważyć, że znaczenie tego rodzaju wydatków maleje od roku 2019, kiedy to decydowały one o 61,7% wydatków. Dwa lata później udział ten był mniejszy o 1 punkt procentowy. Udział wydatków na renty średnio w analizowanym okresie wyniósł 15,8% i rośnie w czasie. W 2021 r. udział ten wyniósł 16,2%. Dzieje się tak nawet pomimo spadku wartości wydatków na renty w ujęciu nominalnym pomiędzy rokiem 2019 a 2021.

W ostatnich trzech latach zauważa się również wzrost udziału wydatków na pozostałe świadczenia, takie jak zasiłki pogrzebowe czy macierzyńskie. W 2021 r. wydatki te pochłonęły 1,14 mld PLN. Niemniej w ujęciu realnym odnotowuje się w przypadku tej pozycji spadek o 2,1% w stosunku do roku poprzedniego i o 1,1% w porównaniu z rokiem 2019.

Wartość wydatków na składki zdrowotne w ujęciu nominalnym pozostaje praktycznie bez zmian od roku 2017, co oznacza znaczące spadki w ujęciu realnym, ale jednocześnie wzrost w udziale wydatków od roku 2019, z uwagi na fakt zmniejszenia skali wydatków ogółem od tego roku.

Tabela 16. Kierunki wydatków Funduszu Emerytalno-Rentowego

Wyszczególnienie	2017	2018	2019	2020	2021
Wydatki ogółem (w mln PLN)	20 002	20 165	21 664	21 183	21 192
w tym:					
1. Transfery na rzecz ludności:	18 360	18 599	20 219	19 777	19 824
– emerytury	11 914	12 162	13 361	12 919	12 865
– renty	3 149	3 084	3 463	3 362	3 430
– pozostałe świadczenia	1 044	1 060	1 061	1 108	1 141
2. Składki zdrowotne	1 757	1 760	1 760	1 762	1 762
3. Pozostałe	496	533	574	626	626
Liczba wypłaconych emerytur i rent (w tys.)	1 175	1 156	1 120	1 082	1 035
Przeciętna emerytura finansowana z FER (w zł)	1 082,25	1 109,45	1 261,50	1 263,46	1 324,82
Przeciętna renta finansowana z FER (w zł)	1 022,17	1 057,83	1 219,79	1 220,16	1 267,15

Objaśnienia: w wydatkach ogółem FER nie uwzględniono świadczeń zabiegowych i innych transferów.

Źródło: opracowanie IERiGŻ PIB na podstawie danych KRUS-u (b.d.).

Niezwykle ważnym trendem odnotowanym w tabeli 16. jest ciągły spadek liczby wypłacanych emerytur i rent. Co więcej, można zauważyć, że w analizowanym okresie tempo spadku wypłacanych świadczeń rośnie. O ile pomiędzy rokiem 2018 a 2017 spadek liczby wypłacanych emerytur i rent wyniósł zaledwie 1,62%, to w kolejnych latach spadek ten wynosił odpowiednio: 3,11, 3,39 i 4,34%. Trend ten jest wynikiem procesów demograficznych zachodzących na wsi od wielu dekad i najprawdopodobniej będzie utrzymywany w kolejnych latach i dekadach. W najbliższym okresie liczba świadczeń wypłacanych przez KRUS będzie mniejsza niż milion.

Należy również odnotować wzrost przeciętnej wysokości świadczeń w ujęciu nominalnym w całym analizowanym okresie oraz spadek tychże świadczeń w ujęciu realnym od roku 2019. Przeciętna emerytura, której wysokość w 2021 r. wyniosła niecałe 1325 PLN w ujęciu realnym, obniżyła się w 2020 r. o 3,14% a w roku kolejnym o 0,23%. Natomiast przeciętna renta wynosząca w 2021 r. 1267 PLN uległa nawet większemu obniżeniu w ujęciu realnym w tym okresie. Spadek wysokości renty wyniósł w 2020 r. 3,26%, a rok później 1,19%. Należy również dodać, że przeciętna wysokość obu wspomnianych świadczeń wypłacanych w ramach KRUS-u jest dużo niższa niż w systemie powszechnym.

Analiza zmian zachodzących wewnątrz rolniczego systemu ubezpieczeniowego wskazuje, że jego wpływ na procesy zachodzące w gospodarce, a w szczególności w sektorze rolnictwa jest coraz mniejszy. Mamy do czynienia zarówno z malejącym udziałem wydatków na KRUS w ogóle wydatków budżetowych, jak również malejącą liczbą ubezpieczonych oraz świadczeniobiorców. Wszystko to jest pochodną procesów zachodzących wewnątrz i w otoczeniu rolnictwa. Maleje liczba osób pracujących w rolnictwie. A wśród obecnie pracujących coraz mniej jest osób młodych. Dodatkowo dochodzi do spadku wysokości rent i emerytur wypłacanych przez KRUS w ujęciu realnym. Ponadto rosną różnice pomiędzy średnią emeryturą w KRUS-ie i ZUS-ie. Te drugie są w ostatnich latach blisko dwukrotnie wyższe. Wszystko to sprawia, że obecnie zauważane procesy najprawdopodobniej nie ulegną zmianie w najbliższych latach, a wpływ KRUS-u na zachodzące procesy demograficzne i gospodarcze będzie coraz mniejszy.

Niezwykle istotnym elementem otoczenia rolnictwa jest sektor ubezpieczeń majątkowych. Wynika to z faktu, że rolnictwo wyróżnia się z szeregu pozostałych działalności wytwórczych bardzo wysokim poziomem ryzyka dochodowego. Jest to spowodowane przede wszystkim dwoma czynnikami. Pierwszy z nich to uzależnienie wyników produkcyjnych w dominującej części rodzajów działalności rolniczej od czynników klimatyczno-pogodowych oraz występowania chorób epidemicznych zwierząt. Sprawia to, że poziom ryzyka produkcyjnego w rolnictwie powszechnie ocenia się jako niezwykle wysoki. Drugi czynnik decydujący o wysokim poziomie ryzyka dochodowego, to charakter rynków rolnych. Z uwagi na dużą liczbę producentów i stosunkowo małą odbiorców surowców rolnych oraz częste wahania wolumenu produkcji, rynki rolne cechują się znaczną zmiennością cenową. Wysoki poziom ryzyka cenowego połączony ze znacznym ryzykiem produkcyjnym powoduje, że producenci rolni mogą uzyskać znaczne korzyści, nabywając ochronę ubezpieczeniową.

Obecnie w Polsce nie znajdują zastosowania na szeroką skalę ubezpieczenia przychodów czy dochodów, tak jak ma to miejsce w USA czy w Kanadzie. Także ubezpieczenia produkcji do czasu wdrożenia w 2005 r. systemu dotowania składek ubezpieczeniowych były rzadko nabywane. Od tego czasu rośnie liczba zawieranych umów ubezpieczeniowych, na co wpływ ma nie tylko dotowanie składek płaconych przez producentów rolnych, ale także obowiązek ubezpieczenia co najmniej 50% powierzchni szerokiego wachlarza wymienionych w ustawie rodzajów upraw.

W okresie dziesięciu lat poprzedzających rok 2021, z którego dane jako ostatniego są dostępne w chwili pisania opracowania, średnia liczba umów ubezpieczeniowych zawartych w ramach dotowanych ubezpieczeń upraw i zwierząt wyniosła 160,5 tysiąca. Jedynie 0,38% spośród tych umów odnosiło się do ubezpieczeń zwierząt. Pozostała część to umowy ubezpieczenia upraw. Warto odnotować, że w kolejnych latach dochodzi do powolnego wzrostu udziału ubezpieczeń zwierząt. O ile liczba umów ubezpieczenia zwierząt w roku 2012 wyniosła 290, o tyle 10 lat później zawarto już 811 takich umów.

Tabela 17. Charakterystyki ubezpieczeń produkcji rolniczej w Polsce w latach 2019–2021

Wyszczególnienie	2019	2020	2021	2021/2019 (%)
Liczba umów ubezpieczenia (szt.)	215 700	185 155	188 431	87,4
Suma ubezpieczenia (tys. PLN)	21 519 851	17 390 685	26 181 717	121,7
Wysokość składek (tys. PLN)	744 764	580 916	891 181	119,7
w tym kwota dotacji (tys. PLN)	459 120	343 546	549 506	119,7

Źródło: dane ze sprawozdań zakładów ubezpieczeń przedkładanych do MRiRW.

Rośnie również ogólna liczba sprzedanych rolnikom polis ubezpieczeniowych. W 2012 r. zawarto w sumie 136 tys. umów ubezpieczeń upraw i zwierząt, podczas gdy w 2019 r. umów tych podpisano ponad 200 tysięcy. Stały wzrost liczby zawieranych umów został zatrzymany w roku 2020, kiedy to odnotowano ich spadek o 14,2%. Było to wynikiem braku środków w budżecie obciążonym programami przeciwdziałającym skutkom COVID-19 niezbędnych do sfinansowania dotacji do składek dla wszystkich zainteresowanych nabyciem polisy rolników. Mniejsza skala środków finansowych przeznaczonych na dofinansowanie składek zaowocowała mniejszą liczbą zawartych umów ubezpieczeniowych i niższą całkowitą sumą ubezpieczeniową. W 2021 r. ograniczone środki budżetowe również nie pozwoliły na wzrost liczby zawieranych umów ubezpieczeniowych, zauważa się jednak znaczny wzrost sumy ubezpieczenia. Jedną z przyczyn takiego stanu rzeczy jest zwiększenie maksymalnej sumy ubezpieczenia dla zbóż, czyli uprawy o największym areale podlegającym ubezpieczeniu. W 2021 r. maksymalna suma ubezpieczenia dla 1 ha zbóż wyniosła 15 377 PLN, podczas gdy rok wcześniej wynosiła 13 200 PLN.

Pomimo mniejszej liczby zawartych umów ubezpieczeniowych w roku 2021 w stosunku do roku 2019 (spadek o 12,6%) w okresie tym odnotowano zarówno wzrost o 21,7% wartości sumy ubezpieczenia, jak i zwiększenie o blisko 20% wysokości zapłaconych przez producentów rolnych składek ubezpieczeniowych. W ujęciu realnym wzrost sumy ubezpieczenia wyniósł 12%, a wzrost wartości opłaconych składek 10,1%. Zmiany w ujęciu nominalnym pomiędzy rokiem 2019 a 2021 przedstawiono w tabeli 17.

Wartym odnotowania faktem, odnoszącym się do funkcjonowania ubezpieczeń upraw i zwierząt, jest spadek powierzchni upraw objętych ubezpieczeniem pomiędzy rokiem 2019 a 2021. Ograniczenia budżetowe sprawiły, że nie udało się ani w 2021, ani tym bardziej w 2020 r. zwiększyć areалу ubezpieczanych upraw. Pomędzy rokiem 2021 a 2019 doszło do spadku powierzchni ubezpieczonych upraw o 6,6%.

Tabela 18. Powierzchnia ubezpieczonych upraw w latach 2019–2021 (ha)

Wyszczególnienie	2019	2020	2021	2021/2019 (%)
Ogółem	3 940 472	2 865 101	3 679 892	93,4
Zboża	2 239 721	1 548 744	2 042 945	91,2
Rzepak	807 956	475 567	912 683	113,0
Kukurydza	588 367	532 372	470 871	80,0
Buraki cukrowe	103 384	100 169	97 930	94,7
Rośliny strączkowe	85 970	102 782	85 375	99,3
Ziemniaki	35 344	37 525	25 683	72,7
Owoce drzew i krzewów owocowych	37 764	32 124	14 793	39,2
Warzywa gruntowe	27 420	26 061	22 211	81,0
Tytoń	8 418	5 955	3 512	41,7
Drzewa i krzewy owocowe	2 739	988	2 222	81,1
Truskawki	1 561	1 401	888	56,9
Chmiel	1 011	746	715	70,7
Rzepak	816	667	65	7,9

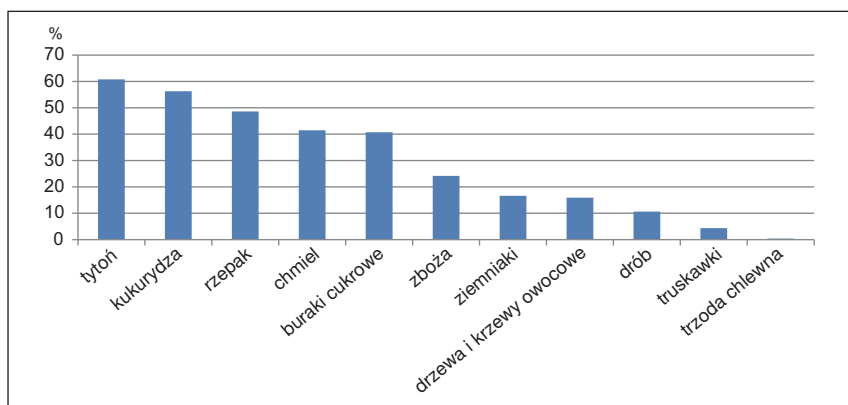
Źródło: dane ze sprawozdań zakładów ubezpieczeń przedkładanych do MRiRW.

W roku 2020 odnotowano szczególnie silny spadek areалу ubezpieczanych upraw. Wyniósł on aż 27,3% i był szczególnie silny w przypadku upraw zbóż (spadek o 30,9%) oraz rzepaku (spadek o 41,1%). W tym okresie zauważono jedynie wzrost areálu ubezpieczanych ziemniaków (6,2%) oraz roślin strączkowych (19,6%). W kolejnym roku doszło do znacznego ponad 28 procentowego wzrostu areálu ubezpieczonych upraw, niemniej nie udało się pokryć ubezpieczeniem tak dużej powierzchni, jak miało to miejsce w roku 2021. Pomędzy rokiem 2019 a 2021 zanotowano jednakże wzrost o 13% areálu rzepaku objętego ochroną ubezpieczeniową.

Średnio w całym analizowanym okresie ochroną ubezpieczeniową objęto blisko 2 mln ha, przy czym udział zbóż przekroczył 55%. Na kolejnym miejscu pod względem ubezpieczonej powierzchni upraw znajduje się rzepak (20,9% całości areалу) oraz kukurydza (15,2% areálu). W sumie zboża, rzepak oraz kukurydza odpowiadały za blisko 92% ubezpieczonej powierzchni upraw. Więcej szczegółowych informacji na ten temat zawarto w tabeli 18.

Porównując dane na temat powierzchni upraw podlegających ochronie ubezpieczeniowej oraz liczby ubezpieczonych zwierząt z całkowitą powierzchnią zasiewów wybranych rodzajów upraw i liczby zwierząt ogółem, można oszacować stopień pokrycia produkcji rolniczej w Polsce ochroną zapewnioną przez zakłady ubezpieczeniowe. W formie graficznej dane te przedstawiono na wykresie 9.

Wykres 9. Udział powierzchni upraw i sztuk zwierząt ubezpieczonych do całkowitej powierzchni upraw i liczby zwierząt w Polsce w 2020 r. (%)

Źródło: dane ze sprawozdań zakładów ubezpieczeń przedkładanych do MRiRW oraz GUS-u.

Przede wszystkim należy pamiętać, że przedstawione na wykresie dane dotyczą roku 2020, który z uwagi na niedobór środków finansowych przeznaczonych na ubezpieczenia upraw i zwierząt był rokiem wyjątkowym. Z uwagi na brak dofinansowania składek szczególnie w trakcie kampanii jesiennej areal zasiewów podlegających ochronie ubezpieczeniowej był w tym roku znacząco niższy niż w roku poprzednim czy rok później. Spośród ubezpieczanych kierunków produkcji w największym stopniu ubezpieczone w tym roku były uprawy tytoniu oraz kukurydzy. Ponad połowa powierzchni zasiewów podlegała tej ochronie. Również produkcja rzepaku była w dużym stopniu (48,6%) zabezpieczona przed stratami. Ponad 40% zasiewów było ubezpieczone w przypadku upraw chmielu i buraków cukrowych.

Ograniczone środki przeznaczone na dotowanie składek odbiły się na stosunkowo niskim poziomie ubezpieczonej powierzchni zasiewów zbóż. Jedynie 24,2% powierzchni zbóż zostało pokryte ochroną ubezpieczeniową. W przypadku ziemniaków udział ten wyniósł 16,6%. Pozostałe z wymienionych rodzajów

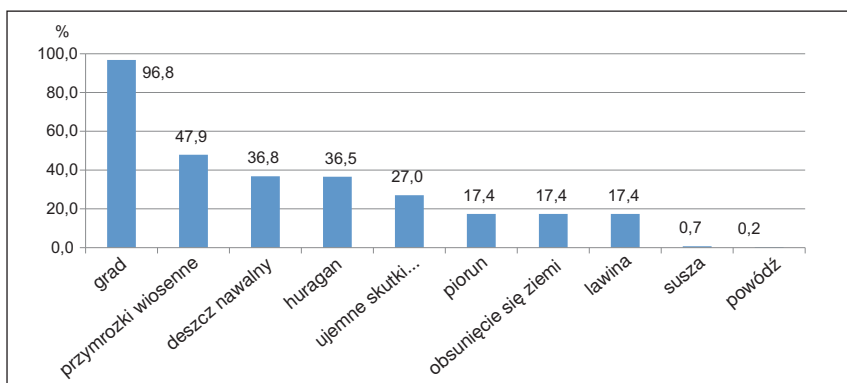
upraw zostały ubezpieczone w jeszcze mniejszym zakresie (drzewa i krzewy owocowe – 15,9%; truskawki – 4,3%). Produkcja zwierzęca poza produkcją drobiu (ubezpieczone jest 10,6% pogłównia) jest pokryta ochroną ubezpieczeniową jeszcze rzadziej. W przypadku trzody chlewnej mowa jest o 0,4% pogłównia. Jeszcze mniejszy udział ubezpieczonej produkcji dotyczy niezaznaczonego na wykresie bydła (0,3%).

Pomiędzy rokiem 2019 a 2021 doszło do wzrostu liczby ubezpieczonych zwierząt. Pomijając sporadycznie tylko ubezpieczone kozy (20 ubezpieczonych sztuk w 2019 r.), najwyższy wzrost odnosił się do bydła (wzrost o 71,5%) oraz trzody chlewnej (wzrost o 50,7%). W przypadku drobiu wzrost ten wyniósł 13,3%. Należy jednak pamiętać, że jedynie w przypadku drobiu możemy mówić o masowym ubezpieczaniu produkcji zwierzęcej. Po przeliczeniu liczby ubezpieczonych zwierząt na duże jednostki przeliczeniowe (przy założeniu następujących współczynników przeliczania: drób – 0,004, trzoda chlewna – 0,14; bydło – 1; owce i kozy – 0,1; konie – 1,2), dominującym kierunkiem ubezpieczanej produkcji zwierzęcej pozostaje drób, odpowiadający za średnio w analizowanym okresie 75% ubezpieczanych sztuk dużych jednostek przeliczeniowych.

Omawiając funkcjonowanie ubezpieczeń upraw i zwierząt, należy zwrócić uwagę na wciąż ograniczony zakres ryzyk nabywanych przez producentów rolnych polis. Jak przedstawiono na wykresie 10, zauważa się dominację umów chroniących głównie przed ryzykiem gradu. Blisko połowa z nabywanych przez rolników polis chroni również przed przymrozkami wiosennymi. Powyżej 36% wszystkich polis gwarantuje odszkodowanie w przypadku szkód spowodowanych deszczem nawalnym oraz huraganem. Polisy chroniące przed ujemnymi skutkami przezimowania odnoszą się do ponad jednej czwartej wszystkich polis ubezpieczenia upraw. Pozostałe ryzyka są ubezpieczane znacznie rzadziej. W szczególności dotyczy to ryzyka suszy, które zawarte jest w spisie ryzyk tylko dla 0,7% wszystkich nabywanych polis czy ryzyka powodzi (0,2% wszystkich polis). Można więc ocenić, że ochrona ubezpieczeniowa nabywana w ramach dotowanych ubezpieczeń upraw jest w większości przypadków dalece niewystarczająca. Większość nabywanych polis chroni bowiem wyłącznie przed szkodami gradowymi.

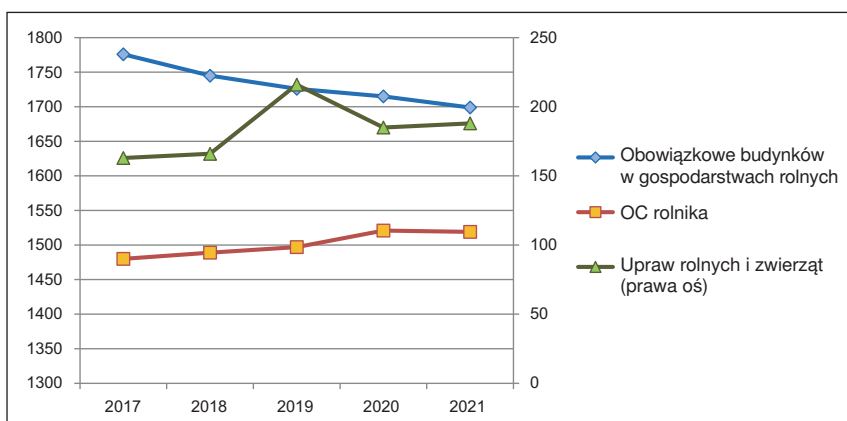
Spśród parametrów opisujących funkcjonowanie dotowanych ubezpieczeń upraw rolnych i zwierząt największą zmiennością cechowały się wartości odszkodowań. W kolejnych latach analizowanego okresu wyniosły one kolejno: 424, 590, 252 mln PLN. Różnice te wynikają z wartości odszkodowań wywołanych pojawianiem się szkód związanych z przymrozkami wiosennymi oraz ujemnymi skutkami przezimowania. Straty gradowe są dużo bardziej stabilne w poszczególnych latach, choć i tu zdarzają się pewne wahnięcia. W 2021 r., gdy suma odszkodowań była najniższa, straty gradowe odpowiadały za 94,1% wszystkich wypłaconych odszkodowań. W 2019 r. ich udział w ogóle odszkodowań wyniósł 56,2% a rok później – 50,9%. W obu tych latach duże wartości przyjęły jednak straty spowodowane przymrozkami wiosennymi, które w sumie odpowiadały za 40,3% wszystkich odszkodowań w 2019 r. i 48,1% rok później. Pozostałe rodzaje ryzyk (powódź, susza) decydowały o mniej niż 1% ogółu wartości odszkodowań.

Wykres 10. Udział umów ubezpieczeń upraw zawierających poszczególne rodzaje ryzyk w latach 2019–2021 (%)

Źródło: dane ze sprawozdań zakładów ubezpieczeń przedkładanych do MRiRW oraz GUS-u.

Wykres 11. Liczba zawartych przez rolników umów ubezpieczeniowych w latach 2017–2021 (tys. szt.)

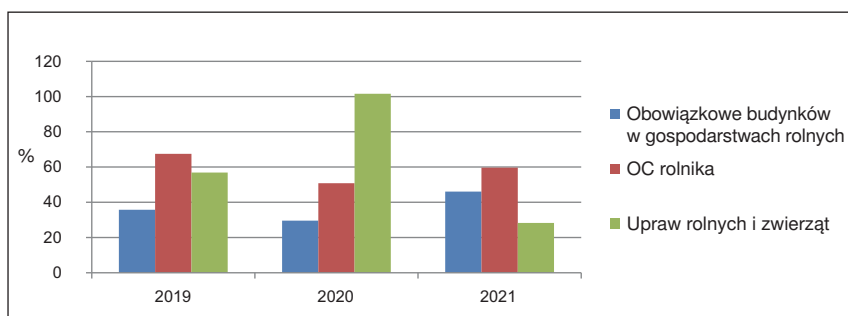
Źródło: opracowanie IERiGŻ PIB na podstawie danych GUS-u (2018, 2019, 2020c, 2021d, 2022d).

Na przestrzeni pięciu lat poprzedzających rok 2022 dochodziło do zmian liczby zawieranych umów nie tylko w ramach systemu dotowanych ubezpieczeń upraw i zwierząt, ale także w przypadku obowiązkowych ubezpieczeń budynków gospodarczych i odpowiedzialności cywilnej (OC) rolnika. W obu tych rodzajach ubezpieczeń kontynuowane są trendy obserwowane w latach poprzednich. W przypadku obowiązkowych ubezpieczeń budynków w gospodarstwach rolnych obserwuje się spadek liczby zawieranych umów, co najpewniej wynika z procesów demograficznych, które skutkują zmniejszaniem się liczby gospodarstw rolnych prowadzących produkcję rolniczą. Tempo spadku w analizowanym okresie wyniosło 1,08% rocznie. Jednocześnie obserwuje się wzrost liczby zawieranych ubezpieczeń OC rolników, co może być przejawem rosnącej świadomości ubezpieczeniowej w tym zakresie. W tym przypadku tempo wzrostu wynosi 0,66%

rocznie. Wciąż jednak istnieje różnica 180 tys. polis pomiędzy analizowanymi ubezpieczeniami obowiązkowymi. W formie graficznej zmiany w liczbie kupionych przez producentów rolnych polis przedstawiono na wykresie 11.

Średnia wartość zebranej składki ogółem z tytułu obowiązkowych ubezpieczeń budynków w latach 2019–2021 wyniosła 488 mln PLN. W przypadku obowiązkowych ubezpieczeń OC rolników średnia wartość zebranej składki w tym samym okresie wyniosła 71,3 mln PLN. Spośród omawianych rodzajów ubezpieczeń odnoszących się do rolnictwa najwyższą średnią wartość zebranej składki dotyczy ubezpieczeń upraw rolnych i zwierząt gospodarskich. Wyniosła ona 738,9 mln PLN. Natomiast wartości nabywanych polis ubezpieczeń budynków oraz OC rolników charakteryzowały się znacznie mniejszą zmiennością.

Wykres 12. Udział składki ubezpieczeniowej w wartości odszkodowania w latach 2019–2021 (%)

Źródło: opracowanie IERiGŻ PIB na podstawie danych GUS-u (2020c, 2021d, 2022d).

Warto również odnotować, że inaczej niż miało to najczęściej miejsce w latach poprzednich, szkodowość – mierzona stosunkiem wartości wypłaconych odszkodowań do zebranej składki – ubezpieczeń upraw i zwierząt okazała się średnio w okresie 2019–2021 niższa od szkodowości ubezpieczeń OC rolników. Ta pierwsza wyniosła 57,1%, podczas gdy dla polis OC wyniosła 59,2%. Najniższy stosunek wartości odszkodowań do składki w tym okresie odniósł się do ubezpieczeń budynków i wyniósł 37%.

Wielkość wskaźnika szkodowości dla poszczególnych lat zaprezentowano na wykresie 12. Zaobserwować można dużą wahałość tego wskaźnika dla ubezpieczeń upraw i zwierząt. W 2020 r. szkodowość wyniosła 101,6%, podczas gdy rok później zmalała do poziomu 28,3%. Należy również dodać, że tak obliczona szkodowość odnosi się do składki dotowanej z budżetu państwa. Z punktu widzenia producentów rolnych, którzy opłacają tylko część składki, szkodowość ubezpieczeń upraw i zwierząt jest dużo wyższa, co jest zresztą z ich punktu widzenia czynnikiem korzystnym. Stosunek wypłaconych odszkodowań do wartości tej części składki, którą opłacają producenci rolni wyniosła w kolejnych latach analizowanego okresu odpowiednio 148,3, 248,5 oraz 73,7%. Oznacza to, że w 2020 r. wypłacono rolnikom w odszkodowaniach blisko 2,5 raza więcej środków niż przetransferowali oni wcześniej w składkach do zakładów ubezpieczeń.

Głównym obciążeniem fiskalnym dla większości właścicieli gospodarstw rolnych pozostawał w analizowanym okresie podatek rolny. Wysokość tego podatku określana jest na podstawie średniej ceny żyta w 11 kwartałach poprzedzających kwartał poprzedzający dany rok podatkowy. Obciążenie z tytułu tego podatku na 1 ha przeliczeniowy dla gruntów gospodarstwa rolnego ma równowartość pieniężną 2,5 kwintala żyta. W roku 2019 wartość ta równała się 135,90 PLN. W kolejnych latach dochodziło do nieznacznych podwyżek tak, że wartość podatku rolnego w latach 2020 i 2021 wyniosła odpowiednio 146,15 oraz 146,38 PLN. Oznacza to, że mamy do czynienia ze wzrostem nominalnym w wartości obciążenia w kolejnych dwóch latach, a w ujęciu realnym do wzrostu doszło tylko w roku 2020 (o 4%). W kolejnym roku zanotowano spadek (o 1,5%).

Przychody z tytułu uiszczania podatku rolnego w gminach wzrosły w analizowanym okresie z poziomu 1,515 mln PLN w 2019 r. do 1,626 mln PLN w roku 2021. Oznacza to wzrost o 7,4% i jednocześnie spadek w ujęciu realnym o 1,1%. Spośród trzech rodzajów gmin spadek dochodów z podatku rolnego w ujęciu realnym odnotowany był wyłącznie w gminach wiejskich (spadek o 2,5%), jednak to właśnie do tych gmin trafia 63% całości zebranych środków z tytułu tego podatku. W gminach miejskich oraz miejsko-wiejskich odnotowano wzrost przychodów zarówno w ujęciu nominalnym, jak i realnym. Szczegółowe informacje o przychodach z tytułu podatku rolnego w latach 2019–2021 w podziale na typy gmin zawarto w tabeli 19.

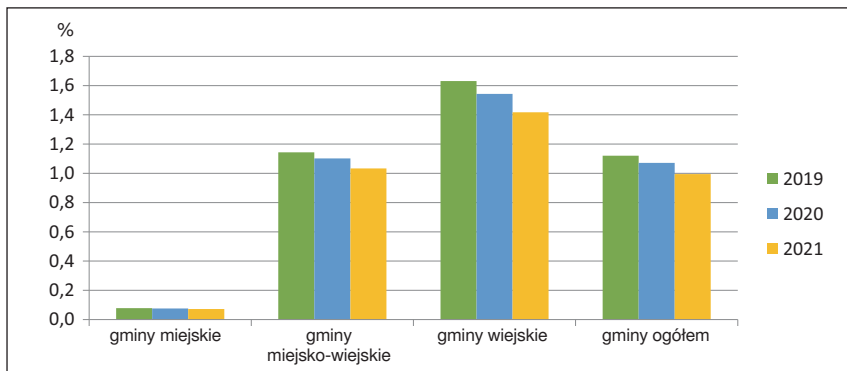
Tabela 19. Dochody z tytułu podatku rolnego dla trzech rodzajów gmin w latach 2019–2021 (PLN)

Wyszczególnienie	Gminy miejskie	Gminy miejsko-wiejskie	Gminy wiejskie	Ogółem
2019	23 331 479,14	532 513 253,86	959 066 907,29	1 514 911 640,29
2020	24 593 268,66	566 612 465,62	1 006 347 286,73	1 597 553 021,01
2021	25 359 640,27	584 263 762,77	1 016 709 025,49	1 626 332 428,53

Źródło: opracowanie IERiGŻ PIB na podstawie danych MF (2020b, 2021b, 2022b).

W strukturze dochodów jednostek samorządu terytorialnego wpływy z podatku rolnego od wielu lat nie stanowią znaczącej pozycji. Podobnie było w analizowanym okresie. W przypadku gmin miejskich wpływy z tytułu podatku rolnego, oscylujące wokół poziomu 25 mln PLN, stanowiły o mniej niż 1 promil ogółu dochodów. Należy też zaznaczyć, że podobnie jak w przypadku pozostałych rodzajów gmin udział podatku rolnego w ogóle dochodów był malejący. W gminach miejsko-wiejskich wpływy z podatku rolnego decydują o ok. 1% całości dochodów. Największe znaczenie podatek ten ma w przypadku gmin wiejskich. Stanowi on o ok. 1,5% dochodów. W analizowanym okresie udział tego podatku w ogóle dochodów spadł z poziomu 1,63% w 2019 r. do 1,42% w roku 2021. Szczegółowe informacje o wielkości udziału wpływów z tego podatku w dochodach gmin w analizowanym okresie zaprezentowano na wykresie 13.

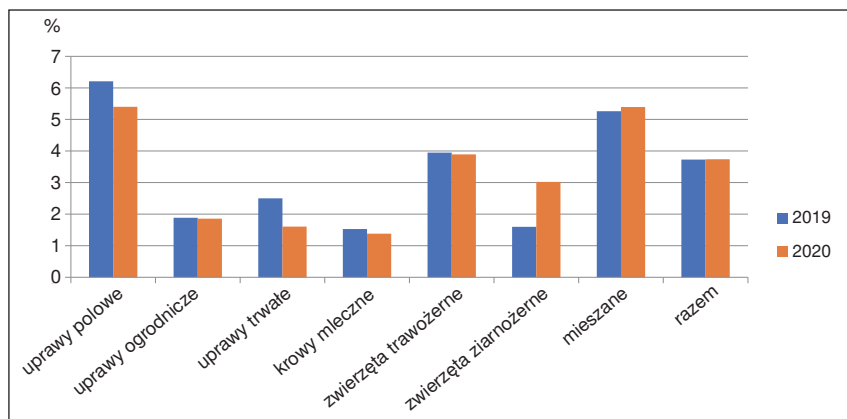
Wykres 13. Średni udział wpływów z podatku rolnego w dochodach ogółem dla czterech rodzajów gmin w latach 2019–2021 (%)

Źródło: opracowanie IERiGŻ PIB na podstawie danych MF (2020b, 2021b, 2022b).

W analizowanym okresie obserwuje się wzrost znaczenia niektórych działań mających na celu obniżenie obciążeń podatkowych z tytułu podatku rolnego. Sumaryczna wartość obniżenia stawek podatkowych, ulg, zwolnień i umorzeń zaległości podatkowych stanowiła w analizowanym okresie od 9,11% w 2021 r. do 10% w roku 2020.

Wykres 14. Stosunek wartości płaconych podatków do uzyskanych dochodów dla różnych typów rolniczych TF8 w latach 2019–2020 (%)

Źródło: KE (b.d.-c).

W całym okresie najbardziej znaczącym rodzajem ulg fiskalnych było obniżenie górnych stawek podatkowych, które w ujęciu wartościowym decydowało o ponad 90% wszystkich stosowanych ulg. W analizowanym okresie obniżenie górnych stawek podatkowych w największym zakresie stosowane było w gminach wiejskich.

Na podstawie analizy wyników danych gromadzonych w bazie FADN można wysnuć wniosek, że podatki wciąż nie stanowią znaczących obciążeń w budżecie właścicieli gospodarstw rolnych w Polsce. Stosunek wartości płaconych podatków do osiąganego dochodu z rodzinnego gospodarstwa rolnego stanowi średnio od ok. 1,5% dla gospodarstw o typie produkcyjnym „krowy mleczne” do ok. 6% dla gospodarstw o typie produkcyjnym „uprawy polowe”. Na wykresie 14. przedstawiono stosunek podatków do dochodów z rodzinnego gospodarstwa rolnego dla lat 2019–2020. Gdyby wartość płaconych podatków przyrównać do wartości wytworzonej produkcji rolniczej, to stosunek ten dla żadnego typu produkcyjnego nie przekraczałby 2% w analizowanym okresie.

2.5. Przepływy finansowe

Jak wynika z tabeli 20, łącznie do polskiego rolnictwa, sfery interwencji rynkowych i rozwoju obszarów wiejskich oraz polityki społecznej na wsi i w rolnictwie w 2021 r. napłynęło 177,6 mld PLN rozmaitych funduszy. W ujęciu nominalnym oznacza to wzrost o 6,4% w stosunku do roku 2020. Inflacja CPI w podanym dwuleciu wynosiła natomiast 5,1% w relacji rok do roku. Stąd wzrost realny równy był 1,3%. Z podanej powyżej kwoty dopływów funduszy 77,2% stanowiły środki bezpośrednio związane z działalnością rolniczą. Reszta to szeroko rozumiana polityka społeczna na wsi i w rolnictwie. W porównaniu z rokiem 2021 fundusze wygenerowane w rolnictwie powiększyły się nominalnie o 7,5%, a realnie – o 2,4%. W strukturze tych funduszy największy wzrost wprawdzie obserwowano w przypadku odsetek otrzymanych od depozytów bankowych rolników, ale jest to pozycja marginalna. Pozytywnie natomiast trzeba ocenić wzrost przychodów ze sprzedaży produktów i usług o 9,7%, gdyż to one przesądzają o kondycji finansowej naszego rolnictwa.

Odpływy (wykorzystanie) funduszy nominalnie i realnie w latach 2020–2021 wzrosły nawet nieco bardziej niż ich dopływy. W ujęciu zdezagregowanym wśród odpływów bezpośrednio związanych z działalnością rolniczą największy wzrost odnotowano w przypadku niepodatkowych dochodów budżetu państwa z rolnictwa, ale jest to pozycja wręcz pomijalna. O kondycji finansowej rolnictwa przesądzają natomiast ponoszone w nim wydatki operacyjne. Te niestety w badanym dwuleciu wzrosły nominalnie aż o 16,8%, a realnie o 11,7%. Dynamika ta zdecydowanie przekraczała poziom obserwowany w przypadku przychodów ze sprzedaży towarów i usług. Niepokoić powinien także spadek o 14,2% nakładów inwestycyjnych brutto w rolnictwie, które determinują wielkość potencjału rozwojowego tego sektora oraz jego stabilność finansową i rezyliencję na różnego typu szoki.

Tabela 20. Przepływy funduszy w rolnictwie i w sferze interwencji rynkowych oraz rozwoju obszarów wiejskich w latach 2019–2021 (mln PLN, wartości bieżące)

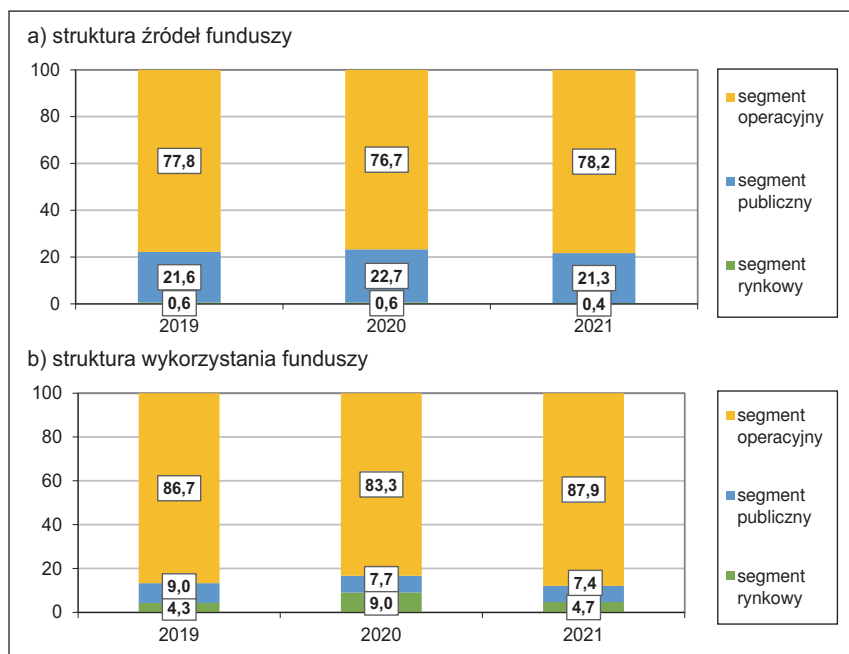
Wyszczególnienie		2019	2020	2021	2021/2020 × 100
I. ŹRÓDŁA					
1.	Sprzedaż produktów i usług	94 841	97 750	107 223	109,7
2.	Dotacje do działalności rolniczej, interwencji rynkowych i rozwoju obszarów wiejskich	23 890	25 975	26 997	103,9
2.1.	Krajowe	4 156	5 535	5 581	100,8
a)	dopłaty budżetowe do rolnictwa (bez agencji rolnych)	1 647	1 582	2 109	133,3
b)	dopłaty krajowe do programów unijnych	2 509	3 953	3 472	87,8
2.2.	Z UE (łącznie)	19 734	20 440	21 416	104,8
3.	Dotacje do agencji rolnych (KOWR, ARiMR)	2 393	2 941	2 208	75,1
4.	Dotacje do ubezpieczeń społecznych i zdrowotnych (KRUS i NFZ)	18 510	18 430	18 367	99,7
5.	Składki emerytalne płacone przez rolników (FER-KRUS)	1 371	1 134	1 502	132,5
5a.	Składka zdrowotna płacona przez rolników z działań specjalnych	39	42	46	109,5
6.	Pomoc społeczna	1 761	1 775	1 703	95,9
7.	Program Rodzina 500+	9 919	17 993	18 872	104,9
8.	Odszkodowania z tytułu ubezpieczeń majątkowych i osobowych (bez dopłat budżetowych)	395	774	515	66,5
9.	Dotatnie saldo kredytów i pożyczek (wszystkich)	253	–	–	–
10.	Odsetki bankowe otrzymane (od depozytów)	147	46	120	260,9
11.	Razem z ubezpieczeniami społecznymi i zdrowotnymi oraz pomocą społeczną	153 519	166 860	177 553	106,4
12.	Razem bez ubezpieczeń społecznych i zdrowotnych oraz pomocy społecznej	121 919	127 486	137 063	107,5

II. WYKORZYSTANIE	2019	2020	2021	2021/2020 x 100
1. Wydatki operacyjne rolnictwa (bez amortyzacji)	70 163	69 504	81 169	116,8
2. Nakłady inwestycyjne brutto w rolnictwie	5 349	6 089	5 224	85,8
3. Podatki i opłaty razem:	6 161	5 494	5 571	101,4
– podatki i opłaty płynące do budżetu centralnego i jst (m.in. rolny, leśny)	2 671	2 772	2 935	105,9
– PIT od emerytów i rencistów	2 187	2 280	2 282	100,1
– wpłaty do budżetu z KOWR-u	966	442	354	80,1
4. Niepodatkowe dochody budżetu państwa z rolnictwa	2	38	51	134,2
5. Wydatki bieżące agencji rolnych (ARiMR i KOWR)	1 580	1 574	1 655	105,1
6. Emerytury i renty wypłacone z KRUS-u	16 824	17 895	17 774	99,3
7. Składka zdrowotna rolników przekazana z KRUS-u do NFZ-etu	3 118	3 508	3 605	102,8
7a. Składka zdrowotna płacona przez rolników z działań specjalnych	39	42	46	109,5
8. Składki z tytułu ubezpieczeń społecznych rolników (KRUS, wpływy)	1 709	1 726	2 081	120,6
9. Składki z tytułu ubezpieczeń majątkowych i osobowych (bez dotacji budżetowych)	846	944	891	94,4
10. Dodatnie saldo depozytów bankowych	1 560	4 851	2 458	50,7
11. Ujemne saldo kredytów i pożyczek (wszystkich)	–	1 345	214	15,9
12. Odsetki bankowe zapłacone (od kredytów i pożyczek)	1 335	1 237	1 074	86,8
13. Razem z ubezpieczeniami społecznymi i zdrowotnymi	108 686	114 247	121 813	106,6
14. Razem bez ubezpieczeń społecznych i zdrowotnych	86 996	91 076	98 307	107,9
15. Saldo końcowe (I–II)				
– wszystkie pozycje	44 833	52 613	55 740	105,9
– bez ubezpieczeń społecznych i zdrowotnych oraz pomocy społecznej	34 923	36 410	38 756	106,4

Źródło: obliczenia IERiGŻ PIB na podstawie danych GUS-u (2020a, 2020b, 2021a, 2021b, 2021c, 2022a, 2022b, 2022c), KNF (2020, 2021, 2022), KRUS-u (2020a, 2020b, 2021a, 2021b, 2022a, 2022b), MF (2020a, 2020c, 2021a, 2021c, 2022a, 2022c).

Ograniczając analizę przepływów tylko do pozycji związanych z produkcją rolniczą, zachodzą interesujące zmiany, gdy określi się ich strukturę. W tym celu dopływy i odpływy odpowiednio pogrupowano, wyróżniając segmenty: operacyjny, finansowy publiczny i rynkowy. W pierwszym dopływami była sprzedaż produktów i usług, odpływami zaś wydatki operacyjne i inwestycyjne. Segment publiczny tworzyły po stronie dopływów: dotacje do działalności rolniczej, interwencji rynkowych i rozwoju obszarów wiejskich oraz trafiające do agencji rolnych, natomiast odpływami były: podatki i opłaty oraz inne obciążenia fiskalne, niepodatkowe dochody budżetu państwa oraz wydatki bieżące agencji rolnych. Rynkowy segment finansowy to dopływy i odpływy łączące rolnictwo z bankami i zakładami ubezpieczeniowymi. Strukturę źródeł i wykorzystania funduszy przedstawiono na wykresie 15. Po obydwu stronach rachunku przepływów od wielu lat sytuacja jest nadzwyczaj stabilna. W dopływach zdecydowanie dominuje segment operacyjny, 3–4-krotnie przewyższający odsetek ustalony dla segmentu publicznego. Segment rynkowy ma tu marginalne znaczenie. W przypadku odpływów przewaga segmentu operacyjnego jest jeszcze większa niż po stronie dopływów. To jasny dowód m.in. na to, że polskie rolnictwo jest biorcą netto w obszarze jego relacji z sektorem finansów publicznych.

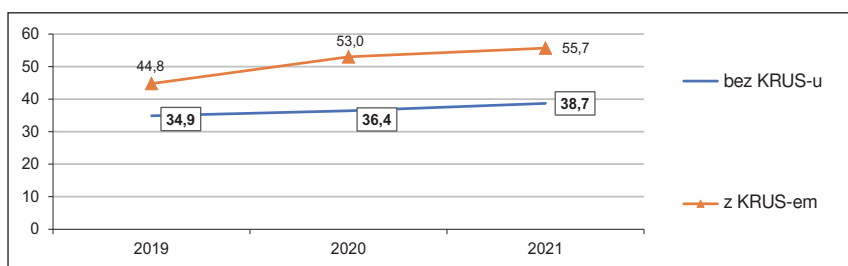
**Wykres 15. Struktura źródeł i wykorzystania funduszy
(bez ubezpieczeń społecznych i zdrowotnych oraz pomocy społecznej)
w latach 2019–2021 (%)**

Źródło: opracowanie IERiGŻ PIB.

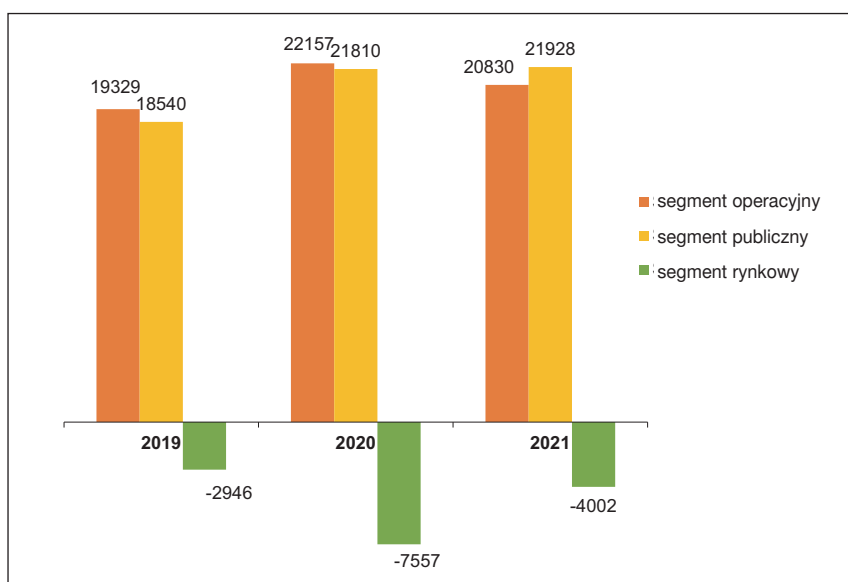
Odejmując od dopływów funduszy ich odpływy, otrzymuje się różnicę, którą określono dalej jako saldo lub nadwyżkę. Wynik ten można policzyć dla wszystkich źródeł dopływu i odpływu funduszy albo oddzielnie dla trzech wyżej wymienionych segmentów, otrzymując w ten sposób trzy salda cząstkowe. Dla wszystkich pozycji, a więc łącznie z polityką społeczną na wsi i w rolnictwie, w roku 2021 wyniosła ona ponad 55,7 mld PLN. W relacji do 2020 r. nominalnie nastąpił wzrost o 5,9%, a realnie tylko o 0,8%. Nieco lepiej sytuacja wyglądała w przypadku salda odnoszącego się tylko do działalności rolniczej. Tu wzrost nominalny wyniósł 6,4%, a realny – 1,3%. Absolutne wielkości powyższych sald w trzyleciu 2019–2021 przedstawiono na wykresie 16.

Wykres 16. Kształtowanie się sald latach 2019–2021
Całkowite saldo przepływu funduszy (mld PLN)

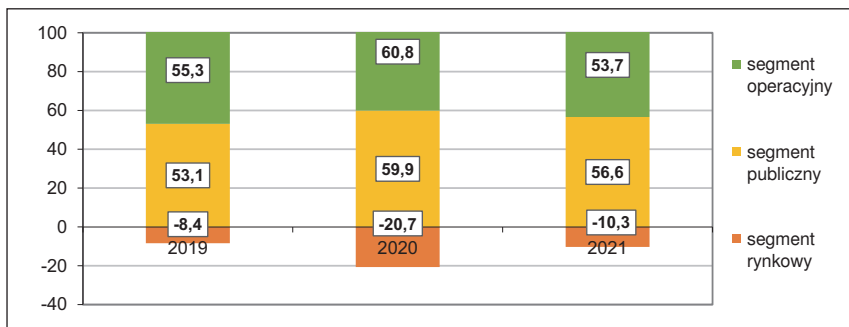
Źródło: opracowanie IERiGŻ PIB.

Wykres 17. Kształtowanie się sald cząstkowych dla wariantu bez polityki społecznej w rolnictwie w latach 2019–2021 (mln PLN)

Źródło: opracowanie IERiGŻ PIB.

Wykres 18. Struktura sald cząstkowych dla wariantu bez polityki społecznej w rolnictwie w latach 2019–2021 (%)

Źródło: opracowanie IERiGŻ PIB.

Ciekawe informacje otrzymuje się jeszcze, gdy przeanalizuje się wyżej wymienione salda łączne w podziale na trzy wyróżnione segmenty i zaprezentuje się je w kwotach absolutnych (wykr. 17). Segment operacyjny w trzyleciu 2019–2021 zmieniał się nieznacznie. Rosła natomiast nadwyżka generowana w segmencie publicznym. Niestety od kilku już lat segment rynkowy wykazuje saldo ujemne. Równoznaczne jest to z tym, że rolnicy zdecydowanie więcej netto wnosili do kształtowania się wyników finansowych banków i ubezpieczycieli niż wartość otrzymywanych od nich usług. Sytuacja ta wynika m.in. ze spadku stanu zadłużenia kredytowego rolnictwa w bankach, co może niepokoić i spowodowane jest wieloma przyczynami o charakterze rynkowym, ale i regulacyjnym. Rzecz jasna, kształtowanie się kwot absolutnych nadwyżek/niedoborów w trzech analizowanych segmentach musi logicznie wpływać na ich strukturę. Przedstawiono ją na wykresie 18. Zwraca uwagę, że w 2021 r. udział segmentu publicznego był nawet wyższy niż rynkowego, co także powinno budzić niepokój. Jest bowiem rzeczą naturalną, że wzrost i rozwój rolnictwa w pierwszym rządzie powinny odbywać się w oparciu o fundusze generowane w operacjach czysto rynkowych. Skuteczność i efektywność na tym poziomie świadczy bowiem o doskonałości techniczno-organizacyjnej i alokacyjnej producentów rolnych, determinuje ich potencjał konkurencyjny oraz odporność/rezyliencję na szoki.

Podsumowanie

Trzylecie 2019–2021 dla polskiego rolnictwa i całej gospodarki narodowej było trudnym okresem, a wynikało to przede wszystkim z pandemii COVID-19. W roku 2021 wyraźniej zaczynała też rosnąć inflacja. W tych warunkach pozytywnie trzeba ocenić fakt, że w rolnictwie zwiększył się realnie w 2021 r., w porównaniu z 2020 r., strumień dopływających funduszy. Równocześnie w tym samym dwuleciu zdecydowanie szybciej realnie rosły jednak odpływy funduszy związane z działalnością operacyjną. Problem komplikował się jeszcze przez to, że nominalnie spadły też nakłady inwestycyjne brutto oraz zadłużenie

kredytowe rolników w bankach. W konsekwencji zmalała kwota salda częściowego wygenerowanego w segmencie operacyjnym. To z kolei spowodowało, że jego udział w saldzie całkowitym był niższy niż nadwyżki dopływów nad odpływami funduszy w segmencie publicznym. Oznacza to, że pogłębiła się zależność rolnictwa w Polsce od subsydiów krajowych i unijnych.

Przeprowadzona analiza uzasadnia następujące wnioski:

1. Odnotowuje się stały spadek nominalnej i realnej pomocy publicznej kierowanej do rolnictwa UE. Pomoc ta stanowi przy tym niewielki odsetek PKB krajów członkowskich. Jest on jednak zdecydowanie wyższy po odniesieniu do wartości produkcji rolniczej, przy czym występują bardzo duże różnice między państwami Wspólnoty.
2. Dla badanego okresu, tj. lat 2003–2021, obserwuje się spadek wskaźników TSE i PSE. Rolnictwo UE na tle na przykład USA odznacza się jednak wyższym ich poziomem.
3. Rolnicy polscy otrzymują również różne subsydia z budżetu krajowego. W stosunku do całości dopływających do sektora funduszy są to wielkości niewielkie w ujęciu kwotowym oraz względnym. Niepokoić musi natomiast wzrost liczby tytułów subsydiowania, gdyż pojawiają się one doraźnie, często bez bardziej dogłębnej analizy ich funkcji oraz następstw, także niepożądanych i niezamierzonych. Taka polityka może w konsekwencji generować kolejne cykle interwencji budżetowych. Zdecydowanie większe znaczenie budżet krajowy odgrywa z kolei dla finansowania rozwoju obszarów wiejskich.
4. W roku 2021 nastąpił istotny spadek nominalny i realny bankowego zadłużenia kredytowego rolnictwa. Dotyczyło to wszystkich jego sektorów, choć szczególnie widoczny był on w subsektorze agropodsiębiorstw. Zjawisko to obserwujemy również w latach 2021–2022. Wynikało to najprawdopodobniej z kombinacji niekorzystnych czynników popytowo-podażowych i regulacyjnych, a także instytucjonalnych i behawioralnych. Pozytywem jest natomiast to, że w ujęciu agregatowym nie widać oznak, że rolnictwo polskie jest nadmiernie zadłużone. Wskazują na to m.in. statystyki należności zagrożonych.
5. Zauważa się znaczący spadek udziału wydatków przeznaczanych na KRUS w budżecie państwa. Dochodzi również do zmniejszenia w ujęciu realnym poziomu subsydiowania KRUS. Wiąże się to przede wszystkim z zachodzącymi na wsi procesami demograficznymi oraz skalą migracji do miast. Procesy te objawiają się spadkiem liczby ubezpieczonych oraz świadczeniobiorców KRUS-u.
6. Należy uwzględnić zmniejszenie powierzchni ubezpieczonych upraw rolnych o ponad 25%, do którego doszło w roku 2020. Bezpośrednią tego przyczyną było ograniczenie środków przeznaczanych na dotowanie składek ubezpieczeniowych, wskutek pojawienia się wydatków budżetowych związanych z przeciwdziałaniem pandemii COVID-19. W kolejnym roku sytuacja wróciła do stanu z roku 2019, jednak wciąż problemem jest niewystarczająca skala pokrycia produkcji ochroną ubezpieczeniową, co nie dotyczy w zasadzie

tylko upraw tytoniu, kukurydzy i rzepaku. Istotnym minusem jest tu też ograniczony w większości przypadków wyłącznie do gradu zakres ryzyk, przed którymi chronią polisy.

7. Odnotować należy spadek realnych wpływów z tytułu podatku rolnego w gminach wiejskich oraz utrzymywanie się malejącego trendu dotyczącego znaczenia wpływów z tego tytułu w całkowitych dochodach gmin.

Bibliografia

- Agencja Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa (ARiMR). (2020). *Sprawozdanie z działalności Agencji Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa za 2019 rok*. <https://www.gov.pl/web/arimr/sprawozdania-z-dzialalnosci-agencji-restrukturyzacji-i-modernizacji-rolnictwa>
- Agencja Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa (ARiMR). (2021). *Sprawozdanie z działalności Agencji Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa za 2020 rok*. <https://www.gov.pl/web/arimr/sprawozdania-z-dzialalnosci-agencji-restrukturyzacji-i-modernizacji-rolnictwa>
- Agencja Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa (ARiMR). (2022). *Sprawozdanie z działalności Agencji Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa za 2021 rok*. <https://www.gov.pl/web/arimr/sprawozdania-z-dzialalnosci-agencji-restrukturyzacji-i-modernizacji-rolnictwa>
- Bank Gospodarstwa Krajowego (BGK). (b.d.). *Program Rozwoju Obszarów Wiejskich 2014-2020. Gwarancje dla sektora rolnego*. Pobrane 26 października 2022 z <https://www.bgk.pl/programy-i-fundusze/programy/program-rozwoju-obszarow-wiejskich-2014-2020/gwarancja-dla-sektora-rolnego/>
- Bank Gospodarstwa Krajowego (BGK). (2020). *Sprawozdanie Zarządu z działalności Grupy Kapitałowej Banku Gospodarstwa Krajowego w 2019 roku (obejmujące sprawozdanie Zarządu z działalności Banku Gospodarstwa Krajowego)*. https://www.bgk.pl/files/public/Pliki/Sprawozdanie_finansowe/2019_skonsolidowane/GK_BGK_SSD_2019.pdf
- Bank Gospodarstwa Krajowego (BGK). (2021). *Sprawozdanie Zarządu z działalności Grupy Kapitałowej Banku Gospodarstwa Krajowego w 2020 roku (obejmujące sprawozdanie Zarządu z działalności Banku Gospodarstwa Krajowego)*. https://www.bgk.pl/files/public/Pliki/Sprawozdanie_finansowe/2020-skonsolidowane/SSD_BGK_2020.xhtml
- Bank Gospodarstwa Krajowego (BGK). (2022). *Sprawozdanie Zarządu z działalności Grupy Kapitałowej Banku Gospodarstwa Krajowego w 2021 roku (obejmujące sprawozdanie Zarządu z działalności Banku Gospodarstwa Krajowego)*. https://www.bgk.pl/files/public/Pliki/Sprawozdanie_finansowe/2021-skonsolidowane/SSD_BGK_2021-12-31_PL.xhtml

- Commission implementing decision of 31.8.2021 approving the amendment of the rural development programme of Poland for support from the European Agricultural Fund for Rural Development and amending Implementing Decision C(2014) 9783 of 12 December 2014, C(2021)6553 final. <https://www.gov.pl/attachment/b7849a93-ceed-413a-98dd-89a6b7dfb32c>
- Czyżewski, A., Kata, R. i Matuszczak, A. (2022). Ważniejsze realcje w wydatkach budżetów rolnych Polski w latach 2015–2022. Studium porównawcze. *Annals of the Polish Association of Agricultural and Agribusiness Economists*, 24(3), 9–27. <https://doi.org/10.5604/01.3001.0015.9533>
- Główny Urząd Statystyczny (GUS). (2018). *Rocznik Statystyczny Rolnictwa 2017*. <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/roczniki-statystyczne/roczniki-statystyczne/rocznik-statystyczny-rolnictwa-2017,6,11.html>
- Główny Urząd Statystyczny (GUS). (2019). *Rocznik Statystyczny Rolnictwa 2018*. <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/roczniki-statystyczne/roczniki-statystyczne/rocznik-statystyczny-rolnictwa-2018,6,12.html>
- Główny Urząd Statystyczny (GUS). (2020a). *Ludność. Stan i struktura ludności oraz ruch naturalny w przekroju terytorialnym (stan w dniu 31.12.2019)*. <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/ludnosc/ludnosc/ludnosc-stand-i-struktura-ludnosc-i-oraz-ruch-naturalny-w-przekroju-terytorialnym-stand-w-dniu-31-12-2019,6,27.html>
- Główny Urząd Statystyczny (GUS). (2020b). *Mały Rocznik Statystyczny Polski 2020*. <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/roczniki-statystyczne/roczniki-statystyczne/maly-rocznik-statystyczny-polski-2020,1,22.html>
- Główny Urząd Statystyczny (GUS). (2020c). *Rocznik Statystyczny Rolnictwa 2019*. <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/roczniki-statystyczne/roczniki-statystyczne/rocznik-statystyczny-rolnictwa-2019,6,13.html>
- Główny Urząd Statystyczny (GUS). (2021a). *Ludność. Stan i struktura ludności oraz ruch naturalny w przekroju terytorialnym (stan w dniu 31.12.2020)*. <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/ludnosc/ludnosc/ludnosc-stand-i-struktura-ludnosc-i-oraz-ruch-naturalny-w-przekroju-terytorialnym-stand-w-dniu-31-12-2020,6,29.html>
- Główny Urząd Statystyczny (GUS). (2021b). *Mały Rocznik Statystyczny Polski 2021*. <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/roczniki-statystyczne/roczniki-statystyczne/maly-rocznik-statystyczny-polski-2021,1,23.html>
- Główny Urząd Statystyczny (GUS). (2021c). *Pomoc społeczna i opieka nad dziećmi i rodziną w 2020 roku*. <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/warunki-zycia/ubostwo-pomoc-spoeczna/pomoc-spoeczna-i-opieka-nad-dzieckiem-i-rodzina-w-2020-roku,10,12.html>
- Główny Urząd Statystyczny (GUS). (2021d). *Rocznik Statystyczny Rolnictwa 2020*. <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/roczniki-statystyczne/roczniki-statystyczne/rocznik-statystyczny-rolnictwa-2020,6,14.html>

- Główny Urząd Statystyczny (GUS). (2022a). *Ludność. Stan i struktura oraz ruch naturalny w przekroju terytorialnym w 2021 r. Stan w dniu 31 grudnia*. <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/ludnosc/ludnosc/ludnosc-stan-i-struktura-oraz-ruch-naturalny-w-przekroju-terytorialnym-w-2021-r-stan-w-dniu-31-grudnia,6,31.html>
- Główny Urząd Statystyczny (GUS). (2022b). *Mały Rocznik Statystyczny Polski 2022*. <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/roczniki-statystyczne/roczniki-statystyczne/maly-rocznik-statystyczny-polski-2022,1,24.html>
- Główny Urząd Statystyczny (GUS). (2022c). *Pomoc społeczna i opieka nad dzieckiem i rodziną w 2021 roku*. <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/warunki-zycia/ubostwo-pomoc-spoeczna/pomoc-spoeczna-i-opieka-nad-dzieckiem-i-rodzina-w-2021-roku,10,13.html>
- Główny Urząd Statystyczny (GUS). (2022d). *Rocznik Statystyczny Rolnictwa 2021*. <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/roczniki-statystyczne/roczniki-statystyczne/rocznik-statystyczny-rolnictwa-2021,6,15.html>
- Główny Urząd Statystyczny (GUS). (2022e). *Rolnictwo w 2021 roku*. <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/rolnictwo-lesnictwo/rolnictwo/rolnictwo-w-2021-roku,3,18.html>
- Kasa Rolniczego Ubezpieczenia Społecznego (KRUS). (b.d.). *Kwartalna Informacja Statystyczna (I kwartał 2017–IV kwartał 2021)*. <https://www.krus.gov.pl/krus/krus-w-liczbach/kwartalna-informacja-statystyczna/>
- Kasa Rolniczego Ubezpieczenia Społecznego (KRUS). (2020a). *Informacja o świadczeniach pieniężnych z ubezpieczenia społecznego rolników. Dane ostateczne 2019*. https://www.krus.gov.pl/fileadmin/moje_dokumenty/dokumenty/statystyki-BE/KIS/2019/KIS_Dane_ostateczne_2019.pdf
- Kasa Rolniczego Ubezpieczenia Społecznego (KRUS). (2020b). *Wprowadzenie do sprawozdania finansowego Kasy Rolniczego Ubezpieczenia Społecznego na rok 2019, które stanowi jego integralną część*. https://www.krus.gov.pl/fileadmin/moje_dokumenty/dokumenty/bip/finanse_2020/Sprawozdanie_finance_za_2019_rok.pdf
- Kasa Rolniczego Ubezpieczenia Społecznego (KRUS). (2021a). *Informacja o świadczeniach pieniężnych z ubezpieczenia społecznego rolników. Grudzień 2020 rok*. https://www.krus.gov.pl/fileadmin/moje_dokumenty/dokumenty/statystyki-BE/Informacja_o_Swiad_Pienieznych/MIS_2020/MIS_2020_zakt/Miesieczna_Informacja_Statystyczna_grudzien_2020.pdf
- Kasa Rolniczego Ubezpieczenia Społecznego (KRUS). (2021b). *Wprowadzenie do sprawozdania finansowego Kasy Rolniczego Ubezpieczenia Społecznego na 2020, które stanowi jego integralną część*. https://www.krus.gov.pl/fileadmin/moje_dokumenty/dokumenty/bip/finanse_2020/Sprawozdanie_finance_za_2020_rok.pdf
- Kasa Rolniczego Ubezpieczenia Społecznego (KRUS). (2022a). *Informacja o świadczeniach pieniężnych z ubezpieczenia społecznego rolników. Grudzień*

- 2021 rok. https://www.krus.gov.pl/fileadmin/moje_dokumenty/dokumenty/statystyki-BE/Informacja_o_Swiad_Pienieznych/MIS_2021/Miesieczna_Informacja_Statystyczna_grudzien_2021_d.pdf
- Kasa Rolniczego Ubezpieczenia Społecznego (KRUS). (2022b). *Wprowadzenie do sprawozdania finansowego Kasy Rolniczego Ubezpieczenia Społecznego na rok 2021, które stanowi jego integralną część*. https://www.krus.gov.pl/fileadmin/moje_dokumenty/obrazki/Dokumenty/Wydarzenia_2022/Sprawozdanie_finansowe_KRUS_2021.pdf
- Komisja Europejska (KE). (b.d.-a). *Aid to Agriculture and Rural Development in Current Prices*. Pobrane 24 października 2022 z https://webgate.ec.europa.eu/comp/redisstat/databrowser/view/AID_AGRI/default/table?lang=en&category=AID_AGRI
- Komisja Europejska (KE). (b.d.-b). *Kursy wymiany (InforEuro)*. Pobrane 20 października 2022 z https://ec.europa.eu/info/funding-tenders/procedures-guidelines-tenders/information-contractors-and-beneficiaries/exchange-rate-infoeuro_pl
- Komisja Europejska (KE). (b.d.-c). *FADN Public Database (SO)*. Pobrane 16 stycznia 2023 z <https://agridata.ec.europa.eu/extensions/FADNPublicDatabase/FADNPublicDatabase.html>
- Komisja Nadzoru Finansowego (KNF). (2020). *Rocznik rynku ubezpieczeń 2019. Sprawozdanie statystyczne KNF-02*. https://www.knf.gov.pl/?articleId=71341&p_id=18
- Komisja Nadzoru Finansowego (KNF). (2021). *Rocznik rynku ubezpieczeń 2020. Sprawozdanie statystyczne KNF-02*. https://www.knf.gov.pl/?articleId=74968&p_id=18
- Komisja Nadzoru Finansowego (KNF). (2022). *Rocznik rynku ubezpieczeń 2021. Sprawozdanie statystyczne KNF-02*. https://www.knf.gov.pl/?articleId=79449&p_id=18
- Krajowy Ośrodek Wsparcia Rolnictwa (KOWR). (2020). *Pożyczki*. <https://www.kowr.gov.pl/pozyczki-poreczenia/pozyczki>
- Krajowy Ośrodek Wsparcia Rolnictwa (KOWR). (2021a). *Pożyczki*. <https://www.kowr.gov.pl/pozyczki-poreczenia/pozyczki>
- Krajowy Ośrodek Wsparcia Rolnictwa (KOWR). (2021b). *KOWR upraszcza procedurę udzielania pożyczek*. <https://www.kowr.gov.pl/biuro-prasowe/aktualnosci/kowr-upraszcza-procedure-udzielania-pozyczek>
- Krajowy Ośrodek Wsparcia Rolnictwa (KOWR). (2023). *Pożyczki*. <https://www.kowr.gov.pl/pozyczki-poreczenia/pozyczki>
- Lepczyński, B. i Penczar, M. (2016). Analiza porównawcza jakości kredytów sektorów bankowych krajów Europy Środkowo-Wschodniej. *Finanse, Rynki Finansowe, Ubezpieczenia*, 4(82/1), 931–943. <https://doi.org/10.18276/frfu.2016.4.82/1-77>

- Ministerstwo Finansów (MF). (2018). *Sprawozdanie roczne za 2017 rok*. <https://tiny.pl/9bvjx>
- Ministerstwo Finansów (MF). (2019). *Sprawozdanie roczne za 2018 rok*. <https://www.gov.pl/web/finanse/sprawozdanie-roczne-za-2018>
- Ministerstwo Finansów (MF). (2020a). *Informacja z wykonania budżetów gmin za IV kwartały 2019 roku*. <https://www.gov.pl/web/finanse/zestawienia-zbiorcze2>
- Ministerstwo Finansów (MF). (2020b). *Sprawozdanie roczne za 2019 rok*. <https://www.gov.pl/web/finanse/sprawozdanie-roczne-za-2019-rok>
- Ministerstwo Finansów (MF). (2020c). *Sprawozdanie tabelaryczne z wykonania budżetu państwa za okres 1 stycznia do 31 grudnia 2019 r.* <https://www.gov.pl/web/finanse/sprawozdanie-roczne-za-2019-rok>
- Ministerstwo Finansów (MF). (2021a). *Informacja z wykonania budżetów gmin za IV kwartały 2020 roku*. <https://www.gov.pl/web/finanse/zestawienia-zbiorcze3>
- Ministerstwo Finansów (MF). (2021b). *Sprawozdanie roczne za 2020 rok*. <https://www.gov.pl/web/finanse/sprawozdanie-roczne-za-2020-rok>
- Ministerstwo Finansów (MF). (2021c). *Sprawozdanie tabelaryczne z wykonania budżetu państwa za okres 1 stycznia do 31 grudnia 2020 r.* <https://www.gov.pl/web/finanse/sprawozdanie-roczne-za-2020-rok>
- Ministerstwo Finansów (MF). (2022a). *Informacja z wykonania budżetów gmin za IV kwartały 2021 roku*. <https://www.gov.pl/web/finanse/zestawienia-zbiorcze3>
- Ministerstwo Finansów (MF). (2022b). *Sprawozdanie roczne za 2021 rok*. <https://www.gov.pl/web/finanse/sprawozdanie-roczne-za-2021-rok>
- Ministerstwo Finansów (MF). (2022c). *Sprawozdanie tabelaryczne z wykonania budżetu państwa za okres 1 stycznia do 31 grudnia 2021 r.* <https://www.gov.pl/web/finanse/sprawozdanie-roczne-za-2021>
- Najwyższa Izba Kontroli (NIK). (2020). *Informacja o wynikach kontroli – Wykonanie budżetu państwa w 2019 r. w częściach 32 – Rolnictwo, 33 – Rozwój wsi, 35 – Rynki rolne*. <https://www.nik.gov.pl/plik/id,22350.pdf>
- Najwyższa Izba Kontroli (NIK). (2021). *Informacja o wynikach kontroli – Wykonanie budżetu państwa w 2020 r. w częściach 32 – Rolnictwo, 33 – Rozwój wsi, 35 – Rynki rolne oraz 62 – Rybołówstwo*. <https://www.nik.gov.pl/plik/id,24267.pdf>
- Najwyższa Izba Kontroli (NIK). (2022). *Informacja o wynikach kontroli – Wykonanie budżetu państwa w 2021 r. w częściach 32 – Rolnictwo, 33 – Rozwój wsi, 35 – Rynki rolne, 62 – Rybołówstwo*. <https://www.nik.gov.pl/plik/id,26047.pdf>
- Narodowy Bank Polski (NBP). (b.d.). *Statystyka i sprawozdawczość. Należności i zobowiązania monetarnych instytucji finansowych i banków*. Pobrane 30 marca 2021 z https://www.nbp.pl/home.aspx?f=/statystyka/pieniezna_i_bankowa/nal_zobow.html

- Narodowy Bank Polski (NBP). (2019). *Instrukcja uzupełniająca pakiet FINREP jednostkowy (FINPL)*.
- Narodowy Bank Polski (NBP). (2020). *Sytuacja na rynku kredytowym*. <https://www.nbp.pl/home.aspx?f=/systemfinansowy/kredytowy.html>.
- Obligacje.pl. (b.d.). Wskaźniki finansowe dla banków. Pobrane 30 listopada 2023 z <https://obligacje.pl/pl/narzedzia/wskazniki-finansowe-dla-bankow-opis>
- Obwieszczenie Marszałka Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 13 stycznia 2022 r. w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu ustawy o kształtowaniu ustroju rolnego (Dz.U. 2022 poz. 461). <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20220000461>
- Organisation for Economic Cooperation and Development (OECD). (b.d.). *Agricultural Support*. Pobrane 25 stycznia 2023 z <https://data.oecd.org/agrpolicy/agricultural-support.htm>
- Petrick, M. (2002). *Farm Investment, Credit Rationing, and Public Credit Policy in Poland. A Microeconomic Analysis*. Discussion Paper, 43. Institute of Agricultural Development in Central and Eastern Europe, IAMO, Halle (Saale). <https://www.econstor.eu/bitstream/10419/28572/1/356997073.pdf>
- Rozporządzenie Ministra Finansów z dnia 16 grudnia 2008 r. w sprawie zasad tworzenia rezerw na ryzyko związane z działalnością banków (Dz.U. 2008 nr 235 poz. 1589). <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=wdu20082351589>
- Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) nr 575/2013 z dnia 26 czerwca 2013 r. w sprawie wymogów ostrożnościowych dla instytucji kredytowych i firm inwestycyjnych, zmieniające rozporządzenie (UE) nr 648/2012 (Dz.U. Unii Europejskiej L 176/1). <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/ALL/?uri=CELEX%3A32013R0575>
- Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 30 stycznia 1996 r. w sprawie szczegółowych kierunków działań Agencji Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa oraz sposobów ich realizacji (Dz.U. 1996 nr 16 poz. 82). <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU19960160082>
- Spółdzielczy System Ochrony SGB. (b.d.). *Kim jesteście*. Pobrane 11 września 2023 z <https://ips-sgb.pl/kim-jestesmy/>
- Urząd Komisji Nadzoru Finansowego (UKNF). (2020a), Informacja o sytuacji banków spółdzielczych i zrzeszających po IV kwartale 2019 r. https://www.knf.gov.pl/knf/pl/komponenty/img/Informacja_o_sytuacji_bankow_spoldzielczych_i_zrzeszajacych_po_IV_kwartale_2019_r_69773.pdf
- Urząd Komisji Nadzoru Finansowego (UKNF). (2020b) *Informacja na temat sytuacji sektora bankowego w 2019 r.* https://www.knf.gov.pl/knf/pl/komponenty/img/Informacja_na_temat_sytuacji_sektora_bankowego_w_2019_r.pdf

- Urząd Komisji Nadzoru Finansowego (UKNF). (2021a). *Informacja o sytuacji banków spółdzielczych i zrzeszających po IV kwartale 2020 r.* https://www.knf.gov.pl/knf/pl/komponenty/img/Informacja_o_sytuacji_bankow_spoldzielczych_i_zrzeszajacych_po_IV_kwartale_2020.pdf
- Urząd Komisji Nadzoru Finansowego (UKNF). (2021b). *Informacja na temat sytuacji sektora bankowego w 2020 r.* https://www.knf.gov.pl/knf/pl/komponenty/img/Informacja_na_temat_sytuacji_sektora_bankowego_w_2020_roku.pdf
- Urząd Komisji Nadzoru Finansowego (UKNF). (2022a). *Informacja na temat sytuacji sektora bankowego w 2021 r.* https://www.knf.gov.pl/knf/pl/komponenty/img/Raport_roczny_2021.pdf
- Urząd Komisji Nadzoru Finansowego (UKNF). (2022b). *Sytuacja banków spółdzielczych i zrzeszających po IV kwartale 2021 r.* https://www.knf.gov.pl/knf/pl/komponenty/img/Sytuacja_bankow_spoldzielczych_i_zrzeszajacych_po_IV_kwartale_2021_78214.pdf
- Ustawa z dnia 7 grudnia 2000 r. o funkcjonowaniu banków spółdzielczych, ich zrzeszaniu się i bankach zrzeszających (Dz.U. 2000 nr 119 poz. 1252). <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20001191252>
- Wieliczko, B. (2008). Pomiar skali wsparcia rolnictwa. *Zagadnienia Ekonomiki Rolnej*, 316(3), 78–90.
- Zygierewicz, M., Tylińska, J. i Pawlik, K. (2022). *Raport o sytuacji ekonomicznej banków. Banki 2021 wydawany na zlecenie Związku Banków Polskich*. Fundacja Warszawski Instytut Bankowości.

ROZDZIAŁ 3.

Rolnictwo polskie na tle rolnictwa Unii Europejskiej w aspekcie ekonomicznym i środowiskowym

Zrównoważony rozwój rolnictwa zapewnia temu sektorowi żywotność ekonomiczną i społeczną akceptowalność przy równoczesnej realizacji celów produkcyjnych i ekologicznych (Wilkin, 2008). Mówiąc o celach stojących przed rolnictwem, chodzi tu przede wszystkim o zapewnienie bezpieczeństwa żywnościowego społeczeństwa, jaki i o odpowiednie dochody dla producentów żywności. Współcześnie w całej gospodarce występuje grupa problemów związanych z ochroną środowiska, w których rozwiązywaniu pomaga szeroko rozumiane rolnictwo. Są to m.in.: gazy cieplarniane, pogarszające się warunki glebowe, konieczność większej, niż do tej pory dbałości o jakość wody i powietrza, a także zapewnienie różnorodności biologicznej. W samym sektorze rolnym chodzi o dalszą aktywizację obszarów wiejskich, a także o sprostanie zróżnicowaniu rolnictwa w skali Unii Europejskiej (UE).

W opracowaniu zaproponowano podział analizy na spójne, wzajemnie przenikające się i uzupełniające obszary tematyczne, tj.: gospodarczy i środowiskowo-klimatyczny, co komponuje się w definicję zrównoważonego rozwoju rolnictwa (USDA, b.d.).

W pracy wykorzystano dane statystyki publicznej: Eurostatu, Głównego Urzędu Statystycznego (GUS), dane monitoringu Instytutu Uprawy Nawożenia i Gleboznawstwa Państwowego Instytutu Badawczego (IUNG PIB), Państwowego Instytutu Weterynaryjnego Państwowego Instytutu Badawczego (PIWet PIB), Agencji Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa (ARiMR) oraz opracowania i publikacje powstałe w trakcie realizacji wieloletnich programów badawczych w instytutach naukowych Ministerstwa Rolnictwa i Rozwoju Wsi (MRiRW). W analizie posługiwano się przede wszystkim najważniejszymi, jednolicie zbudowanymi i porównywalnymi na poziomie UE tzw. wskaźnikami kontekstu wspólnej polityki rolnej (WPR) (European Commission [EC], b.d.-a), czyli wskaźnikami społeczno-gospodarczymi, sektorowymi i środowiskowymi dotyczącymi wspólnej polityki rolnej w latach 2014–2020, stosowanymi obecnie w różnych dokumentach Unii Europejskiej, czy też dokumentach przygotowywanych przez kraje członkowskie, np. plan strategiczny MRiRW (b.d.).

Polska jest członkiem Unii Europejskiej już 19 lat i stara się sprawnie działać wśród 26 krajów członkowskich o bardzo zróżnicowanych gospodarce, w tym sektorach rolnictwa. Stąd warto dokonać próby ukazania polskiego rolnictwa na tle rolnictwa krajów UE.

W pracy przedstawiono dane dotyczące rolnictwa wszystkich krajów UE, zdając sobie sprawę z występujących różnic. Toteż od wielu już lat w opracowaniach naukowych rolnictwo polskie porównuje się przede wszystkim z rolnictwem niemieckim i francuskim. Są to kraje o dużym potencjale produkcyjnym, o dużej powierzchni, których rolnictwo jest najbardziej podobne do rolnictwa polskiego (Rowiński, 2020).

3.1. Obszar ekonomiczny

3.1.1. Dochód rolniczy

Dochód z rolnictwa (wskaźnik C.25)

Zgodnie z metodyką stosowaną przez instytucje UE (Komisja Europejska, Eurostat) i stosowaną w rachunkach FADN, dochód z działalności rolniczej liczy się jako dochód z czynników produkcji (ang. *agricultural farm income*) (Czekaj, 2006).

Komisja Europejska w swoich badaniach dotyczących poszczególnych krajów członkowskich analizuje dochód z czynników produkcji na jednego pełnozatrudnionego w rolnictwie (AWU). Jest to wskaźnik C.25. Komisja urealnia tę relację, modyfikując dochody standardem siły nabywczej (PPS) w stosunku do waluty danego kraju (tab.1). Wskaźnik ten pogorszył się w ciągu dwu ostatnich lat o ok. 5% (6959,7 EUR/AWU w 2019 r.).

Ogólnie trend wydajności pracy w Polsce, jak i w UE-27 mierzony dochodem z czynników produkcji/AWU jest rosnący, jednakże zróżnicowanie poziomu wydajności pracy między Polską a UE-27 jest znaczące i powiększa się na niekorzyść Polski (w 2012 r. różnica między dochodem na pełnozatrudnionego w rolnictwie w Polsce i średnio w państwach UE-27 wyniosła 9,5 tys. EUR/AWU, a w 2021 r. zwiększyła się do 11,1 tys. EUR/AWU). Polska na tle państw UE w 2021 r. charakteryzowała się bardzo niskim wskaźnikiem dochodowości pracy. Niższą wartość wskaźnika od Polski charakteryzowały się tylko Słowenia i Rumunia. Średnia dla państw UE-27 w 2021 r. wyniosła 17,3 tys. EUR/AWU. Wskaźnik dla Polski jest wielokrotnie niższy od przodujących krajów „starej” Unii. Również według statystyk GUS-u (2023) dochody gospodarstw indywidualnych były w 2021 r. niższe niż rok wcześniej.

Dochód przedsiębiorcy rolnego (wskaźnik C.26)

Dochody w polskim rolnictwie między 2012 a 2021 r. zmniejszyły się o 3% (z 8880 do 8614 mln EUR, choć w 2020 r. wynosiły 10 445 mln EUR). Lata 2012–2019 charakteryzowały się dużą zmiennością dochodów sektora rolnego. Według Rachunków Ekonomicznych dla Rolnictwa (RER) najniższy dochód rolnictwa w Polsce w tym okresie został odnotowany w 2014 r. i wyniósł 7872 mln EUR, i był niższy od najwyższego dla 2020 r. o 25%. Mimo dużej

zmienności wysokości dochodu, widoczna jest tendencja wzrostu dochodu generowanego przez rolnictwo w Polsce, która jednak załamała się w okresie pandemii. Na tle państw UE-27 rolnictwo w Polsce z uwagi na skalę produkcji plasuje się wśród państw o najwyższym dochodzie generowanym przez sektor rolny. Większy dochód w 2021 r. wytworzyło jedynie rolnictwo w Hiszpanii (ponad 24 mld EUR – wzrost o 2 mld EUR w porównaniu z 2019 r.), Francji (13 mld EUR – zmniejszenie o 1 mld EUR) i we Włoszech (11 mld EUR – zmniejszenie o 2 mld EUR).

Dochodowość pracy w rolnictwie w Polsce (ok. 6,5 tys. EUR/AWU w 2021 r.) jest jedną z najniższych wśród państw UE. Jest to związane z najwyższymi wśród państw UE-27 nakładami pracy, którymi charakteryzuje się polskie rolnictwo.

W 2019 r. nakłady pracy w rolnictwie polskim wyniosły 1676 tys. AWU, i stanowiły ok. 18% nakładów pracy w rolnictwie UE-27.

Sytuacja dochodów przedsiębiorcy rolnego w Polsce na tle dochodów w krajach UE jest podobna do sytuacji dochodów z rolnictwa. Kraje przyjęte w 2004 r. i później, mimo postępu, wyraźnie odstają od UE-14. Dane statystyczne potwierdzają też, że pandemia wpłynęła na pogorszenie dochodów rolniczych nie tylko w Polsce, ale także we Francji i Włoszech.

3.1.2. *Produktywność rolnictwa*

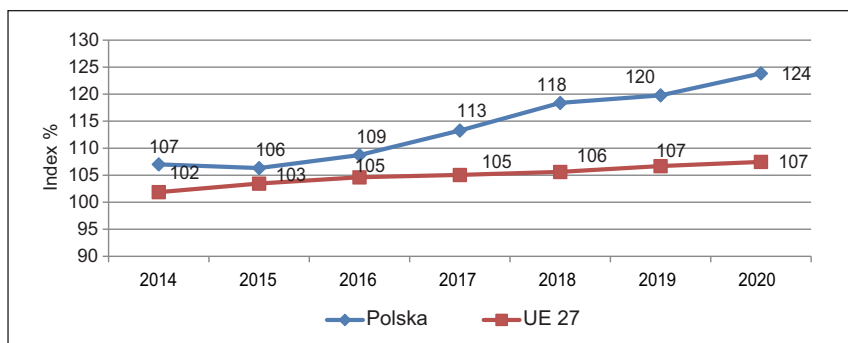
Całkowita produktywność czynników produkcji (wskaźnik C.27)

Jest to wskaźnik mierzący zmiany łącznej produktywności, ponieważ dotyczy zarówno wydajności pracy, jak i produktywności ziemi. Wskaźnik ten definiowany jest jako stosunek wielkości produkcji w danym okresie do nakładów (lub czynników) wykorzystanych do jej wytworzenia.

Całkowita produktywność czynników produkcji (ang. *total factor productivity*, TFP) w rolnictwie polskim w latach 2010–2020 zwiększyła się o 17 pkt proc. (ze 107 do 124%). Natomiast ogółem średnia dla państw UE-27 wzrosła o 5 pkt proc., tj. z 102 do 107%. Różnica TFP między Polską a średnią dla państw UE-27 wyniosła w 2014 r. – 5 pkt proc., a w 2020 r. 17 pkt proc., na korzyść Polski (różnice w dynamice) (wykr. 1).

Total factor productivity jest syntetycznym miernikiem efektywności procesu produkcyjnego w kraju, wynikającej z postępu technicznego. Wskaźnik C.27 pokazuje tempo zmian tego wskaźnika w latach 2010–2020. Dla Polski jest on bardzo wysoki (tab. 1), jeden z najwyższych w krajach UE. Poza udziałem postępu technicznego wielkość wskaźnika jest łącznym wynikiem poprawy wydajności produkcji, korzyści skali, właściwego zarządzania i odpowiedniej organizacji produkcji.

Wykres 1. Dynamika całkowitej wydajności produkcyjnej z perspektywy TFP w rolnictwie w Polsce i UE-27 w latach 2012–2018

TFP – index, 3 year moving average (2010 = 100)

Źródło: Eurostat (b.d.-b).

Nakłady brutto na środki trwale w rolnictwie (wskaźnik C.28)

Nakłady brutto na środki trwale w rolnictwie (ang. *gross fixed capital formation in agriculture*) w ujęciu Rachunków Ekonomicznych dla Rolnictwa obejmują inwestycje brutto nierolnicze i rolnicze. Wartość ta w latach 2012–2018 zwiększyła się o ponad 29% (z 978 do 1264 mln EUR). Jedynie w 2014 r. odnotowano spadek inwestycji o 16,5% w stosunku do 2013 r. W 2020 r. nakłady brutto na środki trwale w polskim rolnictwie sięgające 1371 mln EUR były niższe niż średnia dla państw UE-27 (2061 mln EUR). Najwyższymi nakładami inwestycyjnymi w rolnictwie charakteryzowały się: Francja, Niemcy i Włochy (odpowiednio 10 547, 9208 i 7904 mln EUR), co odpowiadało około 14–16% wartości produkcji sektora rolnego tych krajów. Natomiast w rolnictwie polskim wskaźnik ten nieznacznie przekraczał wartość 5% (MRiRW, 2023).

Wskaźnik C.28 mierzy inwestycje producentów. Stanowi więc m.in. o ich przyszłej konkurencyjności. Wskaźnik kontekstu odnosi nakłady brutto do wartości dodanej brutto. Jest to więc rodzaj stopy inwestycji. Dla Polski i innych nowych krajów członkowskich jest ona niska w porównaniu z krajami starej UE (tab. 1).

Znaczne zmniejszenie inwestycji brutto świadczy o zmniejszaniu potencjału produkcyjnego gospodarstw towarowych w ostatnich latach. Było to po części związane z procesem wdrażania nowych programów wsparcia dla rolnictwa oraz zmniejszeniem поголівia stada podstawowego.

Tabela 1. Podstawowe dane dotyczące rolnictwa krajów członkowskich w latach 2020–2021

Kraje	Realny dochód brutto ^a z czynników produkcji na jednego zatrudnionego (AWU) w 2021 r. (EUR/AWU)	Dochód przedsiębiorcy rolnego na jednostkę przeliczeniową pracy rodziny (FWU) w 2021 r. (EUR/AWU)	Zmiany łącznej produktywności czynników produkcji (TFP) w 2020 r. (2010 = 100)	Nakłady brutto na środki trwałe w rolnictwie/wartość dodana brutto (GVA) w 2020 r. (%)	Powierzchnia gospodarstw ekologicznych w 2020 r. (ha)
Belgia	35 298	22 578,6	157	41,3	99 072
Bułgaria	13 037	12 210,6	112	22,7	116 253
Czechy	21 272	24 778,0	108	41,9	540 375
Dania	19 941	-31 034,6	117	45,1	299 998
Niemcy	27 863	16 620,0	94	44,6	1 590 962
Estonia	14 665	14 717,2	110	83,0	220 796
Irlandia	23 646	20 164,6	122	35,9	74 666
Grecja	17 850	17 684,2	111	24,7	534 629
Hiszpania	32 009	49 407,9	114	16,6	2 437 891
Francja	38 305	41 058,6	102	33,9	2 517 478
Chorwacja	7 184	6 721,6	58	17,5	108 610
Włochy	21 068	18 113,8	105	24,8	2 095 364
Cypr	23 497	27 805,9	233	9,1	5 918
Łotwa	9 000	9 031,3	131	37,8	291 150
Litwa	8 778	6 578,9	127	36,0	235 471
Luksemburg	22 860	12 573,2	109	79,3	6 118
Węgry	10 781	10 064,7	128	34,1	301 430
Malta	10 420	10 777,1	93	17,9	67
Holandia	40 135	29 589,5	100	46,0	71 607
Austria	18 643	17 334,0	110	73,1	n.a
Polska	6 589	5 778,6	124	13,3	509 286
Portugalia	13 670	13 015,7	112	31,7	319 540
Rumunia	3 803	5 066,1	111	16,8	468 887
Słowenia	5 363	4 234,4	111	40,7	52 078
Słowacja	20 121	9 552,0	107	20,7	222 896
Finlandia	16 477	13 111,9	105	93,7	316 248
Szwecja	25 559	21 118,2	101	41,3	610 543

^a urealniony standardem siły nabywczej (ang. *purchasing power standard*, PPS)

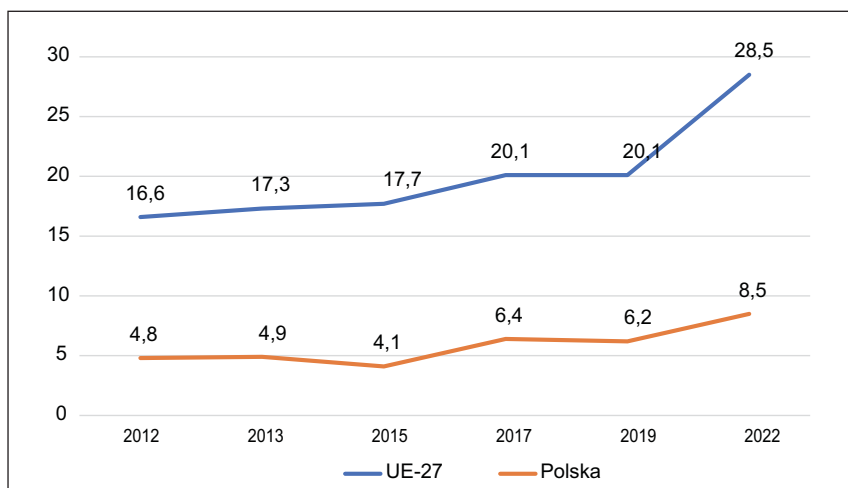
Źródło: EC (b.d.-a).

Wydajność pracy (wskaźnik C.14)

W Rachunkach Ekonomicznych dla Rolnictwa, wydajność pracy w rolnictwie wyrażona jest wartością dodaną brutto w cenach bieżących w przeliczeniu na całkowite nakłady pracy w rolnictwie wyrażone w tys. AWU (ang. *annual work unit* – łącznie praca opłacona i nieopłacona). Wartość dodana brutto (ang. *gross value added*) w RER to wartość produkcji rolniczej w cenach bazowych (łącznie z płatnościami bezpośrednimi do produktów) pomniejszona o zużycie pośrednie w rolnictwie w cenach nabywcy.

Wydajność pracy w polskim rolnictwie w latach 2017–2022 zwiększała się średniorocznie o ok. 3,7% (z poziomu 6,4 do 8,5 tys. EUR/AWU, wyk. 2), natomiast dla państw UE-27 średniorocznie było to 5,2%. W Polsce widać w ostatnich latach obniżenie tempa wzrostu wydajności pracy w stosunku do okresu 2012–2017. Poziom wydajności pracy w polskim rolnictwie w 2022 r. był ponad trzykrotnie niższy niż średnia dla państw UE-27 i na tle pozostałych państw był jednym z najniższych. Niższą wydajnością pracy charakteryzowała się tylko Słowenia (7,2 tys. EUR/AWU).

Wykres 2. Wydajność pracy w polskim rolnictwie i w państwach UE-27 w latach 2012–2017 (tys. EUR/AWU)

Źródło: Eurostat (b.d.-a).

Wydajność pracy w Polsce w latach 2014–2015 zmniejszyła się o odpowiednio 13 i 16% w stosunku do 2013 r. Natomiast w 2016 r. nastąpił w polskim rolnictwie znaczący wzrost wydajności pracy o 27% z 4,1 do 6,4 tys. EUR/AWU, wzrost ten był kontynuowany w ostatnich latach. Wzrost ten należy łączyć nie tylko ze zwiększeniem wartości dodanej brutto, ale również ze spadkiem nakładów pracy, który odnotowano w Polsce.

Import i eksport produktów rolnych

W latach 2012–2019 wartość polskiego eksportu (łącznie do UE i poza UE) produktów rolno-spożywczych (działy 01–24 klasyfikacji HS) zwiększyła się z 17,9 do 31,8 mld EUR, tj. o 77,5% (taka sama wartość eksportu w 2020 r.). Wartość importu (łącznie z UE i spoza UE) wzrosła zaś z 13,6 mld EUR w 2012 r. do 21,3 mld EUR w 2019 r., tj. o 56,9% (w 2020 r. wynosiła 20,6 mld EUR). Oznacza to, że w latach 2013–2019 eksport rolno-spożywczy Polski wzrastał średniorocznie o 8,5%, a import – o 6,6% (GUS, 2023).

Wysokie tempo wzrostu obrotów handlowych produktami rolno-spożywczymi pozwoliło Polsce zwiększyć swoje znaczenie w handlu rolno-spożywczym UE. W 2019 r. Polska z udziałem na poziomie 5,7% (w 2020 r. 6,2%) była siódmym (po Holandii, Niemczech, Francji, Hiszpanii, Włoszech i Belgii) pod względem wielkości unijnym eksporterem produktów rolno-spożywczych. Udział Polski w unijnym imporcie był niższy i wyniósł 3,9% (w 2020 r. 3,6%), co dało jej ósme miejsce w UE.

3.2. Obszar środowiskowo-klimatyczny

Przemiany struktury obszarowej gospodarstw i ich ilości (wskaźnik C.18)

Gospodarstwa rolne w Polsce w 2008 r. były w posiadaniu 14 483 tys. ha użytków rolnych (wskaźnik C.18). Jest to czwarte miejsce w UE po Francji, Hiszpanii i Niemczech (tab. 2). Według Eurostatu w Polsce w 2018 r. było 1411 tys. gospodarstw (tab. 2). Średnia wielkość gospodarstw w Polsce wynosiła w 2018 r. 10 ha, podczas gdy w Niemczech i we Francji ponad 60 ha. Udział gospodarstw o powierzchni ponad 10 ha w ogólnej liczbie wynosił w Polsce 24%, w Niemczech ponad 75%, a we Francji ponad 6%.

Powierzchnia nawadniana użytków rolnych w Polsce (wskaźnik C.20)

Powierzchnia nawadniana użytków rolnych w Polsce (wskaźnik C.20) według danych Eurostatu w 2016 r. wynosiła 132 670 ha, co stanowiło 0,9% ich całkowitej powierzchni. W porównaniu z innymi krajami członkowskimi Unii Europejskiej skala nawadniania w Polsce jest znikoma, jednakże stale rośnie, co wymuszają m.in. postępujące zmiany klimatyczne. W latach 2010–2016 zaobserwowano wzrost powierzchni nawadnianej o 191,4%. W Niemczech nawadnia się 452 tys. ha, a we Francji 1357 tys. ha.

Tabela 2. Podstawowe dane dotyczące powierzchni UR i gospodarstw w krajach UE w latach 2018 i 2020

Kraje	Powierzchnia UR ha w 2020 r.	Liczba gospodarstw w 2018 r.	Średnia wielkość gospodarstw w ha w 2018 r.	Udział gospodarstw powyżej 10 ha w ogólnej ich liczbie w 2018 r.
Belgia	1 367 080	36 890	36,7	73,2
Bułgaria	5 047 250	202 720	22,0	12,5
Czechy	3 523 870	26 530	130,2	61,7
Dania	2 620 000	35 050	74,6	73,9
Niemcy	16 595 000	276 120	60,5	75,4
Estonia	985 460	16 700	59,6	47,5
Irlandia	4 511 420	137 560	35,5	81,0
Grecja	5 267 520	684 950	6,6	10,4
Hiszpania	24 434 630	945 020	24,6	33,6
Francja	28 897 880	456 520	60,9	66,5
Chorwacja	1 506 210	134 460	11,6	15,6
Włochy	13 122 140	1 145 710	11,0	22,4
Cypr	135 560	34 940	3,2	5,6
Łotwa	1 969 000	69 930	27,6	42,1
Litwa	2 942 780	150 320	19,5	28,2
Luksemburg	132 140	1 970	66,3	75,6
Węgry	4 997 880	430 000	10,9	12,2
Malta	10 700	9 210	1,2	0,4
Holandia	1 814 450	55 680	32,3	66,8
Austria	2 646 960	132 500	20,1	52,3
Polska	14 483 370	1 410 700	10,2	24,0
Portugalia	3 968 970	258 980	14,1	16,6
Rumunia	13 590 720	3 422 030	3,7	2,5
Słowenia	483 890	69 900	7,0	17,6
Słowacja	1 910 040	25 660	73,6	30,4
Finlandia	2 270 000	49 710	44,9	83,0
Szwecja	3 005 540	62 940	47,9	64,6

Źródło: EC (b.d.-a).

Działalność rolnicza na obszarach chronionych Natura 2000 (wskaźnik C.34)

Prowadzenie działalności rolniczej na obszarach chronionych jest szczególnie ważne z punktu widzenia ochrony środowiska. W tym zakresie istotne znaczenie ma gospodarowanie na obszarach sieci Natura 2000 (wskaźnik C.34), które jest uwarunkowane licznymi ograniczeniami. Obszary te według danych z 2020 r. zostały ustanowione na powierzchni 11,4% kraju. Wskaźnik ten nie odbiega znacząco od średniej unijnej wynoszącej 9,9%.

Tabela 3. Podstawowe dane dotyczące powierzchni UR i gospodarstw w krajach UE w latach 2018 i 2020

Kraje	Powierzchnia nawadniana UR (ha)	Udział UR objętych Natura 2000 w ogólnej powierzchni UR w 2020 r. (%)	Udział gruntów o niskim poziomie intensywności w ogólnym areale UR (%)	Udział gruntów o średnim poziomie intensywności (%)	Udział gruntów o wysokim poziomie intensywności (%)
Belgia	10 280	7,0	63,0	24,2	12,8
Bułgaria	92 780	19,3	10,3	10,2	79,5
Czechy	24 990	6,1	27,8	24,7	47,6
Dania	145 470	3,5	42,7	29,7	27,5
Niemcy	451 730	10,2	34,4	27,2	38,4
Estonia	1 930	4,1	29,2	15,9	54,9
Irlandia	0	3,1	31,1	27,6	41,3
Grecja	1 074 930	14,3	40,2	31,6	28,3
Hiszpania	3 076 670	13,7	27,0	31,1	41,9
Francja	1 366 510	7,2	31,6	31,5	36,9
Chorwacja	16 070	22,2	26,9	34,1	39,0
Włochy	2 549 830	7,6	35,0	31,0	34,0
Cypr	23 490	5,7	61,4	25,8	12,9
Łotwa	590	6,3	28,4	22,6	49,0
Litwa	2 060	4,5	35,2	22,4	42,3
Luksemburg	0	21,1	30,6	24,0	45,4
Węgry	121 380	11,9	24,6	30,4	44,9
Malta	3 490	8,1	38,2	30,8	31,0
Holandia	201 360	2,8	23,6	25,6	50,9
Austria	38 200	9,2	21,0	26,4	52,6
Polska	132 670	11,4	33,5	34,1	32,4
Portugalia	474 180	17,6	30,6	30,4	39,0
Rumunia	240 010	11,1	16,1	31,6	52,3
Słowenia	3 500	21,9	35,5	34,7	29,8
Słowacja	28 260	15,5	20,2	18,4	61,3
Finlandia	7 890	0,6	37,5	32,6	29,9
Szwecja	52 410	1,8	30,4	35,5	34,0

Źródło: EC (b.d.-a).

Obszary specjalnej ochrony ptaków oraz specjalne obszary ochrony siedlisk obejmują teren na którym znajduje się 11,5% powierzchni krajowych użytków rolnych i łąk naturalnych. Na obszarze sieci Natura 2000 położone jest 35,1% wszystkich terenów leśnych w kraju. Powoduje to, że Natura 2000 charakteryzuje się znacznie wyższym wskaźnikiem lesistości – 54,5% jej terenu zajmują lasy. Natomiast użytki rolne obejmują jedynie 35,1% powierzchni.

Udział UR objętych Natura 2000 w ogólnej powierzchni UR w Polsce jest wysoki na tle pozostałych krajów UE. Wynosił on w 2020 r. 11,4%, podczas gdy w Niemczech 10,2%, a we Francji 7,2%.

Wykorzystanie gruntów z różnymi naturalnymi i specyficznymi ograniczeniami (wskaźnik C.32)

Możliwości wykorzystania ziemi do celów rolniczych wynikają również z różnych specyficznych ograniczeń, które mogą mieć charakter naturalny (wskaźnik C.32). W Unii Europejskiej wyróżnia się trzy rodzaje takich obszarów:

1. obszary górskie, ograniczone krótszym okresem wegetacyjnym ze względu na wysokość i/lub nachylenie stoków;
2. obszary inne niż górskie będące w obliczu znacznych ograniczeń naturalnych, np. nieodpowiednie warunki klimatyczne, niska produktywność gleby lub duże nachylenie stoków (poza obszarami uznanymi za górskie);
3. obszary dotknięte specyficznymi ograniczeniami gdzie gospodarka ziemią powinna być prowadzona ze względu na ochronę lub poprawę środowiska, zapewnienie odpowiedniego krajobrazu, itp.

W Polsce do obszarów z ograniczeniami zaliczono 58,7% użytków rolnych. W pierwszej kategorii znajduje się 1,7% UR, w drugiej 47%, a w trzeciej 10%. Tabela 4 przedstawia sytuację w krajach UE.

W porównaniu z innymi krajami Unii Europejskiej obszary ANC (ang. *areas facing natural and other specific constraints*) w Polsce stanowią niewiele więcej niż średnia dla 27 państw członkowskich, która wynosi 57,4%. Jednakże warto zwrócić uwagę, że w tym zakresie występuje duże zróżnicowanie, tj. w Danii obszary te zajmują jedynie 2,5%, a na Malcie 100%.

Inwentarz żywy

Liczba zwierząt (wskaźnik C.21)

Oprócz zagospodarowania przestrzeni duży wpływ na stan środowiska ma również inwentarz żywy. Aktualna liczba zwierząt w Polsce (wskaźnik C.21), wyrażona w jednostkach przeliczeniowych LSU (ang. *livestock unit* – jednostki obowiązujące w statystykach Eurostatu), wynosi 10,6 mln. Od 2012 r. liczba ta wzrosła o 1,5 mln LSU (z 9,1 mln LSU). Liczba zwierząt w Polsce ulega jednak wahaniom, gdyż w 2010 r. ich populacja kształtowała się na poziomie 10,4 mln LSU.

Pogłowie zwierząt w Polsce jest niższe niż we Francji i w Niemczech, lecz najbardziej zbliżone wielkości dotyczą drobiu.

Tabela 4. Wykorzystanie gruntów z ograniczeniami naturalnymi w krajach UE w 2018 r. (%)

Kraje	Udział gruntów ANC w ogóle UR	Udział obszarów górskich	Innych niż górskie	Udział obszarów o specyficznych ograniczeniach
Belgia	23,44	0,00	13,61	9,83
Bułgaria	25,24	19,20	5,50	0,54
Czechy	56,54	14,71	35,33	6,50
Dania	2,50	0,00	0,00	2,50
Niemcy	42,69	3,47	32,22	6,99
Estonia	40,90	0,00	35,60	5,30
Irlandia	76,90	0,00	68,50	8,40
Grecja	70,75	44,19	22,42	4,14
Hiszpania	86,57	30,60	52,95	3,03
Francja	54,02	16,45	15,03	22,54
Chorwacja	41,29	3,13	34,71	3,45
Włochy	59,95	31,64	26,55	1,76
Cypr	74,07	6,54	63,76	3,77
Łotwa	92,90	0,00	88,84	4,06
Litwa	33,21	0,00	30,49	2,72
Luksemburg	100,00	0,00	85,84	14,16
Węgry	9,10	0,00	0,00	9,10
Malta	100,00	0,00	0,00	100,00
Holandia	11,90	0,00	0,00	11,90
Austria	63,24	49,58	5,69	7,97
Polska	58,74	1,74	47,05	9,96
Portugalia	90,05	25,48	60,72	3,85
Rumunia	50,02	15,09	33,56	1,38
Słowenia	76,19	55,80	8,26	12,13
Słowacja	62,74	25,38	29,01	8,35
Finlandia	99,57	52,71	46,00	0,86
Szwecja	49,22	10,75	37,16	1,31

Źródło: EC (b.d.-a)

Obsada inwentarza żywego (wskaźnik C.23)

Obsada zwierząt na jednostkę powierzchni użytków rolnych ogółem w gospodarstwach rolnych w 2012 r. wyniosła 0,61 LSU/ha UR, zaś w 2018 r. wzrosła do poziomu ok 0,73 LSU/ha. Wzrost obsady był wynikiem zarówno zmian w powierzchni użytków rolnych, jak i w pogłowiu zwierząt w okresie 2012–2018. Dla porównania, w 2005 r. obsada ta wyniosła 0,72 LSU/ha (MRiRW, 2021), co potwierdza wahania obsady zwierząt w ostatnich kilkunastu latach (2005–2018). Statystyki unijne wskazują, że obsada zwierząt w Polsce jest zbliżona do średniej UE-27 i plasuje Polskę na środkowej pozycji względem pozostałych krajów Wspólnoty (dotyczy 2018 r.).

Należy nadmienić, że liczba gospodarstw utrzymujących zwierzęta gospodarskie znacząco zmieniła się na przestrzeni ostatnich kilkunastu lat. W 2005 r. 1547 mln gospodarstw w Polsce prowadziło produkcję zwierzęcą. W kolejnych latach liczba ta sukcesywnie zmniejszała się (odpowiednio było to 798 tys. gospodarstw w 2013 r. oraz 718 tys. w 2018 r.). Liczby te potwierdzają sukcesywne wycofywanie się gospodarstw z prowadzenia tego kierunku produkcji, co może wiązać się z problemem właściwego bilansowania składników nawozowych oraz materii organicznej w glebie (Portal.gov.pl, 2023; Wrzaszcz, 2018).

Gospodarstw prowadzących produkcję zwierzęcą jest jednak bardzo dużo w porównaniu z sytuacją we Francji, czy Niemczech. Niższy stan pogłowia w Polsce świadczy o niskiej obsadzie zwierząt w naszych gospodarstwach.

Praktyki rolnicze

Powierzchnia gospodarstw ekologicznych (wskaźnik C.19)

Spośród praktyk rolniczych mających znaczenie dla środowiska, należy wyróżnić rolnictwo ekologiczne. W 2021 r. funkcjonowało w Polsce 15 845 ekologicznych gospodarstw rolnych. Powierzchnia użytków rolnych, na której prowadzono produkcję ekologiczną, wyniosła łącznie 404,5 tys. ha (wskaźnik C.19).

Gospodarstwa ekologiczne zajmowały około 3% powierzchni użytków rolnych oraz stanowiły ponad 1% gospodarstw rolnych w Polsce w 2020 r. Średnia powierzchnia gospodarstwa, którą objęto tym systemem, wynosi ponad 25 ha UR. Gospodarstwa ekologiczne są więc ponad dwukrotnie większe od przeciętnego gospodarstwa rolnego w kraju (10,1 ha UR).

Tabela 5. Liczba zwierząt w krajach UE w 2018 r. (LSU i pogłowie)

Kraje	LSU w gospodarstwach z produkcją zwierzęcą	Opasy	Jatówki	Krowy mleczne	Pozostałe krowy	Owce	Trzoda	Brojlery	Kury nioski	Liczba gospodarstw utrzymujących zwierzęta
Belgia	3 772 750	897 480	617 200	531 010	457 450	86 230	6 178 980	27 830	11 060	25 440
Bułgaria	1 094 240	152 820	70 720	285 350	89 050	1 316 400	638 410	7 980	6 440	134 970
Czechy	1 756 520	525 670	296 820	369 110	218 170	230 910	1 542 210	13 620	6 320	18 680
Dania	4 128 470	582 800	320 700	571 640	93 150	147 210	12 383 000	11 750	6 040	20 670
Niemcy	18 182 310	4 733 930	2 725 190	4 274 480	621 280	1 856 020	28 652 960	89 300	52 970	184 690
Estonia	279 330	82 230	57 680	82 790	28 180	90 830	279 870	1 210	650	6 960
Irlandia	6 195 640	3 415 210	1 305 130	1 398 060	1 103 710	5 140 410	1 603 900	7 690	2 780	126 590
Grecja	2 102 870	208 080	87 190	124 040	200 390	8 227 630	769 130	21 860	8 030	238 520
Hiszpania	14 442 530	2 079 360	1 144 310	905 850	1 961 060	15 862 160	23 946 460	126 450	55 750	216 700
Francja	22 081 990	6 506 070	4 685 790	3 678 420	4 153 780	6 744 290	13 599 220	165 580	67 790	247 570
Chorwacja	754 710	162 560	86 210	148 280	21 390	778 210	944 880	7 020	2 640	91 470
Włochy	9 467 720	2 245 570	1 254 360	2 010 090	604 500	7 026 540	8 375 520	96 210	37 390	154 680
Cypr	172 080	18 300	11 530	22 030	1 860	264 800	265 040	2 040	440	9 980
Łotwa	498 640	142 280	88 260	160 650	43 480	130 050	361 090	1 560	2 970	44 970
Litwa	849 990	249 060	142 190	302 280	46 450	187 160	627 310	7 010	3 810	95 300
Luksemburg	173 600	70 280	51 620	51 030	28 510	8 950	92 310	20	100	1 540
Węgry	2 444 890	283 100	180 290	246 460	137 670	1 213 520	2 978 840	15 140	9 250	261 540
Malta	32 470	5 470	2 620	6 490	130	13 140	41 640	440	340	2 740
Holandia	6 819 960	1 752 790	685 490	1 744 830	68 350	783 910	12 478 590	49 190	56 430	36 960
Austria	2 432 030	794 670	388 740	562 430	186 830	398 540	2 883 860	7 670	6 690	93 920
Polka	9 443 240	2 579 540	1 004 860	2 183 470	183 450	253 370	10 982 810	126 890	50 210	718 240
Portugalia	2 223 720	524 260	251 190	277 610	513 570	2 199 660	1 875 110	24 090	9 360	172 350
Rumunia	4 828 780	382 680	292 100	1 137 890	36 620	9 106 540	4 142 790	34 520	38 430	2 567 430
Słowenia	512 120	222 290	91 930	111 110	60 680	134 930	273 360	3 940	1 610	56 580
Słowacja	621 590	160 650	98 100	127 670	66 030	374 060	483 980	6 190	5 630	16 120
Finlandia	1 070 630	417 440	150 160	282 440	58 980	156 500	1 234 860	10 820	3 700	16 610
Szwecja	1 705 790	659 190	305 220	330 830	193 660	578 170	1 354 290	9 000	9 750	34 290

Źródło: EC (b.d.-a).

Intensywność produkcji w rolnictwie (wskaźnik C.33)

Intensywność produkcji w rolnictwie (wskaźnik C.33) jest szczególnie ważna w kontekście oceny presji środowiskowej tego działu gospodarki narodowej. Intensywność produkcji (nakładowa) w rolnictwie może być definiowana jako relacja wartości nakładów na jednostkę zaangażowanego czynnika produkcji (zazwyczaj ziemi). Dane dla gospodarstw w Polsce objętych rachunkowością rolną w 2016 r. wskazują, że niski poziom intensywności produkcji dotyczył jednej trzeciej użytkowanych gruntów rolnych (34%), średni – 33% tej powierzchni, zaś wysoki obejmował 33% areалу użytków rolnych. Przeciętna wartość nakładów na jednostkę powierzchni wyniosła zaś 381 EUR/ha (Diagnoza, 2020).

We Francji udział tych trzech grup gospodarstw w ogólnym areale był mniej więcej równy, a w Niemczech przeważały gospodarstwa wysoko intensywne.

Bioróżnorodność

Indeks ptaków krajobrazu rolniczego (wskaźnik C.35)

Jest to indeks stanu populacji 22 gatunków ptaków uznanych za typowe dla krajobrazu rolniczego, wyliczany na podstawie wyników Monitoringu Pospolitych Ptaków Lęgowych (MPPL). Indeks ptaków krajobrazu rolniczego (wskaźnik C.35) w 2017 r. wyniósł 0,8, osiągając najniższy poziom w historii prowadzenia jego pomiarów w kraju, a więc od 2000 roku. W latach 2000–2017 obserwowano duże wahania tego wskaźnika. Na przykład po serii spadków w latach 2000–2003 w kolejnym okresie nastąpił jego wzrost. W 2008 r. obserwowano nawet powrót wartości wskaźnika do poziomu bazowego, kiedy wynosił 1,0, ale przez następne lata obserwowano trend spadkowy (Główny Inspektorat Ochrony Środowiska [GIOS], b.d.).

Warto podkreślić, że spadek liczebności dotyczy nie tylko gatunków z koszyka FBI (ang. *farmland birds index*), ale również innych ptaków, nieuwzględnianych w tym indeksie (Chylarecki i in., 2018). Co istotne, redukcja liczebności pospolitych ptaków krajobrazu rolnego jest silniejsza na terenach położonych poza siecią Natura 2000. W ostojach ptasich Natura 2000 trend wskaźnika FBI jest stabilny, choć różnica pomiędzy oboma obszarami nie jest statystycznie istotna (Chylarecki i in., 2018). Polska nie jest wyjątkiem pod tym względem. Tendencja spadkowa wskaźnika FBI jest obserwowana we wszystkich regionach Europy i ma charakter umiarkowanie spadkowy.

Rolnictwo jest podstawowym zagrożeniem dla populacji ptaków. Dotyczy to zarówno intensyfikacji jak i nieprawidłowej ekstensyfikacji produkcji. Warto jednak podkreślić, że sektor rolnictwa nie jest jedynym czynnikiem wpływającym na populację ptaków. Duży wpływ mają również warunki klimatyczne. W przypadku ptaków migrujących istotne znaczenie mają uwarunkowania w miejscu migracji i na trasie przelotu. Są one niezależne od działań ochronnych podejmowanych w kraju.

Istotnym elementem ochrony bioróżnorodności jest ochrona siedlisk. Rolnictwo odgrywa w tym zakresie dużą rolę, ponieważ wiele dzikich organizmów, głównie ptaków, nauczyło się wykorzystywać krajobraz rolniczy oraz tereny gospodarstw rolnych jako swoje siedliska. W efekcie ich populacja jest silnie powiązana z prowadzoną działalnością rolną.

Udział siedlisk, które charakteryzują się stabilną lub poprawiającą się sytuacją w stosunku do wszystkich siedlisk (wskaźnik C.36)

Przepisy dotyczące ochrony siedlisk zostały określone w dyrektywie siedliskowej (1992). Nie określono w niej znaczenia poszczególnych typów siedlisk, ani wpływu rolnictwa na poszczególne ich rodzaje, ale wskazano potrzebę monitoringu tych zmian. Miarą sytuacji w tym zakresie jest udział siedlisk, które charakteryzują się stabilną lub poprawiającą się sytuacją w stosunku do wszystkich siedlisk. Biorąc pod uwagę wszystkie typy siedlisk, relatywnie niewielki odsetek łącznej ich liczby w kraju w latach 2013–2018 wykazywał stan właściwy (15,0%). Brak znaczących zmian stwierdzono w przypadku ochrony 85% siedlisk, z czego wszystkie charakteryzowały się stanem niewłaściwym. Polska pod względem tych parametrów nie odbiegała jednak od średniej unijnej.

Jakość wody (wskaźnik C.40)

Zanieczyszczenie wód substancjami pochodzenia rolniczego to jeden z ważniejszych problemów ochrony środowiska. Do podstawowych wskaźników umożliwiających dokonanie oceny wpływu rolnictwa na środowisko zalicza się saldo bilansu azotu i fosforu brutto (głównych biogenów, wskaźnik C.38) oraz ocenę zawartości azotanów w wodzie. W przypadku azotu i fosforu zarówno nadwyżki, jak i niedobory tych makroskładników mogą tworzyć potencjalne zagrożenia środowiskowe. Natomiast nadmierna zawartość azotanów w wodzie może prowadzić do eutrofizacji zbiorników.

Efektem zmian ilościowych i strukturalnych poszczególnych źródeł obu stron bilansu azotu brutto jest zmiana jego salda. Pomiędzy latami 2012–2014 a 2017–2019 całkowita ilość azotu zwiększyła się o ok. 187 tys. t (z poziomu 1750 tys. do 1937 tys. t), ale wzrosła także w zbiorach roślin uprawnych o 167 tys. t (z 1009 tys. do 1176 tys. t). W rezultacie saldo bilansu azotu brutto w Polsce uległo niewielkiemu zwiększeniu pomiędzy analizowanymi okresami o 21 tys. t (odpowiednio 741 tys. i 762 tys. t) (MRiRW, b.d.).

Średnio saldo bilansu azotu brutto w Polsce między porównywanymi okresami zmniejszyło się o 0,6 kg/ha UR w DKR (w dobrej kulturze rolnej) – w latach 2011–2013 wyniosło 52,1 kg/ha UR, a w latach 2016–2018 – 50,4 kg/ha (tab. 6). Jednocześnie poprawiła się efektywność wykorzystania azotu o 1,6 pkt proc. (Kopiński, 2017).

Obserwowany w Polsce wzrost intensywności produkcji rolniczej i produktywności użytków rolnych mierzony wielkością obrotu azotem nie prowadził do pogorszenia parametrów stanu środowiska ze strony tego składnika

(dotyczy lat 2002–2016 oraz przeciętnych warunków w kraju) (Kopiński, 2018). Analiza oddziaływania rolnictwa na środowisko w układzie województw, na podstawie tego wskaźnika agrosrodowiskowego, wskazuje na duże różnice regionalne, które poza względami organizacyjno-produkcyjnymi i przyrodniczymi, wynikają z nasilających się procesów specjalizacji i koncentracji produkcji rolniczej (por. Wrzaszcz, 2018).

Bilans fosforu brutto jest jednym z ważniejszych wskaźników służących do oceny oddziaływania produkcji rolniczej na środowisko. Wynik bilansu wskazuje na ryzyko rozpraszania biogenów (związków fosforu) poza granice agrosystemów rolniczych. Efektem znacznych nadwyżek fosforu może być wzrost zasobności gleby, ale również podwyższone ryzyko strat fosforu do wód i związane z nim pogorszenie jakości wód gruntowych i powierzchniowych (Jurga i Kopiński, 2016). Oczyszczanie ekosystemów z nadmiaru fosforu jest procesem długotrwałym i kosztownym (Zalewski i Igras, 2012). Także ujemny (utrzymujący się) bilans tego składnika sygnalizuje potencjalne skutki środowiskowe takie jak wyczerpywanie glebowych rezerw fosforu, co może prowadzić do zmniejszenia produktywności gleb (Organisation for Economic Co-operation and Development [OECD], 1999). Ujemne salda bilansu fosforu są szczególnie niekorzystne na glebach o niskiej zasobności w ten składnik. Z analiz prowadzonych na przestrzeni ostatnich kilkunastu lat wynika, że taka tendencja utrzymuje się ciągle w regionie Polski południowo-wschodniej.

W Polsce saldo bilansu fosforu wynosi 2,4 kg/ha UR (lata 2016–2019 – tab. 6). Średnie wyniki dla wcześniejszych okresów były wyższe, co świadczy o sukcesywnym obniżaniu salda bilansu fosforu w Polsce na przestrzeni ostatnich kilku lat (odpowiednio saldo wynosiło, wyniki średnie dla okresu 2008–2011: 5,8 P/ha oraz 2012–2015: 2,0 P/ha) (EC, b.d.-a).

Jak wskazują statystyki Eurostatu, w większości państw europejskich salda bilansu fosforu są niskie, a nawet ujemne, co wskazuje na problem właściwej gospodarki tym pierwiastkiem. Przeciętne saldo bilansu dla UE-28 w latach 2012–2015 średnio wyniosło $-1,5$ kg P/ha (EC, b.d.-a).

Zanieczyszczenie azotanami dotyczy zarówno wód powierzchniowych, jak i podziemnych, dla których analizy przeprowadza się oddzielnie. Głównym źródłem tych substancji są stosowane w produkcji rolnej nawozy mineralne zawierające azot i nawozy naturalne.

W przypadku wód powierzchniowych wyróżnia się podział na trzy grupy wód: wysokiej jakości (stężenie azotanów poniżej 2 mg-N/dm³), średniej (2 – $5,6$ mg-N/dm³) i niskiej (powyżej $5,6$ mg-N/dm³). Według Europejskiej Agencji Środowiskowej (European Environment Agency, EEA), w 2019 r. polskie wody klasyfikowano jako wysokiej jakości (poniżej $2,2$ mg-N/dm³). Dużo gorsze wskaźniki miały Niemcy i Francja. W Polsce w ciągu ostatnich 10 lat jakość wód powierzchniowych znacznie się poprawiła (EEA, b.d.).

Tabela 6. Wskaźniki środowiskowe w latach 2016–2019

Kraje	Indeks ptaków krajobrazu rolniczego ^a	Zadawający odsetek siedlisk w ich ogóle	Odsetek stanu niewłaściwego	Odsetek stanu złego	Saldo bilansu azotu brutto kg/ha UR ^b	Saldo bilansu fosforu brutto kg/ha UR ^c	Ilość węgla organicznego w glebach w megatonach ^d	Srednia zawartość węgla w glebie g/kg ^e
Belgia	53,7	0,0	12,5	87,5	–	–	151,2	24,7
Bulgaria	–	7,7	74,4	12,8	56,9	-0,4	312,4	18,3
Czechy	62,3	9,5	57,1	33,3	91,3	-0,6	236,5	20,6
Dania	71,9	0,0	11,1	88,9	–	–	258,0	25,8
Niemcy	–	10,0	36,7	53,3	65,5	-3,7	1 306,0	30,1
Estonia	58,9	37,5	50,0	12,5	–	–	175,9	50,6
Irlandia	–	0,0	16,7	83,3	–	–	807,8	82,4
Grecja	–	40,0	40,0	0,0	–	–	182,7	15,8
Hiszpania	–	9,4	62,5	15,6	–	–	944,0	14,9
Francja	–	20,5	20,5	56,8	40,0	1,6	2 178,9	23,2
Chorwacja	–	27,6	24,1	34,5	52,9	0,7	–	–
Włochy	–	2,6	47,4	50,0	–	–	742,3	18,6
Cypr	–	50,0	25,0	25,0	–	–	23,2	–
Łotwa	91,1	0,0	10,0	90,0	21,6	1,7	207,8	35,7
Litwa	61,7	0,0	22,2	77,8	–	–	215,7	24,9
Luksemburg	–	16,7	0,0	83,3	–	–	9,2	24,2
Węgry	70,2	0,0	33,3	66,7	–	–	280,0	20,5
Malta	–	0,0	0,0	100,0	–	–	0,7	15,7
Holandia	–	0,0	12,5	87,5	184,6	4,5	273,9	32,0
Austria	63,7	8,0	40,0	48,0	38,4	1,6	263,2	30,4
Polska	–	15,0	45,0	40,0	50,4	2,4	945,4	21,9
Portugalia	–	37,5	43,8	18,8	45,6	5,5	125,1	15,6
Rumunia	–	94,6	5,4	0,0	-16,6	-5,6	865,0	20,1
Słowenia	77,3	27,8	22,2	50,0	48,3	2,3	44,7	40,8
Słowacja	–	22,7	77,3	0,0	42,4	-5,0	109,4	22,6
Finlandia	72,5	25,0	8,3	66,7	50,2	4,6	635,8	60,5
Szwecja	53,7	15,6	3,1	81,3	39,7	0,4	550,9	47,9

^a 2000 r. = 100; ^b 2016–2019; ^c 2016–2019; ^d 2016; ^e 2016; – (półpauza) oznacza brak danych

Źródło: EC (b.d.-a).

W wodach podziemnych, zgodnie z wymogami dyrektywy azotanowej (1991), stężenie azotanów nie powinno przekraczać poziomu 50 mg NO₃/dm³. Podobnie jak w przypadku wód powierzchniowych, za miarę wpływu na środowisko przyjęto odsetek stacji monitorowania, w których zanieczyszczenie przekroczyło dopuszczalny poziom. Według kryterium jakości wody zostały one podzielone na trzy grupy: wysokiej jakości (poniżej 25 mg NO₃/dm³), średniej (25–50 mg NO₃/dm³) oraz niskiej (powyżej 50 mg NO₃/dm³). W 2019 r., zgodnie ze wskaźnikiem C.40, w Polsce 93,4% stacji monitorowania wód podziemnych charakteryzowało się wodami wysokiej jakości, 6,0% średniej jakości i 0,6% niskiej jakości. W porównaniu z innymi krajami członkowskimi wyniki te można uznać za bardzo dobre (MRiRW, b.d.).

Tabela 7. Azotany w krajach UE w 2019 r. a jakość wody (%)

Kraje	Azotany w wodach powierzchniowych – jakość wody			Azotany w wodach podziemnych – jakość wody		
	wysoka	średnia	niska	wysoka	średnia	niska
Belgia	13,8	78,9	7,3	38,9	40,7	20,4
Bułgaria	b.d.	b.d.	b.d.	61,4	25,7	12,9
Czechy	33,4	54,9	11,7	75,2	14,9	9,9
Dania	14,6	80,5	4,9	71,9	21,9	6,1
Niemcy	29,8	67,3	2,8	61,2	22,8	16,0
Estonia	81,0	16,9	2,1	89,5	7,9	2,6
Irlandia	70,3	28,0	1,6	85,7	14,3	0,0
Grecja	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.
Hiszpania	72,7	19,9	7,3	59,9	22,6	17,6
Francja	41,1	35,0	23,9	70,4	24,4	5,2
Chorwacja	100,0	0,0	0,0	90,0	10,0	0,0
Włochy	73,7	23,6	2,8	74,8	18,5	6,7
Cypr	84,0	12,0	4,0	59,1	4,5	36,4
Łotwa	78,3	21,7	0,0	100,0	0,0	0,0
Litwa	54,5	37,0	8,5	100,0	0,0	0,0
Luksemburg	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.
Węgry	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.
Malta	b.d.	b.d.	b.d.	0,0	50,0	50,0
Holandia	b.d.	b.d.	b.d.	87,5	6,3	6,3
Austria	72,8	27,2	0,0	83,6	14,2	2,2
Polska	87,2	10,6	2,2	93,4	6,0	0,6
Portugalia	86,5	12,7	0,8	80,0	16,0	4,0
Rumunia	93,4	6,6	0,0	76,0	20,0	4,0
Słowenia	100,0	0,0	0,0	83,3	16,7	0,0
Słowacja	68,8	31,3	0,0	86,5	8,1	5,4
Finlandia	98,1	1,9	0,0	91,9	6,8	1,4
Szwecja	91,4	7,8	0,8	94,8	5,2	0,0

Źródło: EC (b.d.-a).

Jeśli chodzi o bilans azotu w glebie, to wskaźnik kształtuje się powyżej parametrów francuskich i poniżej niemieckich. Podobnie jest z saldem fosforu. Jeśli chodzi o zawartość azotanów w wodach powierzchniowych i podziemnych, to wskaźniki jakości wody są dużo korzystniejsze (tab. 7) w Polsce niż we Francji i Niemczech.

Gleba

Wpływ rolnictwa na stan gleby jest oceniany za pomocą podstawowych wskaźników, którymi są: zawartości substancji organicznej w glebie oraz erozji gleby przez wodę.

Zawartość materii organicznej (wskaźnik C.41)

Zawartość materii organicznej jest podstawowym wskaźnikiem jakości gleby decydującym o jej funkcjach, z uwagi na jej wpływ na właściwości retencyjne i buforowe oraz stan fizyczny i biologiczny gleby. Zasoby glebowej materii organicznej są także rezerwuarem węgla organicznego, stąd jej zachowanie i przeciwdziałanie ubytkom jest niezwykle ważne z punktu widzenia sekwestracji lub emisji węgla do atmosfery. Zawartość próchnicy w glebach Polski uzależniona jest od czynników naturalnych takich jak: typ gleby i jej uziarnienie, położenie w rzeźbie terenu i stosunki wodne, charakter szaty roślinnej porastającej teren, na które nakłada się wpływ gospodarki człowieka. Spośród czynników antropogenicznych na zawartość próchnicy w glebie w największym stopniu wpływają: sposób użytkowania gruntu (leśny, rolny, łąkowy), intensywność rolnictwa – rodzaj i intensywność zabiegów agrotechnicznych, płodozmian i wysokość plonów, gospodarka resztkami poźniwnymi oraz poziom nawożenia mineralnego i organicznego (MRiRW, b.d.).

Według danych za 2016 r. łączna ilość węgla organicznego w glebach (dotyczy gruntów ornych) w Polsce wyniosła 945 Mt, zaś średnia ilość ukształtowała się na poziomie 21 g/kg. Przeciętna zawartość węgla organicznego w glebie w Polsce (945,5 Mt) znacząco odbiega *in plus* od średniej wartości dla UE (438 Mt) i jest znacznie mniejsza niż w Niemczech (1306,0 Mt) i we Francji (2178 Mt). Szczegółowe dane dla poszczególnych krajów podane są w tabeli 6.

Erozja wodna (wskaźnik C.42)

Erozja wodna (wskaźnik C.42) polega na odpływie wraz z wodami opadowymi frakcji drobnoziarnistych gleby (decydujących m.in. o retencji wody) oraz składników pokarmowych, co w efekcie prowadzi do degradacji, zarówno jej właściwości fizycznych, jak i niekorzystnych zmian w ukształtowaniu jej powierzchni w następstwie formowania bruzd i wąwozów. W 2016 r. w Polsce erozja wodna prowadziła do utraty 1 t gleby z każdego ha UR. Wynik ten jest relatywnie korzystniejszy w porównaniu ze średnią dla UE-27 (2,4 t/ha/rok).

Tabela 8. Użytki rolne narażone na ryzyko erozji wodnej w krajach UE

Kraje	2016	Szacowana powierzchnia podlegająca erozji wodnej > 11 t/ha/rok (tys. ha)			Udział szacowanej powierzchni podlegającej erozji wodnej w ogólnej powierzchni > 11 t/ha/rok (%)		
	utrata gleby (t/ha/rok)	UR	GO i plantacje wieloletnie	TUZ	UR	GO i plantacje wieloletnie	TUZ
Belgia	1,2	7,2	6,7	0,4	0,4	0,5	7,2
Bułgaria	2,2	246,0	231,6	14,4	4,0	4,4	246,0
Czechy	1,6	68,1	65,6	2,5	1,5	1,8	68,1
Dania	0,5	0,1	0,1	0,0	0,0	0,0	0,1
Niemcy	1,2	301,6	267,3	34,2	1,4	1,6	301,6
Estonia	0,2	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Irlandia	1,0	16,8	7,3	9,5	0,4	0,7	16,8
Grecja	4,2	652,8	599,9	53,0	10,2	11,6	652,8
Hiszpania	4,0	2714,8	2478,5	236,3	9,8	10,1	2714,8
Francja	2,2	937,2	639,9	297,3	2,8	2,7	937,2
Chorwacja	2,4	162,3	131,2	31,1	6,4	6,6	162,3
Włochy	8,6	5610,0	5081,0	528,9	32,8	33,3	5610,0
Cypr	3,0	34,5	34,4	0,1	7,4	7,9	34,5
Łotwa	0,3	0,3	0,3	0,0	0,0	0,0	0,3
Litwa	0,5	0,8	0,8	0,0	0,0	0,0	0,8
Luksemburg	2,1	4,6	4,4	0,2	3,3	4,3	4,6
Węgry	1,6	177,1	173,3	3,8	2,8	3,2	177,1
Malta	4,5	1,4	1,4	0,0	8,9	8,9	1,4
Holandia	0,3	0,1	0,1	0,0	0,0	0,0	0,1
Austria	7,2	660,9	211,9	449,1	19,9	10,8	660,9
Polska	1,0	278,4	277,4	1,1	1,4	1,7	278,4
Portugalia	2,2	225,6	222,9	2,7	5,2	5,4	225,6
Rumunia	2,8	1264,2	1103,7	160,6	9,1	10,1	1264,2
Słowenia	7,5	307,4	242,7	64,7	42,2	41,1	307,4
Słowacja	2,2	160,5	153,1	7,4	6,7	7,3	160,5
Finlandia	0,1	0,1	0,1	0,0	0,0	0,0	0,1
Szwecja	0,4	12,8	11,7	1,1	0,3	0,3	12,8

Źródło: EC (b.d.-a).

Produkcja energii odnawialnej z rolnictwa i leśnictwa (wskaźnik C.43)

W Polsce w 2020 r. produkcja energii odnawialnej z rolnictwa i leśnictwa wyniosła 10074 ktoe² (EC, b.d.-b) Oznacza to, że produkcja odnawialnych źródeł energii z rolnictwa i leśnictwa ogółem stanowiła 80,6% całkowitej produkcji energii ze źródeł odnawialnych w Polsce.

W Polsce w latach 2012–2016 produkcja energii odnawialnej z rolnictwa wzrosła o 55,9% i w 2016 r. wyniosła 934 ktoe. W tym okresie inny kierunek zmian charakteryzował produkcję energii odnawialnej z leśnictwa, która zmniejszyła się o 8,2% i w 2016 r. wyniosła 6415 ktoe. Trzeba jednak dodać, że udział leśnictwa w produkcji energii odnawialnej z rolnictwa i leśnictwa ogółem jest znaczący. W 2020 r. udział ten bowiem wyniósł 88,8%.

Charakterystyczną cechą produkcji energii odnawialnej w Polsce jest duży udział biomasy stałej (drewna opałowego, pozostałości z przetwórstwa drewna oraz pielęgnacji lasów i parków) w produkcji energii odnawialnej ogółem, który w 2016 r. wyniósł 71,1%. W następnej kolejności jest natomiast energia z wiatru, biopaliwa ciekłe i biogaz, których udział w produkcji energii odnawialnej ogółem w kraju w 2016 r. wyniósł odpowiednio: 12,0, 10,2 i 2,9% (GUS, 2018).

W Polsce w latach 2012–2016 nastąpił wzrost udziału energii z OZE w końcowym zużyciu energii brutto o 0,4 pkt proc., a w latach 2016–2020 o 5,1 pkt proc. Niemniej jeśli chodzi o ilość wyprodukowanej energii pochodzącej z rolnictwa, to jest ona trzykrotnie niższa niż we Francji i dziesięciokrotnie niższa niż w Niemczech.

Zużycie energii w rolnictwie, leśnictwie i przemyśle spożywczym (wskaźnik C.44)

W Polsce w 2020 r. zużycie energii w rolnictwie, leśnictwie i przemyśle spożywczym wyniosło 5999 ktoe (EC, b.d.-b). Trzeba dodać, że zużycie to stanowiło 8,5% zużycia energii pierwotnej w kraju.

W Polsce w latach 2012–2016 zużycie energii w rolnictwie, leśnictwie i przemyśle spożywczym ogółem zmieniało się w niewielkim stopniu. W analizowanym okresie najniższe zużycie było w 2015 r. i wyniosło 5162 ktoe, natomiast najwyższe w 2012 r. – 5541 ktoe. Różnica pomiędzy najwyższym a najniższym wskaźnikiem wyniosła zatem 6,8%. Z zestawienia widać, że polskie rolnictwo jest zarówno bardziej energochłonne niż rolnictwo niemieckie, jak i francuskie.

² ktoe – kilotona oleju ekwiwalentnego.

Tabela 9. Energia w rolnictwie i w przemyśle spożywczym w krajach UE w 2020 r.

Kraje	Produkcja odnawialna z rolnictwa		Bezpośrednie zużycie energii w rolnictwie i leśnictwie			Bezpośrednie zużycie energii w przemyśle spożywczym	
	kt energii	% całkowitej produkcji energii odnawialnej	kt energii	% całkowitej konsumpcji energii	kg ekwiwalentu ropy na ha użytkowanej powierzchni (razem z leśnictwem)	kt energii	% całkowitej konsumpcji energii
Belgia	580	14,5	806,4	2,6	392,2	1 574,3	5,1
Bułgaria	179	6,9	188,1	2,0	21,0	249,7	2,6
Czechy	809	15,6	637,9	2,7	102,9	577,1	2,4
Dania	3	0,1	567,8	4,3	174,8	602,5	4,6
Niemcy	10 362	22,3	3 626,1	1,9	129,4	5 035,0	2,6
Estonia	11	0,6	109,4	4,0	31,9	70,8	2,6
Irlandia	51	3,2	222,3	2,1	42,0	512,2	4,7
Grecja	211	6,6	277,3	1,9	30,2	478,8	3,3
Hiszpania	1 990	10,1	2 715,1	3,8	63,1	2 503,5	3,5
Francja	3 120	11,2	4 169,7	3,3	90,3	5 125,2	4,0
Chorwacja	74	3,2	233,7	3,6	67,8	181,0	2,8
Włochy	2 857	10,5	2 758,9	2,7	121,6	2 764,3	2,7
Cypr	13	6,0	45,3	30	11,3	39,2	2,6
Łotwa	161	6,0	205,0	5,4	38,1	80,3	2,1
Litwa	181	10,6	113,7	2,2	22,1	1 88,9	3,6
Luksemburg	17	6,4	23,6	0,7	106,9	16,4	0,5
Węgry	440	14,2	703,1	4,0	99,7	689,1	3,9
Malta	1	3,3	6,5	1,3	582,5	6,0	1,2
Holandia	2 286	32,1	3 818,5	9,0	1 748,4	1 965,3	4,7
Austria	504	4,8	511,3	2,1	78,1	534,9	2,2
Polska	1 130	9,0	3 867,9	5,5	161,4	2 131,4	3,0
Portugalia	305	4,6	411,4	2,7	56,5	461,9	3,0
Rumunia	278	4,8	530,7	2,3	25,9	553,1	2,4
Słowenia	24	2,3	71,9	1,6	41,8	67,8	1,5
Słowacja	294	13,4	131,8	1,4	34,4	147,8	1,5
Finlandia	347	2,9	665,6	2,9	27,0	409,7	1,8
Szwecja	516	2,4	588,6	1,9	19,0	428,8	1,4

Źródło: EC (b.d.-a).

Emisja gazów cieplarnianych z rolnictwa (wskaźnik C.45)

W UE priorytetem polityki klimatyczno-energetycznej po 2020 r. jest również dalsze ograniczanie emisji gazów cieplarnianych. Ogólnounijny cel ich ograniczenia na 2030 r. wynosi 55% w stosunku do poziomu z 1990 roku.

W Polsce w latach 2010–2016 całkowita emisja gazów cieplarnianych (GHG) kształtowała się na poziomie od 381 831 do 405 973 kt. ekw. CO₂ (bez uwzględnienia kategorii 4 – użytkowanie gruntów, zmiany użytkowania gruntów i leśnictwo). Natomiast przy uwzględnieniu kategorii 4, emisja ta wynosiła od 351 684 do 375 577 kt. ekw. CO₂. W 2016 r. emisja GHG stanowiła ok. 84% tej emisji z 1990 roku.

W tym samym okresie emisja GHG z rolnictwa kształtowała się na poziomie od 28 775 do 29 258 kt. ekw. CO₂. Natomiast w 2016 r. wskaźnik C.45 emisja gazów cieplarnianych z rolnictwa wyniósł 28 986 kt. ekw. CO₂ (EEA, b.d.). W 2019 r. emisja ta wyniosła 31 579 kt ekw. CO₂. Warto jednak dodać, że nieco lepsza sytuacja pod względem wielkości emisji GHG z rolnictwa wystąpiłaby w przypadku uwzględnienia w nim również salda emisji GHG z użytkowania gruntów uprawnych i trwałych użytków zielonych. W tym przypadku w 2016 r. emisja GHG wyniosła 28 785 kt ekw. CO₂, a w 2019 r. 30 575 kt ekw. CO₂.

W latach 2010–2016 udział rolnictwa w krajowej całkowitej emisji GHG wynosił średnio 7,4%. W 2016 r. emisja GHG z rolnictwa była o około 35% mniejsza w porównaniu z 1990 rokiem. Na przestrzeni lat 2010–2016 emisja GHG z rolnictwa utrzymywała się na porównywalnym poziomie, a w 2019 r. wyniosła 8,1%.

W kontekście polityki klimatyczno-energetycznej UE po 2020 r. w odniesieniu do sektora rolnictwa, za szczególnie ważne należy uznać ustalenia zawarte w rozporządzeniu Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) nr 2018/842 z 30 maja 2018 r., w którym UE wskazała dla Polski cel zakładający ograniczenie emisji gazów cieplarnianych w ramach obszaru Effort Sharing Regulation (ESR) (w skład którego wchodzi również sektor rolnictwa) do 2030 r. o 7% w porównaniu z poziomem z 2005 roku. Okoliczność ta może wpłynąć na konieczność podejmowania przez gospodarstwa rolne dodatkowych działań w kierunku ograniczenia emisji gazów cieplarnianych. W gospodarstwach rolnych dodatkowych możliwości ograniczania emisji gazów cieplarnianych poszukiwać należy w szczególności w niskoemisyjnych metodach żywieniowych i systemach utrzymania zwierząt gospodarskich oraz w niskoemisyjnych systemach przechowywania i aplikacji nawozów naturalnych i mineralnych.

Jeśli chodzi o emisje metanu i tlenu azotu, to emisja ta jest dużo niższa niż we Francji i w Niemczech (tab. 10). W wielu krajach UE emisja z powierzchni użytków zielonych jest ujemna, również we Francji i w Polsce. W Polsce ujemne są również emisje z gruntów ornych. Oznacza, że w Polsce ziemie uprawne więcej pochłaniają niż emitują.

Tabela 10. Emisja gazów cieplarnianych z rolnictwa w krajach UE w 2018 r.

Kraje	Emisja metanu i tlenku azotu		Zagregowana emisja i absorpcja CO ₂ , emisja metanu i tlenku azotu z gleby		Całkowita emisja netto z rolnictwa (w tym z gleby)		Udział rolnictwa w całkowitej emisji netto z LULUCF	Nawozy azotowe	Bydło mleczne	Opasy	Trzoda	Kury nioski	Brojlery	Pozostałe sektory	Rolnictwo
	ożytki zielone	grunty orne	w 1000 t ekwiwalentu CO ₂	%	Nawozy azotowe	Bydło mleczne									
Belgia	9 187	873	-724	9 336	8,1	8,4	10,9	19,2	22,0	1,5	3,6	19,7	91,0		
Bułgaria	6 179	182	-1 226	5 134	11,1	41,6	16,3	8,0	11,9	2,1	1,1	4,8	86,2		
Czechy	7 857	103	-276	7 684	5,6	28,7	14,3	16,4	9,3	1,8	1,9	15,5	90,7		
Dania	10 707	2 877	2 133	15 717	33,7	21,6	11,9	4,8	21,9	1,4	0,9	30,9	86,3		
Niemcy	57 445	16 996	18 228	92 669	11,7	13,7	10,1	12,9	17,8	9,7	9,3	224,7	84,9		
Estonia	1 481	355	68	1 904	13,6	19,7	30,5	8,4	8,1	0,2	0,2	2,9	86,8		
Irlandia	20 044	-110	7 014	26 948	42,0	8,9	11,7	28,3	3,8	0,9	1,5	53,0	99,0		
Grecja	7 805	-362	-1 662	5 781	7,0	21,0	4,5	6,8	5,6	3,0	3,1	30,5	89,8		
Hiszpania	37 319	-3 859	182	33 642	12,1	16,4	6,4	8,6	16,3	6,6	23,5	199,1	95,3		
Francja	71 057	15 881	-7 510	79 428	19,6	28,1	10,1	13,2	6,7	14,2	11,7	185,3	92,3		
Chorwacja	2 621	468	-306	2 783	15,4	34,8	6,0	4,7	15,2	0,4	0,8	7,5	85,8		
Włochy	29 069	-52	-8 171	20 845	5,5	15,5	16,9	21,6	9,6	6,9	13,2	104,8	91,5		
Cypr	511	-151	-125	235	2,8	5,4	10,8	6,3	20,6	0,2	0,2	1,3	95,4		
Łotwa	2 148	1 546	1 145	4 839	48,4	22,9	23,7	3,7	6,2	0,6	0,3	3,4	85,0		
Litwa	4 217	880	-847	4 250	28,5	33,9	11,2	5,9	5,1	0,3	1,1	13,6	92,3		
Luksemburg	698	35	-40	693	6,6	5,9	19,0	20,0	4,3	0,0	0,0	2,4	90,6		
Węgry	6 916	-89	-75	6 752	11,5	26,7	9,4	10,1	11,1	1,9	4,5	24,7	91,8		
Malta	76	-1	0	75	3,5	1,6	9,0	8,2	15,6	0,1	0,1	0,6	91,7		
Holandia	17 571	1 624	2 908	22 102	11,9	8,2	20,6	9,2	13,1	7,4	0,9	44,3	87,1		
Austria	7 008	148	311	7 467	9,9	7,5	13,8	16,5	9,8	1,4	0,8	28,6	91,3		
Polka	31 579	-903	-101	30 575	8,1	19,8	12,9	7,6	10,4	7,1	6,8	132,1	94,5		
Portugalia	6 777	591	90	7 457	13,4	11,6	11,2	4,7	12,7	2,6	3,6	19,2	80,6		
Rumunia	18 299	-7 182	837	11 955	14,3	18,7	8,8	4,1	15,7	11,3	5,4	66,0	89,2		
Słowenia	1 690	176	-364	1 503	8,9	8,4	14,0	18,4	5,4	0,6	0,6	8,8	91,6		
Słowacja	2 699	-141	-119	1 439	4,3	32,5	4,0	4,1	4,6	2,5	1,5	14,8	89,8		
Finlandia	6 418	7 946	702	15 065	39,3	7,4	19,7	17,7	10,5	0,5	0,7	11,8	89,5		
Szwecja	6 821	4 307	1 013	12 140	78,7	9,8	6,9	21,4	7,1	1,3	0,6	22,9	84,4		

Źródło: EC (b.d.a).

Podsumowanie

Obraz polskiego rolnictwa, wynikający z analizy wskaźników kontekstu w obszarze ekonomicznym, jest umiarkowanie optymistyczny. Wprawdzie wskaźniki rosną, ale dalej różnica nie tylko między Polską a przodującymi krajami Wspólnoty, ale także średnią dla UE jest znacząca. Tak jest z dochodem z rolnictwa oraz dochodem przedsiębiorcy rolnego, które obniżyły się w Polsce, w ciągu ostatnich dwu lat.

Natomiast znacznej poprawie uległa całkowita produktywność czynników produkcji (TFP), szczególnie od 2015 r. i jest powyżej średniej UE. Z kolei nakłady brutto na środki trwałe w rolnictwie w relacji do wartości dodanej brutto są znacznie niższe niż w przodujących krajach Wspólnoty (bez zmian w ostatnich latach), a także od średniej UE. Podobnie jest z wydajnością pracy w polskim rolnictwie, która dynamicznie wzrasta od 2019 roku.

Polską wizytówką są wyniki w handlu zagranicznym, które są rzeczywistości znaczące. W obszarze środowiskowym wskaźniki dla Polski są także umiarkowanie korzystne. Dominują gospodarstwa małe, chociaż ich średni obszar od czasów transformacji podwoił się. Średnia wielkość gospodarstwa w Polsce jest trzykrotnie mniejsza od średniej w Unii Europejskiej. Wskaźniki dotyczące działalności rolniczej na obszarach chronionych Natura 2000 są w Polsce bardziej korzystne, niż w przodujących krajach UE (Francja, Niemcy). Obszary ONW stanowią niewiele więcej niż średnia dla 27 państw członkowskich.

W produkcji zwierzęcej Polska utrzymała dotychczasową lokatę w pogłowiu bydła (6.), natomiast pogorszyła w pogłowiu trzody chlewnej z 3. w 2010 r. na 6. w 2019 r. (Kapusta, 2021). Gospodarstw prowadzących produkcję zwierzęcą w Polsce jest trzykrotnie więcej niż we Francji i czterokrotnie więcej niż w Niemczech, co w porównaniu z niższym stanem pogłowia świadczy o niewielkiej obsadzie zwierząt w tych gospodarstwach.

Jeśli chodzi o gospodarstwa ekologiczne w Polsce, to ich liczba niestety maleje (zamiast rosnąć). Niemniej ich powierzchnia jest niemal identyczna ze średnią dla UE. W Polsce przeważają gospodarstwa mało intensywne produkcyjnie w porównaniu z Francją i Niemcami, co jest niewątpliwie korzystne w kontekście ochrony środowiska. Z kolei udział siedlisk, które charakteryzują się stabilną lub poprawiającą sytuacją kształtuje się korzystniej niż w Niemczech i gorzej niż we Francji. Podobnie jest z saldem bilansu azotu (brak istotnych zmian w ostatnich latach). Saldo bilansu fosforu jest w Polsce wyższe niż w dwu porównywanych krajach UE. Jeśli chodzi o zawartość azotanów w wodach powierzchniowych i podziemnych, to wskaźniki jakości wody są dużo korzystniejsze w Polsce niż we Francji i Niemczech. W Polsce poprawiły się one znacząco w ostatnich latach). Przeciętna zawartość węgla organicznego w glebie w Polsce znacząco odbiega *in minus* od średniej wartości dla UE, ale jest znacznie mniejsza niż w Niemczech i we Francji. Wskaźniki dotyczące erozji wodnej są korzystniejsze od wskaźników we Francji i Niemczech, a także od średniej dla krajów UE. Jeśli chodzi o ilość wyprodukowanej energii pochodzącej z rolnictwa, to jest ona w Polsce nieco powyżej średniej dla UE (odnotowujemy niewielki wzrost

w ostatnich latach). Z kolei zużycie energii w rolnictwie, leśnictwie jest w wielkościach absolutnych trzykrotnie wyższe od średniej UE, a w przemyśle spożywczym dwukrotnie (niewielki wzrost w latach 2018–2020). Jeśli chodzi o emisje metanu i tlenku azotu, to emisja ta jest dużo niższa niż we Francji i w Niemczech (w latach 2018–2019 zmniejszyła się ona w Polsce o 2%).

Podsumowując, można stwierdzić, że wskaźniki środowiskowe w Polsce są w większości przypadków zadawalające, bardziej korzystne niż w najbardziej rozwiniętych krajach UE i poprawiają się, szczególnie w zakresie jakości wód i emisji gazów cieplarnianych. Świadczy to o staraniach państwa o poprawę środowiska, zmniejsza się także pogłowie zwierząt gospodarskich – ważne źródło emisji gazów cieplarnianych.

Bibliografia

- Chylarecki, P., Chodkiewicz, T., Neubauer, G., Sikora, A., Meissner, W., Woźniak, B., Wylegała, P., Ławicki, Ł., Marchowski, D., Betleja, J., Bzoma, S., Cenian, Z., Górski, A., Korniluk, M., Moczarska, J., Ochocińska, D., Rubacha, S., Wieloch, M., Zielińska, M., ... Kuczyński, L. (2018). *Trendy liczebności ptaków w Polsce*. Główny Inspektorat Ochrony Środowiska. https://monitoringptakow.gios.gov.pl/publikacje.html?file=files/pliki/publikacje/Trendy_liczebności_ptaków_w_Polsce_2018.pdf&cid=289
- Czekaj, T. (2006). *Dochodowość materialnych czynników produkcji w gospodarstwach indywidualnych w 2004 roku*. Program Wieloletni 2005–2009, 32. IERiGŻ PIB. <http://ierigz.waw.pl/publikacje/raporty-programu-wieloletniego-2005-2009/708,0,3,0,1314191724.html>
- Diagnoza sektora rolno-spożywczego i obszarów wiejskich w Polsce przygotowana dla potrzeb opracowania Planu Strategicznego Wspólnej Polityki Rolnej na lata 2021-2027. (2020). IERiGŻ PIB, IUNG PIB, ITP PIB, IOR PIB, PIWet PIB, IHAR PIB, IZOO, IO, MRiRW. <https://www.gov.pl/attachment/5faee901-178f-4471-877d-a1132353233b>
- Dyrektywa Rady z dnia 12 grudnia 1991 r. dotycząca ochrony wód przed zanieczyszczeniami powodowanymi przez azotany pochodzenia rolniczego (91/676/EWG) (Dz.U. UE L 375). <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/pl/ALL/?uri=CELEX%3A31991L0676>
- Dyrektywa Rady 92/43/EWG z dnia 21 maja 1992 r. w sprawie ochrony siedlisk przyrodniczych oraz dzikiej fauny i flory (Dz.U. UE L 206). <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/?uri=CELEX:31992L0043>
- European Commission (EC) (b.d.-a). CAP Context Indicators. Pobrane 11 listopada 2021. https://agriculture.ec.europa.eu/cap-my-country/performance-agricultural-policy/cap-indicators/context-indicators_en
- European Commission (EC) (b.d.-b). Common monitoring and evaluation framework. Pobrane 16 marca 2021. <https://ec.europa.eu/info/food-farming-fisheries/key-policies/common-agricultural-policy/cap-glance/cmef>

- European Environment Agency (EEA). (b.d.) Poland's National Inventory Report (2018). *Greenhouse Gas Inventory for 1988–2016*. <https://www.eea.europa.eu/data-and-maps/data/data-viewers/greenhouse-gases-viewer>
- Eurostat. (b.d.-a). Economic Accounts For Agriculture – Values at Current Prices, Agricultural Labour Input Statistics: Absolute Figures (1000 annual work units). Pobrane 14 marca 2021 z https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/explore/all/agric?lang=en&subtheme=agr.aact&display=list&sort=category&extractionId=AACT_EAA01__custom_1394588
- Eurostat (b.d.-b). EAA, Land Use Survey, FSS. Pobrane 12 grudnia 2021 z https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=LUCAS_-_Land_use_and_land_cover_survey
- Figiel, S., Józwiak, W., Kowalski, A., Rowiński, J., Seremak-Bulge, J., Sikorska, A., Skarżyńska, A. i Urban, R. (2010). *Ekonomiczne i społeczne uwarunkowania rozwoju polskiej gospodarki żywnościowej po wstąpieniu Polski do Unii Europejskiej (Synteza)*. (A. Kowalski, red.). IERiGŻ PIB. <http://www.ierigz.waw.pl/publikacje/raporty-programu-wieloletniego-2005-2009/853,0,3,0,1314192378.html>
- Główny Inspektorat Ochrony Środowiska (GIOŚ). (b.d.). *Monitoring Ptaków Polski*. Pobrane 12 listopada 2022 z <http://monitoringptakow.gios.gov.pl>
- Główny Urząd Statystyczny (GUS). (2018). *Energia ze źródeł odnawialnych w 2017 r.* <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/srodowisko-energia/energia/energia-ze-zrodel-odnawialnych-w-2017-roku,10,1.html>
- Główny Urząd Statystyczny (GUS). (2023). *Rocznik Statystyczny Rolnictwa 2022*. <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/roczniki-statystyczne/roczniki-statystyczne/rocznik-statystyczny-rolnictwa-2022,6,16.html>
- Jurga, B., Kopiński, J. (2016). Bilanse azotu i fosforu jako wskaźniki oddziaływania rolnictwa na środowisko. *Studia i Raporty IUNG-PIB*, 47(21), 25–38. <https://doi.org/10.26114/sir.iung.2016.47.07>
- Kapusta, F. (2021). Piętnaście lat rolnictwa polskiego w Unii Europejskiej. *Zagadnienia Ekonomiki Rolnej/ Problems of Agricultural Economics*, 4(369), 5–24. <https://doi.org/10.30858/zer/14283>
- Kopiński, J. (2017). *Bilans azotu brutto – agrośrodowiskowy wskaźnik oddziaływania rolnictwa na środowisko. Opis metodyki, omówienie wyników bilansu generalnie na poziomie NUTS-0, NUTS-2*. Monografie i Rozprawy Naukowe, 55. <https://doi.org/10.5604/01.3001.0011.7232>
- Kopiński, J. (2018). Ocena zmian organizacyjno-produkcyjnych w polskim rolnictwie w kontekście wybranych oddziaływań środowiskowych. *Zeszyty Naukowe Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiej w Warszawie: Problemy Rolnictwa Światowego*, 18(4), 284–294. <https://doi.org/10.22630/PRS.2018.18.4.118>
- Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi (MRiRW). (b.d.). *Plan Strategiczny dla Wspólnej Polityki Rolnej na lata 2023–2027*. Pobrane 12 listopada 2022 z <https://www.gov.pl/attachment/b1eced82-2360-4fb6-9e71-cc2cb6bf67e8>

- Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi (MRiRW). (2021). *Aktualna sytuacja sektora rolno-spożywczego i obszarów wiejskich w Polsce przygotowana dla potrzeb opracowania Planu Strategicznego Wspólnej Polityki Rolnej na lata 2023–2027. Materiał sporządzony na podstawie wspólnych wskaźników kontekstu*. <https://www.gov.pl/attachment/11fee429-2833-4b2d-87f9-91eae168092d>
- Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi (MRiRW). (2023, 6 czerwca). *Wspólna Polityka Rolna po 2020 roku. Plan Strategiczny dla WPR na lata 2023–2027 wersja pełna 2.2 i wersja skrócona 2.2*. <https://www.gov.pl/attachment/e81a-3d6a-4f1c-4bb5-a6c2-155bbd02d513>
- Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD). (1999). *Environmental Indicators for Agriculture: Concepts and Framework: Volume 1*. [Reprinted]. <https://www.oecd.org/greengrowth/sustainable-agriculture/40680795.pdf>
- Rowiński, J. (2020, 3 kwietnia). *Polskie rolnictwo w Unii Europejskiej*. [Rozmowa]. [Wszechnica.org.pl](https://wszechnica.org.pl). <https://wszechnica.org.pl/wyklad/polskie-rolnictwo-w-unii-europejskiej/>
- Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2018/842 z dnia 30 maja 2018 r. w sprawie wiążących rocznych redukcji emisji gazów cieplarnianych przez państwa członkowskie od 2021 r. do 2030 r. przyczyniających się do działań na rzecz klimatu w celu wywiązania się z zobowiązań wynikających z Porozumienia paryskiego oraz zmieniające rozporządzenie (UE) nr 525/2013 (Dz.U. UE L 156). <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/?uri=CELEX%3A32018R0842>
- USDA. (b.d.). *Sustainable Agriculture*. Pobrane 6 czerwca 2022 z <https://www.nal.usda.gov/legacy/afsic/sustainable-agriculture-definitions-and-terms>
- Wardecki, Ł., Chodkiewicz, T., Beuch, S., Smyk, B., Sikora, A., Neubauer, G., Meissner, W., Marchowski, D., Wylegała, P. i Chylarecki, P. (2021). *Monitoring Ptaków Polski w latach 2018–2021*. Biuletyn Monitoringu Przyrody, 22. Główny Inspektorat Ochrony Środowiska. https://monitoringptakow.gios.gov.pl/publikacje.html?file=files/pliki/publikacje/Biuletyn22_2021_www.pdf&cid=288
- Wilkin, J. (2008). Wielofunkcyjność rolnictwa i obszarów wiejskich. W: M. Kłodziński (red.). *Wyzwania przed obszarami wiejskimi i rolnictwem w perspektywie lat 2014–2020* (s. 9–20). IRWiR PAN.
- Wrzaszcz, W. (2018). Agriculture Production Potential and Farms' Environmental Sustainability – Regional Convergence or Divergence?. W: *From the research on socially-sustainable agriculture (48)* (s. 54–86). Monografie Programu Wieloletniego 2015–2019, 84.1. IERiGŻ PIB [http://ierigz.waw.pl/publikacje/publikacje-programu-wieloletniego-2015-2019/23048,0,3,0,nr-841-from-the-research-on-socially-sustainable-agriculture-\(48\).html](http://ierigz.waw.pl/publikacje/publikacje-programu-wieloletniego-2015-2019/23048,0,3,0,nr-841-from-the-research-on-socially-sustainable-agriculture-(48).html)
- Zalewski, A. i Igras, J. (2012). *Światowy rynek nawozów mineralnych z uwzględnieniem zmian cen bezpośrednich nośników energii oraz surowców (2)*. Program Wieloletni 2011–2014, 37. IERiGŻ PIB. <http://ierigz.waw.pl/publikacje/raporty-programu-wieloletniego-2011-2014/6256,0,3,0,1362401550.html>

ROZDZIAŁ 4.

Znaczenie działań wspólnej polityki rolnej Unii Europejskiej służących ochronie środowiska przyrodniczego w polskim rolnictwie w latach 2014–2022

Działania Komisji Europejskiej (KE) w zakresie ochrony środowiska przyrodniczego opierają się na artykule 191 Traktatu o funkcjonowaniu Unii Europejskiej (UE), który podkreśla konieczność zachowania, ochrony i poprawy jakości środowiska przyrodniczego, ochrony zdrowia ludzkiego oraz ostrożnego i racjonalnego wykorzystywania zasobów naturalnych, a także promowania na arenie międzynarodowej inicjatyw zmierzających do ich zachowania w należyłym stanie (Traktat, 2012). Gotowość i wola KE do podejmowania tych działań w szerokim zakresie jest przez nią demonstrowana w obecnie najważniejszym unijnym dokumencie strategicznym, którym jest strategia Europejskiego Zielonego Ładu (EZŁ) z 2019 r. oraz w jej strategiach tematycznych z lat 2020–2022, w tym strategii glebowej i unijnej strategii na rzecz bioróżnorodności do 2030, strategii Od pola do stołu, strategii w zakresie przystosowania się do zmiany klimatu, a także we wniosku Parlamentu Europejskiego i Rady w sprawie odbudowy przyrody (Communication, 2021a–b, 2022a–b; Proposal, 2022). Strategie te w dużej mierze dotyczą rolnictwa, któremu wskazują kierunek i siłę działań w zakresie dostarczania społeczeństwu dóbr publicznych związanych z ochroną środowiska przyrodniczego do 2030 r. Ustalono w nich szereg celów związanych m.in. z: polepszeniem stanu gleb, wód, powietrza i klimatu, odbudową różnorodności biologicznej i większą troską o obszary o szczególnej wartości przyrodniczej. Warto jednak zaakcentować, że aby cele te były przez rolnictwo zrealizowane w zakładanym czasie, niezbędna jest obecność dobrze i starannie zaprojektowanych norm, regulacji, zasad i bodźców finansowych w ramach wspólnej polityki rolnej (WPR) Unii Europejskiej.

Działania nakierowane na dostarczanie społeczeństwu dóbr publicznych związanych z ochroną środowiska przyrodniczego zyskują coraz większą wagę w ramach korygowanej co kilka lat wspólnej polityce rolnej Unii Europejskiej (WPR UE). Mowa tutaj o działaniu rolno-środowiskowo-klimatycznym (DRŚK), rolnictwie ekologicznym oraz działaniu zalesieniowym, które od wielu lat są trwałą ich częścią i w pierwszej kolejności są kierowane ku tym dobrom. Rolnicy, chcący w nich partycypować, dobrowolnie decydują się na prowadzenie ekstensywnej produkcji rolniczej służącej poprawie stanu środowiska

przyrodniczego, za którą społeczeństwo finansowo ich wynagradza. W przypadku bowiem braku wsparcia dochodów ze strony środków publicznych ich wkład w jego ochronę w szerszym zakresie nie byłby w sposób trwały, stabilny i na pożądanym poziomie spełniać potrzeb społeczeństwa w tym zakresie (Baum i Śleszyński, 2009; Czyżewski i Smędzik-Ambroży, 2017; Früh-Müller i in., 2019).

Gospodarstwa, realizując DRŚK, rolnictwo ekologiczne i działanie zalesieniowe, przyczyniają się do zapewnienia społeczeństwu dobrego stanu zasobów naturalnych, dużej różnorodności biologicznej, wysokich standardów dotyczących dobrostanu zwierząt oraz wpływają na mitygację zmian klimatu, w tym poprzez ograniczenie lub zaprzestanie stosowania nawozów mineralnych i środków ochrony roślin, a także zalesianie gruntów na obszarach ze szczególnymi utrudnieniami do produkcji rolniczej. Poza tym pozwalają konsumować bezpieczną i wysokiej jakości żywność, a także dostarczają wiele korzyści estetycznych, zachowując urozmaicony krajobraz (van Zenten i in., 2014). W rezultacie wpływają również pozytywnie na rozwój lokalnej agroturystyki.

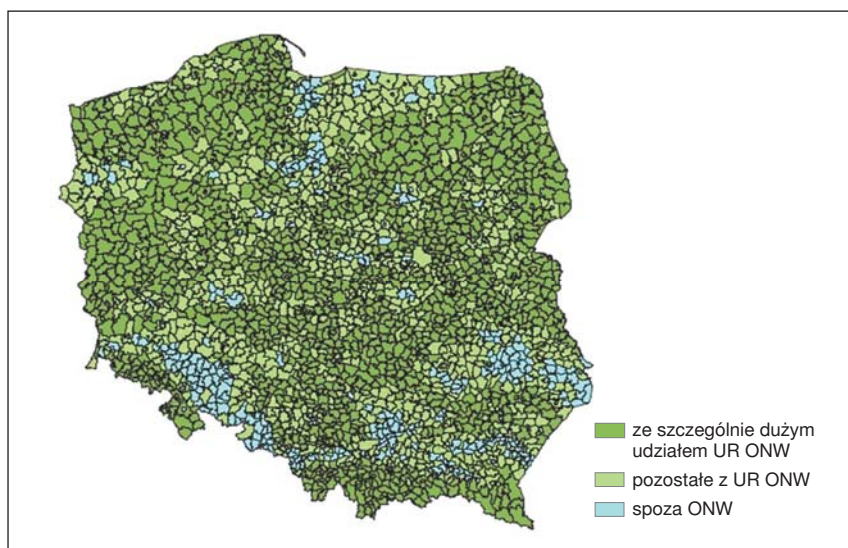
Celem opracowania jest ocena warunków gospodarowania w polskim rolnictwie i ich predyspozycje do ochrony środowiska przyrodniczego. Równoległym celem jest ustalenie stanu realizacji działań WPR UE w sposób szczególny przyczyniających się do jego ochrony w latach 2014–2022 oraz wskazanie cech organizacyjnych rolnictwa z obszarów (gmin), na których w różnym stopniu je realizowano w 2022 roku. Celem jest również ocena potencjału produkcyjnego i sytuacji ekonomicznej gospodarstw partycypujących w tych działaniach w 2021 roku.

4.1. Metoda badań

Dla zrealizowania pierwszego celu opracowania dokonano charakterystyki gmin w różnym stopniu nasyconych UR z ograniczeniami naturalnymi lub innymi szczególnymi ograniczeniami (UR ONW)¹. W tym celu wydzielono trzy grupy gmin. Pierwsza z nich posiadała równy bądź większy od 75% udział UR ONW w ogólnej powierzchni UR, zwanych dalej gminami ze szczególnie dużym nasyceniem UR ONW. Drugą grupę stanowiły gminy z udziałem UR ONW w ogólnej powierzchni UR mniejszym od 75%, zwanych dalej gminami z umiarkowanym udziałem UR ONW. Natomiast trzecią są te spoza ONW (mapa 1).

¹ W Polsce obecnie obowiązującą delimitację obszarów ONW przeprowadził na zlecenie Ministerstwa Rolnictwa i Rozwoju Wsi (MRiRW) i KE Instytut Uprawy Nawożenia i Gleboznawstwa Państwowy Instytut Badawczy (IUNG PIB) oraz Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej Państwowy Instytut Badawczy (IERiGŻ PIB) w 2019 r. (Zieliński i in., 2022).

Mapa 1. Rozkład gmin wydzielonych ze względu na stopień nasycenia UR ONW w Polsce

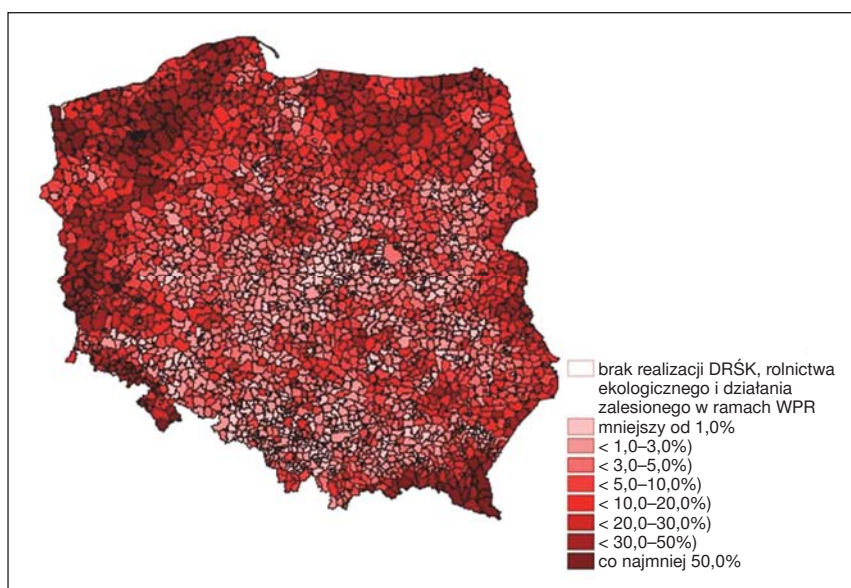
Źródło: opracowanie IERiGŻ PIB na podstawie niepublikowanych danych IUNG PIB.

W wydzielonych grupach gmin najpierw ustalono różnorodność i cenność ich krajobrazu. W tym celu wykorzystano dane IUNG PIB oraz IERiGŻ PIB dotyczące udziału w nich trwałych użytków zielonych, lasów i wód w powierzchni ogółem oraz stanu rolnictwa cechującego się ekstensywną organizacją produkcji rolniczej prowadzoną w otoczeniu cennych komponentów środowiska przyrodniczego i spełniającego wymogi UE w ramach koncepcji rolnictwa z obszarów High Nature Value farmlands (HNVf). Warto dodać, że delimitację obszarów HNVf wykonali na zlecenie Ministerstwa Rolnictwa i Rozwoju Wsi (MRiRW) IUNG PIB oraz IERiGŻ PIB w 2018 r., zgodnie z wytycznymi KE (European Commission [EC], 2016; Zieliński i Jadczyzyn, 2022).

Następnie w analizowanych grupach gmin ustalono cechy organizacyjne ich rolnictwa na podstawie danych Agencji Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa (ARiMR). Dane te pochodziły z wniosków składanych przez 1252 tys. gospodarstw rolnych – beneficjentów WPR 2014–2020 – o przyznanie płatności bezpośrednich w ramach kampanii za 2022 r. i zestawione zostały w ujęciu gmin.

W następnej wynikowej części opracowania ustalono stan, a także kierunek i siłę zmian powierzchni wspartej w ramach DRŚK, rolnictwa ekologicznego oraz działania zalesieniowego w latach 2014–2022 na podstawie danych Departamentu Płatności Bezpośrednich MRiRW oraz danych ARiMR. W rezultacie dane te pozwoliły również na ustalenie cech organizacyjnych rolnictwa z gmin, na których w różnym stopniu realizowano te działania w 2022 r. (mapa 2).

Mapa 2. Udział łącznej powierzchni DRŚK, rolnictwa ekologicznego i działania zalesieniowego w ramach WPR UE w ogólnej powierzchni UR gmin w 2022 r.

Źródło: opracowanie IERiGŻ PIB na podstawie niepublikowanych danych ARiMR.

W ostatniej wynikowej części opracowania dokonano oceny potencjału produkcyjnego i sytuacji ekonomicznej gospodarstw beneficjentów analizowanych działań na tle gospodarstw pozostałych na podstawie danych z bazy gospodarstw Polskiego FADN za 2021 rok.² Mocną stroną tej analizy jest jej wykonanie w gospodarstwach prowadzących produkcję rolniczą w gminach o różnym nasyceniu UR ONW. W porównywanych grupach gospodarstw ustalono ich przeciętną wielkość ekonomiczną wyrażoną wartością produkcji standardowej (*Standard Output – SO*), powierzchnię UR (ha), nakłady pracy (AWU), średnią wartość kapitału (tys. PLN) oraz udział gruntów ornych i trwałych użytków zielonych w UR (%), produktywność ziemi (PLN/ha) i wydajność pracy (tys. PLN/AWU), dochód z gospodarstwa w przeliczeniu na 1 ha UR (PLN/ha), a także dochód z gospodarstwa oczyszczony z dopłat operacyjnych w przeliczeniu na 1 ha UR (PLN/ha).

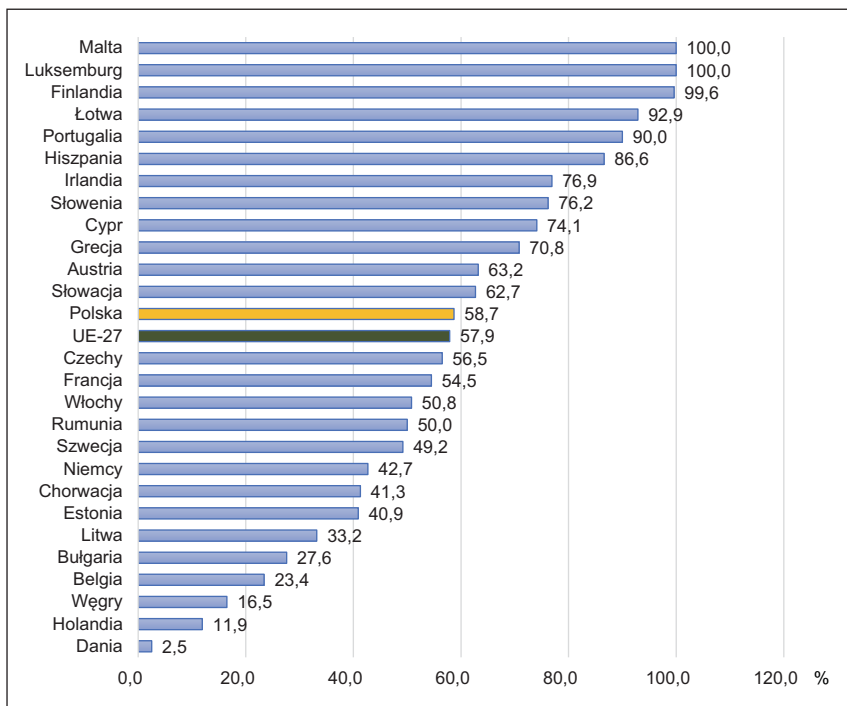
Ocena warunków gospodarowania w polskim rolnictwie i jego predyspozycje do ochrony środowiska przyrodniczego w ramach WPR UE

Dla krajowych gospodarstw istotnym czynnikiem mającym wpływ na ich sytuację ekonomiczną są przyrodnicze warunki gospodarowania. Polska charakteryzuje się bowiem ich przestrzenną zmiennością z dużym udziałem UR ONW.

² W tym celu wykorzystano najbardziej aktualne dane dostępne w bazie Polskiego FADN.

W Polsce obecnie powierzchnia UR ONW stanowi 58,7% ogólnej powierzchni UR (EC, b.d.; Jadczyzsyn, 2022). Należy zwrócić uwagę, że udział ten jest zbliżony do średniej dla UE-27, w której wynosi on 57,9% (wykr. 1).

Wykres 1. Udział UR ONW w ogólnej powierzchni UR w krajach UE-27 w 2019 r. (%)

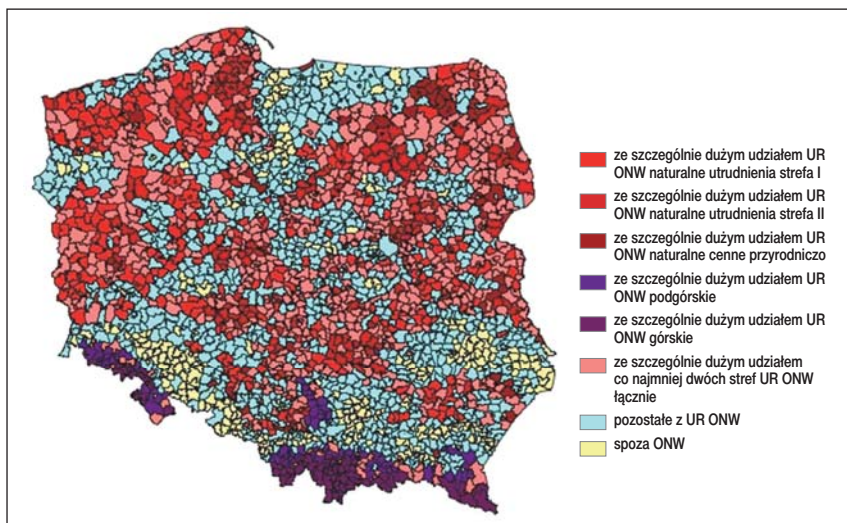

Źródło: EC (b.d.).

W Polsce od 2019 r. UR ONW podzielone zostały na pięć stref: (1) z ograniczeniami naturalnymi strefa I, (2) z ograniczeniami naturalnymi strefa II, (3) typ specyficzny strefa I, (4) typ specyficzny strefa II oraz (5) typ górski (mapa 3). Obszary te znajdują się w 2149 gminach, tj. w 86,8% gmin ogółem. W 1299 gminach ich udział jest równy bądź większy od 75% ogólnej powierzchni UR, zwanych gminami ze szczególnie dużym ich nasyceniem. W 51,3% tych gmin tak duży ich udział wynika z obecności tylko jednej strefy ONW (mapa 3).

Z punktu widzenia predyspozycji do dostarczania społeczeństwu środowiskowych dóbr publicznych, mocną stroną gmin ze szczególnie dużym udziałem UR ONW na tle gmin będących punktem odniesienia jest większa obecność cennych komponentów środowiska przyrodniczego. Cechuje je bowiem zdecydowanie większy udział trwałych użytków zielonych, lasów i wód w ogólnej powierzchni. Poza tym większy jest w nich także udział ekstensywnych UR HNVf (tab. 1).

Mapa 3. Rozkład gmin wydzielonych ze względu na stopień nasycenia i specyfikę UR ONW w Polsce

Źródło: Zieliński i in. (2022).

Tabela 1. Walory środowiskowe w gminach z różnym nasyceniem UR ONW (%)

Zmienna	Gminy		
	ze szczególnie dużym udziałem UR ONW	z umiarkowanym udziałem UR ONW	spoza ONW
Udział trwałych użytków zielonych, lasów i wód w powierzchni ogółem	56,6	37,1	22,4
Udział UR HNVf w UR ogółem o:			
– wyjątkowo dużej cenności przyrodniczej	19,1	8,6	3,3
– dużej cenności przyrodniczej	23,5	11,3	4,3
– przeciętnej cenności przyrodniczej	38,1	19,7	10,4

Źródło: opracowanie IERiGŻ PIB na podstawie niepublikowanych danych IUNG PIB za 2018 r., Jadczyzsyn i Zieliński (2020) oraz Zieliński i Jadczyzsyn (2022).

W Polsce, mimo że wiele obszarów charakteryzuje się trudnymi warunkami do prowadzenia produkcji rolniczej, to w stopniu istotnym wzmacniają one potencjał produkcyjny krajowego rolnictwa. Według danych ARiMR za 2022 r. w gminach ze szczególnie dużym udziałem UR ONW funkcjonowało 620,6 tys. gospodarstw, w gminach pozostałych z UR ONW – 480,3 tys. gospodarstw, a w gminach spoza ONW ich liczba wyniosła 151,1 tys. (tab. 2, wyk. 2).

W gminach ze szczególnie dużym udziałem UR ONW obecnie użytkowanych jest 6705,4 tys. ha UR, w tym 4807,8 tys. ha gruntów ornych i 1790,3 tys. ha trwałych użytków zielonych. Stanowi to odpowiednio 47,3, 42,7 i 70,8% ich

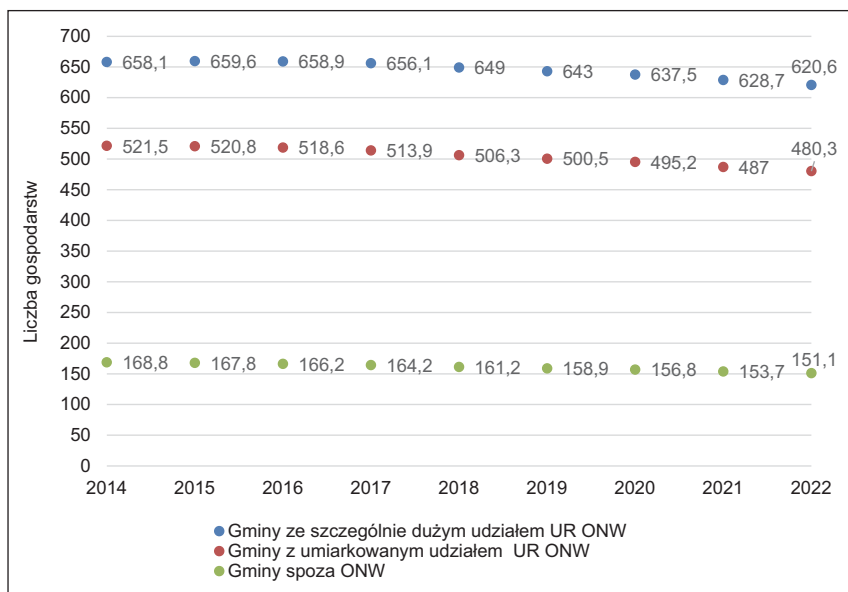
powierzchni ogółem w kraju. Natomiast w gminach spoza ONW użytkowanych jest 1754,8 tys. ha UR, w tym 1591,6 tys. ha gruntów ornych i 93 tys. ha trwałych użytków zielonych. W tym przypadku stanowią one odpowiednio 12,4, 14,2 i 3,7% ich powierzchni ogółem w kraju (tab. 2).

Tabela 2. Cechy organizacyjne rolnictwa w gminach z różnym nasyceniem UR ONW w 2022 r.

Zmienna	Gminy		
	ze szczególnie dużym udziałem UR ONW	z umiarkowanym udziałem UR ONW	spoza ONW
Liczba gospodarstw rolnych (tys.)	620,60	480,30	151,10
Powierzchnia UR (tys. ha), w tym:	6705,40	5704,20	1754,80
– powierzchnia gruntów ornych (tys. ha)	4807,80	4848,60	1591,60
– powierzchnia trwałych użytków zielonych (tys. ha)	1790,30	644,60	93,00
Obsada zwierząt (DJP/ha), w tym:	0,56	0,48	0,41
– żywionych paszami objętościowymi	0,42	0,33	0,31

Źródło: opracowanie IERiGŻ PIB na podstawie niepublikowanych danych ARIMR.

Wykres 2. Liczba gospodarstw w gminach z różnym nasyceniem UR ONW w latach 2014–2022 (tys.)

Źródło: opracowanie IERiGŻ PIB na podstawie niepublikowanych danych ARIMR.

Następną cechą charakterystyczną gmin ze szczególnie dużym udziałem UR ONW w porównaniu z pozostałymi gminami jest większa przeciętna obsada zwierząt ogółem i żywionych paszami objętościowymi wyrażona w DJP na ha UR (tab. 2). Sytuacja ta jest zrozumiała, gdyż podstawowym warunkiem prowadzenia opłacalnej produkcji rolniczej na tego rodzaju gruntach jest stosowanie nawozów naturalnych, które zwiększają zasoby materii organicznej w glebie i w rezultacie realnie poprawiają w tych warunkach możliwości gospodarowania. Trzeba również podkreślić, że wzrost zawartości materii organicznej w glebie ma fundamentalne znaczenie z punktu widzenia większej w niej sekwestracji węgla organicznego (Zieliński, 2016).

W 2022 r. przeciętna powierzchnia UR gospodarstw była najmniejsza w gminach ze szczególnie dużym udziałem UR ONW. Była ona w nich również mniejsza od średniej dla kraju (11,3 ha) (ARiMR, 2022). Sytuacja ta nie dotyczy jednak wszystkich tych gmin. Wśród nich 42,0% gmin posiadało bowiem przeciętną powierzchnię UR gospodarstw wynoszącą co najmniej 11,3 ha. Trzeba jednak dodać, że udział tego rodzaju gmin wśród gmin pozostałych z UR ONW i spoza ONW był większy i wyniósł odpowiednio 56,6 i 48,5% (tab. 3).

Tabela 3. Przeciętna powierzchnia UR w gospodarstwach oraz udział % gmin wydzielonych ze względu na ich przeciętną powierzchnię UR w gminach z różnym nasyceniem UR ONW w 2022 r.

Zmienna	Gminy		
	ze szczególnie dużym udziałem UR ONW	z umiarkowanym udziałem UR ONW	spoza ONW
Przeciętna powierzchnia UR w gospodarstwach	10,8	11,9	11,6
Udział % gmin o przeciętnej powierzchni UR w gospodarstwach:			
mniejszej niż 5 ha	12,7	11,0	11,9
< 5–11,3 ha)	45,3	32,4	39,6
< 11,3–20 ha)	24,9	31,1	18,3
co najmniej 20 ha	17,1	25,5	30,2

Źródło: opracowanie IERiGŻ PIB na podstawie niepublikowanych danych ARiMR.

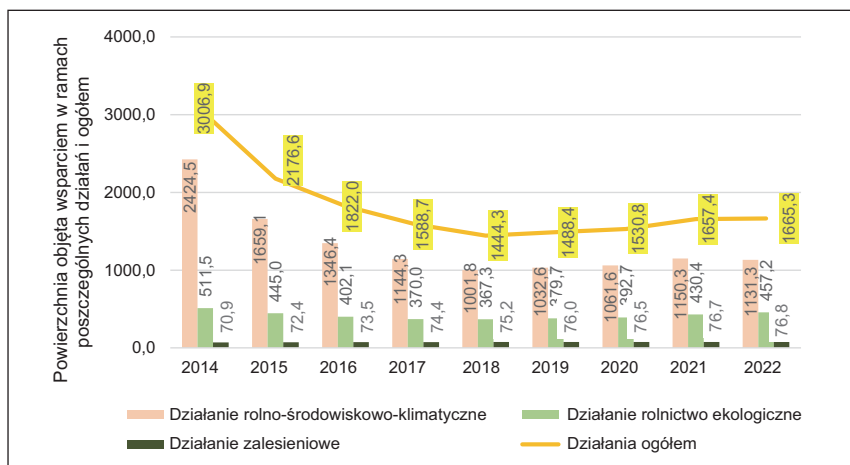
Należy zwrócić uwagę na to, że rolnictwo z gmin ze szczególnie dużym udziałem UR ONW jest w większym stopniu predestynowane do dostarczania społeczeństwu szerokiej gamy dóbr publicznych związanych z ochroną środowiska przyrodniczego. Cechuje się bowiem często obecnością zróżnicowanych i cennych przyrodniczo krajobrazów, w tym dużym udziałem trwałych użytków zielonych, lasów, wód oraz innych obszarów niepoddanych silnej antropopresji. Warto jednak równocześnie podkreślić, że na obszarach tych gospodarstwa zmagają się z różną specyfiką i często dużym nasileniem występowania trudnień naturalnych, na ogół związanych z niską jakością gleb, dla których realną

szansą na poprawę swojej sytuacji ekonomicznej jest podejmowanie dodatkowych działań na rzecz ochrony środowiska przyrodniczego w ramach WPR UE. Taką możliwość stwarza im partycypacja w DRŚK, rolnictwie ekologicznym i działaniu zalesieniowym. Nasuwa się jednak pytanie o stan i rozkład terytorialny realizacji tych działań w polskim rolnictwie w latach 2014–2022, a zatem w całym okresie trwania WPR 2014–2020.

4.2. Stan realizacji działań w ramach WPR UE służących ochronie środowiska przyrodniczego w polskim rolnictwie w latach 2014–2022

W Polsce w latach 2014–2022 wystąpiła duża zmienność łącznej powierzchni objętej wsparciem w ramach DRŚK, rolnictwa ekologicznego i działania zalesieniowego. Wyrazne jej zmniejszenie nastąpiło w latach 2014–2018, kiedy spadła ona o 52% i ostatecznie wyniosła 1444,3 tys. ha. Trzeba jednak zwrócić uwagę, że od 2019 r. powierzchnia ta ponownie zaczęła wzrastać i w 2022 r. osiągnęła 1665,3 tys. ha (wykr. 3).

Wykres 3. Powierzchnia objęta wsparciem w ramach DRŚK, rolnictwa ekologicznego i działania zalesieniowego oraz ogółem (łącznie) w ramach WPR UE w latach 2014–2022 (tys. ha)

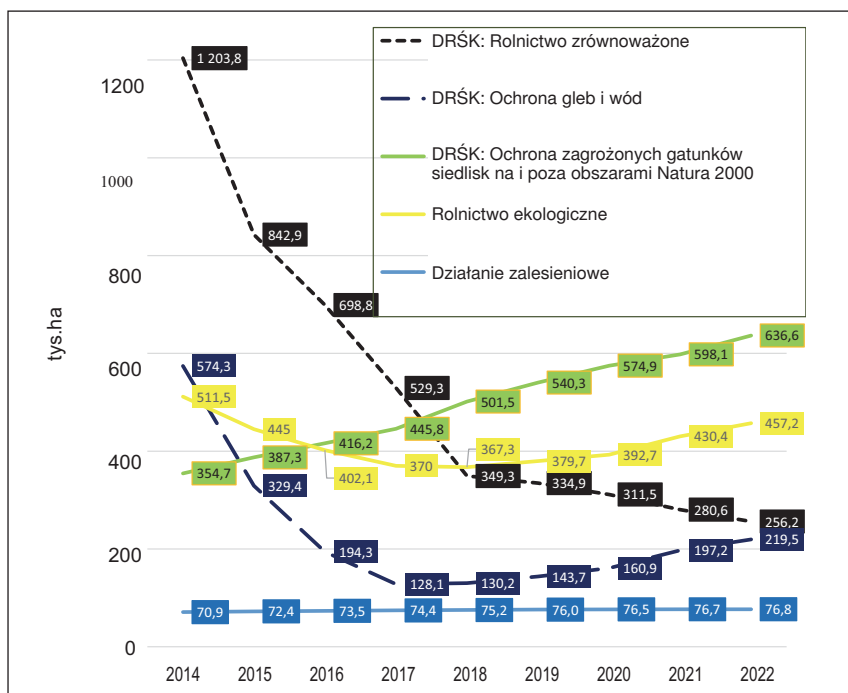
Źródło: opracowanie IERiGŻ PIB na podstawie niepublikowanych danych ARiMR i MRiRW.

W latach 2014–2018 w największym stopniu spadła powierzchnia objęta wsparciem w ramach DRŚK (spadek o 58,7%), w tym w ramach pakietu rolnictwo zrównoważone (o 71,0%) (wykr. 4). W latach 2019–2022 powierzchnia ogółem objęta wsparciem w ramach tego działania wzrosła o 9,6%, aczkolwiek w przypadku pakietu rolnictwo zrównoważone nastąpił dalszy spadek zainteresowania

beneficjentów jego realizacją. Jednakże w badanym okresie zaobserwowano nieprzerwany wzrost powierzchni UR objętych pakietem ochrona cennych siedlisk przyrodniczych na i poza obszarami Natura 2000. W 2014 r. powierzchnia objęta ochroną z tego tytułu wyniosła 354,7 tys. ha, natomiast w 2022 r. – 636,6 tys. ha i stanowiła 56,3% ogólnej powierzchni UR objętej DRŚK (wykr. 3 i 4).

W latach 2014–2018 w mniejszym stopniu uległa zmniejszeniu powierzchnia wsparta w ramach działania rolnictwo ekologiczne. W 2018 r. wyniosła ona 367,3 tys. ha, tj. o 28,2% mniej niż w 2014 r. (wykr. 3 i 4). Główną przyczyną tej sytuacji było wprowadzenie w ramach WPR 2014–2020 wobec WPR 2007–2013 zmian w zakresie kryteriów uczestnictwa w tym działaniu, które dotyczyły m.in. konieczności udokumentowania wielkości wytworzonej produkcji ekologicznej oraz przeznaczenia jej części do sprzedaży, przetwórstwa lub przekazania do innych gospodarstw, a także powiązania ekologicznych upraw paszowych na gruntach ornych i trwałych użytkach zielonych z produkcją zwierzęcą. Trzeba zwrócić uwagę, że od 2019 r. powierzchnia działania rolnictwo ekologiczne zaczęła ponownie wzrastać. Wzrost ten nasilił się w latach 2021–2022, co zapewne związane było z aktualizacją stawek płatności przygotowaną przez IERiGŻ PIB na zlecenie MRiRW w ramach WPR 2014–2020.

Wykres 4. Powierzchnia objęta wsparciem w ramach wybranych pakietów DRŚK, rolnictwa ekologicznego oraz działania zalesieniowego w ramach WPR UE w latach 2014–2022 (tys. ha)

Źródło: opracowanie IERiGŻ PIB na podstawie niepublikowanych danych ARiMR i MRiRW.

W analizowanym okresie w ramach działania zalesieniowego wsparto od 70,9 (2014 r.) do 76,8 (2022 r.) tys. ha zalesień, z czego jedynie 8,3 tys. ha wykonano w ramach WPR 2014–2020 (wykr. 4). Zdecydowaną większość wspartych zalesień w ramach WPR 2014–2020 zrealizowano bowiem w ramach WPR 2004–2006 i 2007–2013. Warto dodać, że w 2022 r. zalesiono zaledwie 0,1 tys. ha. Malejącą tendencję w zakresie realizacji zalesień należy tłumaczyć w dużej mierze wprowadzanymi zmianami kryteriów dostępu i wyboru operacji do tego działania w ramach kolejnych budżetów WPR UE, w tym wyłączenie z zalesień trwałych użytków zielonych oraz ograniczenie prowadzenia zalesień na obszarach Natura 2000, a także zmniejszenie okresu przysługującej beneficjentowi premii zalesieniowej. Ponadto ważnych przyczyn spadku zalesień należy szukać także w partycypowaniu wielu gospodarstw w działaniach finansowanych w ramach WPR UE, które sprzyjają prowadzeniu produkcji rolniczej oraz poprawie jej efektywności, w tym na obszarach o trudnych warunkach do gospodarowania.

W 2022 r. w wydzielonych gminach o różnym nasyceniu UR ONW udział łącznej powierzchni objętej wsparciem w ramach DRŚK, rolnictwa ekologicznego i działania zalesieniowego w ogólnej powierzchni UR zdecydowanie się różnił. Największy był w gminach ze szczególnie dużym udziałem UR ONW i wyniósł 16,2%. Natomiast w gminach pozostałych z UR ONW oraz spoza ONW wyniósł odpowiednio 8,5 i 5,5% (tab. 4). Okazuje się zatem, że gospodarstwa posiadające większe utrudnienia naturalne do gospodarowania chętniej podejmują się realizacji tych działań. W rezultacie w większym stopniu przyczyniają się zatem do dostarczania społeczeństwu szerokiej gamy środowiskowych dóbr publicznych.

Tabela 4. Udział powierzchni objętej wsparciem w ramach DRŚK, rolnictwa ekologicznego i działania zalesieniowego w ogólnej powierzchni UR w gminach z różnym nasyceniem UR ONW w 2022 r.

Wyszczególnienie	Gminy		
	ze szczególnie dużym nasyceniem UR ONW	z umiarkowanym nasyceniem UR ONW	spoza ONW
Powierzchnia DRŚK (tys. ha)	712,9	339,4	78,8
Powierzchnia działania rolnictwo ekologiczne (tys. ha)	330,1	113,5	13,6
Powierzchnia działania zalesieniowego (tys. ha)	42,6	30,4	3,8
Powierzchnia działań ogółem (tys. ha)	1085,6	483,3	96,2
Udział DRŚK, rolnictwa ekologicznego i działania zalesieniowego ogółem w ogólnej powierzchni UR (%)	16,2	8,5	5,5

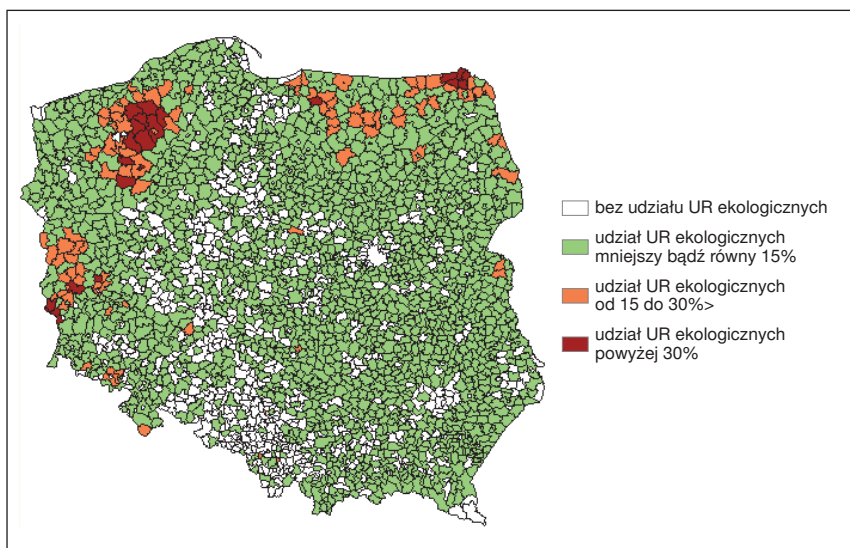
Źródło: opracowanie IERiGŻ PIB na podstawie niepublikowanych danych ARIMR i MRiRW.

4.3. Cechy organizacyjne rolnictwa z obszarów w różnym stopniu realizujących działania środowiskowe w ramach WPR UE w ujęciu gmin w 2022 roku

Podrozdział ten poświęcono charakterystyce organizacji produkcji w gospodarstwach, które w 2022 r. realizowały omawiane działania środowiskowe w ujęciu gmin w Polsce. Zdaniem autorów takie ujęcie przestrzenne znacznie lepiej obrazuje potencjalne ich cechy. Tym bardziej, że omawiane działania wykazują dużą zmienność nasycenia w ujęciu gmin.

W pierwszej kolejności analizie poddano cechy organizacji gospodarstw ekologicznych w ujęciu gmin. Podziału gmin dokonano na podstawie udziału UR ekologicznych w ogólnej ich powierzchni UR. Na tej podstawie wydzielono cztery grupy gmin (mapa 4).

Mapa 4. Udział powierzchni UR ekologicznych w ogólnej powierzchni UR gmin w 2022 r.

Źródło: opracowanie IERiGŻ PIB na podstawie niepublikowanych danych ARiMR.

Pierwsza grupa gmin to obszary, na których nie występowały UR ekologiczne. Według danych ARiMR takich gmin było 753, co stanowiło około 30% zbiorowości. Na mapie 4 gminy te oznaczono kolorem białym. Grupa ta koncentrowała się głównie w pasie centralnym rozdzielającym Polskę na część wschodnią i zachodnią, od województwa pomorskiego przez kujawsko-pomorskie, wielkopolskie, dolnośląskie i opolskie, ale również wokół dużych aglomeracji miejskich, np. warszawskiej.

Drugą grupę stanowiły gminy o małym udziale UR ekologicznych. W ich granicach stanowiły one nie więcej niż 15% ogólnej powierzchni UR. Była to najliczniejsza grupa, gdyż zakwalifikowano do niej aż 1612 gmin, co stanowiło 65% wszystkich gmin w kraju. Wykazywała ona jednak duże zróżnicowanie pod względem analizowanej cechy. Należy bowiem podkreślić, że mimo występowania w tej grupie gmin posiadających powyżej 10% udziału UR ekologicznych (5% obserwacji), to najwięcej z nich (85%) ich udział miało na poziomie nieprzekraczającym 5% ogólnej powierzchni UR. W rezultacie przeciętny poziom udziału UR ekologicznych dla tej grupy wyniósł zaledwie 2,3%. Gospodarstwa ekologiczne z tych gmin były nieco mniejsze powierzchniowo, przeciętna ich wielkość to 19,9 ha UR. Należy jednak zwrócić uwagę, że to w tej grupie gmin gospodarstwa posiadały najbardziej zróżnicowaną strukturę UR, grunty orne stanowiły 74,1% ich powierzchni, trwałe użytki zielone 11,1%, a udział upraw trwałych wyniósł 9,6%. Gospodarstwa ekologiczne z produkcją zwierzęcą z gmin o małym udziale UR ekologicznych na tle gmin porównawczych charakteryzowały się największym jej nasyceniem. W gospodarstwach tych obsada zwierząt osiągała bowiem 0,56 DJP/ha UR, co należy uznać za korzystny wynik pod względem ich możliwości bilansu materii organicznej w glebie (tab. 5).

Kolejną grupę wydzielonych gmin określono jako gminy ze średnim udziałem UR ekologicznych zawierającym się w przedziale od 15 do 30% ogólnej powierzchni UR. Grupę tę stanowiło 90 gmin, najwięcej z nich zlokalizowanych było w województwie warmińsko-mazurskim (25 gmin), lubuskim (18 gmin) i zachodniopomorskim (17 gmin). W grupie tej przeciętna liczba gospodarstw ekologicznych przypadających na gminę wynosiła 81, a powierzchnia UR ekologicznych tych gospodarstw była wyraźnie wyższa niż w grupie gmin z niskim ich udziałem i wyniosła przeciętnie 30,9 ha. Gospodarstwa na terenie tych gmin charakteryzują się jednak mniejszym zróżnicowaniem struktury UR, dominują tu grunty orne (93,3%), przy niewielkim udziale trwałych użytków zielonych (5,8%) i śladowym upraw trwałych (0,3%). W ich przypadku dość znaczny jest również stan pogłowia zwierząt przypadający na gospodarstwo ekologiczne z produkcją zwierzęcą (przeciętnie 12,74 DJP). Ze względu jednak na większą ich powierzchnię uzyskiwana obsada 0,41 DJP/ha okazuje się niewystarczająca do właściwego zbilansowania materii organicznej w glebie (tab. 5).

Ostatnia z wydzielonych grup to gminy o najwyższym nasyceniu UR ekologicznych w ogólnej powierzchni UR (powyżej 30%). W Polsce w 2022 r. gmina o największym udziale użytków ekologicznych to gmina Biały Bór z województwa zachodniopomorskiego (64% UR ekologicznych). Na 22 gminy w tej grupie aż 11 to gminy z województwa zachodniopomorskiego, z tego pięć zlokalizowanych było w powiecie szczecineckim (zaznaczone na mapie 4 ciemnoczerwonym kolorem). Gospodarstwa z tej grupy posiadały jeszcze większą koncentrację, ich przeciętna liczebność na gminę to 92, przy przeciętnej powierzchni 33,7 ha UR ekologicznych. Podobnie jak w grupie gmin o średnim nasyceniu UR ekologicznych w tej grupie gmin dominowały grunty orne 93,6%, przy zdecydowanie

niższym udziale trwałych użytków zielonych (5,5%) i upraw trwałych (0,6%). Przeciętna liczba zwierząt na gospodarstwo ekologiczne z produkcją zwierzęcą w tej grupie to 8,46 DJP, co przy większej powierzchni gospodarstw daje obsadę 0,25 DJP/ha. Gospodarstwa te muszą zatem szukać dodatkowego źródła materii organicznej w glebie.

Tabela 5. Cechy organizacyjne gospodarstw ekologicznych w zależności od nasycenia UR ekologicznych w ogólnej powierzchni UR gmin w 2022 r.

Wyszczególnienie	Gminy			
	z dużym udziałem UR ekologicznych (powyżej 30%)	z średnim udziałem UR ekologicznych (15–30% >	z małym udziałem UR ekologicznych (mniejszym bądź równym 15%)	bez UR ekologicznych
Liczba gmin	22	90	1612	753
Przeciętna powierzchnia UR ekologicznych w gospodarstwie (ha)	33,7	30,9	19,9	–
Przeciętna liczba gospodarstw ekologicznych w gminie	92	81	8	–
Udział gruntów ornych w UR (%)	93,6	93,4	74,1	–
Udział trwałych użytków zielonych w UR (%)	5,5	5,8	11,1	–
Udział upraw trwałych w UR (%)	0,6	0,3	9,6	–
Przeciętna liczba DJP/gospodarstwo ekologiczne z produkcją zwierzęcą	8,46	12,74	11,35	–
Przeciętna liczba DJP/ha UR w gospodarstwach ekologicznych z produkcją zwierzęcą	0,25	0,41	0,56	–

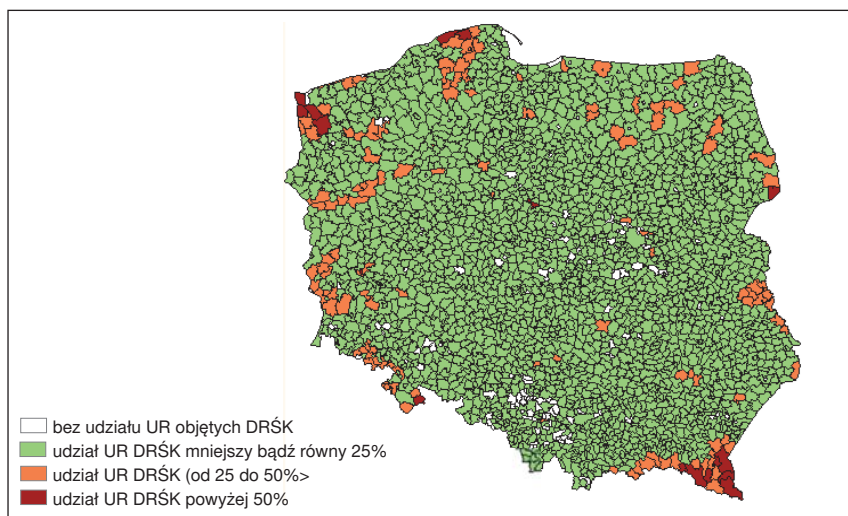
– (półpauza) oznacza nie dotyczy

Źródło: opracowanie IERiGŻ PIB na podstawie niepublikowanych danych ARiMR.

Kolejnym działaniem prośrodowiskowym o szerokim znaczeniu dla krajowych gospodarstw jest DRŚK. Nasycenie tego działania w gminach przedstawiono na mapie 5. Podobnie jak w przypadku UR ekologicznych wszystkie gminy w Polsce podzielono pod względem nasycenia tym działaniem na cztery grupy.

W pierwszej grupie gmin, oznaczonej kolorem białym, nie występowały UR, na których realizowano DRŚK. Takich gmin było 172, najwięcej na terenie województw mazowieckiego i śląskiego – po 31 gmin, natomiast najmniej w województwie podlaskim – jedna gmina.

Mapa 5. Udział powierzchni UR objętej DRŚK w ogólnej powierzchni UR gmin w 2022 r.

Źródło: opracowanie IERiGŻ PIB na podstawie niepublikowanych danych ARIMR.

W drugiej grupie znalazły się gminy, na terenie których wysycenie UR działaniem rolno-środowiskowo-klimatycznym nie było większe niż 25% ogólnej ich powierzchni UR. Była to zdecydowanie grupa najliczniejsza, bo obejmowała 2155 gmin (87% wszystkich gmin). W tej grupie gmin przeciętnie 6,1% ogólnej powierzchni UR objętych było tym działaniem (przeciętnie 398 ha).

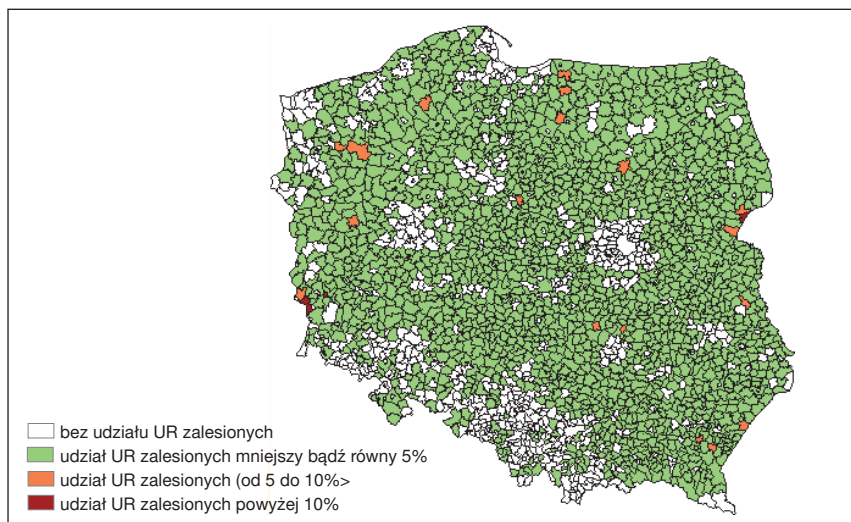
Kolejną wydzieloną grupę stanowiły gminy o znacznie większym nasyceniu UR objętych DRŚK, zawierającym się w przedziale od 25 do 50% ogólnej powierzchni UR. Takich gmin było 132, największe ich skupiska obejmowały województwo dolnośląskie (23 gminy) i lubuskie (19 gmin). Nie stwierdzono natomiast takiej gminy na terenie województwa opolskiego. W tej grupie gmin zobowiązanie DRŚK realizowane było przeciętnie na 45,8% ogólnej powierzchni UR (przeciętnie 1734 ha).

Czwartą z omawianych grup stanowiły gminy o najwyższym udziale UR objętych zobowiązaniem DRŚK, charakteryzujących się udziałem powyżej 50% ogólnej powierzchni UR. W tej grupie znalazło się 18 gmin, a wśród nich gmina Komańcza z województwa podkarpackiego, o najwyższym 78,8% udziale UR objętych zobowiązaniem. Przeciętny udział UR objętych zobowiązaniem DRŚK na terenie tych gmin to 62,8% ogólnej powierzchni UR (przeciętnie 2413 ha).

Na mapie 6 zobrazowano stopień nasycenia UR poszczególnych gmin w Polsce zobowiązaniami wynikającymi z realizacji działania związanego z zalesieniami. Brak takich zobowiązań stwierdzono w 748 gminach. Największa część z nich zlokalizowana była wokół dużych miejskich aglomeracji: Warszawa, Poznań, Katowice, jak również Gdańsk, Gdynia, Sopot. Lokalizacja tych gmin skłania do stwierdzenia, że nie ma w nich zainteresowania rolników zalesianiem gruntów ze względu m.in. na rosnący popyt branży budowlanej na te grunty. Najliczniejszą grupę stanowiły gminy z udziałem do 5% zalesionych gruntów,

było to 1708 gmin. Należy przy tym zauważyć, że dominowały w tej grupie gminy o niewielkich obszarach zalesień, gdyż przeciętna ich powierzchnia to 38 ha, co średnio stanowiło 0,5% ich ogólnej powierzchni UR.

Mapa 6. Udział powierzchni UR objętej działaniem zalesieniowym w ogólnej powierzchni UR gmin w 2022 r.

Źródło: opracowanie IERiGŻ PIB na podstawie niepublikowanych danych ARIMR.

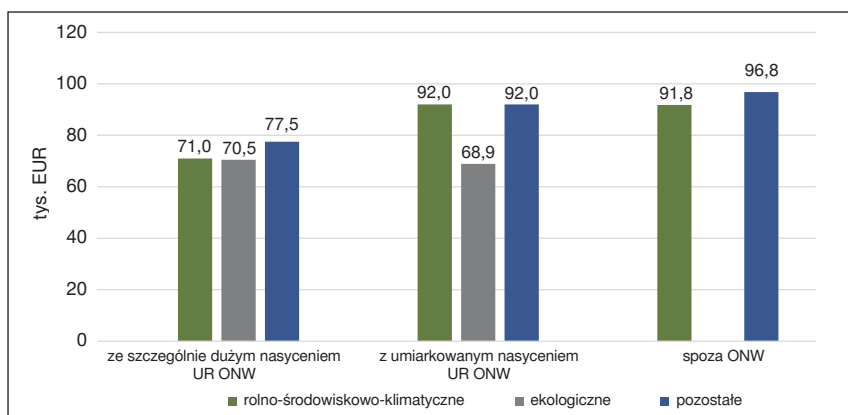
W grupie gmin o przeciętnym nasyceniu działaniem zalesieniowym (od 5 do 10%) wyodrębniono 18 jednostek. W ich przypadku przeciętny udział gruntów zalesionych był zdecydowanie większy i wynosił 7,2% ogólnej powierzchni UR. Największe ich skupisko znajdowało się w województwie podkarpackim (trzy gminy), niedaleko południowej granicy kraju. Jeszcze mniejszą zbiorowość stanowiły gminy o najwyższym nasyceniu działaniem zalesieniowym wynoszącym powyżej 10% ogólnej powierzchni UR, były to bowiem zaledwie trzy gminy: Żagań z woj. lubuskiego, Przewóz z woj. lubelskiego i Czeremcha z woj. podlaskiego. Przeciętny udział zalesień w obrębie tych gmin wyniósł 17,4% UR ogółem.

4.4. Ocena potencjału produkcyjnego oraz sytuacji ekonomicznej gospodarstw beneficjentów działań środowiskowych na tle gospodarstw pozostałych w 2021 roku

Przedmiotem analizy były gospodarstwa pogrupowane w zależności od położenia w gminach o różnym nasyceniu UR ONW prowadzące rachunkowość dla Polskiego FADN w 2021 roku. Kierowano się przekonaniem, że dane z gospodarstw zbierane w ramach systemu FADN są uważane za najlepszy dostępny zbiór danych dotyczących rolnictwa w krajach członkowskich UE (Uehleke i in., 2022).

Gospodarstwa położone w gminach ze szczególnie dużym nasyceniem UR ONW bez względu na fakt uczestnictwa w działaniach środowiskowych cechowały się najmniejszą średnią wielkością ekonomiczną oraz najmniejszą powierzchnią UR, nakładami pracy, a także średnią wartością kapitału (wykr. 5, tab. 6).

Wykres 5. Wielkość ekonomiczna gospodarstw w gminach o różnym nasyceniu UR ONW w 2021 r. (tys. EUR)

Źródło: obliczenia IERiGŻ PIB na podstawie niepublikowanych danych FADN.

Tabela 6. Potencjał produkcyjny gospodarstw w gminach o różnym nasyceniu UR ONW w 2021 r.

Zmienna	Gospodarstwa	Gminy		
		ze szczególnie dużym nasyceniem UR ONW	z umiarkowanym nasyceniem UR ONW	spoza ONW
Powierzchnia UR (ha)	beneficjentów DRSK	37,2	43,5	46,3
	beneficjentów działania ekologicznego	31,2	38,0	-
	pozostałe	28,4	33,7	34,5
Nakłady pracy (AWU)	beneficjentów DRSK	1,56	1,58	1,68
	beneficjentów działania ekologicznego	1,63	1,85	-
	pozostałe	1,69	1,72	1,64
Średnia wartość kapitału (tys. PLN)	beneficjentów DRSK	614,9	820,6	898,4
	beneficjentów działania ekologicznego	453,8	581,0	-
	pozostałe	645,4	720,4	637,9

- (półpauza) oznacza brak danych

Źródło: obliczenia IERiGŻ PIB na podstawie niepublikowanych danych FADN.

Gospodarstwa położone w gminach ze szczególnie dużym udziałem UR ONW miały zdecydowanie większy udział trwałych użytków zielonych w ogólnej powierzchni UR, które najprawdopodobniej były zlokalizowane tam, gdzie produkcja polowa była zdecydowanie mniej opłacalna. Największy udział TUZ w UR miały gospodarstwa otrzymujące dopłaty rolno-środowiskowo-klimatyczne (29%), a następnie ekologiczne (blisko 27%), co stwarzało w nich korzystne warunki do prowadzenia chowu zwierząt żywionych paszami objętościowymi. Największym udziałem gruntów ornych cechowały się gospodarstwa niekorzystające z dopłat DRŚK i ekologicznych głównie w gminach z umiarkowanym nasyceniem UR ONW oraz spoza ONW (tab. 7).

Na podstawie analizowanych danych ustalono, że gospodarstwa z gmin ze szczególnie dużym nasyceniem UR ONW, korzystające z DRŚK i rolnictwa ekologicznego, na tle gospodarstw pozostałych miały zdecydowanie niższą produktywność ziemi, a także mniejszą wydajność pracy w przeliczeniu na jedną osobę pełnozatrudnioną i w rezultacie ma swój wyraz w osiąganym mniejszym dochodzie rolniczym. Co więcej, w gospodarstwach partycypujących w działaniach środowiskowych z gmin ze szczególnym i umiarkowanym nasyceniem UR ONW na tle gospodarstw pozostałych zdecydowanie większą rolę w dochodzie rolniczym odgrywają płatności operacyjne, w tym otrzymywane w ramach DRŚK i rolnictwa ekologicznego (tab. 8).

Tabela 7. Wybrane elementy struktury użytków rolnych w gospodarstwach w gminach o różnym nasyceniu UR ONW w 2021 r.

Zmienna	Gospodarstwa	Gminy		
		ze szczególnie dużym nasyceniem UR ONW	z umiarkowanym nasyceniem UR ONW	spoza ONW
Udział GO w UR (%)	beneficjentów DRŚK	71,0	92,0	91,8
	beneficjentów działania ekologicznego	70,5	68,9	–
	pozostałe	77,5	92,0	96,8
Udział TUZ w UR (%)	beneficjentów DRŚK	29,0	8,0	8,2
	beneficjentów działania ekologicznego	26,9	23,7	–
	pozostałe	21,1	7,7	3,2

– (półpauza) oznacza brak danych

Źródło: obliczenia IERiGŻ PIB na podstawie niepublikowanych danych FADN.

Tabela 8. Sytuacja ekonomiczna gospodarstw w gminach o różnym nasyceniu UR ONW w 2021 roku

Zmienna	Gospodarstwa	Gminy		
		ze szczególnie dużym nasyceniem UR ONW	z umiarkowanym nasyceniem UR ONW	spoza ONW
Produktywność ziemi (PLN/ha)	beneficjentów DRŚK	5472	7294	8799
	beneficjentów działania ekologicznego	4042	5450	–
	pozostałe	9453	9688	9127
Wydajność pracy (tys. PLN/AWU)	beneficjentów DRŚK	130,5	200,8	242,5
	beneficjentów działania ekologicznego	77,4	111,9	–
	pozostałe	158,9	189,8	192,0
Dochód z gospodarstwa rolnego (PLN/ha)	beneficjentów DRŚK	2790	3573	4597
	beneficjentów działania ekologicznego	2461	3342	–
	pozostałe	3732	4106	4247
Dochód z gospodarstwa rolnego bez dopłat operacyjnych (PLN/ha)	beneficjentów DRŚK	892	1759	2892
	beneficjentów działania ekologicznego	241	1441	–
	pozostałe	2350	2847	3060

– (półpauza) oznacza brak danych

Źródło: obliczenia IERiGŻ PIB na podstawie niepublikowanych danych FADN.

Podsumowanie

Obecnie jednym z podstawowych wyzwań dla UE jest jeszcze większa niż dotychczas ochrona środowiska przyrodniczego. W tym kontekście fundamentalną rolę do odegrania ma jej rolnictwo, które w należyty sposób troszcząc się o nie, jest w stanie gwarantować wiele oczekiwanych przez społeczeństwo środowiskowych dóbr publicznych.

Rolnictwo UE w kontekście dostarczania społeczeństwu dóbr publicznych związanych z ochroną środowiska przyrodniczego wspierają działania będące trwałą częścią korygowanych co kilka lat WPR. Chodzi tu przede wszystkim o DRŚK, rolnictwo ekologiczne i zalesieniowe, które – służąc dostarczaniu społeczeństwu tych dóbr – są równocześnie w stanie korzystnie wpływać na uzyskiwane dochody w gospodarstwach w nich partycypujących.

W niniejszym rozdziale w pierwszej kolejności ocenie poddano przyrodnicze warunki gospodarowania w polskim rolnictwie w ujęciu gmin. Ustalono, że w kraju warunki te są zróżnicowane, w tym duże znaczenie ma rolnictwo prowadzące działalność rolniczą na obszarach ONW. Następnie ustalono stan realizacji działania rolno-środowiskowo-klimatycznego, rolnictwa ekologicznego i działania zalesieniowego w latach 2014–2022. W analizowanym okresie ich łączna powierzchnia cechowała się dużą zmiennością i w znacznym stopniu była ona rezultatem zmian w regulacjach publicznych w zakresie kryteriów uczestnictwa beneficjentów, stawek płatności oraz poziomu ich degresywności obowiązujących w ramach WPR 2014–2020 wobec WPR 2007–2013. W 2022 r. udział łącznej ich powierzchni w ogólnym areale UR w kraju wyniósł 11,8%. Zdecydowanie największe ich nasycenie wystąpiło w północnej, zachodniej, południowo-wschodniej i wschodniej części kraju. Trzeba równocześnie zaakcentować, że największe znaczenie tych trzech działań miało miejsce w gminach ze szczególnie dużym udziałem UR ONW, gdzie ich przeciętny udział stanowił 16,2% ogólnej powierzchni UR. Ustalono, że bez względu na posiadane warunki gospodarowania gospodarstwa partycypujące w DRŚK i rolnictwie ekologicznym na tle gospodarstw pozostałych osiągały mniejsze dochody z działalności rolniczej w 2021 r. Co więcej, w ich przypadku zdecydowanie większą rolę w dochodzie odgrywały płatności operacyjne. Okazuje się, że w sytuacji hipotetycznego pozbawienia ich tych dopłat sytuacja ekonomiczna gospodarstw uległaby zdecydowanemu pogorszeniu, w tym przede wszystkim w gospodarstwach ze szczególnie dużym udziałem UR ONW.

Konkludując, dla osiągnięcia przez społeczeństwo ze strony rolnictwa stabilnego poziomu środowiskowych dóbr publicznych konieczne jest zagwarantowanie mu satysfakcjonującego wsparcia finansowego w warunkach stale rosnącej presji konkurencyjnej. W pierwszej kolejności ten stan rzeczy dotyczy gospodarstw funkcjonujących na obszarach ze szczególnie dużym nasyceniem UR ONW.

Bibliografia

- Agencja Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa (ARiMR). (2022). Załącznik do ogłoszenia Prezesa Agencji Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa z dnia 15 września 2022 r. Średnia wielkość powierzchni gruntów rolnych w gospodarstwie rolnym w poszczególnych województwach w 2022 roku. <https://www.gov.pl/web/arimr/srednia-powierzchnia-gruntow-rolnych-w-gospodarstwie-w-2022-roku>
- Baum, R. i Śleszyński, J.(2009). Nowe funkcje rolnictwa – dostarczanie dóbr publicznych. *Roczniki Naukowe Stowarzyszenia Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu*, 11(2), 19–23. <https://agro.icm.edu.pl/agro/element/bwmeta1.element.dl-catalog-9fd2374a-0b71-42cd-9af0-088ef7b1debd>

- Communication from The Commission to the European Parliament, The European Council, The Council, The European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. EU Biodiversity Strategy for 2030. Bringing nature back into our lives, COM(2020a)380 final. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52020DC0380>
- Communication from The Commission to the European Parliament, The European Council, The Council, The European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. A Farm to Fork Strategy for a fair, healthy and environmentally-friendly food system. COM(2020b)381 final. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52020DC0381>
- Communication from The Commission to the European Parliament, The European Council, The Council, The European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. Forging a climate-resilient Europe the new EU Strategy on Adaptation to Climate Change. COM(2021a)82 final. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=COM%3A2021%3A82%3AFIN>
- Communication from The Commission to the European Parliament, The European Council, The Council, The European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions, EU Soil Strategy for 2030. Reaping the benefits of healthy soils for people, food, nature and climate. COM(2021b)699 final. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52021DC0699>
- Czyżewski, A., i Smędzik-Ambroży, K. (2017). Dopłaty do dóbr publicznych w rolnictwie indywidualnym w Polsce po integracji z UE. *Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu / Research Papers of Wrocław University of Economics*, 491, 97–106. <https://doi.org/10.15611/pn.2017.491.09>
- European Commission (EC). (b.d.). CAP Context Indicators – 2019 update. Pobrane 17 marca 2023 z https://agriculture.ec.europa.eu/cap-my-country/performance-agricultural-policy/cap-indicators/context-indicators_en.
- European Commission (EC). (2016). Practices to identify, monitor and assess HNV farming in RDPs 2014–2020. Working Document. https://ec.europa.eu/enrd/sites/default/files/evaluation_publications/wd_hnv_farming.pdf
- Früh-Müller, A., Bach, M., Breuer, L., Hotes, S., Koellner, T., Krippes, Ch. i Wolters, V. (2019). The use of agri-environmental measures to address environmental pressures in Germany: Spatial mismatches and options for improvement. *Land Use Policy*, 84, 347–362. <https://doi.org/10.1016/j.landusepol.2018.10.049>
- Jadczyzyn, J. (2022). *Ocena rolnictwa na obszarach problemowych w Polsce*. Monografie i Rozprawy Naukowe, 65. IUNG PIB.
- Jadczyzyn, J. i Zieliński, M. (2020). Assessment of Farms From High Nature Value Farmland Areas in Poland. *Annals of the Polish Association of Agricultural and Agribusiness Economists*, 22(3), 108–118. <https://doi.org/10.5604/01.3001.0014.4013>
- Proposal for a Regulation of the European Parliament and of the Council on nature restoration. COM (2022)304 final. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52022PC0304>

- Traktat o Unii Europejskiej i Traktat o funkcjonowaniu Unii Europejskiej (Wersja skonsolidowana) (Dz.U. UE 2012/C 326/01). <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=OJ:C:2012:326:FULL&from=PL>
- Van Zanten, B.T., Verburg, P.H., Espinosa, M., Gomez-y-Paloma, S., Galimberti, G., Kantelhardt, J., Kapfer, M., Lefebvre, M., Manrique, R., Piorr, A., Raggi, M., Schaller, L., Targetti, S., Zasada, I. i Viaggi, D. (2014). European Agricultural Landscapes, Common Agricultural Policy and Ecosystem Services: A Review. *Agronomy for Sustainable Development*, 34, 309–325. <https://doi.org/10.1007/s13593-013-0183-4>
- Uehleke, R., Petrick, M. i Huttel, S. (2022). Evaluations of Agri-Environmental Schemes Based on Observational Farm Data: The Importance Of Covariate Selection. *Land Use Policy*, 114(202), 105950, 1–25, <https://doi.org/10.1016/j.landusepol.2021.105950>
- Zieliński, M. (2016). *Emisja gazów cieplarnianych a wyniki ekonomiczne gospodarstw specjalizujących się w uprawach polowych*. Studia i Monografie, 167. IERiGŻ PIB.
- Zieliński, M. i Jadczyzsyn, J. (2022). Importance and Challenges for Agriculture from High Nature Value farmlands (HNVf) in Poland in the Context of the Provision of Public Goods Under the European Green Deal. *Ekonomia i Środowisko / Economics and Environment*, 3(82), 194–219. <https://doi.org/10.34659/eis.2022.82.3.494>
- Zieliński, M., Koza, P. i Łopatka, A. (2022). Agriculture from Areas Facing Natural or Other Specific Constraints (ANCs) in Poland, Its Characteristics, Directions of Changes and Challenges in the Context of the European Green Deal. *Sustainability*, 14(19), 11828. <https://doi.org/10.3390/su141911828>

ROZDZIAŁ 5.

Przemiany struktury ekonomicznej gospodarstw rolnych i obrót ziemią rolniczą

Poprawa konkurencyjności sektora rolnego i możliwości uzyskania satysfakcjonujących dochodów z pracy w użytkowanym gospodarstwie rolnym wiążą się z ciągłym wzrostem potencjału ekonomicznego gospodarstw rolnych. Aktualnie ten proces w coraz większym zakresie uwarunkowany jest czynnikami egzogenicznymi (Kowalski i in., 2014), to jednak normą niezastąpioną jest zasada suwerenności rolników w podejmowaniu decyzji gospodarczych dotyczących użytkowanego gospodarstwa rolnego. Rezultaty tych decyzji znajdują odzwierciedlenie w zmianach stanu rolniczych podmiotów produkcyjnych (Pietrzak i Walczak, 2014). Przemiany strukturalne stanowią niezbędny i podstawowy składnik przekształceń ilościowo-jakościowych w sektorze rolnym i warunkują postęp w rolnictwie w następnych okresach (Baer-Nawrocka i Poczta, 2020).

Zmiany zaznaczają się we wszystkich charakterystykach rolniczych, przy czym z perspektywy możliwości rozwojowych i utrzymania się na rynku poszczególnych podmiotów szczególnego znaczenia nabiera potencjał ekonomiczny. Jest to czynnik determinujący nie tylko aktualną sytuację danego gospodarstwa rolnego, ale również jego możliwości rozwojowe i zdolności do konkurowania (Woś, 2000).

Istnieje relatywnie silna, dodatnia korelacja wielkości ekonomicznej gospodarstwa z obszarem użytkowanych gruntów rolnych (Zegar, 2018). Wzrost potencjału produkcyjnego stanowi rezultat oddziaływania szeregu bardzo zróżnicowanych czynników endogenicznych, których wpływ jest różny w danych warunkach egzogenicznych. Z badań wynika, że w warunkach polskich jednym z podstawowych i stałych wewnętrznych determinant wzrostu możliwości produkcyjnych jest zwiększenie powierzchni uprawianych gruntów rolnych¹. Wśród uwarunkowań wpływających na zmiany wielkości obszarowej gospodarstw rolnych ma sytuacja w obrocie ziemią rolniczą, przede wszystkim o charakterze rynkowym (Sikorska, 2013).

¹ Z badań IERiGŻ PIB dotyczących wpływu uwarunkowań endogenicznych, które w głównej mierze w danych warunkach zewnętrznych wyznaczają potencjał ekonomiczny podmiotów rolnych, wynika, że wpływ charakterystyk gospodarstwa rolnego i osób pracujących w działalności rolniczej wykazywał istotną zmienność na przestrzeni lat objętych badaniem. Oznacza to duży wpływ czynników egzogenicznych na możliwości rozwoju prowadzonej produkcji rolniczej. Wyniki estymacji modeli logitowych wskazywały, że cechą, która zachowała istotność statystyczną i dodatni kierunek zależności, był areał użytkowanych gruntów. W każdym badanym roku wzrost obszaru uprawianej ziemi o 1 ha zwiększał o 3–4% szansę na przejście gospodarstwa do wyższej grupy produkcyjnej (Karwat-Woźniak i Gospodarowicz, 2009).

Funkcjonowanie obrotu ziemią rolniczą stanowi wypadkową oddziaływania szeregu czynników o charakterze ekonomicznym, politycznym, historycznym, a nawet kulturowym. Ich pochodzą to rozwiązania prawne, które są efektem specjalnego zainteresowania teraźniejszego ustawodawcy obrotem gruntami rolnymi. Wynika to ze szczególnego charakteru dobra, które stanowią użytki rolne, i ich decydującej roli w zapewnieniu bezpieczeństwa żywnościowego ludności.

W 2022 r. obowiązujące podstawowe zasady obrotu nieruchomościami rolnymi są zawarte w:

- Ustawie z dnia 19 października 1991 r. o gospodarowaniu nieruchomościami rolnymi Skarbu Państwa (Dz.U. 1991 nr 107 poz. 464);
- Ustawie z dnia 11 kwietnia 2003 r. o kształtowaniu ustroju rolnego (Dz.U. 2003 nr 64 poz. 592);
- Ustawie z dnia 14 kwietnia 2016 r. o wstrzymaniu sprzedaży nieruchomości Zasobu Własności Rolnej Skarbu Państwa oraz zmianie niektórych ustaw (Dz.U. 2016 poz. 585);
- Ustawie z dnia 23 kwietnia 1964 r. – Kodeks Cywilny (Dz.U. 1964 nr 16 poz. 93), która zawiera regulacje m.in. w zakresie umów sprzedaży i dzierżawy gruntów rolnych oraz przepisów o dziedziczeniu;
- Ustawie z dnia 10 lutego 2017 r. – Przepisy wprowadzające ustawę o Krajowym Ośrodku Wsparcia Rolnictwa (Dz.U. 2017 poz. 626);
- Ustawie z dnia 23 marca 1920 r. o nabywaniu nieruchomości przez cudzoziemców (Dz.U. 1920 nr 31 poz. 178).

Podstawową cechą obowiązujących regulacji prawnych, określających zasady nabywania nieruchomości rolnych (kupna–sprzedaży, dziedziczenia, darowizny itp.), jest znacząca ingerencja państwa w zmiany właścicielskie nieruchomości rolnych, również w obrocie prywatnym, zwłaszcza rynkowym. Generalnie ich celem jest przeciwdziałanie konwersji ziemi rolnej i budowanie konkurencyjności sektora rolnego na bazie gospodarstw rodzinnych. Jednak istniejący system norm prawnych nie zawsze jest gwarantem zgodnego z interesem społecznym wykorzystania nabytej ziemi na cele rolnicze, a znacząco ogranicza prawa własności. Co do zasady nieruchomości rolne mogą nabywać wyłącznie rolnicy indywidualni, posiadający odpowiednie kwalifikacje, spełniający warunek pięcioletniego zamieszkania na terenie gminy, gdzie jest położone gospodarstwo i jego osobiste prowadzenie. Jednocześnie obszar nabywanej ziemi rolnej wraz z już posiadaną nie może przekroczyć 300 ha. Ograniczenia w prywatnym obrocie gruntami rolnymi nie mają zastosowania tylko w odniesieniu do tych nieruchomości rolnych, które zostały przeznaczone w planach zagospodarowania przestrzennego w całości na cele inne niż rolnicze, zabudowanych nieruchomości rolnych o powierzchni do 0,5 ha (od 26 czerwca 2019 r. – 1,0 ha), a niezabudowanych – o obszarze nie większym niż 0,3 ha (bez względu na powierzchnię użytków rolnych).

W dniu 28 sierpnia 2023 r. Prezydent RP podpisał nowelizację ustawy o gospodarowaniu nieruchomościami rolnymi Skarbu Państwa oraz niektórych innych ustaw, w tym ustawy o ukształtowaniu ustroju rolnego (ukur), które weszły w życie dniem 5 października 2023 roku. Głównym celem zmian było doprecyzowanie i usprawnienie realizacji przepisów związanych z obrotem nieruchomościami rolnymi na rynku prywatnym. Jednocześnie rozszerzała prawo pierwokupu przysługujące KOWR.

Nowelizacja przede wszystkim wyłącza stosowanie przepisów ukur w odniesieniu do nieruchomości o obszarze gruntów rolnych do 0,3 ha. Likwiduje ograniczenia co do zbywania ziemi rolnej nabytej w postępowaniu egzekucyjnym i układowym (zniesienie 5-letniego zakazu jej zbywania i oddawania w posiadanie innym podmiotom (w tym również dzierżawy). Obowiązek osobistego prowadzenia gospodarowania od pierwszego dnia nie ma zastosowania do gruntów objętych w chwili nabycia umowami dzierżawy, które zostały zawarte przed 30 kwietnia 2016 roku. Ustawodawca w ten sposób chce umożliwić byłym bezumownym użytkownikom, po upływie 5 lat od opuszczenia nieruchomości Zasobu WRSP, uczestnictwo w przetargach organizowanych przez Krajowy Ośrodek Wsparcia Rolnictwa (KOWR).

W Polsce występują następujące formy obrotu gruntami rolnymi:

1. przenoszenia praw własności do nieruchomości rolnych, który obejmuje:
 - bezpłatne przeniesienie własności – nierynkowy, tj. nieekwiwalentny;
 - odpłatne przeniesienie własności, tj. rynkowy, obejmujący transakcje, z którymi związana jest cena;
2. przenoszenie praw do użytkowania, tj. dzierżawa², z prawem do pobierania pożytków przez właściciela za dzierżawione grunty (Pyrgies, 2018), czyli rynkowy, a więc ekwiwalentny.

Kierując się kryterium rodzaju podmiotów uczestniczących w przenoszeniu własności ziemi, można wyodrębnić transakcje:

- między osobami fizycznymi – najczęściej rolnikami, stąd też określany jest jako obrót międzysąsiedzki;
- z udziałem osób prawnych – najczęściej dotyczy obrotu gruntami z Zasobu Własności Rolnej Skarbu Państwa (Zasób WRSP).

Biorąc pod uwagę własność nieruchomości rolnych będących przedmiotem handlu transakcje kupna–sprzedaży, dokonywane są:

- na rynku prywatnym – najczęściej między rolnikami (rynek międzysąsiedzki),
- na rynku publicznym (głównie transakcje z udziałem nieruchomości Skarbu Państwa).

² Włączenie dzierżawy do form obrotu ziemią rolniczą wynika z faktu, że z gospodarczej perspektywy prawo do użytkowania ziemi pełni podobne funkcje co jej własność, gdyż prowadzi do zorganizowania gospodarstwa rolnego jako podmiotu produkcyjnego (Czechowski i in., 2015).

Wyodrębnienie segmentów rynku prywatnego i państwowego stanowi konsekwencję uwarunkowań prawnych kształtujących obrót ziemią rolną.

Celem opracowania jest próba oceny zmian w strukturze ekonomicznej gospodarstw rolnych oraz wskazanie skali obrotu nieruchomościami rolnymi w powiązaniu z obowiązującymi regulacjami prawnymi w zakresie przenoszenia praw do ziemi rolnej. Analizę przeobrażeń struktury ekonomicznej prowadzono dla lat 2010–2020, natomiast w przypadku obrotu gruntami rolnymi wnioskowanie będzie dotyczyło głównie 2022 r., w odniesieniu do lat wcześniejszych (głównie 2016 r.). To podejście było podyktowane dostępnością porównywalnych danych i wprowadzeniem zasadniczych zmian ustawowych w obrocie ziemią rolniczą w 2016 roku.

W opracowaniu wykorzystano dane pochodzące przede wszystkim ze źródeł wtórnych, a w szczególności z materiałów i publikacji Głównego Urzędu Statystycznego (GUS), Eurostatu, KOWR-u, Ministerstwa Sprawiedliwości, a także z literatury przedmiotu. Wykorzystano również dane z badań terenowych Instytutu Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej Państwowego Instytutu Badawczego (IERiGŻ PIB) prowadzonych cyklicznie na stałej próbie wsi, głównie w 2011 i 2020 roku. Miejscowości do badań dobrano celowo, tak by odzwierciedlały rzeczywistą strukturę obszarową gospodarstw rolnych o areale co najmniej 1 ha użytków rolnych, będących we władaniu osób fizycznych³, które są *de facto* gospodarstwami rodzinnymi (Sikorska, 2014).

5.1. Struktura ekonomiczna gospodarstw rolnych – stan i zmiany

Efekty procesu koncentracji ziemi i pozostałych środków produkcji rolniczej, intensyfikacji i specjalizacji produkcji, wprowadzenia postępu produkcyjnego i organizacyjnego uosabia potencjał ekonomiczny (wielkość ekonomiczna, siła ekonomiczna) poszczególnych gospodarstw rolnych.

Potencjał ekonomiczny gospodarstwa rolnego, zwłaszcza o charakterze rodzinnym, a takie dominują w polskim rolnictwie, jest pojęciem bardzo złożonym i trudnym do precyzyjnego ustalenia (pomiaru), gdyż wyznacza go szereg bardzo zróżnicowanych parametrów (np.: wielkość i struktura majątku produkcyjnego, położenie rynkowe, jakość siły roboczej, umiejętności zarządcze, predyspozycje osobowościowe, sytuacja rodzinna itp.), z których część jest trudno

³ Ze względu na fakt, że w polskim rolnictwie nadal areal gospodarstwa jest znacząco powiązany z pozostałymi jego cechami (Dudek, 2010; Karwat-Woźniak, 2011; Zegar, 2009), a nawet poziomem zrównoważenia środowiskowego (Wrzaszcz, 2013; Zegar, 2009) można uznać, że badana zbiorowość posiada walor reprezentatywności. Ankieta objęte były wszystkie indywidualne gospodarstwa położone w badanych wsiach. Badane podmioty stanowiły ok. 0,1–0,2% rzeczywistej liczby indywidualnych gospodarstw rolnych. Należy jednak zaznaczyć, że bez względu na liczebność próby badana zbiorowość posiada walor reprezentatywności w skali kraju.

mierzalna lub w ogóle brak takiej możliwości. Tym samym rozpoznanie potencjału ekonomicznego gospodarstw rolnych zazwyczaj opiera się na podstawie oceny ogólnej sytuacji danego podmiotu lub poszczególnych grup.

Najbardziej wielostronnym miernikiem pozwalającym względnie syntetycznie określić potencjał ekonomiczny, a w konsekwencji szanse rozwojowe poszczególnych gospodarstw rolnych, jest ich wielkość ekonomiczna, mierzona standardową produkcją⁴.

Rosnąca konkurencja na rynku rolnym wymusza zwiększanie potencjału produkcyjnego gospodarstw rolnych. Struktura ekonomiczna gospodarstw rolnych w Polsce systematycznie się poprawia, co stanowi jeden ze wskaźników ciągłego dostosowywania się polskiego rolnictwa do nowej rzeczywistości gospodarczej. Ta pozytywna zmiana wyrażała się spadkiem liczby podmiotów małych i bardzo małych oraz zwiększeniem się liczebności grupy podmiotów o relatywnie dużej wielkości ekonomicznej, tj. o co najmniej 25 tys. EUR⁵, zatem o wielkości ekonomicznej umożliwiającej w polskich realiach gospodarczych rywalizację i stwarzających szanse na uzyskanie satysfakcjonujących dochodów z działalności rolniczej (tab. 1). W latach 2010–2020 liczba gospodarstw o tej wielkości ekonomicznej zwiększyła się o 39,7%. Rosła dynamicznie liczba podmiotów bardzo dużych ekonomicznie (powyżej 100 tys. EUR SO), która zwiększyła się o 128,3% pomiędzy latami 2010 i 2020.

Nie zmienia to faktu, że mimo znacznego postępu w koncentracji ekonomicznej gospodarstw rolnych nadal w 2020 r. w łącznej liczbie gospodarstw rolnych dominują (64,5%) podmioty uznawane za nietowarowe, tj. o wielkości ekonomicznej do 8 tys. EUR. Gospodarstwa o wielkości ekonomicznej 25 tys. EUR i więcej standardowej produkcji stanowią relatywnie nieliczną zbiorowość, a ich udział w całej zbiorowości gospodarstw rolnych wynosił tylko 15,7%, w tym powyżej 100 tys. EUR SO – 3,2%. Z perspektywy bezpieczeństwa żywnościowego, a przede wszystkim konkurencyjności sektora rolnego, ta grupa powinna być zdecydowanie większa. Rozwój tej zbiorowości będzie się odbywał poprzez procesy koncentracji i modernizację majątku produkcyjnego oraz poprzez wdrażanie postępu rolniczego (zwłaszcza biologicznego), które będą przebiegać w gospodarstwach rolnych o mniejszej sile ekonomicznej.

⁴ Wielkość ekonomiczna jest sumą wartości wytworzonej produkcji (ang. *Standar Output* – SO). Jest ona wyrażona w euro, a przy jej ustalaniu uwzględnia się nie tylko rozmiary prowadzonej działalności rolniczej, ale również relatywnie szerokie spektrum parametrów produkcyjno-kosztowych oraz lokalne uwarunkowania funkcjonowania gospodarstw rolnych. Szacowana jest na podstawie okresu pięciu lat. Nie uwzględnia wartości dopłat ani podatków. Również przychody z działalności gospodarczej innej niż rolnicza, bezpośrednio związanej z gospodarstwem rolnym, nie są brane pod uwagę przy ustalaniu wielkości ekonomicznej gospodarstwa. Wydaje się, że na obecną chwilę brak lepszej miary, która odzwierciedlałaby zdolność rozwojową gospodarstwa.

⁵ Jak wynika z badań, w Polsce 25 tys. EUR SO stanowi najniższy próg wielkości ekonomicznej gospodarstw wyznaczający opłacalność prowadzenia działalności rolniczej, gdy we Francji jest to 100 tys. EUR SO, a w Niemczech – 250 tys. EUR SO (Sadowski i in., 2019).

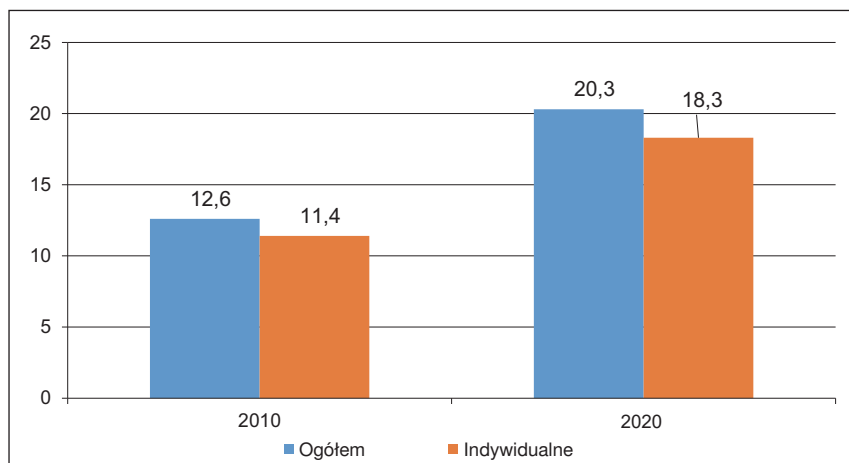
Tabela 1. Zmiany w liczbie i strukturze gospodarstw rolnych według klas wielkości ekonomicznej

Wyszczególnienie	Razem	Klasy wielkości ekonomicznej						
		do 4	4–8	8–15	15–25	25–50	50–100	≥ 100
		tys. EUR SO						
Zmiany w latach 2010–2020:								
– liczbie (w tys.)	–191,7	–152,0	–49,7	–36,3	–11,8	+7,8	+26,7	+23,6
– w %	–12,7	–19,5	–18,1	–18,6	–10,5	+8,2	+74,8	+128,3
Struktura (%) gospodarstw według wielkości ekonomicznej:								
– 2010 r.	100,0	51,6	18,2	12,9	7,5	6,2	2,4	1,2
– 2020 r.	100,0	47,4	17,1	12,1	7,7	7,8	4,7	3,2

Źródło: opracowanie IERiGŻ PIB na podstawie danych GUS-u (2022).

Z badań IERiGŻ PIB wynika, że z grupy podmiotów o wielkości ekonomicznej do 25 tys. EUR na wzrost swojego potencjału ekonomicznego, a w konsekwencji zwiększenia wielkości produkcji rolniczej lokowanej na rynku, mają w zasadzie gospodarstwa powyżej 15 tys. EUR standardowej produkcji (Pawłowska-Tyszko i in., 2019), a przede wszystkim od 20 do 25 tys. EUR (Osuch i Pawłowska-Tyszko, 2021).

Wykres 1. Wielkość ekonomiczna statystycznego gospodarstwa rolnego, w tym indywidualnego, w latach 2010 i 2020 (tys. EUR/gospodarstwo)

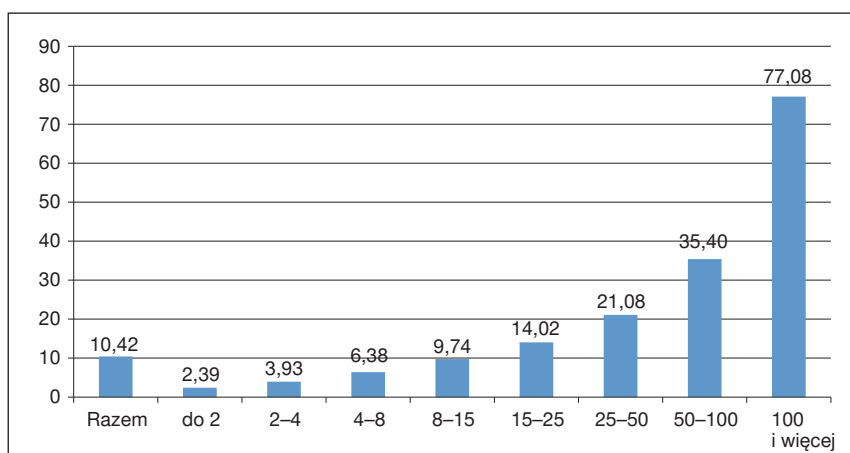
Źródło: opracowanie IERiGŻ PIB na podstawie GUS-u (2021, 2022).

Rezultatem koncentracji ekonomicznej jest wzrost siły ekonomicznej statystycznego gospodarstwa rolnego (wykr. 1). W latach 2010–2020 średnia wielkość ekonomiczna gospodarstw rolnych w Polsce zwiększyła się z 12,6 do 20,3 tys. EUR standardowej produkcji, tj. o 61,1%. W rolnictwie indywidualnym te zmiany były

niecو słabsze, gdyż średnia wielkość ekonomiczna gospodarstwa indywidualnego zwiększyła się z 11,4 do 18,3 tys. EUR standardowej produkcji, czyli o 60,5%.

Gospodarstwa o diametralnie różnej wielkości ekonomicznej znajdują się niezmiennie w każdej grupie obszarowej (GUS, 2021, 2022). Istnieje bardzo silny związek (powyżej 0,9) pomiędzy wielkością ekonomiczną gospodarstwa, a wielkością obszarową (Pawłowska-Tyszko i in., 2019). W konsekwencji zwiększał się średni poziom wyposażenia w grunty rolne gospodarstw wraz ze wzrostem potencjału ekonomicznego (klasą ekonomiczną), z 22,39 ha UR w klasie wielkości ekonomicznej do 4 tys. EUR do 77,08 ha w grupie gospodarstw rolnych o wielkości ekonomicznej co najmniej 100 tys. EUR (wykr. 2).

Wykres 2. Średnia powierzchnia gospodarstwa rolnego według klas ekonomicznych w 2020 r. (tus. EUR SO)

Źródło: opracowanie IERiGŻ PIB na podstawie GUS-u (2022).

W rezultacie na tle stosunkowo niskiego udziału relatywnie silnych ekonomicznie podmiotów wśród ogółu gospodarstw rolnych nieco korzystniej przedstawia się struktura użytkowania gruntów rolnych (tab. 2).

W 2020 r. w użytkowaniu podmiotów o potencjale ekonomicznym, który daje szansę na rozwój i skuteczną konkurencję było 58,0% gruntów rolnych wykorzystywanych rolniczo. Trzeba zaznaczyć, że jest to nieco korzystniej niż w 2013 r., kiedy to wysokość odsetka uprawianych w gospodarstwach rolnych o wyżej wymienionych wielkościach ekonomicznych wynosiła 43,0%. Jednocześnie nastąpiło zmniejszenie udziału gruntów rolnych z 38,2% w 2013 r. do 32,7% w 2020 r. w dyspozycji podmiotów o wielkości ekonomicznej do 15 tys. EUR SO, w tym z 26,0 do 22,3%, które – jak wynika z badań – nie mają szans na rozwój. Zmniejsza się również udział (10,8% w 2013 r. do 9,5% w 2020 r.) gospodarstw o wielkości ekonomicznej (15–25 tys. EUR), które przy wsparciu funduszy budżetowych mają szansę na poprawę swojej pozycji rynkowej.

Powyżej przedstawione zmiany w relacji pomiędzy liczebnością poszczególnych grup wielkości ekonomicznej gospodarstw, tj. ubytku liczby

gospodarstw bardzo małych i małych, oraz wzrostu relatywnie dużych, silnych ekonomicznie podmiotów odzwierciedlają zachodzące procesy rozwojowe. Stanowią efekt przyjętych przez rolników strategii rozwojowych, u podstawy których leży decyzja o funkcji, jaką ma spełniać użytkowane gospodarstwo rolne wobec użytkownika i członków jego rodziny.

Tabela 2. Zmiany w powierzchni i strukturze użytkowania gospodarstw rolnych według klas wielkości ekonomicznej

Wyszczególnienie	Razem	Klasy wielkości ekonomicznej						
		do 4	4–8	8–15	15–25	25–50	50–100	≥ 100
		tys. EUR SO						
Zmiany w latach 2013–2020:								
– obszary (w tys. ha)	+344	–16	–151	–235	–160	–205	+215	+896
– w %	+2,4	–0,8	–9,5	–13,1	–10,1	–8,6	+10,6	+26,9
Struktura (%) obszaru UR w gospodarstwach według wielkości ekonomicznej:								
– 2013 rok	100,0	13,1	12,9	12,2	10,8	16,3	3,9	22,8
– 2020 rok	100,0	12,7	9,6	10,4	9,5	14,6	15,0	28,2

Źródło: opracowanie IERiGŻ PIB na podstawie GUS-u (2014, 2022).

Ubytek gospodarstw o bardzo małym i małym potencjale produkcyjnym należy wiązać ze wzrostem wymagań wobec producentów rolnych i zmianami na pozarolniczym rynku pracy. W sytuacji nasilającej się konkurencji, im mniejsza wielkość gospodarstwa, tym większa marginalizacja przez rynek, co z reguły wiąże się ze znacznym zmniejszeniem dochodów. W tej sytuacji posiadacze małych gospodarstw musieli zdecydować czy podejmować działania na rzecz wzrostu potencjału produkcyjnego użytkowanego gospodarstwa, czy poszukiwać nowych źródeł dochodu. Przy czym decydując się na umiejscowienie swojej aktywności zawodowej poza użytkowanym gospodarstwem, czemu sprzyjała poprawiająca się sytuacja na pozarolniczym rynku pracy, nie likwidowali gospodarstwa. W tej sytuacji decydowali się na sprzedaż lub wydzierżawienie części majątku produkcyjnego, dostosowując jego rozmiary do potrzeb samozaopatrzeniowych. Aktualnie decyzję o likwidacji gospodarstwa, zwłaszcza małego, było spowodowane głównie brakiem następcy.

Inna grupa to rolnicy nastawieni na rozwój użytkowanych gospodarstw, wykorzystujących z powodzeniem wsparcie finansowe oferowane w ramach PROW i związane z tym przejście do grupy gospodarstw o wielkości pośredniej. Liczba tych ostatnich zmienia się w niewielkim stopniu z okresu na okres. Liczbę tę powiększa bowiem dopływ gospodarstw mniejszych, których rozwój kończy się sukcesem. Zmniejsza natomiast odpływ tych, które – wykorzystując z powodzeniem wsparcie w ramach PROW – przechodzą do grupy gospodarstw większych, których liczba rośnie.

Zmiany, które zaszły w latach 2010–2020 w strukturze ekonomicznej gospodarstw rolnych, świadczą o poprawie zdolności konkurencyjnej polskiego rolnictwa. Nie zmienia to faktu, że struktura ekonomiczna polskiego rolnictwa nadal nie zapewnia konkurencyjności zasobowej i odbiega *in minus* od struktury w krajach UE-27, zwłaszcza UE-15. Jednocześnie jest wyraźnie korzystniejsza niż w nowych krajach UE, zwłaszcza na tle rolnictwa Rumunii i Bułgarii.

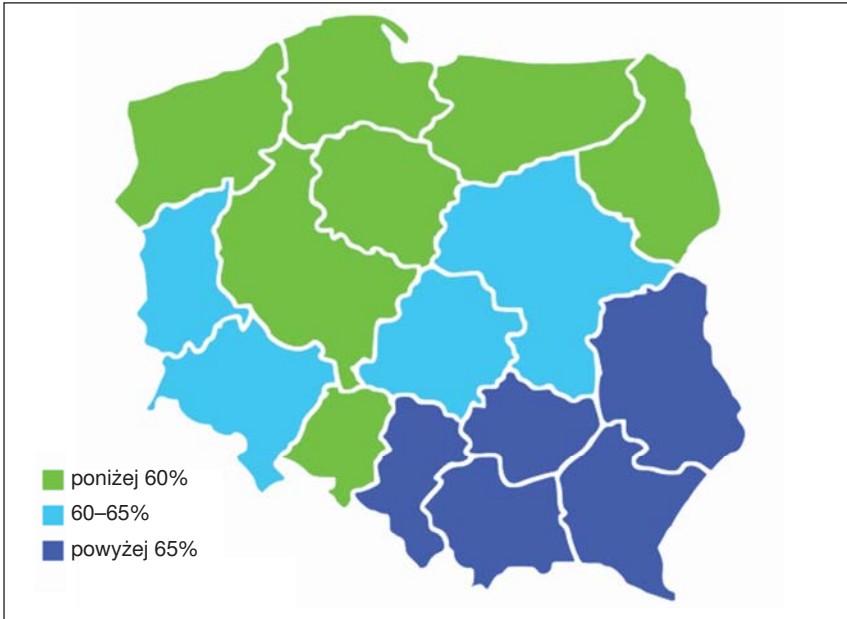
Rolnictwo w Polsce jest bardzo zróżnicowane regionalnie, a korzenie tego stanu sięgają okresu rozbiorów. Wynika to z różnorodności warunków organizacyjno-ekonomicznych oraz przyrodniczych i środowiskowych (Kopiński i Matyka, 2016, 2021) i ukształtowanych na terenie poszczególnych zaborów różnych systemów gospodarczych (Kukuła, 2010). Odmienności regionalne struktur rolniczych znajdują również odzwierciedlenie w procesie zmian wielkości ekonomicznej gospodarstw rolnych na poszczególnych terenach Polski.

Tendencje zmian w zbiorze gospodarstw według wielkości ekonomicznej, tj. ubytku liczby gospodarstw bardzo małych i małych oraz wzrostu relatywnie dużych, silnych ekonomicznie podmiotów miały charakter powszechny i zaznaczyły się na terenie całego kraju. W każdym województwie zmniejszył się odsetek gospodarstw rolnych o stosunkowo małej wielkości ekonomicznej (do 15 tys. EUR), jak również wzrastał tych o względnie dużej wielkości ekonomicznej, a zwłaszcza o wielkości ekonomicznej 50 tys. EUR i więcej. Jednak zarówno nasilenie zachodzących zmian, jak i ich rezultaty nie były jednakowe w poszczególnych województwach (tab. 1A i 2A w aneksie).

Dynamika na wschodnich i południowych terenach Polski była nie tylko korzystniejsza niż przeciętnie w skali kraju, a zwłaszcza w północnych i zachodnich obszarach Polski, tj. szybciej zmniejszała liczba podmiotów o stosunkowo niewielkiej wielkości ekonomicznej oraz szybciej wzrastała zbiorowość gospodarstw cechujących się relatywnie wysoką wartością produkcji standardowej. Jednak te tendencje nie przyczyniły się do znaczących przekształceń w strukturze gospodarstw rolnych według wielkości ekonomicznej na poszczególnych obszarach kraju. W każdym województwie najliczniejszą grupę gospodarstw stanowiły podmioty o wielkości ekonomicznej do 8 tys. EUR SO, a podmioty o potencjale ekonomicznym mającym szansę na rozwój (powyżej 25 tys. EUR), a zwłaszcza powyżej 100 tys. EUR, tworzyły relatywnie niewielką liczebnie zbiorowość.

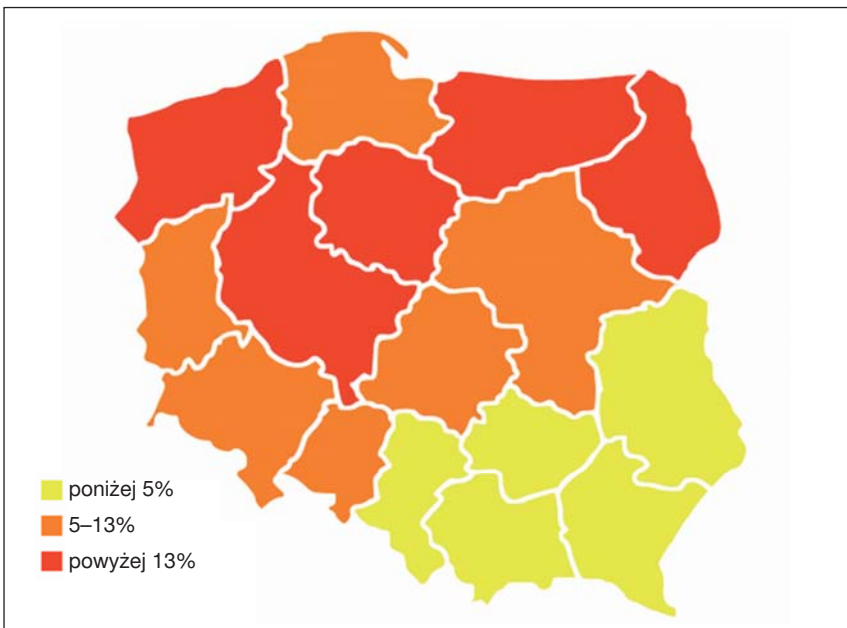
Regionalne odmienności w tempie zmian liczby gospodarstw według wielkości ekonomicznej nie przyczyniły się jednak do znaczących przekształceń w strukturze gospodarstw rolnych według wielkości ekonomicznej na poszczególnych obszarach kraju. Niezmiennie struktura ekonomiczna gospodarstw w poszczególnych województwach była bardzo zróżnicowana (tab. 2A w aneksie). W konsekwencji, podobnie jak w przypadku struktury obszarowej, można wyróżnić trzy grupy województw o zbieżnej strukturze ekonomicznej (mapa 1 i 2).

Mapa 1. Odsetek (%) gospodarstw rolnych o wielkości ekonomicznej do 8 tys. EUR

Źródło: opracowanie IERiGŻ PIB na podstawie GUS-u (2022).

Mapa 2. Odsetek (%) gospodarstw rolnych o wielkości ekonomicznej co najmniej 50 tys. EUR

Źródło: opracowanie IERiGŻ PIB na podstawie GUS-u (2022).

Do **pierwszej grupy** należy zaliczyć południowe i południowo-wschodnie obszary kraju. Gospodarstwa w województwach: lubelskim, świętokrzyskim, śląskim, małopolskim i podkarpackim charakteryzowały się relatywnie najbardziej rozdrobnioną strukturą wielkości ekonomicznej w skali kraju, zwłaszcza na tle pozostałych regionów Polski. Niezmiennie dominowały tam nieżywołne ekonomicznie gospodarstwa, do 8 tys. EUR (mapa 1, tab. 2A w aneksie). Udział tej wielkości gospodarstw wahał się od 66,3% (województwo lubelskie) do 87,0% (województwo podkarpackie). Dysfunkcja struktury ekonomicznej wyraża się między innymi w relacjach pomiędzy wielkością grupy gospodarstw bardzo małych i małych ekonomicznie, a liczebnością podmiotów silnych ekonomicznie. W województwach podkarpackim i małopolskim gospodarstwa rolne o wielkości ekonomicznej 50 tys. EUR i więcej stanowiły odpowiednio 1,6 i 1,8%. Stosunkowo korzystniejsza sytuacja w tym zakresie była w województwie świętokrzyskim, a zwłaszcza lubelskim i śląskim, gdzie ten odsetek wynosił odpowiednio 2,9, 4,3 i 4,5%, chociaż znacząco odbiegała od przeciętnej w kraju (7,9%).

Drugą grupę tworzy sześć województw (pomorskie, opolskie, mazowieckie, dolnośląskie, lubuskie, łódzkie), w których rozkład liczby gospodarstw w rozpatrywanej klasie wielkości ekonomicznej co najmniej 50,0 tys. EUR mieści się w przedziale od 6,5% (województwo łódzkie) do 11,3% (województwo pomorskie). Jednocześnie w tych województwach zaznacza się również wyraźnie przezwaga gospodarstw do 8,0 tys. EUR. W województwach mazowieckim, łódzkim, lubuskim udział podmiotów o tej wielkości ekonomicznej oscylował (od 60,5 do 64,9%) na poziomie zbliżonym do przeciętnej w kraju. Mniej gospodarstw o małej wielkości ekonomicznej było zlokalizowanych na terenie pozostałych województw, jednak nawet w województwach pomorskim i opolskim, ponad połowa podmiotów nie posiadała większej wielkości ekonomicznej niż 8 tys. EUR.

Do trzeciej grupy zaliczono województwa o największym nagromadzeniu w 2020 r., podobnie jak wcześniej, silnych ekonomicznie (powyżej 50 tys. EUR) gospodarstw rolnych znajdujących się w województwach: podlaskim (14,4%), wielkopolskim (14,6%), zachodniopomorskim (14,6%), kujawsko-pomorskim (16,2%) i warmińsko-mazurskim (16,6%). Jednocześnie w każdym z tych województw udział gospodarstw o wielkości ekonomicznej do 8 tys. EUR był znaczący, chociaż wyraźnie niższy niż przeciętnie w kraju. Udział tej wielkości podmiotów wahał się od 49,5% (województwo warmińsko-mazurskie) do 55,2% (województwo zachodniopomorskie).

5.2. Obrót ziemią rolniczą

Przepływ ziemi pomiędzy rolnikami uwarunkowany jest sprawnością funkcjonowania obrotu ziemią rolną (Maśniak, 2011). Optymalna alokacja ziemi powinna spełniać następujące warunki:

- ziemia rolna powinna być wykorzystywana tam, gdzie przy stałym poziomie pozostałych czynników produkcji przyniesie maksymalną korzyść gospodarującemu;

- intensywność wykorzystania gruntów rolnych powinna być na takim poziomie, aby całkowity efekt z poszczególnych nakładów był maksymalny, tj. aby uzyskać optymalne połączenie użytków rolnych i innych czynników produkcji rolniczej, umożliwiające pełne ich wykorzystanie;
- poziom intensywności wykorzystywania gruntów rolnych nie powinien naruszać możliwości ich samoodnowy (Woś, 1995).

Zgodnie z powyższym obrót ziemią rolniczą stanowi znaczący element w kształtowaniu proefektywnościowych zmian w strukturze agrarnej, a należy go rozpatrywać zarówno w odniesieniu do natężenia i form zmian praw do gruntów, jak i cen tego zasobu. Ceny kupna i wartość dzierżawy ziemi rolnej stanowią pierwszoplanową determinantę mechanizmu rynkowego.

5.2.1. Skala obrotu właścicielskiego nieruchomościami rolnymi

Według najnowszych dostępnych danych w 2021 r. łączna liczba ponad 144,7 tys. umów była o 19,8% większa niż w roku poprzednim (blisko 120,9 tys. umów), a w stosunku do 2019 r. – o 19,5% (121,1 tys. umów), zaś w porównaniu z 2018 r. – o 25,2% (115,6 tys. umów), z kolei w porównaniu z 2017 r. ta różnica wynosiła $\pm 18,5\%$. W konsekwencji odnotowana w 2021 r. skala obrotu właścicielskiego nieruchomościami rolnymi była zbliżona do 2016 r. (prawie 145,2 tys. umów), tj. do momentu wejścia w życie regulacji prawnych ograniczających swobodę w obrocie gruntami rolnymi (tab. 3).

5.2.1.1. Skala transakcji kupna–sprzedaży nieruchomości rolnych

W 2022 r. odnotowano spadek natężenia transakcji kupna–sprzedaży, po okresie łagodnego ożywienia na rynku ziemi rolnej (tab. 3), jaki odnotowano, po gwałtownym spadku liczby transakcji kupna–sprzedaży⁶ nieruchomości rolnych w 2017 r., tj. w pełnym roku obowiązywania wprowadzonych w 2016 r. norm prawnych ingerujących w swobodę w handlu ziemią rolną (Obwieszczenie, 2020) i wstrzymujących sprzedaż ziemi z Zasobu WRSP (Obwieszczenie, 2018).

Ze wstępnych danych GUS-u wynika, że w 2022 r. zawarto nieco ponad 63,3 tys. transakcji sprzedaży nieruchomości rolnych (GUS, 2023). Tym samym była to liczba o 17,4% niższa w porównaniu z 2021 r., a jednocześnie minimalnie (0,7%) wyższa niż w 2020 r., zaś w odniesieniu do 2019 r. – wyższa o niespełna 4,0%.

Ożywienie zmian właścicielskich gruntów rolnych było w głównej mierze konsekwencją aktywizacji rynku sąsiedzkiego. Ten trend miał charakter trwały, chociaż liczba zawieranych w danym roku transakcji kupna–sprzedaży nieruchomości rolnych była powiązana z sytuacją ogólnogospodarczą

⁶ W 2016 r. liczba umów kupna–sprzedaży ziemi rolnej wynosiła prawie 69,8 tys., w okresie następnym było tylko niespełna 57,1 tysięcy. Odnotowana w 2017 r. liczba transakcji kupna–sprzedaży była najniższa w całym XXI wieku. Należy dodać, że transakcje rozpoczęte przed 30 kwietnia 2016 r. były procedowane zgodnie z regulacjami prawnymi sprzed 14 kwietnia 2016 r., kiedy zakres prawnych ingerencji w obrót ziemią rolną był mniejszy.

(zwłaszcza na pozarolniczym rynku pracy) i jej oddziaływaniem na rolnictwo. Pewien wpływ miały również wprowadzone w 2019 r. zmiany prawne, które zwiększały (z 0,3 do 1,0 ha UR) limit obszarowy handlu ziemią rolną bez ograniczeń ustawowych.

Tabela 3. Obrót gruntami rolnymi w latach 2016–2021

Rok	Liczba transakcji					Udział transakcji rynkowych (100 = ogólna l. transakcji)
	ogółem	rynkowych (łącznie)	między sąsiedzkich	z udziałem osób prawnych		
				razem	w tym z udziałem gruntów SP	
2016	145 178	69 788	66 172	3 617	1 829	48,1
2017	122 111	57 051	52 619	4 432	2 926	46,7
2018	115 589	57 780	53 602	4 178	2 995	50,0
2019	121 122	60 900	56 888	4 102	3 153	50,3
2020	120 850	62 880	57 540	5 340	3 689	52,0
2021	144 732	76 675	71 743	4 932	3 886	53,0
2023	b.d.	63 318	b.d.	b.d.	3 482	b.d.

Źródło: opracowanie IERiGŻ PIB na podstawie niepublikowanych danych Wydziału Statystyki Ministerstwa Sprawiedliwości oraz ANR (2017), KOWR-u (2018–2023) i GUS-u (2023).

Niezmiennie intensywność w rynkowym przenoszeniu własności gruntów rolnych jest kształtowana przez obrót prywatny (głównie międzysąsiedzki), stanowiący przeważający, mimo falowania, i umacniający się segment w transakcjach kupna–sprzedaży nieruchomości rolnych (wykr. 3).

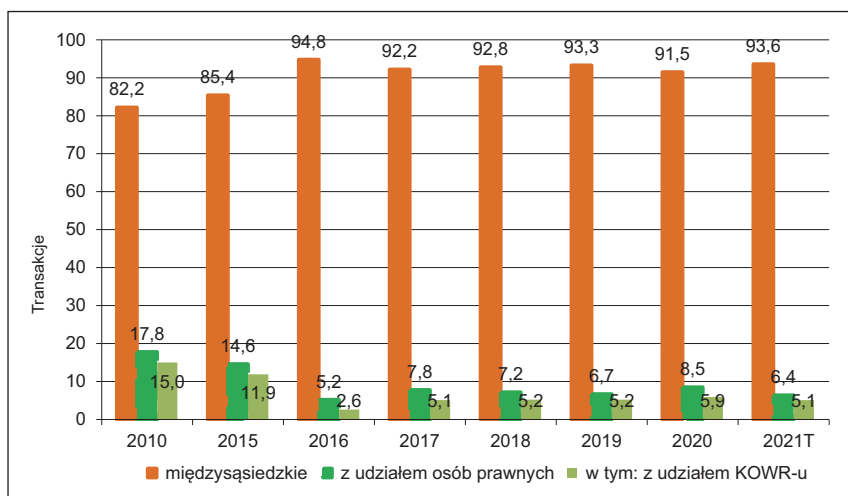
W 2021 r. liczba transakcji na rynku międzysąsiedzkim stanowiła 93,6% łącznej liczby umów kupna–sprzedaży gruntów rolnych i to był udział względnie stabilny w okresie po 2016 r., ale znacząco wyższy niż w latach wcześniejszych⁷.

W 2021 r. udział umów zbytu gruntów rolnych z udziałem ogółu osób prawnych wynosił 6,4%, w tym transakcje z udziałem ziemi z Zasobu WRSP stanowiły 5,1%. W 2022 r. udział umów kupna–sprzedaży ziemi rolnej skarbowej w ogólnej liczbie zmian rynkowych właścielskich był nieco wyższy i wyniósł 5,5%.

Sytuacja ta ma swoje uzasadnienie w strukturze właścicielskiej gruntów rolnych w Polsce, która należy w ponad 90% do osób fizycznych. Ponadto systematycznie zmniejsza się powierzchnia sprzedawanych gruntów skarbowych. Do końca 2022 r. z Zasobu WRSP sprzedano 2626,2 tys. ha gruntów rolnych, a w samym 2022 r. sprzedano z Zasobu WRSP nieco ponad 3,6 tys. ha użytków rolnych (w tym 3,1 tys. ha – osobom fizycznym).

⁷ W latach 2010–2015 udział transakcji międzysąsiedzkich w łącznej liczbie umów kupna–sprzedaży nieruchomości rolnych kształtował się na poziomie 82,2–85,4%.

Wykres 3. Struktura transakcji w kupna–sprzedaży ziemi rolnej według podmiotów (%)

Źródło: opracowanie IERiGŻ PIB na podstawie niepublikowanych danych Wydziału Statystyki Ministerstwa Sprawiedliwości oraz ANR (2017) i KOWR-u (2018–2023).

Łączny areal skarbowych nieruchomości rolnych sprzedanych w latach 2016–2022 wynosił nieco ponad 37,7 tys. ha, w tym zdecydowaną większość, bo ok. 31,8 tys. ha (84,4%), nabyły osoby fizyczne na powiększenie obszaru użytkowanych gospodarstw rolnych.

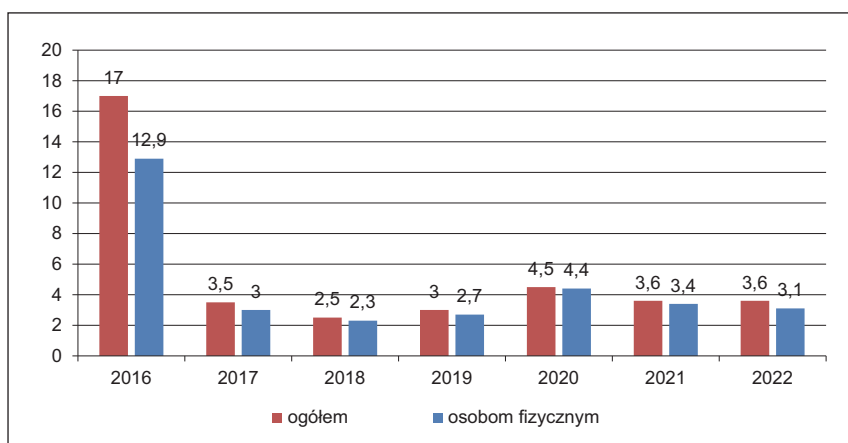
Po zmianie podstawowej formy rozdysponowywania ziemi Zasobu WRSP ze sprzedaży na dzierżawę, tj. w 2016 r., sprzedaż ziemi rolnej Zasobu WRSP praktycznie ustał handel ziemią skarbową, a skala sprzedaży nieruchomości rolnych z Zasobu WRSP kształtowała się na poziomie 2,5–4,5 tys. ha, a zdecydowana większość tych gruntów była nabywana przez osoby fizyczne (wykr. 4). Była to skala zdecydowanie mniejsza niż wcześniej⁸.

Znajduje to uzasadnienie nie tylko w małej, ale również w systematycznie zmniejszającej się skali sprzedaży gruntów rolnych Zasobu WRSP (wykr. 4), będącej konsekwencją malejących zasobów nierozdysponowanej ziemi skarbowej⁹ oraz przyjętej w 2016 r. strategii jej prywatyzacji.

⁸ W 2016 r. sprzedaż objęła 18,0 tys. ha, a w 2010–2016 wahała się od 17,0 tys. ha (w 2010 r.) do 147,7 tys. ha (2013 r.).

⁹ Na koniec 2022 r. powierzchnia gruntów Zasobu WRSP nie posiadających kwalifikacji sposobu rozdysponowania wynosiła ok. 166,6 tys. ha (KOWR, 2023). Na koniec 2021 r. powierzchnia gruntów Zasobu WRSP nie posiadających kwalifikacji sposobu rozdysponowania wynosiła 178,8 tys. ha (KOWR, 2022). Dokonana w jednostkach terenowych szacunkowa ocena przydatności tych gruntów do różnych celów wskazała, że wprawdzie ok. 72% może być sprzedana lub wdzierżawiona kontrahentom na cele związane z produkcją rolną, ale większość z tych gruntów cechuje niska przydatność rolnicza oraz znaczne rozdrobnienie, jak również inne niekorzystne cechy (np. niuregulowane stosunki wodne, zakamienione, położone na skarpach, urwiskach itp.

Wykres 4. Sprzedaż gruntów rolnych Zasobu WRSP (tys. ha)

Źródło: opracowanie IERiGŻ PIB na podstawie ANR (2017) oraz KOWR-u (2018–2023).

W najbliższym czasie nie należy się spodziewać zmian w segmentacji rynku ziemi rolnej. Jednak coraz bardziej dominuje obrót prywatny. Znajduje to uzasadnienie w obowiązującej od 2016 r. strategii prywatyzacji ziemi Zasobu WRSP, w której dominującą formą była dzierżawa pozostających do zagospodarowania gruntów skarbowych, jak również nierozdysponowanych trwale.

5.2.1.2. Obrót nierynkowy nieruchomościami rolnymi

Zmiany właścicielskie gruntów rolnych implikuje również obrót nierynkowy. Nieekwiwalentne zmiany właścicielskie nieruchomości rolnych mają szczególne znaczenie w polskim rolnictwie, w którym dominują rodzinne gospodarstwa rolne. Ta sytuacja skutkuje tym, że większość (ok. 80%) gospodarstw rolnych przejmowana jest w ramach rodziny i obejmuje darowizny, spadki i działy rodzinne oraz zapisy umów o dożywocie. W odróżnieniu od obrotu rynkowego w niewielkim zakresie wpływa na poprawę struktury potencjału produkcyjnego.

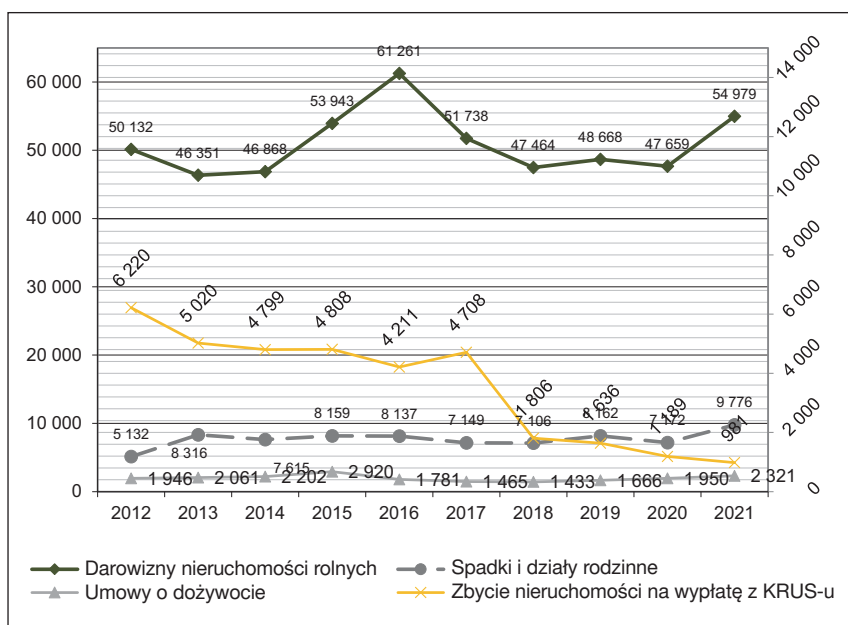
Ogółem w 2021 r. zawarto niespełna 68,1 tys. notarialnych umów nierynkowego przeniesienia praw własności. Była to skala o 3,8% większa niż w 2010 r. oraz o 4,6–19,2% większa niż poszczególnych latach okresu 2017–2020, a jednocześnie o 10,8% mniejsza niż w 2016 r., kiedy to odnotowano najwięcej takich transakcji w ciągu drugiej dekady XXI wieku.

Z perspektywy zmian obszarowych ważna jest relacja między rynkowym i nierynkowym obrotem ziemią rolniczą. W 2021 r. udział nierynkowych form w łącznej liczbie aktów notarialnych wyniósł 47,0%, gdy w 2018 r. wynosił 50,0%. Tym samym coraz wyraźniej zaznaczały się symptomy powrotu tendencji odnotowanych przed 2016 r. polegającej na spadku znaczenia nierynkowych

form obrotu nieruchomościami rolnymi¹⁰. Jednak nadal transakcje nierynkowe w 2021 r. stanowiły większy udział niż wcześniej¹¹.

Zaistniałe zmiany tendencji w relacjach pomiędzy rynkowymi i nierynkowymi formami obrotu ziemią rolniczą były w głównej mierze efektem wpływu regulacji prawnych. Ich ingerencja w obrót nierynkowy była znacznie mniejsza niż w obrocie rynkowym. Z tego względu lata 2016–2017 cechowały się znacznym zwiększeniem udziału transakcji nierynkowych w ogólnej liczbie umów przenoszących własność nieruchomości rolnej. Jednak nieznaczne złagodzenie zakresu ingerencji w swobodę handlu ziemią rolną skutkowało tym, że obrót nierynkowy z powrotem zaczął ustępować transakcjom o charakterze rynkowym, chociaż nie osiągnął poziomu z okresu, kiedy ustawodawstwo w zakresie obrotu ziemią rolną w Polsce nie było zbyt rygorystyczne. Należy spodziewać się, że ten proces będzie postępował, gdyż transakcje rynkowe silniej oddziałują na przeobrażenia w strukturze obszarowej niż obrót nierynkowy.

Wykres 5. Liczba transakcji według rodzaju nierynkowego przeniesienia praw własności nieruchomości rolnych

Źródło: opracowanie IERiGŻ PIB na podstawie niepublikowanych danych Wydziału Statystyki Ministerstwa Sprawiedliwości.

¹⁰ W latach 2016–2017 udział transakcji nierynkowych w zmianach właścicielskich nieruchomości rolnych zwiększyła się z 51,9 do 53,3%, gdy w 2015 roku analogiczny wskaźnik wynosił 42,1%.

¹¹ W latach 2010–2015 udział transakcji nierynkowych w łącznej liczbie zmian właścielskich zmniejszył się z 44,7 do 42,1%.

Wśród nierynkowych form obrotu ziemią rolniczą niezmiennie najbardziej znaczącą pozycję zajmowały przejęcia gruntów rolnych w formie darowizny, a ich udział w ogólnej liczbie transakcji nierynkowych kształtował się na poziomie 77,2–83,8% (tab. 4). Dominacja darowizn jako formy przekazywania gospodarstw rolnych ma w Polsce charakter trwały i jest w znacznym zakresie uwarunkowana kulturowo (przywiązanie do ojcowizny), ale skala takich form zmian właścicielskich była powiązana z sytuacją ogólnogospodarczą (Karwat-Woźniak i Buks, 2022a).

Tabela 4. Struktura transakcji według rodzaju nierynkowego przeniesienia praw własności nieruchomości rolnych (%)

Rok	Udział umów przenoszących prawa własności nieruchomości rolnej w formie umów (%)			
	darowizny	spadków i działów rodzinnych	o dożywocie	za świadczenia z KRUS
	suma wiersza = 100,0			
2016	81,2	10,8	2,4	5,6
2017	79,5	11,0	2,3	7,2
2018	82,1	12,3	2,5	3,1
2019	80,9	13,6	2,8	2,7
2020	82,2	12,4	3,3	2,1
2021	80,8	14,4	3,4	1,4

Źródło: opracowanie IERiGŻ PIB na podstawie niepublikowanych danych Wydziału Statystyki Ministerstwa Sprawiedliwości.

Wynosząca w 2021 r. ok. 55,0 tys. liczba zawartych umów darowizn była o 15,0% większa niż w roku poprzednim (47,7 tys. aktów notarialnych), a w stosunku do 2019 r. – o 13,0%, zaś 2018 r. – o 15,8%. Jednak była o ok. 10,3% mniejsza niż w 2016 r., w którym liczba darowizn wynosząca ok. 61,3 tys. była jedną z najwyższych w XXI wieku.¹²

Ta sytuacja była w głównej mierze efektem coraz bardziej zaznaczającego się wpływu nowych regulacji prawnych na przenoszenie własności nieruchomości rolnych. Ich ingerencja w obrót nierynkowy, zwłaszcza o charakterze rodzinnym, była zdecydowanie mniejsza niż w obrocie rynkowym.

Zwiększyła się również częstość przenoszenia własności nieruchomości rolnych na podstawie spadków i działów rodzinnych, a ich udział w łącznej liczbie transakcji nierynkowych nieruchomości rolnymi uległ zwiększeniu z 10% w 2016 r. do 14,4% w 2021 roku.

Wynosząca w 2021 r. ponad 2,3 tys. liczba umów o dożywocie była o 19,0% większa niż w 2020 r., w porównaniu z 2019 r. – 39,3, a w stosunku do okresu 2010–2016 o ok. 30,3%. Lata 2017–2018 cechowały się zmniejszeniem

¹² Minimalnie większą o (0,8%) niż w 2016 r. liczbę umów darowizn odnotowano tylko w 2008 roku.

umów dożywocia jako formy przejmowania praw własności. W tym czasie liczba takich transakcji kształtowała się na poziomie 1,4–1,5 tys. i stanowiły one około 93% takich umów z 2021 roku.

Wśród nierynkowych form obrotu ziemią rolniczą występują również przypadki dobrowolnego przekazywania gruntów na rzecz Skarbu Państwa w zamian za wypłatę świadczeń emerytalnych z KRUS-u. W latach 2018–2021 liczba tego rodzaju transakcji systematycznie spadała (tab. 4). W 2021 r. liczba tego rodzaju umów wynosiła 981 i była o 54,3% mniejsza niż w 2018 roku. W konsekwencji udział tej formy przeniesienia własności w ogólnej liczbie przejęć nierynkowych zmniejszył się do 3,1 do 1,4%. Oznacza to powrót do długoletniego trendu zmniejszania się skali zbycia gruntów rolnych za wypłatę świadczeń z KRUS-u, zarówno w wymiarze bezwzględnym (o 1/3 w okresie 2012–2016), jak i względnym (z 9,8% w 2012 r. do 5,4% w 2016 r.). Należy zaznaczyć, że zaobserwowany w analizowanym okresie spadek przejęć nieruchomości przez Skarb Państwa w zamian za świadczenia KRUS-u należy wiązać nie tylko ze szczególnymi sytuacjami losowymi, ale również z ustawowymi zmianami, które rozszerzały katalog możliwości trwałego zakończenia prowadzenia gospodarstwa rolnego i przejścia na rolniczą emeryturę, m.in. łagodziły wymagania w odniesieniu do osób, które przejmowały gospodarstwo.

Należy również podkreślić, że zaobserwowane zmiany w skali natężenia poszczególnych form nierynkowego obrotu ziemią rolniczą miały niewielki wpływ na modyfikację jego struktury, ale skutkowały wzrostem przejęć w ramach rodziny. Ogółem w 2021 r. w ramach nierynkowego obrotu ziemią 98,6% stanowiły przejęcia w ramach rodziny, gdy w 2018 r. było to 96,9%, w 2017 r. – 92,8%, w 2016 r. – 94,4%, a w 2015 r. – 91,4%. Ten wzrost może sygnalizować wzmocnienie utrwalonego podejścia do własności gruntowej, która oprócz funkcji produkcyjnych stanowiła ważną rolę zabezpieczenia materialnego w sytuacji perturbacji finansowych.

Znaczenie obrotu nierynkowego ma duże znaczenie ze względu na fakt, że w znacznej części przypadków gospodarstwa młodych rolników to gospodarstwa przejmowane w wyniku sukcesji rodzinnej. Transfer zasobów i kompetencji bardzo często odbywa się więc na zasadzie rodzinnego przekazywania gospodarstw, co zasadniczo ułatwia dostęp do ziemi.

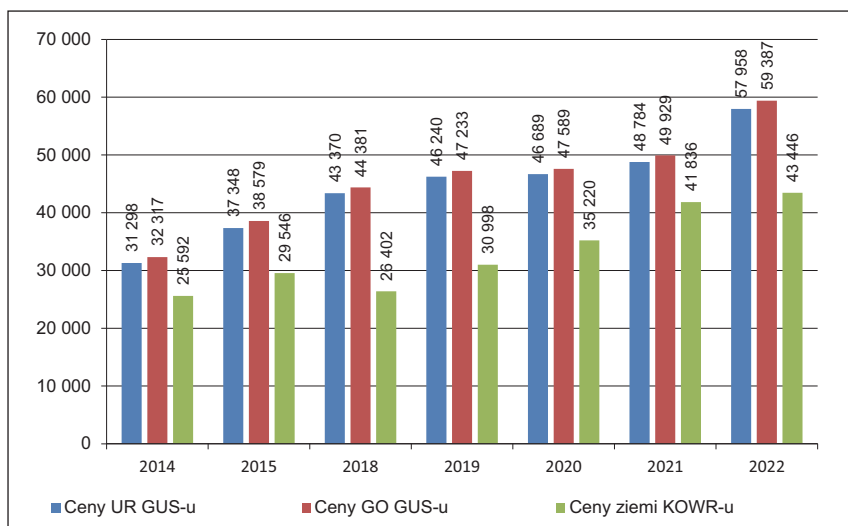
Zmiana osoby gospodarującego stanowi również istotny moment strukturalnego dostosowania gospodarstwa rolnego do zmieniającej się sytuacji wewnętrznej i zewnętrznej (Woś, 2004). Od kierunku przekazania gospodarstwa zależy ponadto utrzymanie ekonomicznej wartości jednostki produkcyjnej i trwałość rodziny rolniczej. Z tego punktu widzenia interesująca jest analiza zjawiska sukcesji, którą można rozumieć jako proces polegający na stopniowym przekazywaniu funkcji kierowniczej oraz tytułu własności gospodarstwa i jego składników¹³.

¹³ Z badań terenowych przeprowadzonych w IERiGŻ PIB wynika, że w latach 2011–2016 gospodarstw z międzypokoleniową zmianą kierownika było 9,7%. Zmiana międzypokoleniowa dotyczyła w tym przypadku zarówno transferu gospodarstwa rolnego za życia dotychczasowego kierownika, jak i innych form jego przejścia przez następców.

5.2.2. Zmiany w rynkowej wartości gruntów rolnych

Utrzymująca się trwale nierównowaga podażowo-popytowa i procesy inflacyjne, które odnotowano w 2022 r., znalazły odzwierciedlenie we wzroście ceny ziemi rolniczej. Obserwowane znikome ożywienie na rynku ziemi rolniczej uwiódoczyło się również w relatywnie niewielkim wzroście cen (wykr. 6).

Wykres 6. Zmiany cen gruntów rolnych w obrocie prywatnym i z udziałem KOWR-u (PLN/ha)

Źródło: opracowanie IERiGŻ PIB na podstawie niepublikowanych danych GUS-u oraz KOWR-u (2019–2023).

Według danych GUS-u w 2022 r. średnia cena GO w obrocie prywatnym wynosiła prawie 59,4 tys. PLN, a UR blisko 58,0 tys. PLN (wykr. 6). Odnotowany w 2022 r. prawie 19%¹⁴ wzrost cen w stosunku do roku poprzedniego był relatywnie wysoki. W pięciu poprzednich pełnych latach, od momentu wprowadzenia znaczących ograniczeń w handlu ziemią rolną, średnio w roku GO drożały kolejno 0,8, 6,4, 7,5, 4,0 i 4,9%, zaś wzrost cen UR w stosunku do roku poprzedniego wahał się od 1,0% 2020 r. do 6,6 % w 2021 roku. Jednak dynamika w 2022 r. była znacząco niższa niż przed 2016 rokiem. Dla porównania: między 2014 a 2015 r. cena ziemi w obrocie prywatnym wzrosła o 19,4%, a w poprzednim okresie, tj. między 2013 a 2014 r., o 22,7%.

Rok 2022 był kolejnym okresem wzrostu cen sprzedaży ziemi Zasobu WRSP, po okresie jej spadku, który odnotowano w latach 2017 i 2018 (wykr. 6). W 2022 r. średnia cena ziemi rolnej sprzedawanej przez KOWR wyniosła ponad 43,4 tys. PLN i była o 3,8% wyższa w stosunku do 2021 roku. Dynamika wzrostu cen ziemi skarbowej w tym okresie była zdecydowanie niższa niż

¹⁴Pomiędzy 2021 a 2022 r. ceny GO rolnych w obrocie prywatnym wzrosły o 18,9%, a UR – o 18,8%.

w okresie 2019–2021. W tym czasie cena sprzedaży ziemi rolnej Zasobu WRSP w stosunku do roku poprzedniego wahała się od 13,6% w 2020 r. do 19,0% w 2019 roku.

5.2.3. Dzierżawa gruntów rolnych

W bieżących uwarunkowaniach prawnych, a przede wszystkim ekonomicznych, coraz większy wpływ na rynkowy obrót ziemią rolniczą mają jej dzierżawy, czyli umowy czasowego przekazania posiadanej nieruchomości gruntowej innemu użytkownikowi w zamian za określoną opłatę. Z założenia przyjęte przez obie strony wzajemne zobowiązania mają charakter prawny i dotyczą okresu najmu oraz wysokości i formy zapłaty.

Prowadzenie działalności rolniczej na podstawie dzierżawy ziemi jest rozpowszechnione w państwach, gdzie z racji uwarunkowań historycznych zachowane zostały duże majątki ziemskie, a kolejni spadkobiercy nie łączyli swojej aktywności zawodowej z posiadaną nieruchomością rolną. Dzierżawa ziemi rolnej spełnia istotną rolę również w kreowaniu wielkości ekonomicznej w części państw postkomunistycznych, w których beneficjenci procesów reprivatyzacyjnych oddają odzyskane, na ogół niewielkie obszary nieruchomości rolne w użytkowanie jednemu dzierżawcy (najczęściej ma on osobowość prawną). Odmienna sytuacja charakteryzuje polskie rolnictwo, w którym dominują indywidualne gospodarstwa rolne funkcjonujące jako własność rodzinna. Z tego powodu jeszcze do niedawna dzierżawy były mało popularne (Sikorska, 2018).

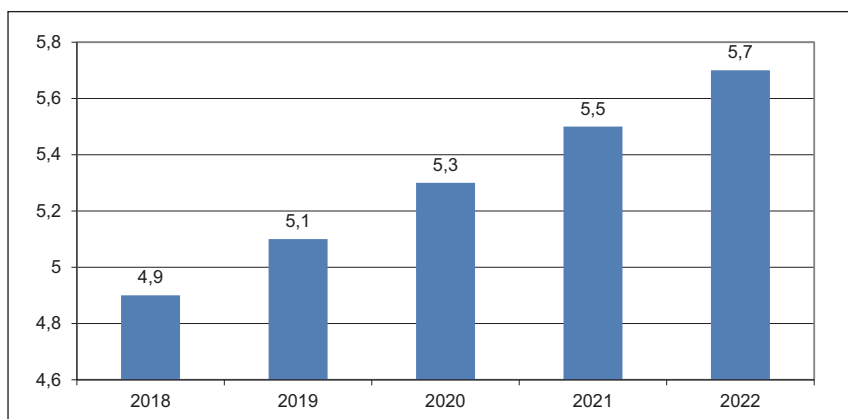
Z dostępnych analiz wynika, że niezmiennie preferowaną formą przez polskich rolników zwiększenia obszaru użytkowanych gruntów rolnych w gospodarstwie jest ich zakup. Dopiero brak możliwości zakupu ziemi rolnej zwiększa zainteresowanie rolników jej dzierżawą.

Od 30 kwietnia 2016 r. głównym kierunkiem nietrwałego rozdysponowania i zagospodarowania nieruchomości Zasobu WRSP jest dzierżawa. Dzierżawa skarbowych nieruchomości rolnych cieszy się dużym zainteresowaniem, gdyż jest to dogodny sposób użytkowania gruntów i budynków, niewymagający angażowania dużych środków finansowych, jak ma to miejsce przy nabywaniu nieruchomości. Wyzierżawienie nieruchomości Zasobu WRSP następuje głównie w trybie przetargowym. Według nowych zasad w pierwszej kolejności KOWR ma obowiązek oferować grunty rolne Zasobu w trybie przetargu ograniczonego, w którym mogą uczestniczyć wyłącznie rolnicy indywidualni zamierzający powiększyć lub utworzyć gospodarstwo rodzinne. Przetargi mają formę licytacyjną (nieograniczone) lub oferty pisemnej (ograniczone).

Według stanu na 31 grudnia 2022 r. liczba czynnych umów dzierżawy gruntów z Zasobu WRSP wynosiła prawie 68,3 tys. na obszar 1 069,5 tys. ha. W porównaniu ze stanem z końca 2021 r. oznacza to przyrost liczby umów o 2,6% i przyrost dzierżawionej powierzchni o 0,7% (tj. ok. 7,5 tys. ha), a w odniesieniu do 2020 r. areal wydzierżawionej ziemi rolnej był większy o ok. 14,4 tys. ha (tj. o 13,6%).

W 2022 r. wydzierżawiono ponad 36,4 tys. ha gruntów rolnych (na podstawie ponad 3,8 tys. umów) i była to skala identyczna jak w 2021 r.¹⁵, a w porównaniu z 2020 r. – mniejsza o ok. 9,0 tys. ha, tj. o 20,0%.

Wykres 7. Średnie czynsze dzierżawne gruntów rolnych Zasobu WRSP dla wszystkich umów trwających według stanu na 31 grudnia 2022 r. (dt pszenicy/ha UR)

Źródło: opracowanie IERiGŻ PIB na podstawie danych KOWR-u (2019–2023).

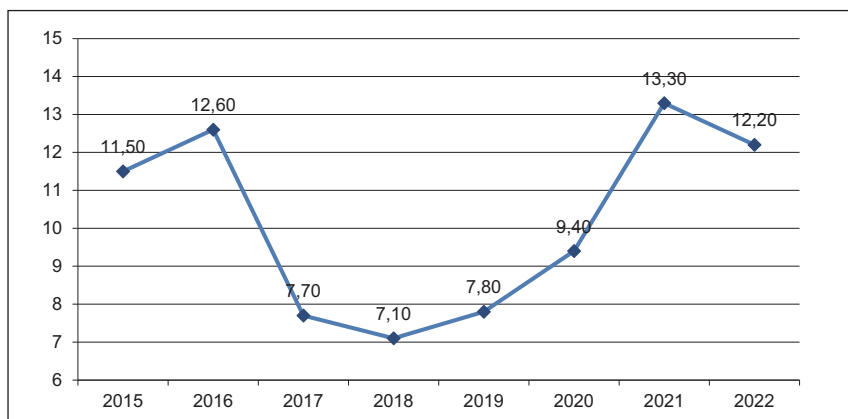
W przeciwieństwie do sformalizowanych zasad dzierżawy ziemi z Zasobu w obrocie pomiędzy osobami fizycznymi – mimo pozytywnych zmian – większość dzierżaw miała charakter umów zwyczajowych (Karwat-Woźniak i Buks, 2022b). Ze względu na brak monitoringu dzierżaw międzysąsiedzkich o ich skali można wnioskować na podstawie badań empirycznych. Z badań IERiGŻ PIB wynika, że niespełna 1/3 indywidualnych gospodarstw dzierżawiło grunty rolne, a udział gruntów dzierżawionej w łącznej powierzchni ziemi użytkowanej przez rolników indywidualnych wynosił nieco ponad 1/5. Z analizy źródeł pochodzenia gruntów dzierżawionych wynika, że dominują dzierżawy międzysąsiedzkie, a obszar gruntów dzierżawionych przez rolników od osób fizycznych stanowił około 2/3 w łącznej powierzchni gruntów rolnych dzierżawionych (Karwat-Woźniak i Buks, 2022b). Odnosząc wyniki badań terenowych do całkowitej powierzchni gruntów rolnych będących we władaniu polskich rolników indywidualnych, można szacować, że obszar dzierżaw międzysąsiedzkich wynosi ok. 1,8 mln ha gruntów rolnych.

Dynamika czynszów dzierżawnych była relatywnie duża. Dla wszystkich trwających umów dzierżawy na 31 grudnia 2022 r. czynsz wyniósł równowartość 5,7 dt pszenicy (wykr. 7) i był o 3,6% (0,2 dt pszenicy) wyższy niż w 2021 r., zaś w porównaniu do 2020 r. – o 7,5% (0,4 dt pszenicy). W wymiarze pieniężnym,

¹⁵ W 2022 r. w stosunku do 2021 wydzierżawiono o 1,9% (685 ha) większej powierzchni gruntów rolnych i zawarcie o 5,7% (69) większej liczby umów.

ze względu na relatywnie wysokie tempo wzrostu cen pszenicy, koszt dzierżawy gruntów skarbowych był znacznie wyższy, a jego wzrost wyniósł odpowiednio o 36,6 i 24,9%¹⁶.

Wykres 8. Wysokość czynszu dzierżawy gruntów Zasobu WRSP dla nowozawieranych umów (dt pszenicy/ha UR)

Źródło: opracowanie IERiGŻ PIB na podstawie KOWR-u (2019–2023).

W 2022 r. średni czynsz w nowo zawieranych transakcjach dzierżawy wynosił 12,2 dt pszenicy za 1 ha UR i w porównaniu z rokiem poprzednim był niższy o 1,1 dt pszenicy/ha. Był to pierwszy spadek czynszu po 2018 r. (wykr. 8). Wiązać go należy nie tylko z indywidualnymi cechami dzierżawionych nieruchomości (jakość gleby, rozłóg, lokalizacja), koniunkturą, popytem na dzierżawę, ale również z zadaniem ustawowym, które realizuje KOWR, tj. aktywnym kształtowaniem struktury obszarowej. Jednym ze znaczących instrumentów kształtowania jest stosowanie przetargów ograniczonych.

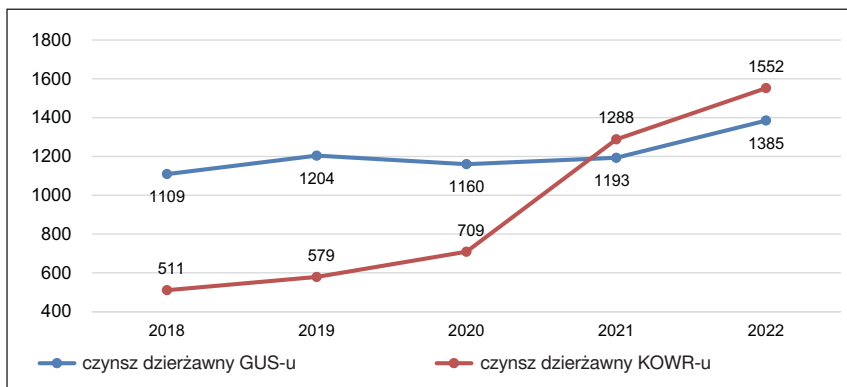
W rezultacie następował wzrost znaczenia pisemnych przetargów ofertowych w dzierżawie gruntów skarbowych¹⁷. W przetargach ograniczonych, w których w odróżnieniu od przetargów licytacyjnych czynsz jest niezmienny i ustalany na podstawie rozporządzenia Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi z 1 sierpnia 2016 r. w sprawie sposobu ustalania wysokości czynszu dzierżawnego w umowach dzierżawy nieruchomości Zasobu Własności Rolnej Skarbu Państwa, uzyskiwana cena za dzierżawę jest z reguły niższa niż w przetargach licytacyjnych.

¹⁶ Średnia wartość czynszu w przypadku trwających dzierżaw wynosiła za 1 ha UR na 31 grudnia 2020 r. – 426,49 PLN, a w 2021 r. – 532,79 PLN, a w 2022 r. – 727,66 PLN.

¹⁷ Ustawą z dnia 6 maja 1999 roku o zmianie ustawy o gospodarowaniu nieruchomościami rolnymi Skarbu Państwa i zmianie niektórych innych ustaw wprowadzono możliwość przeprowadzania przetargów ograniczonych. W konsekwencji ich udział w łącznej rozstrzygniętych przetargów na dzierżawę stopniowo wzrastał z poziomu zerowego w 1998 roku do 55,3% w 2022 roku 55,3%. Ziemia wydzierżawiona w trybie przetargów ograniczonych stanowiła w 2022 roku 75,7% łącznego areалу wydzierżawionego w tym czasie (KOWR, 2023)

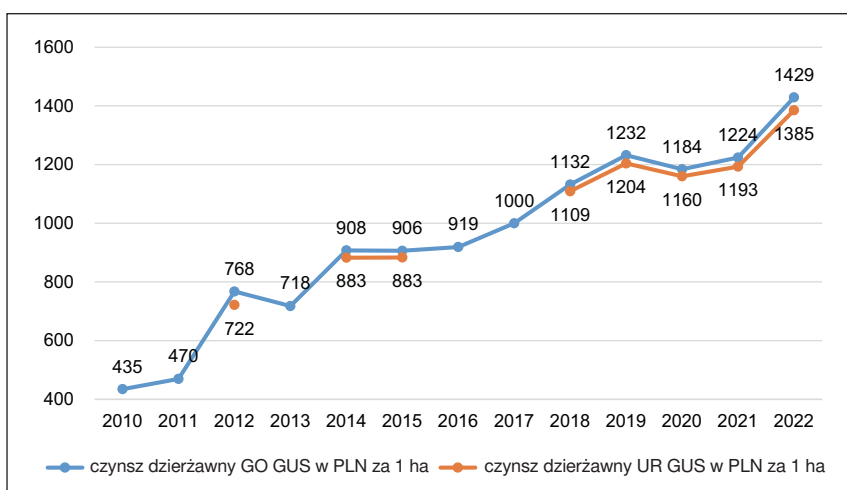
Jednak ze względu na wzrost ceny pszenicy wysokość czynszu dzierżawnego rosła dynamicznie. W umowach z 2022 r. w wymiarze pieniężnym w stosunku do poprzedniego była wyższa o 20,5% i wynosiła 1 552 PLN za 1 ha UR (wykr. 9).

Wykres 9. Zmiany cen dzierżaw ziemi rolnej w obrocie prywatnym i z udziałem KOWR-u (PLN/ha)

Źródło: opracowanie IERiGŻ PIB na podstawie niepublikowanych danych GUS-u oraz GUS-u (2018–2022) i KOWR-u (2018–2023).

Wykres 10. Zmiany cen dzierżaw użytków rolnych i gruntów ornych w obrocie prywatnym (PLN/ha)

Źródło: opracowanie IERiGŻ PIB na podstawie niepublikowanych danych GUS-u.

W 2022 r., podobnie jak w 2021 r., czynsze dzierżawy ziemi rolnej z Zasobu były wyższe od dzierżaw prywatnych. Ponadto skala tych rozbieżności narastała. W 2021 r. ta przewaga wynosiła 7,9%, a w 2022 r. – blisko 12,1%. W latach wcześniejszych czynsz za dzierżawę gruntów Zasobu był niższy niż w obrocie

prywatnym, chociaż skala tych różnic się zmniejszała. W 2020 r. wartość czynszu za dzierżawę ziemi rolnej z Zasobu stanowiła 61,1% opłaty w obrocie prywatnym, zaś w 2018 r. – 46,1%.

W 2022 r. w obrocie prywatnym średnia wartość czynszu za dzierżawę 1 ha UR wynosiła 1 385 PLN, a GO – 1 425 PLN (wykr. 10). Były to wartości odpowiednio o 16,4 i 16,1% wyższe niż analogiczne wartości przeciętnie w 2021 r. Jednocześnie tempo wzrostu ceny dzierżaw w latach wcześniejszych było zdecydowanie niższe niż w omawianym okresie¹⁸, a w 2020 r. odnotowano nawet spadek czynszu o 3,9% w przypadku UR, zaś GO – o 3,7%.

5.2.4. Ceny ziemi rolniczej i czynszu dzierżawnego w Polsce na tle Unii Europejskiej

Wraz z akcesją do UE podstawową prawidłowością był systematyczny wzrost cen ziemi rolniczej w Polsce. Nie zmienia to faktu, że zaznaczało się zjawisko falowania i po okresach wzmożonego ich wzrostu następowały lata, kiedy tempo wzrostu cen było relatywnie niższe, a nawet następował spadek. Ta sytuacja była kształtowana przez uwarunkowania makroekonomiczne i ich przełożenie na sytuację ekonomiczną w rolnictwie. W ostatnich latach na zmiany cen gruntów rolnych miały również wpływ uwarunkowania prawne. Ingerencja państwa w obrót ziemią rolną, mająca generalnie za zadanie ułatwienie dostępu do gruntów rolnych rolnikom, z reguły skutkowałą wyhamowaniem wzrostu cen, a w niektórych przypadkach nawet ich spadkiem. Powodem tej sytuacji było również ustawowe ograniczenie kręgu potencjalnych nabywców.

Wzrost cen gruntów rolnych i falowanie tempa ich zmian są uniwersalną prawidłowością na rynku ziemi rolniczej, nie tylko w Polsce, ale praktycznie we wszystkich krajach UE. Tylko w nielicznych krajach ceny gruntów rolnych były stabilne, a czasem odnotowywano ich spadek (tab. 5). Jednak zróżnicowane tempo zmian cen gruntów rolnych nie przyczyniło się generalnie do przeobrażeń w rankingu krajów według cen gruntów rolnych. Utrzymało się duże zróżnicowanie cen gruntów rolnych. Najnowsze dane pokazują, że niezmiennie jest ona najwyższa w Holandii, tam za hektar ziemi do wykorzystania na cele rolnicze w 2021 r. trzeba było zapłacić prawie 77,6 tys. EUR. Taniej jest w Luksemburgu, gdzie za kupno hektara ziemi rolnej trzeba zapłacić 47,3 tys. EUR. Ogólnie ziemia rolna jest bardzo droga również na przykład w Belgii, gdzie cena kształtuje się na poziomie blisko 38,5 tys. EUR, jednakże w tym przypadku są to ceny jeszcze z 2014 roku. Z tego względu można przypuszczać, że aktualnie może być już znacząco wyższa. Nieco taniej jest we Włoszech, gdzie cena jednego ha gruntu rolnego wynosiła w 2020 r. 35,4 tys. EUR. Jednak należy spodziewać się w najbliższym okresie jej wzrostu, co wynika z jej ceny we wcześniejszym okresie.

¹⁸ Przykładowo w 2021 r. koszty dzierżawy w stosunku do roku poprzedniego wzrosły o 3,4% – GO, a UR – o 2,8%, w 2019 r. analogiczny wzrost wynosił odpowiednio 8,8 i 8,6%.

Tabela 5. Średnie ceny gruntów rolnych w krajach Unii Europejskiej w latach 2015 i 2021 (EUR/ha)

Kraj	Ceny ziemi		Wskaźnik zmian cen gruntów rolnych (2015 = 100)	Relacje cen (100 = Polska)	
	2015	2021		2015	2021
Belgia	38 496 ^a	b.d.	b.d.	423,8	b.d.
Bułgaria	3 891	6 096	156,7	42,8	55,7
Chorwacja	2 726	3 661	134,3	30,0	33,5
Czechy	4 775	10 592	221,8	52,6	96,8
Dania	18 752	18 213	97,1	206,5	166,5
Estonia	2 567	4 383	170,7	28,3	40,1
Finlandia	8 326	9 009	108,2	91,7	82,4
Francja	6 000	5 940	99,0	66,1	54,4
Grecja	12 633	12 667	100,3	139,1	115,8
Hiszpania	12 574	12 938	102,9	138,4	118,3
Irlandia	23 594	32 201	136,5	305,4	285,3
Litwa	3 089	4 667	151,1	34,0	42,7
Luksemburg	27 738	47 290	170,5	305,4	432,4
Łotwa	2 654	4 331	163,2	29,2	39,6
Holandia	61 227	77 583	126,7	674,1	709,4
Niemcy	b.d.	26 770 ^c	b.d.	b.d.	248,5
Polska	9 083	10 937	120,4	100,0	100,0
Rumunia	2 039	7 601	372,7	22,4	69,5
Słowacja	3 089 ^b	3 977	127,8 ^b	31,9 ^b	36,4
Słowenia	16 071	10 526	65,5	176,9	96,2
Szwecja	7 751	12 004	74,7	85,3	109,8
Węgry	3 356	5 187	154,6	36,9	47,4
Włochy	40 153	35 447 ^c	88,3	442,1	330,9 ^c

^a 2014 r., ^b 2017 r., ^c 2020 r.

Źródło: opracowanie IERiGŻ PIB na podstawie danych Eurostatu (b.d.).

Wśród krajów unijnych, które przesyłają dane do Eurostatu, najtańsza jest ziemia rolna w Chorwacji. W 2021 r. jej cena wynosiła przeciętnie niepełna 3,7 tys. EUR za 1 ha. Nieco droższa była ziemia uprawna w Słowacji (4,0 tys. EUR), na Łotwie (4,3 tys. EUR) i w Estonii (4,4 tys. EUR). Stosunkowo niskie ceny są również na Litwie (4,7 tys. EUR) i na Węgrzech (5,2 tys. EUR).

Tabela 12. Wysokość czynszów dzierżawnych w krajach UE w latach 2015/2017 i 2021 (EUR/ha)

Kraj	Ceny dzierżaw		Wskaźnik zmian (2017 = 100)	Relacje (100 = Polska)	
	2017	2021		2015	2021
Austria	292	307	105,1	137,1	114,6
Bułgaria	240	278	115,8	112,7	103,7
Chorwacja	69	74	107,2	32,4	27,6
Czechy	104	135	129,8	48,8	50,4
Dania	539	547	101,5	253,1	204,1
Estonia	58	89	153,4	27,2	33,2
Finlandia	229	243	106,1	107,5	90,7
Francja	149	149	100,0	70,0	55,6
Grecja	448	459	102,5	210,3	171,3
Hiszpania	148	159	107,4	69,5	59,3
Irlandia	291	353	121,3	136,6	131,7
Litwa	99	101	102,0	46,5	37,7
Luksemburg	243	278	114,4	114,1	103,7
Łotwa	57	83	145,6	26,8	31,0
Malta	95	83	87,4	44,6	31,0
Holandia	847	836	98,7	397,7	311,9
Polska	213	268	125,8	100,0	100,0
Słowacja	48	62	129,2	22,5	23,1
Słowenia	134	139	103,7	62,9	51,9
Szwecja	160	163	101,9	75,1	60,8
Węgry	160	190	118,8	75,1	70,9
Włochy	708	837 ^a	118,2	332,4	312,3

^a 2020

Źródło: opracowanie IERiGŻ PIB na podstawie danych Eurostatu (b.d.).

Należy podkreślić, że tempo wzrostu cen ziemi rolniczej w Polsce było relatywnie wysokie. W konsekwencji w 2021 r. średnia cena gruntów rolniczych w Polsce wynosząca 10 937 EUR była wyższa od cen ziemi rolniczej w krajach, które razem z Polską bądź później wstąpiły do UE. Generalnie zmniejszył się dystans dzielący ceny ziemi rolniczej w Polsce od poziomu cen w większości starych krajów UE¹⁹, średnia cen była wyższa niż we Francji, Finlandii i Słowenii. W tych krajach średnia cena ziemi rolnej stanowiła odpowiednio 54,4, 82,4 i 96,2% ceny gruntów rolnych w Polsce.

¹⁹ W przypadku Szwecji, a zwłaszcza Holandii i Luksemburga, dystans dzielący ceny gruntów rolnych w Polsce i w tych krajach wzrósł. Te tendencje szczególnie zaznaczyły się w krajach o najwyższych cenach gruntów rolnych w UE.

Podobne tendencje jak w odniesieniu do cen gruntów rolnych odnotowano w przypadku zmian wysokości czynszów dzierżawnych. W konsekwencji nie uległo zmianie zróżnicowanie wysokości rocznego czynszu za dzierżawę 1 ha gruntów w obrębie UE i niezmiennie znacznie różnią się od siebie w poszczególnych krajach UE (tab. 6). Wśród krajów, które podają ceny dzierżaw, w 2021 r. wysokość czynszu dzierżawnego 1 ha gruntów rolnych wahały się od 62 EUR na Słowacji do kwoty 836–837 EUR w Holandii i Włoszech. Ogólnie dzierżawa ziemi rolnej jest również bardzo droga na przykład w Danii, gdzie czynsz dzierżawny kształtuje się na poziomie 547 EUR.

Wśród krajów unijnych, które przesyłają dane do Eurostatu, oprócz Słowacji dzierżawa gruntów rolnych jest relatywnie tania w Chorwacji, na Łotwie i Malcie oraz w Estonii. W 2021 r. przeciętna wysokość czynszu dzierżawnego wahała się tam w granicach 74–89 EUR.

Według danych Eurostatu w 2021 r. średnia opłata za dzierżawę 1 ha gruntów rolnych w Polsce wyniosła 268 EUR. Spośród 24 krajów, które przekazały dane o wysokości czynszu do Eurostatu w 2021 r., niższy czynsz niż w Polsce odnotowano w 12 krajach. Niższy czynsz dzierżawny niż w Polsce płacili rolnicy m.in. we Francji, Słowenii, Hiszpanii, Słowacji, Szwecji i Finlandii. W tych krajach średnia wartość czynszu za dzierżawę ziemi rolnej stanowiła odpowiednio od 51,9 do 90,7% jego poziomu w Polsce.

Podsumowanie

Procesy proefektywnościowych zmian w polskim rolnictwie personifikuje koncentracja ekonomiczna, mierzona standardową produkcją i wyrażona strukturą gospodarstw według klas wielkości (siły) ekonomicznej, która wyznacza ich możliwości utrzymania się na rynku. Z perspektywy konkurencyjności sektora rolnego ważne są zwłaszcza relacje pomiędzy liczbą podmiotów o małej i relatywnie dużej wielkości ekonomicznej, a zwłaszcza proporcje w zakresie posiadanych środków produkcji, głównie ziemi.

Struktura ekonomiczna gospodarstw rolnych w Polsce systematycznie się poprawia. W latach 2010–2020 wyrażała się ona spadkiem liczby podmiotów bardzo małych i małych (spadek o ok. 19%) oraz zwiększeniem się (o ok. 40%) liczebności grupy podmiotów o relatywnie dużej wielkości ekonomicznej, tj. o co najmniej 25 tys. EUR. Zatem o wielkości ekonomicznej umożliwiającej rywalizację i stwarzających szanse na uzyskanie satysfakcjonujących dochodów z działalności rolniczej. Pomimo znacznego postępu w 2020 r. w dalszym ciągu gospodarstwa uznawane za nietowarowe, tj. o wielkości ekonomicznej do 8 tys. EUR, dominują (64,5%) w łącznej liczbie gospodarstw rolnych, a w ich dyspozycji znajduje się 22,3% gruntów rolnych wykorzystywanych rolniczo. Podmioty o wielkości ekonomicznej 25 tys. EUR i więcej stanowią relatywnie nieliczną zbiorowość, a ich udział w całej zbiorowości gospodarstw rolnych wynosił 15,7%, w tym powyżej 100 tys. EUR SO – 3,2%. Dysponowały one odpowiednio 57,8 i 28,2% łącznej powierzchni użytków rolnych w Polsce.

Z perspektywy bezpieczeństwa żywnościowego, a przede wszystkim konkurencyjności sektora rolnego, grupa ta powinna być większa i dysponować około 80% łącznej powierzchni uprawianych gruntów rolnych. Rozwój tej zbiorowości będzie się odbywał poprzez procesy koncentracji i modernizację majątku produkcyjnego oraz wdrażanie postępu rolniczego (zwłaszcza biologicznego), które będą przebiegać w gospodarstwach o mniejszej sile ekonomicznej.

Analizując funkcjonowanie obrotu ziemią rolniczą w Polsce, należy podkreślić, że bez względu na zmiany w uregulowaniach prawnych, rynkowy obrót ziemią rolniczą odbywał się zawsze w dwóch odrębnych segmentach, w których obowiązywały odmienne procedury dotyczące zasad zagospodarowania gruntów z Zasobu Skarbu Państwa i w obrocie między osobami fizycznymi. Taka różnica w transakcjach na rynku ziemi rolniczej, chociaż w relatywnie mniejszym zakresie, utrzymuje się również w rozwiązaniach prawnych obowiązujących od 1 maja 2016 roku. Prerogatywy interwencyjne ewoluowały, ale niezmiennie kształtowano je tak, aby były zgodne z aktualnymi priorytetami polityki rolnej państwa.

Regulacje prawne zwiększające rolę państwa w obrocie nieruchomościami rolnymi, zwłaszcza o charakterze rynkowym, wpłynęły nie tylko na alokację ziemi między sektorem publicznym i prywatnym, ale również zaowocowały, wraz z uwarunkowaniami makroekonomicznymi, zmniejszeniem natężenia rynkowych zmian właścicielskich oraz wyhamowaniem wzrostu cen gruntów rolnych, zwłaszcza w pierwszych latach obowiązywania nowego ustawodawstwa.

Z dostępnych danych wynika, że stopniowo następowało ożywienie przenoszenia na własność gruntów rolnych. W 2021 r. odnotowano ponad 144,7 tys. takich transakcji i była to skala o 19,8% większa niż w 2020 roku. Jednak nadal natężenie takich zmian było niższe niż przed 2016 rokiem. Przeciętnie w latach 2010–2015 liczba umów przenoszących własność kształtowała się na poziomie ok. 153,7 tys. Odnotowywane do 2017 r. stopniowe ożywione zmiany własności nieruchomości rolnych były konsekwencją rozwoju niezmiennie dominującego obrotu prywatnego.

Z perspektywy zmian poprawy konkurencyjności rolnictwa ważna jest relacja między rynkowym i nierynkowym obrotem ziemią rolniczą. W 2021 r. udział nierynkowych form w łącznej liczbie aktów notarialnych wyniósł 47,0%, gdy w 2018 r. wynosił 50,0%. Tym samym coraz wyraźniej zaznaczały się symptomy powrotu tendencji odnotowanych przed 2016 r. polegającej na spadku znaczenia nierynkowych form obrotu nieruchomościami rolnymi²⁰. Jednak nadal transakcje nierynkowe w 2021 r. stanowiły większy udział niż we wcześniejszych latach.

W 2021 r. transakcje rynkowe stanowiły 53,0% łącznej liczby umów przenoszących własność. Transakcje na rynku międzysąsiedzkim stanowiły 93,6% łącznej liczby umów kupna–sprzedaży gruntów rolnych i to był udział względnie stabilny w okresie po 2016 r., ale znacząco wyższy niż w latach wcześniejszych.

²⁰ W latach 2016–2017 udział transakcji nierynkowych w zmianach właścicielskich nieruchomości rolnych zwiększył się z 51,9 do 53,3%, gdy w 2015 r. analogiczny wskaźnik wynosił 42,1%.

W najbliższym czasie należy się spodziewać wzrostu udziału obrotu międzysąsiedzkiego w segmentacji rynku ziemi rolnej. Znajduje to uzasadnienie w strukturze właścicielskiej ziemi rolnej oraz obowiązującej strategii prywatyzacji malejących zasobów pozostających do zagospodarowania gruntów skarbowych, jak również tych nierozdysponowanych trwale. Ta sytuacja będzie skutkowałą dalszym zwiększeniem arealów w rękach rolników indywidualnych.

Tendencje obserwowane w nasileniu i formach zmian praw do gruntów odzwierciedlają zarówno ogólne procesy rozwojowe, jak i zmiany strukturalne w rolnictwie. Zaznacza się przy tym prawidłowość, że przejmowanie nieruchomości gruntowych w ramach transakcji rynkowych odzwierciedla przede wszystkim natężenie procesów koncentracji w rolnictwie, natomiast zmiany o charakterze nierynkowym dotyczą przekazywania ziemi w ramach rodziny. W tym ostatnim przypadku majątek gruntowy jest traktowany przede wszystkim jako należna spuścizna i przejęcie jego własności wiąże się z wzajemnymi zobowiązaniami o charakterze rodzinnym, natomiast jego funkcje produkcyjne, jak i główne kierunki aktywności ekonomicznej nowych użytkowników, najczęściej mają mniejsze znaczenie. W konsekwencji relacje między skalą rynkowego i nierynkowego obrotu ziemią stanowią istotną przesłankę przy ocenie i prognozowaniu ukierunkowania przemian agrarnych.

Tempo zachodzących przemian zależy przede wszystkim od ożywienia w rynkowym obrocie gruntami rolnymi, bowiem obrót rodzinny realizowany głównie poprzez przejmowanie ziemi przez następne pokolenie w rodzinie zazwyczaj petryfikuje istniejącą strukturę agrarną. Z tego względu należy uaktywnić instrumenty intensyfikujące procesy na rynku ziemi rolniczej, które wyznaczone są przez tempo likwidacji części gospodarstw i dywersyfikację aktywności ekonomicznej ludności rolniczej. Dotyczy to zmian w uwarunkowaniach prawnych, które sprzyjają ograniczaniu wychodźstwa z rolnictwa, szczególnie formalnego. Uporządkowanie zasad dzierżawy ziemi rolniczej, zwłaszcza prywatnych, które niezmiennie mają bardzo niestabilny charakter, również wpłynęłoby na przyspieszenie przepływu ziemi do podmiotów konkurencyjnych. Albowiem przyjmuje się, że docelowo w gospodarstwach rolnych posiadających zdolność do długotrwałego zrównoważonego wzrostu siły ekonomicznej i sprostania nasilającej się konkurencji powinno być prawie dwukrotnie więcej ziemi niż obecnie. Jednak niezmiennie podstawowym warunkiem przyspieszenia przemian agrarnych jest rozszerzenie pozarolniczego rynku pracy i stworzenie warunków do definitywnego odchodzenia osób z rodzin rolniczych do pracy poza gospodarstwem.

W 2022 r. średnia cena nominalna 1 ha ziemi rolniczej w obrocie prywatnym wynosiła prawie 58,0 tys. PLN (GO – 59,4 tys. PLN), a Zasobu WRSP – 43,4 tys. PLN. Tym samym w porównaniu z cenami z 2021 r. ziemia rolna podrożała odpowiednio o 18,8 i 3,8%. Dynamika wzrostu cen w 2020 r. wynosiła odpowiednio 5,5 i 18,8%.

Z analizy zmian cen sprzedaży gruntów rolnych po 2016 r. wynika, że na rynku prywatnym wzrosty cen miały charakter trwały, natomiast ceny sprzedaży gruntów Zasobu cechowała duża zmienność. Odnotowano zarówno okresy spadku cen (2017 i 2018 rok), jak i ich wzrostu. Jednak dynamika wzrostu cen w 2022 r. była zdecydowanie niższa niż w okresie 2019–2021. W tym czasie cena sprzedaży ziemi rolnej Zasobu WRSP w stosunku do roku poprzedniego wahała się od 13,6% w 2020 r. do 19,0% w 2019 roku.

W bieżących uwarunkowaniach prawnych, a przede wszystkim ekonomicznych, coraz większy wpływ na rynkowy obrót ziemią rolniczą mają jej dzierżawy, chociaż niezmiennie preferowaną formą przez polskich rolników jest ich zakup. Dopiero brak możliwości zakupu ziemi rolnej zwiększa zainteresowanie jej dzierżawą.

Według stanu na 31 grudnia 2022 r. w dzierżawie było 1069,5 tys. ha gruntów Zasobu WRSP, w tym ponad 36,4 tys. ha gruntów rolnych wydzierżawiono w 2022 roku. Była to skala identyczna jak w 2021 r., a w porównaniu z 2020 r. mniejsza o ok. 9,0 tys. ha, tj. o 20,0%.

W przeciwieństwie do sformalizowanych zasad dzierżawy ziemi z Zasobu w obrocie pomiędzy osobami fizycznymi – mimo pozytywnych zmian – większość dzierżaw miała charakter umów zwyczajowych. Ze względu na brak monitoringu dzierżaw międzysąsiedzkich, o ich skali można wnioskować na podstawie badań empirycznych. Z badań IERiGŻ PIB wynika, że niespełna 1/3 indywidualnych gospodarstw dzierżawiło grunty rolne, a udział gruntów dzierżawionej w łącznej powierzchni ziemi użytkowanej przez rolników indywidualnych wynosił nieco ponad 1/5. Z analizy źródeł pochodzenia gruntów dzierżawionych wynika, że dominują dzierżawy międzysąsiedzkie, a obszar gruntów dzierżawionych przez rolników od osób fizycznych stanowił około 2/3 w łącznej powierzchni gruntów rolnych dzierżawionych. Odnosząc wyniki badań terenowych do całkowitej powierzchni gruntów rolnych będących we władaniu polskich rolników indywidualnych, można szacować, że obszar dzierżaw międzysąsiedzkich wynosi ok. 1,8 mln ha gruntów rolnych.

Wraz ze wzrostem zainteresowania dzierżawą jako możliwością wzrostu wyposażenia w ziemię gospodarstw rolnych, rosła wysokość czynszu dzierżawnego. W 2022 r. średnia wysokość czynszu za dzierżawę 1 ha UR w obrocie prywatnym wynosiła 1385 PLN (GO – 1429 PLN), a ziemi skarbowej – 1552 PLN. W okresie ostatniego roku czynsz gruntów rolnych na rynku międzysąsiedzkim zwiększył się o 18,8%, a gruntów skarbowych – wzrósł o 20,5%. Zwiększenie czynszu w nowo zawieranych umowach dzierżawy gruntów rolnych Zasobu było konsekwencją wzrostu cen pszenicy, gdyż czynsz wynoszący 12,2 dt pszenicy za 1 ha był o 7,6% niższy niż w 2021 roku.

W 2022 r., podobnie jak i w 2021 r., czynsze dzierżawy ziemi rolnej z Zasobu były wyższe od dzierżaw prywatnych. Ponadto skala tych rozbieżności narastała. W 2021 r. przewaga ta wynosiła 7,9%, a w 2022 r. – blisko 12,1%. W latach wcześniejszych czynsz za dzierżawę gruntów Zasobu był niższy niż w obrocie prywatnym, chociaż skala tych różnic się zmniejszała. W 2020 r.

wartość czynszu za dzierżawę ziemi rolnej z Zasobu stanowiła 61,1% opłaty w obrocie prywatnym, zaś w 2018 r. – 46,1%

Tempo wzrostu cen ziemi rolniczej w Polsce, na tle krajów UE było relatywnie wysokie. W konsekwencji w 2021 r. średnia cena gruntów rolniczych w Polsce wynosząca 10 937 EUR była wyższa od cen ziemi rolniczej w krajach, które razem z Polską bądź później wstąpiły do UE. Generalnie zmniejszył się dystans dzielący ceny ziemi rolniczej w Polsce od poziomu cen w większości starych krajów UE, np. we Francji, Finlandii i Słowenii. W tych krajach średnia cena ziemi rolnej stanowiła odpowiednio 54,4, 82,4 i 96,2% ceny gruntów rolnych w Polsce.

Podobne tendencje jak w odniesieniu do cen gruntów rolnych odnotowano w przypadku zmian wysokości czynszów dzierżawnych. W konsekwencji nie uległo zmianie zróżnicowanie wysokości rocznego czynszu za dzierżawę 1 ha gruntów w obrębie UE i niezmiennie czynsze znacznie różnią się od siebie w poszczególnych krajach UE. Wśród krajów, które podają ceny dzierżaw, w 2021 r. wysokość czynszu dzierżawnego 1 ha gruntów rolnych wahały się od 62 EUR w Słowacji do kwoty 836–837 EUR w Holandii i Włoszech, gdy w Polsce wynosiła 268 EUR. Ogólnie dzierżawa ziemi rolnej jest również bardzo droga np. w Danii, gdzie czynsz dzierżawny kształtuje się na poziomie 547 EUR.

Wśród krajów unijnych, które przesyłają dane do Eurostatu, oprócz Słowacji dzierżawa gruntów rolnych jest relatywnie tania w Chorwacji, na Łotwie i Malcie oraz w Estonii. W 2021 r. przeciętna wysokość czynszu dzierżawnego wahała się w tych krajach od 74 do 89 EUR.

Aneks statystyczny

**Tabela 1A. Zmiany w liczbie gospodarstw według województw
w latach 2010–2020 (liczba gospodarstw rolnych w 2010 r. = 100)**

Województwa	Ogółem	Klasy wielkości ekonomicznej						
		do 4	4–8	8–15	15–25	25–50	50–100	100 i więcej
		tys. EUR						
Dolnośląskie	62,6	45,0	84,1	85,1	94,1	113,5	153,5	155,0
Kujawsko-pomorskie	76,5	55,9	82,4	75,0	73,4	85,7	137,9	237,7
Lubelskie	69,5	51,5	81,4	84,8	113,8	162,4	256,3	242,4
Lubuskie	64,7	46,1	86,9	88,2	101,9	120,2	158,6	170,2
Łódzkie	81,6	71,8	82,5	73,8	85,9	127,1	229,7	255,8
Małopolskie	56,8	47,6	73,2	94,0	135,4	177,9	190,1	191,6
Mazowieckie	83,7	72,0	81,8	75,9	81,9	120,7	219,9	288,3
Opolskie	69,2	51,2	85,4	79,3	82,5	91,5	122,9	184,9
Podkarpackie	50,9	43,6	73,1	93,9	134,9	193,3	213,0	212,1
Podlaskie	83,5	68,3	96,3	78,1	66,7	73,1	230,2	444,9
Pomorskie	82,2	66,6	89,3	77,8	87,3	101,9	149,9	186,3
Śląskie	47,1	36,8	78,7	81,5	92,2	115,8	141,5	147,3
Świętokrzyskie	70,1	57,7	71,0	82,5	116,7	182,1	285,23	276,9
Warmińsko-mazurskie	81,7	62,6	93,2	84,3	80,2	82,3	149,5	210,2
Wielkopolskie	80,7	63,4	90,9	81,3	79,8	86,5	129,7	215,8
Zachodniopomorskie	75,2	54,7	85,4	84,2	87,7	113,3	150,1	179,9

2010 – gospodarstwa prowadzące działalność rolniczą

Źródło: opracowanie IERiGŻ PIB na podstawie GUS-u (2012, 2022).

Tabela 2A. Struktura ekonomiczna gospodarstw rolnych według województw w 2010 i 2020 r.

Województwa		Klasy wielkości ekonomicznej						
		do 4	4–8	8–15	15–25	25–50	50–100	100 i więcej
		tys. EUR						
		suma wiersza = 100,0						
Dolnośląskie	2010	64,9	13,6	9,6	4,9	3,8	1,7	1,4
	2020	46,6	18,3	13,1	7,4	6,9	4,1	3,6
Kujawsko-pomorskie	2010	39,1	13,6	14,8	12,2	12,8	5,5	2,1
	2020	28,5	14,8	14,5	11,7	14,3	9,8	6,4
Lubelskie	2010	61,1	17,9	11,9	5,0	2,8	0,8	0,4
	2020	45,4	21,0	14,6	8,3	6,6	2,7	1,4
Lubuskie	2010	67,7	11,1	8,4	4,6	4,1	2,0	2,2
	2020	48,3	14,9	11,4	7,3	7,5	4,9	5,7
Łódzkie	2010	53,2	17,9	13,9	7,7	5,1	1,4	0,8
	2020	46,8	18,1	12,6	8,1	7,9	4,0	2,5
Małopolskie	2010	78,9	12,6	5,2	1,8	0,9	0,4	0,2
	2020	66,2	17,7	13,6	8,7	6,7	2,1	1,0
Mazowieckie	2010	50,2	17,7	13,6	8,7	6,7	2,1	1,0
	2020	43,2	17,3	12,4	8,5	9,7	5,5	3,5
Opolskie	2010	56,0	13,1	10,8	7,1	7,2	3,8	2,0
	2020	41,4	16,1	12,3	8,5	9,6	6,7	5,4
Podkarpackie	2010	83,8	10,6	3,6	1,1	0,5	0,2	0,2
	2020	71,8	15,2	6,6	2,8	2,0	0,9	0,7
Podlaskie	2010	43,8	16,0	13,9	10,1	11,8	3,5	0,9
	2020	36,0	18,4	13,0	8,0	10,3	9,7	4,6
Pomorskie	2010	45,5	14,6	15,4	10,3	8,5	3,5	2,2
	2020	36,8	15,9	14,6	10,9	10,6	6,3	4,9
Śląskie	2010	80,6	8,4	5,0	2,6	1,9	0,9	0,6
	2020	62,9	14,0	8,6	5,2	4,8	2,6	1,9
Świętokrzyskie	2010	61,4	19,5	11,7	4,6	2,1	0,5	0,2
	2020	50,7	19,7	13,7	7,7	5,4	1,9	0,9
Warmińsko-mazurskie	2010	45,9	12,6	12,4	9,7	11,5	5,1	2,8
	2020	35,1	14,4	12,8	9,5	11,6	9,4	7,2
Wielkopolskie	2010	44,8	13,2	13,1	10,2	11,2	5,1	2,4
	2020	35,1	14,9	13,2	10,1	12,1	8,2	6,4
Zachodniopomorskie	2010	55,9	12,8	11,2	7,1	6,3	3,6	3,1
	2020	40,7	14,5	12,6	8,3	9,4	7,2	7,3

2010 – gospodarstwa prowadzące działalność rolniczą

Źródło: opracowanie IERiGŻ PIB na podstawie GUS-u (2012, 2022).

Bibliografia

- Agencja Nieruchomości Rolnych (ANR). (2017). *Sprawozdanie z działalności Agencji Nieruchomości Rolnych w 2016 roku*.
- Baer-Nawrocka, A. i Poczta, W. (2020). Struktura polskiego rolnictwa, W: J. Wilkin, A. Hałasiewicz (red.), *Polska wieś 2020. Raport o stanie wsi* (s. 75–94). Fundacja na rzecz Rozwoju Polskiego Rolnictwa, Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Czechowski, P., Korzycka-Iwanow, M., Prutis, S. i Stelmachowski A. (2015). *Polskie prawo rolne na tle ustawodawstwa Unii Europejskiej*. Wydawnictwo Prawnicze Lexis Nexis.
- Dudek, M. (2010). *Kapitał ludzki w rolnictwie oraz instrumenty wspierające jego rozwój*. Komunikaty Raporty Ekspertyzy, 540. IERiGŻ PIB.
- Eurostat. (b.d.). *Agricultural land prices by region*. Pobrane 3 marca 2023 z https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/apri_lprc/default/table?lang=en
- Główny Urząd Statystyczny (GUS). (2012). *Powszechny Spis Rolny 2010. Charakterystyka gospodarstw rolnych w 2010 roku*. <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/rolnictwo-lesnictwo/rolnictwo/charakterystyka-gospodarstw-rolnych-w-2010-r-,5,3.html>
- Główny Urząd Statystyczny (GUS). (2014). *Charakterystyka gospodarstw rolnych w 2013 roku*. <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/rolnictwo-lesnictwo/rolnictwo/charakterystyka-gospodarstw-rolnych-w-2013-r-,5,4.html>
- Główny Urząd Statystyczny (GUS). (2021). *Powszechny Spis Rolny 2020. Raport z wyników*. <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/rolnictwo-lesnictwo/psr-2020/powszechny-spis-rolny-2020-raport-z-wynikow,4,1.html>
- Główny Urząd Statystyczny (GUS). (2022). *Powszechny Spis Rolny 2020. Charakterystyka gospodarstw rolnych w 2020 roku*. <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/rolnictwo-lesnictwo/psr-2020/powszechny-spis-rolny-2020-charakterystyka-gospodarstw-rolnych-w-2020-r-,6,1.html>
- Główny Urząd Statystyczny (GUS). (2023). *Obrót nieruchomościami w 2022 roku*. <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/infrastruktura-komunalna-nieruchomosci/nieruchomosci-budynki-infrastruktura-komunalna/obrot-nieruchomosciami-w-2022-roku,8,6.html>
- Karwat-Woźniak B. i Buks B. (2022a). Przemiany struktury agrarnej i obrót ziemią rolniczą. W: M. Podstawka i A. Wrzochalska (red.), *Ocena sytuacji ekonomiczno-produkcyjnej rolnictwa i gospodarki żywnościowej w 2021 r. w warunkach pandemii na tle lat poprzednich* (s. 109–138). IERiGŻ PIB.
- Karwat-Woźniak B. i Buks B. (2022b). Scale and Conditions of Agricultural Land Lease in the Case of Individual Farms / Skala i warunki dzierżawy gruntów rolnych w indywidualnych gospodarstwach rolnych. *Zagadnienia Ekonomiki Rolnej / Problems of Agricultural Economics*, 370(1), 126–150. <http://www.zer.waw.pl/SKALA-I-WARUNKI-DZIERZAWY-GRUNTOW-ROLNYCH-W-INDYWIDUALNYCH-GOSPODARSTWACH-ROLNYCH,147614,0,2.html>

- Karwat-Woźniak, B. i Gospodarowicz, M. (2009). Promieni i i konomiczeskoto položenije na wisoko stokowite stopanstwa w perioda na prestrukturirane i europejska integracija. *Agricultural Economics and Management*, 3, 35-45.
- Karwat-Woźniak, B. (2011). *Wyposażenie gospodarstw indywidualnych w techniczne środki produkcji*. Komunikaty Raporty Ekspertyzy, 554. IERiGŻ PIB.
- Kopiński, J. i Matyka, M. (2016). Ocena regionalnego zróżnicowania współzależności czynników przyrodniczych i organizacyjno-produkcyjnych w polskim rolnictwie. *Zagadnienia Ekonomiki Rolnej / Problems of Agricultural Economics*, 346(1), 57–78. <https://doi.org/10.5604/00441600.1196363>
- Kopiński J. i Matyka M. (2021). Produkcja towarowa jak kryterium wykorzystania potencjału rolnictwa w różnych regionach Polski. *Zagadnienia Ekonomiki Rolnej / Problems of Agricultural Economics*, 367(2), 48–72. <https://doi.org/10.30858/zer/134170>
- Kowalski, A., Wigier, M. i Wieliczko, B. (red). (2014). *WPR a konkurencyjność polskiego i europejskiego sektora żywnościowego*. Program Wieloletni 2011–2014, 146. IERiGŻ PIB. <http://ierigz.waw.pl/publikacje/raporty-programu-wieloletniego-2011-2014/18890,18,3,0,nr-146-wpr-a-konkurencyjnosc-polskiego-i-europejskiego-sektora-zywnosciowego.html>
- Krajowy Ośrodek Wsparcia Rolnictwa (KOWR). (2018). *Sprawozdanie z działalności Krajowego Ośrodka Wsparcia Rolnictwa w 2017 roku*.
- Krajowy Ośrodek Wsparcia Rolnictwa (KOWR). (2019). *Sprawozdanie z działalności Krajowego Ośrodka Wsparcia Rolnictwa w 2018 roku*.
- Krajowy Ośrodek Wsparcia Rolnictwa (KOWR). (2020). *Sprawozdanie z działalności Krajowego Ośrodka Wsparcia Rolnictwa w 2019 roku*. <https://www.gov.pl/web/kowr/sprawozdania>
- Krajowy Ośrodek Wsparcia Rolnictwa (KOWR). (2021). *Sprawozdanie z działalności Krajowego Ośrodka Wsparcia Rolnictwa w 2020 roku*. <https://www.gov.pl/web/kowr/sprawozdania>
- Krajowy Ośrodek Wsparcia Rolnictwa (KOWR). (2022). *Sprawozdanie z działalności Krajowego Ośrodka Wsparcia Rolnictwa w 2021 roku*. <https://www.gov.pl/web/kowr/sprawozdania>
- Krajowy Ośrodek Wsparcia Rolnictwa (KOWR). (2023). *Sprawozdanie z działalności Krajowego Ośrodka Wsparcia Rolnictwa w 2022 roku*. <https://www.gov.pl/web/kowr/sprawozdania>
- Krupa-Dąbrowska, R. (2022, 21 kwietnia). *Rząd chce bardziej poluzować obrót ziemią rolną*. <https://www.prawo.pl/biznes/sprzedaz-i-dzierzawa-prywatnej-ziemi-rolnej,514484.html>
- Kukuła, K. (red.). (2010). *Statystyczne studium struktury agrarnej w Polsce*. Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Maśniak, J. (2011). Prywatyzacja i nacjonalizacja ziemi rolniczej jako instrument polityki rolnej państwa. *Roczniki Naukowe Stowarzyszenia Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu*, 13(1), 221–225.

- Obwieszczenie Marszałka Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 13 kwietnia 2018 r. w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu ustawy o wstrzymaniu sprzedaży nieruchomości Zasobu Własności Rolnej Skarbu Państwa oraz o zmianie niektórych ustaw (Dz.U. 2018 poz. 869). <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20180000869>
- Obwieszczenie Marszałka Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 13 kwietnia 2018 r. w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu ustawy o wstrzymaniu sprzedaży nieruchomości Zasobu Własności Rolnej Skarbu Państwa oraz o zmianie niektórych ustaw (Dz.U. 2018 poz. 869). <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20180000869>
- Osuch, D. i Pawłowska-Tyszko, J. (2021). *Opracowanie dotyczące interwencji Rozwój małych gospodarstw*. Ekspertyza dla MRiRW. IERiGŻ PIB.
- Pawłowska-Tyszko, J., Józwiak, W., Podstawka, M., Grochowska, R., Wrzochalska, A., Wasilewski, A., Osuch, D., Karwat-Woźniak, B., Wieliczko, B., Chmieliński, P., Wigier, M. i Buks, B. (2019). *Ukierunkowanie pomocy inwestycyjnej dla gospodarstw rolnych w celu wzmocnienia ich orientacji rynkowej i wzrostu konkurencyjności w perspektywie 2021–2027*. Ekspertyza dla MRiRW. IERiGŻ PIB.
- Pietrzak, M.B. i Walczak, D. (2014). The analysis of the agrarian structure in Poland with the special consideration of the years 1921 and 2002. *Bulgarian Journal of Agricultural Science*, 20, 1018–1039.
- Pyrgies, J. (2018). *Rynek ziemi rolniczej w Polsce*. Ekspertyza.
- Rozporządzenie Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi z dnia 1 sierpnia 2016 r. w sprawie sposobu ustalania wysokości czynszu dzierżawnego w umowach dzierżawy nieruchomości Zasobu Własności Rolnej Skarbu Państwa (Dz.U. 2016 poz. 1186). <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20160001186>
- Sadowski, A., Czubak, W., Poczta, W. i Rowiński, J. (2019). Struktury obszarowe i ekonomiczne polskiego rolnictwa oraz innych państw unijnych. W: W. Poczta i J. Rowiński (red.), *Struktura polskiego rolnictwa na tle Unii Europejskiej* (s. 45–82). CeDeWu.
- Sikorska, A. (2014). Dylematy w definiowaniu rodzinnych gospodarstw rolnych (na przykładzie Polski). *Zagadnienia Ekonomiki Rolnej / Problems of Agricultural Economics*, 341(4), 63–74. <http://www.zer.waw.pl/pdf-83542-19064?filename=DYLEMATY%20W%20DEFINIOWANIU.pdf>
- Sikorska, A. (2013). Obrót ziemią a przemiany w strukturze agrarnej w indywidualnym rolnictwie indywidualnym. *Zagadnienia Ekonomiki Rolnej / Problems of Agricultural Economics*, 334(1), 8–21.
- Sikorska A. (red). (2018). *Rynek ziemi rolniczej. Stan i perspektywy*. Nr 21. Program Wieloletni 2015–2019. IERiGŻ PIB. http://www.ierigz.waw.pl/download/22954-ziemia_rolnicza_2018_internet.pdf

- Ustawa z dnia 19 października 1991 r. o gospodarowaniu nieruchomościami rolnymi Skarbu Państwa (Dz.U. 1991 nr 107 poz. 464). <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU19911070464>
- Ustawa z dnia 6 maja 1999 r. o zmianie ustawy o gospodarowaniu nieruchomościami rolnymi Skarbu Państwa oraz o zmianie niektórych ustaw (Dz.U. 1999 nr 49 poz. 484). <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU19990490484>
- Ustawa z dnia 11 kwietnia 2003 r. o kształtowaniu ustroju rolnego (Dz.U. 2003 nr 64 poz. 592). <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=wdu20030640592>
- Ustawa z dnia 14 kwietnia 2016 r. o wstrzymaniu sprzedaży nieruchomości Zasobu Własności Rolnej Skarbu Państwa oraz zmianie niektórych ustaw (Dz.U. 2016 poz. 585). <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20160000585>
- Ustawa z dnia 10 lutego 2017 r. – Przepisy wprowadzające ustawę o Krajowym Ośrodku Wsparcia Rolnictwa (Dz.U. 2017 poz. 624). <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20170000624>
- Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 roku – Kodeks Cywilny (Dz.U. 1964 nr 16 poz. 93). <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=wdu19640160093>
- Ustawa z dnia 23 marca 1920 r. o nabywaniu nieruchomości przez cudzoziemców (Dz.U. 1920 nr 31 poz. 178). <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU19200310178>
- Woś, A. (2000). *Układy strukturalne w rolnictwie chłopskim (w świetle danych rachunkowości rolnej)*. Komunikaty Raporty Ekspertyzy, 465. IERiGŻ.
- Woś, A. (1995). *Ekonomika odnawialnych zasobów naturalnych*. PWN.
- Woś, A. (2004). *W poszukiwaniu modelu rozwoju polskiego rolnictwa*. IERiGŻ.
- Wrzaszcz, W. (2013). Zrównoważenie indywidualnych gospodarstw w Polsce objętych FADN. *Zagadnienia Ekonomiki Rolnej / Problems of Agricultural Economics*, 334(1), 73–90. <http://www.zer.waw.pl/pdf-83480-19003?filename=ZROWNOWAZENIE.pdf>
- Zegar, J.S. (2018). *Kwestia agrarna w Polsce*. IERiGŻ PIB.
- Zegar, J.S. (2009). *Struktura polskiego rolnictwa rodzinnego pod koniec pierwszej dekady XXI wieku*. IERiGŻ PIB.

*dr inż. Zbigniew Floriańczyk, dr inż. Joanna Pawłowska-Tyszko,
mgr inż. Renata Płonka*

ROZDZIAŁ 6.

Dochody sektora rolnego i gospodarstw rolnych w 2022 r.

Jednym z najistotniejszych parametrów odzwierciedlających sytuację ekonomiczną podmiotów gospodarczych sektora rolnego i przekładających się na poziom rozwoju gospodarczego kraju są dochody rolnicze. Osiąganie dochodów w rolnictwie stanowi warunek trwania i rozwoju jednostek rolniczych. Ich wysokość wyznacza ramy decyzyjne tego typu podmiotów w zakresie realizowanych rozmiarów produkcji, bieżącej konsumpcji i oszczędności.

Powyższe wskazuje, że dochody rolnicze są nie tylko skutkiem, ale i przyczyną wielu zjawisk w rolnictwie. Jak zauważają Rychlik i Kosieradzki (1981), są one najbardziej syntetycznym wskaźnikiem wynikowym, stąd ich monitorowanie służy z jednej strony wykrywaniu barier, a z drugiej – programowaniu narzędzi mających wspierać procesy rozwojowe w rolnictwie. Źródłem informacji o dochodach rolniczych są rachunki makroekonomiczne bazujące na zagregowanej informacji o przychodach i kosztach w rolnictwie oraz mikroekonomiczne bazujące na informacjach zbieranych na poziomie gospodarstw rolnych. W pierwszym przypadku otrzymujemy obraz rolnictwa jako jednej z sekcji gospodarki narodowej odpowiedzialnej za dostarczanie surowców do produkcji żywności. Perspektywa mikroekonomiczna pozwala natomiast na wyodrębnienie różnych grup podmiotów zajmujących się produkcją rolną oraz określenie poziomu zróżnicowania ich zasobów i wyników. Prezentowane wyniki stanowią zatem kompleksową informację sytuacji dochodowej rolnictwa w Polsce, przy czym interpretacja prezentowanych danych wymaga odniesienia się do różnic metodycznych poszczególnych rachunków. W szczególności rachunki makroekonomiczne obejmują wszystkie podmioty zaangażowane w produkcję rolną, podczas gdy prezentowane wyniki mikroekonomiczne pochodzą z grupy gospodarstw z istotnie większym potencjałem produkcyjnym od statystycznie przeciętnego gospodarstwa rolnego w polskim rolnictwie.

Dochód stanowi również istotną determinantę poziomu i jakości życia każdego człowieka. Dochody wpływają bowiem na skłonność ludzi do kontynuowania dotychczasowego poziomu życia, podnoszenia jego standardu, czy też poszukiwania jego nowych źródeł. Stanowią tym samym ważny wyznacznik zamożności oraz czynnik warunkujący zaspokajanie potrzeb na różnych poziomach. Należy jednak wyraźnie podkreślić, że dochody wyznaczają nie tylko

poziom bieżącej konsumpcji, ale również określają ramy możliwości inwestycyjnych podmiotów. Dochody są więc materialną podstawą egzystencji każdej jednostki gospodarczej i społecznej.

Celem niniejszego opracowania jest analiza dochodów i ocena zmian sytuacji dochodowej sektora rolnego oraz gospodarstw rolnych w latach 2018–2022. Do zaprezentowania wyników badań posłużono się danymi pochodzącymi z Rachunków Ekonomicznych Rolnictwa oraz systemu rachunkowości rolnej FADN. Analizą objęto podstawowe kategorie ekonomiczne: wartość produkcji, koszty oraz wynik finansowy.

6.1. Dochody sektora rolnego w roku 2022 na tle roku 2021

Wielkość produkcji rolniczej w zestawieniu z wewnętrznym popytem na surowce do produkcji żywności obrazuje poziom bezpieczeństwa żywnościowego. Utrzymanie produkcji krajowej pozwalające na pokrycie wewnętrznego zapotrzebowania na surowce do produkcji żywności znajduje się zatem w priorytetach polityki rolnej (Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi [MRiRW], b.d.). W tym celu producenci rolni mogą korzystać między innymi z instrumentów bezpośrednio wspierających dochodowość gospodarstw rolnych oraz wspierających inwestycje w gospodarstwach rolnych. Jednym z narzędzi służących ocenie skuteczność bezpośredniego wsparcia dochodów rolniczych są rachunki makroekonomiczne. Rachunki te obrazują skumulowane wyniki produkcyjne, związane z nimi nakłady, dopłaty bezpośrednie wraz z kosztami kapitałowymi oraz innymi obciążeniami ponoszonymi przez gospodarstwa rolne. Są one zatem punktem wyjścia do wyznaczenia wynagrodzenia przypadającego na wykorzystane w rolnictwie czynniki produkcji w sektorze rolnym.

Państwa członkowskie Unii Europejskiej (UE) sporządzają rachunki ekonomiczne rolnictwa (RER) wyodrębniające w rachunku dochodu wartość wsparcia bezpośrednio wpływającego na dochody producentów rolnych. Dzięki temu możliwe jest monitorowanie wpływu tych instrumentów na dochody producentów rolnych i pośrednio na realizację celów związanych z zapewnieniem bezpieczeństwa żywnościowego na poziomie poszczególnych państw członkowskich i całej UE¹. W szczególności zestawienie kategorii dochodowych i produkcyjnych z wielkościami nakładów pracy umożliwia ocenę dynamiki wynagrodzeń tego czynnika produkcji w rolnictwie. Wyznaczony na tej podstawie trend zmiany dochodów pracujących w rolnictwie wraz z analizą czynników, które o nim decydują, pozwalają na ocenę trwałości polityki rolnej w aspekcie kształtowania dochodów rolniczych.

¹ Rachunki Ekonomiczne dla Rolnictwa są opracowywane we współpracy z GUS-em w IERiGŻ PIB zgodnie z metodą określoną rozporządzeniem (WE) nr 138/2004 Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 5 grudnia 2003 r. dotyczącym rachunków gospodarczych dla rolnictwa we Wspólnocie.

Drugi szacunek RER wskazuje na wzrost wartości produkcji sektora rolnego w 2022 r. w porównaniu z rokiem 2021 o blisko 47%, tj. do wartości 187 mld PLN (tab. 1)². Na tak silny wzrost wartości produkcji sektora rolnego złożyła się większa o 50% wartość produkcji roślinnej i o 48% produkcji zwierzęcej. Jednocześnie bezpośrednie wsparcie do produktów rolniczych zmniejszyło się o 75 mln PLN, tj. o 2,5%. Zwiększenie wartości produkcji, zarówno roślinnej, jak i zwierzęcej, wynikało z ponad 44% wzrostu cen tych produktów rolnych oraz zwiększenia wolumenu produkcji roślinnej o 4%, a zwierzęcej o 0,8%. Z kolei w całym rolnictwie UE-27 wolumen produkcji roślinnej zmniejszył się o ponad 4%, a zwierzęcej o 2%.

W produkcji roślinnej zagregowane ceny produkcji zbóż zwiększyły się o 58%, przy czym w tej grupie produktów najsilniej wzrosły ceny owsa i mieszanek zbożowych o 79%, a najmniej kukurydzy na ziarno – o 46%. Ceny roślin przemysłowych zwiększyły się z kolei o 67%, głównie za sprawą większych o ponad 93% cen nasion roślin oleistych oraz o blisko 56% cen buraków cukrowych. Ceny ziemniaków wzrosły o 37%, podczas gdy ceny owoców, a także warzyw, były średnio większe o ok. 16–17% w porównaniu z rokiem 2021. W przypadku roślin białkowych ceny tej grupy produktów zwiększyły się o niecałe 10%, co – zważywszy na średnioroczną inflację na poziomie 14,4% – oznacza relatywny spadek cen tej grupy produktów.

Wolumen produkcji zbóż w 2022 r. był większy o 3,5% w porównaniu z rokiem 2021. W tej grupie produktów najsilniej zwiększył się wolumen pszenicy i kukurydzy o ok. 11%, podczas gdy wolumen owsa i mieszanek zbożowych zmniejszył się o ponad 30%. Z kolei o ok. 7% zmniejszył się wolumen żyta oraz jęczmienia. W grupie roślin przemysłowych zwiększenie wolumenu produkcji odnotowano w przypadku rzepaku o ok. 18%, a roślin białkowych o ponad 10%. Istotnie zmniejszył się wolumen produkcji tytoniu o 19% oraz buraków cukrowych o 8%. Podobnie o ok. 8% zmniejszył się wolumen produkcji ziemniaków. Zmniejszenie wolumenu produkcji tych okopowych odnotowano na poziomie całej UE-27, przy czym produkcja buraków cukrowych była mniejsza o 30%.

Wolumen produkcji warzyw zwiększył się o 2% podczas gdy unijna produkcja zmniejszyła się o 5%. Znacznie silniej, bo o 7% zwiększył się wolumen produkcji owoców za sprawą większej produkcji jabłek. Na poziomie całego rolnictwa UE wolumen produkcji owoców utrzymał się na poziomie zbliżonym do zarejestrowanego w 2021 roku.

Większa wartość produkcji zwierzęcej w 2022 r. w porównaniu z rokiem 2021 była efektem silnego zwiększenia wartości produkcji jaj o 70%, drobiu o 58% oraz bydła i mleka o blisko 45%. Wartość produkcji trzody zwiększyła się o 28%, podczas gdy produkcja owiec zmniejszyła się o 10%. Dla wszystkich tych kierunków produkcji ceny były wyższe, od 20% dla produkcji owiec do ponad 60%

² Drugi szacunek RER dla 2022 r. został przeprowadzony w marcu 2023 r. na podstawie wstępnych szacunków wielkości produkcji i cen w rolnictwie. Rachunki ostateczne są opracowywane we wrześniu danego roku.

dla produkcji jaj. Większy wolumen produkcji o 3–5% odnotowano dla produkcji drobiu, jaj i mleka. Na poziomie rolnictwa unijnego wolumen tych kierunków produkcji utrzymał się na poziomie 2021 r., co wskazuje na rosnącą wagę rolnictwa polskiego w zapewnieniu podaży tych produktów na unijnym rynku. Z kolei obserwowane zmniejszenie wolumenu produkcji owiec, trzody chlewnej i bydła zaobserwowano zarówno w rolnictwie polskim, jak też unijnym. Skala zmniejszenie wolumenu produkcji owiec w rolnictwie polskim była jednak znacznie większa niż w rolnictwie unijnym i przekroczyła 20% w skali roku. Ten kierunek produkcji mimo dodatkowego wsparcia okazuje się być coraz mniej atrakcyjny.

Tabela 1. Wyniki ekonomiczne dla rolnictwa w Polsce w latach 2021–2022 (ceny bieżące, mln PLN).

Lp.	Wyszczególnienie	2021	Indeks		2022	2021 = 100
			wolumenu	cen		
1.	Produkcja sektora rolnego (A + B + C + D)	127 460	102,2	143,8	187 261	146,9
	z tego:					
A	Produkcja roślinna	61 423	104,0	144,1	92 098	149,9
B	Produkcja zwierzęca	59 722	100,8	146,5	88 209	147,7
C	Dopłaty do produktów	3 050	94,7	103,0	2 975	97,5
D	Pozostała produkcja i usługi	3 265	100,0	121,8	3 978	121,8
2.	Zużycie pośrednie	82 189	98,9	149,6	121 600	148,0
	w tym:					
	energia	16 174	100,0	176,1	28 481	176,1
	nawozy	10 873	100,0	192,7	20 952	192,7
	pasze	31 672	97,1	145,8	44 869	141,7
3.	Wartość dodana brutto (1–2)	45 271	108,2	134,1	65 661	145,0
4.	Amortyzacja	8 095	100,0	104,6	8 470	104,6
5.	Wartość dodana netto (3–4)	37 177	110,0	139,9	57 191	153,8
6.	Pozostałe podatki	1 966	x	x	2 065	105,0
7.	Pozostałe subwencje	16 826	x	x	19 161	113,9
8.	Dochód z czynników produkcji (5 – 6 + 7)	52 036	x	x	74 287	142,8
9.	Koszty pracy najemnej	9 730	x	x	10 995	113,0
10.	Czynsze dzierżawne	570	x	x	570	100,0
11.	Saldo odsetek zapłaconych i uzyskanych	809	x	x	1 913	236,4
12.	Dochód przedsiębiorcy rolnego (8 – 9 – 10 – 11)	40 928	x	x	60 810	148,6
13.	Udział dopłat i subwencji (C + 7) w dochodzie	38,2	x	x	29,8	78,0

Źródło: Komisja Europejska (b.d.-a).

Wartość dopłat powiązanych produktami w 2022 r. zmniejszyła się nieznacznie w porównaniu z rokiem 2021. Odbiorcą tego rodzaju wsparcia byli głównie producenci bydła, trzody buraków cukrowych i roślin białkowych. Podobną tendencję ukierunkowania większości wsparcia z wykorzystaniem dopłat bezpośrednich do produkcji zwierzęcej można zaobserwować na poziomie rolnictwa unijnego. Ewenementem jest tutaj rolnictwo niemieckie, które nie stosuje wsparcia do produktów rolnych. Tym samym producenci w tych państwach członkowskich, w większym stopniu niż w innych krajach kierują się rynkiem przy podejmowaniu decyzji o wyborze kierunków produkcji.

Wartość zużycia pośredniego w 2022 r. zwiększyła się o 49% w porównaniu z rokiem 2021. Większe o blisko 40 mld PLN koszty to efekt blisko dwukrotnego wzrostu kosztów nawozów mineralnych i zwiększonych o ponad 76% kosztów nośników energii zużytych w rolnictwie. Silnie, bo o ponad 40%, zwiększyły się też koszty pasz. Tak duży wzrost wartości tych komponentów zużycia pośredniego był spowodowany ich wyższymi cenami. Łącznie wartość tych kluczowych nakładów zwiększyła swój udział w zużyciu pośrednim do ponad 77% (z 71% w 2021 r.). Równocześnie na przestrzeni 2022 r. koszty związane z utrzymaniem budynków oraz maszyn zwiększyły się o ok. 20%. Z kolei usługi weterynaryjne oraz koszty związane z ochroną roślin były większe o 10% w porównaniu z rokiem 2021. Silnego zwiększenia wartości zużycia pośredniego w 2022 r. doświadczyło całe rolnictwo unijne. Podobnie jak w rolnictwie polskim najbardziej zwiększyły się koszty związane z nawozami – o 68% oraz nośników energii – o ponad 42%. Ogółem zużycie pośrednie w rolnictwie unijnym miało wartość o blisko 22% większą w porównaniu z rokiem 2021 w ujęciu nominalnym.

Rezultatem silniejszego zwiększenia wartości produkcji rolnictwa od wartości zużycia pośredniego w 2022 r. była większa o 45% wartość dodana brutto wytworzona przez rolnictwo w Polsce. Z uwagi na relatywnie nieznaczny wzrost kosztów amortyzacji środków trwałych wartość dodana netto była większa o ponad połowę w porównaniu z rokiem 2021. W przypadku całego rolnictwa unijnego wartość dodana brutto zwiększyła się na przestrzeni roku o blisko 16%, a netto o 20%.

Wartość pozostałych subwencji (niepowiązanych z produktami) w rolnictwie polskim w 2022 r. zwiększyła się do 19,2 mln PLN, tj. o ponad 13% w porównaniu z rokiem 2021. Ta kwota objęła między innymi: jednolitą płatność obszarową (blisko 6 mld PLN), płatność za zazielenienie (4 mld PLN), płatności dla obszarów z ograniczeniami naturalnymi lub innymi szczególnymi ograniczeniami (1,3 mld PLN), system dla małych gospodarstw (1,2 mld PLN) oraz wsparcie zakupu nawozów mineralnych (2,6 mld PLN). Wartość pozostałych subwencji obliczona dla całego rolnictwa unijnego zwiększyła się w tym czasie o niecałe 3%. Zwieszenie kwoty pozostałych podatków o 5% w skali r. w polskim rolnictwie w niewielkim stopniu wpłynęło na dochód z czynników produkcji, który osiągnął wartość ponad 74 mld PLN i był większy o blisko 43% w porównaniu z rokiem 2021. Tak silny wzrost dochodu z czynników produkcji

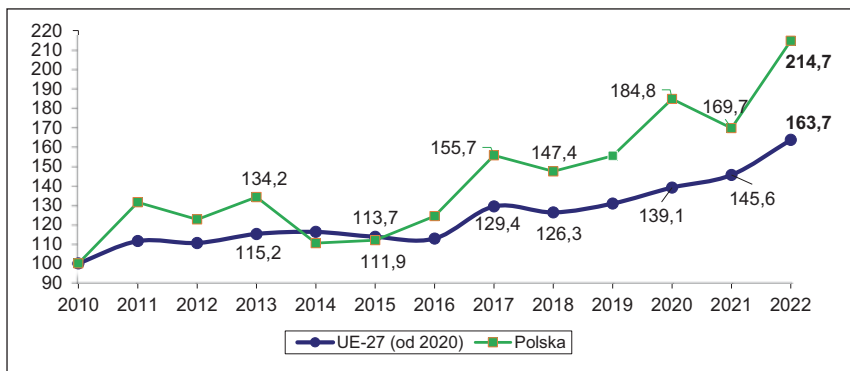
wynikał przede wszystkim ze znacznie silniejszego wzrostu wartości produkcji rolnictwa w porównaniu ze zużyciem pośrednim, przy czym w obydwu przypadkach były to wzrosty wynikające głównie z wyższych cen.

Szacuje się, że wzrost kosztów związanych z zatrudnieniem w polskim rolnictwie najemnych zasobów pracy zwiększył się o ok. 13%. Jednocześnie ponad dwukrotnie zwiększyły się koszty pożyczonego przez producentów rolnych kapitału przy zwiększonych o 97 mln PLN przychodach z tytułu posiadanego kapitału finansowego. W konsekwencji dochód rolnictwa (przedsiębiorcy rolnego) odzwierciedlający wynagrodzenie za nieopłaconą pracę rolnika i rodziny rolniczej, zaangażowanie własnego kapitału oraz ziemi w 2022 r. wyniósł 60,8 mld PLN. Był więc zatem większy od zarejestrowanego w 2021 r. o ponad 48%. Przyjmując, że średnioroczna inflacja w 2022 r. wyniosła 14,4%, można uznać, że realny dochód sektora rolnego zwiększył się o ok. 30%.

Silny wzrost dochodu rolniczego w Polsce w 2022 r. miał także miejsce na poziomie całego rolnictwa unijnego. Zakłócenia na światowych rynkach rolnych w konsekwencji agresji rosyjskiej na Ukrainę skutkowały dalszym wzrostem cen zarówno produktów rolnych, jak też nawozów i nośników energii. Pomimo że dynamika wzrostu kosztów produkcji była większa od dynamiki wzrostu wartości produkcji, to w ujęciu wartościowym przyrost wartości produkcji był większy od przyrostu kosztów. W przypadku polskiego rolnictwa wartość produkcji w ujęciu nominalnym zwiększyła się o 59 mld PLN, podczas gdy koszty o 42 mld PLN. Zaobserwowany wysoki wzrost dochodu jest po części wynikiem poprawy produktywności czynników zastosowanych w rolnictwie. W przypadku rolnictwa polskiego wolumen produkcji w 2022 r. zwiększył się o 2% przy ok. 1% zmniejszeniu wolumenu zużycia pośredniego. Równolegle w rolnictwie unijnym wolumen produkcji zmniejszył się o 3%, czemu towarzyszyło zmniejszenie wolumenu zużycia pośredniego o 4%.

Poprawę dochodowości sektora rolnego w ujęciu realnym odzwierciedla większa wartość wskaźnika A zarówno dla rolnictwa polskiego, jak też unijnego (wykr. 1). W 2022 r. wskaźnik A dla rolnictwa polskiego osiągnął wartość 214,7, co oznacza dwukrotnie większe wynagrodzenie w przeliczeniu na pełno pracującego w rolnictwie w ujęciu realnym w stosunku do poziomu wynagrodzenia obliczonego w roku 2010. W przypadku rolnictwa unijnego wartość tego wskaźnika wyniosła 163,7. Mniejsza wielkość wzrostu dochodu w porównaniu z rolnictwem w Polsce wynika z jednej strony z mniejszej dynamiki ograniczania nakładów pracy obliczanej dla całego rolnictwa unijnego. Równocześnie w rolnictwie unijnym na przestrzeni ostatniej dekady realna wartość produkcji rolniczej była relatywnie stabilna podczas gdy w rolnictwie polskim systematycznie zwiększała się między innymi w wyniku rozwoju produkcji drobiu, jaj i zbóż.

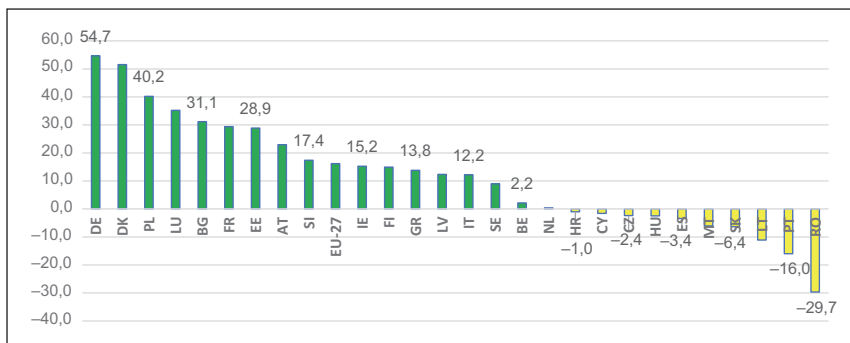
Wykres 1. Dynamika wskaźnika A, dochodu z czynników produkcji na pełnozatrudnionego w rolnictwie w cenach stałych (2010 = 100)

Źródło: Komisja Europejska (b.d.-b) (dane dla 2022 r. nieostateczne).

Szacuje się, że wzrost dochodowości rolnictwa mierzony wskaźnikiem A miał miejsce w większości państw członkowskich UE. Największy wzrost dochodów zaobserwowano w rolnictwie niemieckim – o ponad 50 pkt proc. w stosunku do roku 2021 (wykr. 2). Był to efekt zarówno wzrostu wartości dodanej, jak też zmniejszenia nakładów pracy w rolnictwie niemieckim.

Wykres 2. Zmiany wskaźnika A, dochodu z czynników produkcji na pełnozatrudnionego w rolnictwie w cenach stałych w państwach członkowskich UE w pkt proc. 2022 do 2021

Źródło: Komisja Europejska (b.d.-b) (dane dla 2022 r. nieostateczne).

W grupie państw charakteryzujących się silnym wzrostem dochodowości, tj. powyżej 20 pkt proc., znalazły się także, oprócz Niemiec i Polski: Dania, Luksemburg, Bułgaria, Francja, Hiszpania i Austria. Te państwa członkowskie zaliczają się do najważniejszych producentów rolnych w UE. Silny wzrost dochodów może być zatem postrzegany jako wzmocnienie trwałości rolnictwa europejskiego i stwarza przesłanki do wzmocnienia bezpieczeństwa żywnościowego UE. Do grona głównych producentów rolnych w UE zalicza się także

rolnictwo Włoch i Holandii. W obydwu tych krajach wzrost dochodów był słabszy od średniej unijnej, w przypadku rolnictwa Holandii bliski zeru. W tych krajach szczególną wagę w tworzeniu wartości produkcji rolniczej mają intensywne produkcje warzyw i owoców wymagająca wysokiego nawożenia. Zwiększenie wartości produkcji tych kierunków, podobnie jak w rolnictwie polskim, było mniejsze aniżeli wzrost kosztów związany z nawożeniem. Te kierunki produkcji charakteryzują się niewielkimi możliwościami substytucji intensywnego nawożenia oraz wysokimi nakładami na energię. Z drugiej strony elastyczność cenowa popytu na te produkty jest większa niż na zboża. W konsekwencji wyższe nakłady na te kierunki produkcji nie przełożyły się na proporcjonalny wzrost cen i dochody producentów. Na poziomie całego sektora rolnego znaczące pogorszenie dochodów miało miejsce w Rumunii oraz Portugalii. W tych krajach wartość produkcji roślinnej utrzymała się na zbliżonym do obserwowanego w 2021 r. poziomie przy istotnie wyższych kosztach nawożenia i energii.

6.2. Dochody gospodarstw rolnych w świetle danych FADN

Dochody gospodarstwa rolnego mają pewną specyfikę w porównaniu z dochodami innych grup ludności, bazującymi na wynagrodzeniach z tytułu stosunku pracy bądź prowadzenia własnej działalności gospodarczej o charakterze nierolniczym. Specyfika ta wynika z następujących przesłanek: sprzężenie gospodarstwa rolnego z gospodarstwem domowym, występowanie dochodu rolniczego w dwójakiej formie (pieniężnej oraz w naturze), zróżnicowane źródła dochodu, wielofunkcyjność dochodu rolniczego (np. produkcyjna, konsumpcyjna, redystrybucyjna).

Niezależnie jednak od specyficznych cech dochodu gospodarstw rolnych jest on podstawową kategorią wynikową, którą producenci rolni otrzymują za zaangażowanie pracy i kapitału, w tym szczególnie ziemi, i stanowi podstawową determinantę ich rozwoju. Ta właściwość znacznie utrudnia pomiar dochodu rolniczego. Niemniej jednak dochód gospodarstwa rolnego, podobnie jak w przypadku wielu innych podmiotów nierolniczych, kształtowany jest przez dwie grupy czynników, a mianowicie przychodów ze sprzedaży, które mogą być uzupełnione dotacjami, oraz wydatków finansowych, na które składają się m.in. koszty materialne i niematerialne, czynsze, podatki itp. Różnica pomiędzy tymi dwoma kategoriami daje w efekcie wynik finansowy rodzinnego gospodarstwa rolniczego. Należy jednak zauważyć, że wielkość dochodu zależy nie tylko od zmian wolumenu produkcji i nakładów, lecz także od charakteru potencjału wytwórczego i efektywności jego wykorzystania. Wśród czynników dochodotwórczych wymienia się również politykę rolną. Nie można również pominąć zależności sytuacji ekonomicznej gospodarstw (w tym osiągniętych dochodów) od ich wielkości ekonomicznej i typu rolniczego (Felczak, 2014; Marcysiak, 2008; Niezgoda, 2009a–b). Ważnym zagadnieniem w rozważaniach nad dochodem rolniczym jest nadal niski

poziom dochodów producentów rolnych na tle innych grup społecznych, co istotnie deprecjonuje ten sektor (Józwiak i in., 2019; Kisielińska, 2018; Niezgoda, 2009a). Ocena dochodów producentów rolnych na poziomie gospodarstwa rolnego, szczególnie zmian czynników dochodotwórczych, stanowi punkt wyjścia do kształtowania polityki rolnej, w tym pożądanej struktury gospodarstw, czy też wdrażania postępu i nowych technik wytwórczych. Kształtowanie i wdrażanie tych zmian byłoby prawie niemożliwe bez rzetelnych i wiarygodnych danych ekonomicznych. Zadanie gromadzenia, przetwarzania, a także analizy tego rodzaju ustrukturyzowanych informacji zostało przypisane Sieci Danych Rachunkowych Gospodarstw Rolnych – FADN. System FADN umożliwia zatem określenie i porównanie dochodów na różnych poziomach agregacji.

Przedmiotem oceny jest analiza dochodów gospodarstw rolnych prowadzących rachunkowość w ramach systemu zbierania i wykorzystywania danych rachunkowych (Polskiego FADN) w roku 2022. Wyniki zostały obliczone na podstawie danych z pola obserwacji gospodarstw rolnych osób fizycznych. W 2022 r. pole obserwacji Polskiego FADN obejmowało 745 974 gospodarstwa. Dodatkowo dla zobrazowania trendu w wynikach osiąganych przez gospodarstwa rolne osób fizycznych FADN odniesiono się do danych z lat 2018–2022. Do analizy wybrano zmienne z wyników standardowych opisujące sytuację ekonomiczną tych gospodarstw, takie jak: dochody gospodarstw rolnych, wysokość dopłat do działalności operacyjnej, wartość produkcji roślinnej i zwierzęcej, koszty prowadzenia działalności rolniczej. Wyniki zostały zaprezentowane dla klas wielkości ekonomicznej (ES6), typów produkcyjnych (TF8) oraz regionów FADN.

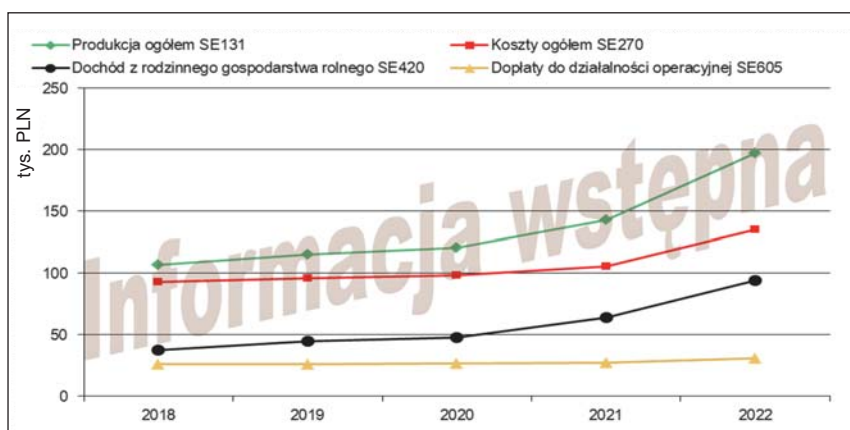
Wyniki wskazują, że w 2022 r. średnia wartość całkowitej produkcji z gospodarstwa rolnego osób fizycznych w Polsce wyniosła 197,0 tys. PLN i w porównaniu z 2021 r. była większa o 37,8% (wykr. 3.). Zwiększenie wartości produkcji w gospodarstwach rolnych było wynikiem zarówno wzrostu wartości produkcji roślinnej o 33,1%, jak również produkcji zwierzęcej o 45,0%, na co wpływ miał wzrost cen produktów roślinnych i zwierzęcych, przy stosunkowo niewielkim wzroście wolumenu produkcji. W odniesieniu do lat wcześniejszych objętych analizą wartość całkowitej produkcji w gospodarstwach rolnych cały czas rosła i wyniosła średnio w badanym okresie 136,5 tys. PLN, najniższy jej poziom 106,7 tys. PLN odnotowano w 2018 roku.

Wyniki odnoszące się do kosztów produkcji ogółem wskazują, że w 2022 r. koszty w analizowanych gospodarstwach FADN ukształtowały się na poziomie 135,1 tys. PLN i były wyższe niż w 2021 r. o 27,8%. Wzrost kosztów był znacząco mniejszy niż wzrost wartości produkcji ogółem (37,8%), co w ostateczności przełożyło się na zwiększenie w 2022 r. dochodów. Analiza dynamiki kosztów oraz produkcji w okresie 2018–2022 (rok 2018 = 100) wskazuje na stały, proporcjonalny wzrost tych wielkości, przy czym produkcja rośnie szybciej aniżeli koszty. Należy bowiem wyraźnie podkreślić, że przyrost kosztów ogółem w badanym okresie (45,4%) był znacząco niższy niż wzrost wartości produkcji ogółem (84,6%). Taka sytuacja przyczyniła się do wzrostu dochodów

w analizowanych gospodarstwach w badanym okresie. Istotny jest jednak fakt, że relacje te są bardzo zmienne. Tendencję tę potwierdzają również wyniki badań GUS-u, które wskazują, że w 2022 r. (rok poprzedni = 100) wskaźnik relacji „nożyc” cen produktów rolnych sprzedawanych do towarów i usług zakupywanych wyniósł 110,0. Niemniej jednak analiza danych z ostatnich lat wskazuje na dużą zmienność tych relacji. O ile np. w latach 2019, 2021 i 2022 wzrostowi cen zakupywanych towarów i usług towarzyszył znacznie większy wzrost cen za sprzedane produkty (w rezultacie wskaźnik relacji cen wyniósł odpowiednio 112,1; 101,7 oraz 110,0), to w latach 2018 oraz 2020 w wyniku spadku cen za sprzedawane produkty rolne wskaźnik relacji cen był niekorzystny dla rolnictwa i wyniósł odpowiednio 94,4 oraz 96,9.

Analiza dochodów gospodarstw rolnych osób fizycznych wskazuje, że w 2022 r. w odniesieniu do 2021 r. nastąpił wyraźny wzrost dochodów z rodzinnego gospodarstwa rolnego o ok. 47,7%, na co wpływ miała głównie korzystna relacja „nożyc” cen, bowiem pozostałe czynniki takie jak np. areał użytków rolnych pozostawały w badanym okresie na prawie niezmiennym poziomie. Biorąc pod uwagę średnioroczną inflację, która w 2022 r. wyniosła 14,4%, można uznać, że realny średnioroczny dochód gospodarstw rolnych osób fizycznych zwiększył się o 29,1%. Patrząc przez pryzmat całego analizowanego okresu równie wysokie wzrosty dochodów (33,8%) odnotowano w roku 2021. Najmniej korzystnie w analizowanym okresie wypada rok 2020, w którym odnotowano stosunkowo niewielkie wzrosty dochodów na poziomie 6,9%, co było wynikiem m.in. niekorzystnych relacji cen artykułów kupowanych i sprzedawanych, jak również wpływu pandemii COVID-19 na relacje rynkowe.

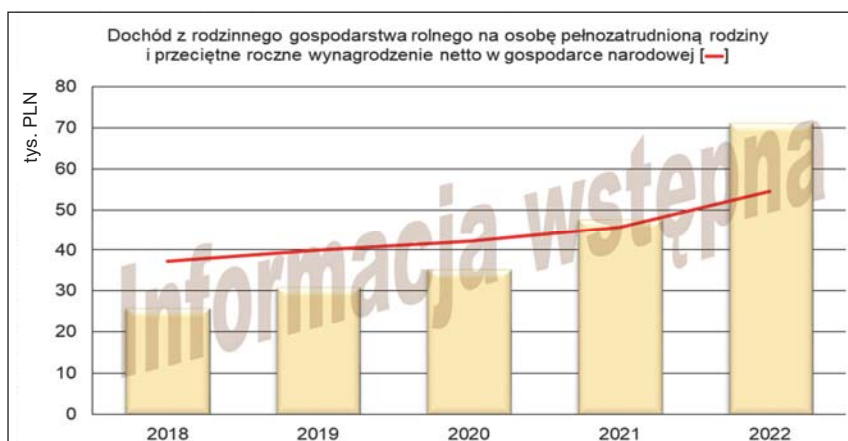
Wykres 3. Średnia wartość produkcji, kosztów, dochodów i dopłat w gospodarstwach rolnych osób fizycznych FADN w latach 2018–2022

Źródło: opracowanie na podstawie danych FADN (2018–2022).

Ważną kategorią pod kątem porównań do innych sektorów gospodarki jest dochód z gospodarstwa rolnego na osobę pełnozatrudnioną rodziny. Analiza wyników dla 2022 r. wskazała na wzrost o 49,2% jego wzrost w stosunku do 2021 r. oraz 2,7-krotny wzrost w stosunku do 2018 r. (wykr. 4). Przyrost dochodu z gospodarstwa rolnego na osobę pełnozatrudnioną rodziny w 2022 r. w odniesieniu do lat wcześniejszych objętych analizą był bardzo wysoki, bowiem w analizowanym okresie (2018–2022) odnotowano zwiększenie na poziomie 14–34%. Przesłankę w kształtowaniu polityki dochodowej w rolnictwie stanowi parytet dochodów rolniczych³. Mając na uwadze lata 2018–2020, widać wyraźnie, że dochody gospodarstw rolnych były niższe od przeciętnego rocznego wynagrodzenia netto w gospodarce narodowej (wykr. 4).

Wykres 4. Dochód z rodzinnego gospodarstwa rolnego na AWU i przeciętne roczne wynagrodzenie netto w gospodarce narodowej w latach 2018–2022

Źródło: opracowanie na podstawie danych FADN (2018–2022).

Jeszcze w 2018 r. dochody rolnicze stanowiły ok. 70% wartości przeciętnego rocznego wynagrodzenia netto w gospodarce narodowej, niemniej jednak relacja ta z roku na rok poprawiała się. Można wnioskować, że sytuacja dochodowa analizowanych gospodarstw rolnych poprawia się, jeśli za punkt odniesienia zostanie przyjęte przeciętne wynagrodzenie netto w gospodarce narodowej. Należy jednak być ostrożnym w formułowaniu takich wniosków, bowiem analiza obejmuje towarowe gospodarstwa rolne o znacznie lepszej strukturze organizacyjnej, mające większe powiązania z rynkiem i osiągające lepsze wyniki produkcyjno-ekonomiczne niż pozostałe gospodarstwa rolne w Polsce. W analizach

³ Oceny parytetu dochodowego dokonano na podstawie dochodów rolniczych przeliczonych na AWU nieopłaconej siły roboczej, które wskazują na opłatę pracy własnej w gospodarstwach. Dochód ten odniesiono do przeciętnego wynagrodzenia netto osoby pracującej w gospodarce narodowej.

tego typu należy również brać pod uwagę obecną sytuację rynkową, zwłaszcza pogarszające się relacje cen, które mogą znacząco zmienić tę korzystną sytuację. Jeśli na to nałożyć trwającą od lutego 2022 r. wojnę w Ukrainie, dążenie Ukrainy do znoszenia przeszkód w handlu i liberalizacji rynku, których konsekwencje odczuwa wiele gałęzi gospodarki, a szczególnie rolnictwo, to sytuacja ta może pogorszyć w kolejnych latach osiągnięte dotychczasowe wyniki. Należy bowiem wyraźnie zaznaczyć, że Ukraina będzie się rozwijać i dążyć do zwiększenia poziomu produkcji w sektorze rolno-spożywczym, chcąc sprzedawać swoje towary na rynki UE. Sytuacja ta będzie jednak powodować presję na ceny polskich produktów rolnych, w związku z czym gospodarstwa w Polsce będą w gorszej pozycji. Powyższe sytuacja może spowodować, że to obserwowane od 2021 r. pozytywne zjawisko zrównania dochodów uzyskiwanych przez rolników z uzyskiwanymi w innych działach gospodarki narodowej może zostać zachwiane.

Tabela 2. Podstawowe kategorie wynikowe w gospodarstwach rolnych FADN w latach 2021–2022 (ceny bieżące, PLN)

Lp.	Wyszczególnienie	2021	2022	2021 = 100
1.	Produkcja ogółem (A+B+C+D)	142 937,7	197 013,5	137,8
	z tego:			
A	Produkcja roślinna	85 306,9	113 507,2	133,1
B	Produkcja zwierzęca	56 714,1	82 261,9	145,0
C	Dopłaty do produkcji roślinnej i zwierzęcej	29 701,4	33 930,3	114,2
D	Pozostała produkcja	916,7	1 244,4	135,7
2.	Zużycie pośrednie	77 558,9	105 663,9	136,2
	w tym:			
	energia	11 431,8	16 222,8	141,9
	nawozy	12 009,0	20 923,0	174,2
	pasze	25 195,1	35 724,2	141,8
3.	Wartość dodana brutto (1-2)	91 383,5	122 955,7	134,5
4.	Amortyzacja	21 481,0	22 246,2	103,6
5.	Wartość dodana netto (3-4)	69 902,5	100 709,5	144,1
6.	Koszty czynników zewnętrznych	6 708,7	7 199,9	107,3
7.	Saldo dopłat i podatków dotyczących działalności inwestycyjnej	720,8	895,6	124,2
8	Dochód z rodzinnego gospodarstwa rolnego (5-6+7)	63 914,6	94 405,2	147,7

Źródło: opracowanie na podstawie danych FADN (2021–2022).

Dla pogłębienia analizy porównano szczegółowe wyniki osiągnięte przez analizowane gospodarstwa rolne w latach 2021–2022. Analiza danych wskazuje, że wartość zużycia pośredniego na gospodarstwo w 2022 r. zwiększyła się o ponad 28 tys. PLN w porównaniu z 2021 rokiem (tj. ok. 36,2%). Wzrost ten

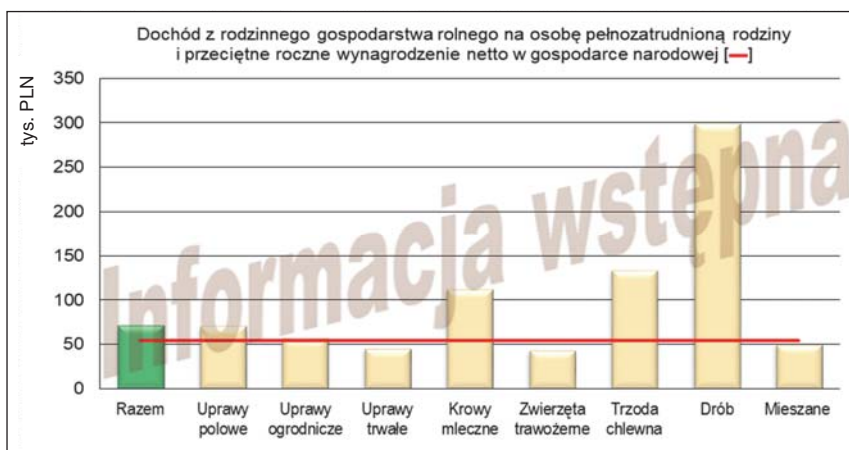
był porównywalny ze zwiększeniem wartości produkcji ogółem, której przyrost w stosunku do 2021 r. wyniósł 37,8% (tab. 2). Z danych wynika, że zwiększenie wartości zużycia pośredniego spowodowane było przede wszystkim zwiększeniem w 2022 r. w stosunku do 2021 r. wartości zużycia nawozów o ok. 74,2% oraz nośników energii i pasz o prawie 42%. Sytuacja ta była spowodowana przede wszystkim wzrostem cen tych istotnych czynników kosztotwórczych. Łączny udział kluczowych nakładów w strukturze zużycia pośredniego zwiększył się bowiem zaledwie o ok. 6%, z 62,7% w 2021 r. do nieco ponad 68,9% w 2022 roku. Reasumując, wśród głównych nośników kosztów w 2022 r. wymienić należy pasze dla zwierząt, które stanowiły 33,8% zużycia pośredniego, w dalszej kolejności nawozy stanowiące 19,8% oraz energię, której udział wyniósł 15,4%. Wśród nich najbardziej dotkliwie odczuwalny był jednak wzrost cen nawozów.

Warto również podkreślić, że w 2022 r. wartość zużycia pośredniego nadal rośnie wolniej aniżeli wartości produkcji ogółem w gospodarstwach rolnych, przy czym różnica ta jest niewielka i wynosi zaledwie 1 pkt proc. Pomimo tej sytuacji nadal gospodarstwa rolne znajdujące się w bazie danych FADN odnotowują wzrost wartości dodanej (o blisko 44,1%) i w konsekwencji wzrost dochodu z rodzinnego gospodarstwa rolnego (o 47,7%). Powyższe wskazuje na potrzebę dokonania głębszej analizy wyników produkcyjno-ekonomicznych gospodarstwa według klas wielkości ekonomicznej oraz typów rolniczych, które wskażą na najbardziej efektywne w 2022 r. typy gospodarstw rolnych.

Przeprowadzona analiza dochodów z rodzinnego gospodarstwa rolnego w odniesieniu do przeciętnego wynagrodzenia netto w gospodarce narodowej dla typów rolniczych w analizowanych gospodarstwach rolnych wskazuje, że tylko gospodarstwa specjalizujące się w chowie zwierząt trawożernych, mieszane oraz zajmujące się uprawami trwałymi nie osiągały parytetu dochodowego w 2022 r. (wykr. 5). Należy dodać, że gospodarstwa te stanowiły ok. 39% badanej populacji. Największy dysparytet dochodowy odnotowano w gospodarstwach specjalizujących się w chowie zwierząt trawożernych, gdzie dochody z rodzinnego gospodarstwa rolnego na osobę pełnozatrudnioną rodziny stanowiły 79,8% przeciętnego rocznego wynagrodzenia netto w gospodarce narodowej. W gospodarstwach specjalizujących się w uprawach trwałych relacja ta wyniosła 84,1%, natomiast w gospodarstwach mieszanych dochody z gospodarstwa rolnego były niewiele niższe niż przeciętne roczne wynagrodzenie netto w gospodarce narodowej i stanowiły ok. 92,9%. Niewielkie różnice pomiędzy przeciętnym rocznym wynagrodzeniem netto a dochodem z rodzinnego gospodarstwa rolnego na AWU (o. 7%) odnotowano w gospodarstwach specjalizujących się w uprawach ogrodniczych, co może wskazywać, że gospodarstwa te mogą mieć w przyszłości problemy z utrzymaniem stabilności finansowej, zwłaszcza że w 2021 r. nie osiągnęły one parytetu dochodowego, a ich sytuacja od wielu lat jest bardzo niestabilna (wykr. 5). Najlepiej radziły sobie gospodarstwa drobiarskie, w których dochód z rodzinnego gospodarstwa rolnego w przeliczeniu na 1 osobę pełnozatrudnioną rodziny był ponad pięciokrotnie wyższy od przeciętnego rocznego

wynagrodzenia netto w gospodarce narodowej (które w 2022 r. wyniosło nieco ponad 54 tys. PLN⁴). Jak wcześniej podkreślono, cała zbiorowość gospodarstw towarowych (oznaczona kolorem zielonym na wykresie 5) znajdująca się w polu obserwacji FADN osiągnęła o ok. 30% wyższe dochody z gospodarstwa rolnego w przeliczeniu na osobę pełnozatrudnioną rodziny w odniesieniu do przeciętnego wynagrodzenia netto w gospodarce narodowej.

Wykres 5. Dochód z rodzinnego gospodarstwa rolnego na AWU i przeciętne roczne wynagrodzenie netto w gospodarce narodowej w 2022 r. w typach rolniczych

Źródło: opracowanie na podstawie szacunku danych FADN (2022).

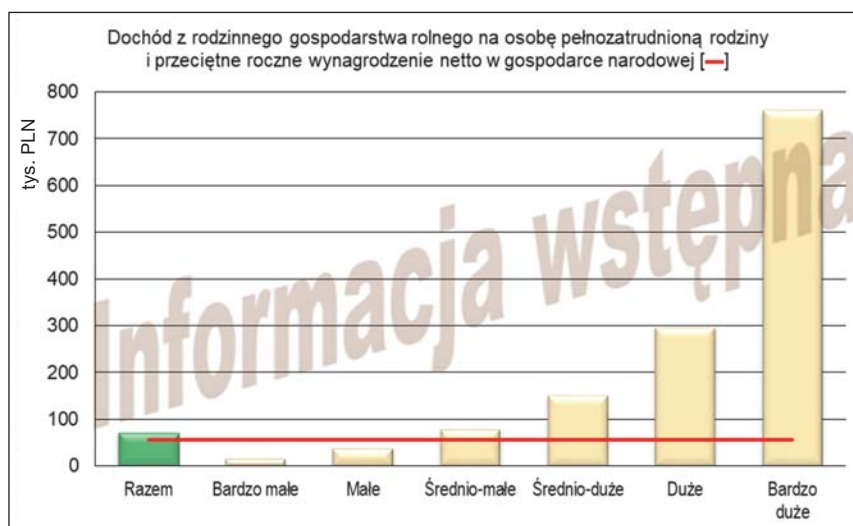
Ocena wyników dla gospodarstw sklasyfikowanych według klas wielkości ekonomicznej wskazuje, że wartość dochodu w przeliczeniu na jednego pełnozatrudnionego członka rodziny wahała się od 17,8 tys. PLN w gospodarstwach bardzo małych do 760,9 tys. PLN w gospodarstwach bardzo dużych (wykr. 6). Im silniejsze były gospodarstwa, tym większa była ich efektywność, wypracowały bowiem nie tylko większy średni dochód z rodzinnego gospodarstwa rolnego (powyżej 1641,3 tys. PLN), ale i na jednostkę pracy własnej. Patrząc poprzez pryzmat dochodu parytetowego w 2022 r., parytet osiągały gospodarstwa średnio-małe i większe, co stanowiło 73,3% badanych gospodarstw Polskiego FADN w 2022 roku. Należy również zauważyć, że wysokość dysparytetu, począwszy od gospodarstw średnio-małych, zwiększa się wraz ze zmniejszaniem się ich siły ekonomicznej. Z danych wynika, że w gospodarstwach bardzo małych w 2022 r. dochody rolnicze stanowiły zaledwie 32,5% przeciętnego rocznego wynagrodzenia netto w gospodarce narodowej. Nieco inaczej wygląda sytuacja w gospodarstwach większych (od średnio-małych do bardzo dużych, które jednak

⁴ Wartość dochodu parytetowego została oszacowana na podstawie danych GUS-u (2021–2022) odnoszących się do przeciętnego wynagrodzenia brutto w sektorze przedsiębiorstw dla lat 2021 i 2022.

w badanej populacji gospodarstwa stanowią zaledwie ok. 27%. Z szacunku wynika, że w gospodarstwach średnio-małych w 2022 r. dochody z gospodarstwa rolnego przewyższyły o ok. 48% wartości przeciętnego wynagrodzenia netto, w gospodarstwach średnio-dużych – prawie trzykrotnie, w dużych – ponad pięciokrotnie, a w gospodarstwach bardzo dużych – prawie 14-krotnie.

Warto również podkreślić, że istotną rolę w gospodarstwach o mniejszej sile ekonomicznej odgrywają dopłaty do działalności operacyjnej, które stanowią dla nich swego rodzaju zaplecze socjalne. Udział dopłat w dochodach bardzo małych i małych gospodarstw rolnych wynosi odpowiednio 69,5% oraz 45,4%. Dla porównania: w gospodarstwach dużych i bardzo dużych wartości te stanowią odpowiednio 20,0 oraz 14,4%. W związku z powyższym od lat toczy się spór o zasadność wsparcia małych podmiotów rolnych, których z jednej strony udział w tworzeniu ekonomicznej wartości dodanej jest niewielki, z drugiej zaś ich rola w utrzymaniu równowagi w rolnictwie jest nie do przecenienia. W literaturze przedmiotu można znaleźć opinie wskazujące na konieczność eliminowania małych gospodarstw w celu efektywniejszego wykorzystania ich zasobów przez gospodarstwa rozwojowe (Kostov i Lingard, 2004; Wiggins i in., 2010). Ścierają się one jednak z poglądami wielu badaczy, którzy wskazują na zasadność dotowania małych gospodarstw rolnych, dzięki któremu możemy ograniczyć problemem niedostatecznych dochodów z innych źródeł czy też zjawisko ubóstwa (Czyżewski i Stępień, 2013; Żmija i Czekaj, 2014). Ponadto małe gospodarstwa rolne wpisują się w ogólną koncepcję zrównoważności, co przemawia za utrzymaniem tego typu gospodarstw rolnych.

Wykres 6. Dochód z rodzinnego gospodarstwa rolnego na AWU i przeciętne roczne wynagrodzenie netto w gospodarce narodowej w 2022 r. w klasach wielkości ekonomicznej

Źródło: opracowanie na podstawie szacunku danych FADN (2022).

Podsumowanie

Większy dochód sektora rolnego w Polsce w 2022 r. w stosunku do 2021 r. to efekt silniejszego zwiększenia wartości produkcji sektora rolnego od wartości zużycia pośredniego. Zwiększona wartość produkcji i zużycia pośredniego to przede wszystkim skutek wzrostu cen zarówno produktów rolnych, jak i podstawowych komponentów zużycia pośredniego. Silniejszy wzrost wartości produkcji od kosztów to także efekt poprawy produktywności: zwiększył się wolumen produkcji przy zmniejszeniu ilości zastosowanych czynników produkcji. Biorąc pod uwagę ogólny wzrost cen, szacuje się, że dochód realny sektora rolnego w 2022 r. był większy w porównaniu z rokiem 2021 o 30%. W ujęciu długookresowym dochód realny z czynników produkcji na pełnopracującego w polskim rolnictwie zwiększył się ponad dwukrotnie w odniesieniu do roku 2010.

Silniejsze od przeciętnego dla UE-27 zwiększenie dochodu zaobserwowano także w: Niemczech, Danii, Luksemburgu, Bułgarii, Francji, Estonii, Austrii i Słowenii. Z kolei najsilniej zmniejszył się dochód (o ponad 10%) w rolnictwie rumuńskim, portugalskim i litewskim. Zmiana dochodowości sektora rolnego państwach członkowskich UE w 2022 r. podyktowana była zmianami cen produktów rolnych i podstawowych środków produkcji, głównie nośników energii i nawozów. W tym świetle zwiększenie zastosowania odnawialnych źródeł energii oraz większa precyzja w stosowaniu nawozów będzie decydowała o konkurencyjności rolnictwa w dłuższym okresie. Obserwowane większe dochody mogą być zatem źródłem finansowania inwestycji prowadzących do oszczędniejszego gospodarowania środkami produkcji.

Analiza podstawowych parametrów ekonomicznych gospodarstw rolnych osób fizycznych dla 2022 r. wskazała, że nastąpiło polepszenie sytuacji ekonomicznej gospodarstw towarowych w Polsce w porównaniu z 2021 rokiem. Dotyczy to szczególnie wzrostu dochodów o ok. 47,7% z rodzinnego gospodarstwa rolnego. Przyczyn tego stanu należy upatrywać w stosunkowo znacznie szybszym wzroście produkcji ogółem w porównaniu z przyrostem kosztów ogółem. Należy jednak pamiętać, że nie jest to tendencja trwała, bowiem relacje te w całym badanym okresie były bardzo zmienne, co potwierdzają również wyniki badań GUS-u. Patrząc przez pryzmat całego analizowanego okresu, równie wysokie wzrosty dochodów (33,8%) odnotowano w roku 2021. Najmniej korzystnie w analizowanym okresie wypada rok 2020, w którym zauważono stosunkowo niewielkie wzrosty dochodów, na poziomie 6,9%, co było wynikiem m.in. niekorzystnych relacji „nożyc cen”, jak również wpływu pandemii COVID-2019 na relacje rynkowe.

Wśród głównych nośników kosztów, których łączny udział w strukturze zużycia pośredniego nieznacznie wzrósł z poziomu 63% w 2021 r. do 64% w 2022 r., najbardziej dotkliwie odczuwalny był wzrost kosztów nawozów, stanowiąc 19,8% zużycia pośredniego. Największym udziałem w tej strukturze charakteryzowały się pasze treściwe, które stanowiły 33,8% zużycia pośredniego, ostatnią pozycję zajmowała natomiast energia, z udziałem na poziomie 15,4%. Wzrost tych pozycji kosztowych (o ok. 42%) nie był jednak tak odczuwalny jak wzrost kosztów

nawozów. Pomimo jednak tak wysokich przyrostów kosztów obserwowany był w roku 2022 stosunkowo wysoki wzrost cen produktów rolnych, który przyczynił się do dalszego intensywnego wzrostu produkcji, a w konsekwencji dalszego wzrostu dochodów. Biorąc jednak pod uwagę znaczny wzrost inflacji, który zaczęto obserwować w 2021 r. i który w roku 2022 osiągnął poziom 14,4%, można założyć, że w kolejnych latach sytuacja ta może pogorszyć się i pomimo stosunkowo wysokiego wzrostu wartości produkcji może nastąpić ograniczanie intensywności gospodarowania, a w konsekwencji zmniejszenie wartości produkcji, która od 2018 r. sukcesywnie rośnie.

Wyniki wstępne wskazują, że podobnie jak w latach poprzednich wystąpiło silne zróżnicowanie dochodów między typami rolniczymi oraz klasami ekonomicznymi gospodarstw. W największym stopniu od pozostałych klas różnią się gospodarstwa silniejsze ekonomicznie, wytwarzające standardową produkcję o wartości równej lub przekraczającej 50 tys. EUR i osiągające ponadprzeciętne dochody z gospodarstwa rolnego. W typach rolniczych najlepiej w tych trudnych warunkach w 2022 r. radziły sobie gospodarstwa specjalizujące się w chowie drobiu, trzody oraz krów mlecznych, w których dochód z gospodarstwa rolnego znacząco przewyższał średni dochód z gospodarstwa rolnego w badanej zbiorowości oraz przeciętne wynagrodzenie netto w gospodarce narodowej. Wyniki wstępne wskazują, że najsłabiej w roku 2022 radziły sobie gospodarstwa specjalizujące się w chowie zwierząt trawożernych, uprawach trwałych oraz gospodarstwa mieszane, które w 2022 r. nie osiągnęły dochodu parytetowego. Sytuacja może być niepokojąca, bowiem gospodarstwa te stanowią ok. 39% badanej populacji. Jeśli do tego zostanie dodana niestabilna w badanym okresie sytuacja dochodowa gospodarstw ogrodniczych oraz polowych, to w najbliższej perspektywie może pojawić się problem zachwiania się stabilności finansowej gospodarstw zajmujących się szeroko pojętą produkcją roślinną.

Silnemu zwiększeniu kosztów nawożenia i energii wykorzystanych w produkcji rolniczej w roku 2022 towarzyszył silny wzrost cen produkcji rolniczej. W efekcie dochody na poziomie sektora rolnego w Polsce zwiększyły się do wcześniej nieobserwowanego poziomu. Podobny mechanizm prowadzący do wzrostu dochodów miał miejsce w większości państw członkowskich decydujących o wielkości produkcji rolniczej w UE. Mechanizm prowadzący do wzrostu dochodów w 2022 r. względem roku 2021 był szczególnie skuteczny w kierunkach produkcji mniej wrażliwych na krótkotrwałe ograniczenie wielkości nawożenia, jak też z dużym udziałem upraw ozimych, gdzie część kosztów związanych z nawożeniem została poniesiona w roku 2021. Przeciętny wzrost cen owoców i warzyw w 2022 r. był niewspółmiernie niższy w stosunku do wzrostu cen nawozów i paliw. W tych sektorach dochody producentów rolnych uległy pogorszeniu. Czynnikiem różnicującym dochody rolników był także termin sprzedaży produktów rolnych z uwagi na znaczny spadek cen zbóż i rzepaku w ostatnim kwartale 2022 roku. Mniejsze nawożenie upraw polowych będzie skutkowało zmniejszeniem plonowania i wielkością produkcji roślinnej w kolejnych latach. Będzie to czynnik sprzyjający wzrostowi cen produktów rolnych, zwłaszcza mając na

uwadze spodziewany wzrost cen zbóż i innych podstawowych produktów rolnych na rynkach światowych. Spodziewane załamanie produkcji zbóż i roślin oleistych bezpośrednio powiązane z działaniami wojennymi Rosji w Ukrainie będzie miało bezpośredni wpływ na kształtowanie cen światowych. Mimo tego rolnictwo ukraińskie może być źródłem zwiększonej podaży podstawowych produktów rolnych, co zakłóci mechanizm wzrostu cen produktów rolnych na rynku unijnym, jak to miało miejsce w pierwszej połowie 2023 roku.

Bibliografia

- Czyżewski, B. i Stępień, S. (2012). Development of Agriculture in Europe in the Context of Changes in Common Agricultural Policy After 2013 – Poland's Point of View. *Roczniki Ekonomiczne Kujawsko-Pomorskiej Szkoły Wyższej w Bydgoszczy*, 5, 99–111. <https://akp.bydgoszcz.pl/rekpsw/renr5>
- FADN. (2018–2022). Wyniki gospodarstw osób fizycznych z pola obserwacji Polskiego FADN za lata 2018–2022. Baza danych FADN.
- Felczak, T. (2014). Czynniki kształtujące wartość uzyskiwanego dochodu z rodzinnego gospodarstwa rolnego. *Roczniki Naukowe Stowarzyszenia Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu*, 16(4), 81–84. <https://rnseria.com/resources/html/article/details?id=172804>
- Główny Urząd Statystyczny (GUS). (2021–2022). *Biuletyn Statystyczny* (lata 2021–2022). <http://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/inne-opracowania/informacje-o-sytuacji-spoeczno-gospodarczej/publikacja,4.html>
- Józwiak, W., Sobierajewska, J., Zieliński, M., Ziętara, W. (2019). Poziom dochodowości pracy a możliwości rozwoju gospodarstw rolnych w Polsce. *Zagadnienia Ekonomiki Rolnej / Problems of Agricultural Economics*, 359(2), 28–42. <https://doi.org/10.30858/zer/109927>
- Kisielińska, J. (2018). Dochody gospodarstwa rolnego a wynagrodzenie z pracy najmniejszej w krajach UE. *Zeszyty Naukowe Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie: Problemy Rolnictwa Światowego*, 18(2), 130–139. <https://doi.org/10.22630/PRS.2018.18.2.40>
- Komisja Europejska. (b.d-a.). Rachunki ekonomiczne dla rolnictwa. Pobrane 30 maja 2023 z https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/AACT_EAA01__custom_6522165/default/table
- Komisja Europejska. (b.d-b.). Rachunki ekonomiczne dla rolnictwa – dochody z działalności rolniczej (wskaźniki A, B, C). Pobrane 8 sierpnia 2023 z https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/AACT_EAA06__custom_7116428/default/table
- Kostov, P. i Lingard, J. (2004). Subsistence Agriculture in Transition Economies: Its Roles and Determinants. *Journal of Agricultural Economics*, 55(3), 565–579. <https://doi.org/10.1111/j.1477-9552.2004.tb00115.x>

- Marcysiak, A. (2008). Wielkość ekonomiczna gospodarstw jako element oceny ich pozycji konkurencyjnej. *Roczniki Naukowe Stowarzyszenia Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu*, 10(2), 169–173.
- Nieżgoda, D. (2009a). Uwarunkowania rentowności gospodarstw rolnych zróżnicowanych pod względem ich wielkości ekonomicznej. *Roczniki Nauk Rolniczych: Seria G – Ekonomika Rolnictwa*, 96(4), 155–165.
- Nieżgoda, D. (2009b). Zróżnicowanie dochodu w gospodarstwach rolnych oraz jego przyczyny. *Zagadnienia Ekonomiki Rolnej / Problems of Agricultural Economics*, 318(1), s. 24–37. <http://www.zer.waw.pl/ZROZNICOWANIE-DOCHODU-W-GOSPODARSTWACH-ROLNYCH-ORAZ-JEGO-PRZYCZYNY,83350,0,1.html>
- Rozporządzenie (WE) nr 138/2004 Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 5 grudnia 2003 r. dotyczące rachunków gospodarczych dla rolnictwa we Wspólnocie. Dziennik Urzędowy Unii Europejskiej, L 033.
- Rychlik, T. i Kosieradzki, M. (1981). *Podstawowe pojęcia w ekonomice rolnictwa*. Państwowe Wydawnictwo Rolnicze i Leśne.
- Wiggins, S., Kirsten, J. i Llambi, L. (2010). The Future of Small Farms. *World Development*, 38(10), 1341–1348. <https://doi.org/10.1016/j.worlddev.2009.06.013>
- Żmija, J. i Czekaj, T. (2014). Społeczny charakter drobnych gospodarstw rolnych. *Zeszyty Naukowe Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie: Problemy Rolnictwa Światowego*, 14(2), 269–278. <https://doi.org/10.22630/PRS.2014.14.2.41>

ROZDZIAŁ 7.

Poziom i jakość życia gospodarstw domowych na wsi

Dla poziomu i jakości życia ludności¹ kluczowe znaczenie mają dochody gospodarstw domowych. Przesądzają bowiem o możliwościach zaspokojenia potrzeb człowieka. Są środkami finansowymi, które mogą być przeznaczone na zakup dóbr i usług. Dochody należą do tzw. kwestii wrażliwych, co wraz z brakiem powszechnego systemu rejestracji dochodów, zwłaszcza w rolnictwie, rodzi trudności w ustaleniu ich poziomu. Dlatego w analizach sytuacji dochodowej gospodarstw domowych dużą wagę nadaje się strukturze źródeł dochodów, tendencji zmian w czasie oraz porównaniom między społeczno-ekonomicznymi grupami gospodarstw, także do miejsca zamieszkania, którym jest miasto albo wieś.

W odniesieniu do mieszkańców wsi na specjalną uwagę zasługuje rolnictwo, które wprawdzie traci na znaczeniu w strukturze ekonomicznej tak w kraju, jak i na wsi, lecz nie można go pominąć w strukturze społecznej i kulturowej. Rolnictwo stanowi też ważny czynnik zróżnicowania dochodów gospodarstw domowych, a przez to także poziomu życia w układzie przestrzennym.

Ocena zmian poziomu i jakości życia² gospodarstw domowych na wsi została przeprowadzona głównie na podstawie danych statystyki masowej, dostępnych w publikacjach Głównego Urzędu Statystycznego (GUS), ale także Eurostatu. Wyniki budżetów gospodarstw domowych pozwalają na ocenę poziomu i jakości życia na stosunkowo wysokim poziomie kompleksowości. Są to badania reprezentacyjne, bazujące na oświadczeniach respondentów. Uwzględniono gospodarstwa domowe rolników na tle pozostałych grup gospodarstw domowych (pracowników, pracujących na własny rachunek poza gospodarstwem indywidualnym,

¹ Według komisji ekspertów ONZ pojęcie „poziomu życia” obejmuje całokształt rzeczywistych warunków życia ludzi oraz stopień materialnego i kulturalnego zaspokojenia potrzeb poprzez strumień dóbr i usług odpłatnych, a także pochodzących z funduszy społecznych (Piasny, 1993). W tym rozdziale przyjęto stosowanie pojęcia „poziom i jakość życia”, co obejmuje łącznie warunki ekonomiczne, materialne i społeczne ludności. Poziom życia został oceniony na podstawie wybranych i dostępnych w publikacjach GUS-u wskaźnikach (Chmielewska i Zegar, 2020).

² Są to badania reprezentacyjne, bazujące na oświadczeniach respondentów.

emerytów i rencistów) oraz mieszkańców wsi na tle mieszkańców miast w okresie 2015–2022, co pozwoliło na zilustrowanie tendencji zmian³.

W badaniach budżetów gospodarstw domowych podstawowym wskaźnikiem determinującym poziom życia jest tzw. dochód rozporządzalny, będący sumą bieżących dochodów gospodarstwa domowego z poszczególnych źródeł pomniejszoną o zaliczki na podatki. W skład dochodu rozporządzalnego wchodzi dochody pieniężne i niepieniężne, w tym spożycie naturalne (towary i usługi konsumpcyjne pobrane na potrzeby gospodarstwa domowego z gospodarstwa indywidualnego w rolnictwie bądź prowadzonej innej działalności gospodarczej na własny rachunek) oraz towary i usługi otrzymane nieodpłatnie. Dochód rozporządzalny przeznaczony jest na wydatki oraz przyrost oszczędności.

Na dochód rozporządzalny składają się dochody z:

- pracy najemnej,
- gospodarstwa indywidualnego w rolnictwie,
- pracy na własny rachunek poza gospodarstwem indywidualnym w rolnictwie,
- świadczeń z ubezpieczeń społecznych (w tym emerytur i rent),
- pozostałych świadczeń społecznych (w tym rodzinnych),
- dochodu z pozostałych źródeł.

W badaniu budżetów gospodarstw domowych GUS wyszczególnia cztery podstawowe społeczno-ekonomiczne grupy gospodarstw domowych. O przynależności do grupy decyduje przeważający dochód (powyżej 50%) osiągnięty przez badane gospodarstwo domowe:

- pracowników – z pracy najemnej,
- rolników – z gospodarstwa rolnego,
- pracujących na własny rachunek – z pracy na własny rachunek poza działalnością rolniczą,
- emerytów i rencistów – z emerytury lub renty (GUS, 2016–2022).

Dochody są istotną determinantą rozwoju i budowania poziomu i jakości życia każdego człowieka. Mają bowiem zasadniczy wpływ na jego decyzje odnośnie do realizacji potrzeb, zarówno podstawowych dla jego egzystencji, tj. żywienia, ubrania i warunków mieszkaniowych, jak i wyższego rzędu, ważnych

³ Badanie budżetów gospodarstw domowych spełnia ważną rolę w analizach poziomu życia ludności. Stanowi podstawowe źródło informacji o przychodach, rozchodach, spożyciu ilościowym żywności oraz o innych aspektach warunków życia określonych grup ludności. Wyniki są jednak obarczone błędami o charakterze nielosowym; dotyczy to zwłaszcza dochodów i niektórych rodzajów wydatków, które są zaniżane. Ze względu na różnice w rozwiązaniach metodologicznych występują rozbieżności między wynikami badania budżetów gospodarstw domowych a danymi makroekonomicznymi. Dlatego też wyniki badania budżetów gospodarstw domowych są wykorzystywane głównie do analiz różnicowania względnego oraz struktury dochodów, wydatków i spożycia przez gospodarstwa domowe, w zależności od cech społeczno-demograficznych oraz innych stosowanych przekrojów, jak np. według klasy miejscowości zamieszkania. (GUS, 2016–2022).

zwłaszcza dla rozwoju całej rodziny, jak m.in. dostęp do korzystania z usług społecznych, w tym z ochrony zdrowia i kształcenia dzieci, oraz do nowoczesnych technologii komunikacyjnych. Ważne są także uczestnictwo w kulturze, wypoczynku, pozycja na rynku pracy, czy stan środowiska przyrodniczego.

W rozdziale został przeanalizowany poziom życia w kontekście dochodów ludności, realizowanych przez nią wydatków oraz subiektywnej oceny ich sytuacji materialnej. Uwzględniono także stan i zmiany infrastruktury technicznej i społecznej na obszarach wiejskich oraz wyposażenie gospodarstw domowych, co pozwoliło na kompleksową ocenę tematu. Analizą objęto wszystkie społeczno-ekonomiczne grupy gospodarstw domowych oraz mieszkańców wsi i miast. Relacje dochodów oraz wydatków pomiędzy powyższymi grupami, jak też zmiany w czasie są istotnym wskaźnikiem zróżnicowania poziomu życia, pozwalającym na wskazanie potrzeb i kierunków zmian na obszarach wiejskich. Wyniki badań są pomocne przy ustalaniu strategii ich gospodarczego, ekonomicznego i społecznego rozwoju, zwłaszcza rozwoju lokalnego.

Analiza i ocena poziomu życia, zwłaszcza zmian sytuacji dochodowej gospodarstw domowych, jest potrzebna i bardzo ważna, gdyż dochody są podstawowym determinantem poziomu i jakości życia. Tymczasem nadal poziom i jakość życia mieszkańców wsi (częściej rodzin rolników niż bezrolnych) są jeszcze niższe aniżeli w mieście oraz niższe w porównaniu z rodzinami utrzymującymi się głównie ze źródeł pozarolniczych. W tym zakresie występuje dysparytet. W sytuacji w miarę powszechnej dostępności do dóbr i usług, od wysokości i możliwości pozyskania dochodów, zależą decyzje o zakupie dóbr i usług dla zaspokojenia potrzeb.

7.1. Poziom, zmiany i relacje dochodów rozporządzalnych gospodarstw domowych na wsi i w mieście

W przypadku ludności wiejskiej wraz z postępem w procesie dezagraryzacji następuje spadek absolutnego i relatywnego znaczenia dochodów rolniczych w ogólnym wolumenie dochodów ludności wiejskiej. Obecnie na wsi przeważa ludność niezwiązana z gospodarstwem rolnym – w 2018 r. stanowiła 65% populacji wiejskiej wobec 35% ludności związanej z gospodarstwem rolnym (GUS, 2020, 2022a). Dwa lata później wskaźnik ludności bezrolnej zwiększył się do 72%, a powiązanej z rolnictwem zmniejszył do 28% (GUS, 2022c). Oznacza to, że dla niemal 3/4 mieszkańców wsi przeważającym źródłem dochodów (powyżej 50%) są dochody ze źródeł pozarolniczych i właściwie od nich coraz częściej zależy wielkość budżetu przeciętnej rodziny wiejskiej.

Początek integracji Polski z Unią Europejską (UE) cechował wysoki dysparytet dochodowy między wsią a miastem. Utrzymywał się on w całym okresie, ale cechowała go tendencja malejąca. W 2015 r. dochody ludności wiejskiej stanowiły 71% dochodów ludności miejskiej, a w 2022 r. więcej – 81%. Dysproporcje dochodowe różnicowała wielkość miast. Dochody mieszkańców

wsi najbardziej odbiegają od dochodów mieszkańców dużych miast (o liczbie mieszkańców 500 tys. i więcej), a najbardziej zbliżone są do dochodów ludności mieszkającej w małych miastach (poniżej 20 tys. mieszkańców) (tab. 1 i 2).

Tabela 1. Dochody rozporządzalne w gospodarstwach domowych według miejsca zamieszkania w latach 2015–2022

Lata	Ogółem	Wieś	Miasta					
			razem	o liczbie mieszkańców (tys.)				
				poniżej 20	20–99	100–199	200–499	500 i więcej
Przeciętne nominalne dochody rozporządzalne miesięczne w PLN na osobę								
2015	1386	1106	1566	1294	1410	1496	1607	2122
2016	1475	1214	1642	1419	1484	1575	1715	2108
2017	1598	1359	1751	1486	1604	1706	1859	2214
2018	1693	1433	1860	1601	1708	1780	1978	2340
2019	1819	1551	1991	1746	1836	1912	2089	2481
2020	1919	1939	2098	1869	1930	2072	2117	2566
2021	2062	1753	2259	1991	2066	2204	2317	2770
2022	2250	1968	2438	2146	2295	2405		2991
Zmiana w procentach								
2021/2015	148,8	158,5	144,2	153,9	146,5	147,3	144,2	130,5
2022/2015	162,3	177,9	155,7	165,8	162,8	brak danych		140,9

Dynamika zmian dotyczy lat 2015–2021 ze względu na połączenie w 2022 r. dwóch grup miast (100–199 oraz 200–499 w jedną grupę 100–499 mieszkańców) – dane nie były porównywalne.

Źródło: opracowanie IERiGŻ PIB na podstawie GUS-u (2016–2023).

W latach 2015–2022 dochód rozporządzalny na jedną osobę na wsi zwiększył się o 58% (w 2022 r. o 78%), a w mieście o 44% (w 2022 r. o 56%). Poprawa relacji dochodów ludności wiejskiej do miejskiej wynikała nadal z wyższego wzrostu dochodów na wsi po akcesji Polski do UE i objęciu Polski wspólną polityką rolną (WPR), chociaż dynamika tego wzrostu zmniejszyła się.

Unijne wsparcie finansowe kierowane było do gospodarstw rolniczych oraz na rozwój obszarów wiejskich. W początkowym okresie wysoki wzrost dochodów na wsi wynikał z wypłacania rolnikom płatności bezpośrednich. W kolejnych latach coraz większego znaczenia nabierało zarobkowanie poza działalnością rolniczą. Następował rozwój pozarolniczych miejsc pracy na wsi. Powstawały one dzięki przedsiębiorczości osób, które zakładały firmy jednoosobowe, jako samozatrudnienie, albo małe lub średnie firmy, m.in. za środki transferowane na wieś w ramach WPR i funduszu spójności. Rozwój przedsiębiorczości wiejskiej miał udział w pozytywnych zmianach ekonomicznych na wsi. Wskazuje na to tendencja wzrostowa podmiotów gospodarki narodowej w rejestrze REGON oraz spadek stopy bezrobocia. Na wsi liczba przedsiębiorstw w rejestrze REGON wzrosła w latach

2015–2020 o 20% (z 1130,7 do 1356,6 tys.), a w przeliczeniu na 1000 ludności o 19% (z 74,0 do 88,3 tys.), chociaż należy uwzględnić, że część z nich mogła być rejestrowana fikcyjnie. Stopa bezrobocia zmniejszyła się z 8,0% w 2015 r. do 3,3% w 2020 r. (GUS, 2022a).

Tabela 2. Relacje dochodów rozporządzalnych w gospodarstwach domowych według miejsca zamieszkania w latach 2015–2022

Lata	Ogółem	Miasta					
		razem	o liczbie mieszkańców (tys.)				
			poniżej 20	20–99	100–199	200–499	500 i więcej
Dochody ludności wiejskiej/dochody ludności miejskiej (%)							
2015	80	71	85	78	74	69	52
2016	82	74	86	84	77	71	58
2017	85	78	91	85	80	73	61
2018	85	77	90	84	81	72	61
2019	85	78	89	84	81	74	63
2020	85	78	88	85	79	77	64
2021	85	78	88	85	79	76	63
2022	87	81	92	86	dane nieporównywalne		66
Zmiana w procentach							
2021/2015	106,3	109,9	103,5	109,0	106,8	110,1	121,1
2022/2015	108,7	114,1	108,2	110,2	b.d.	b.d.	126,9

Źródło: opracowanie IERiGŻ PIB na podstawie GUS-u (2016–2023).

Pomimo szybszego wzrostu dochodów ludności wiejskiej nadal utrzymuje się dysparytet dochodów w relacji do ludności miejskiej. Na dysparytet dochodowy wpływ mają m.in. dochody z działalności pozarolniczej, których wysokość uzależniona jest od lokalizacji miejsca pracy i zajmowanego stanowiska oraz liczebności rodziny. Instytucje oferujące korzystne stawki płacowe zlokalizowane są w miastach, głównie dużych. Z uwagi na malejący udział dochodów z gospodarstwa rolnego w ogólnym dochodzie rodziny wiejskiej część domowników, aby ten dochód poprawić, poszukuje pozarolniczego źródła zarobkowania albo w miejscu zamieszkania, albo poza nim. Wysokość wkładu finansowego do wspólnego budżetu zależy wtedy od pobieranego przez nich wynagrodzenia. Osoby przybywające ze wsi do dużych miast w poszukiwaniu pracy, częściej znajdują zatrudnienie na nisko opłacanych stanowiskach robotniczych, w których łatwiej znaleźć wolne miejsce pracy (Chmielewska i Zegar, 2022). Są to zazwyczaj oferty m.in. dla sprzątaczk, pomocy kuchennej, sprzedawcy, magazyniera, kasjera, pomocniczego personelu medycznego, pracowników na budowie. Są to zawody, do których wykonywania wystarczy wykształcenie podstawowe, zawodowe lub średnie. Znacznie trudniej jest znaleźć pracę w zawodach, w których jest

więcej zgłoszeń chętnych do zatrudnienia niż ofert pracy. Są to miejsca pracy m.in. dla specjalistów do spraw sieci komputerowych, marketingu i handlu, programistów, ekonomistów, czy stanowiska kierownicze. Te miejsca pracy łączą się ze znacznie wyższym uposażeniem, ale wymagają wyższego wykształcenia, ukończenia specjalistycznych kursów podyplomowych, znajomości języków obcych, głównie angielskiego, oraz doświadczenia zawodowego na kierowniczym stanowisku (Urząd Pracy m.st. Warszawy, 2022).

Mieszkańcy wsi mają gorsze możliwości zatrudnienia w dobrze płatnych zawodach głównie ze względu na niższy niż mieszkańcy miast poziom wykształcenia. W 2021 r. wykształcenie wyższe posiadało na wsi – 14,2% osób w wieku 16 lat i więcej wobec średnio w mieście – 33,2% (w dużych miastach o liczbie mieszkańców 500 tys. i więcej – 53,8%, w małych poniżej 20 tys. mieszkańców – 23,0%). Niższe wykształcenie ludności wiejskiej powoduje, że znajdują oni zatrudnienie w gorzej płatnych zawodach. Tym samym wnoszą niski wkład finansowy do wspólnego budżetu domowego. Nierówności dochodowe były również związane z większą liczbą osób wchodzących w skład gospodarstw domowych wiejskich. Przeciętna rodzina wiejska jest liczniejsza niż miejska. W 2021 r. przeciętna rodzina wiejska liczyła 2,91 osób, w tym rolnicza 3,26 osób, natomiast miejska 2,23 osoby, w tym w miastach dużych 2,14 osób, a w miastach małych 2,34 osób (GUS, 2023).

7.2. Poziom, zmiany i relacje dochodów rozporządzalnych według grup społeczno-ekonomicznych gospodarstw domowych

W latach 2015–2022 gospodarstwa domowe rolników cechowała najwyższa dynamika wzrostu dochodu rozporządzalnego w przeliczeniu na 1 osobę w porównaniu z pozostałymi grupami społeczno-ekonomicznymi gospodarstw domowych. W tych latach dochody rolników wzrosły o 77%, pracowników o 39%, emerytów i rencistów o 32%, pracujących na własny rachunek o 29%, średnio w kraju o 38% (tab. 3).

W 2021 r. przeciętny miesięczny dochód rozporządzalny w gospodarstwach domowych rolników w przeliczeniu na 1 osobę wynosił 2008 PLN i był niższy w porównaniu z pozostałymi grupami gospodarstw domowych, i stanowił: 98% dochodów pracowników (75% w 2015 r.), 81% pracujących na własny rachunek (60% w 2015 r.), 98% emerytów i rencistów (73% w 2015 r.) oraz 97% dla ogółu gospodarstw domowych w kraju (75% w 2015 r.). W 2022 r. przeciętny miesięczny dochód rozporządzalny w gospodarstwach domowych rolników w przeliczeniu na jedną osobę wynosił 2328 PLN i był niższy tylko w porównaniu z pracującymi na własny rachunek, stanowił 92% ich dochodów. W porównaniu z pozostałymi grupami był wyższy o 3% od dochodów pracowników, o 4% od emerytów i rencistów oraz o 3% od ogółu gospodarstw domowych w kraju.

Tendencja wzrostowa udziału dochodów gospodarstw domowych rolników w dochodach pozostałych grup gospodarstw domowych, która wystąpiła w latach 2015–2022, wskazuje na istotną ekonomiczną konwergencję dochodową gospodarstw domowych rolników względem pozostałych grup społeczno-ekonomicznych gospodarstw domowych, o czym zdecydowała najwyższa dynamika wzrostu dochodów rolniczych. Ta tendencja wzrostowa utrzymała się w badanym okresie, ale jej dynamika została spowolniona. Ma to wpływ na utrzymywanie się dysparytetu dochodowego gospodarstw domowych rolników wobec pozostałych społeczno-ekonomicznych grup gospodarstw.

Tabela 3. Poziom i relacje dochodów rozporządzalnych w gospodarstwach domowych w przeliczeniu na 1 osobę według grup społeczno-ekonomicznych w latach 2015–2022

Lata	Ogółem	Rolnicy	Pracownicy	Pracujący na własny rachunek	Emeryci i renciści	Ogółem	Pracownicy	Pracujący na własny rachunek	Emeryci i renciści
	przeciętne miesięczne nominalne dochody rozporządzalne (PLN/osobę)					dochody rolników/dochody pozostałych grup gospodarstw (%)			
2015	1386	1046	1387	1739	1438	75	75	60	73
2016	1475	1151	1495	1792	1499	78	77	64	77
2017	1598	1608	1575	1919	1579	101	98	82	100
2018	1693	1579	1703	2012	1683	93	93	79	94
2019	1819	1666	1832	2174	1819	92	91	77	92
2020	1919	1853	1934	2238	1894	97	96	83	98
2021	2062	2008	2048	2487	2051	97	98	81	98
2022	2250	2328	2251	2540	2239	103	103	92	104
Zmiana w procentach						Różnica w pkt proc.			
2021/2015	148,8	192,0	147,6	143,0	142,6	22	23	21	25
2022/2015	162,3	222,6	162,3	146,1	155,7	28	28	32	31

Źródło: opracowanie IERiGŻ PIB na podstawie GUS-u (2016–2023).

Znaczący udział we wzroście dochodów rolników ma finansowe wsparcie rolnictwa ze środków Unii Europejskiej, realizowane niezmiennie od momentu przystąpienia Polski do Wspólnoty. Najbardziej powszechnym instrumentem wspierającym przedsiębiorców rolnych są przede wszystkim dopłaty w ramach systemów wsparcia bezpośredniego. O przyznanie płatności bezpośrednich w ramach kampanii na rok 2021 ubiegało się 1,3 mln rolników. Rok 2021 był siódmym z kolei rokiem stosowania systemu płatności bezpośrednich, który został ustanowiony rozporządzeniem Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) nr 1307/2013. Krajowym aktem prawnym mającym zastosowanie jest m.in. ustawa z dnia 5 lutego 2015 r. o płatnościach w ramach systemów wsparcia bezpośredniego. Wsparcie bezpośrednie wykorzystywane jest przez polskich

rolników w zależności od wielkości oraz wyników produkcyjnych gospodarstwa na pokrycie bieżących kosztów produkcji, modernizacji gospodarstw, finansowania inwestycji i wprowadzania innowacji⁴. Dla wielu gospodarstw stanowi także dodatkowy element zasilający budżety domowe (GUS, 2022b).

Należy jednak odnotować, że chociaż lata 2015–2022 cechowała tendencja malejąca w zakresie dysproporcji dochodów rolników względem pozostałych grup gospodarstw domowych, to w relacjach tych występowały wahania, będące skutkiem głównie zmienności dochodów rolniczych. Zmienność tę określały wahania produkcji rolniczej i jej opłacalności, na co wpływ mają m.in. czynniki pogodowe i koniunkturalne. W szczególności lata 2015 i 2016 były niekorzystne dla rolnictwa ze względu na spadek cen większości produktów rolnych spowodowany wysoką podażą surowców (przede wszystkim zwierzęcych w 2015 r.) w warunkach dekonunktury i spadku cen na światowych rynkach rolnych m.in. ze względu na embargo rosyjskie na przywóz żywności z UE, w tym z Polski (embargo utrzymało się w 2016 r.). Od 2016 r., z wyjątkiem 2019 r., rejestrowano systematyczny wzrost wartości produkcji globalnej w cenach stałych. Na wynik produkcji globalnej w 2020 r. wpływ miał wzrost produkcji roślinnej oraz zwierzęcej. W 2021 r. wartość globalnej produkcji rolniczej w cenach bieżących wzrosła w stosunku do 2020 r. o 6,5% w wyniku wzrostu produkcji roślinnej o 8,3% oraz produkcji zwierzęcej o 4,6%. Natomiast w cenach stałych odnotowano spadek w globalnej produkcji rolniczej o 4,5% – o spadku zadecydowało zmniejszenie wartości produkcji zwierzęcej (o 8,3%) i roślinnej (o 0,8%). Na wielkość globalnej produkcji rolniczej wpłynęły, poza zmianami wolumenu produktów pochodzenia roślinnego i zwierzęcego, zmiany cen produktów rolnych skorelowane z krajową podażą i zmianami cen zachodzącymi na zagranicznych, przede wszystkim unijnych rynkach rolnych (GUS, 2022b).

W 2021 r. notowany był znaczny wzrost cen wszystkich podstawowych środków produkcji dla rolnictwa. Wskaźnik relacji cen („nożyce cen”) był mniej korzystny dla rolnictwa niż przed rokiem i wyniósł dla produktów rolnych sprzedawanych do towarów i usług zakupywanych 87,2 (w 2020 r. wynosił 96,9), a dla produktów rolnych sprzedawanych do towarów i usług zakupywanych na cele bieżącej produkcji rolniczej i inwestycyjne 83,3 (w 2020 r. 97,5) (GUS, 2022b, 2022c).

⁴ W roku 2021 realizowane w Polsce dopłaty bezpośrednie, o które mogli ubiegać się producenci rolni, obejmowały: jednolitą płatność obszarową, płatność za zazielenienie (dotyczącą działań rolniczych korzystnych dla klimatu i środowiska), płatność dla młodych rolników, płatność dodatkową (redystrybucyjną), płatności związane z produkcją zwierzęcą (bydło, krowy, owce, kozy), płatności do powierzchni upraw (buraków cukrowych, ziemniaków skrobiowych, truskawek, chmielu, roślin strączkowych na ziarno, roślin pastewnych, pomidorów, lnu, konopi włóknistych), płatności w ramach przejściowego wsparcia krajowego (płatności niezwiązane do tytoniu). Podmiotem wdrażającym powyższe instrumenty pomocy finansowanej i jednocześnie agencją płatniczą, w imieniu resortu rolnictwa jest Agencja Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa (ARiMR), która w latach 1994–2021 wypłaciła beneficjentom środki finansowe w wysokości 403,5 mld PLN, w tym 25,8 mld PLN w roku 2021 (GUS, 2022b).

Dobra koniunktura w rolnictwie ma wpływ na poprawę sytuacji dochodowej gospodarstw domowych rolników, w których – jak wynika z definicji GUS-u – powyżej 50% ich dochodu rozporządzalnego stanowią dochody z rolnictwa. Zwiększa się także znaczenie rodzin rolniczych w relacji do rodzin bezrolnych w kształtowaniu się poziomu ogólnych dochodów ludności wiejskiej. Dobra koniunktura w rolnictwie ma znaczenie dla kształtowania się bezpieczeństwa żywnościowego, które coraz bardziej ma wpływ na poziom i jakość życia. Przyczynia się bowiem do kreowania pozytywnych nawyków żywieniowych ludności i formowania współczesnych stylów życia.

Oprócz prostych wskaźników bezpieczeństwa żywnościowego opierających się na stopniu pokrycia produkcją krajową popytu krajowego na podstawowe produkty rolnictwa coraz większego znaczenia nabierają wskaźniki złożone, tj. uwzględniające także aspekty jakości i dostępności żywności. Przykładem takiego wskaźnika jest Światowy Indeks Bezpieczeństwa Żywnościowego – GFSI (Global Food Security Index)⁵. W 2021 r., w 10. edycji badania GFSI, Polska pod względem bezpieczeństwa żywnościowego zajęła 20. miejsce z oceną na poziomie 75,0 pkt wobec 25. miejsca przed rokiem (73,5 punktów). Pierwsze miejsce, podobnie jak w roku poprzednim, zajmowała Finlandia z oceną 82,7. Na tle światowym poziom bezpieczeństwa żywnościowego Polski wyraźnie się zwiększył w porównaniu z innymi krajami, przy niewielkiej poprawie wartości Indeksu Bezpieczeństwa Żywności. Wielkość produkcji rolnej wraz z rozwiniętym przemysłem spożywczym pozwala na eksportowanie produktów rolno-żywnościowych bez szkody dla konsumentów krajowych i nie obniża poziomu ich życia (GUS, 2022b).

⁵ Wskaźnik ten jest wypadkową wskaźników cząstkowych charakteryzujących takie aspekty bezpieczeństwa żywnościowego jak przystępność (*affordability*), dostępność (*availability*), jakość i bezpieczeństwo (*quality and safety*) żywności oraz zasoby naturalne i odporność (*natural resources & resilience*). Ocena dostępności żywności obejmuje takie wskaźniki szczegółowe jak dynamikę kosztów produkcji żywności, poziom dochodów oraz programy wsparcia konsumentów i dostępność do programów finansowania działalności rolniczej. Z kolei dostępność do żywności jest analizowana przez pryzmat między innymi wspomnianego pokrycia zapotrzebowania energetycznego społeczeństwa dostępną żywnością, korzystaniem z pomocy żywnościowej, wydatków na badania i rozwój w naukach rolniczych, wahań wielkości produkcji rolniczej oraz poziomu rozwoju infrastruktury wykorzystywanej do magazynowania i transportu surowców żywnościowych. Jakość i bezpieczeństwo żywności jest wypadkową oceny jakościowej rządowych programów w zakresie promowania i wdrażania zalecanych wzorców żywieniowych, systemów służących kontroli jakości żywności oraz zróżnicowania diety, dostępności do wody pitnej i możliwości właściwego przechowywania żywności przez konsumentów. W zakresie oceny zasobów naturalnych i odporności brane są pod uwagę podatność produkcji na szkody i prawdopodobieństwo wystąpienia zjawisk o charakterze katastroficznym, zagrożenia dla produkcji związane z degradacją zasobów przyrodniczych, uzależnienie od importu żywności, stres demograficzny oraz polityka adaptacji rolnictwa do niekorzystnych warunków prowadzenia produkcji rolniczej (GUS, 2022b).

Inną kwestią mającą znaczenie dla kształtowania poziomu życia ludności wiejskiej są potencjalne i faktyczne skutki klęsk naturalnych i żywiołowych, jak ostatnio pandemia COVID-19. Nadal stawiane są przez badaczy pytania dotyczące wpływu pandemii COVID-19 na sytuację gospodarstw rolnych. W odpowiedzi na te pytania 25,6% rolników stwierdziło nieznaczny wpływ, a 9,7% wskazało na zagrożenie stabilności gospodarstwa jako konsekwencji COVID-19 (GUS, 2022b).

Znaczenie dla wysokości dochodów gospodarstw rodzin rolniczych ma także skala produkcji związana z obszarem użytków rolnych. Uzależnienie wielkości produkcji od warunków atmosferycznych, cen produktów rolnych, sytuacji na rynkach międzynarodowych, cen środków produkcji, a także bieżącej sytuacji na rynku krajowym powodują znaczne wahania skali produkcji w ujęciu rocznym. Według wyników Powszechnego Spisu Rolnego 2020 w czerwcu 2020 r. w Polsce było 1,3 mln gospodarstw rolnych użytkujących 14,5 mln użytków rolnych w dobrej kulturze rolnej i utrzymywano 10 179,0 tys. szt. dużych zwierząt gospodarskich (GUS, 2022d).

Wysoki udział gospodarstw małych (do 20 ha) w ogólnej liczbie gospodarstw rolnych w Polsce przy niskiej dynamice wzrostu powierzchni ich użytków rolnych ma również duże znaczenie dla kształtowania poziomu życia rodzin rolniczych. Większość gospodarstw domowych rolników objętych badaniami budżetów cechuje mały obszar użytków rolnych gospodarstw rolnych. Znaczna część tych gospodarstw wykazuje się niskim potencjałem ekonomicznym i niską efektywnością produkcji, co rzutuje na niższy poziom ogólnego budżetu, którym dysponuje rodzina. Sprzyja to wzrostowi zainteresowania samozaopatrzeniem, głównie żywnościowym. Co dziesiąte gospodarstwo domowe z użytkownikiem gospodarstwa indywidualnego przeznacza wytworzone produkty rolne wyłącznie na samozaopatrzenie żywieniowe. Jednocześnie zmieniły się nawyki żywieniowe oraz przyczyny prowadzenia nietowarowej produkcji. Dawniej w większości przypadków było to istotne uzupełnienie niskich dochodów ludności wiejskiej, szczególnie gospodarstw domowych emerytów. Obecnie coraz częściej są to powody natury ekologicznej, zdrowotnej lub hobbystycznej (GUS, 2022d).

7.3. Struktura dochodów ze względu na źródła pochodzenia

7.3.1. Struktura dochodów mieszkańców wsi i miast

W przeszłości o dochodach ludności wiejskiej decydowało rolnictwo. Obecnie dochody z działalności rolniczej w coraz mniejszym stopniu określają dochody mieszkańców wsi, co jest bezpośrednim skutkiem postępującego procesu

dezagrarnizacji, czego wyrazem jest spadek liczby indywidualnych gospodarstw rolnych. Tylko w latach 2015–2020 (brak danych za 2021 r.) liczba takich gospodarstw zmniejszyła się z 1409,6 do 1317,4 tys., czyli ubyło 7% gospodarstw (GUS, 2022c).

Gospodarstwa domowe z użytkownikiem gospodarstwa rolnego stanowią około 27% ogółu gospodarstw domowych na wsi (9% ogółu gospodarstw domowych w kraju), przy czym gospodarstwa domowe rolników stanowią około 8% gospodarstw domowych na wsi (2,7% w kraju) (Chmielewska i Zegar, 2022).

Dochody ze źródeł pozarolniczych w dominującym stopniu przesadzają o dochodach mieszkańców wsi – od nich coraz częściej zależy wielkość budżetu przeciętnej rodziny wiejskiej. Dobitnie wskazuje na to struktura źródeł dochodów wiejskich gospodarstw domowych – także tych związanych z użytkowaniem gospodarstwa rolnego.

W kształtowaniu sytuacji dochodowej rodzin wiejskich rośnie znaczenie pracy najemnej. Jej udział w strukturze dochodów gospodarstw domowych wiejskich jest najwyższy, chociaż w latach 2015–2022 wykazywał lekką tendencję wzrostową (z 50,3 do 50,8%). Tendencję wzrostu udziału dochodów z pracy najemnej w strukturze dochodów ludności wiejskiej wzmacnia migracja z miast na wieś, której kierunek uległ odwróceniu. Struktura dochodów zmienia się wraz ze zmianą kierunków migracyjnych⁶. Ostatnio coraz więcej osób zamożnych, zatrudnionych na dobrze płatnych stanowiskach w mieście, przedstawiciele wolnych zawodów oraz pobierający wysokie emerytury, zaczęło wybierać wieś jako miejsce zamieszkania, ze względu m.in. na walory środowiskowe. Mieszkanie na wsi stało się modne, a jednocześnie jest tańsze niż w mieście. Wybierają je także młode małżeństwa, których nie stać na znacznie droższe mieszkanie w mieście. Nowi „osadnicy” na obszarach wiejskich zwiększają udział dochodów ze źródeł pozarolniczych w strukturze dochodów ogółem mieszkańców wsi.

W latach 2015–2022 znaczenie pracy na własny rachunek utrzymało się na zbliżonym poziomie (od 7,4 do 8,3%). Udział dochodów z działalności rolniczej cechował wzrost w latach 2015–2017 z 9,5 do 12,0%, a następnie wystąpił spadek do 9,5% w 2021 r. i niewielki wzrost do 9,6% w 2022 roku. Mimo poprawy dochodowości w rolnictwie relatywnie zmniejszyło się w gospodarstwach domowych wiejskich znaczenie pracy w rolnictwie (tab. 4).

⁶ W początkowych latach po drugiej wojnie światowej (1952–1960) więcej osób migrowało ze wsi do miast niż z miast na wieś. Od 2001 r. nastąpiło odwrócenie kierunku migracji. W latach 2015–2021 saldo migracji na wieś było dodatnie, natomiast do miast – ujemne. W 2021 r. saldo dodatnie na wsi wyniosło +49,2 tys. osób, natomiast ujemne w mieście (–49,2 tys. osób) (GUS, 2022e).

Tabela 4. Struktura dochodów rozporządzalnych gospodarstw domowych na wsi i w mieście w latach 2015–2022 (%)

Lata	Praca najemna		Praca na własny rachunek		Działalność rolnicza		Świadczenia społeczne		Pozostałe	
	wieś	miasto	wieś	miasto	wieś	miasto	wieś	miasto	wieś	miasto
ogółem wieś = 100% oraz ogółem miasto = 100%										
2015	50,3	56,6	7,4	9,2	9,5	0,3	29,0	28,4	3,8	5,5
2016	48,5	54,8	7,1	9,0	9,3	0,4	31,9	30,8	3,2	5,0
2017	46,7	54,7	7,1	9,1	12,0	0,4	31,4	31,2	2,8	4,6
2018	47,6	55,0	7,4	9,4	10,6	0,4	31,5	31,1	2,9	4,1
2019	47,7	53,8	7,4	9,9	9,7	0,2	33,7	31,9	1,5	4,2
2020	48,9	55,1	7,4	9,9	9,6	0,2	32,3	32,2	1,8	2,6
2021	49,6	54,6	8,3	10,8	9,5	0,3	31,0	31,7	1,6	2,6
2022	50,8	55,6	8,3	10,4	9,6	0,3	29,4	31,9	1,9	1,8

Źródło: opracowanie IERiGŻ PIB na podstawie GUS-u (2016–2023).

Odnotowano natomiast wzrost odsetka dochodów z ubezpieczeń społecznych (z 29,0 do 29,4%)⁷.

Dochód z pracy najemnej dominuje również w strukturze dochodów rozporządzalnych przeciętnego gospodarstwa domowego miejskiego. W latach 2015–2022 udział dochodów z tego źródła zmalał (z 56,6 do 55,6%), ze świadczeń wzrósł z 28,4 do 31,9%. Odpowiada to tendencji zmian w strukturze wiekowej ludności – zwiększania się udziału osób w wieku emerytalnym. Wzrósł także udział dochodów z pracy na własny rachunek (z 9,2 do 10,4%). W budżecie rodziny miejskiej niewielką rolę odgrywa dochód rolniczy – jego udział w całym okresie utrzymywał się na zbliżonym poziomie (między 0,4 i 0,2%).

7.3.2. Struktura dochodów w gospodarstwach domowych rolników

W gospodarstwach domowych od wielu lat zmienia się struktura dochodów. Charakterystyczną cechą tych zmian są wahania wielkości udziału poszczególnych źródeł dochodów w dochodach ogółem (tab. 5). W ogólnym budżecie rodziny odnotowano w 2022 r. w porównaniu z 2015 r. niewielki spadek udziału dochodów z pracy najemnej oraz równie niewielki wzrost udziału z pracy na własny rachunek i z pracy na roli. Natomiast znacznie zwiększył się udział świadczeń, na co znaczący wpływ miało wypłacanie od 2016 r. świadczenia Rodzina 500 plus. Wskazuje na to wysoki wzrost udziału świadczeń w dochodach w 2016 r. w stosunku do 2015 roku⁸.

⁷ Na dochód ze świadczeń składa się dochód ze świadczeń z ubezpieczeń społecznych (w tym z emerytur i rent) oraz dochód z pozostałych świadczeń społecznych i wychowawczych (w tym z zasiłków dla bezrobotnych oraz 500 plus).

⁸ Program Rodzina 500 plus ruszył 1 kwietnia 2016 roku. Początkowo zakładał wypłatę świadczenia w wysokości 500 PLN, bez kryterium dochodowego, na drugie i kolejne dzieci do ukończenia przez nie 18. roku życia (Gazeta Prawna, 2023).

**Tabela 5. Struktura dochodów rozporządzalnych
w społeczno-ekonomicznych grupach gospodarstw domowych (%)**

Źródła dochodu rozporządzalnego	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Gospodarstwa domowe ogółem								
Z pracy najemnej	54,7	52,8	52,1	52,6	51,8	53,0	53,0	53,9
Z pracy na własny rachunek	8,7	8,4	8,4	8,7	9,1	9,1	10,0	9,6
Z gospodarstwa indywidualnego w rolnictwie	3,2	3,3	4,2	3,8	3,4	3,3	3,3	3,6
Ze świadczeń	28,7	31,1	31,2	31,2	32,1	32,2	31,5	30,8
Pozostałe dochody	4,7	4,4	4,1	3,7	3,6	2,4	2,2	2,1
Gospodarstwa domowe rolników								
Z pracy najemnej	13,9	13,3	10,3	11,3	11,5	10,7	10,7	10,5
Z pracy na własny rachunek	1,4	1,1	1,1	1,1	0,9	0,8	1,0	1,1
Z gospodarstwa indywidualnego w rolnictwie	65,1	62,2	68,2	66,6	65,7	68,4	70,4	69,5
Ze świadczeń	17,1	21,4	18,7	19,4	20,6	19,6	17,0	17,8
Pozostałe dochody	2,5	2,0	1,7	1,6	1,3	0,5	0,9	1,1
Gospodarstwa domowe pracowników								
Z pracy najemnej	84,5	81,5	80,8	80,8	80,3	80,3	80,6	80,8
Z pracy na własny rachunek	1,8	1,7	1,6	1,8	1,8	1,7	1,7	1,8
Z gospodarstwa indywidualnego w rolnictwie	0,2	0,3	0,0	0,3	0,0	0,0	0,0	0,0
Ze świadczeń	9,5	12,6	13,9	13,8	14,7	16,0	15,6	15,5
Pozostałe dochody	4,0	3,9	3,7	3,3	3,2	2,0	2,1	1,9
Gospodarstwa domowe pracujących na własny rachunek								
Z pracy najemnej	17,0	17,3	17,4	17,2	16,9	17,1	16,4	17,8
Z pracy na własny rachunek	72,9	69,8	69,0	69,5	68,3	68,1	70,6	68,1
Z gospodarstwa indywidualnego w rolnictwie	0,3	0,7	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Ze świadczeń	6,0	9,1	10,7	10,5	11,7	12,7	11,6	12,9
Pozostałe dochody	3,8	3,1	2,9	2,8	3,1	2,1	1,4	1,2
Gospodarstwa domowe emerytów i rencistów								
Z pracy najemnej	8,9	8,6	8,8	8,9	8,6	8,4	8,6	8,6
Z pracy na własny rachunek	0,9	0,8	1,0	1,1	0,8	1,0	1,0	1,0
Z gospodarstwa indywidualnego w rolnictwie	0,3	0,4	0,3	0,1	0,0	0,0	0,2	0,0
Ze świadczeń	86,3	86,5	86,4	86,4	87,2	88,3	88,1	88,2
Pozostałe dochody	3,6	3,7	3,5	3,5	3,4	2,3	2,1	2,2

Źródło: GUS (2016–2023).

W 2015 r. dochody rodziny rolniczej pochodziły w 65,1% z gospodarstwa indywidualnego w rolnictwie. W 2021 r. odnotowano wzrost do 70,4%, a w 2022 r. niewielki spadek do 69,5%. Nie był to jednak stały wzrost, gdyż w tym okresie występowały wahania wartości tego wskaźnika. Udział dochodów ze świadczeń kształtował się od 17,1% w 2015 r. do 17,0% w 2021 r. i 17,8% w 2022 r., ale w tym okresie występowały wahania (najwyższy udział odnotowano w 2016 r. – 21,4%). W pozycji „świadczenia ogółem” zwraca uwagę wzrost udziału „zasiłków i innych świadczeń wychowawczych”. Wiąże się to przede wszystkim z większą liczbą dzieci w rodzinach wiejskich i wypłatami w ramach programu 500 plus, który przyczynił się do znacznej poprawy sytuacji ekonomicznej wielu rodzin. Świadczenia społeczne mają znaczący wkład w tworzenie budżetu gospodarstw domowych rolników. Natomiast tendencję malejącą wykazywał udział dochodów z pracy najemnej (spadek z 13,9 do 10,7% i 10,5% w 2022 r.) oraz pracy na własny rachunek (spadek z 1,4 do 1,0 i 1,1%).

Dla rodzin pracowników podstawowym źródłem jest praca najemna. Jej wkład w ogólny budżet rodziny zmniejszył się i kształtował na poziomie (84,5% w 2015 r., 80,6% w 2021 r. i 80,8% w 2022 r.). Także w rodzinach utrzymujących się z pracy na własny rachunek malało znaczenie głównego źródła dochodu, gdyż w latach 2015–2022 odnotowano jego spadek z 72,9 w 2015 r. do 70,6% w 2021 r. i 68,1% w 2022 roku. Najmniejsze zmiany strukturalne odnotowano w gospodarstwach domowych emerytów i rencistów, dla których w blisko 90% podstawowym źródłem utrzymania są świadczenia emerytalne, rentowe i społeczne. W tej grupie gospodarstw występują znaczne dysproporcje w poziomie emerytur i rent. Składa się na to m.in. wzrost liczby osób zamożnych, które przeprowadziły się z miasta na wieś. Osoby te mieszkały na wsi, lecz były zatrudnione w mieście w dobrze płatnych zawodach albo byli to emeryci pobierający świadczenia z pozarolniczego systemu ubezpieczeń społecznych, które są znacznie wyższe niż świadczenia rolników indywidualnych (GUS, 2022c)⁹. Grupy gospodarstw domowych cechował wzrost udziału dochodów ze świadczeń społecznych.

⁹ W 2021 r. przeciętna miesięczna emerytura brutto z pozarolniczego systemu ubezpieczeń społecznych wynosiła 2623 PLN (w 2020 r. 2455 PLN), a rolników indywidualnych 1429 PLN (w 2020 r. 1376 PLN), co stanowiło odpowiednio 46 i 25% (w 2020 r. 47 i 26%) przeciętnego miesięcznego wynagrodzenia brutto w gospodarce narodowej – 5683 PLN (w 2020 r. 5226 PLN) nominalnie brutto na osobę. Przeciętna emerytura i renta z pozarolniczego ubezpieczenia społecznego wzrosła w latach 2015–2021 o 28%, a rolników indywidualnych o 21% (GUS, 2022c).

7.4. Realizacja potrzeb wskaźnikiem poziomu i jakości życia

Jak wcześniej wykazano, dochody gospodarstw domowych są podstawowym determinantem poziomu i jakości życia, ale dopiero poziom i struktura wydatków są wymiernymi wskaźnikami faktycznego wykorzystania dostępnych środków finansowych i realizacji potrzeb własnych i rodziny. Wydatki wskazują więc na stopień i zakres realizowanych potrzeb. Ludność wiejską cechuje niższy poziom wydatków w porównaniu z miejską, co wskazuje na niższy poziom życia mieszkańców wsi. Jednocześnie wydatki na wsi cechuje wyższa dynamika wzrostu w porównaniu z wydatkami w miastach mieszkańców miast, co można przyjąć jako proces zmniejszania się dysproporcji w poziomie wydatków na wsi i w mieście, a tym samym jako proces konwergencji poziomu i jakości życia na wsi i w mieście.

W latach 2015–2022, chociaż zmniejszyły się dysproporcje pod względem wielkości wydatków między wsią a miastem, to jednak pogłębiły między ludnością wiejską a rolniczą. Przeciętnie w gospodarstwie domowym miejskim wydawano w 2015 r. o 39% więcej niż w gospodarstwie domowym na wsi. W 2021 r. przewaga ta zmniejszyła się do 31%, a w 2022 r. do 28%. Na zmniejszenie tej dysproporcji wpływ miała m.in. wyższa dynamika wzrostu dochodów mieszkańców wsi – wzrost o 58% w 2021 r. i o 78% w 2022 r. wobec 44 i 56% w mieście.

Natomiast w relacjach przeciętnych miesięcznych wydatków rodzin wiejskich w porównaniu z rolniczymi odnotowano wzrost dysproporcji – w 2015 r. wydatki rodziny wiejskiej były wyższe niż rolniczej o 13%, a w 2022 r. o 9%. Wskazuje to na społeczną konwergencję między rodzinami utrzymującymi się z rolnictwa i rodzinami nierolniczymi.

W latach 2015–2022 ogólny poziom wydatków nominalnych wzrósł na wsi o 43%, a w mieście o 32% (w latach 2015–2021 był to wzrost na wsi o 25%, a w mieście o 18%), co w połączeniu ze spadkiem udziału wydatków w dochodach pozwala wnioskować o występowaniu tendencji do niwelowania różnic w poziomie życia na wsi i w mieście (tab. 6, 7 i 8).

Tabela 6. Poziom wydatków (PLN/osobę)

Wyszczególnienie	Ogółem		Wieś		Miasta		Gospodarstwa domowe rolników	
	2015	2022	2015	2022	2015	2022	2015	2022
Wydatki ogółem	1091,2	1475,2	882,7	1260,0	1224,8	1619,0	779,1	1151,2
żywność i napoje bezalkoholowe	262,3	394,3	242,8	368,8	274,8	411,4	243,8	369,6
napoje alkoholowe, wyroby tytoniowe	27,1	37,5	21,6	34,4	30,5	39,5	16,6	30,1
odzież i obuwie	59,2	62	48,7	51,8	65,9	68,9	43,5	53,7
użytkowanie mieszkania lub domu i nośniki energii	219,5	218,6	169	228,5	251,8	315,4	133,8	192,4
wyposażenie mieszkania i prowadzenie gospodarstwa domowego	54,5	76,2	44,4	67,4	60,9	82,1	39,2	60,0
zdrowie	57,6	81,4	43,6	62,8	66,6	93,9	33,9	59,2
transport	95,8	144,0	87,6	145,0	101,1	143,3	84,5	144,7
łączość	54,9	64,5	43,3	55,2	62,4	70,7	39,0	50,4
rekreacja i kultura	73,5	89,6	49,6	68,2	88,8	103,9	37,2	43,9
edukacja	11,2	17,6	6,3	9,8	14,3	22,7	4,9	6,2
restauracje i hotele	45,4	68,5	26,9	47,3	57,2	82,7	14,6	31,5
pozostałe wydatki	130,2	221,0	98,9	120,8	150,5	184,5	88,1	109,5
Udział wydatków ogółem w dochodach (%)	78,7	65,6	79,8	64,0	78,2	66,4	75,4	49,4
Udział wydatków na żywność w wydatkach ogółem (%)	24,0	26,7	27,5	29,3	22,4	25,4	31,3	32,1

Źródło: opracowanie IERiGŻ PIB na podstawie GUS-u (2016–2023).

Tabela 7. Struktura wydatków na wybrane potrzeby w gospodarstwach domowych na wsi i w mieście (%)

Wyszczególnienie	Ogółem		Wieś		Miasta		Gospodarstwa domowe rolników	
	2015	2022	2015	2022	2015	2022	2015	2022
Wydatki ogółem	100	100	100	100	100	100	100	100
żywność i napoje bezalkoholowe	24,0	26,7	27,5	29,3	22,4	25,4	31,3	32,1
napoje alkoholowe, wyroby tytoniowe	2,5	2,5	2,4	2,7	2,5	2,4	2,1	2,6
odzież i obuwie	5,4	4,2	5,5	4,1	5,4	4,3	5,6	4,7
użytkowanie mieszkania lub domu i nośniki energii	20,1	14,8	19,2	18,1	20,6	19,5	17,2	16,7
wyposażenie mieszkania i prowadzenie gospodarstwa domowego	5,0	5,2	5,1	5,3	5,0	5,1	5,0	5,2
zdrowie	5,3	5,5	4,9	5,0	5,4	5,8	4,3	5,1
transport	8,8	9,8	9,9	11,5	8,3	8,9	10,8	12,5
łączność	5,0	4,4	4,9	4,4	5,1	4,4	5,0	4,3
rekreacja i kultura	6,7	6,1	5,6	5,4	7,2	6,4	4,8	3,8
edukacja	1,0	1,2	0,7	0,8	1,2	1,4	0,6	0,5
restauracje i hotele	4,2	4,6	3,1	3,8	4,7	5,1	1,9	2,7
pozostałe wydatki	12,0	15,0	11,2	9,6	12,2	11,3	11,4	9,8

Źródło: opracowanie IERiGŻ PIB na podstawie GUS-u (2016–2023).

Tabela 8. Wydatki w gospodarstwach domowych według miejsca zamieszkania w latach 2015–2022

Lata	Przeciętne miesięczne wydatki (PLN/osobę)			Ogółem	Miasta					
					razem	o liczbie mieszkańców (tys.)				
	ogółem	wieś	miasto			wydatki ludności wiejskiej / wydatki ludności miejskiej (%)	poniżej 20	20–99	100–199	200–499
2015	1091	883	1225	81	72	86	80	74	70	54
2016	1132	930	1261	82	74	84	82	76	71	59
2017	1176	981	1301	83	75	89	81	76	70	62
2018	1187	980	1319	83	74	89	81	77	66	60
2019	1252	1033	1392	83	74	86	81	78	69	59
2020	1210	995	1347	82	74	82	83	75	71	60
2021	1316	1105	1451	84	76	87	84	78	71	62
2022	1475	1260	1619	85	78	90	85	brak danych		63

Źródło: opracowanie IERiGŻ PIB na podstawie GUS-u (2016–2023).

Ważnymi wskaźnikami poziomu życia są udział wydatków na towary i usługi konsumpcyjne w dochodach oraz wydatków na żywność w wydatkach ogółem¹⁰. W latach 2015–2022 udział wydatków ogółem w dochodach ludności wiejskiej zmniejszył się z 79,8 do 64,0%, a miejskiej z 78,2 do 66,4%, co pozwalało na przeznaczenie większej części dochodów na oszczędności i nowe inwestycje. Jest to tendencja pozytywna. Natomiast tę część wydatków, którą przeznaczano na pozyskiwanie żywności, cechowała tendencja wzrostowa. Jej udział w wydatkach ogółem wzrósł w rodzinach wiejskich z 27,5 do 29,3%, a w rodzinach miejskich z 22,4 do 25,4%. W sytuacji pełnego zaopatrzenia rynku w towary konsumpcyjne i łatwego dostępu do usług należy wnioskować, że wzrost odsetka wydatków na żywność w wydatkach ogółem jest nie tylko następstwem wzrostu cen żywności, ale przypuszczalnie wynika również ze wzrostu zakupów produktów spożywczych droższych, lecz lepszej jakości, luksusowych (np. wędlin, alkoholi, słodczy), czy „nowości” na krajowym rynku – owoców i warzyw, pochodzących z importu¹¹.

Badania budżetów gospodarstw domowych zawsze wykazywały różnicowanie relacji wydatków między wsią a miastem na poszczególne potrzeby. W 2022 r. mieszkańcy wsi przeznaczali większy niż mieszkańcy miast odsetek wydatków ogółem na zaspokojenie potrzeb podstawowych, jak m.in. żywność, co wynikało głównie z wyższego samozaopatrzenia (w budżetach gospodarstw domowych wartość żywności pobrana z własnego gospodarstwa liczona jest w cenach detalicznych), odzież i obuwie, wyposażenie mieszkania oraz transport; zbliżony na odzież i obuwie oraz mniejszy na potrzeby wyższego rzędu, m.in. na zdrowie, edukację, rekreację i kulturę oraz restauracje i hotele. Na wsi był gorszy niż w mieście dostęp do usług medycznych w ramach ubezpieczenia, co powodowało konieczność korzystania z drogich usług komercyjnych. Często mieszkańców wsi nie było na nie stać. Mieszkańcy wsi mieli także większe utrudnienia w dostępie do usług edukacyjnych oraz z zakresu kultury i rekreacji.

Na podstawie zmian relacji dochodów i wydatków można wnioskować, że w omawianym okresie poprawił się poziom życia na wsi w porównaniu z miastem. Mimo to nierówności w wielu przejawach życia nadal są znaczne na niekorzyść ludności wiejskiej – na przykład wydatki na edukację oraz rekreację i kulturę, m.in. ze względu na trudniejszy do nich dostęp, co może być argumentem za migracją do miasta.

Poprawa wyposażenia w infrastrukturę techniczną na obszarach wiejskich oznacza poprawę poziomu życia. W 2015 r. przeciętne miesięczne w kraju wydatki ogółem ludności wiejskiej stanowiły 72% wydatków ludności miejskiej. Do 2021 i 2022 r. dysproporcje te zmniejszyły się, gdyż udział wydatków mieszkańców wsi w wydatkach mieszkańców miast był większy i wyniósł odpowiednio

¹⁰ Udział wydatków na żywność w wydatkach ogółem stanowi ważny wskaźnik informujący o poziomie zaspokojenia podstawowych potrzeb i jakości życia. Odsetek wydatków na żywność traktowany jest jako jeden z najważniejszych wyznaczników dobrobytu.

¹¹ W 2021 r. wskaźnik cen towarów i usług konsumpcyjnych ogółem wyniósł 105,1 (w porównaniu z 2015 r. – 114,6), a wskaźnik cen żywności i napojów bezalkoholowych 103,2 (w porównaniu z 2015 r. – 122,1) (GUS, 2022c).

74 i 78%. Relacje wydatków, podobnie jak dochodów, różnią się w zależności od wielkości miasta. Wydatki ludności wiejskiej w 2015 r. stanowiły 54% wydatków mieszkańców dużych miast (o liczbie mieszkańców 500 i więcej tys.), w 2021 r. 62%, a w 2022 r. udział ten wzrósł do 63%; natomiast w porównaniu z małymi miastami (poniżej 20 tys. mieszkańców) analogicznie 86, 87 i 90% (GUS, 2016–2023).

W przypadku rolników, poziom ich życia definiowany poprzez relacje dochodów i wydatków należy interpretować nieco inaczej. Mimo najniższego udziału wydatków w dochodach, trudno wysuwać jednoznaczne wnioski o dobrobycie rodzin utrzymujących się głównie z pracy na roli. Cechuje je bowiem „konkurowanie” celów konsumpcyjnych gospodarstwa domowego z celami produkcyjnymi gospodarstwa rolnego, co może przyczyniać się do ograniczania wydatków przeznaczanych na potrzeby gospodarstwa domowego. Wysoki zaś udział żywności w wydatkach ogółem może wynikać z wysokiego samozaopatrzenia (Chmielewska, 2013).

Poziom i jakość życia na wsi cechuje dysparytet względem miasta. Dotyczy to głównie dochodów, ale też infrastruktury technicznej, komunikacyjnej i mieszkaniowej, a także dostępu do usług zwłaszcza społecznych i nowoczesnych technologii. Natomiast walorem wsi jest jej przestrzeń przyrodnicza, której brakuje mieszkańcom miast. To dobro stanowi ważny składnik dobrostanu społecznego i zachętę do osiedlania się mieszkańców miast na terenach wiejskich, czemu sprzyja także postęp w szeroko rozumianej infrastrukturze technicznej, w tym w informatyce i cyfryzacji (Chmielewska i Zegar, 2020).

7.5. Infrastruktura i warunki mieszkaniowe na obszarach wiejskich

Wyposażenie terenów wiejskich w infrastrukturę techniczną ma kluczowy wpływ na poziom życia ich mieszkańców. Infrastruktura drogowa, wodna, kanalizacyjna i gazowa na wsi nie tylko ułatwiają codzienność życia ich mieszkańców, ale przyczyniają się do powstania wielu nowych miejsc pracy, głównie w usługach, handlu oraz w małych i średnich przedsiębiorstwach (Piasny, 1993). Na obszarach wiejskich wzrosła w latach 2015–2020 w km/100 km² długość sieci wodociągowej o 4,6%, sieci kanalizacyjnej o 15,6% oraz sieci gazowej o 12,4%. Tym samym zwiększył się odsetek ludności (w ogólnej liczbie ludności wiejskiej) korzystającej z sieci wodociągowej z 84,7 do 85,6%, kanalizacyjnej z 39,2 do 43,1% oraz gazowej z 22,6 do 27,4%. Na wsi zwiększyła się liczba odbiorców energii elektrycznej. W latach 2015–2020 zużycie energii elektrycznej wzrosło z 749,5 kWh na 1 mieszkańca do 849,1 kWh na 1 mieszkańca. Zwiększył się także odsetek ludności korzystającej z oczyszczalni ścieków w procentach ludności ogółem z 39,6 do 45,2% (GUS, 2022a).

W Polsce rośnie zainteresowanie zamieszkaniem poza miastem w domu wolnostojącym lub w zabudowie szeregowej, co związane jest ze skalą urbanizacji na obszarach wiejskich. Tego typu zabudowa połączona jest z pełnym wyposażeniem nowych domów w infrastrukturę wodną, kanalizacyjną i gazową

oraz drogową. Jeżeli do niej podłączane są inne domy na wsi, a deweloper zachowuje wymogi ochrony środowiska naturalnego, to nowe budownictwo może przyczynić się do poprawy warunków mieszkaniowych pozostałych mieszkańców wsi. Nadal jednak odsetek mieszkań wyposażonych w pełną infrastrukturę wodno-kanalizacyjną i gazową jest mniejszy na wsi niż w mieście, zwłaszcza w przypadku przyłączy do sieci. Na wsi więcej gospodarstw domowych korzysta z instalacji lokalnych i gazu z butli (tab. 9).

Tabela 9. Wybrane dane o sytuacji mieszkaniowej oraz wyposażeniu gospodarstw domowych w przedmioty trwałego użytkowania na wsi i w miastach w latach 2015–2022 (%)

Wyszczególnienie	Ogółem		Wieś		Miasta		Rolnicy	
	2015	2022	2015	2022	2015	2022	2015	2022
Kran z zimną wodą bieżącą, wodociąg	99,2	99,9	98,4	99,8	99,7	100,0	98,9	99,9
– z sieci	94,0	95,3	85,2	87,3	98,2	99,3	85,5	88,4
– ujęcie własne	6,9	6,5	17,5	17,5	1,7	1,1	22,0	22,2
Ustęp splukiwany bieżącą wodą	97,4	99,1	95,1	98,5	98,4	99,5	96,0	99,1
Łazienka z wanną lub prysznicem	96,4	99,0	94,1	98,5	97,5	99,3	95,8	99,3
Ciepła woda bieżąca	96,4	99,4	93,8	99,0	97,6	99,6	95,5	99,3
– z sieci	30,6	34,1	4,6	3,7	43,1	49,0	2,5	bd
– ogrzewana lokalnie	65,8	65,3	89,2	95,3	54,5	50,6	93,1	98,1
Gaz	91,5	86,0	94,0	88,3	90,3	84,9	96,6	90,7
– z sieci	55,2	57,3	21,6	26,2	71,4	72,5	10,8	11,5
– z butli	36,3	28,7	72,4	62,1	18,9	12,4	85,8	79,2
Centralne ogrzewanie	85,1	86,7	82,0	85,0	86,7	87,5	88,5	91,9
– z sieci	b.d.	41,5	b.d.	4,0	b.d.	59,9	b.d.	b.d.
– lokalne	b.d.	45,1	b.d.	81,0	b.d.	27,6	b.d.	90,3
Piece	14,8	13,1	18,0	14,8	13,3	12,3	11,5	8,1
– na opał	11,2	7,9	16,4	11,6	8,8	6,2	11,2	7,5
– elektryczne lub gazowe	3,6	5,2	1,6	3,2	4,5	6,1	b.d.	b.d.
Wyposażenie w przedmioty trwałego użytkowania								
Telefon komórkowy	95,2	98,3	93,6	98,6	96,0	98,2	98,1	99,1
Odbiornik telewizyjny	96,8	94,7	98,7	97,9	95,8	93,2	98,7	98,4
TV satelitarna lub kablowa	66,5	59,8	55,6	55,9	71,8	61,7	52,4	52,5
Komputer osobisty	74,2	76,6	70,5	77,7	76,0	76,1	83,1	87,3
Urządzenie z dostępem do Internetu ^a	72,8	87,9	68,5	88,2	74,8	87,7	80,3	94,3
Zmywarka do naczyń	27,2	52,5	25,7	57,0	28,0	50,3	27,1	65,6
Chłodziarka lub zamrażarka	99,0	b.d.	99,1	b.d.	98,9	b.d.	99,4	b.d.
Pralka automatyczna	95,5	96,0	92,1	96,3	97,1	95,9	94,1	97,1
Samochód osobowy	62,8	72,8	72,1	84,4	58,2	67,2	91,7	96,8

^a 2015 r. jest to komputer z dostępem do internetu

Źródło: opracowanie IERiGŻ PIB na podstawie GUS-u (2016–2023).

Postęp rozwoju infrastruktury na obszarach wiejskich w znaczącym stopniu determinuje sytuację mieszkaniową (użytkowanie i wyposażenie) ludności wiejskiej i przyczynia się do zmniejszenia dysproporcji pod względem warunków mieszkaniowych oraz wygody życia na wsi w porównaniu z miastem. W latach 2015–2022 nastąpiła poprawa w wyposażeniu gospodarstw domowych w podstawową infrastrukturę mieszkaniową (w tym przyłączenia do sieci). Na wsi w 2022 r. prawie 100% mieszkań wyposażonych było w wodociąg (98,5% w 2015 r.); 98,5% w ustęp spłukiwany bieżącą wodą (95,1% w 2015 r.); 98,5% w łazienkę (94,1% w 2015 r.); 99,0% w ciepłą wodę bieżącą (93,8% w 2015 r.); 88,3% w gaz (94,0% w 2015 roku; na wsi ok. 70% gospodarstw domowych korzysta z gazu z butli). Centralne ogrzewanie zainstalowane było w 85,0% mieszkań (82,0% w 2015 r.) (GUS, 2016–2023).

Powszechnie uznanym wskaźnikiem poziomu i jakości życia jest wyposażenie gospodarstw domowych w przedmioty trwałego użytkowania, jak m.in. telefon, telewizor kolorowy, komputer, zmywarkę, pralkę automatyczną, mikrofalówkę, czy samochód osobowy. Prawie wszystkie gospodarstwa domowe na wsi były w te przedmioty wyposażone – ponad 90% posiadało chłodziarkę lub zamrażarkę, pralkę automatyczną, telewizor i telefon komórkowy. Występuje powszechne (choć jeszcze nie w pełni) wyposażenie mieszkańców wsi w komputer osobisty (70% w 2015 r. oraz 78% w 2022 r.), przy czym szczególnie potrzebne jest połączenie z Internetem. Wprawdzie notuje się znaczny wzrost w wyposażeniu w urządzenia z dostępem do Internetu (wzrost z 68% w 2015 r. do 88% w 2022 r.), na co składa się pojawienie na rynku nowoczesnych mobilnych urządzeń elektronicznych, jak m.in.: smartfony, laptopy, tablety, iPady, czy niektóre smartwatche. Choć w najbardziej nowoczesne przedmioty trwałego użytkowania, zwłaszcza w te o charakterze prestiżowym, lepiej wyposażone są gospodarstwa domowe miejskie niż wiejskie, to wiejskie lepiej wyposażone są w sprzęt o wysokiej przydatności użytkowej i praktycznym zastosowaniu w gospodarstwie, jakim np. jest samochód, który na wsi jest podstawowym środkiem transportu. W 2022 r. samochód osobowy posiadało 84% gospodarstw domowych na wsi wobec 67% w mieście (analogicznie w 2015 r. 72% wobec 58%) (GUS, 2016–2023).

7.6. Subiektywna ocena sytuacji materialnej gospodarstw domowych

Zmniejszenie się dysparytetu dochodowego oraz stopnia i zakresu realizacji potrzeb między mieszkańcami wsi i miast znalazło odzwierciedlenie we wzroście pozytywnych ocen subiektywnych poziomu życia mieszkańców wsi i miast. Wśród wielu ocen poziomu i jakości życia ocena subiektywna ma szczególne znaczenie. Odczuwanie bowiem zadowolenia albo niezadowolenia z miejsca zamieszkania, otoczenia i ogólnie ujętej atmosfery społecznej stoi bowiem u podstaw podejmowanych decyzji życiowych – rodzinnych i zawodowych. Mimo że w okresie po akcesji

mieszkańcy wsi postrzegali swoją sytuację materialną mniej optymistycznie niż mieszkańcy miast, to na podkreślenie zasługuje fakt, że w ocenie wszystkich respondentów okres ten cechowała znacząca poprawa sytuacji materialnej (zarówno na wsi, jak i w mieście oraz we wszystkich grupach społeczno-ekonomicznych gospodarstw domowych). Tendencja ta cechowała także lata 2015–2022.

Najwięcej gospodarstw domowych, tak na wsi, jak i w mieście, oceniło swoją sytuację materialną w latach 2015–2022 jako „przeciętna”, mniej jako „bardzo dobra” (w 2020 i 2021 r. nazwa klasyfikacji – jako „dobra”), a najmniej jako „zła”. Najwyższa dynamika wzrostu odsetka osób subiektywnie oceniających swoją sytuację materialną dotyczyła ocen: „bardzo dobra” oraz „raczej dobra”. Jednocześnie najwyższa dynamika, ale spadku, cechowała oceny: „raczej zła” oraz „zła”. Grupa respondentów oceniających swoją sytuację materialną jako „przeciętna” okazała się najbardziej stabilną – wartość wskaźnika utrzymywała się na zbliżonym poziomie.

W 2022 r. w porównaniu z 2015 r. we wszystkich grupach gospodarstw domowych odnotowano wzrost odsetka gospodarstw oceniających swoją sytuację materialną jako „bardzo dobrą” („dobrą”) oraz spadek jako „złą”. Pozwala to wnioskować o poprawie poziomu życia we wszystkich grupach społeczno-ekonomicznych gospodarstw domowych. Najlepiej swoją sytuację materialną oceniły gospodarstwa domowe pracujących na własny rachunek oraz pracowników, a więc gospodarstwa o najwyższych dochodach (tab. 10 i 11).

Tabela 10. Subiektywna ocena sytuacji materialnej gospodarstw domowych na wsi i w mieście (%)

Lata	Subiektywna ocena									
	bardzo dobra		raczej dobra		przeciętna		raczej zła		zła	
	wieś	miasto	wieś	miasto	wieś	miasto	wieś	miasto	wieś	miasto
	W % danej grupy gospodarstw domowych									
2015	6,5	11,7	16,5	19,5	60,6	53,5	12,1	10,8	4,3	4,5
2016	9,5	15,5	18,5	20,6	59,0	50,9	9,9	9,4	3,1	3,6
2017	11,6	17,7	21,0	21,8	56,2	49,4	8,7	8,1	2,5	3,0
2018	16,6	23,0	22,7	23,3	52,1	45,9	6,8	5,9	1,8	1,9
2019	18,8	26,2	25,6	24,4	48,2	42,6	5,9	5,3	1,5	1,5
2020	20,8	27,4	26,4	26,4	47,0	40,4	4,8	4,7	1,0	1,1
2021	22,1	27,8	26,8	27,3	45,8	39,9	4,4	4,1	0,9	0,9
2022	19,7	25,6	26,5	26,1	47,7	42,4	5,0	4,7	1,1	1,2
	Różnica w punktach procentowych									
2021–2015	15,6	16,1	10,3	7,8	–14,8	–13,6	–7,7	–6,7	–3,4	–3,6
2022–2015	13,2	13,9	10,0	6,6	–12,9	–11,1	–7,1	–6,1	–3,2	–3,3

Źródło: opracowanie IERiGŻ PIB na podstawie GUS-u (2016–2023).

Tabela 11. Subiektywna ocena sytuacji materialnej gospodarstw domowych według grup społeczno-ekonomicznych (%)

Gospodarstwa domowe – ocena	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Ogółem								
bardzo dobra (dobra)	10,0	13,6	15,7	20,9	23,8	25,3	25,9	23,7
raczej dobra	18,5	19,9	21,5	23,1	24,8	26,4	27,1	26,3
przeciętna	55,8	53,5	51,6	47,9	44,4	42,6	41,8	44,2
raczej zła	11,3	9,5	8,4	6,2	5,5	4,7	4,2	4,6
zła	4,4	3,5	2,8	1,9	1,5	1,1	0,9	1,2
Rolników								
bardzo dobra (dobra)	5,4	8,4	12,5	17,1	19,0	17,2	17,0	18,7
raczej dobra	16,9	20,0	23,7	26,1	29,1	29,5	26,5	26,2
przeciętna	66,8	63,6	58,8	52,2	48,1	50,4	53,1	51,8
raczej zła	8,6	5,9	3,9	3,8	3,0	2,5	2,7	2,9
zła	2,3	2,1	1,1	0,8	0,8	0,4	0,7	0,4
Pracowników								
bardzo dobra (dobra)	11,6	15,8	18,0	24,5	28,1	30,2	30,0	27,5
raczej dobra	20,8	23,1	25,2	26,2	27,9	29,0	30,3	29,2
przeciętna	55,8	52,6	50,0	45,1	40,3	38,0	37,3	39,7
raczej zła	9,1	6,7	5,5	3,4	3,0	2,4	2,0	3,0
zła	2,7	1,8	1,3	0,8	0,7	0,4	0,4	0,6
Pracujących na własny rachunek								
bardzo dobra (dobra)	20,9	27,6	32,2	39,7	42,3	40,1	43,3	37,3
raczej dobra	31,5	29,9	31,9	30,5	31,1	33,4	32,5	32,6
przeciętna	43,1	38,6	33,0	28,1	24,5	24,8	23,0	28,8
raczej zła	3,1	2,7	2,2	1,1	1,6	1,5	1,0	1,0
zła	1,4	1,2	0,8	0,7	0,5	0,3	0,2	0,3
Emerytów i rencistów								
bardzo dobra (dobra)	6,6	8,9	10,2	13,5	15,4	16,6	17,7	15,6
raczej dobra	14,1	14,9	15,3	18,3	19,8	21,7	22,2	20,9
przeciętna	59,8	58,2	58,0	55,7	53,8	52,6	51,9	54,3
raczej zła	14,5	13,7	12,6	9,8	8,9	7,6	7,0	7,6
zła	5,0	4,3	3,9	2,7	2,1	1,5	1,2	1,6

Źródło: opracowanie IERiGŻ PIB na podstawie GUS-u (2016–2023).

Korzystne zmiany odnotowano także w gospodarstwach domowych rolników. W roku 2022 prawie połowa (44,9%) rodzin utrzymujących się głównie z rolnictwa oceniała swoją sytuację materialną jako „bardzo dobra (dobra) i raczej dobra”, podczas gdy w 2015 r. niewiele ponad 1/5 (22,3%); jednocześnie zdecydowanie zmniejszył się odsetek wskazań „raczej zła i zła” z 10,9 do 3,3%. W całym okresie większość rodzin rolniczych wskazywała na swoją sytuację materialną jako „przeciętna” (od 66,8% w 2015 r. do 51,8% w 2022 r.).

Podsumowanie

Sytuacja ekonomiczna i społeczna na wsi nie jest już bezpośrednio powiązana z rozwojem rolnictwa, które zapewniało zatrudnienie i utrzymanie dla przeważającej liczby mieszkańców terenów wiejskich. W strukturze ludności wiejskiej stopniowo zwiększa się udział osób pracujących i utrzymujących się ze źródeł pozarolniczych. Ma to odzwierciedlenie w zmianach strukturalnych dochodów i wydatków gospodarstw domowych na wsi. W latach 2015–2022 w dochodzie rozporządzalnym przeciętnego gospodarstwa domowego na wsi dominował dochód z pracy najemnej (od 50,3 do 50,8%). Z pracy na własny rachunek utrzymywał się na zbliżonym poziomie (7–8%). Udział dochodu z rolnictwa wykazywał wahania od 9,5% w 2015 r. do 12,0% w 2017 r. i do 9,6% w 2022 roku. W budżecie rodziny wiejskiej wzrosło najbardziej znaczenie dochodów ze świadczeń (z 29,0 do 32,3%), co wynikało m.in. z uruchomienia programu 500+, z którego najbardziej skorzystały rodziny rolnicze i wiejskie, gdyż mają większą niż pozostałe rodziny (nierolnicze i miejskie) liczbę dzieci. W 2022 r. udział wyniósł 29,4%.

W analizowanym okresie zmniejszyły się dysproporcje dochodowe między wsią a miastem. Ocenia się, że tendencja zmian strukturalnych w dochodach, polegająca na wzroście znaczenia zarobków ze źródeł pozarolniczych, będzie się utrzymywała. Przemawiają za tym wzrost rozwoju przedsiębiorczości na obszarach wiejskich oraz dodatnie trendy migracyjne na wieś. Dochody mieszkańców wsi będą coraz bardziej zbliżały się do dochodów ludności miejskiej. Wzrósł odsetek gospodarstw domowych oceniających swoją sytuację materialną jako bardzo dobrą i dobrą, a zmniejszył jako złą i raczej złą.

Na wsi nastąpiła dalsza poprawa poziomu i jakości życia. Nadal jednak cechuje je dysparytet wobec miast. Dotyczy przede wszystkim gorszej na obszarach wiejskich niż miejskich infrastruktury technicznej i związany z tym niższy stopień podłączeń budynków (gospodarstw domowych) do sieci. Znacznie słabiej rozwinięta jest sieć informatyczna i cyfryzacja.

Wymiernym wskaźnikiem poziomu i jakości życia są wielkość i struktura wydatków. Charakteryzują one stopień i zakres realizowanych potrzeb. Ludność wiejską cechuje niższy poziom wydatków, ale wyższa dynamika wzrostu w porównaniu z wydatkami mieszkańców miast. W latach 2015–2022 ogólny poziom wydatków nominalnych wzrósł na wsi o 42,7%, a w mieście o 32,2%, co w połączeniu ze spadkiem udziału wydatków w dochodach pozwala wnioskować o występowaniu tendencji do niwelowania różnic w poziomie życia na wsi i w mieście.

Badania budżetów gospodarstw domowych zawsze wykazywały różnicowanie relacji wydatków między wsią a miastem na poszczególne potrzeby. Mieszkańcy wsi przeznaczali większy niż mieszkańcy miast odsetek wydatków ogółem na żywność, odzież i obuwie oraz transport i łączność, a więc na zaspokojenie potrzeb podstawowych. Mniejszy zaś – na potrzeby wyższego rzędu, w tym zwłaszcza na edukację oraz rekreację i kulturę. W analizowanym okresie odnotowano poprawę tych relacji na korzyść wsi – zmniejszyły się dysproporcje

między wsią a miastem w wydatkach na odzież, mieszkanie (wyposażenie i utrzymanie), transport i łączność, rekreację i kulturę oraz restauracje i hotele (Chmielewska i Zegar, 2018).

Z powyższej analizy wynikają następujące wnioski:

- Ze względu na postępujący proces dezagraryzacji w kolejnych latach poziom i struktura dochodów ludności wiejskiej będą coraz bardziej uzależnione od dochodów ze źródeł pozarolniczych.
- Tendencja wzrostu udziału dochodów ze źródeł pozarolniczych jest trwała i wskazuje na dostosowywanie się struktur ekonomicznych i społecznych wsi i miast do obiektywnych uwarunkowań rozwoju społeczno-ekonomicznego kraju.
- Poprawa sytuacji dochodowej ludności wiejskiej znajduje odzwierciedlenie w subiektywnych ocenach jej sytuacji materialnej. Ocena ta jest pozytywna, co wskazuje na konwergencję wsi i miast w tym zakresie. Podobnie zjawisko konwergencji ma również miejsce w odniesieniu do infrastruktury i warunków mieszkaniowych.

Do poprawy poziomu życia na wsi może przyczynić się:

- dalsza poprawa infrastruktury technicznej na obszarach wiejskich, zwiększenie dostępu zwłaszcza do sieci internetowej i cyfryzacji, a także zmniejszanie tendencji migracyjnych, głównie młodych kobiet, ze wsi do miast;
- dalsza poprawa wyposażenia mieszkań w przedmioty trwałego użytkowania;
- rozwój pozarolniczego rynku pracy na obszarach wiejskich;
- zapewnienie dostępności świadczenia na wsi dobrej jakości i przystępnych cenowo usług publicznych i prywatnych (przedszkola, praca zdalna, apteki, domy kultury itp.);
- wspieranie rozwoju wielofunkcyjnych ról kobiet na obszarach wiejskich poprzez m.in. poszerzanie oferty różnych form pracy, jaką jest np. praca zdalna, tak aby mogły one łączyć pracę zawodową z funkcjami rodzinnymi;
- zmiany demograficzne ostatnich lat, które pokazują, że wyzwaniem czasu będzie zapewnienie coraz większej liczbie osób starszych opieki np. poprzez prowadzenie gospodarstw opiekuńczych. Otwiera to nowy rynek pracy, rozwinięty w krajach Europy Zachodniej, a początkujący w Polsce. Prowadzenie gospodarstwa opiekuńczego tworzy nowe możliwości, zwłaszcza dla małych gospodarstw rolnych, uzupełniania dochodów z rolnictwa dochodami z prowadzenia gospodarstw opiekuńczych.

Bibliografia

- Chmielewska, B. (2013). *Ekonomiczno-społeczna sytuacja gospodarstw domowych rolników po akcesji Polski do Unii Europejskiej*. Studia i Monografie, 158, IERiGŻ PIB.
- Chmielewska, B. i Zegar, J.S. (2018). Podstawowe determinanty jakości życia mieszkańców wsi i miast po akcesji Polski do Unii Europejskiej. *Studia Obszarów Wiejskich*, 52, 23–38. https://rcin.org.pl/igipz/Content/76835/PDF/WA51_98783_r2018-t52_SOW-Chmielewska.pdf
- Chmielewska, B. i Zegar, J.S. (2020). Poziom życia na wsi na tle kraju i Unii Europejskiej. W: J. Wilkin i A. Hałasiewicz (red.), *Polska Wieś 2020. Raport o stanie wsi* (115–138). Fundacja na rzecz Rozwoju Polskiego Rolnictwa (FDPA). Wydawnictwo naukowe Scholar.
- Chmielewska, B. i Zegar, J.S. (2022). Z czego żyje wieś? Źródła dochodów ludności wiejskiej, ich ewolucja i zróżnicowanie. W: J. Wilkin i A. Hałasiewicz (red.), *Polska wieś 2022. Raport o stanie wsi* (133–152). Fundacja na rzecz Rozwoju Polskiego Rolnictwa (FDPA). Fundacja na rzecz Rozwoju Polskiego Rolnictwa (FDPA). Wydawnictwo Naukowe Scholar. <https://doi.org/10.7366/9788366849549>
- Gazeta Prawna. (2023, 17 maja). *Co to jest 500 plus?* <https://serwisy.gazeta-prawna.pl/emerytury-i-renty/artykuly/8717884,co-to-jest-500-plus.html>
- Główny Urząd Statystyczny (GUS). (2016–2023). *Budżety gospodarstw domowych (w latach od 2015 do 2022)*.
- Główny Urząd Statystyczny (GUS). (2020). *Obszary wiejskie w 2018 roku*. <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/rolnictwo-lesnictwo/rolnictwo/obszary-wiejskie-w-polsce-w-2018-roku,2,4.html>
- Główny Urząd Statystyczny (GUS). (2021). *Rolnictwo w 2020 roku*. <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/rolnictwo-lesnictwo/rolnictwo/rolnictwo-w-2020-roku,3,17.html>
- Główny Urząd Statystyczny (GUS). (2022a). *Obszary wiejskie w 2020 roku*. <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/rolnictwo-lesnictwo/rolnictwo/obszary-wiejskie-w-polsce-w-2020-roku,2,5.html>
- Główny Urząd Statystyczny (GUS). (2022b). *Powszechny Spis Rolny w 2020. Charakterystyka gospodarstw rolnych w 2020 roku*. <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/rolnictwo-lesnictwo/psr-2020/powszechny-spis-rolny-2020-charakterystyka-gospodarstw-rolnych-w-2020-r-,6,1.html>
- Główny Urząd Statystyczny (GUS). (2022c). *Rocznik Statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej*. <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/roczniki-statystyczne/roczniki-statystyczne/rocznik-statystyczny-rzeczypospolitej-polskiej-2022,2,22.html>

- Główny Urząd Statystyczny (GUS). (2022d). *Rolnictwo w 2021 roku*. <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/rolnictwo-lesnictwo/rolnictwo/rolnictwo-w-2021-roku,3,18.html>
- Główny Urząd Statystyczny (GUS). (2022e). *Rocznik Demograficzny*. <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/roczniki-statystyczne/roczniki-statystyczne/rocznik-demograficzny-2022,3,16.html>
- Główny Urząd Statystyczny (GUS). (2023). *Dochody i warunki życia ludności Polski* (raport z badania EU-SILC 2021). <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/warunki-zycia/dochody-wydatki-i-warunki-zycia-ludnosci/dochody-i-warunki-zycia-ludnosci-polski-raport-z-badania-eu-silc-2021,6,15.html>
- Piasny, J. (1993). Poziom i jakość życia ludności oraz źródła i mierniki ich określania. *Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny*, 55(2), 73–92. <https://repozytorium.amu.edu.pl/server/api/core/bitstreams/9fb7470c-8581-49a5-81be-80bba2e1d2e9/content>
- Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) nr 1307/2013 z dnia 17 grudnia 2013 r. ustanawiające przepisy dotyczące płatności bezpośrednich dla rolników na podstawie systemów wsparcia w ramach wspólnej polityki rolnej oraz uchylające rozporządzenie Rady (WE) nr 637/2008 i rozporządzenie Rady (WE) nr 73/2009 (Dz.U. Unii Europejskiej, L347/608). <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/ALL/?uri=CELEX%3A32013R1307>
- Urząd Pracy m.st. Warszawy. (2022). *Barometr zawodów 2022 miasto stołeczne Warszawa – wyniki badania*. <https://warszawa.praca.gov.pl/-/16889876-barometr-zawodow-2022-miasto-stoleczne-warszawa-wyniki-badania>
- Ustawa z dnia 5 lutego 2015 r. o płatnościach w ramach systemów wsparcia bezpośredniego (Dz.U. 2015 poz. 308). <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/Doc-Details.xsp?id=WDU20150000308>

*dr Bożena Karwat-Woźniak,
dr hab. Agnieszka Wrzochalska, prof. IERiGŻ PIB*

ROZDZIAŁ 8.

Ludność wiejska oraz jej aktywność zawodowa i sytuacja na rynku pracy

Rozdział ten składa się z dwóch części dotyczących szeroko rozumianych zmian ludnościowych w odniesieniu do struktury demograficznej i społecznej oraz przeobrażeń w aktywności zawodowej ludności wiejskiej. Celem pierwszej części rozdziału jest próba analizy przebiegu wybranych zjawisk demograficznych na obszarach wiejskich w 2022 r. w odniesieniu do lat wcześniejszych, w tym ruchu naturalnego ludności oraz przeobrażeń w strukturze demograficznej mieszkańców wsi. Omówiono tu także sytuację związaną z napływem cudzoziemców do Polski i na wieś (w tym głównie obywatele Ukrainy) oraz przygotowanie edukacyjne (poziom wykształcenia i aktywność edukacyjną), a także kompetencje cyfrowe ludności wiejskiej w kontekście współczesnych wymogów cywilizacyjnych i konkurencyjności na rynku pracy. Porównań cech demograficznych oraz społecznych ludności wiejskiej dokonano w odniesieniu głównie do ludności zamieszkałej w miastach.

Druga część pracy zawiera charakterystykę i ocenę zmian w aktywności zawodowej osób mieszkających na obszarach wiejskich, w tym sytuacji ludności wiejskiej na pozarolniczym rynku pracy, skali bierności zawodowej, dezagrarnacji zatrudnienia w 2022 r. na tle lat wcześniejszych. Przeobrażenia w aktywności zawodowej ludności wiejskiej zaprezentowano na tle ludności wiejskiej oraz w podziale na ludność związaną z gospodarstwem rolnym (ludność rolnicza) i nieposiadających/nieużytkujących gruntów rolnych w ogóle lub do 1 ha (ludność bezrolna) oraz w porównaniu z populacją miejską. Podjęto również próbę oceny wpływu zatrudnienia obcokrajowców na sytuację na rynku pracy.

Podstawę opracowania stanowiły dane statystyki powszechnej (w tym dotyczące stanu, struktury i ruchu naturalnego ludności, badania aktywności ekonomicznej ludności) oraz ZUS-u i Eurostatu, które uzupełniono wynikami badań zawartymi w literaturze przedmiotu. Analizą objęto głównie lata 2019–2022.

8.1. Cechy demograficzne i społeczne ludności wiejskiej w latach 2019–2022

8.1.1. Trendy demograficzne

Liczba ludności na obszarach wiejskich w Polsce w 2022 r. wynosiła blisko 15,3 mln. W analizowanym okresie (lata 2019–2022) zmniejszyła się o 73,1 tys. mieszkańców. Stopa ubytku rzeczywistego w 2022 r. w odniesieniu do 2021 r. wyniosła $-0,05\%$, co oznacza, że w 2022 r. na obszarach wiejskich na każde 10 tys. ludności ubyło 5 osób. W miastach wskaźnik ten w tym samym czasie osiągnął poziom $-0,59\%$, czyli na każde 10 tys. ludności miejskiej ubyło aż 59 osób. Na przebieg zjawisk demograficznych, począwszy od roku 2020, duży wpływ miał wybuch pandemii COVID-19, który przyczynił się do większej niż w latach wcześniejszych liczby zgonów i tym samym pogłębienia niekorzystnych trendów, które pojawiły się w ostatnich kilkunastu latach w Polsce i Europie. W ostatnich latach na zmiany w odniesieniu do liczby ludności zarówno na obszarach wiejskich, jak i w miastach wpływ miał przede wszystkim przyrost naturalny ludności, który był ujemny na obszarach wiejskich od roku 2019. W 2022 r. osiągnął poziom $-43,4$ tys. (tab. 1), a w przeliczeniu na 1000 ludności $-2,8$. Spowodowane to było bardzo niską liczbą urodzeń przy jednoczesnym dużym natężeniu zgonów.

Tabela 1. Wybrane dane dotyczące ruchu naturalnego ludności w latach 2019–2022

Rok	Przyrost naturalny	Urodzenia żywe	Zgony	Przyrost naturalny	Urodzenia żywe	Zgony
	(tys.)			na 1000 ludności		
Wieś						
2019	-1,9	154,7	156,5	-0,1	10,1	10,2
2020	-34,8	147,2	182,0	-2,3	9,6	11,9
2021	-59,7	137,2	196,9	-3,9	9,0	12,9
2022	-43,4	126,6	170,0	-2,8	8,3	11,1
Miasto						
2019	-32,9	220,3	253,2	-1,4	9,6	11,0
2020	-87,2	208,1	295,4	-3,8	9,1	12,9
2021	-128,3	194,3	322,6	-5,6	8,6	14,2
2022	-99,9	178,5	278,4	-4,5	7,2	12,3

Źródło: opracowanie IERiGŻ PIB na podstawie danych GUS-u (b.d.).

Należy jednak podkreślić, że na wsi rodzi się relatywnie więcej dzieci niż w miastach. W zbiorowości tej współczynnik urodzeń był na poziomie $8,3\%$, co jednak oznaczało jego niższe natężenie o $0,7\%$ w porównaniu z 2021 r. i o $1,8\%$

w odniesieniu do początku analizowanego okresu. W 2022 r. pozytywnym zjawiskiem był odnotowany spadek zgonów w odniesieniu do 2021 r. w obu zbiorowościach wiejskiej i miejskiej, jednak wskaźniki w odniesieniu do 2019 r. były nadal mniej korzystne.

Zaznaczyć należy, że od lat utrzymuje się pozytywne zjawisko niskiej umieralności niemowląt oraz relatywnie niewielkie zróżnicowanie na obszarach wiejskich w odniesieniu do terenów zurbanizowanych. W roku 2022 wskaźnik umieralności niemowląt na wsi wynosił 3,9‰, a w miastach 3,7‰.

Ogółem w Polsce ponad 409,1 tys. osób zmieniło miejsce stałego zamieszkania. Od kilkunastu lat, w wyniku migracji wewnętrznych tereny wiejskie zasilane są nowymi mieszkańcami i saldo migracji na tych terenach było dodatnie – w 2022 r. wyniosło ono ponad 53,3 tys. (tab. 2).

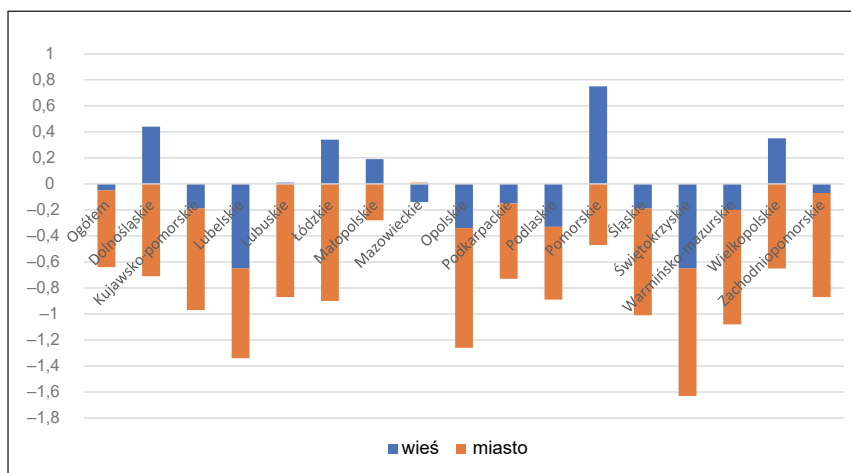
Tabela 2. Migracje ludności na pobyt stały w latach 2019–2022 (tys.)

Rok	Migracje wewnętrzne			Migracje zagraniczne			Ogólne saldo migracji
	napływ	odpływ	saldo	imigracja	emigracja	saldo	
Wieś							
2019	217,0	187,6	29,4	5,4	3,2	2,2	31,4
2020	191,6	152,1	39,5	4,5	2,9	1,6	41,1
2021	218,5	169,2	49,3	5,1	4,2	0,9	50,2
2022	215,6	162,3	53,3	5,2	4,5	0,7	54,0
Miasto							
2019	251,3	280,7	-29,4	11,5	7,5	4,0	-25,4
2020	193,4	232,9	-39,4	8,8	5,9	2,9	-36,6
2021	211,2	260,4	-49,2	10,3	7,8	2,5	-46,8
2022	193,5	246,8	-53,3	10,4	9,2	1,2	-52,1

Źródło: opracowanie IERiGŻ PIB na podstawie danych GUS-u (b.d.).

Zdecydowana większość migrujących osób przemieszcza się w ramach swojego województwa, a jedynie co czwarta osoba je zmienia (GUS, 2022e). Na ogólną liczbę ludności wpływ mają także migracje zagraniczne. W 2022 r. na pobyt stały na obszarach wiejskich zameldowanych zostało 5,2 tys. osób, które poprzednio miały stałe miejsce zamieszkania za granicą. W miastach była to liczba dwukrotnie wyższa. Z kolei wyjazd na pobyt stały za granicę zgłosiło na obszarach wiejskich 4,5 tys. osób, w miastach zaś 9,2 tysiące. Saldo migracji zagranicznych na pobyt stały w analizowanym okresie na obszarach wiejskich, a także w miastach ulegało zmniejszeniu i w roku 2022 na wsi osiągnęło wartość +0,7 tys. osób, a w miastach +1,2 tys. osób. Według danych GUS-u liczba mieszkańców zmniejszyła się we wszystkich województwach, przede wszystkim w miastach (wykr. 1).

Wykres 1. Średnioroczne tempo przyrost (ubytku) ludności w 2022 r. na obszarach wiejskich i w miastach według województw (%)

Źródło: opracowanie IERiGŻ PIB na podstawie danych GUS-u (2022e).

Na obszarach wiejskich ubytek ludności był relatywnie mniejszy niż na terenach zurbanizowanych. W kilku województwach: pomorskim, dolnośląskim, wielkopolskim, łódzkim i małopolskim odnotowano niewielki przyrost liczby ludności wiejskiej w 2022 r. w porównaniu z rokiem 2021.

8.1.2. Liczebność ludności wiejskiej i struktura demograficzna

Jak już wspomniano wcześniej, liczba ludności wiejskiej w 2022 r. osiągnęła poziom 15,3 mln. Nieznacznie o 2 pkt proc. zwiększył się jej odsetek w strukturze mieszkańców w podziale na miasto i wieś (tab. 3). Najwyższym odsetkiem ludności wiejskiej w 2022 r. charakteryzowały się województwa położone w Polsce południowo-wschodniej (lubelskie, podkarpackie, małopolskie, świętokrzyskie), najniższym zaś województwo śląskie (mapa 1).

Mieszkańcy wsi w 2022 r. byli, podobnie jak w latach poprzednich, relatywnie młodszy w porównaniu z mieszkańcami miast. Mediana wieku wynosiła prawie 41 lat wobec 43 lat w miastach. Wielkości te wzrastały w wyniku wydłużania się trwania życia oraz niekorzystnych zmian w strukturze ludności według wieku. Nadal postępuje proces starzenia się społeczeństwa. W latach 2019–2022 na obszarach wiejskich liczba ludności w wieku 65 lat i więcej przypadająca na 1000 dzieci w wieku 0–14 lat zwiększyła się aż o 139 osób i osiągnęła wielkość 1499. W roku 2022 grupa ludności w tzw. sędziwym wieku (w wieku 80 i więcej lat) na obszarach wiejskich przekroczyła poziom 557,7 tys., co stanowiło 3,7% ogółu ludności na tym terenie. W miastach odsetek ten wynosił 4,6% (10 426 tys.). Zmiany w strukturze ludności miały też miejsce w odniesieniu do ekonomicznych grup wieku. Zarówno na terenach wiejskich, jak i w miastach

nadal zmniejszał się odsetek ludności w wieku produkcyjnym, zwłaszcza w wieku produkcyjnym mobilnym. Na wsi w 2022 r. w odniesieniu do 2021 r. w tej grupie ubyłoby 67,5 tys. osób. Jednocześnie powiększyła się grupa osób w wieku poprodukcyjnym o 56,6 tys. Podkreślić jednak należy, że na wsi odsetek grupy dzieci i młodzieży w wieku przedprodukcyjnym (0–17 lat) w ogólnej strukturze wiekowej ludności jest korzystniejszy niż w miastach i w roku 2022 wyniósł 20,4%, a w odniesieniu do roku 2019 wzrósł o 0,9 pkt proc.

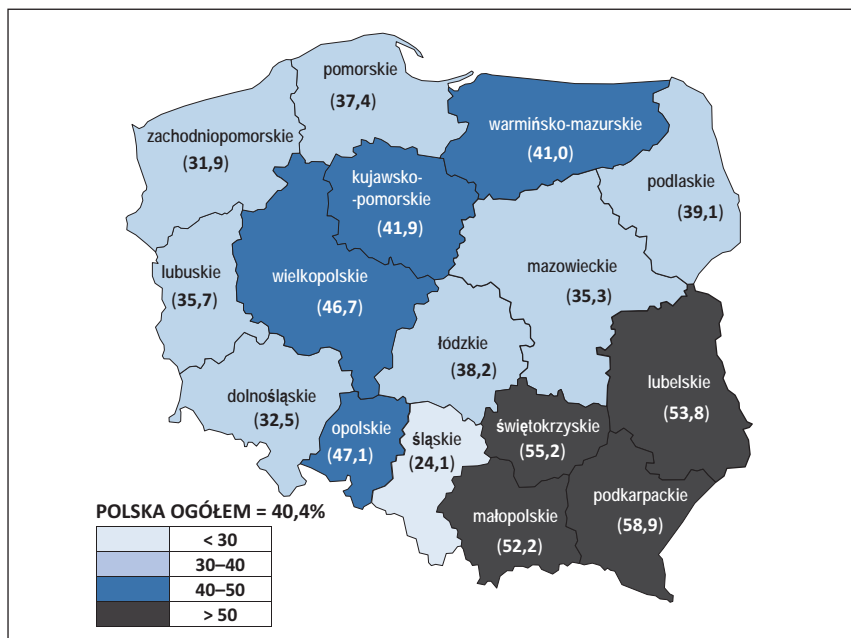
Tabela 3. Ludność na obszarach wiejskich w Polsce w latach 2019–2022

Wyszczególnienie	2019	2020	2021	2022	Zmiana 2019–2022
Ludność (tys.)	15 349,5	15 359,9	15 283,7	15 276,4	-73,1
Odsetek mieszkańców kraju (%)	40,0	40,1	40,3	40,5	0,5
Osoby w wieku 65 i więcej lat na 1000 dzieci w wieku 0–14 lat					
Wieś	940	961	970	975	35
Miasto	1 360	1 399	1 417	1 499	139
Odsetek ludności w wieku (wieś):					
Przedprodukcyjnym	19,5	19,5	19,6	20,4	0,9
Produkcyjnym	61,8	61,5	61,3	59,7	-2,1
mobilnym	38,9	37,0	37,0	36,3	-2,6
niemobilnym	22,9	24,5	24,5	23,5	0,6
Poprodukcyjnym	18,7	19,0	19,1	19,8	1,1
Odsetek ludności w wieku (miasto)					
Przedprodukcyjnym	17,2	17,3	17,3	17,0	-0,2
Produkcyjnym	58,8	58,2	58,0	58,0	-0,8
mobilnym	36,8	37,1	36,4	35,8	-1,0
niemobilnym	22,0	21,1	22,0	22,2	0,2
Poprodukcyjnym	24,0	24,5	24,7	25,0	1,0

Źródło: opracowanie IERiGŻ PIB na podstawie danych GUS-u (2022c).

Wszystkie te uwarunkowania i procesy miały wpływ na współczynnik obciążenia demograficznego, który pokazuje relacje pomiędzy ekonomicznymi grupami wiekowymi ludności, obrazując liczbę osób w wieku nieprodukcyjnym przypadającą na 100 osób w wieku produkcyjnym. W badanym okresie odnotowano stałe zwiększanie się tej liczby, zwłaszcza liczby osób w wieku poprodukcyjnym na 100 osób w wieku produkcyjnym (wskaźnik cząstkowy wartości ogólnego wskaźnika obciążenia demograficznego) w obu zbiorowościach ludności (tab. 4).

Mapa 1. Odsetek ludności wiejskiej w roku 2022 w poszczególnych województwach

Źródło: opracowanie IERiGŻ PIB na podstawie danych GUS-u (b.d.).

Tabela 4. Wybrane wskaźniki demograficzne na obszarach wiejskich i w miastach w latach 2019–2022

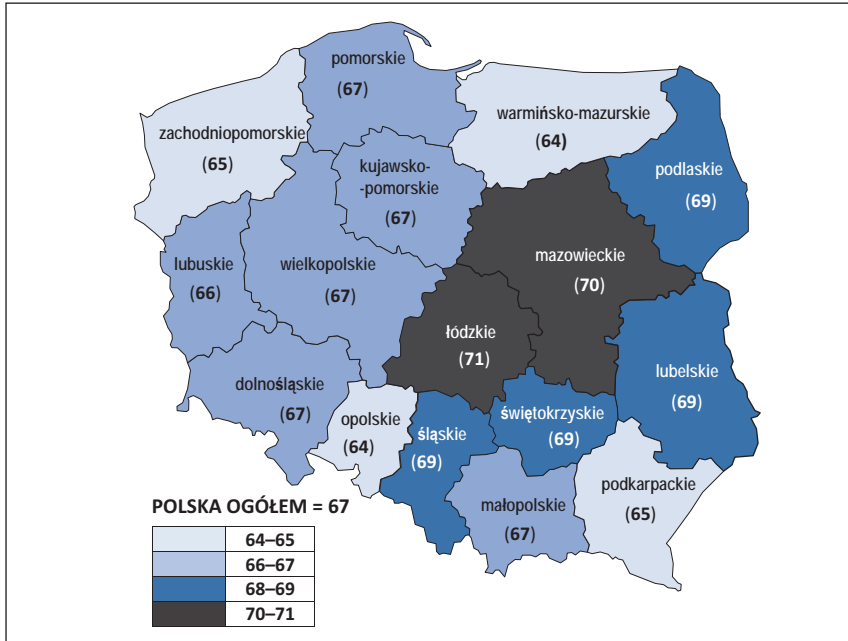
Rok	Współczynnik obciążenia demograficznego		Liczba ludności w wieku przedprodukcyjnym na 100 osób w wieku produkcyjnym		Liczba ludności w wieku poprodukcyjnym na 100 osób w wieku produkcyjnym	
	wieś	miasto	wieś	miasto	wieś	miasto
2019	62	70	32	29	30	41
2020	63	72	34	29	32	41
2021	66	72	34	29	32	42
2022	67	72	34	29	33	43

Źródło: opracowanie IERiGŻ PIB na podstawie danych GUS-u (2022c).

Na obszarach wiejskich relacje pomiędzy ekonomicznymi grupami wiekowymi oraz współczynnik obciążenia demograficznego (w tym przede wszystkim liczba ludności w wieku poprodukcyjnym na 100 osób w wieku produkcyjnym) były zróżnicowane regionalnie. Najmniej korzystną sytuację odnotowano w województwach podlaskim, lubelskim, łódzkim oraz świętokrzyskim (mapy 2–4).

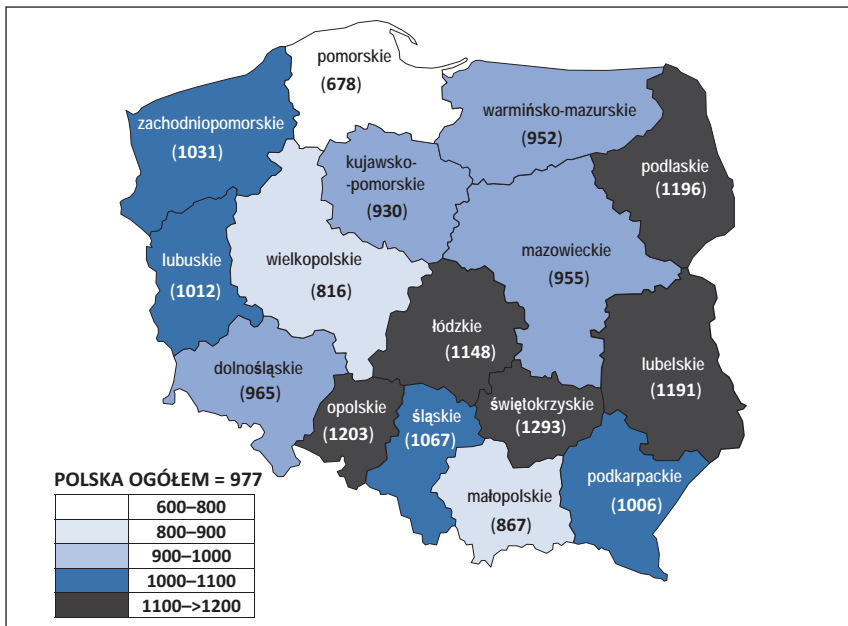
Oznacza to, że udział potencjalnych przyszłych zasobów pracy w skali kraju w badanym okresie był mniejszy niż udział tych, którzy rynek pracy już teoretycznie opuścili. Sytuacja w kolejnych latach się pogarszała oraz występowało znaczące zróżnicowanie regionalne.

Mapa 2. Liczba ludności wiejskiej w wieku nieprodukcyjnym na 100 osób w wieku produkcyjnym w roku 2022 w poszczególnych województwach

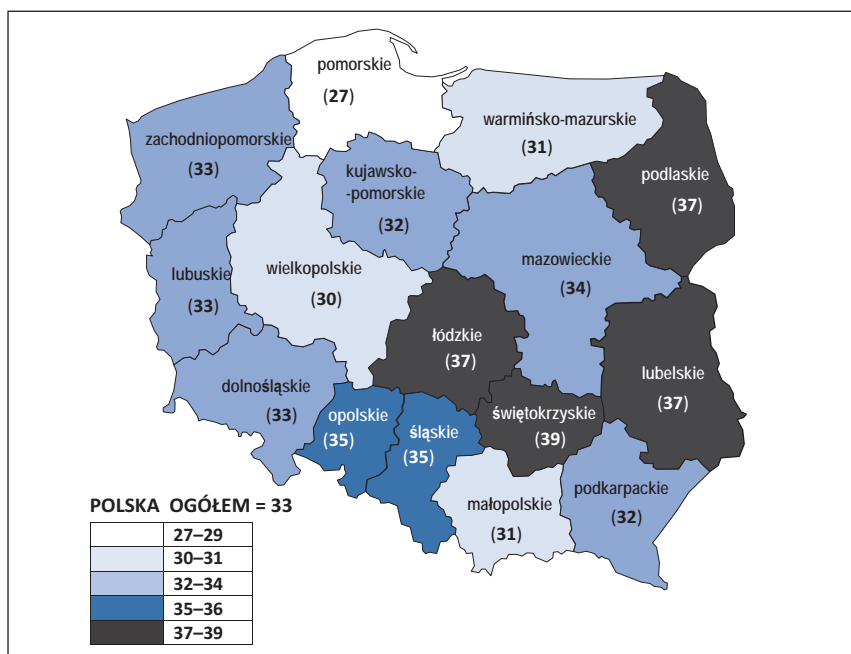
Źródło: opracowanie IERiGŻ PIB na podstawie danych GUS-u (b.d.).

Mapa 3. Liczba ludności wiejskiej w wieku 65 i więcej lat na 1000 dzieci w wieku 0–14 lat w roku 2022 w poszczególnych województwach

Źródło: opracowanie IERiGŻ PIB na podstawie danych GUS-u (b.d.).

Mapa 4. Liczba ludności wiejskiej w wieku poprodukcyjnym na 100 osób wieku produkcyjnym w roku 2022 w poszczególnych województwach

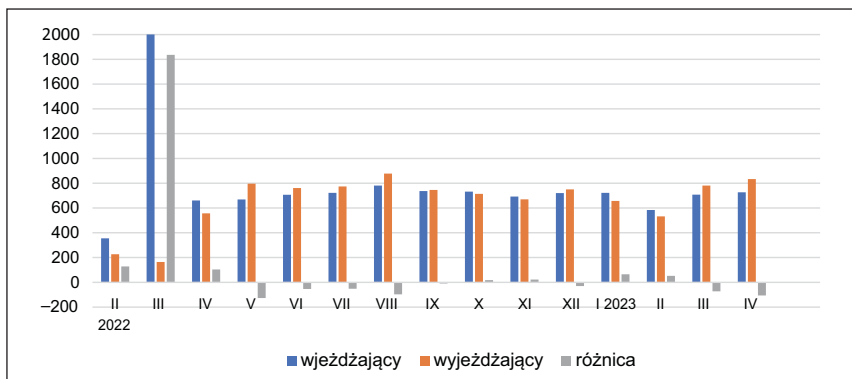
Źródło: opracowanie IERiGŻ PIB na podstawie danych GUS-u (b.d.).

8.1.3. Napływ cudzoziemców

Według danych Narodowego Spisu Powszechnego Ludności i Mieszkań 2021 na terytorium Polski przebywało 1,5 mln obcokrajowców. Zdecydowaną większość (87,2%) stanowili mieszkańcy Europy, w tym 9,7% z krajów Unii Europejskiej (UE). Co dziesiąty cudzoziemiec pochodził z Azji. Niewielki odsetek stanowili obywatele z pozostałych kontynentów. W większości (86,1%) osoby te były w grupie wiekowej 20–60 lat, 8,7% to dzieci i młodzież do 19 lat, a 5,2% stanowiły osoby po 60. roku życia.

Agresja Rosji na Ukrainę w lutym 2022 r. i trwające nadal działania wojenne spowodowały napływ obywateli Ukrainy do Polski i innych krajów Europy i świata. Polska spośród wszystkich krajów gości największą liczbę tych uchodźców. Nadmienić należy, że przed działaniami wojennymi Polska była atrakcyjnym miejscem pracy i życia. Według danych Polskiego Instytutu Ekonomicznego (IEP) przed wojną w Polsce pracowało około 1,4 mln obywateli Ukrainy, w większości byli to relatywnie młodzi mężczyźni, którzy przybyli w celach zarobkowych. Niektórzy z nich wrócili do kraju po wybuchu wojny. Według statystyk Polskiej Straży Granicznej (b.d.) od 24 lutego 2022 do 30 kwietnia 2023 liczba osób z Ukrainy, które przekroczyły granicę Polski, wynosiła ponad 11 mln. Były to głównie kobiety z dziećmi. Wykres 2 prezentuje napływ uchodźców z terenów Ukrainy po wybuchu wojny oraz obywateli Ukrainy powracających do kraju.

Wykres 2. Obywatele Ukrainy wjeżdżający i opuszczający terytorium Polski od 24 lutego 2022 do kwietnia 2023 r. (tys.)

Źródło: opracowanie IERiGŻ PIB na podstawie danych Straży Granicznej (b.d.).

Szacuje się, że na terytorium Polski przebywa około 1,2–1,5 mln uchodźców (Deloitte Polska, 2022). Wielkość tę potwierdzają także dane Biura Wysokiego Komisarza Narodów Zjednoczonych (UNHCR), według których liczba uchodźców z terenów Ukrainy (stan na 21 lutego 2023) wynosiła około 1,6 mln¹, co stanowiło 4,1% populacji Polski.

Jak już zaznaczono powyżej, w strukturze uchodźców przeważały kobiety z dziećmi do 18 lat, które stanowiły 58% przybyłych osób. Kolejną grupą były kobiety, które przyjechały same (24%), z rodzicami (16%), z małżonkiem (14%) oraz innymi niż własne dzieci pod opieką (7%). Poniżej 20. roku życia do Polski przybyło blisko pół miliona dzieci i młodzieży, z czego prawie połowa nie ukończyła 10 lat. Cześć dzieci podjęło naukę w polskich szkołach (w systemie edukacji wczesnoszkolnej) oraz zostało objęte opieką przedszkolną. Jednak ponad 140 tys. małych dzieci pozostawała pod opieką matek (Deloitte Polska, 2022). Zapewnienie dzieciom zwłaszcza z młodszych grup wiekowych opieki przedszkolnej z jednej strony było wyzwaniem, zwłaszcza w pierwszych miesiącach napływu uchodźców, dla polskiego systemu edukacji i społeczeństwa, a z drugiej strony umożliwiło rodzicom podjęcie pracy. Zwłaszcza że do Polski z terenów Ukrainy przybyły osoby relatywnie dobrze wykształcone (wykr. 3), dotyczy to zarówno migrantów przybyłych przed wojną oraz uchodźców.

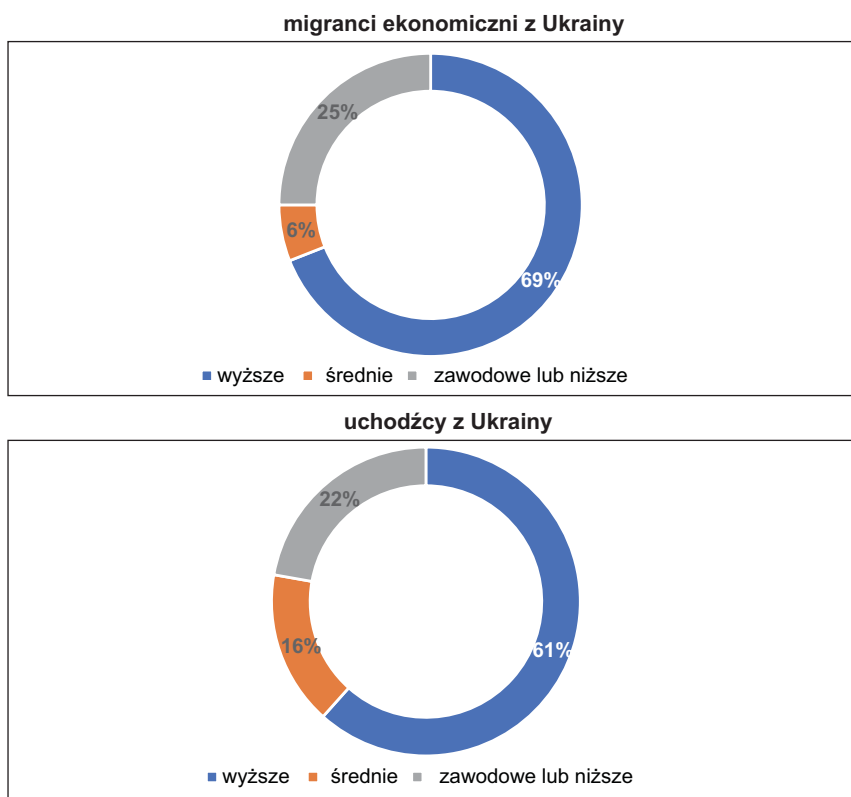
Imigranci ekonomiczni z Ukrainy (grupę tę stanowili głównie młodzi mężczyźni) już przed wybuchem wojny mieli pozytywny wpływ na polski rynek pracy i polską gospodarkę, łagodząc problemy braku pracowników. Szacuje się, że w latach 2013–2018 przyczynili się do wygenerowania 13% wzrostu polskiego PKB (Deloitte Polska, 2022).

Podjęte działania w Polsce na wszystkich szczeblach, przede wszystkim dostęp do rynku pracy i długookresowe rozwiązania nakierowane na pełną integrację uchodźców na tym polu, przyczyniały się zarówno do poprawy sytuacji

¹ Były to osoby zarejestrowane jako uchodźcy pod opieką państwa.

materialnej obywateli Ukrainy, jak i w przyszłości przełożyć się mogą na korzyści dla polskiej gospodarki. W Polsce na koniec września 2022 r. działało 24,1 tys. spółek z kapitałem ukraińskim, w tym od stycznia do września powstało 3,6 tys. nowych spółek z kapitałem ukraińskim oraz 10,2 tys. jednoosobowych ukraińskich działalności gospodarczych, co stanowi 54% zagranicznych jednoosobowych działalności gospodarczych i 41% spółek z kapitałem zagranicznym. Trzy czwarte tych firm powstało z konieczności pozyskania środków na utrzymanie siebie i rodziny (Dębowska i in., 2022).

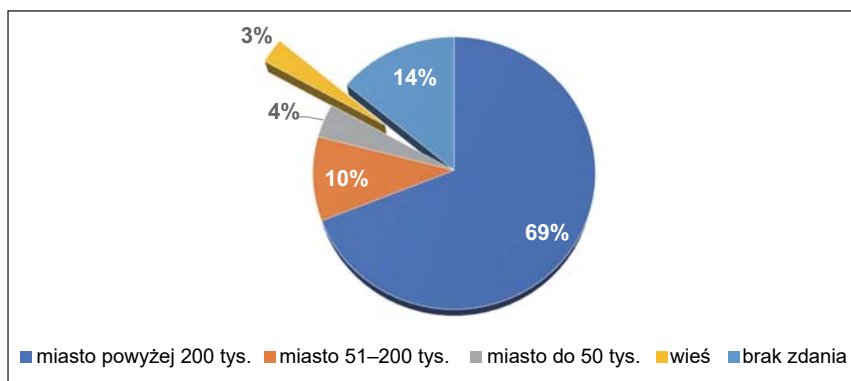
Wykres 3. Wykształcenie imigrantów oraz uchodźców z Ukrainy przebywających w Polsce

Źródło: opracowanie IERiGŻ PIB na podstawie Deloitte Polska (2022).

Obecność obywateli Ukrainy na terytorium Polski, wyzwania związane z zapewnieniem opieki dla najmłodszych dzieci, włączeniem dzieci i młodzieży do polskiego systemu edukacji oraz wpływ tych osób na sytuację demograficzną, poziom wykształcenia oraz rynek pracy dotyczą przede wszystkim dużych aglomeracji miejskich, gdyż uchodźcy w marginalnym stopniu decydują się na zamieszkanie na obszarach wiejskich (wykr. 4).

Wykres 4. Preferencje uchodźców z Ukrainy w odniesieniu do miejsca pobytu (stan na kwiecień 2022 r.)

Źródło: opracowanie IERiGŻ PIB na podstawie Deloitte Polska (2022).

Niemniej jednak niezależnie od działań wojennych w tym kraju przewiduje się, że liczba imigrantów z Ukrainy w Polsce będzie wyższa niż na początku 2022 r., a mając na uwadze dotychczasową skalę napływu, Polska może stać się nowym miejscem imigracji zarówno w skali europejskiej, jak i w kontekście globalnym (Duszczyk i Kaczmarczyk, 2022). Dlatego też spodziewać się można, że na obszary wiejskie w niedalekiej przyszłości też napływać będą imigranci, gdyż duże miasta staną się przeciążone skalą zjawiska. Niezbędne staje się zatem prowadzenie działań informacyjnych dotyczących atrakcyjności obszarów wiejskich jako miejsca zamieszkania i pracy oraz niwelowania obaw i niepewności imigrantów związanych z życiem poza aglomeracjami miejskimi.

8.1.4. Poziom wykształcenia i kompetencje cywilizacyjne ludności

Od wielu lat wzrastał w Polsce poziom wykształcenia formalnego ludności w wieku 15–64 lata, w tym ludności wiejskiej, nadal jednak utrzymywały się różnice w odniesieniu do ludności w miastach (Wrzochalska, 2022b). Zróżnicowanie miało miejsce nie tylko w odniesieniu do odsetka ludności legitymującej się wyższym poziomem wykształcenia, który w miastach był dwukrotnie wyższy i według danych Narodowego Spisu Ludności i Mieszkań 2021, osiągnął poziom 36,7% wobec 18,6 na wsi (tab. 5), ale także w odniesieniu do udziału osób z wykształceniem zasadniczym zawodowym, który z kolei na obszarach wiejskich był o 12,1 pkt proc. wyższy niż w miastach. Ludność wiejska rzadziej także posiadała wykształcenie średnie ogólnokształcące na rzecz średniego zawodowego, wyższy też odsetek osób legitymował się wykształceniem gimnazjalnym i niższym.

Chociaż na obszarach wiejskich formalnie dostępność miejsc pracy dla absolwentów wyższych uczelni oraz z wykształceniem średnim licealnym jest dużo mniejsza niż w miastach, to należy podkreślić, że styl życia mieszkańców

w miastach i na obszarach wiejskich od co najmniej kilkunastu lat się ujednocila. Coraz mniejszy odsetek ludności pracuje w rolnictwie (Karwat-Woźniak, 2022b). Jednocześnie na wsi powstało szereg pozarolniczych miejsc pracy, dostępne są także miejsca pracy w pobliskich miejscowościach, a zatrudnienie w formie pracy zdalnej nie są w pełni zależne od miejsca zamieszkania. Stąd też podnoszenie poziomu wykształcenia formalnego ludności oraz kontynuowanie procesu zdobywania i poszerzania wiedzy w każdym etapie życia, w tym poszerzanie kompetencji cywilizacyjnych, jest bardzo ważnym czynnikiem wpływającym na wzrost znaczenia pozycji na rynku pracy w mieście i na wsi.

Tabela 5. Poziom wykształcenia ludności w wieku 15–64 lata na wsi i w miastach w latach 2019–2021 (%)

Rok	Wyższe	Policealne oraz średnie zawodowe	Średnie zawodowe	Średnie ogólnokształcące	Zasadnicze zawodowe	Gimnazjalne podstawowe i niższe
Wieś						
2019	18,1	26,4	22,4	9,3	31,0	17,0
2020	18,7	24,7	22,6	9,4	30,5	16,7
2021	18,6	25,4	23,3	10,1	29,3	16,5
Miasto						
2019	35,5	23,8	20,6	11,5	18,6	10,6
2020	36,3	24,3	20,9	11,2	18,0	10,2
2021	36,7	24,3	20,8	11,4	17,2	10,5

Źródło: opracowanie IERiGŻ PIB na podstawie danych GUS-u (b.d.).

Podkreślić należy, że w porównaniu z krajami Unii Europejskiej polskie społeczeństwo jest relatywnie dobrze wykształcone (tab. 6). Odsetek młodzieży w wieku 18–24 lata niekontynuującej nauki jest zdecydowanie niższy niż średnia dla krajów UE-27 oraz średnia dla krajów UE-19. Wyższy jest też zarówno odsetek osób w wieku 20–24 lata, posiadających wykształcenie co najmniej zasadnicze zawodowe, oraz osób w wieku 30–34 lata, które posiadają wyższe wykształcenie. Dotyczy to zarówno kobiet, jak i mężczyzn. Jednak proces doskonalenia i podnoszenia kwalifikacji osób dorosłych w Polsce na tle Europy nadal jest selektywny i ma stosunkowo niewielki zasięg. Odsetek takich osób w naszym kraju w 2021 r. był dwukrotnie niższy, niż średnia unijna. Podkreślić należy, że po spadku odsetka osób uczestniczących w kształceniu i szkoleniach w roku 2020, na który duży wpływ miał wybuch pandemii COVID-19, odnotowano zarówno w Polsce, jak i w Europie jego wzrost. Włączanie się osób starszych w procesy edukacji ustawicznej jest bardzo istotnym czynnikiem pozwalającym na utrzymanie tej grupy osób na rynku pracy, gdyż niskie kwalifikacje, brak umiejętności oraz możliwości ich uzupełniania stanowią istotne przyczyny, z powodu których w Polsce pracownicy są relatywnie wcześniej wyłączani z rynku pracy, w porównaniu z innymi państwami.

Tabela 6. Wybrane charakterystyki związane z edukacją mieszkańców w Polsce i krajach UE w latach 2019–2021 (%)

Rok	Polska			UE-27			UE-19
	ogółem	mężczyźni	kobiety	ogółem	mężczyźni	kobiety	ogółem
Młodzież w wieku 18–24 lata niekontynuująca nauki							
2019	5,2	6,7	3,6	10,2	11,8	8,4	10,6
2020	5,4	7,0	3,7	9,9	11,8	8,0	10,2
2021	5,9	7,2	4,4	9,7*	11,4*	7,9*	9,8*
Osoby w wieku 20–24 lata posiadające wykształcenie co najmniej zasadnicze zawodowe							
2019	90,8	88,4	93,2	83,5	81,0	86,2	82,5
2020	89,9	87,9	92,1	84,3	81,5	87,1	83,7
2021	90,6	88,2	93,1	84,6*	82,1*	87,3*	84,1*
Osoby w wieku 30–34 lata posiadające wyższe wykształcenie							
2019	46,6	32,2	56,4	40,3	35,1	45,6	40,5
2020	47,0	36,9	57,7	41,1	36,0	46,2	41,4
2021	45,9	35,4	56,8	41,6*	36,3*	47,0*	42,3*
Osoby w wieku 25–64 lata uczestniczące w kształceniu lub szkoleniu							
2019	4,8	4,2	5,4	10,8	9,8	11,9	11,6
2020	3,7	3,1	4,3	9,1	8,3	10,0	9,9
2021	5,4	5,0	5,9	10,8*	10,1*	11,6*	11,5*

* Brak porównywalności z danymi sprzed 2021 r.; zaprezentowane dane uwzględniają zmiany wprowadzone w EU-LFS (w Polsce BAEL/LFS) od 1 kwietnia 2021 r. wynikające z wdrożenia rozporządzenia ramowego dla statystyki społecznej, tj. rozporządzenia Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2019/1700 z 10 października 2019, z wyjątkiem wskaźników, dla których oznaczono przerwanie szeregów czasowych.

Źródło: opracowanie IERiGŻ PIB na podstawie danych GUS-u (2023).

Niezaprzeczalny wpływ na możliwości, a także rozwój zarówno edukacyjny, zawodowy, jak i aktywne włączanie się w życie społeczeństwa ma dostęp do Internetu oraz nabywanie i poszerzanie umiejętności cyfrowych. W 2022 r. odnotowano dalszy wzrost odsetka wiejskich gospodarstw domowych posiadających dostęp do Internetu, także Internetu szerokopasmowego, oraz stopniowe niwelowanie różnic w tym zakresie w odniesieniu do gospodarstw domowych w miastach (tab. 7). Relatywnie zwiększył się także na obszarach wiejskich odsetek osób, które regularnie korzystały z Internetu (tab. 8). Według danych GUS-u (2022d) w 2022 r. wyniósł on 82,3% wobec 71,4% w roku 2019. Stopniowo niwelowały się także różnice także i w tym obszarze w odniesieniu do ludności w miastach.

Tabela 7. Gospodarstwa domowe posiadające dostęp do Internetu i Internetu szerokopasmowego w domu (% odsetek ogółu gospodarstw danej grupy)

Wyszczególnienie	Internet				Internet szerokopasmowy			
	2019	2020	2021	2022	2019	2020	2021	2022
Obszary wiejskie	84,6	89,3	91,8	93,2	80,7	88,7	90,9	92,8
Mniejsze miasta	85,6	89,7	91,6	92,3	81,9	89,1	91,2	91,6
Duże miasta	90,0	92,1	93,8	94,4	87,1	91,0	93,1	93,4

Objaśnienia: podział według miejsca zamieszkania obejmuje kategorie: obszary wiejskie, mniejsze miasta (do 100 tys. mieszkańców) oraz duże miasta, których liczebność przekracza 100 tys. mieszkańców.

Źródło: opracowanie IERiGŻ PIB na podstawie danych GUS-u (2022d).

Tabela 8. Osoby regularnie korzystające z Internetu według miejsca zamieszkania w latach 2019–2022

Rok	Odsetek osób regularnie korzystających z Internetu (%)			Różnice na wsi w odniesieniu do (pkt proc.)	
	wieś	mniejsze miasta	duże miasta	mniejszych miast	dużych miast
2019	71,4	79,7	86,3	-8,3	-14,9
2020	74,7	82,8	89,2	-8,1	-14,5
2021	78,4	85,1	89,7	-6,7	-11,3
2022	82,3	86,3	89,8	-4,0	-7,5

Objaśnienia: patrz tabela 7.

Źródło: opracowanie IERiGŻ PIB na podstawie danych GUS-u (2022d).

Analiza celów korzystania z Internetu przez mieszkańców wsi wyraźnie wskazuje na coraz większy odsetek osób korzystających z poczty elektronicznej, bankowości internetowej, komunikatorów oraz osób wyszukujących potrzebne informacje np. dotyczące zdrowia (tab. 9). Podobnie i w tym zakresie zmniejszały się różnicowania w odniesieniu do ludności w miastach, jest to bardzo pozytywne zjawisko. Jednak zwrócić należy uwagę, że poziom wykształcenia społeczeństwa, aktywność edukacyjna oraz umiejętność korzystania z nowoczesnych technologii cyfrowych są jednymi z determinant kapitału ludzkiego i niezbędnymi wyznacznikami pozycji na rynku pracy zarówno z pozycji pracowników, jak i pracodawców z kraju i z zagranicy. W odniesieniu do umiejętności korzystania z Internetu według najważniejszych celów w porównaniu z krajami Unii Europejskiej w 2021 r. mieszkańcy Polski uplasowali się nieomal na poziomie średniej UE-27 (wykr. 5).

Tabela 9. Odsetek ludności w wieku 16–74 lata korzystających z Internetu w latach 2019–2021 według celu korzystania na użytek prywatny oraz miejsca zamieszkania (%)

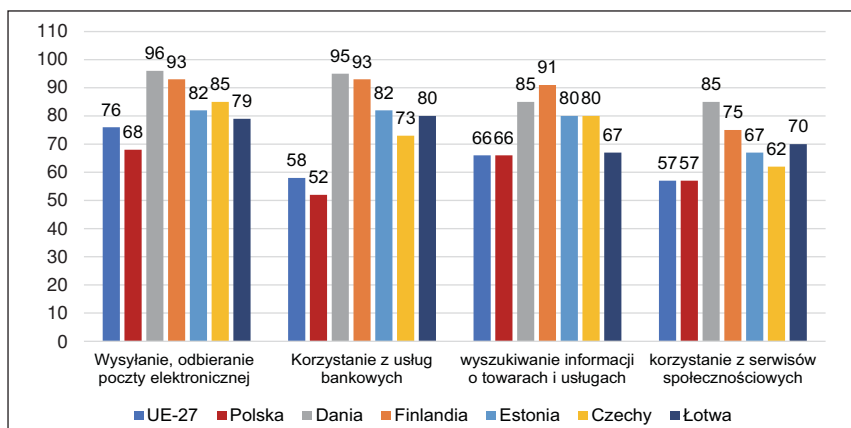
Obszary wiejskie				Miasta ogółem			Duże miasta	Mniejsze miasta
2019	2020	2021	2022	2019	2020	2021	2022	
Korzystanie z poczty elektronicznej								
56,4	56,9	59,4	62,6	70,4	71,9	74,4	77,7	70,1
Telefonowanie przez Internet, odbywanie wideokonferencji								
43,6	49,3	50,8	51,5	51,8	58,8	60,2	59,9	54,3
Serwisy społecznościowe / udział w czatach, forach dyskusyjnych								
48,3	53,1	54,0	59,3	56,1	55,9	58,7	63,3	59,8
Wyszukiwanie informacji o towarach lub usługach								
56,4	57,9	61,1	*	*	66,0	68,7	*	*
Zakup towarów i usług								
34,1	39,1	41,6	*	46,2	51,5	52,8	*	*
Korzystanie z usług bankowych								
34,8	39,3	42,0	*	*	56,3	59,2	*	*
Korzystanie z usług administracji publicznej								
26,5	33,7	38,3	*	*	47,4	53,7	*	*
Wyszukiwanie informacji dotyczących zdrowia								
39,0	35,9	38,4	*	*	47,4	52,5	*	*
Publikowanie w Internecie stworzonych przez siebie tekstów, zdjęć, filmów itp...								
18,2	16,3	13,5	*	*	19,3	19,3	*	*

* brak danych

Objaśnienia: patrz tabela 7.

Źródło: opracowanie IERiGŻ PIB na podstawie danych GUS-u (2021, 2022c–d).

Wykres 5. Odsetek ludności w wieku 16–74 lata korzystających z Internetu w roku 2021 według celu korzystania na użytek prywatny średnio w krajach UE-27 oraz wybranych krajach (%)

Źródło: opracowanie IERiGŻ PIB na podstawie danych GUS-u (2022d).

Jednak zwraca uwagę fakt, że w porównaniu nie tylko z krajami skandynawskimi, ale także i z wybranymi krajami, które razem z Polską weszły do UE, różnica odsetka osób korzystających z Internetu wynosiła nie mniej niż kilkanaście pkt proc. Odbierać to można jako swoiste zapóźnienia cywilizacyjne i jednocześnie wyzwanie na najbliższe lata, żeby przyspieszyć rozwój kompetencji społeczeństwa w tym zakresie w celu osiągnięcia zbliżonego poziomu z krajami przodującymi w tym obszarze umiejętności.

8.2. Przeobrażenia w aktywności zawodowej ludności wiejskiej

8.2.1. Aktywność zawodowa ludności wiejskiej

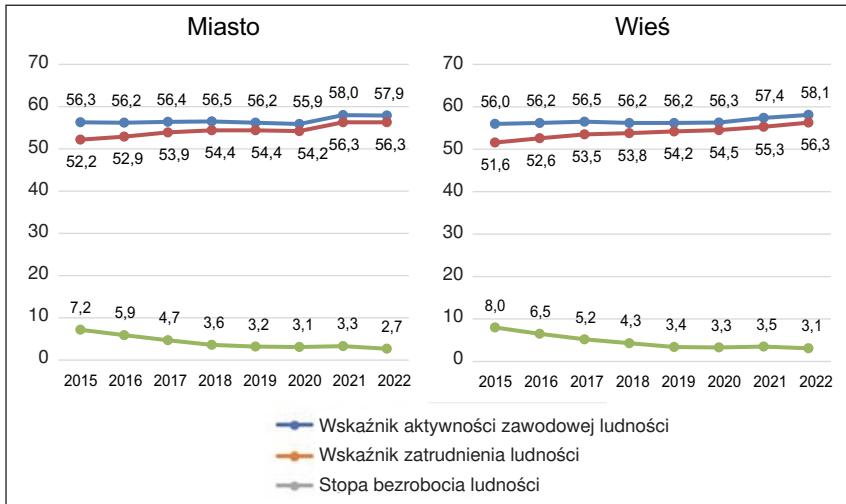
Z danych badania aktywności ludności (BAEL) wynika, że przeciętnie w 2022 r.² na terenach wiejskich mieszkało 12 035 tys. osób w wieku 15–89, w tym 6998 tys., czyli 58,1% (57,4% w 2021 r.) to osoby aktywne na rynku pracy. Populację aktywnych zawodowo tworzyło około 6778 tys. osób pracujących i blisko 220 tys. osób bezrobotnych (GUS, 2023).

W porównaniu z 2021 r. zbiorowość ludności wiejskiej w wieku aktywności zawodowej praktycznie nie uległa zmianie (spadek o ok. 3,0 tys. osób, czyli o 0,02%). Jednocześnie w porównaniu z rokiem poprzednim liczba aktywnych zawodowo zwiększyła się o ok. 83 tys. (o 1,2%), a liczba pracujących mieszkańców wsi wzrosła o ok. 100 tys. osób (o 1,5%). W konsekwencji w 2022 r. wskaźnik zatrudnienia mieszkańców wsi wynosił 56,3% (55,5% – w 2021 r.), a stopa bezrobocia – 3,1% (3,4% – w 2021 r.). Oznacza to, że nadal minimalnemu wzrostowi poziomu aktywności zawodowej ludności wiejskiej towarzyszył relatywnie większy wzrost zatrudnienia, a tym samym spadek bezrobocia (wykr. 6).

Sytuacja na rynku pracy znajduje również odzwierciedlenie w skali dezaktywacji zawodowej. Zbiorowość biernych zawodowo tworzy rzeczywisty i potencjalny zasób siły roboczej, który w określonych warunkach może się uaktywnić na rynku pracy, zwłaszcza że w grupie biernych zawodowo znaczną (ok. 41,6%) grupę stanowią osoby w wieku 15–59 lat, w tym osoby w wieku 15–19 lat – ok. 14,7%.

² Od I kwartału 2021 r. dane są zbierane zgodnie z metodologią wprowadzoną przez rozporządzenie ramowe dla statystyki społecznej (IESS FR). Zmianie uległa populacja odniesienia (zasadniczą częścią badania są objęte osoby w wieku 15–89 lat), do 4 kwartału 2020 r. było to 15 lat i więcej), jak również definicje i sposób wyodrębniania poszczególnych subpopulacji na rynku pracy, tj. pracujących, bezrobotnych i biernych zawodowo, co wynika z nowych aktów prawnych UE (GUS, 2022a). W związku z wprowadzonymi zmianami wyniki BAEL od I kwartału 2021 r. nie mogą być porównywane z poprzednimi okresami. Dotyczy to głównie liczb bezwzględnych. Jednak zmiany definicji nie miały zasadniczego charakteru oraz z uwagi, że do zobrazowania trendów zachodzących na rynku pracy stosuje się głównie miary względne na podstawie jednorodnych zasad – wnioskowanie dotyczące tendencji zmian sytuacji na rynku pracy poszczególnych grup ludności i relacji między nimi. Tym samym można je uznać za zasadne.

Wykres 6. Aktywność zawodowa ludności objętą badaniem rynku pracy według miejsca zamieszkania

Źródło: opracowanie IERiGŻ PIB na podstawie danych GUS-u (2023).

Przeciętnie w 2022 r. obszary wiejskie zamieszkiwało 5037 tys. osób biernych zawodowo i była to zbiorowość o 85 tys. osób, (o 1,7%) mniej liczna niż w 2021 roku. Tym samym średnio w 2022 r. udział biernych zawodowo mieszkańców wsi wśród łącznej ich liczby w wieku 15–89 lat wyniósł 41,9%, gdy w 2021 r. stanowił 42,5%, a w 2019 r. – 43,8%. Tym samym po okresie stagnacji, po 2019 r. poziom dezaktywizacji zawodowej społeczności wiejskiej uległ stopniowemu zmniejszeniu (tab. 10). Jednak nadal jest on relatywnie duży zwłaszcza z perspektywy utrzymującego się relatywnie dużego zapotrzebowania na pracę, o czym świadczy liczba ofert pracy (GUS, 2020–2022).

Skala bierności zawodowej w Polsce pomimo spadku jest jedną z najwyższych w UE. Jak duży jest to potencjał zasobów pracy świadczy fakt, że niemal 1/5 osób w wieku produkcyjnym jest biernych zawodowo (Radziukiewicz, 2020). Relatywnie wysoki poziom dezaktywizacji zawodowej wynika m.in. z faktu, że polityka zatrudnienia koncentruje się na osobach bezrobotnych i do nich jest skierowana większość działań (Digital & More, 2019), a nie do osób biernych zawodowo.

Z zestawienia wskaźników charakteryzujących sytuację mieszkańców miast i wsi na rynku pracy wynika, że w 2022 r. kontynuowana była tendencja z lat wcześniejszych, tj. stopniowego zmniejszania się różnic w tym zakresie pomiędzy osobami z terenów wiejskich i miejskich (wykr. 6) i w przeciwieństwie do lat wcześniejszych, aktualnie te różnice praktycznie nie występują³.

³ W 2002 r. współczynnik aktywności zawodowej ludności zamieszkałej na obszarach wiejskich był o 1,3 pkt proc. niższy niż wśród mieszkańców miast, w latach 2015–2021 – maksymalnie 0,4 pkt proc. W przypadku wskaźnika zatrudnienia powyżej wymienionych grup ludności różnica zmniejszyła się z 2,3 pkt proc. w 2002 r. do 0,1 pkt proc. w 2021 r., natomiast w odniesieniu do stopy bezrobocia różnice w latach 2002–2021 wynosiły odpowiednio 2,3 i 0,1 pkt proc.

Tabela 10. Skala dezaktywacji zawodowej mieszkańców wsi i miast (%)

Miejsce zamieszkania	Udział biernych zawodowo wśród osób w wieku 15–89 lat					
	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Wieś	43,5	43,8	43,8	43,7	42,5	41,9
Miasto	43,6	43,5	43,8	44,1	42,0	42,1

Źródło: opracowanie na podstawie danych GUS-u (2023).

W 2022 r. wskaźnik aktywności zawodowej ludności wiejskiej był nawet minimalnie wyższy (o 0,2 pkt proc.) niż populacji miejskiej i wynosił 58,1%. Jednak nadal sytuacja ludności wiejskiej na rynku pracy jest wciąż relatywnie trudniejsza niż mieszkańców miast. Wprawdzie w wyróżnionych grupach ludności wskaźnik zatrudnienia był identyczny i wynosił 56,3%, to jeżeli aktywność zawodową ograniczymy do zbiorowości osób w wieku produkcyjnym, co należy uznać za właściwsze podejście z perspektywy trudności w znalezieniu pracy (Frenkel, 2016), to wskaźnik zatrudnienia wśród tej grupy wiekowej populacji wiejskiej był z reguły niższy niż w społeczności miejskiej. Te różnice generalnie do końca drugiej dekady XXI w. miały tendencję wzrostową (Frenkel, 2018). Ta sytuacja była konsekwencją wzrostu bierności zawodowej kobiet i uczącej się dorosłej młodzieży, przede wszystkim związanych z gospodarstwami rolnymi. Jednak w 2022 r. zaznaczył się symptom wskazujący na odwrócenie tendencji w narastaniu różnic w poziomie zatrudnienia osób w wieku produkcyjnym z obszarów wiejskich i miejskich. Przeciętnie w 2022 r. pracowało 75,7% mieszkańców wsi w tej grupie wiekowej i był to wskaźnik o 4,7 pkt proc. niższy niż wśród ludności miejskiej, w 2021 r. analogiczna różnica wynosiła 5 pkt proc., gdy w 2014 – 2,5 pkt proc.

Chociaż skala bezrobocia na wsi i w mieście zmniejszała się, ale nadal występowały się rozbieżności w tej płaszczyźnie pomiędzy porównywanymi grupami ludności. W 2022 r. stopa bezrobocia wśród mieszkańców wsi wynosiła 3,1% i była o 0,4% wyższa niż ludności miejskiej, w 2021 r. analogiczna różnica to 0,1 pkt proc., w 2020 i 2019 r. rozbieżności były identyczne i wynosiły 0,2 pkt proc.

Narastały również różnice w czasie poszukiwania pracy. Bezrobotne osoby z obszarów wiejskich w porównaniu z analogiczną zbiorowością z miast cechowały się dłuższym i wydłużającym się okresem poszukiwania pracy⁴ oraz skalą bezrobocia długotrwałego⁵.

⁴ W IV kwartale 2022 r. przeciętny czas szukania pracy przez bezrobotnego mieszkańca wsi wynosił 8,7 miesięcy i był o 8,8% dłuższy niż poszukującego pracy mieszkańca miast. W latach 2020–2022 przeciętny czas szukania pracy przez bezrobotnego mieszkańca wsi wzrósł o 0,7 miesiąca, gdy wśród bezrobotnej ludności miejskiej – o 0,5 miesiąca.

⁵ W IV kwartale 2022 roku 21,5% osób bez pracy z obszarów wiejskich poszukiwało jej 13 miesięcy i więcej, gdy analogiczny wskaźnik wśród ludności miejskiej wynosił 18,9% (GUS, 2023). W identycznym okresie 2020 roku te wskaźniki stanowiły odpowiednio 17,5 i 13,9% (GUS, 2015–2021).

Ta sytuacja była determinowana wieloma czynnikami, gdyż podaż i popyt na pracę, zwłaszcza ludności wiejskiej, zależy nie tylko od ogólnej sytuacji gospodarczej, ale również warunków istniejących w rolnictwie (w gospodarstwach rolnych), a przede wszystkim lokalnymi nierównościami w stanie infrastruktury technicznej (zwłaszcza komunikacyjnej), a także poziomem wykształcenia ludności, ich cechami osobowości, innowacyjności i przedsiębiorczości. W przypadku wszystkich wymienionych uwarunkowań odnotowano wyraźny postęp, zwłaszcza w poziomie wykształcenia (Wrzochalska, 2022a). Te uwarunkowania wpłynęły na poprawę pozycji ludności wiejskiej na rynku pracy. Jednak coraz silniej zaznaczająca się peryferyzacja niektórych obszarów wiejskich skutkowałą utrwalać się ograniczania dostępu do pozarolniczego rynku pracy mieszkańców z tych obszarów (Karwat-Woźniak, 2022a).

Zmiany w aktywności ekonomicznej mieszkańców wsi stanowią odzwierciedlenie racjonalizacji gospodarowania wiejskimi zasobami pracy, zwłaszcza rolniczymi. Jednocześnie tworzą czynnik sprawczy tego procesu. Trendy przeobrażeń w płaszczyźnie aktywności ekonomicznej ludności wiejskiej, a przede wszystkim w poziomie zatrudnienia w znacznym zakresie są uwarunkowane funkcjonowaniem rynku pracy dostępnego dla tej społeczności, pojmowanego jako ogół stosunków ekonomicznych pomiędzy liczbą osób zdolnych do pracy i poszukujących jej przy danej opłacie pracy (podaż), a ilościowym i jakościowym zapotrzebowaniem na ludzką zdolność do pracy mierzonym liczbą miejsc pracy (popyt) dostępną dla społeczności wiejskiej.

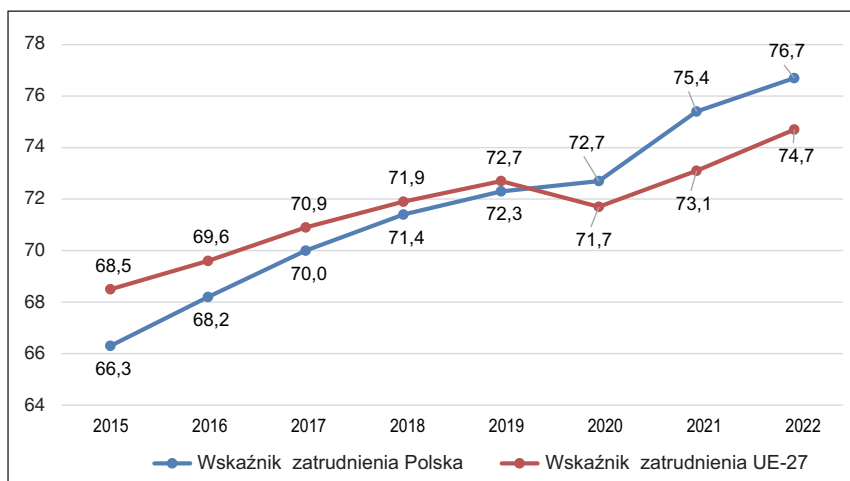
Relatywnie korzystną sytuację na polskim rynku pracy potwierdza również porównanie wskaźników charakteryzujących warunki na polskim i unijnym rynku pracy. Z analizy danych Eurostatu (b.d.) wynika, że od 2013 r. następuje systematyczny i szybszy niż przeciętnie w UE wzrost zatrudnienia. W konsekwencji stopniowo zmniejszał się dystans w tej płaszczyźnie pomiędzy Polską a przeciętną sytuacją w UE, zaś od 2020 r. sytuacja na polskim rynku pracy była korzystniejsza niż przeciętnie w UE (wykr. 7).

W 2022 r. wskaźnik zatrudnienia mieszkańców Polski w wieku 20–64 lata wynosił 76,7% i był o 2 pkt proc. wyższy niż średnio w UE-27 (74,7)⁶, w 2021 r. analogiczna różnica wynosiła 2,3 pkt proc., a w 2020 r. – 1,0 pkt proc.

Z porównania wartości wskaźnika zatrudnienia w 2019 i 2022 r. w poszczególnych krajach wynika, że odnotowane zwiększenie (o 2,4 pkt proc.) tego wskaźnika w Polsce, było jednym z najwyższych w UE. W konsekwencji w 2022 r. poziom zatrudnienia w Polsce był nie tylko wyższy niż przeciętnie w UE, ale również przewyższał zatrudnienie w dziewięciu krajach UE (wykr. 8), gdy w 2019 r. Polska wyprzedziła sześć państw UE (Grecję, Włochy, Rumunię, Hiszpanię, Chorwację i Belgię).

⁶ Poziom zatrudnienia w UE w 2022 r. wskazuje, że w niedalekiej przyszłości w skali ogólnej jest możliwe osiągnięcie wartości wskaźnika zatrudnienia, jaki jest celem polityki zatrudnienia UE. Jego wartość określono na poziomie 75,0% (Szmulewicz, 2018).

Wykres 7. Wskaźnik zatrudnienia osób w wieku 20–64 lata w Polsce i Unii Europejskiej w latach 2015–2022

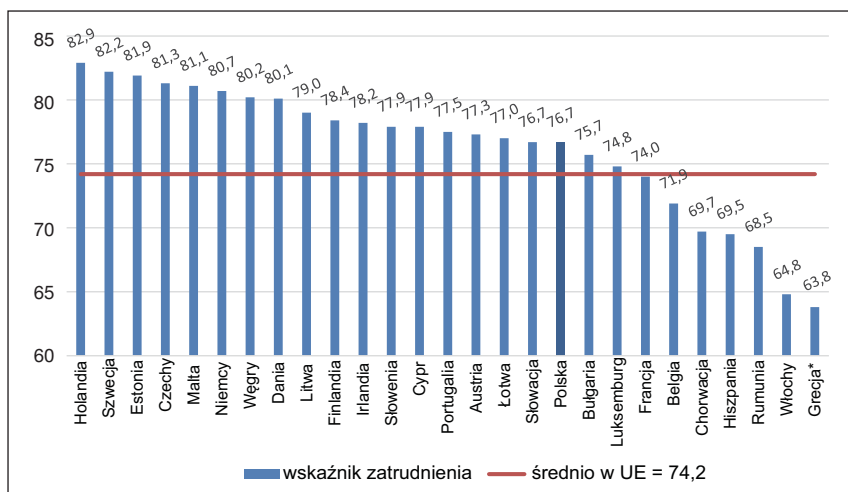
Źródło: opracowanie IERiGŻ PIB na podstawie danych GUS-u (2023).

W 2022 r., podobnie jak w latach wcześniejszych, poziom zatrudnienia w krajach UE-27 był bardzo zróżnicowany (wykr. 8). Według najnowszych dostępnych danych wartość wskaźnika zatrudnienia wahała od 63,2% (Grecja) do 82,9% (Holandia). Niższy przeciętnie w UE-27 poziom zatrudnienia odnotowano – poza Grecją – jeszcze wśród mieszkańców: Włoch (64,8%), Rumunii (68,5%), Hiszpanii (69,5%), Chorwacji (69,7%) Belgii (71,9%) i Francji (74,0%). W odniesieniu do znacznej grupy krajów UE wskaźnik zatrudnienia mieszkańców Polski w wieku 20–64 lat jest niższy. Szczególnie duży dystans dzieli Polskę – poza Holandią – również od Szwecji (82,2%), Szwajcarii i Estonii (po 81,9%), Czech (81,3%) i Malty (81,1%). Te różnice są głównie konsekwencją niższego poziomu zatrudnienia w Polsce kobiet, osób młodych w wieku 20–24 lata oraz osób w wieku 55–64 lata.

Niepokojącym zjawiskiem jest utrzymująca się relatywnie niska aktywność zawodowa osób starszych w Polsce, szczególnie w grupie, która nabyła uprawnień emerytalne⁷. Wprawdzie sytuacja osób starszych na rynku pracy nie jest dramatyczna i ulega systematycznej poprawie, to nadal wskaźnik zatrudnienia osób w wieku 55–64 lata wynoszący w 2022 r. 56,4% był znacząco (o 6 pkt proc.) niższy niż średnio w UE-27 (wykr. 9).

⁷ Z danych BAEL wynika, że wskaźnik zatrudnienia osób w wieku poprodukcyjnym (60/65 lat i więcej) przeciętnie w 2022 r. wynosił 9,2% i był minimalnie (o 0,2 pkt proc.) wyższy niż w 2021 r., a w 2015 roku – 7,6%. Analogiczne wskaźniki dla populacji w wieku 55–59/64 lata wynosiły odpowiednio 69,2, 68,8 i 53,5% (GUS, 2023).

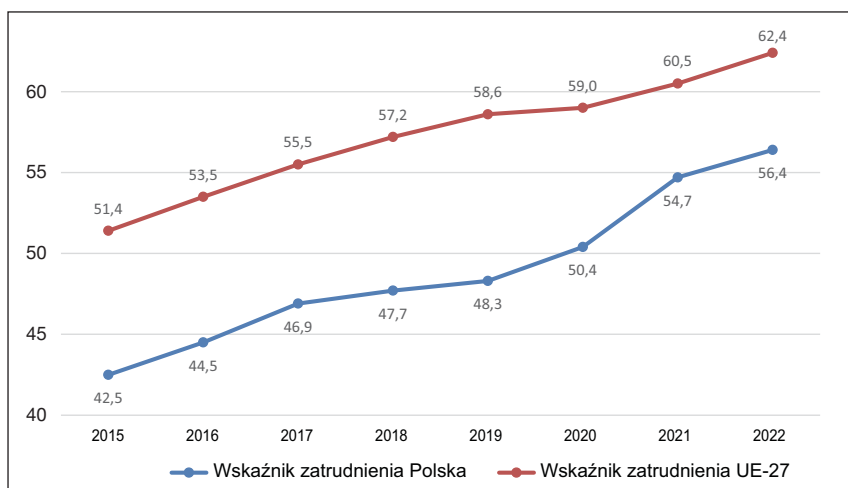
Wykres 8. Wskaźnik zatrudnienia osób w wieku 20–64 lata w poszczególnych krajach Unii Europejskiej w 2022 r.

*dane za 2021 r.

Źródło: opracowanie IERiGŻ PIB na podstawie danych Eurostatu (b.d.).

Wykres 9. Wskaźnik zatrudnienia osób w wieku 55–64 lata w Polsce i Unii Europejskiej w latach 2015–2022

Źródło: opracowanie IERiGŻ PIB na podstawie danych GUS-u (2023).

Na podkreślenie zasługuje fakt, że stopniowo zmniejszał się dystans w tej płaszczyźnie pomiędzy Polską a przeciętną sytuacją w UE. W 2019 r. średni wskaźnik zatrudnienia omawianej grupy wiekowej był o 10,3 pkt proc. niższy niż przeciętnie w UE, w 2022 r. analogiczna różnica wynosiła 6,0 pkt proc. Te zmiany wskazują, że podejmowane działania w kierunku wydłużenia aktywności zawodowej osób starszych przynoszą efekty. Jednak w sytuacji niekorzystnych procesów

demograficznych, kurczenia i starzenia się zasobów pracy⁸, konieczne są dalsze i intensywniejsze działania w kierunku wydłużania okresu aktywności zawodowej i nieprzechodzenia na emeryturę w chwili uzyskania uprawnień emerytalnych.

Promowanie dłuższej aktywności zawodowej osób starszych w sytuacji, gdy jeszcze funkcjonują rozwiązania sprzyjające wczesnemu jej zakończeniu, jest niezbędne. Zagadnienie jest bardziej złożone, gdyż niezależnie od deklarowanej chęci pozostania na rynku pracy musi również pojawić się popyt na ich pracę. To wiąże się z koniecznością stworzenia zachęt finansowych do tego, aby pracodawcy byli zainteresowani starszymi pracownikami oraz odejścia od czasami stereotypowego postrzegania osób starszych jako mniej atrakcyjnych pracowników.

8.2.2. Aktywność zawodowa ludności wiejskiej według związków z gospodarstwem rolnym

Na terenach wiejskich coraz wyraźniej zaznacza się przewaga liczebna osób, które nie mają żadnego związku z gospodarstwem rolnym. Ta tendencja zaznacza się od lat (Karwat-Woźniak, 2017), a ten trend się nasila (Stany i Strzelecki, 2020).

W 2022 r. na 12 035 tys. osób w wieku 15–89 lat z obszarów wiejskich zdecydowaną większość, czyli 74,2% (8934 tys.), stanowiły osoby niemające żadnego związku z gospodarstwem rolnym (osoby bezrolne), gdy rok wcześniej stanowiły 73,3%. W 2020 r. analogiczny wskaźnik wynosił 71,3%, zaś w 2017 r. – 70,2%. Ten proces skutkuje, że o sytuacji na rynku pracy całej populacji wiejskiej, w coraz większym stopniu decyduje aktywność zawodowa ludności bezrolnej.

Z analizy aktywności zawodowej ludności wiejskiej wynika, że ciągle utrzymują się względnie duże rozbieżności w sytuacji na rynku pracy tej społeczności według ich związku z gospodarstwem rolnym. Położenie ludności niezwiązanej z gospodarstwami rolnymi na rynku pracy – pomimo relatywnie największej poprawy – było niezmiennie trudniejsze. Wyrażało się to nie tylko w niższym wskaźniku zatrudnienia i wyższej stopie bezrobocia wśród ludności bezrolnej niż rolniczej (tab. 11), ale również wyższej skali bierności zawodowej (tab. 12).

Należy jednak podkreślić, że pomimo zjawiska falowania skala różnic pomiędzy porównywanymi kategoriami ludności wiejskiej ulega stopniowemu zmniejszeniu⁹, chociaż uwarunkowania funkcjonowania związane z pandemią te procesy w pewnym stopniu zakłóciły.

W 2022 r. odnotowano kolejne w drugiej dekadzie XXI w. zmniejszenie dezaktywacji zawodowej zarówno ludności bezrolnej, jak i rolniczej (tab. 12). Generalnie należy uznać, że pomimo falowania tempo tych zmian było większe

⁸ W latach 2010–2020 liczba osób w wieku produkcyjnym w Polsce zmniejszyła się o 2,2 mln, zaś liczba osób w wieku emerytalnym wzrosła o 2,0 mln osób. W 2050 r. co trzeci Polak będzie osobą w wieku 65 lat i więcej.

⁹ W 2022 r. wskaźnik zatrudnienia ludności niezwiązanej z gospodarstwem rolnym wynoszący 52,1% był o 15,8 pkt proc. niższy od ustalonego dla populacji rolniczej, gdy w 2021 r. analogiczna różnica wynosiła 15,0 pkt proc., a w 2020 i 2019 r. – 18,0 pkt proc.

w grupie osób niezwiązanych z gospodarstwem rolnych, to nadal poziom bierności zawodowej ludności bezrolnej był wyższy niż w grupie osób tworzących rodziny rolnicze.

Tabela 11. Aktywność zawodowa ludności wiejskiej według związków z gospodarstwem rolnym

Wyszczególnienie	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Współczynnik aktywności zawodowej						
Ludność wiejska ogółem	56,5	56,2	56,2	56,3	57,4	58,1
– rolnicza	67,6	67,9	68,4	68,7	68,5	69,2
– bezrolna	51,2	51,2	51,6	51,5	53,4	54,2
Wskaźnik zatrudnienia ludności wiejskiej						
Ludność wiejska ogółem	53,5	53,8	54,2	54,5	55,5	56,3
– rolnicza	65,7	66,2	67,1	67,4	66,9	67,9
– bezrolna	48,2	48,5	49,1	49,4	51,9	52,1
Stopa bezrobocia ludności wiejskiej						
Ludność wiejska ogółem	5,2	4,3	3,4	3,3	3,4	3,1
– rolnicza	2,7	2,4	2,0	1,9	2,2	1,9
– bezrolna	6,6	5,3	4,2	4,0	4,0	3,6

Źródło: opracowanie IERiGŻ PIB na podstawie danych GUS-u (2015–2021, 2022a, 2023).

Tabela 12. Skala dezaktywacji zawodowej mieszkańców wsi według związków z gospodarstwem rolnym (%)

Ludność mieszkająca na wsi	Udział biernych zawodowo wśród ogółu osób objętych badaniem rynku pracy w roku						
	2015	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Ogółem	44,0	43,5	43,8	43,8	43,7	42,6	41,9
w tym:							
– rolnicza	32,7	32,4	32,1	31,6	31,3	32,3	30,9
– bezrolna	49,8	44,8	48,8	48,4	48,5	46,5	45,8

Źródło: opracowanie IERiGŻ PIB na podstawie danych GUS-u (2015–2021, 2022a, 2023).

W 2022 r. bierni zawodowo w populacji rolniczej stanowili 30,9%, zaś wśród ludności bezrolnej – 45,8%. W porównaniu z rokiem poprzednim analogiczne wskaźniki zmniejszyły się odpowiednio o 1,4 i 0,7 pkt proc., a w stosunku do 2020 r. – 0,4 i 2,6 pkt proc. Należy również dodać, że w latach wcześniejszych (przed 2019 r.) skala bierności w grupie osób z rodzin rolniczych była względnie stała i kształtowała się na poziomie 32,1–32,7%. W populacji bezrolnej odnotowywano relatywnie duże wahania dezaktywacji zawodowej, gdyż udział biernych zawodowo wahał się od 44,8% (2017 r.) do 49,8% (2015 r.).

Utrzymujące się różnice w aktywności zawodowej pomiędzy ludnością rolniczą i bezrolną były w głównej mierze konsekwencją rodzinnej organizacji pracy w gospodarstwach indywidualnych. W rodzinnych gospodarstwach rolnych

pracują nie tylko ci, których praca była potrzebna, ale również ci członkowie rodziny, których praca ze względów ekonomicznych była zbędna z perspektywy prowadzonej działalności rolniczej¹⁰ i obniżała efektywność ekonomiczną działalności. Jednak angażowanie się tej zbiorowości do pracy w gospodarstwie miało bardzo ważny aspekt społeczny i psychologiczny, albowiem zmniejszyło negatywne skutki wykluczenia oraz stanowiło zmniejszenie obciążenia dla finansów publicznych. Z tego względu ludność związaną z rolnictwem niezmiennie cechuje relatywnie wysoka aktywność na rynku pracy, chociaż wskaźniki ją charakteryzujące nie są w pełni porównywalne z pozostałą ludnością wiejską¹¹.

Gorsza pozycja na rynku pracy ludności bezrolnej niż mieszkańców miast wynika nie tylko z trudności w dostępie do miejsc pracy tych pierwszych, ale w głównej mierze z ich niższego poziomu wykształcenia. Pewien wpływ na tę sytuację miały uwarunkowania kulturowe wynikające z tradycyjnego postrzegania ról, które pełnią kobiety w rodzinie wiejskiej. Te okoliczności nie stanowiły znaczącej przeszkody do angażowania się do pracy w rodzinnym gospodarstwie rolnym, zwłaszcza o charakterze pomocniczym. To stwierdzenie znajduje uzasadnienie w niższym poziomie wykształcenia mieszkańców wsi pracujących w rodzinnych gospodarstwach rolnych, zwłaszcza małych obszarowo podmiotów. W przypadku dużych, towarowych gospodarstw rolnych te różnice praktycznie są niezauważalne (Wilkin, 2016).

8.2.3. Umiejscowienie aktywności zawodowej ludności wiejskiej

W 2022 r. populacja pracujących mieszkańców wsi była o 1,5% (ok. 100 tys. osób) liczniejsza niż w roku poprzednim, a w stosunku do 2020 r. o 2,4% (o ok. 164 tys.). Zwiększającej się populacji pracujących mieszkańców wsi towarzyszył proces dezagraryzacji ich zatrudnienia i coraz rzadziej mieszkańcy ci świadczyli pracę

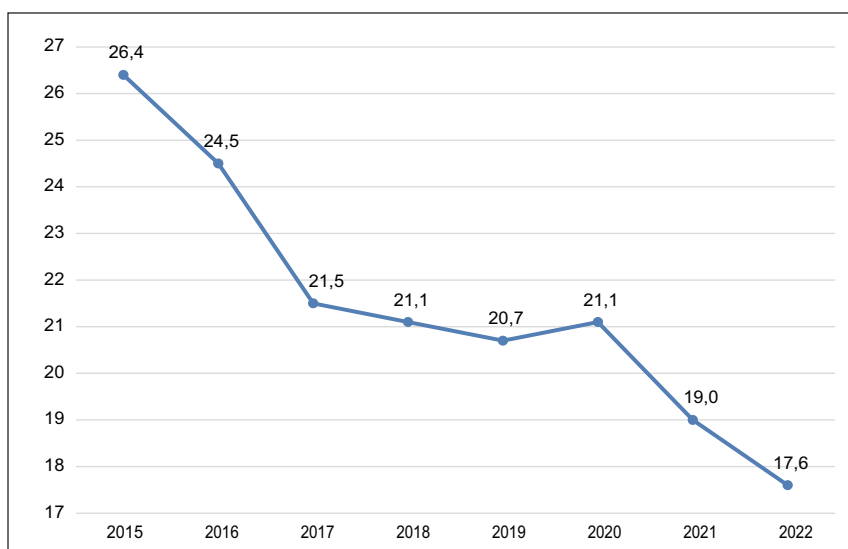
¹⁰ Aktualnie wielkość ukrytego bezrobocia w rolnictwie indywidualnym można szacować na ok. 450 tys. osób (Karwat-Woźniak, 2022b), i chociaż jest mniejsza niż wcześniej, to nadal świadczy o istniejącym w rolnictwie olbrzymim niewykorzystanym potencjale zasobów pracy. Te osoby, jeżeli nie byłyby aktywne zawodowo w rodzinnym gospodarstwie, zasiliłyby w głównej mierze zbiorowość biernych zawodowo. Ta teza znajduje uzasadnienie w cechach społeczno-demograficznych ukrytych bezrobotnych, a przede wszystkim braku umiejętności z perspektywy nierolniczego zatrudnienia (80% nigdy nie pracowało poza rodzinnym gospodarstwem, blisko połowa ma tylko wykształcenie podstawowe bądź gimnazjalne). Ograniczeniem w uaktywnieniu na pozarolniczym rynku pracy jest również wiek (ponad połowa w wieku produkcyjnym starszym) i sytuacja rodzinna (opieka na osobami chorymi i starszymi lub dziećmi), zasady funkcjonowania pomocy instytucjonalnej dla poszukujących pracy, która koncentruje się na osobach jawnie bezrobotnych, trudnych do sprostania prawno-administracyjnych wymogami przy podejmowaniu działalności innej niż rolnicza w oparciu o majątek gospodarstwa. Część z tych osób nie widzi celowości podjęcia pracy poza gospodarstwem bądź nie dostrzega szansy na uaktywnienie zawodowe poza nim (Karwat-Woźniak, 2017).

¹¹ Głównie ze względu odmienności stosunków pracy: rynkowych wśród ludności bezrolnej i rodzinnej wśród użytkujących gospodarstwo rolne.

na rzecz sektora rolnego¹² (wykr. 10), przy czym coraz bardziej dominowali wśród aktywnych zawodowo w rolnictwie¹³.

Było to w głównej mierze konsekwencją systematycznie zmniejszającej się liczby osób związanych z rodzinnym gospodarstwem rolnym, dla których naturalnym miejscem aktywności zawodowej była prowadzona przez ten podmiot działalność rolnicza. Ta zbiorowość przeciętnie w ciągu 2022 r. liczyła ok. 3101 tys. osób w wieku 15–89 lat i była to zbiorowość o ok. 115 tys. osób (3,6%) mniej liczna w porównaniu z rokiem 2021.

Wykres 10. Udział pracujących w sektorze rolniczym wśród ogółu pracujących mieszkańców wsi (%)

Źródło: opracowanie IERiGŻ PIB na podstawie danych GUS-u (2015–2021, 2022a, 2023).

Zmniejszanie się zbiorowości związanej z gospodarstwem rolnym, pomimo wzrastającego poziomu jej zatrudnienia, skutkowało spadkiem bezwzględnej liczby pracujących członków rodzin rolniczych. Tę zbiorowość przeciętnie w 2022 r. stanowiło 2105 tys. osób i była to grupa o 48 tys. osób (o 2,2%) mniej liczna w porównaniu z rokiem 2021.

Przeciętnie w 2022 r. ogółem w rolnictwie (sektorze rolnym)¹⁴ pracowało ok. 1311 tys. osób, w tym w rolnictwie indywidualnym ok. 1280 tys. osób. Mieszkańcy

¹² O ile nie zaznaczono inaczej, dotyczy pracujących w rolnictwie, leśnictwie, łowiectwie i rybactwie.

¹³ Według danych BAEL w 2022 r. mieszkańcy wsi stanowili 91,8% ogółu pracujących w sektorze rolniczym, a w rolnictwie indywidualnym – 93,0, w 2021 r. analogiczne wskaźniki wynosiły odpowiednio 91,3 i 92,7%, zaś w 2015 r. – 91,2 i 92,6%.

¹⁴ Według danych BAEL udział pracujących w rolnictwie w latach 2015–2021 zmniejszył się z 11,5 do 8,2%, w tym w rolnictwie indywidualnym z 10,5 do 7,6%.

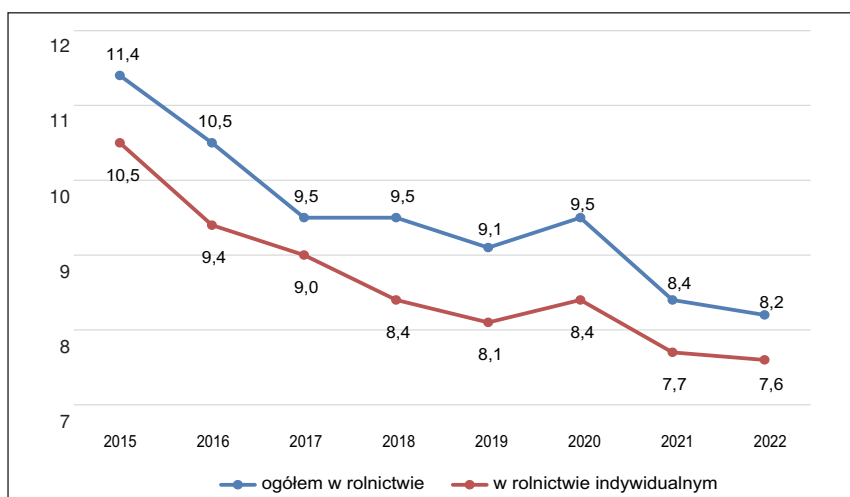
wsi stanowili odpowiednio ok. 1263 i 1191 tys. osób. W porównaniu z rokiem poprzednim łączna liczba pracujących w sektorze rolnym spadła o ok. 80 tys. osób (o prawie 5,8%), zaś mieszkańców wsi zmniejszyła się o ok. 8 tys. (o 0,6%).

Zmniejszaniu liczby pracujących w sektorze rolnym towarzyszył proces relatywnie dynamicznego wzrostu skali ich zatrudnienia. W konsekwencji w 2022 r. w stosunku do ubiegłego roku odsetek pracujących ogółem w rolnictwie mieszkańców obszarów wiejskich w Polsce zmniejszył się o 2,1 pkt proc., a w odniesieniu do 2020 r. o 3,5 pkt proc. i wynosił 17,6% (wykr. 10).

Przeciętne zatrudnienie w rolnictwie indywidualnym w 2022 r. było na poziomie zbliżonym do roku poprzedniego, gdyż liczba pracujących w tym dziale była o 3,0 tys. osób, tj. 0,2% mniej niż w 2021 roku. Jednak w stosunku do lat wcześniejszych, tj. 2020 i 2019, odnotowana skala zatrudnienia indywidualnych gospodarstw rolnych w 2022 r. znacząco zmniejszyła się, a liczba pracujących spadła odpowiednio o 8,3 i 4,5%.

Zmiany w liczbie pracujących w rolnictwie indywidualnym były rezultatem spadku liczby mieszkańców wsi aktywnych zawodowo w tym segmencie gospodarczym. Liczba ludności wiejskiej pracującej w rolnictwie indywidualnym w 2022 r. w porównaniu z 2021 r. była o 3,0 tys. osób (o niespełna 0,3%) większa. Jednak była to skala zatrudnienia znacząco (o 9,4%) niższa w stosunku do 2020 r., a w odniesieniu do roku przed pandemią ten spadek wyniósł 4,9%.

Wykres 11. Udział pracujących ogółem w rolnictwie i w rolnictwie indywidualnym w Polsce (100 = łączna liczba pracujących) (%)

Źródło: opracowanie IERiGŻ PIB na podstawie danych GUS-u (2015–2021, 2022a, 2023).

Dezagraryzacja zatrudnienia w polskiej gospodarce (wykr. 11), a w szczególności populacji wiejskiej była przede wszystkim wynikiem spadku liczby pracujących na własny rachunek w gospodarstwach indywidualnych oraz pomagających bezpłatnie członków rodziny użytkownika.

Wraz ze zmniejszaniem się znaczenia działalności rolniczej jako miejsca aktywności zawodowej ludności wiejskiej wzrastało znaczenie pozarolniczego rynku pracy. Wprawdzie ta tendencja jest stała, to jednak znacząco powiązana z sytuacją ogólnogospodarczą i jej oddziaływaniem na pozarolniczy rynek pracy.

W 2022 r. odsetek pracujących w działach nierolniczych osób z terenów wiejskich wyniósł 88,4%, gdy w 2021 r. analogiczny udział stanowił 81,0%, 2020 r. – 78,9%, w 2019 r. było już 79,3%. Dane wskazują na to, że warunki pandemii zahamowały procesy dywersyfikacji aktywności zawodowej ludności związanej z gospodarstwami rolnymi, a także uruchomiły proces powrotu do pracy w rodzinnym gospodarstwie rolnym osób, które utraciły pracę poza rolnictwem. Rezultatem tych uwarunkowań był wzrost liczby pracujących w rolnictwie, w tym zwłaszcza w rolnictwie indywidualnym¹⁵, i spadek skali pozarolniczego zatrudnienia ludności wiejskiej. W 2020 r. udział pracujących mieszkańców wsi w działach nierolniczych był niższy niż w 2019 r. i identyczny jak w 2018 roku.

8.2.4. Działy gospodarki a charakter zatrudnienia mieszkańców wsi

Odmienności w gospodarce obszarów wiejskich i miejskich znajdują również odzwierciedlenie w statusie zatrudnienia i działach (sekcjach) gospodarczych, w których pracuje ludność mieszkająca na wsi i w miastach. W ostatnim okresie ulegają one relatywnie niewielkim zmianom (tab. 14). Z analizy danych o pracujących mieszkańców wsi wynika, że na status zatrudnienia wpływają wiejskie struktury gospodarcze i powiązanie znacznej grupy ludności wiejskiej z gospodarstwami rolnymi. Z tego względu mieszkańcy wsi relatywnie częściej niż osoby z terenów miejskich pracowali w sektorze prywatnym, na własny rachunek i jako pomagający członkowie rodzin. Ta sytuacja ma względnie stały charakter, gdyż odnotowane zmiany w tej płaszczyźnie były minimalne (tab. 14).

Wprawdzie bez względu na miejsce zamieszkania ludność najczęściej pracowała w sektorze prywatnym, a dominującą formą jej świadczenia było zatrudnienie¹⁶. Jednak sektor prywatny miał niezmiennie większe znaczenie jako miejsce aktywności zawodowej ludności wiejskiej niż miejskiej. W tym sektorze w 2022 r. pracowało 81,0% łącznej liczby pracującej ludności wiejskiej i 72,4% ogółu pracujących osób zamieszkałych w miastach. Nieustannie ludność wiejska rzadziej niż miejska świadczyła pracę na podstawie umowy o pracę lub umowę cywilną (72,4% wobec 85,4%). Ponadto wśród populacji wiejskiej mniejsze

¹⁵ Według danych BAEL przeciętnie w 2020 r. liczba pracujących w rolnictwie wyniosła 1568 tys. osób, w tym w rolnictwie indywidualnym 1386 tys. osób. Były to zbiorowości odpowiednio o 4,7 i 4,1% liczniejsze w stosunku do roku poprzedniego. Ogółem w rolnictwie w 2020 r. pracowało o ok. 70 tys. osób więcej niż w 2019 r., a trzy na cztery osoby z tej zbiorowości pracowało w indywidualnych gospodarstwach rolnych.

¹⁶ Dotychczasowa nazwa to pracownicy najemni, czyli zatrudnieni na podstawie umowy o pracę lub umowę cywilną.

było znaczenie sektora publicznego jako miejsca zatrudnienia. W 2022 r. w sektorze publicznym było zatrudnionych 19,0% ogółu pracujących osób z terenów wiejskich, a w prywatnym – 53,4%. Analogiczne wskaźniki dla mieszkańców miast stanowiły odpowiednio 27,6 i 57,8%.

W 2022 r. udział pracujących na własny rachunek z obszarów wiejskich wynosił 25,2% i był identyczny jak w 2021 r., a jednocześnie minimalnie (o 0,6 pkt proc.) większy w porównaniu z rokiem 2020. Jednak rozpowszechnienie działalności na własny rachunek w 2022 r. w stosunku do lat 2018–2019 było znacznie większe. Udział prowadzących działalność gospodarczą na własny rachunek z terenów wiejskich w latach 2018–2019 wynosił 23,5–23,7%, tj. 1,5–1,7 pkt proc. mniej niż w okresie 2021–2022. Ten wzrost był m.in. konsekwencją zwiększenia działalności na własny rachunek w działach pozarolniczych, których liczba w latach 2018–2019 zwiększyła się o 21,7%. To zwiększenie było szczególnie widoczne w budownictwie i wynosiło 29,0%. Liczba pracujących na własny rachunek w sektorze rolnym była praktycznie niezmienna (wzrost 0,5%). Nadal pracujący na własny rachunek z obszarów wiejskich prowadzili swoją działalność głównie w rolnictwie, chociaż udział aktywnych zawodowo w tym sektorze zmniejszył się z 61,9% w 2018 r. do 57,4% w 2022 roku.

Tabela 14. Pracujący według miejsca zamieszkania, statusu zatrudnienia (100 = pracujący mieszkańcy danego terenu) (%)

Rok	Pracujący w sektorze		Zatrudnieni w sektorze		Pracujący na własny rachunek		Pomagający bezpłatnie członkowie rodziny
	prywatnym	rolnictwie indywidualnym	publicznym	prywatnym	razem	pracodawcy	
Wieś							
2018	81,9	19,9	18,1	53,0	23,7	3,7	4,9
2019	81,3	18,8	18,6	53,2	23,5	3,8	4,7
2020	81,6	19,4	18,4	52,3	24,6	3,6	4,7
2021	81,1	17,8	18,9	53,3	25,2	3,8	2,6
2022	81,0	17,6	19,0	53,4	25,2	3,7	2,4
Miasto							
2018	72,7	1,0	27,4	58,0	14,0	4,3	0,6
2019	73,1	1,0	26,9	58,5	14,1	4,2	0,5
2020	72,2	1,0	27,8	57,5	14,2	4,0	0,5
2021	71,8	0,9	28,1	57,5	14,1	4,1	0,3
2022	72,4	0,9	27,6	57,8	14,4	4,0	0,2

Źródło: opracowanie IERiGŻ PIB na podstawie danych GUS-u (2023).

Pracujący na własny rachunek mieszkańcy wsi i miast to głównie osoby niezatrudniające pracowników najemnych. W 2022 r. pracodawcy stanowili 3,7% w łącznej liczbie pracującej ludności wiejskiej i była to skala stabilna od wielu lat (tab. 14). Pracodawcy z terenów wiejskich kierowali swoją aktywność gospodarczą poza rolnictwem, a znaczenie rolnictwa kurczyło się. W tym

sektorze w 2022 r. działało tylko 8,6% firm, gdy 2018 r. było to 9,6%. Wśród działów nierolniczych najpopularniejsze było budownictwo (25,7%), handel i naprawa samochodów (16,0%) oraz przetwórstwo przemysłowe (14,1%).

Rozpowszechnienie pracy na własny rachunek wśród ludności miejskiej było znacząco niższe niż wśród mieszkańców wsi. W 2022 r. taki rodzaj działalności zawodowej prowadziło 14,4% pracujących z miast i był to udział niezmienny od przynajmniej pięciu lat (tab. 14). Pracująca na własny rachunek ludność miejska, nieco częściej niż mieszkańcy wsi zatrudniała pracowników najemnych. Jednak większość, bo 70,8% zlokalizowanych w miastach firm, to jednoosobowe działalności gospodarcze na własny rachunek, zaś na wsi analogiczny udział wynosił – 84,2%.

Relatywnie dużą grupę, choć zmniejszającą się, wśród aktywnych zawodowo mieszkańców wsi stanowili pomagający bezpłatnie członkowie rodziny. W 2022 r. stanowili 2,4% ogółu pracujących, w 2021 r. – 2,6%, a w 2020 r. – 4,7%. Dla porównania, wśród ludności miejskiej pomagający bezpłatnie członkowie rodziny stanowili tylko 0,2% ogółu pracujących z miast, w 2021 r. – 0,3%, a w 2020 r. – 0,5%.

Tabela 15. Pracujący* według wybranych działów gospodarki i miejsca zamieszkania (%)

Dział gospodarki	Udział pracujących mieszkańców (100 = liczba pracujących mieszkańców danego terenu)					
	wsi			miast		
	2020	2021	2022	2020	2021	2022
Rolnictwo w tym indywidualne	21,6 19,7	18,5 17,2	17,6 16,5	1,6 1,1	1,2 0,9	1,0 1,0
Przetwórstwo przemysłowe	21,0	21,6	21,9	18,7	18,2	17,6
Budownictwo	9,9	9,8	8,6	7,0	6,8	6,4
Transport i gospodarka magazynowa	6,2	6,5	6,1	6,2	7,5	6,9
Handel, naprawa samochodów	12,0	12,3	12,1	14,2	14,3	14,6
Edukacja	5,7	5,7	6,2	9,3	9,3	9,2
Opieka zdrowotna i pomoc społeczna	4,7	5,1	5,3	7,5	7,4	7,7
Zakwaterowanie i gastronomia	b.d.	2,1	2,2	b.d.	2,4	2,7
Informacja i komunikacja	b.d.	1,3	1,5	b.d.	4,1	4,3
Działalność profesjonalna, naukowa i techniczna	b.d.	2,6	2,5	b.d.	5,4	5,6
Administracja publiczna, obrona narodowa i obowiązkowe zabezpieczenia społeczne	b.d.	5,2	5,9	b.d.	7,6	8,0
Administrowanie i działalność wspierająca	b.d.	1,9	1,9	b.d.	3,1	3,3
Działalność finansowa i ubezpieczenia	b.d.	1,4	1,2	b.d.	3,1	3,1

* IV kwartał, b.d. oznacza brak danych

Źródło: opracowanie IERiGŻ PIB na podstawie danych GUS-u (2015–2021, 2022a, 2023).

Źródłem przedstawionych powyżej różnic w strukturze zatrudnienia ludności wiejskiej i miejskiej, a przede wszystkim zmiany w charakterze świadczenia pracy przez populację wiejską, jest przede wszystkim wzrost dywersyfikacji aktywności zawodowej ludności rolniczej i spadek liczby pracujących w indywidualnych gospodarstwach rolnych, a także zmieniających stosunków pracy w rolnictwie. Zmniejszenie liczby pracujących w rolnictwie indywidualnym uwarunkowane było nie tylko spadkiem liczby gospodarstw, ale głównie procesami koncentracji czynników produkcji rolniczej, wzrostem technicznego uzbrojenia pracy i specjalizacji produkcji w gospodarstwach rolnych. Jednocześnie wzrost poziomu kwalifikacji ludności wiejskiej i relatywnie dobra sytuacja na pozarolniczym rynku skutkowałą wzrostem zarobkowania, w tym również osób związanych z gospodarstwem rolnym.

Niezmiennie najczęstszym sektorem pozarolniczego zatrudnienia mieszkańców wsi było przetwórstwo przemysłowe (21,9%), handel i naprawa pojazdów samochodowych (12,1%), budownictwo (8,6%), edukacja (6,2%) oraz transport i gospodarka magazynowa (6,1%). Również mieszkańcy miast w tych działach gospodarki pracowali relatywnie często. Jednak przemysł i budownictwo miało relatywnie mniejsze znaczenie w zatrudnieniu populacji miejskiej niż wiejskiej. Jednocześnie mieszkańcy wsi rzadziej niż ludność miejska pracowali w usługach, zwłaszcza w działach wymagających wysokich kwalifikacji (tab. 15).

8.2.5. Popyt na pracę

Sytuację na rynku pracy charakteryzuje również zapotrzebowanie na pracowników, którą odzwierciedla m.in. liczba wolnych miejsc pracy (tab. 16). Na koniec czwartego kwartału 2022 r. było 115,7 tys. wolnych miejsc pracy, w tym 22,8 tys. to stanowiska pracy nowo utworzone. Oznacza to, że w stosunku do czwartego kwartału 2021 r. liczba wolnych miejsc pracy zmniejszyła się o 15,8%, a nowych o 29,4%. Jednak skala wolnych miejsc pracy w 2022 r. była większa (o 37,1%) niż w 2020 roku.

Tabela 16. Wolne miejsca pracy w układzie kwartalnym (tys.)

Rok	Wolne – stan na koniec kwartału				Nowo utworzone – wolne na koniec IV kwartału
	I	II	III	IV	
2019	142,5	151,8	148,6	125,4	28,4
2020	76,5	81,4	91,1	84,4	17,5
2021	110,2	142,8	153,5	137,4	32,3
2022	158,7	149,3	135,5	115,7	22,8

Źródło: opracowanie IERiGŻ PIB na podstawie danych GUS-u (2020–2022).

Wyniki badania za poszczególne kwartały 2022 r. wskazują, że sytuacja na rynku pracy po poprawie, którą odnotowano w pierwszym półroczu, w następnych miesiącach się pogarszyła. Na koniec III i IV każdego kwartału 2022 r. liczba wolnych miejsc pracy była znacząco niższa niż w analogicznym okresie poprzedniego roku oraz znacząco niższy był również wskaźnik wolnych miejsc pracy (tab. 16 i 17).

W 2022 r. odnotowano również systematyczne zmniejszanie się udziału podmiotów dysponujących wolnymi miejscami pracy z 6,7% w I kwartale do 5,2% w IV kwartale spośród 630,8 tys. podmiotów gospodarki narodowej. Był to odsetek o 0,6 pkt proc. mniejszy niż na koniec 2021 r., gdyż analogiczny udział wynosił 5,8%.

Tabela 17. Wskaźnik wolnych miejsc pracy (%)

Rok	Wskaźnik wolnych miejsc pracy – stan na koniec kwartału			
	I	II	III	IV
2019	1,08	1,13	1,12	0,95
2020	0,61	0,66	0,72	0,69
2021	0,90	1,16	1,25	1,12
2022	1,25	1,18	1,07	0,92

Źródło: opracowanie IERiGŻ PIB na podstawie danych GUS-u (2020–2022).

W 2022 r. wśród firm dysponujących wolnymi miejscami pracy 81,1% stanowiły podmioty należące do sektora prywatnego, a 49,7% ogółu tych podmiotów zatrudniało do 9 osób (GUS, 2020–2022). Jednak znaczenie sektora prywatnego w kreowaniu wolnych miejsc pracy i podmiotów zatrudniających co najmniej 10 osób w stosunku do lat ubiegłych zmniejsza się. W 2021 r. analogicznie wskaźniki wynosiły 85,1 i 53,0%, zaś w 2020 r. – 90,8 i 64,4% (GUS, 2020–2022).

Tabela 18. Proporcja nowoutworzonych do zlikwidowanych miejsc pracy

Rok	Relacja nowoutworzonych do zlikwidowanych miejsc pracy (stan na koniec kwartału)			
	I	II	III	IV
2019	3,0	1,8	1,8	1,9
2020	1,4	0,9	2,0	1,7
2021	2,7	2,5	2,3	1,7
2022	2,3	2,1	1,7	1,6

Źródło: opracowanie IERiGŻ PIB na podstawie danych GUS-u (2020–2022).

Z informacji sygnałnych GUS-u dotyczących popytu na pracę w poszczególnych kwartałach 2022 r. wynika, że w porównaniu z analogicznymi okresami 2021 r. odnotowywano również pogorszenie się relacji liczby nowo utworzonych do zlikwidowanych miejsc (tab. 18). Jednak liczba nowo utworzonych miejsc pracy przewyższa liczbę zlikwidowanych miejsc pracy.

8.2.6. Cudzoziemcy na rynku pracy

Niekorzystne trendy demograficzne oraz stosunkowo duża migracja osób w wieku produkcyjnym z Polski stały się wyzwaniem dla polskiego rynku pracy. Obserwowany niedostatek w podaży siły roboczej przekłada się na trudności w przypadku wielu branż ze znalezieniem pracowników. Ta sytuacja z czasem może stać się trwałą barierą wzrostu gospodarczego.

Utrzymująca się nierównowaga podaży i popyty na pracę w polskiej gospodarce powoduje, że coraz częściej przedsiębiorcy decydują się na zatrudnienie cudzoziemca. Obcokrajowcy wypełniają z reguły luki pracowników¹⁷. W konsekwencji stale przybywa¹⁸ obcokrajowców zatrudnianych w Polsce. W ciągu ostatnich 10 lat liczba pracujących w Polsce cudzoziemców wzrosła 11-krotnie, ponadto od kilku lat Polska jest liderem w Europie pod względem przyjazdów cudzoziemców w celu wykonywania pracy¹⁹.

Według danych ZUS-u aktualnie ubezpieczeniem społecznym są objęte osoby z 170 państw świata. W ostatnim czasie polski rynek pracy stawał się coraz bardziej atrakcyjny dla obywateli innych państw, o czym świadczy m.in. stale wzrastająca liczba obcokrajowców zgłoszonych do ubezpieczenia emerytalno-rentowego. Jeszcze w 2008 r. w bazie ZUS-u było jedynie około 18 tys. cudzoziemców, w 2012 r. – prawie 92,8 tys. osób, w 2020 r. – 690 tys. osób, w 2021 r. już 816 tys. osób²⁰.

¹⁷ Obcokrajowcy najczęściej zatrudniani są w budownictwie, gdzie brakuje zarówno pracowników wykwalifikowanych, jak i pomocników budowlanych bez kwalifikacji; w gastronomii (dotyczy to zarówno wykwalifikowanych kucharzy, jak i pomocy kuchennych, kelnerów, barmanów, pracowników fast foodów); w transporcie (głównie kierowcy ciężarówek i taksówek, kurierzy); w handlu (sprzedawcy); w usługach dla ludności (fryzjerzy, kosmetyczki).

¹⁸ Obecnie najważniejszym aktem prawnym dotyczącym zatrudniania cudzoziemców w Polsce jest ustawa o z 20 kwietnia 2004 r. o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy i ustawa z 12 grudnia 2013 r. o cudzoziemcach oraz akty wykonawcze do wymienionych ustaw. Określają one warunki i zasady wydawania, odmowy oraz uchylania zezwoleń na pracę, a także tryb postępowania oraz organy właściwe w tych sprawach. Regulacje prawne były wielokrotnie nowelizowana m.in. z powodu dostosowania polskiego prawa do uregulowań unijnych i z uwagi na różne sposoby obchodzenia przepisów ustawy w zakresie dostępu cudzoziemców do polskiego rynku pracy.

¹⁹ Według danych za 2019 r. w państwach UE wydano 3 mln pierwszych zezwoleń na pobyt i wiz na okres powyżej trzech miesięcy, w tym polskie władze wydały 724 tys., co stanowiło 24,1% łącznej ich liczby (Ministerstwo Rozwoju, Pracy i Technologii, 2021).

²⁰ Z badań wynika, że części cudzoziemców podczas pobytu w Polsce zdarzyło się „pracować na czarno”. Według szacunków Instytutu Prognoz i Analiz Gospodarczych w 2020 r. w szarej strefie w Polsce mogło pracować 751,8 tys. cudzoziemców, co stanowi 70% ogółu pracujących obcokrajowców. Najczęstszym wymienianym przez cudzoziemców powodem wykonywania nielegalnie pracy są trudności związane z legalizacją pobytu, co wydłuża czas oczekiwania na zezwolenia na pracę. Kolejną przyczyną jest możliwość większego zarobku. Wśród innych motywów znalazły się: niechęć pracodawcy do podpisywania umowy, przekroczenie terminu legalnego pobytu, niewydanie decyzji zezwalającej na pobyt lub pracę ze strony polskich urzędów. Powyższe wskazują na pilną potrzebę wprowadzenia odpowiednich regulacji na poziomie krajowym (Polska Agencja Rozwoju Przedsiębiorczości [PARP], 2022)

Rok 2022 to okres relatywnie dynamicznego wzrostu legalnie pracujących cudzoziemców. Przeciętnie w ciągu całego roku zatrudniono o 19,4% więcej obcokrajowców w porównaniu z 2021 r., liczba cudzoziemców objętych ubezpieczeniem emerytalno-rentowym przekroczyła historyczną barierę miliona osób (tab. 19). W połowie 2022 r. był to już ponad 1 mln (1011 tys. osób) i w następnych miesiącach stale ta liczba rosła. Na koniec 2022 r. ubezpieczeniem emerytalno-rentowym objętych było 1063 tys. obcokrajowców (w tym ok. 59,5% stanowili mężczyźni) i chociaż była to zbiorowość minimalnie (o 4 tys. osób, czyli 0,4%) mniej liczna niż w poprzednim miesiącu, to o 30,0% większa niż w analogicznym okresie roku ubiegłego.

Według najnowszych danych ZUS-u w I kwartale 2023 r. ubezpieczeniem emerytalno-rentowym objętych było 1070 tys. obcokrajowców i była to zbiorowość liczniejsza o 403 tys. osób (37,7%) w porównaniu z lutym 2020 roku.

Wzrósł również udział ubezpieczonych cudzoziemców w łącznej liczbie osób, za których odprowadzane były składki emerytalno-rentowe do ZUS-u. W I kwartale 2023 r. cudzoziemcy stanowili 6,8% ogółu objętych ubezpieczeniem emerytalno-rentowym, na koniec 2022 r. było to 6,5%²¹. W tej liczbie większość (ok. 59,0%) cudzoziemców, którzy podlegają ubezpieczeniom społecznym, to osoby zatrudnione na umowę o pracę, 2,5% prowadziło działalność gospodarczą, a pozostali byli objęci innymi formami zatrudnienia (umowa zlecenie, umowa o dzieło), od których odprowadzane są składki na ubezpieczenia społeczne.

Tabela 19. Cudzoziemcy objęci ubezpieczeniem emerytalno-rentowym w Polsce w 2022 r.

Stan na ostatni dzień miesiąca	Liczba obcokrajowców (tys. osób)		Udział Ukraińców w łącznej liczbie obcokrajowców objętych ubezpieczeniem emerytalno-rentowym (%)
	ogółem	w tym Ukraińcy	
Styczeń	871	b.d.	–
Marzec	931	667,0	71,6
Kwiecień	970	b.d.	–
Czerwiec	1011	729,0	72,1
Wrzesień	1045	744,4	71,2
Październik	1060	b.d.	–
Listopad	1067	753,3	70,6
Grudzień	1063	745,9	70,2

b.d. oznacza brak danych, – (półpauza) pozycja niemożliwa do wypełnienia

Źródło: opracowanie IERiGŻ PIB na podstawie danych ZUS-u (2022).

²¹ W styczniu 2022 r. cudzoziemcy stanowili 5,6% łącznej liczby ubezpieczonych w ZUS-ie.

Do Polski do pracy przyjeżdżają osoby w wieku 25–49 lat, przy czym najwięcej pracujących osób z zagranicznym paszportem jest w wieku 30–39 lat. Są to głównie mężczyźni – blisko 60%.

Polscy pracodawcy są dobrze oceniani przez większość ukraińskich pracowników (PPARP, 2022). W 2020 r. 57,0% ankietowanych osób (o 7 pkt proc. więcej niż w 2019 r.) ma dobre lub bardzo dobre nastawienie do swoich szefów, a 39,0% – neutralne. Prawie 60,0% badanych pracowników z Ukrainy było zadowolonych z pracy w Polsce, tylko 13,5% – niezadowolonych. Pomimo zadowolenia z pracy, badania przeprowadzone w Polsce wyraźnie wskazują na niski poziom dopasowania kompetencji cudzoziemców do potrzeb rynku pracy. Jak wynika z deklaracji pracowników z Ukrainy, zdecydowana większość z nich uważa, że wykonuje pracę poniżej swoich kwalifikacji (PARP, 2022).

Polska od wielu lat była najważniejszym krajem docelowym dla ukraińskich migrantów i to obywatele Ukrainy uzupełniają niedobory kadrowe na polskim rynku pracy, co znajduje odzwierciedlenie w statystykach ZUS-u. Od wielu lat ok. 70% opłacających składki emerytalno-rentowe to obywatele Ukrainy, a wraz z wybuchem wojny w Ukrainie nie odnotowano masowego wyrejestrowywania z ubezpieczeń obywateli tego kraju.

Na koniec 2022 r. w ZUS-ie było objętych ok. 745,9 tys. pracowników z Ukrainy, wśród nich niezmiennie dominują mężczyźni (najbardziej poszukiwani przez pracodawców)²². Wprawdzie była to liczba mniejsza (o niespełna 1,0%) niż w listopadzie²³ i zbliżona do września²⁴ 2022 r., ale jednocześnie była to zbiorowość o ok. 18,9% liczniejsza niż w analogicznym okresie ubiegłego roku. Ubiegłoroczny wzrost zarejestrowanych w ZUS-ie Ukraińców to głównie efekt zwiększenia aktywności zawodowej kobiet, szczególnie wojennych uchodźczyń.

Drugą pod względem liczebności grupą cudzoziemców przyjeżdżających do Polski, by podjąć tu legalną pracę, są obywatele Białorusi. W 2022 r. zgłoszonych do ubezpieczeń społecznych było nieco ponad 108 tys. (10,2%) Białorusinów (zwiększenie o ponad 1/2 w porównaniu z 2021 rokiem).

Coraz wyraźniej zaznacza się napływ migrantów zarobkowych z Azji, wśród których najwięcej było Gruzinów. Legalne zatrudnienie podjęło ok. 27,4 tys. obywateli tego państwa (wzrost o 1/6 w stosunku do 2021 r.) i stanowili ok. 3,8% ogółu legalnie pracujących obcokrajowców. Pomiędzy 2021 a 2022 r. prawie o połowę, do niemal 16 tys., zwiększyła się liczba zarejestrowanych w ZUS-ie Hindusów. Niemal dwukrotnie wzrosła również w ciągu 2022 r. liczba pracujących w Polsce Uzbeków (do 4,9 tys.). Przybyło też pracowników z Indonezji,

²² W statystykach ZUS-u nie odnotowano znacznego odpływu ukraińskich mężczyzn. Ich liczba nawet o ok. 1,9% wzrosła, chociaż to zwiększenie było mniejsze niż w latach ubiegłych.

²³ Na koniec listopada 2022 r. 753,3 Ukraińców legalnie pracowało w Polsce i odprowadzało składki do Funduszu Ubezpieczeń Społecznych osób.

²⁴ Na koniec III kwartału 2022 r. prawie 744,4 tys. Była to zbiorowość o 20,7% liczniejsza niż w tym samym okresie 2021 roku.

których pod koniec zeszłego roku było w Polsce ponad 4,4 tys. (o 54% więcej niż rok wcześniej). W podobnym tempie wzrosła grupa pracowników z Azerbejdżanu (do ponad 3,3 tys.). Niewiele wolniej powiększyła się liczba pracowników z Kazachstanu (3,3 tys.) i Bangladeszu (3 tys.). Największy przyrost widać w migrantach z mniej popularnych dotąd kierunków – w tym z Turkmenistanu czy Kolumbii. Na koniec zeszłego roku w rejestrach ZUS-u figurowało prawie 1,8 tys. Turkmenów, niemal trzykrotnie więcej niż rok wcześniej. Ponad dwukrotnie zwiększyła się też liczba pracowników z Kolumbii, do ponad 1,6 tys. osób.

Podsumowanie

W wyniku migracji wewnętrznych tereny wiejskie od kilkunastu lat, zasilane były nowymi mieszkańcami i tym samym saldo migracji wewnętrznych na tych terenach było dodatnie – w 2022 r. wyniosło ono ponad 53,3 tys. Niemniej jednak w 2022 r. ruch naturalny ludności oraz migracje spowodowały spadek liczby ludności wiejskiej oraz miejskiej. Stopa ubytku rocznego osiągnęła wielkość $-0,05\%$ na obszarach wiejskich (ubyło ok. 7 tys. mieszkańców), w miastach wyniosła $-0,6\%$ (ubyło 134 tys. osób). Zmiany w strukturze ludności miały też miejsce w odniesieniu do ekonomicznych grup wieku. Zarówno na terenach wiejskich, jak i w miastach nadal zmniejsza się odsetek ludności w wieku produkcyjnym, zwłaszcza w wieku produkcyjnym mobilnym. Tym samym wskaźnik obciążenia demograficznego wskazywał na niekorzystne relacje pomiędzy ekonomicznymi grupami wiekowymi, zwłaszcza liczby osób w wieku poprodukcyjnym na 100 osób w wieku produkcyjnym (wskaźnik cząstkowy wartości ogólnego wskaźnika obciążenia demograficznego) w obu zbiorowościach ludności. Nadal też utrzymywał się proces starzenia społeczeństwa.

W wyniku wojny w Ukrainie na tereny Polski napłynęła znaczna liczba relatywnie młodych i dobrze wykształconych osób. Napływ obywateli Ukrainy spowodował szereg wyzwań związanych z ich włączeniem w struktury społeczno-ekonomiczne (opieka społeczna, polski system edukacji w odniesieniu do ukraińskich dzieci, czy też pozycja dorosłych na rynku pracy), ale wyzwania te dotyczyły przede wszystkim dużych aglomeracji miejskich, gdyż uchodźcy w marginalnym stopniu decydowali się na zamieszkanie na obszarach wiejskich. Nie jest jednak wykluczone, że w niedalekiej przyszłości na skutek szeregu podejmowanych działań małe ośrodki miejskie oraz na obszary wiejskie staną się także atrakcyjnym miejscem życia i pracy dla określonej grupy imigrantów i uchodźców.

W roku 2022 odnotowano dalszy systematyczny wzrost aspiracji edukacyjnych społeczeństwa oraz podnoszenie kompetencji cywilizacyjnych. Choć nadal w całym analizowanym okresie (lata 2019–2022) widoczne były różnice dotyczące poziomu edukacji i umiejętności cyfrowych pomiędzy zbiorowością ludności miejskiej i wiejskiej, to skala rozpiętości ulegała dalszemu stopniowemu zmniejszaniu. Jest to bardzo ważne, gdyż aktywność edukacyjna i potrzeba

uczenia się przez całe życie (ang. *life-long learning*), a także potrzeba uczenia się we wszystkich rolach życiowych (ang. *life-wide learning*) jest niezbędnym działaniem, gdyż dorosły człowiek musi stale poszerzać wiedzę i umiejętności nie tylko w celu zwiększania i uaktualniania kwalifikacji zawodowych, ale również w celu pozostania aktywnym członkiem społeczności (Wrzochalska, 2022a). Z kolei niskie kwalifikacje, brak umiejętności oraz możliwości ich uzupełniania stanowią istotne przyczyny, z powodu których w Polsce pracownicy są relatywnie wcześnie wyłączani z rynku pracy, w porównaniu z innymi państwami. Proces doskonalenia kwalifikacji osób dorosłych w Polsce nadal był selektywny i miał stosunkowo niewielki zasięg, także w porównaniu z krajami UE, gdzie odsetek osób w wieku 25–64 lata uczestniczących w kształceniu lub szkoleniu był dwukrotnie wyższy. Ale w odniesieniu do odsetka młodzieży w wieku 18–24 lata, osób w wieku 20–24, które posiadają co najmniej wykształcenie zasadnicze zawodowe, oraz osób w wieku 30–34 lata, które posiadają wyższe wykształcenie, Polska na tle średniej w krajach zarówno UE-27, jak i UE-19 wypada relatywnie korzystniej. Co wskazuje, że potencjał edukacyjny osób w młodszych grupach wiekowych jest powyżej średniej w Europie i mogą one być konkurencyjne na otwartym europejskim rynku pracy.

Analizując zmiany w aktywności ekonomicznej ludności wiejskiej, można stwierdzić, że w 2022 r. kontynuowany był proces z lat wcześniejszych, tj. dalszego wzrostu zatrudnienia i spadku bezrobocia. W konsekwencji w 2022 r. wskaźnik zatrudnienia wśród mieszkańców wsi wyniósł 56,3% (2021 r. – 55,3%), stopa bezrobocia – 3,1% (2021 r. – 3,5%). Populacja wiejska i miejska upodabnia się pod względem poziomu aktywności zawodowej. W 2022 r. wskaźnik zatrudnienia ludności miejskiej był identyczny jak osób z obszarów wiejskich, a stopa bezrobocia 2,7%, analogiczne wskaźniki w 2021 r. wynosiły odpowiednio 56,3 i 3,3%.

Poprawiającej się sytuacji na rynku pracy towarzyszył spadek poziomu dezaktywacji zawodowej. W 2022 r. bierni zawodowo stanowili 41,9% ogółu mieszkańców wsi w wieku 15–89 lat, a wśród ludności miejskiej – 42,1%. Analogiczne wskaźniki w 2021 r. wynosiły odpowiednio 42,5 i 42,0%. Mimo spadku poziom dezaktywacji zawodowej Polaków należy uznać za znaczący, zwłaszcza w odniesieniu do osób młodych i w wieku poprodukcyjnym oraz kobiet, mimo wzrastającego zapotrzebowania na pracę.

Relatywnie korzystną sytuację na polskim rynku pracy potwierdza również porównanie wskaźników charakteryzujących warunki na polskim i unijnym rynku pracy. Od 2020 r. sytuacja na polskim rynku pracy była korzystniejsza niż przeciętnie w UE. W 2022 r. wskaźnik zatrudnienia mieszkańców Polski w wieku 20–64 lata wynosił 76,7% i był o 2 pkt proc. wyższy niż średnio w UE-27 (74,7), w 2020 r. analogiczna różnica wynosiła 1,0 pkt proc. Poziom zatrudnienia w Polsce w 2022 r. był nie tylko wyższy niż przeciętnie w UE, a również przewyższał zatrudnienie w dziewięciu krajach UE (Grecja, Włochy, Rumunia, Hiszpania, Chorwacja, Belgia, Francja, Luksemburg i Bułgaria), a w 2019 r. Polska wyprzedziła sześć państw UE (Grecję, Włochy, Rumunię, Hiszpanię, Chorwację i Belgię).

Niepokojącym zjawiskiem jest utrzymująca się relatywnie niska aktywność zawodowa osób starszych w Polsce, szczególnie grupy, która nabyła uprawnień emerytalne (wskaźnik zatrudnienia w wieku 60/65 lat i więcej wyniósł w 2022 r. tylko 9,2%, a w 2021 r. – 9,0%). Wprawdzie sytuacja osób starszych na rynku pracy nie jest dramatyczna i ulega systematycznej poprawie, to nadal wskaźnik zatrudnienia osób w wieku 55–64 lata wynoszący w Polsce w 2022 r. 56,4% był znacząco (o 6,0 pkt proc.) niższy niż średnio w UE-27. Jednak dystans uległ stopniowemu zmniejszeniu, gdyż analogiczna różnica w 2019 r. wyniosła 10,3 pkt proc. Te zmiany wskazują na to, że podejmowane działania w kierunku wydłużenia aktywności zawodowej osób starszych przynoszą efekty. Jednak w sytuacji niekorzystnych procesów demograficznych, kurczenia i starzenia się zasobów pracy konieczne są dalsze i intensywniejsze działania w kierunku wydłużania okresu aktywności zawodowej i nieprzechodzenia na emeryturę w chwili uzyskania uprawnień emerytalnych. Zagadnienie jest bardziej złożone, przede wszystkim powinien być kreowany popyt na pracę osób starszych. To wiąże się z koniecznością stworzenia rozwiązań prawnych i zachęt finansowych do tego, aby pracodawcy byli zainteresowani starszymi pracownikami, oraz odejścia od czasami stereotypowego postrzegania osób starszych jako mniej atrakcyjnych pracowników.

Z analizy aktywności zawodowej ludności wiejskiej wynika, że ciągle utrzymują się względnie duże rozbieżności w sytuacji na rynku pracy tej społeczności według związku z gospodarstwem rolnym. Położenie ludności niezwiązanej z gospodarstwami rolnymi na rynku pracy – pomimo relatywnie największej poprawy – nadal była wyraźnie trudniejsza niż populacji rolniczej. Wyrażało się to nie tylko w niższym (52,1% wobec 67,9% w 2022 r.) wskaźniku zatrudnienia i wyższej (3,6% wobec 1,9% w 2022 r.) stopie bezrobocia wśród ludności bezrolnej niż rolniczej, ale również wyższej (45,8% wobec 30,9% w 2022 r.) skali bierności zawodowej.

Wprawdzie ludność rolnicza cechuje najkorzystniejsze położenie na rynku pracy, co stanowi konsekwencję rodzinnych (nierynkowych) stosunków pracy wśród użytkujących gospodarstwo rolne. Rodzinny system organizacji produkcji w gospodarstwach rolnych przekłada się na relatywnie niski poziom wykorzystania ich zasobu pracy. Nadal utrzymuje się stosunkowo duża (ok. 450 tys.) zbiorowość osób aktywnych zawodowo w użytkowanym gospodarstwie rolnym, których praca jest zbędna z perspektywy rozmiarów prowadzonej działalności rolniczej.

Z badań wynika, że zachodzące w 2022 r. zmiany w alokacji czynnika pracy ludności wiejskiej były kontynuacją trendów z lat wcześniejszych, odnotowanego zwłaszcza po wejściu do UE, procesu dezagraryzacji zatrudnienia. W konsekwencji w 2022 r. rolnictwo dawało zatrudnienie 17,6% (w 2021 r. – 19,0%, a w 2020 r. – 21,1%) pracującym mieszkańcom wsi. W skali ogólnej 8,2% (w 2021 r. – 8,4%, a w 2020 r. – 9,5%) ludności w sektorze rolnym pracowało, a w rolnictwie indywidualnym 7,6% (w 2021 r. – 7,7%, a w 2020 r. – 8,4%). Jednak nadal zatrudnienie w polskim rolnictwie dwukrotnie przewyższa poziom średni UE-27 i należy do jednego z najwyższych.

Przytoczone zmiany w rolniczym zatrudnieniu były głównie skutkiem postępującego procesu dywersyfikacji aktywności zawodowej ludności wiejskiej, zwłaszcza rolniczej. Zbiorowość, która odeszła z rolnictwa indywidualnego, stanowiła ok. 96% całkowitej redukcji zatrudnienia w sektorze rolniczym.

Różnice rynku pracy dostępnego dla ludności wiejskiej i miejskiej znalazły odzwierciedlenie w statusie zatrudnienia i działach (sekcjach) gospodarczych, w których pracuje ludność mieszkająca na wsi. Wiejskie struktury gospodarcze powodują, że mieszkańcy wsi relatywnie częściej (25,2% wobec 14,4%) niż ludność miejska pracowali na własny rachunek. Pracodawcy występowali relatywnie rzadko w obydwu społecznościach i stanowili 3,7% aktywnych zawodowo mieszkańców wsi i 4,0% wśród pracującej populacji miejskiej.

Wprawdzie najwięcej osób z obydwu populacji pracuje w sektorze prywatnym, a dominującą formą świadczenia pracy było zatrudnienie, to jednak sektor prywatny kreował więcej (81,0% wobec 72,4%) miejsc pracy dostępnych dla mieszkańców wsi niż miast. Jednocześnie ludność wiejska rzadziej (72,4% wobec 84,8%) niż miejska pracowała najemnie, zwłaszcza w sektorze publicznym (19,0% wobec 27,6%). Niezmiennie najczęstszym sektorem pozarolniczego zatrudnienia mieszkańców wsi było przetwórstwo przemysłowe (21,9%), handel i naprawa pojazdów samochodowych (12,1%) oraz budownictwo (8,6%). Te działy miały również duże znaczenie w zatrudnieniu mieszkańców miast, ale było ono znacznie mniejsze niż ludności wiejskiej. Jednocześnie mieszkańcy wsi rzadziej niż ludność miejska pracowała w usługach dla ludności, zwłaszcza w działach wymagających wysokich kwalifikacji (np. edukacja, ochrona zdrowia) oraz działalności naukowej, działalności finansowej.

Sytuację na rynku pracy charakteryzuje również zapotrzebowanie na pracowników, które odzwierciedla m.in. liczba wolnych miejsc pracy. Na koniec czwartego kwartału 2022 r. było 115,7 tys. wolnych miejsc pracy, w tym 22,8 tys. to stanowiska pracy nowo utworzone. Oznacza to, że w stosunku do IV kwartału 2021 r. liczba wolnych miejsc pracy zmniejszyła się o 15,8%, a nowych o 29,4%. Na pogarszającą sytuację na rynku pracy w 2022 r. wskazuje również systematycznie zmniejszający się wskaźnik wolnych miejsc (z 1,25 w I kwartale do 0,92 na koniec IV kwartału) oraz pogarszanie się relacji liczby nowo utworzonych do zlikwidowanych miejsc (2,3 w I kwartale do 1,6 na koniec IV kwartału). Jednak nadal liczba nowo utworzonych miejsc pracy przewyższa liczbę zlikwidowanych miejsc pracy.

Niekorzystne trendy demograficzne stały się wyzwaniem dla polskiego rynku pracy. Niedobór rodzimej siły roboczej jest łagodzony przez cudzoziemców. Polska stała się liderem w Europie pod względem przyjazdów cudzoziemców w celu wykonywania pracy (prawie 1/4 pierwszych zezwoleń pobytowych i wiz na okres powyżej trzech miesięcy w UE wydały polskie władze. W konsekwencji w ciągu ostatnich 10 lat liczba pracujących w Polsce obcokrajowców wzrosła 11-krotnie. Na koniec 2022 r. legalnie pracowało 1063 tys. osób ze 170 krajów. Była to zbiorowość o ok. 30,0% liczniejsza niż w analogicznym okresie roku poprzedniego.

Dominującą (ponad 70%) grupą obcokrajowców pracujących w Polsce stanowili Ukraińcy. Drugą (10,2%) pod względem liczebności grupą cudzoziemców przyjeżdżających do Polski, by podjąć tu legalną pracę, są obywatele Białorusi. Jednocześnie coraz wyraźniej zaznacza się napływ migrantów zarobkowych z Azji, wśród których dominują Gruzini (3,8%).

Bibliografia

- Deloitte Polska. (2022). *Uchodźcy z Ukrainy w Polsce. Wyzwania i potencjał integracji*. <https://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/pl/Documents/Reports/pl-Uchodzcy-z-Ukrainy-w-Polsce-Report.pdf>
- Dębowska, K., Kłosiewicz-Górecka, U., Szymańska, A., Wejt-Knyżewska, A. i Zybortowicz, K. (2022). *Ukraińskie firmy w Polsce po wybuchu wojny w 2022 r.* Polski Instytut Ekonomiczny. https://pie.net.pl/wp-content/uploads/2023/01/PIE-Raport_Ukraińskie_firmy_2022-1.pdf
- Digital & More. (2019, 7 lipca). *Przyczyny bierności zawodowej Polaków*. (2019, 7 lipca). <https://digitalandmore.pl/przyczyny-biernosci-zawodowej-polakow/>
- Duszczyk, M. i Kaczmarczyk, P. (2022). *Wojna i migracja: napływ uchodźców wojennych z Ukrainy i możliwe scenariusze na przyszłość*. Centre of Migration Research Newsletter, 4(39). <https://www.migracje.uw.edu.pl/wp-content/uploads/2022/04/Spotlight-APRIL-2022-PL.pdf>
- Eurostat. (b.d.). *Zatrudnienie – roczne statystyki*. Pobrane 29 kwietnia 2023 z https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Archive:Zatrudnienie_%E2%80%93_roczne_statystyki&oldid=497027
- Frenkel, I. (2016). *Ludność wiejska*. W: J. Wilkin i I. Nurzyńska (red.), *Polska wieś 2016. Raport o stanie wsi* (s. 21–62). Wydawnictwo Naukowe Scholar. <https://doi.org/10.7366/1509499526401>
- Frenkel, I. (2018). *Ludność wiejska*. W: J. Wilkin i I. Nurzyńska (red.), *Polska wieś 2018. Raport o stanie wsi* (s. 25–64). Wydawnictwo Naukowe Scholar. <https://doi.org/10.7366/9788373839533>
- Główny Urząd Statystyczny (GUS). (b.d.) *Bank Danych Lokalnych*. Pobrane 20 czerwca 2023 z <https://bdl.stat.gov.pl/bdl/dane/podgrup/temat>
- Główny Urząd Statystyczny (GUS). (2015–2021). *Aktywność ekonomiczna ludności Polski. Kwartał I–IV*. <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/rynek-pracy/pracujacy-bezrobotni-bierni-zawodowo-wg-bael/aktywnosc-ekonomiczna-ludnosci-polski-4-kwartal-2022-roku,4,49.html>
- Główny Urząd Statystyczny (GUS). (2020–2022). *Popyt na pracę w IV kwartale 2019–2022*. <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/rynek-pracy/popyt-na-prace/popyt-na-prace-w-1-kwartale-2023-roku,2,50.html>

- Główny Urząd Statystyczny (GUS). (2021). *Rocznik Statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej 2021*. <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/roczniki-statystyczne/roczniki-statystyczne/rocznik-statystyczny-rzeczypospolitej-polskiej-2021,2,21.html>
- Główny Urząd Statystyczny (GUS). (2022a). *Aktywność ekonomiczna ludności Polski. Kwartał I–III 2022*. <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/rynek-pracy/pracujacy-bezrobotni-bierni-zawodowo-wg-bael/aktywnosc-ekonomiczna-ludnosci-polski-4-kwarta-2022-roku,4,49.html>
- Główny Urząd Statystyczny (GUS). (2022b). *Ludność według cech społecznych – wyniki wstępne NSP 2021*. https://stat.gov.pl/files/gfx/portalinformacyjny/pl/defaultaktualnosci/6494/2/1/1/ludnosc_wedlug_ceil_spolecznych_-_wyniki_wstepne_nsp_2021.docx
- Główny Urząd Statystyczny (GUS). (2022c). *Rocznik Statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej 2022*. https://stat.gov.pl/download/gfx/portalinformacyjny/pl/defaultaktualnosci/5515/2/22/1/rocznik_statystyczny_rzeczypospolitej_polskiej_2022.pdf
- Główny Urząd Statystyczny (GUS). (2022d). *Spoleczeństwo informacyjne w Polsce w 2022 roku*. <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/nauka-i-technika-spolecenstwo-informacyjne/spoleczenstwo-informacyjne/spoleczenstwo-informacyjne-w-polsce-w-2022-roku,2,12.html>
- Główny Urząd Statystyczny (GUS). (2022e). *Ludność. Stan i struktura ludności oraz ruch naturalny w przekroju terytorialnym w 2022 r. Stan w dniu 30 czerwca 2022*. <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/ludnosc/ludnosc/ludnosc-stand-i-struktura-ludnosci-oraz-ruch-naturalny-w-przekroju-terytorialnym-w-2022-r-stand-w-dniu-30-czerwca-2022,6,33.html>
- Główny Urząd Statystyczny (GUS). (2023). *Aktywność ekonomiczna ludności Polski – 4 Kwartał 2022 roku*. <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/rynek-pracy/pracujacy-bezrobotni-bierni-zawodowo-wg-bael/aktywnosc-ekonomiczna-ludnosci-polski-4-kwarta-2022-roku,4,49.html>
- Karwat-Woźniak, B. (2022a). Procesy depopulacyjne na obszarach wiejskich – implikacje dla rolnictwa. W: M. Wigier i W. Wrzaszcz (red.), *Spoleczne uwarunkowania rozwoju rolnictwa i obszarów wiejskich w Polsce w latach 2004–2030* (s. 75–106). Studia i Monografie, 196. IERiGŻ PIB.
- Karwat-Woźniak, B. (2017). Zmiany w rolniczym zatrudnieniu oraz uwarunkowania tego procesu. W: P. Chmieliński, M. Dudek, B. Karwat-Woźniak i A. Wrzochalska, *Zintegrowany rozwój lokalny w kontekście zmian w relacjach wiejsko-miejskich* (s. 55–85). Monografie Programu Wieloletniego 2015–2019, 55. IERiGŻ PIB.
- Karwat-Woźniak, B. (2022b). Przeobrażenia w aktywności zawodowej ludności wiejskiej. W: M. Podstawka i A. Wrzochalska (red.), *Ocena sytuacji ekonomiczno-produkcyjnej rolnictwa i gospodarki żywnościowej w 2021 roku w warunkach pandemii na tle lat poprzednich* (s. 375–395). IERiGŻ PIB.

- Ministerstwo Rozwoju, Pracy i Technologii. (2021). *Informacja o zatrudnianiu cudzoziemców w Polsce*. <https://psz.praca.gov.pl/documents/10828/8179096/Informacja%20o%20zatrudnieniu%20cudzoziemc%C3%B3w%20w%20Polsce%20-%202020.docx/975f3eb5-1a2a-43e0-baa1-0328d4ca299b?t=1613634827844>
- Polska Agencja Rozwoju Przedsiębiorczości (PARP). (2022, 9 lutego). *Polski rynek pracy a zagraniczni pracownicy*. Polski Fundusz Rozwoju. <https://pfr.pl/aktualnosci/polski-rynek-pracy-a-zagraniczni-pracownicy.html>
- Radziukiewicz, M. (2020). Diagnoza przyczyn bierności zawodowej Polaków. *Studia Ekonomiczne i Regionalne*, 13(1), 15–32. <https://doi.org/10.2478/ers-2020-0002>
- Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2019/1700 z dnia 10 października 2019 r. ustanawiające wspólne ramy statystyk europejskich dotyczących osób i gospodarstw domowych, opartych na danych na poziomie indywidualnym zbieranych metodą doboru próby, zmieniające rozporządzenia Parlamentu Europejskiego i Rady (WE) nr 808/2004, (WE) nr 452/2008 i (WE) nr 1338/2008 oraz uchylające rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (WE) nr 1177/2003 i rozporządzenie Rady (WE) nr 577/98 (Tekst mający znaczenie dla EOG). Dz.Urz. Unii Europejskiej, L 261 I/1. <https://op.europa.eu/pl/publication-detail/-/publication/9c53922a-eed8-11e9-a32c-01aa75ed71a1>
- Stany, M. i Strzelecki, P. (2020). Ludność wiejska. W: J. Wilkin i A. Hałasiewicz (red.), *Polska wieś 2020. Raport o stanie wsi* (s. 31–56). Wydawnictwo Naukowe Scholar. <https://doi.org/10.7366/9788366470347>
- Straż Graniczna. (b.d.). *Statystyki SG*. Pobrane 22 stycznia 2023 z <https://www.strazgraniczna.pl/pl/granica/statystyki-sg/2206,Statystyki-SG.html>
- Szmulewicz, P. (2018). *Zróznicowanie poziomu zatrudnienia w UE*. <https://www.opzz.org.pl/aktualnosci/swiat/duze-zroznicowanie-poziomu-zatrudnienia-w-ue#>
- Ustawa z dnia 20 kwietnia 2004 r. o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy (Dz.U. 2004 nr 99 poz. 1001). <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=wdu20040991001>
- Ustawa z dnia 12 grudnia 2013 r. o cudzoziemcach (Dz.U. 2013 poz. 1650). <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=wdu20130001650>
- Wilkin, J. (2016). Polska wieś na tle kraju i Europy – synteza raportu. W: J. Wilkin i I. Nurzyńska (red.), *Polska wieś 2016. Raport o stanie wsi* (s. 11–20). Wydawnictwo Naukowe Scholar. <https://doi.org/10.7366/1509499526401>
- Wrzochalska, A. (2022a). Kapitał ludzki na obszarach wiejskich w Polsce piętnaście lat po wejściu do UE. W: M. Wigier i W. Wrzaszcz (red.), *Społeczne uwarunkowania rozwoju rolnictwa i obszarów wiejskich w Polsce w latach 2004–2030* (s. 75–106). Studia i Monografie, 196. IERiGŻ PIB.

Wrzochalska, A. (2022b). Zmiany populacji wiejskiej z elementami prognozy oraz poziom wykształcenia ludności. W: M. Podstawka i A. Wrzochalska (red.), *Ocena sytuacji ekonomiczno-produkcyjnej rolnictwa i gospodarki żywnościowej w 2021 roku w warunkach pandemii na tle lat poprzednich* (s. 357–374). IERiGŻ PIB.

Zakład Ubezpieczeń Społecznych (ZUS). (2022, 9 sierpnia). *Coraz więcej cudzoziemców objętych ubezpieczeniem społecznym*. <https://www.zus.pl/-/coraz-wi%C4%99cej-cudzoziemc%C3%B3w-obj%C4%99tych-ubezpieczeniem-spo%C5%82ecznym>

*dr inż. Wiesław Łopaciuk, dr Dorota Pasińska, dr inż. Piotr Szajner,
dr inż. Ewa Rosiak, dr inż. Łukasz Zaremba, mgr Wiesław Dzwonkowski,
mgr inż. Krzysztof Hryszko, mgr Katarzyna Rola*

ROZDZIAŁ 9.

Sytuacja na rynkach rolnych

W 2022 r. uwarunkowania rynkowe w światowym, unijnym i krajowym sektorze rolno-żywnościowym wykazywały zmiany, które skutkowały rosnącym ryzykiem produkcyjnym i handlowym. Głównymi czynnikami decydującymi o tym były społeczno-gospodarcze skutki:

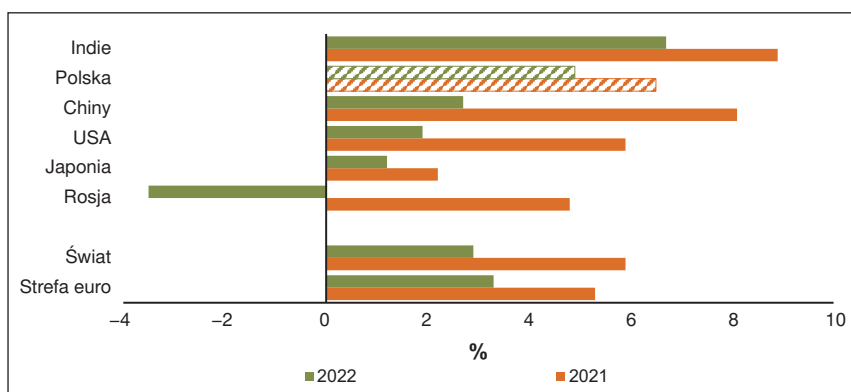
- konfliktu zbrojnego w Ukrainie;
- pandemii ostrej choroby układu oddechowego COVID-19, która jest wywoływana przez wirus SARS-CoV-2;
- postępujących niekorzystnych zmian klimatycznych.

Wojna w Ukrainie miała polityczne, gospodarcze i społeczne konsekwencje. Polityczny aspekt działań wojennych to przede wszystkim sankcje, które zostały nałożone na Rosję i Białoruś. Gospodarcze skutki sankcji były widoczne na rynku surowców energetycznych i rolnych. Rosja jest nie tylko głównym producentem i eksporterem ropy naftowej, węgla kamiennego i gazu ziemnego, ale również zbóż i roślin oleistych. Analogiczna sytuacja dotyczy Ukrainy, która jest dużym eksporterem produktów roślinnych, a także krajem tranzytowym w handlu surowcami energetycznymi. Według Food and Agriculture Organization of the United Nations (FAO) produkcja zbóż w Ukrainie w 2022 r. zmniejszyła się o 35,6%, a nasion roślin oleistych o 25,0%. Spadek produkcji w Ukrainie nie został zrekompensowany większą produkcją zbóż i roślin oleistych w Rosji odpowiednio o 17,1 i 6,0% (FAO, 2022). Wzrost produkcji w Rosji ze względu na sankcje miał ograniczony wpływ na możliwości eksportowe i sytuację podażową na światowym rynku. Spadek podaży surowców energetycznych i produktów rolnych skutkował napiętą sytuacją w bilansach rynkowych w wielu regionach świata oraz wzrostem cen, który wzmacniał impulsy inflacyjne. Według The International Monetary Fund (IMF) w 2022 r. inflacja w światowej gospodarce wyniosła 8,8% wobec 4,7% w 2021 r. (2023). Napięta sytuacja podażowo-popytowa w bilansach rynkowych i wysokie ceny powodowały, że w wielu regionach było zagrożone bezpieczeństwo żywnościowe i energetyczne.

Negatywny wpływ wojny i wygasające skutki pandemii COVID-19 obrazuje spowolnienie wzrostu gospodarczego. Według Banku Światowego PKB w 2022 r. wzrósł o 2,9% wobec 5,9% przed rokiem. W Stanach Zjednoczonych dynamika PKB zmniejszyła się z 5,9 do 1,9%, w strefie euro z 5,3 do 3,3%, a w Chinach z 8,1 do 2,7% (wykr. 1). Spowolnienie wzrostu gospodarczego

wystąpiło także w Indiach i Japonii, a także w innych dużych krajach Azji i Oceanii. W konsekwencji sankcji polityczno-gospodarczych w Rosji wystąpiła recesja, gdyż PKB spadał o 3,5% wobec wzrostu o 4,8% w 2021 r. (World Bank, 2023). W Polsce dynamika PKB zmniejszyła się z 6,8 do 4,9% (Główny Urząd Statystyczny [GUS], 2023b).

Wykres 1. Dynamika PKB na świecie

Źródło: opracowanie IERiGŻ PIB na podstawie danych World Bank (2023) oraz GUS-u (2023b).

Skutki wojny w Ukrainie na światowym rynku surowców rolnych i produktów żywnościowych obrazuje wzrost cen. W 2022 r. FAO Food Price Index osiągnął wartość 143,7 pkt wobec 125,7 pkt przed rokiem (FAO, 2023b). Poszczególne grupy produktów charakteryzowały się zróżnicowaną dynamiką. W największym stopniu wzrosły światowe ceny nasion oleistych i olejów roślinnych (187,7 pkt) oraz zbóż i ich przetworów (154,7 pkt). Czynnikiem stymulującym wzrost światowych cen produktów zbożowych, białkowych i tłuszczowych był zwiększony popyt ze strony krajów importujących, które gromadziły zapasy na wypadek kryzysowych sytuacji i trudności z regularnością dostaw, oraz silna integracja z rynkiem energii. Relatywnie mniejszym wzrostem charakteryzowały się światowe ceny produktów zwierzęcych i cukru (tab. 1).

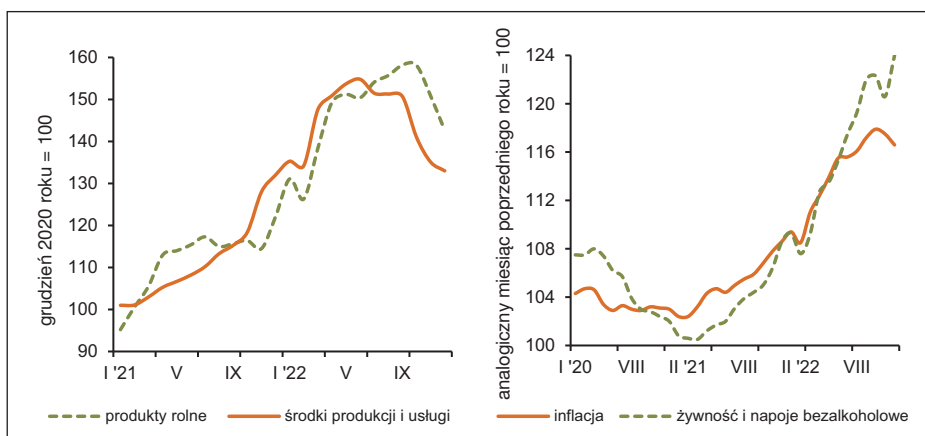
Tabela 1. Wskaźniki światowych cen żywności według FAO

Lata	Ogółem	Produkty mięsne	Produkty mleczne	Zboża	Oleiste	Cukier
2019	95,9	94,9	107,3	100,8	87,8	77,4
2020	95,1	100,0	102,8	96,6	83,2	78,6
2021	98,1	95,5	101,8	103,1	99,4	79,5
2022	125,7	107,7	119,1	131,2	164,9	109,3

Źródło: opracowanie IERiGŻ PIB na podstawie danych FAO (2023b).

Konsekwencją wzrostu światowych cen energii i żywności były impulsy inflacyjne w wielu regionach świata. W polskim sektorze rolno-żywnościowym opisane powyżej tendencje obrazuje wzrost cen środków produkcji dla rolnictwa oraz cen skupu surowców rolnych i cen detalicznych żywności. W drugim półroczu 2021 r. znacząco wzrosły ceny środków plonotwórczych, energii i usług. W okresie od października 2021 do lipca 2022 r. dynamika cen środków produkcji była większa niż cen skupu produktów rolnych, co negatywnie wpływało na dochodowość produkcji. W drugim półroczu 2022 r. ceny skupu surowców rolnych wzrastały znacznie szybciej niż ceny środków produkcji (wykr. 2). W 2022 r. ceny skupu surowców rolnych wykazywały zróżnicowaną dynamikę, ale była ona znacznie większa od wskaźnika inflacji (tab. 2).

Wykres 2. Wskaźniki cen skupu produktów rolnych, środków produkcji dla rolnictwa oraz wskaźniki cen detalicznych żywności

Źródło: opracowanie IERiGŻ PIB na podstawie niepublikowanych danych GUS-u.

Tabela 2. Ceny skupu podstawowych produktów rolnych w Polsce

Wyszczególnienie	Jednostka	2021	2022	$\frac{2022}{2021} \cdot 100$
Pszenica	PLN/dt	96,76	152,52	157,4
Żyto	PLN/dt	75,36	122,72	162,7
Jęczmień	PLN/dt	78,27	130,31	166,3
Kukurydza	PLN/dt	80,26	118,16	146,1
Ziemniaki	PLN/dt	45,51	69,81	160,4
Rzepak	PLN/dt	230,31	325,00	141,1
Buraki cukrowe	PLN/dt	12,24	19,52	159,5
Żywiec wołowy (bez cieląt)	PLN/kg	7,63	10,42	137,2
Żywiec wieprzowy	PLN/kg	4,79	6,62	137,2
Żywiec drobiowy	PLN/kg	4,18	6,16	147,0
Mleko krowie	PLN/100 l	156,93	229,93	146,8

Źródło: opracowanie IERiGŻ PIB na podstawie niepublikowanych danych GUS-u.

Wysokie ceny skupu surowców rolnych i energii zarówno na światowym, jak i krajowym rynku były głównymi determinantami inflacji w Polsce, która w 2022 r. w średniorocznym ujęciu wyniosła 14,4%. Wpływ na wzrost cen miały również niskie stopy procentowe oraz wdrożone regulacje podatkowe na rynku żywnościowym (Ustawa, 2020; Narodowy Bank Polski [NBP], b.d.-a). Inflacja niekorzystnie wpływała na siłę nabywczą gospodarstw domowych, w tym w grupie o najniższych dochodach. Ceny detaliczne żywności i napojów bezalkoholowych wzrosły średnio o 15,4%, w tym żywności o 16,0%, a to oznacza, że żywność realnie drożała w warunkach malejącej siły nabywczej dochodów. Największą dynamiką cen detalicznych charakteryzowały się następujące grupy produktów żywnościowych: cukier, mięso wołowe, oleje roślinne i tłuszcze oraz produkty zbożowe i mięso wieprzowe. W 2022 r. ceny detaliczne owoców oraz wyrobów tytoniowych i alkoholowych wzrosły w relatywnie niewielkim stopniu. Powodem niewielkiego wzrostu cen owoców była duża produkcja i trudności z eksportem jabłek ze względu na sankcje nałożone na Rosję i Białoruś. W przypadku wyrobów tytoniowych i alkoholowych zdecydowały o tym stabilne stawki podatków pośrednich, które mają dominujący udział w cenach detalicznych (tab. 3).

Tabela 3. Wskaźniki cen detalicznych żywności w Polsce

Wyszczególnienie	2021	2022
Towary i usługi konsumpcyjne	105,1	114,4
Żywność i napoje bezalkoholowe	103,2	115,4
Żywność	102,8	116,0
Pieczywo i produkty zbożowe	140,1	117,5
Mięso wieprzowe	94,6	116,1
Mięso wołowe	106,0	126,8
Mięso drobiowe	114,4	134,9
Ryby i owoce morza	104,5	117,3
Mlekom, sery i jaja	103,5	118,7
Oleje i tłuszcze	104,8	132,2
Owoce	98,6	109,1
Warzywa	103,8	111,0
Cukier	105,2	161,3
Napoje alkoholowe	102,4	108,9
Wyroby tytoniowe	101,0	103,1

Źródło: opracowanie IERiGŻ PIB na podstawie niepublikowanych danych GUS-u.

Wysokiej inflacji w Polsce towarzyszyły wahania kursu walutowego z tendencją do deprecjacji złotego. Według NPB w 2022 r. średni kurs euro wyniósł 4,6869 PLN wobec 4,5674 PLN w 2021 r. W tym samym okresie kurs dolara amerykańskiego wyniósł 4,4607 PLN wobec 3,8629 PLN przed rokiem (NBP, b.d.-b). Deprecjacja złotego miała pozytywny wpływ na konkurencyjność eksportu i równocześnie była barierą w imporcie. Ponadto deprecjacja złotego względem euro korzystnie wpływała na poziom płatności bezpośrednich wypłacanych w ramach WPR (Agencja Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa [ARiMR], 2023).

Społeczny aspekt wojny w Ukrainie to kryzys humanitarny, którego wyrazem jest duża liczba uchodźców, w tym głównie kobiet i dzieci. Łączna liczba uchodźców jest szacowana na ok. 8,2 mln osób, w tym ok. 5,2 mln osób zostało zarejestrowanych w programach pomocy w europejskich krajach (The UN Refugee Agency [UNHCR], 2023). W 2022 r. z Ukrainy do Polski wjechało ok. 9,4 mln osób, a wyjechało ok. 7,3 mln osób (Straż Graniczna [SG], 2023). Część uchodźców udała się z Polski do innych krajów, w tym przede wszystkim w UE. W związku z tym liczbę uchodźców, którzy osiedlili się w Polsce, można szacować na ok. 2,0 mln osób. Duża liczba uchodźców oznacza depopulację Ukrainy, której skutki będą długofalowe, w tym w kontekście odbudowy kraju. W krajach przyjmujących uchodźców wystąpiła zmiana sytuacji demograficznej, a na rynku wzrosła liczba konsumentów i potencjalnych pracowników. Wyzwaniem była realizacja polityki społecznej.

Pandemia COVID-19 w 2022 r. wykazywała spadkową tendencję i miała umiarkowany wpływ na uwarunkowania rynkowe w sektorze rolno-żywnościowym, ale w niektórych regionach świata nadal były wdrażane środki zapobiegawcze. Pandemia była globalnym kryzysem o charakterze humanitarnym, ale skutkującym negatywnymi implikacjami społeczno-gospodarczymi. W analizowanym okresie pandemia miała cykliczny przebieg, który obrazowała zmienna liczba zakażeń oraz konieczność okresowego wdrażania restrykcyjnych środków zapobiegawczych (World Health Organization [WHO], 2023).

9.1. Rynek zbóż

W poprzednich latach sytuację na światowym i krajowym rynku zbóż kształtowała pandemia COVID-19, a w 2022 r. kluczową rolę odgrywały skutki wojny w Ukrainie. Zakłócenia rynkowe mają globalny zasięg, ponieważ Ukraina i Rosja są dużymi eksporterami pszenicy, kukurydzy i jęczmienia, z łącznym udziałem odpowiednio 28,3, 19,5 i 30,8%. Działania wojenne zakłóciły eksport z portów Morza Czarnego, co wpływało na wzrost światowych cen. W końcu sezonu 2021/2022 światowa podaż eksportowa była mniejsza niż przed rokiem, a w sezonie 2022/2023, pomimo częściowego udrożnienia szlaków handlowych na Morzu Czarnym², będzie ona o 20% mniejsza niż przed rokiem. Ponadto niektóre kraje

² W 2022 r. Ukraina dysponowała trzema portami, które stanowią około 34% zdolności przeladunkowych tego kraju sprzed wojny.

wprowadziły zakaz eksportu (np. Rosja, Węgry, Białoruś i Serbia), który ograniczył globalną podaż i stymulował wzrost cen. Popyt importowy na towary rolne jest nieelastyczny, co oznacza, że skala jego zmian jest mniejsza niż skala zmian cen. Importerzy są zmuszeni do pozyskiwania zbożowych surowców paszowych z innych rynków niż porty Morza Czarnego.

Udział Ukrainy w światowym eksporcie pszenicy, kukurydzy i jęczmienia wynosi 10–15%, głównymi rynkami zbytu są kraje Bliskiego i Dalekiego Wschodu, Afryki Płn. oraz UE. Do Europy, Afryki i na Bliski Wschód są eksportowane konsumpcyjne zboża, a paszowe na dalekowschodnie rynki. Po wybuchu wojny kraje, które bazowały na ukraińskich zbożach, rozpoczęły proces reorientacji dostaw, przenosząc rynki zaopatrzenia do UE, Australii, Argentyny i USA. W warunkach cenowych z pierwszej połowy 2022 r. zboża z USA były niekonkurencyjne cenowo w porównaniu z wymienionymi powyżej rynkami.

W 2022 r. światowe zbiory zbóż spadły o 1,7% do 2,3 mld t, a całkowita podaż zbóż (zapasy plus zbiory) o 1,5% do 2,9 mld t (International Grains Council [IGC], 2023). Zużycie zbóż zmniejszyło się o 1,4% do 2,3 mld t, co skutkowało dalszą redukcją zapasów końcowych o 2,0% do 0,6 mld t. W bilansach pszenicy i zbóż paszowych sytuacja była odmienna. Zbiory pszenicy wzrosły o 2,8% do 0,8 mld t, ale mniejsze zapasy spowodowały, że podaż całkowita wzrosła o 1,9% do 1,1 mld t. Zużycie pszenicy zwiększyło się o 1,1%, co spowodowało wzrost zapasów do 0,3 mld t. Zbiory zbóż paszowych zmniejszyły się o 4,0% do 1,4 mld t, a podaż o 3,5% do 1,8 mld t. Zużycie zbóż paszowych zmniejszyło się o 2,8% do 1,5 mld t. Zapasy końcowe spadły o 6,8% do 0,3 mld t. W konsekwencji światowe ceny zbóż w połowie 2022 r. osiągnęły rekordowy poziom, który z opóźnieniem pokazał się na krajowym rynku. Według IGC w czerwcu 2022 r. ceny zbóż były o 30–70% wyższe niż w czerwcu 2021 r. (IGC, 2023). W kolejnych miesiącach ceny zaczęły spadać, a zdecydowały o tym: utworzone przez sąsiadujące kraje z Ukrainą korytarze transportu lądowego, częściowe udrożnienie portów Morza Czarnego i dobre zbiory. W grudniu 2022 r. stosunku do czerwca 2022 r. ceny zbóż był o kilkanaście procent niższe, ale roczny poziom cen znacznie wyższy niż w 2021 roku. Według FAO indeks światowych cen zbóż w 2022 r. wzrósł do 154,7 pkt wobec 131,2 pkt przed rokiem (FAO, 2023b).

W 2022 r. zbiory zbóż w Polsce wzrosły w porównaniu z 2021 r. o 2,9% do 35,6 mln t, a zdecydował o tym wzrost plonów o 6,6% do 4,95 t/ha, który zrekompensował spadek areału uprawy o 3,4% do 7,2 mln ha (GUS, 2022d). Spadek produkcji mieszanek (o 46,6% do 1,2 mln t), owsa (o 7,7% do 1,5 mln t), żyta (o 5,7 do 2,4 mln t) i jęczmienia (o 6,1% do 2,8 mln t) został zrekompensowany wzrostem produkcji kukurydzy (o 14,0% do 8,5 mln t), pszenicy (o 11,0% do 13,5 mln t) i pszenżyta (o 1,7% do 5,5 mln t).

Większe zapasy początkowe i dobre zbiory spowodowały, że zasoby zbóż w sezonie 2022/2023 wzrosły o 11,0% do 42,1 mln t. Podaż skorygowana o saldo handlu zagranicznego jest szacowana na 46,8 mln t, czyli o 14,4% więcej niż w sezonie 2021/2022. Zużycie pozostanie na poziomie z poprzedniego sezonu (25 mln t).

Głównym składnikiem popytu pozostaje paszowe zużycie, które generuje rosnąca produkcja mieszanek dla drobiu, świń i bydła. Spasanie ziarna w nieprzetworzonej formie wykazuje spadkową tendencję do 10 mln t. Zapotrzebowanie na pasze wynikające ze wzrostu produkcji zwierzęcej, jest rekompensowane poprawą efektywności żywienia i mniejszym zużyciem na jednostkę produkcji zwierzęcej. Drugą pozycją w strukturze popytu jest spożycie, które charakteryzuje się spadkową tendencją. Konsumpcja przetworów zbożowych w ekwiwalencji mąki w 2022 r. wyniosła 99,1 kg/mieszkańca wobec 99,2 kg przed rokiem. Popyt zwiększył się do 4,9 mln t ziarna wobec 4,8 mln t przed rokiem w wyniku napływu emigrantów z Ukrainy. W 2021 r. odwróciła się spadkowa tendencja przemysłowych przemiałów zbóż, które wyniosły 3,7 mln t i były o 1,6% większe niż w 2020 roku. Przemysłowa produkcja pieczywa świeżego w 2021 r. spadła o 2,5% do nienotowanego wcześniej poziomu, co było rezultatem mniejszej konsumpcji w gospodarstwach domowych i sektorze HoReCa. Wstępne dane z firm przemysłowych pozwalają prognozować, że w 2022 r. produkcja mąk pszennych będzie większa, a żytnich nieznacznie spadnie. Produkcja makaronów, świeżego pieczywa i kasz wzrośnie, a płatków zbożowych nie zmieni się, natomiast spadnie żywności preparowanej przez spęcznienie i prażenie.

W 2022 r. wzrostowe tendencje w przemyśle rolno-spożywczym mogą zostać wyhamowane z powodu wysokich cen zbóż, rosnących kosztów energii oraz spowolnienia gospodarczego. Pomimo tego szacuje się, że przetwórstwo przemysłowe zbóż nieznacznie wzrosło do ok. 3,0 mln t, w tym w przemyśle skrobiowym do 1,0 mln t i w gorzelnictwie do 1,3 mln t. Z powodu spadku popytu nieznacznie zmniejszyło się zużycie jęczmienia w browarnictwie do 0,7 mln t.

W 2022 r. aktywność inwestycyjna producentów przetworów zbożowych była niższa niż w poprzednim roku. Wartość zainwestowanych środków w ujęciu nominalnym nieznacznie wzrosła (o 2,3%), ale w ujęciu realnym to oznacza spadek o 10%. Wzrost nakładów inwestycyjnych w ujęciu realnym nastąpił w przemyśle młynarskim i w produkcji pieczywa cukierniczego. W produkcji pasz i pieczywa odnotowano duże spadki nakładów w ujęciu realnym i nominalnym. Sytuacja ekonomiczno-finansowa we wszystkich działach przetwórstwa zbóż od wielu lat jest dobra, a ich rentowność netto w 2022 r. się zwiększyła.

W latach 2020–2021 poprawiły się wyniki handlu zagranicznego ziarnem zbóż. Złożyły się na to rekordowe zbiory w kraju i duży popyt importowy w Europie Zachodniej, a także w krajach trzecich (Bliski Wschód, Afryka Płn.), który implikowały mniejsze zbiory w UE i pandemia COVID-19. Wywóz do unijnych partnerów stymulowała deprecjacja złotego. Wzrost popytu importowego dotyczył głównie ziarna konsumpcyjnego. W 2022 r. polskie zboże nadal było tańsze niż w Niemczech i we Francji, ale na Bliskim Wschodzie i w Afryce Płn. straciło konkurencyjność względem ziarna z Rosji i Ukrainy.

W 2022 r. polski eksport zbóż i przetworów zbożowych ponownie osiągnął rekordową wielkość 10,9 mln t (w masie produktu), tj. o 6,0% więcej niż w przed rokiem. Wyższe ceny transakcyjne przyczyniły się do wzrostu wartości obrotów

o 39,9% do 6,6 mld EUR. Wywóz ziarna przekroczył 9,0 mln t, do czego przyczynił się w pewnym stopniu reeksport zbóż z Ukrainy. W imporcie nastąpił dynamiczny wzrost obrotów, głównie za sprawą napływu ziarna zbóż (wzrost blisko trzykrotny do 3,3 mln t, w tym kukurydzy ponad ośmiokrotny do 2,0 mln t). Ponad 90% sprowadzanego do kraju ziarna pochodziło z Ukrainy. Import zbóż i produktów zbożowych wyniósł 4,3 mln t (w masie produktu) i był dwukrotnie większy niż w 2021 r., a jego wartość wzrosła o 71,5% do 2,3 mld EUR. Dodatkowo saldo obrotów jest szacowane na rekordowym poziomie 4,3 mln EUR.

W 2022 r. ceny zbóż kształtowały się pod wpływem sytuacji w rejonie Morza Czarnego. Popyt importowy w Europie Zachodniej był większy niż w poprzednim sezonie. Wobec tego silniejszy jest wpływ światowych cen eksportowych na ceny w Polsce, szczególnie w zachodniej i północnej części kraju. Z kolei w południowo-wschodnich regionach ceny pozostają pod wpływem tańszego zboża w Ukrainie oraz Słowacji i na Węgrzech. Było to szczególnie widoczne w drugiej połowie 2022 r., kiedy import kukurydzy z Ukrainy spowodował lokalne ograniczenie popytu i przejściowe spadki cen. Krajowe ceny zbóż w połowie 2022 r. osiągnęły nieotowany wcześniej poziom. W czerwcu 2022 r. ceny w zależności od rodzaju zboża były 40,6–71,8% wyższe niż rok wcześniej. W kolejnych miesiącach notowano spadki cen, które pomimo tego kształtowały się znacznie powyżej cen notowanych w 2021 r. Średnie ceny skupu jęczmienia i żyta w 2022 r. wyniosły odpowiednio 1309 i 1237 PLN/t i były o 67,0 i 62,3% wyższe niż w 2021 roku. Cena pszenicy wzrosła o 56,8% do 1529 PLN/t, a kukurydzy o 39,9% do 1137 PLN/t.

Tabela 4. Bilans zbóż w Polsce

Wyszczególnienie	2015	2020 ^a	2021	2022
Powierzchnia uprawy zbóż (tys. ha)	7 507	7 409	7 448	7 147
Plony (dt/ha)	3,73	4,80	4,65	4,95
Zbiory (tys. t)	27 996	35 522	34 634	35 644
Handel zagraniczny (tys. t) ^{b,c} :				
eksport	7 224	10 593	10 020	10 870
w tym: ziarno	6 118	9 009	8 340	9 049
import	1 725	2 411	2 057	4 257
w tym: ziarno	1 064	1 572	1 150	3 275
Zużycie krajowe zbóż ogółem ^b	25 809	25 650	25 027	25 051
w tym: na pasze	15 315	15 324	14 580	14 200
spożycie	4 892	4 727	4 819	4 947
zużycie przemysłowe	2 839	2 981	2 855	2 907
Bilansowe spożycie zbóż (kg mąki/mieszkańca) ^b	103	100	99	99

^a dane dotyczące powierzchni, plonów i zbiorów pochodzą z Powszechnego Spisu Rolnego (nieporównywalne z danymi innych lat prezentowanych w tabeli, pochodzącymi z danych szacunkowych GUS-u); ^b dane wstępne, szacunek IERiGŻ PIB; ^c w masie produktu

Źródło: opracowanie IERiGŻ PIB na podstawie danych GUS-u (2022b, 2022d) oraz niepublikowanych danych MF.

9.2. Rynek rzepaku

W 2022 r. światowe zbiory rzepaku były rekordowe, gdyż wzrosły o 16,2% do 78,3 mln t (Oil World, 2023). O wzroście zdecydowały przede wszystkim duże zbiory w Kanadzie, które zwiększyły się o 38,9% do 19,1 mln ton. Duże były też zbiory u wszystkich pozostałych kluczowych producentów: w UE-27 (19,1 mln t), Indiach (11,0 mln t), Chinach (o 6,9 mln t), Australii (7,8 mln t), Rosji (3,9 mln t) i w Ukrainie (3,5 mln t).

Ceny rzepaku i produktów jego przerobu w 2022 r. były wyższe niż przed rokiem, mimo rekordowych zbiorów i poprawy światowego bilansu, z uwagi na duże podwyżki cen w pierwszej połowie roku, spowodowane wojną i spadkiem dostaw surowców energetycznych i rolnych z Rosji i Ukrainy na międzynarodowe rynki. W drugiej połowie roku ceny spadały, ponieważ mimo wojny następowało wygaszanie napięć w globalnych łańcuchach dostaw, m.in. poprzez utworzenie „korytarzy zbożowych”. W 2022 r. w europejskich portach za rzepak płacono średnio 777 USD/t, tj. o 15,5% więcej niż w 2021 roku. Cena oleju rzepakowego wyniosła średnio 1735 USD/t, a śruty rzepakowej 405 USD/t i była odpowiednio o 15,9 i 12,8% wyższa w relacji rocznej.

W 2022 r. zbiory rzepaku w Polsce były rekordowe, o czym zdecydował duży wzrostu areału uprawy i plonów ze względu na korzystne warunki pogodowe. Powierzchnia uprawy wyniosła 1078,1 tys. ha i była o 8,5% większa niż w 2021 r. O zwiększeniu zasiewów zdecydowały wysokie ceny i dochodowość produkcji w 2021 r., znacznie większa niż zbóż, oraz dobre perspektywy popytu ze strony przemysłu tłuszczowego i biopaliwowego. W uprawie rzepaku utrzymało się duże regionalne zróżnicowanie, a największy udział miały województwa: dolnośląskie (12,0%), lubelskie (11,6%), zachodniopomorskie (10,7%), wielkopolskie i warmińsko-mazurskie (po 9,6%), kujawsko-pomorskie (9,6%), pomorskie (8,2%) i opolskie (7,2%). Średnie plony rzepaku wyniosły 33,8 dt/ha i były o 5,3% wyższe niż w 2021 r. Najwyższe plony uzyskano w województwie pomorskim (37,4 dt/ha), a najniższe w lubuskim (29,7 dt/ha).

Duży areał uprawy i wysokie plony skutkowały wzrostem zbiorów o 14,3% do rekordowego poziomu 3,6 mln t. Najwięcej rzepaku zebrano w województwach lubelskim i dolnośląskim (po ponad 0,4 mln t). Łączny udział województw lubelskiego, dolnośląskiego, zachodniopomorskiego, wielkopolskiego, warmińsko-mazurskiego, kujawsko-pomorskiego, pomorskiego i opolskiego w krajowej produkcji wyniósł 78,7% wobec 78,4% w 2021 roku.

W pierwszym półroczu 2022 r. ceny skupu rzepaku na krajowym rynku dynamicznie rosły, a w drugim spadały. Kierunki zmian cen były analogiczne jak na międzynarodowych rynkach ze względu na silną integrację krajowego rynku z rynkami zewnętrznymi³. Ceny skupu ze zbiorów w 2021 r. wzrosły według notowań

³ Duże podmioty skupowe (zakłady tłuszczowe, firmy handlowe) określają cenę zakupu rzepaku w Polsce na podstawie notowania jego ceny na giełdzie MATIF, dodają lub odejmują tzw. premie. Premia zawiera koszty transportu, koszty przeładunku, składowania, ubezpieczenia itp. Premia jest zmienna i zależy od sytuacji panującej na rynku krajowym w danym momencie. Cena w złotych ustalana jest na podstawie aktualnego kursu euro i złotego. Dlatego deprecjacja polskiej waluty przyczynia się do wzrostu cen rzepaku na krajowym rynku, a aprecjacja do spadku.

Zintegrowanego Systemu Rolniczej Informacji Rynkowej (ZSRIR) Ministerstwa Rolnictwa i Rozwoju Wsi [MRiRW] (2022) z 3356 PLN/t w styczniu do 4612 PLN/t w maju i 4341 PLN/t w czerwcu, i były odpowiednio o 80,1; 108,7 i 90,5% wyższe niż w analogicznych miesiącach 2021 roku. W trzecim kwartale 2022 r. według GUS-u nastąpił spadek cen skupu rzepaku ze zbiorów w 2022 r. do 3056 PLN/t w lipcu i 2844 PLN/t we wrześniu, ale nadal były one odpowiednio o 38,6 i 18,3% wyższe niż przed rokiem. Po kolejnych dwóch miesiącach wzrostów w grudniu 2022 r. ceny skupu ponownie spadły do 2870 PLN/t i były o 11,8% niższe niż w grudniu 2021 roku. Według GUS-u w 2022 r. średnia cena skupu rzepaku wyniosła 3143,6 PLN/t i była o 36,5% wyższa niż w poprzednim roku. Przy wzroście cen skupu pszenicy o 57,1% do 1520,0 PLN/t relacja cen rzepak:pszenica obniżyła się do 2,07 wobec 2,38 w 2021 roku. Wysokie ceny skupu rzepaku w sierpniu 2022 r., tj. w okresie podejmowania decyzji produkcyjnych o zasiewach pod zbiory następnego roku, oraz korzystna, choć niższa niż przed rokiem, relacja cen rzepak:pszenica (2,01:1 wobec 2,46:1 w sierpniu 2021 r.) zachęcały producentów do utrzymania dużej powierzchni zasiewów pod zbiory 2023 roku.

Krajowy rzepak pozostaje głównym surowcem dla przemysłu tłuszczowego, który ma oligopolistyczną strukturę z dużym udziałem transnarodowych koncernów. W 2022 r. przy dużych krajowych zasobach rzepaku, a zarazem dużym imporcie, oraz przy wzroście popytu w sektorach spożywczym i biopaliwowym, z uwagi na dużą liczbę uchodźców wojennych z Ukrainy, przemysł tłuszczowy zwiększył produkcję. Według szacunków IERiGŻ PIB w 2022 r. przemysł tłuszczowy wyprodukował ok. 1,4 mln t surowego oleju rzepakowego, z tego ok. 820 tys. t poddał rafinacji, tj. odpowiednio o ok. 2 i 5% więcej niż w 2021 roku. Produkcja margaryn wyniosła ok. 0,3 mln t i była o ok. 10% większa.

Po znaczącej poprawie wyników ekonomiczno-finansowych przemysłu tłuszczowego w 2021 r. w kolejnym roku nastąpiło ich pogorszenie, przy czym nadal były one lepsze niż przed dwoma laty. Zdecydował o tym, mimo zwiększenia produkcji, niższy wzrost przychodów ze sprzedaży, które zwiększyły się o 67,7% do 14,4 mld PLN, względem kosztów operacyjnych, które wzrosły o 72,4% do 13,8 mld PLN. Przemysł tłuszczowy uzyskał najwyższy od 2014 r. wynik finansowy, ale jego rentowność spadła: brutto do 3,58% wobec 5,12% w 2021 r., a w ujęciu netto z 4,22 do 3,13% i była niższa niż w całym przemyśle spożywczym. Przemysł tłuszczowy zwiększył nakłady inwestycyjne o 62,4% do 205,3 mln PLN (Rosiak, 2022).

W 2022 r., przy wysokich cenach na międzynarodowych rynkach, pogorszyły się wyniki handlu zagranicznego produktami oleistymi. W 2022 r. ujemne saldo handlu zagranicznego wyniosło 3158,2 mln EUR i było o 49,4% głębsze w relacji rocznej. Zdecydował o tym dwukrotnie większy wzrost wydatków na import do 5086,0 mln EUR niż zwiększenie wpływów z ich eksportu do 1927,8 mln EUR. Wpływy z eksportu rzepaku, oleju i śruty rzepakowej wyniosły 683,7 mln EUR i były o 522,3 mln EUR niższe niż wydatki na import tych produktów. Wolumen eksportu i importu wszystkich grup produktów oleistych był większy niż w 2021 roku. W 2022 r. po raz pierwszy w największym stopniu saldo obrotów handlowych obciążała przewaga wydatków na import nad wpływami z eksportu olejów roślinnych (-1377,7 mln EUR), a nie jak dotychczas śrut oleistych (-1253,9 mln EUR),

w mniejszym stopniu nasion oleistych (–654,5 mln EUR), a saldo obrotów margarynami pozostało dodatnie (127,8 mln EUR). Eksport miał wewnątrzunijny charakter, a głównym odbiorcą rzepaku, oleju i śruty rzepakowej i margaryn były Niemcy. Kraje UE-27 pozostały dużymi dostawcami produktów oleistych na polski rynek, w tym głównie olejów roślinnych, margaryn i nasion oleistych. Śruty oleiste, w tym sojowe, były importowane z Argentyny i Brazylii. Dużym dostawcą nasion oleistych oraz olejów słonecznikowego i sojowego była też Ukraina.

Wysokie ceny surowców oleistych na krajowym i europejskim rynku, przy rosnącym krajowym popycie na żywność głównie z powodu dużej liczby uchodźców z Ukrainy, zdecydowały o rekordowych podwyżkach cen zbytu i detalicznych tłuszczów roślinnych w 2022 r., znacznie większych niż wielu innych grup artykułów żywnościowych, w tym tłuszczów zwierzęcych. W 2022 r. przy wzroście cen żywności i napojów bezalkoholowymi o 15,4% w relacji rocznej, ceny tłuszczów roślinnych wzrosły średnio o 38,7%, w tym ceny margaryn o 50,0%, olejów roślinnych o 35,7%. Ceny detaliczne tłuszczów zwierzęcych wzrosły średnio o 27,7%, w tym masła o 27,5%.

W 2022 r. wzrost bilansowej konsumpcji tłuszczów roślinnych w przeliczeniu na mieszkańca był mniejszy niż przed rokiem, ze względu na rekordowy wzrost cen, przy pogorszeniu sytuacji dochodowej ludności. Według IERiGŻ PIB w 2022 r. bilansowe spożycie tłuszczów roślinnych wzrosło o 0,4% do 25,3 kg, przy spadku spożycia tłuszczów zwierzęcych o 8,1% do 11,4 kg, w tym masła do 5,6 kg. Udział tłuszczów roślinnych w spożyciu tłuszczów ogółem wzrósł do 68,9% wobec 67,0% w 2021 roku.

Tabela 5. Rynek rzepaku w Polsce

Wyszczególnienie	2015	2020	2021	2022 ^a
Produkcja, ceny i handel rzepakiem				
Powierzchnia uprawy (tys. ha)	951,1	980,0	993,4	1078,1
Plony (dt/ha)	28,5	31,9	32,1	33,8
Zbiory (tys. t)	2700,8	3124,8	3191,2	3647,4
Skup (tys. t)	1898,3	1886,8	1508,5	1165,3
Cena skupu (PLN/t)	1319,9	1639,0	2303,1	3143,6
Eksport (tys. t)	976,9	410,0	359,0	373,1
Import (tys. t)	212,2	402,3	505,8	1027,2
Produkcja przemysłu tłuszczowego				
Surowy olej rzepakowy (tys. t)	1276,6	1267,4	1331,8	1362,4
Margaryny (tys. t) ^b	348,3	327,8	308,4	340,0
Spożycie tłuszczów wg bilansów				
Tłuszcze ogółem (kg/mieszkańca)	33,7	36,9	37,6	36,7
Tłuszcze roślinne (kg/mieszkańca)	23,4	25,0	25,2	25,3

^a szacunek IERiGŻ PIB; ^b do smarowania pieczywa, bez margaryny płynnej

Źródło: opracowanie IERiGŻ PIB na podstawie danych GUS-u (2022c) oraz niepublikowanych danych MF.

9.3. Rynek cukru

W 2022 r. sytuacja podaży-popytu na krajowym rynku cukru była determinowana przez koniunkturę na światowym i unijnym rynku, która była konsekwencją wojny w Ukrainie, oraz społeczno-gospodarczych skutków pandemii COVID-19. W sezonie 2022/2023 światowa produkcja cukru wyniosła ok. 183,2 mln t i była o 1,6% większa niż przed rokiem. Zużycie zwiększyło się o 1,7% do 177,2 mln t. W związku z nieznacznie większą dynamiką popytu niż podaży w światowym bilansie cukru zmniejszyły się zapasy końcowe do 38,6 mln t i stanowiły 21,8% zużycia wobec 25,5% w sezonie 2021/2022. Zmiana relacji zapasów końcowych do zużycia skutkowałą wzrostem światowych cen. Drugim czynnikiem stymulującym wysokie ceny cukru były także bardzo wysokie światowe ceny surowców energetycznych. Światowe ceny ropy naftowej wahały się w granicach od 79 do 124 USD/baryłkę. Według danych amerykańskiej agencji badań ekonomicznych w 2022 r. średnia cena cukru białego wyniosła 523 USD/t i była o 12,9% wyższa niż przed rokiem. Średnia cena cukru surowego wyniosła 415 USD/t i była o 5,4% wyższa niż w 2020 r. (U.S. Department of Agriculture Economic Research Service [USDA ERS], b.d.).

W 2022 r. przemiany strukturalne krajowej branży cukrowniczej dotyczyły wyłącznie niewielkich zmian liczby plantatorów buraków cukrowych, gdyż przemysł cukrowniczy wykazuje oligopolistyczną strukturę. Liczba plantatorów zmniejszyła się do ok. 25 tys., ale w związku ze spadkiem powierzchni uprawy buraków cukrowych do 223 tys. ha areal średniej plantacji zmniejszył się do 8,9 ha (Krajowy Związek Plantatorów Buraka Cukrowego [KZPBC], b.d.). Struktura podmiotowa bazy surowcowej branży cukrowniczej jest nadal rozdrobniona, gdyż powierzchnia średniej plantacji jest mniejsza niż w krajach Europy Zachodniej oraz w Czechach i na Słowacji. Buraki cukrowe były przetwarzane w 17 cukrowniach, które funkcjonują w strukturach czterech koncernów. Udział niemieckich koncernów cukrowniczych w produkcji jest szacowany na ok. 60%.

W 2022 r. warunki pogodowe w okresie wegetacji były korzystne, a występowanie szkodników i chorób grzybowych było mniejsze niż przed rokiem. Średni plon buraków cukrowych wzrósł do 633 dt/ha wobec 610 dt/ha w 2021 roku. W okresie kampanii cukrowniczej warunki pogodowe były również sprzyjające i korzystnie wpływały na jakość surowca, która jest mierzona zawartością cukru w korzeniach. Zbiory buraków cukrowych wyniosły 14,1 mln t i były o 7,4% mniejsze niż przed rokiem, gdyż wzrost plonów nie zrekompensował spadku arealu uprawy. Technologiczny plon cukru wyniósł podobnie jak przed rokiem 9,1 t/ha.

Kampania cukrownicza 2022/2023 przebiegła bez większych zakłóceń, a to oznacza, że zakłady były dobrze przygotowane pod względem technologicznym, organizacyjnym i epidemiologicznym. Produkcja cukru wyniosła ok. 2008 tys. t i była o 12,7% mniejsza niż w poprzedniej kampanii. Spadek produkcji cukru był głębszy niż zbiorów buraków cukrowych, a zdecydowały o tym także gorsze technologiczne parametry surowca (np. niższa polaryzacja). Produkcja cukru była jednak większa od popytu na wewnętrznym rynku i w związku z tym duża jej część będzie kierowana na eksport w 2023 roku.

Niższa produkcja cukru w warunkach wzrostu popytu na wewnętrznym rynku skutkowałą pogorszeniem dodatniego salda w handlu zagranicznym. W 2022 r. eksport cukru wyniósł 551,2 tys. t i był o 18,0% mniejszy niż przed rokiem. Wyższe ceny transakcyjne spowodowały, że wpływy walutowe zwiększyły się o 4,3% do 302,5 mln EUR. Średnia cena eksportowa wyniosła 549 EUR/t wobec 432 EUR/t w 2021 roku. Głównymi odbiorcami cukru na unijnym rynku były Niemcy, Rumunia i Węgry, a w krajach trzecich Izrael. Import cukru wykazywał niewielkie zmiany 172,4 tys. t i 106,3 mln EUR. Cukier importowano głównie z UE: Niemcy, Litwa i Czechy. W okresie wiosenno-letnim w ramach preferencyjnych kontyngentów importowano cukier do rafinacji z Mauritiusa (11 tys. t).

W 2022 r. zużycie cukru w Polsce wzrosło o 3,3% do 1715 tys. t, a bilansowa konsumpcja do 43,2 kg/mieszkańca. Zużycie w przemyśle spożywczym nieznacznie wzrosło do 1200 tys. t, a duży wpływ na to miał rosnący popyt na słodzone artykuły żywnościowe na krajowym i zagranicznym rynku. W gospodarstwach domowych konsumpcja cukru wzrosła do 440 tys. t, a duży wpływ na to miały zakupy w warunkach dynamicznie rosnących cen detalicznych oraz większa liczba konsumentów ze względu na wojennych uchodźców.

Tabela 6. Bilans cukru w Polsce

Wyszczególnienie	2015	2020	2021	2022 ^a
Areał uprawy buraków cukrowych (tys. ha)	180	521	250	223
Plony (dt/ha)	520	595	610	635
Zbiory (tys. t)	9 364	14 956	15 274	14 148
Kwota produkcji cukru (tys. t)	1 405,6	–	–	–
Produkcja cukru (tys. t)	1 464	1 987	2 300	2 008
Handel zagraniczny (tys. t):				
eksport	432,0	587,9	672,1	551,2
import	186,9	208,0	177,2	172,4
Zużycie cukru ogółem	1 670	1 675	1 660	1 715
w gospodarstwach domowych	570	430	420	440
w przemyśle spożywczym	1 030	1 175	1 165	1 200
Bilansowe spożycie cukru (kg/mieszkańca)	40,5	43,0	42,0	43,2

^a dane wstępne, szacunek IERiGŻ PIB

Źródło: opracowanie IERiGŻ PIB na podstawie danych GUS-u (2022c) oraz niepublikowanych danych MF.

Dobra koniunktura na światowym i krajowym rynku cukru przyczyniła się do wzrostu cen skupu buraków cukrowych, gdyż koncerny cukrownicze ceny surowca w umowach kontraktacyjnych uzależniają od cen zbytu cukru. Jeżeli ceny cukru są wyższe od referencyjnej ceny w UE (404,4 EUR/t), to koncerny wypłacają dodatki do cen skupu. Szacuje się, że w 2022 r. średnia cena skupu buraków cukrowych wzrosła o 59,5% do 195 PLN/t. Plantatorzy uzyskiwali płatności

bezpośrednie związane z produkcją 1806,58 PLN/ha wobec 1547,13 PLN/ha w 2021 r. (ARiMR, 2023). Wzrost wartości dopłat był konsekwencją deprecjacji złotego względem euro, gdyż narodowa koperta nie uległa zmianie. Wyższe ceny skupu i płatności bezpośrednie skutkowały znaczącą poprawą dochodowości uprawy, która skutkuje dużym wzrostem zainteresowania produkcją w 2023 roku.

W 2022 r. w związku z wysokimi cenami na światowym rynku i rosnącą inflacją ceny cukru na wewnętrznym rynku wykazywały tendencję wzrostową. Cena zbytu cukru w workach, który nabywają zakłady przemysłu spożywczego i farmaceutycznego, wzrosła z 2,25 PLN/kg w styczniu do 3,73 PLN/kg w grudniu i były one średnio o 38,0% wyższe niż w 2021 roku. W omawianym okresie cena zbytu cukru paczkowanego, który jest przeznaczony dla gospodarstw domowych i podmiotów gastronomicznych, wzrosła z 3,37 do 6,35 PLN/kg i była ona średnio o 63,6% wyższa niż w 2021 roku. Wysoka dynamika cen zbytu skutkowałą wzrostem cen w handlu detalicznym, które wzrosły z 2,75 do 3,32 PLN/kg i były one 61,3% wyższe niż w grudniu 2021 roku. Istotny wpływ na duży wzrost cen napojów bezalkoholowych miały wdrożone regulacje ustawowe, które nałożyły opłatę stałą 0,50 PLN/l oraz opłatę zmienną 0,05 PLN/g, jeżeli napój zawiera więcej niż 5 g środka słodzącego w 100 ml. Maksymalna stawka opłaty wynosi 1,20 PLN w przeliczeniu na litr napoju (Ustawa, 2020). Dynamika cen zbytu i cen detalicznych cukru była wyższa od inflacji i wzrostu cen detalicznych żywności i napojów bezalkoholowych. Wysokie ceny skutkowały poprawą wyników finansowych przemysłu cukrowniczego. W 2022 r. przychody z działalności gospodarczej wzrosły o 57,6%, a koszty operacyjne o 53,5%. Większa dynamika przychodów niż kosztów skutkowałą dwukrotnym wzrostem zysku brutto do ok. 1,3 mld PLN, a zysku netto do ok. 1,0 mld PLN.

9.4. Rynek ziemniaków

Po rekordowej światowej produkcji ziemniaków w 2021 r. (376 mln t) w 2022 r. według World Potato Markets zbiory spadły do 354 mln t (Porter, 2023). Spadek opłacalności uprawy i związane z tym zmniejszenie areалу oraz niekorzystne warunki pogodowe sprawiły, że świat nie miał wystarczającej ilości ziemniaków, aby zaspokoić rosnące potrzeby, w wyniku tego nastąpił wzrost cen.

W Europie Zachodniej, pomimo wzrostu kosztów, w większości krajów Europy Zachodniej zwiększono powierzchnię uprawy ziemniaków, która w Niemczech, Belgii, Francji i Holandii w 2022 r. wyniosła łącznie ok. 734 tys. ha wobec 718 tys. ha w poprzednim roku. Wzrost zanotowano w uprawie ziemniaków z przeznaczeniem do przetwórstwa spożywczego na frytki i chipsy, a zmniejszył się areal ziemniaków skrobiowych. W krajach Europy Środkowo-Wschodniej nastąpił spadek areалу uprawy w porównaniu z 2021 r., w tym w Polsce o 16,7%. Utrzymała się spadkowa tendencja areалу uprawy w krajach Europy Południowej. W UE-27 areal uprawy w 2022 r. oszacowano na 1,4 mln ha, tj. o 3,0% mniej niż przed rokiem.

Z powodu niekorzystnych warunków wegetacji średnie plony ziemniaków w UE wyniosły 338 dt/ha wobec 359 dt/ha w 2021 r. Niższe plony i mniejszy areal skutkowały spadkiem zbiorów o 8,4% do 46,0 mln t. Łączne zbiory w czterech kluczowych krajach dla europejskiego rynku są oceniane na 27,7 mln t, tj. o 8,3% mniej niż w roku poprzednim. Spadek zbiorów miał miejsce również w innych krajach, a w Polsce, Hiszpanii i Portugalii były one najmniejsze w historii. W Niemczech, Belgii, we Francji i w Holandii, mających decydujący wpływ na europejski rynek, produkcja zmniejszyła się o 5,0% do ok. 1,6 mln t.

Zbiory ziemniaków w Polsce w 2022 r. wyniosły 6,2 mln t i były o 13% mniejsze niż w 2021 r., a w odniesieniu do 2020 r. był to spadek o 21,5%. Było to konsekwencją głównie zmniejszonej o 14,8% do 201 tys. ha powierzchni uprawy. Plony oszacowano na 307 dt/ha, tj. o 2,2% więcej niż w 2021 r, a udział plonu handlowego w plonie ogólnym odmian jadalnych ziemniaków wyniósł 70% (Nowacki, 2022). Największy spadek zbiorów odnotowano w sektorze produkcji surowca dla przemysłu krochmalniczego, a w mniejszym stopniu dotyczyło to ziemniaków konsumpcyjnych i do przetwórstwa na frytki i chipsy.

Przemiany strukturalne branży ziemniaczanej dotyczyły wyłącznie zmian liczby plantatorów, gdyż przemysł ziemniaczany produkujący przetwory spożywcze z ziemniaków, jak również wytwarzający skrobię ziemniaczaną, od wielu lat ma utrwaloną liczbę zakładów i strukturę własnościową. Liczbę gospodarstw rolnych uprawiających ziemniaki w 2022 r. szacuje się na ok. 245 tys. wobec 255 tys. w roku poprzednim i 410 tys. w 2015 r. (Nowacki, 2022).

Z powodu spadku zbiorów, zarówno w Polsce, jak i w innych krajach UE, miał miejsce wyraźny wzrost cen ziemniaków, stymulowany wzrostem zapotrzebowania do przetwórstwa spożywczego. W Europie Zachodniej wzrost cen był kontynuowany od zbiorów do nowych nasadzeń, osiągając wiosną 2023 r. absolutnie rekordowe poziomy. Ceny ziemniaków do przetwórstwa w tym okresie przekroczyły 350 EUR/t, a w notowaniach terminowych były nieznacznie niższe. W Polsce szczyt cenowy został osiągnięty w październiku 2022 r. Średni poziom cen skupu ziemniaków ogółem w 2022 r. według IERiGŻ PIB wyniósł 703 PLN/t wobec 455 PLN/t w roku poprzednim. Średni poziom cen ziemniaków jadalnych (łącznie z przeznaczonymi do przetwórstwa na frytki i chipsy) był o 48% wyższy niż w 2021 r. i wyniósł 896 PLN/t. Ceny ziemniaków skrobiowych wzrosły z 261 do 469 PLN/t. Średni poziom cen ziemniaków na rynkach hurtowych wyniósł 141 PLN/dt i był o ok. 35% wyższy niż przed rokiem. W sprzedaży detalicznej ziemniaki podrożały o 17,0% do 2,13 PLN/kg.

Spożycie ziemniaków w Polsce charakteryzuje się wieloletnim trendem spadkowym. Bilansowe spożycie ziemniaków w 2022 r. według IERiGŻ PIB wyniosło 86 kg/mieszkańca wobec 88 kg przed rokiem. Mimo tego spadku jego poziom wciąż jest o 50% wyższy niż w krajach Europy Zachodniej.

W 2022 r. obroty rynkowe ziemniakami wyniosły ok. 3,8 mln t i były o ok. 8% mniejsze niż w poprzednim roku. Zmniejszył się przerób na skrobię i susze oraz na spirytus. Spadło, ale nieznacznie, wykorzystanie ziemniaków w produkcji frytek i chipsów. Sprzedaż ziemniaków do bezpośredniej konsumpcji, ze względu na

wzrost popytu spowodowany zwiększeniem liczby ludności z Ukrainy, był większy niż w roku poprzednim. Kanałami rynkowymi rozdysponowano ok. 63% zbiorów.

W 2022 r. produkcja skrobi, jak i suszy ziemniaczanych ze względu na mniejszą kontraktację, spadek skupu i niższą skrobiowość wyniosła odpowiednio ok. 140 i 32 tys. t. Zmniejszyła się produkcja frytek i chipsów odpowiednio do 225 i 118 tys. t wobec 230 i 124 tys. t, w roku poprzednim.

Tabela 7. Rynek ziemniaków w Polsce

Wyszczególnienie	2015	2020	2021	2022^a
Areał uprawy ziemniaków (tys. ha)	300	226	236	201
Plony (dt/ha)	210	348	300	307
Zbiory (tys. t)	6314	7849	7081	6165
Liczba plantatorów (tys.)	410	261	255	245
Średni areał uprawy (ha)	0,73	0,86	0,93	0,82
Krajowe zużycie ziemniaków (tys. t)	6168	7300	6727	5982
konsumpcja (sprzedaż rynkowa i samozaop.)	3050	2510	2420	2420
przemysł spożywczy, skrobiowy i spirytusowy	2213	2626	2357	2215
spasanie	157	1576	1270	822
sadzenie	748	590	500	525
Ubytki i straty	300	560	480	380
Handel zagraniczny (tys. t):				
eksport ^b	769	934	1151	966
import ^b	408	702	730	836
Bilansowe spożycie ziemniaków (kg/mieszkańca)	100	89	88	86

^a dane wstępne, szacunek IERiGŻ PIB; ^b w ekwiwalencie ziemniaków

Źródło: opracowanie IERiGŻ PIB na podstawie danych GUS-u (2022c, 2022d) oraz niepublikowanych danych MF.

W latach 2019–2020 poziom wskaźników rentowności przedsiębiorstw przemysłu ziemniaczanego był niższy niż w całym przemyśle spożywczym. Natomiast w 2021, jak i 2022 r., sytuacja ekonomiczno-finansowa przemysłu ziemniaczanego (produkcja frytek i chipsów) uległa poprawie. Wyraźnie też się poprawiła kondycja firm zajmujących się produkcją skrobi ziemniaczanej, głównie z powodu dużego wzrostu cen zbytu (średnio o ok. 37% w porównaniu z rokiem poprzednim).

W 2022 r. zmniejszył się eksport, a wzrósł import ziemniaków. Wolumen eksportu w ekwiwalencie ziemniaków wyniósł 966 tys. t wobec 1151 tys. t w roku poprzednim. Import wyniósł 863 tys. t wobec 730 tys. t w 2021 roku. Nadwyżka w handlu zagranicznym wyniosła 130 tys. t wobec 421 tys. t w roku poprzednim. W ujęciu wartościowym eksport wyniósł 394 mln EUR wobec 352 mln EUR w 2021 r., a import 241 mln EUR wobec 181 mln EUR w 2021 roku. Dodatkowo saldo handlu zagranicznego wyniosło 153 mln EUR wobec 171 mln EUR w 2021 roku.

9.5. Rynek owoców

W 2022 r. zbiory owoców w Polsce wyniosły 5,4 mln t i były o ok. 6% wyższe niż przed rokiem. Zbiory owoców z drzew zwiększyły się z 4,5 do 4,8 mln t, a owoców z krzewów i plantacji jagodowych wzrosły z 565,8 do 599,6 tys. t. Na uzyskane wyniki produkcyjne korzystnie wpłynął łagodny przebieg zimy, który umożliwił przetrwanie drzewom i krzewom okresu spoczynku w dobrej kondycji. Z powodu suszy i niskich temperatur początek okresu wegetacyjnego nastąpił z opóźnieniem, dzięki czemu kwitnienie i zawiązywanie owoców przypadło po wiosennych przymrozkach. Intensywność i długość okresu kwitnienia były dostateczne dla osiągnięcia wysokiego plonu, lecz relatywnie małe ilości opadów oraz utrzymujące się wysokie temperatury powietrza powodowały drobnienie owoców i spadek ich jakości. Problem suszy dostrzegany był zwłaszcza na nienawadnianych plantacjach krzewów owocowych. Warunki pogodowe pod koniec sierpnia i w pierwszej połowie września sprzyjały osiągnięciu dojrzałości zbiorczej owoców odmian późnych.

Zbiory z sadów jabłoniowych w 2022 r. wyniosły niemal 4,3 mln t i były o 5% większe niż przed rokiem. Produkcja wiśni wzrosła o 10% do 183,8 tys. t, śliwek do 133,2 tys. t, a gruszek do 80,6 tysięcy. Z powodu suszy zbiory porzeczki czarnej spadły o ok. 11% do 102,1 tys. t, a malin były zbliżone do poziomu z ubiegłego roku (105 tys. t). Pomimo spadku areалу upraw produkcja truskawek zwiększyła się o 18,7% do 185 tys. t, a borówki wysokiej o 15,8% do 64 tys. t.

Eksport owoców świeżych w 2022 r. wyniósł 1,1 mln t wobec 1,3 mln t w roku poprzednim. Decydujące było zmniejszenie o 22% do 733 tys. t eksportu jabłek. Spadła przede wszystkim sprzedaż do Białorusi i Egiptu. Utrzymała się tendencja wzrostowa eksportu do Kazachstanu, Indii i Mongolii. W wyniku ograniczenia reeksportu do Ukrainy i Białorusi zmniejszyła się sprzedaż gruszek, a także większości owoców południowych, w tym bananów i owoców cytrusowych. W 2022 r. w porównaniu z rokiem poprzednim wzrósł eksport owoców jagodowych oraz czereśni i śliwek, a truskawek i wiśni się obniżył. Eksport zagęszczonego soku jabłkowego wyniósł 314 tys. t wobec 231 tys. t w roku poprzednim. Eksport niezagęszczonego soku jabłkowego (NFC) zmniejszył się z 274 do 268 tys. ton. Soki sprzedawane były do Niemiec, Holandii i Wielkiej Brytanii. O spadku eksportu owoców mrożonych do 329 tys. t zdecydowała mniejsza sprzedaż mrożonych truskawek, malin, porzeczek i mrożonych wiśni. Eksport konserw owocowych wzrósł do 92 tys. t, dżemów i przecierów do 56 tys. t, a soki owocowych do 9 tys. t.

W 2022 r. import owoców świeżych wyniósł 1,6 mln t i był o 9% mniejszy niż w roku poprzednim. Obniżył się wolumen przywozu niemal wszystkich owoców południowych, w tym bananów, owoców cytrusowych, winogron i arbuźów. Zmalał też import większości owoców strefy umiarkowanej. Wzrósł przywóz borówki wysokiej i żurawin oraz truskawek i malin. Import zagęszczonych soków owocowych wyniósł 155 tys. t wobec 140 tys. t w 2021 r., a przywóz koncentratu

soku jabłkowego zwiększył się o 72% do 55 tys. t. Największym dostawcą zagęszczonego soku jabłkowego była Ukraina (37 tys. t) i Mołdawia (10 tys. t). Import konserw owocowych wzrósł do 144 tys. t. W 2022 r. import mrożonych owoców wzrósł do 138 tys. t. Decydujące było zwiększenie przywozu pochodzących z Egiptu mrożonych truskawek do 45 tys. t. Przywóz suszonych owoców wzrósł do 50 tys. t, w tym suszonych bananów. Wolumen przywozu przecierów, dżemów i marmolad wyniósł 21 tys. t i był o 3% większy niż w 2021 r.

Łączna wartość eksportu owoców świeżych i przetworzonych w 2022 r. była o 12% większa niż w roku poprzednim i wyniosła 2,7 mld EUR. Wartość importu zwiększyła się o 10% do 3,1 mld EUR, a ujemne saldo obrotów kształtowało się na poziomie 0,4 mld EUR.

Mimo rekordowych zbiorów średnia cena skupu jabłek deserowych w 2022 r. wzrosła o 5,1% do 1,23 PLN/kg, a gruszek o 45,6% do 3,64 PLN/kg. Więcej płacono także za wiśnie i śliwki, natomiast cena truskawek spadła o 19,4% do 7,61 PLN/kg. W przypadku owoców kierowanych do przetwórstwa cena jabłek wzrosła z 0,49 do 0,50 PLN/kg, na co wpłynął mechanizm „Nadzwyczajna pomoc dostosowawcza dla producentów jabłek” gwarantujący cenę skupu 0,60 PLN/kg, który funkcjonował od 2 maja do 23 czerwca 2022 r. Z powodu ograniczonej podaży cena porzeczek czarnych wzrosła o 73,3% do 8,11 PLN/kg. Znacznie wyższe były ceny wiśni przemysłowych. Wzrost produkcji przyczynił się do spadku średniej ceny śliwek do mrożenia o 7,3% do 1,01 PLN/kg, a cena malin spadła z rekordowo wysokiego poziomu 15,89 PLN/kg w 2021 r. do 14,01 PLN/kg w 2022 roku.

Tabela 8. Rynek owoców w Polsce

Wyszczególnienie	2010	2015	2020	2022 ^a
Powierzchnia upraw (tys. ha)	410,2	390,8	335,4	352,3
Zbiory (tys. t)	2743,5	4048,9	4454,4	5363,0
Eksport owoców świeżych (tys. t)	912,6	1175,5	1001,5	1050,6
Eksport owoców przetworzonych (tys. t)	743,1	944,2	1089,7	1251,0
Import owoców świeżych (tys. t)	1187,1	1458,8	1759,2	1615,6
Import owoców przetworzonych (tys. t)	314,4	397	510,2	592,1
Spożycie owoców i ich przetworów (kg/mieszkańca)	41,16	43,08	46,32	44,1

^a dane wstępne, szacunek IERiGŻ PIB

Źródło: opracowanie IERiGŻ PIB na podstawie danych GUS-u (2022c) oraz niepublikowanych danych GUS-u i MF.

Spożycie owoców i przetworów w gospodarstwach domowych ogółem w Polsce w 2022 r. według IERiGŻ PIB r. było o 7% mniejsze niż w 2021 r. i wynosiło ok. 44,1 kg/osobę. Największy spadek odnotowano w spożyciu owoców suszonych i orzechów o 16,7%, do 1,3 kg/osobę, a spożycie przetworów owocowych wzrosło o 10% do 1,4 kg/osobę. Nie zmieniła się wielkość spożycia owoców mrożonych. Spożycie owoców świeżych i chłodzonych w 2022 r. obniżyło

się względem poprzedniego roku o ok. 8% do 40,1 kg/osobę, z czego konsumpcja bananów spadła niemal o 8%, jabłek o 7,6%, owoców cytrusowych o 7,5%, a pozostałych owoców o 17,5%. Konsumpcja soków owocowych zmniejszyła się o 2% do ok. 11,6 l na osobę. Duży wpływ na spadek poziomu spożycia owoców i przetworów w 2022 r. miała utrzymująca się wysoka inflacja, która doprowadziła do pogorszenia sytuacji dochodowej gospodarstw domowych.

9.6. Rynek warzyw

Pomimo niesprzyjających warunków pogodowych prawie w całym okresie wegetacji zbiory warzyw gruntowych w 2022 r. wyniosły ok. 3,9 mln t i były o 2,2% większe niż przed rokiem. Deficyt opadów na początku roku przyczynił się do opóźnienia siewów, a następnie wschodów roślin. Deszcze, lokalnie intensywne, pojawiły się w czerwcu i lipcu, lecz towarzyszące im wysokie temperatury powietrza zaburzały aktywność biologiczną roślin. Produkcja kapusty spadła o 6,2% do 644,4 tys. t, a kalafiorów o 4% do 132,2 tys. t. Korzystne warunki pogodowe w sierpniu, wrześniu i na początku października sprzyjały dojrzewaniu późnych odmian. Zbiory warzyw ciepłolubnych zwiększyły się, w tym kukurydzy cukrowej o 56,5% do 132 tys. t, pomidorów o 6,3% do 101,5 tys. t oraz ogórków o 13,3% do 144,5 tys. t. Produkcja dyni, kabaczków i cukinii wyniosła 436,4 tys. t, tj. o 37,9% więcej niż w roku 2021, a cebuli wzrosła o 5,2% do 649,8 tys. t. Ze względu na niedobór wody w glebie o 3% do 619,6 tys. t spadły zbiory marchwi. Mimo znacznego wzrostu kosztów produkcji obejmujących opał, energię elektryczną i nawozy, zbiory warzyw spod osłon zwiększyły się o 5,6% i wyniosły 1,4 mln t, przy czym pomidorów spadły o 6% do 615,7 tys. t, a ogórków wzrosły o 7% do 327,6 tys. t.

Eksport warzyw świeżych w 2022 r. wyniósł 624 tys. t wobec 483 tys. t w 2021 r. Zagraniczna sprzedaż cebuli wzrosła o 39% do 201 tys. t, kapusty o 47% do 65 tys. t oraz marchwi o 90% do 50 tys. t. Istotny wzrost eksportu większości gatunków warzyw był wynikiem zwiększenia dostaw do Ukrainy. Wolumen eksportu przetworów warzywnych był w 2022 r. o 7% większy niż w roku poprzednim i wyniósł 751 tys. t. Sprzedaż warzyw mrożonych zwiększyła się z 424 do 451 tys. t. Eksport koncentratu pomidorowego wzrósł o 50% do 21 tys. t, natomiast zagraniczna sprzedaż keczupu i sosów pomidorowych obniżyła się z 72 do 68 tys. t.

W 2022 r. import warzyw świeżych wyniósł 902 tys. t, tj. o 15% więcej niż w roku 2021. Średnie ceny sprowadzanych warzyw pozostały na poziomie 1,08 EUR/kg. Wzrósł przywóz większości gatunków warzyw, w tym: pomidorów, ogórków, papryki, marchwi, cebuli oraz warzyw sałatowych i kapustnych. Import mrożonych warzyw obniżył się z 70 do 62 tys. t. Wyższy w porównaniu z 2021 r. był wolumen importu większości gatunków konserw warzywnych. Import koncentratu pomidorowego, mającego największy udział w polskim przywozie przetworów warzywnych, był zbliżony do roku poprzedniego

i wyniósł 110 tys. t. Nieznacznie spadł import keczupu i sosów pomidorowych, a przywóz pomidorów w puszkach wzrósł do 45 tys. t. Mniejszy niż w roku poprzednim był import suszy warzywnych (17 tys. t), zwłaszcza suszonej cebuli i mieszanek warzywnych.

Wartość polskiego eksportu warzyw świeżych i przetworów warzywnych wzrosła z 974 do 1255 mln EUR, a importu zwiększyła się o 16% do 1474 mln EUR. Ujemne saldo obrotów wyniosło 219 mln EUR wobec 292 mln EUR w roku poprzednim.

Z uwagi na rosnące koszty produkcji oraz eksport do Ukrainy w 2022 r. ceny skupu warzyw gruntowych i pieczarek były wyższe niż w roku poprzednim. Najbardziej, bo o 111,4% do 1,67 PLN/kg wzrosła cena kapusty białej. Znacznie wyższa była również cena cebuli (o 77%) oraz buraków ćwikłowych (o 59,3%). Spadek cen w tym okresie dotyczył pietruszki i pomidorów szklarniowych. W 2022 r. wzrosły ceny wszystkich warzyw skupowanych z przeznaczeniem do przetwórstwa. Cena skupu kapusty białej wzrosła o 84,4% do 0,83 PLN/kg, a buraków i cebuli obieranej odpowiednio o 7 i 63,7%.

Tabela 9. Rynek warzyw w Polsce

Wyszczególnienie	2010	2015	2020	2022 ^a
Powierzchnia upraw warzyw gruntowych (tys. ha)	158,7	175,5	143,2	155,1
Zbiory (tys. t)	4188,8	3792,8	3868,3	3985,3
Eksport warzyw świeżych (tys. t)	401,9	469,5	467,5	625,9
Eksport warzyw przetworzonych (tys. t)	506,9	674,4	674,8	751,2
Import warzyw świeżych (tys. t)	435,9	534,7	778,0	902,5
Import warzyw przetworzonych (tys. t)	226,3	250,0	356,0	318,4
Spożycie warzyw i ich przetworów (kg/mieszkańca)	59,16	57,96	54,96	54,0

^a dane wstępne, szacunek IERiGŻ PIB

Źródło: opracowanie IERiGŻ PIB na podstawie danych GUS-u (2022c) oraz niepublikowanych danych GUS-u i MF.

Spożycie warzyw, grzybów i ich przetworów w gospodarstwach domowych w Polsce było według IERiGŻ PIB w 2022 r. o 3,4% mniejsze w porównaniu z 2021 r. i wynosiło ok. 54,0 kg/osobę. Spożycie warzyw świeżych i chłodzonych (łącznie z grzybami) zmniejszyło się do 42,4 kg/osobę, a warzyw i grzybów mrożonych do 2,0 kg/osobę. Konsumpcja przetworów warzywnych i grzybowych nieznacznie zwiększyła się do 9,7 kg/osobę. Spośród warzyw świeżych i chłodzonych (łącznie z grzybami) spożycie kapusty zmniejszyło się o 5,7%, pomidorów o 3,7%, ogórków o 2,0%, marchwi o 2,5%, buraków o 14,3%, cebuli o 2,3%, warzyw kalafiorowatych o 6,3%. Wzrosła konsumpcja pozostałych warzyw i grzybów o 1,6%. Spożycie kapusty kwaszonej zmniejszyło się o 8,3%. Nie zmieniło się spożycie soków warzywnych i warzywno-owocowych.

9.7. Rynek żywca i mięsa wieprzowego

W 2022 r. produkcja żywca wieprzowego w polskim rolnictwie nadal była w trudnej sytuacji, czego wyrazem jest głęboki spadek pogłowia, ujemne saldo w handlu zagranicznym, niska dochodowość chowu oraz ogniska afrykańskiego pomoru świń (ASF). Według GUS-u w grudniu 2022 r. pogłowiu świń spadło do 9,4 mln szt. i było o 6,0% mniejsze niż przed rokiem oraz utrzymało się na niezmiennym poziomie w porównaniu z czerwcem 2022 roku. Spadek pogłowia wystąpił we wszystkich grupach zwierząt, w tym loch o 9,4%, warchlaków o 8,3%, a prosiąt o 11,8%. W najmniejszym stopniu zmniejszyło się pogłowienie tuczników na ubój (o 1,1%). Głęboki spadek pogłowia loch i prosiąt wskazują na bardzo niepokojące tendencje strukturalne, których skutki będą widoczne w kolejnych latach. W szczególności dotyczy to krajowej produkcji, która od wielu lat znajduje się w regresie, a import odgrywa coraz większą rolę w zaopatrzeniu gospodarstw rolnych w materiał hodowlany. W 2022 r. import żywca, w tym prosiąt i warchlaków, wyniósł 6,9 mln szt wobec 6,6 mln szt. w 2021 r. W regionalnym układzie chowu nie wystąpiły większe zmiany, gdyż pogłowienie świń jest skoncentrowane w czterech województwach: wielkopolskie (38,5%), mazowieckie (11,5%), kujawsko-pomorskie (10%) i łódzkie (9,5%). W produkcji żywca wieprzowego postępują procesy koncentracji, gdyż z chowu rezygnują małe gospodarstwa rolne, które nie uzyskują pozytywnych efektów dochodowych ze skali chowu oraz mają problemy z wypełnieniem wysokich wymogów bioasekuracji w kontekście ASF. W 2022 r. liczba ognisk ASF w Polsce wyniosła 14 wobec 29 przed rokiem (Główny Inspektorat Weterynarii [GIW], 2023a). Sytuacja epidemiologiczna uległa poprawie, ale gospodarstwa rolne utrzymujące świnię nadal musiały wdrażać restrykcyjne środki zapobiegawcze, które generują koszty i negatywnie wpływają na dochodowość produkcji.

Spadek pogłowia świń, który nie został w pełni zrekomensowany wzrostem importu prosiąt i warchlaków, skutkowało spadkiem produkcji żywca wieprzowego, która w 2022 r. wyniosła ok. 2,1 mln t wagi żywej i była o 8,1% mniejsza niż przed rokiem. Skup żywca przez przemysł mięsny zmniejszył się o 6,1%. Mniejsza dynamika skupu niż produkcji była konsekwencją zmian w strukturze jej rozdysponowania, gdyż systematycznie zmniejsza się sprzedaż bezpośrednia i samozaopatrzenie. Spadek produkcji skutkowało wzrostem cen skupu, które wyniosły średnio 6,62 PLN/kg i były o 37,2% wyższe niż w 2021 r. Dynamika cen w Polsce należała do najwyższych w UE i w związku z tym pogorszyła się cenowa konkurencyjność chowu. Średnia cena skupu żywca wieprzowego klasy E w UE wzrosła o 28,8% do 1,84 EUR/kg, w tym w Polsce o 36,1% do 1,85 EUR/kg. Krajowe ceny skupu pierwszy raz od 2014 r. były wyższe (o 5,4%) niż średnio w UE, a w latach 2020–2021 były one w Polsce o 5–6% niższe. Pomimo dużego wzrostu cen skupu surowca sytuacja finansowa przemysłowego przetwórstwa mięsa czerwonego uległa poprawie, gdyż w 2022 r. zysk netto zwiększył się o 14,9% do 3,0 mld PLN, a nakłady inwestycyjne wzrosły o 31,9% do 1,9 mld PLN.

Pogorszenie konkurencyjności cenowej w chowie trzody chlewnej znajduje odzwierciedlenie w wynikach handlu zagranicznego branży wieprzowej. W 2022 r. eksport zmniejszył się o 7,2% do 0,8 mln t, a import wzrósł o 9,1% do 1,1 mln t. W strukturze importu dominowało mięso wieprzowe (0,8 mln t) i żywiec (0,2 mln t). W rezultacie ujemne saldo wymiany wyniosło 0,3 mln t i było o 76,0% większe niż w 2021 r. Wysokie ceny transakcyjne skutkowały dużym wzrostem wartości obrotów i znacznie głębszym saldem wymiany. Wpływy wartościowe z eksportu wzrosły o 10,0% do 1,8 mld EUR, a wydatki na import o 25,0% do 2,2 mld EUR. W konsekwencji ujemne saldo handlu zagranicznego pogłębiło się czterokrotnie do 0,3 mld EUR.

Tabela 10. Rynek żywca i mięsa wieprzowego w Polsce

Wyszczególnienie	2015	2020	2021	2022 ^a
Pogłowie trzody chlewnej (czerwiec, mln szt.)	11,6	11,4	11,0	9,6
Produkcja żywca (tys. t wagi żywej) ^a	2354	2376	2396	2200
Skup żywca w wadze żywej	2250	2330	2555	2379
Handel zagraniczny w ekwiwalencie mięsa, waga poubojowa schłodzona (tys. t)				
eksport	719	820	809	751
import	854	945	1006	1098
Spożycie (bez podrobów w kg/mieszkańca)	41,4	41,0	43,4	39,0

^a dane wstępne, szacunek IERiGŻ PIB

Źródło: opracowanie IERiGŻ PIB na podstawie danych GUS-u (2022c) oraz niepublikowanych danych i MF.

Wysoka dynamika cen skupu żywca wieprzowego w kraju i UE oraz pogarszająca się w warunkach inflacji sytuacja dochodowa krajowych konsumentów skutkowały spadkiem spożycia wyrobów mięsnych. W 2022 r. ceny detaliczne wieprzowiny wzrosły o 16,1%, a wędlin (z wyjątkiem drobiowych) o 11,0%. Ceny mięsa wieprzowego wzrosły bardziej niż inflacja i ceny żywności ogółem, ale w mniejszym stopniu niż ceny mięsa wołowego i drobiowego. Realnie potaniały wędliny wytwarzane z mięsa czerwonego. Niekorzystne relacje cenowo-dochodowe skutkowały spadkiem bilansowej konsumpcji mięsa ogółem o 6,8% do 70,0 kg/mieszkańca, w tym wieprzowiny o 9,1% do 39,0 kg/mieszkańca. Udział mięsa wieprzowego w konsumpcji mięsa ogółem zmniejszył się do 55,0% wobec 57,8% w 2021 r. Pomimo spadku konsumpcji w przeliczeniu na mieszkańca popyt na wewnętrznym rynku utrzymywał się na relatywnie wysokim poziomie, a decydowała o tym duża liczba wojennych uchodźców z Ukrainy.

9.8. Rynek żywca i mięsa wołowego

W grudniu 2022 r. pogłowie bydła w Polsce wyniosło 6,4 mln szt. i było o 1,1% większe niż rok wcześniej oraz o 11,9% większe niż w 2015 r. Zwiększenie liczebności stada bydła ogółem wynikało ze wzrostu pogłowia cieląt o 7,0% do 1,9 mln szt. oraz pogłowia bydła w wieku 2 lat i więcej (bez krów) o 6,0% do 2,8 mln szt. W tym czasie zmniejszyło się stado młodego bydła w wieku 1–2 lat (o 11,3% do 1,7 mln szt.), a pogłowie krów spadło o 5,1% do 2,2 mln szt. Produkcja żywca wołowego jest zintegrowana z produkcją mleka surowego, gdyż większość cieląt na opas i krów na ubój pochodzi z gospodarstw rolnych utrzymujących bydło mleczne.

W 2022 r. nie wystąpiły zmiany w układzie regionalnym pogłowia bydła. Udział województw mazowieckiego, wielkopolskiego, podlaskiego, kujawsko-pomorskiego i lubelskiego stanowił 67,0% pogłowia. Najmniejszą liczebnością bydła charakteryzowały się województwa podkarpackie, lubuskie i dolnośląskie. Średnia obsada bydła na 100 ha użytków rolnych w kraju wyniosła 43 szt., w tym w województwach podlaskim 98 szt., wielkopolskim 62 szt. i mazowieckim 60 szt.

Średnia cena referencyjna polskiego bydła kategorii ACZ R3 wyniosła w 2022 r. 485 EUR/100 kg wagi poubojowej i była o 33,5% wyższa niż w 2021 r. oraz o 88,7% wyższa niż w 2010 roku. W 2022 r. w rezultacie wzrostów cena w Polsce zbliżyła się do średniej ceny w UE-27, a w niektórych miesiącach nawet ją przewyższała. Konkurencyjne przewagi cenowe krajowej branży na unijnym rynku wyczerpują się, a produkcja mięsa wołowego jest w 80% eksportowana. Jeżeli zjawisko to okazałoby się trwałe, to konkurencyjność na rynku wołowiny musiałaby bazować na konkurencyjności jakościowej. W 2022 r. średnia cena skupu żywca wołowego wyniosła 10,80 PLN/kg, a młodego bydła rzeźnego 10,94 PLN/kg. Zmniejszenie różnicy wynika ze słabszej dynamiki wzrostu cen młodego bydła w relacji do cen bydła ogółem, co jest zjawiskiem niekorzystnym, które w przyszłości może być barierą rozwoju konkurencyjnych przewag jakościowych. Ceny skupu są zależne od cen w UE, a w mniejszym stopniu od cen na światowym rynku. W 2022 r. średnia cena bydła klasy E w UE wyniosła 494,0 EUR/100 kg wagi poubojowej i była o 24,1% wyższa niż przed rokiem. Indeks światowych cen produktów mięsnych FAO wyniósł w 2022 r. 118,8 pkt wobec 107,7 pkt przed rokiem (FAO, 2023b). Pomimo dużego wzrostu cen skupu surowca sytuacja finansowa przemysłu mięsnego uległa poprawie, gdyż w 2022 r. zysk netto zwiększył się o 14,9% do 3,0 mld PLN, a nakłady inwestycyjne wzrosły o 31,9% do 1,9 mld PLN.

Krajowa produkcja żywca wołowego wyniosła w 2022 r. 1,0 mln t wagi żywej i była o 4,7% mniejsza niż przed rokiem. Produkcja była o 11,2% większa niż w 2015 r. i o 37,4% niż w 2010 roku. Wzrost cen bydła stymulował wzrost wartości produkcji sprzedanej przemysłu mięsnego.

Eksport żywca wołowego, mięsa oraz przetworów wołowych w 2022 r. wyniósł 446,0 tys. t i był o 3% mniejszy niż przed rokiem. Spadek eksportu był przede wszystkim wynikiem zmniejszenia wywozu bydła o 7%, mięsa

schłodzonego o 5%, podrobów wołowych o 10% i mięsa solonego, suszonego i wędzonego o 31%. W analizowanym okresie zwiększył się eksport przetworów wołowych o 11%, a mięsa mrożonego nie zmienił się. Wartość eksportu wzrosła o 30,0% do 2,4 mld EUR. Na unijnym rynku głównymi partnerami w eksporcie były: Niemcy, Włochy, Francja, Hiszpania i Holandia, a w krajach trzecich Wielka Brytania, Izrael i Japonia. Import żywca wołowego, mięsa oraz przetworów wołowych w 2022 r. zwiększył się o 23% do 0,1 tys. t. O wzroście przywozu zadecydowało przede wszystkim zwiększenie importu bydła o 34%. Bydło importowano z Holandii, Słowacji, Litwy i Łotwy, a mięso z Niemiec, Czech, Rumunii i Irlandii. Wartościowo przywóz zwiększył się o 53% do 339,9 mln EUR. Ilościowe saldo handlu zagranicznego zmniejszyło się o 9% do 341,2 tys. t, a wartościowo zwiększyło się o 27% do 2,1 mld EUR, o czym zadecydował przede wszystkim wzrost cen eksportowych.

Tabela 11. Rynek żywca i mięsa wołowego w Polsce

Wyszczególnienie	2015	2020	2021	2022 ^b
Pogłowie bydła (czerwiec, tys. szt.)	5762	6279	6372	6448
Produkcja żywca (tys. t wagi żywej) ^a	918	1092	1071	1021
Produkcja żywca (tys. t wbc) ^c	476	566	555	529
Skup żywca w wadze żywej	832	776	738	744
Handel zagraniczny w ekwiwalencie mięsa, waga poubojowa schłodzona (tys. t)				
eksport	415	483	483	468
import	44	46	58	82
Spżycie (bez podrobów w kg/mieszkańca)	1,2	2,5	2,5	2,0

^a bez cieląt; ^b dane wstępne, szacunek IERiGŻ PIB; ^c mięso i tłuszcz

Źródło: opracowanie IERiGŻ PIB na podstawie danych GUS-u (2022c) oraz niepublikowanych danych MF.

W 2022 r. ceny detaliczne mięsa wołowego systematycznie rosły i w grudniu były o 19,6% wyższe niż w grudniu 2021 roku. W związku z tym wołowina realnie podrożała względem inflacji (16,6%), ale potaniała względem żywności ogółem (22,1%). Wysokie ceny detaliczne pozostały główną barierą konsumpcji, która według szacunków w 2022 r. w bilansowym ujęciu (bez podrobów) wyniosła 2,0 kg/mieszkańca i była 0,5 kg mniejsza niż w 2021 roku.

9.9. Rynek żywca i mięsa drobiowego

W 2022 r. krajowa branża drobiarska wykazywała umiarkowaną dynamikę rozwoju, a decydowały o tym uwarunkowania strukturalne w rolnictwie, jak i ogniska grypy ptaków. Procesy koncentracji struktur produkcyjnych były

kontynuowane. Według spisu powszechnego w 2020 r. liczba gospodarstw utrzymujących brojlery kurze wyniosła 71,8 tys. wobec 86,1 tys. w 2010 r. (GUS, 2022b). Szacuje się, że w 2022 r. w porównaniu z 2020 r. liczba ta zmniejszyła się nieznacznie. Udział towarowych gospodarstw rolnych jest niewielki, albowiem nadal jest popularny przyzagrodowy chów drobiu. Z chowu wycofują się podmioty o małej skali chowu, które nie dostarczają surowca do zakładów i nie prowadzą sprzedaży bezpośredniej.

Uwarunkowania rynkowe w drobiarstwie były kształtowane przez szereg zróżnicowanych czynników społeczno-gospodarczych, ale kluczową rolę odgrywała grypa ptaków i wojna w Ukrainie. W efekcie złagodzenia lub zniesienia epidemiologicznych środków zapobiegawczych popyt w sektorze HoReCa ożywił się. W rezultacie światowe ceny drobiu cechowały się wysoką dynamiką. Indeks światowych cen mięsa FAO wyniósł 118,8 pkt wobec 107,7 pkt w 2021 r. (FAO, 2023b). Indeks cen drobiu wzrósł z 108,2 pkt w styczniu do 118,9 pkt w grudniu 2022 r. (FAO, 2023a). Wzrostowi gospodarczemu w kraju (GUS, 2023c) towarzyszyła silniejsza niż przed rokiem presja inflacyjna, która niekorzystnie oddziaływała na koszty chowu i przemysłowego przetwórstwa drobiu, a także na siłę nabywczą krajowych i zagranicznych konsumentów.

W 2022 r. w chowie drobiu w Polsce utrwały się długookresowe tendencje, gdyż procesy koncentracji były kontynuowane. W grudniu pogłowie drobiu zwiększyło się o 5% do ok. 199 mln szt. Produkcja żywca wzrosła o 5,3% do ok. 3663 tys. t. pomimo ognisk grypy ptaków u drobiu. O wzroście produkcji zdecydowały większe wstawienia piskląt. Skup zwiększył się o 12,9% do 3658 tys. t i pozostał główną pozycją w strukturze rozdysponowania produkcji. Grypa ptaków była jednym z czynników spadku obrotów targowiskowych. Udział handlu detalicznego w zużyciu stanowił ok. 90%, a samozaopatrzenie zmniejszyło się.

W układzie regionalnym produkcji i przetwórstwa drobiu nie wystąpiły większe zmiany. Udział województw mazowieckiego, wielkopolskiego, zachodniopomorskiego, warmińsko-mazurskiego, podlaskiego w produkcji wyniósł ok. 68% (GUS, 2022a). Wspomniane regiony charakteryzują się dużą liczbą drobiu. Dużą obsadą drobiu kurzego na 100 ha użytków rolnych cechowały się województwa wielkopolskie i śląskie (GUS, 2022c). W tych dwóch województwach było zlokalizowanych najwięcej zakładów przetwarzających drób (GIW, 2023b).

W 2022 r. sytuacja finansowa przemysłu drobiarskiego uległa poprawie, pomimo wysokich cen skupu. Według danych GUS-u przychody z działalności gospodarczej wzrosły o 55,7%. Główną pozycją w strukturze kosztów operacyjnych jest żywiec, którego ceny wzrosły o 47,4% w porównaniu z 2021 r. (GUS, 2023a). Koszty energii wzrosły w większym stopniu o 74,5%, a w mniejszym stopniu koszty usług obcych (o 30,7%), amortyzacja, podatki oraz pozostałe koszty rodzajowe. W 2022 r. zysk netto wyniósł 955,5 mln PLN wobec 340,9 mln PLN w 2021 roku. Przemysł drobiarski kontynuował procesy restrukturyzacji i modernizacji. Liczba przedsiębiorstw zwiększyła się do 92, a w warunkach większego skupu wzrosła skala przetwórstwa. Zmienne uwarunkowania

rynkowe i rosnące ryzyko produkcyjne skutkowały większymi nakładami inwestycyjnymi o ok. 32%. Większa produkcja żywca przyczyniła się do wzrostu produkcji mięsa z kurcząt i drobiu pozostałego, zaś mniejsza do spadku produkcji mięsa z indyków, zwiększyła się znacznie produkcja konserw, co może mieć związek z wojną w Ukrainie.

Wysokie ceny w krajach UE, deprecjacja złotego i eksportowa orientacja produkcji skutkowały zwiększeniem obrotów handlowych. Wolumen eksportu wzrósł o 7,6% do 1837 tys. t, a wartościowo o 53,8% do ok. 5,2 mld EUR. Import zwiększył się o 14,2% do 259 tys. t, a jego wartość o 36% do 468 mln EUR. Dodatnie saldo wymiany handlowej wyniosło 1578 tys. t i 4713 mln EUR. W związku z dużym udziałem eksportu w produkcji sektor jest silnie zintegrowany z rynkiem unijnym i światowym. Na rynku UE głównymi partnerami w eksporcie były: Niemcy, Francja, Holandia, Czechy, Hiszpania, Słowacja, Belgia, a w grupie krajów trzecich: Wielka Brytania, Ukraina, Kongo, Ghana i Liberia. Przemysł drobiarski wykazuje małe zapotrzebowanie na importowane mięso i podroby, które sprowadzano z Niemiec, Ukrainy, Węgier, Włoch, Danii, Holandii i Francji. Finalne produkty konsumpcyjne były importowane z Niemiec, Austrii, Słowacji, Tajlandii, Holandii i Węgier.

Po akcesji do UE występowała wzrostowa tendencja bilansowego spożycia mięsa drobiowego, ale w latach 2021–2022 zmniejszyła się ona odpowiednio do 24,7 i 24,5 kg/mieszkańca wobec 29,4 kg/mieszkańca w 2020 r. O spadku konsumpcji zdecydowały głównie czynniki inflacyjne i relacje cenowe. Wysoka inflacja niekorzystnie wpływała na siłę nabywczą gospodarstw domowych. Zmiany strukturalne w chowie drobiu skutkowały zmniejszeniem samozaopatrzenia.

Tabela 12. Rynek drobiu w Polsce

Wyszczególnienie	2015	2020	2021	2022 ^a
Pogłowie drobiu (grudzień, mln szt.)	153,2	205,8	190,0	198,9
Produkcja drobiu (tys. t w.ż.)	2840	3749	3478	3663
Skup drobiu (tys. t w.ż.)	2681	3264	3240	3658
Handel zagraniczny (tys. t)				
eksport	957	1689	1707	1837
import	148	193	227	259
Spożycie mięsa drobiowego (kg/mieszkańca)	27,1	29,4	24,7	24,5

^a dane wstępne, szacunek IERiGŻ PIB.

Źródło: opracowanie IERiGŻ PIB na podstawie danych GUS-u (2022c, 2023a) oraz niepublikowanych danych GUS-u i MF.

W pierwszych dziewięciu miesiącach 2022 r. ceny skupu drobiu wykazywały wzrostową tendencję, a zadecydował o tym spadek podaży, który był rezultatem grypy ptaków. W związku z wysokimi cenami na międzynarodowym rynku i dużym popytem na wewnętrznym rynku ceny skupu wzrosły z 4,76 PLN/kg

w styczniu do 6,39 PLN/kg w grudniu 2022 roku. W 2022 r. w porównaniu z 2021 r. średnia cena skupu wzrosła o 47% do 6,16 PLN/kg (GUS, 2023b). W sierpniu i wrześniu 2022 r. ceny skupu osiągnęły rekordowy poziom, ale koszty produkcji wykazywały znacznie większą dynamikę, a decydowały o tym wysokie ceny pasz, energii i usług. W rezultacie dochodowość chowu nie poprawiła się. W kraju utrzymuje się duże regionalne zróżnicowanie cen skupu, które zwykle najwyższe są w regionach wyspecjalizowanych w produkcji indyka: warmińsko-mazurskim, lubelskim i lubuskim. W grudniu 2022 r. najniższe ceny wystąpiły w województwie pomorskim (5,60 PLN/kg) i śląskim (5,37 PLN/kg) (GUS, 2023a).

W 2022 r. w warunkach inflacji ceny zbytu i detaliczne artykułów drobiarskich wykazywały wzrostową tendencję. W grudniu 2022 r. w porównaniu z grudniem 2021 r. wzrosły ceny zbytu wszystkich asortymentów: kurczęcia patroszonego o 16,8%, fileta z kurczęcia o 15,3%, fileta z indyka o 47,6%, udek z indyka o 44,3%. W tym czasie ceny detaliczne mięsa z kur, kogutów i kurcząt były o 26,8% wyższe niż w grudniu 2021 r., a mięso pozostałego drobiu o 48,0%. W konsekwencji mięso drobiowe realnie podrożało względem żywności ogółem (22,1%) i inflacji (16,6%). W omawianym okresie ceny detaliczne wędlin drobiowych zwiększyły się o 24,7%.

9.10. Rynek mleka

W 2022 r. krajowa branża mleczarska wykazywała umiarkowaną dynamikę rozwoju, a decydowały o tym uwarunkowania strukturalne w rolnictwie i przemyśle mleczarskim oraz niekorzystne uwarunkowania rynkowe. Procesy koncentracji były kontynuowane w rolnictwie i przemyśle mleczarskim. Liczba gospodarstw rolnych utrzymujących krowy zmniejszyła się do ok. 170 tys., a liczba dostawców surowca mlecznego do ok. 90 tysięcy. Z chowu krów mlecznych rezygnują gospodarstwa rolne o małej skali chowu, które nie dostarczają surowca do zakładów i nie prowadzą sprzedaży bezpośredniej.

Uwarunkowania rynkowe były kształtowane przez szereg czynników społeczno-gospodarczych, ale kluczową rolę odgrywała wojna w Ukrainie. W 2022 r. gospodarka światowa, unijna i krajowa wykazywały mniejszą dynamikę rozwoju, a niepewność dostaw surowców energetycznych i rolnych skutkowałą rosnącym ryzykiem produkcyjnym i handlowym, którego wyrazem był duży wzrost światowych cen produktów mlecznych. Indeks cen produktów mlecznych FAO (2023b) wyniósł 142,4 pkt wobec 119,1 pkt przed rokiem. Indeks Global Dairy Trade (GDT) (b.d.) wzrósł z 1336 pkt w styczniu do 1593 pkt w marcu, a w kolejnych miesiącach spadł do 1060 pkt w grudniu 2022 roku. Światowe ceny masła wzrosły średnio o 60,4%, mleka chudego w proszku o 41,6% oraz mleka pełnego w proszku o 45,5% (CLAL, b.d.).

W chowie bydła mlecznego w Polsce utrwały się długookresowe tendencje. W czerwcu 2022 r. pogłowie krów mlecznych zmniejszyło się do 2072 szt.,

ale wydajność mleczna zwiększyła się do 6820 l/szt. W oborach podlegających ocenie użytkowości mlecznej krów utrzymywano ok. 40% pogłowia krów mlecznych, a średnia wydajność wynosiła 9037 l/szt. (Polska Federacja Hodowców Bydła i Producentów Mleka [PFHBiPM], 2023). Wzrost mleczności był konsekwencją poprawy materiału genetycznego oraz dużej produkcji i dobrej jakości pasz. Produkcja mleka surowego wyniosła ok. 14,3 mld l i była o 1,1% mniejsza niż w 2021 roku. Dostawy surowca do przemysłu mleczarskiego wzrosły o 2,4% do 12,5 mld l i pozostają główną pozycją w strukturze rozdysponowania produkcji. Zużycie mleka w gospodarstwach rolnych na samozaopatrzenie i cele paszowe spada, gdyż zmniejsza się liczba podmiotów utrzymujących krowy. Sprzedaż bezpośrednia spadła do ok. 0,2 mld l pomimo instrumentów promujących krótkie łańcuchy dostaw. W układzie regionalnym produkcji i przetwórstwa mleka nie wystąpiły większe zmiany. Udział województw podlaskiego, mazowieckiego, warmińsko-mazurskiego, wielkopolskiego, łódzkiego, lubelskiego i kujawsko-pomorskiego w produkcji i skupie mleka wyniósł ok. 80%. Wymienione regiony charakteryzują się dużą liczbą i obsadą krów na 100 ha użytków rolnych i wysoką wydajnością mleczną oraz rozwiniętym przemysłem mleczarskim. Rozdrobniona struktura chowu bydła mlecznego i przemysłu spożywczego występuje w wyżynnych i górskich regionach kraju.

W 2022 r. sytuacja ekonomiczno-finansowa przemysłu mleczarskiego uległa poprawie pomimo wysokich cen surowca i innych kategorii kosztów. Przychody z działalności gospodarczej wzrosły o 47,4% do 59,5 mld PLN, a koszty operacyjne o 38,8% do 58,0 mld PLN. Zysk brutto branży zwiększył się do rekordowego poziomu 1,7 mld PLN, a w ujęciu netto do 1,4 mld PLN. Poprawa sytuacji finansowej skutkowałą wzrostem aktywności inwestycyjnej, gdyż nakłady inwestycyjne wyniosły 963 mln PLN wobec 831 mln PLN w 2021 roku.

Wysokie światowe ceny, deprecjacja złotego oraz eksportowa orientacja produkcji skutkowałą wzrostem obrotów handlowych. Eksport wyrażony w ekwiwalencie mleka nieznacznie wzrósł do 4,8 mln t, ale wartościowo aż o 37% do 3,6 mld EUR. Import nieznacznie spadł do 2,2 mln t, ale jego wartość wzrosła o 33% do 1,8 mld EUR. Dodatkowo saldo wymiany handlowej wyniosło 2,6 mln t w ekwiwalencie surowca oraz 1,8 mld EUR. W związku z dużym udziałem handlu zagranicznego w bilansie rynkowym branża jest silnie zintegrowana z rynkiem unijnym i światowym. Na unijnym rynku partnerami w eksporcie były: Niemcy, Czechy, Holandia i Włochy, a w grupie krajów trzecich: Chiny, Wielka Brytania, Ukraina i Algieria. W ostatnich latach import wykazywał dużą dynamikę i w konsekwencji wzrosła intensywność wymiany międzygałęziowej. Przemysł mleczarski wykazuje duże zapotrzebowanie na surowiec i półfabrykaty, które importowano z Litwy, Czech i Niemiec, a finalne produkty konsumpcyjne z Francji, Włoch, Holandii i Niemiec.

W 2022 r. została zahamowana wzrostowa tendencja bilansowej konsumpcji artykułów mleczarskich (bez masła), która zmniejszyła się do 245 l/mieszkańca. Bilansowa konsumpcja masła, które jest zaliczane do tłuszczowych artykułów

żywnościowych, spadła do 5,6 kg/mieszkańca. O spadku konsumpcji zdecydowały czynniki inflacyjne, których wyrazem był duży wzrost cen detalicznych oraz pogorszenie siły nabywczej konsumentów. Zmiany strukturalne w chowie bydła mlecznego skutkowały spadkiem udziału samozaopatrzenia w konsumpcji rolniczych gospodarstw domowych.

Tabela 13. Rynek mleka w Polsce

Wyszczególnienie	2015	2020	2021	2022 ^a
Pogłowie krów mlecznych (czerwiec, tys. szt.)	2 134	2 126	2 113	2 072
Wydajność krów mlecznych (l/szt.)	5 791	6 459	6 730	6 820
Produkcja mleka (mln l)	12 859	14 400	14 458	14 300
Skup mleka (mln l)	10 557	12 108	12 163	12 379
Handel zagraniczny w ekwiwalencie mleka surowego (tys. t)				
eksport	4 034	4 730	4 755	4 775
import	1 630	2 100	2 230	2 190
Spożycie produktów mlecznych (bez masła) przeliczonych na mleko (l/mieszkańca)	213	244	252	245
Spożycie masła (kg/mieszkańca)	4,5	5,9	6,0	5,6

^a dane wstępne, szacunek IERiGŻ PIB

Źródło: opracowanie IERiGŻ PIB na podstawie danych GUS-u (2022c) oraz niepublikowanych danych MF.

W 2022 r. w związku z wysokimi cenami na światowym rynku oraz relatywnie dużym popytem na wewnętrznym rynku ceny skupu mleka systematycznie rosły z 1,83 PLN/l w styczniu do 2,75 PLN/l w grudniu. W konsekwencji nie wystąpiły sezonowe wahania tych cen. Średnia cena skupu wzrosła o 46,8% do 2,29 PLN/l i osiągnęła rekordowy poziom, co korzystnie wpłynęło na dochodowość chowu bydła mlecznego pomimo wysokich kosztów produkcji. W kraju utrzymuje się duże regionalne zróżnicowanie cen skupu, które w grudniu 2022 r. najwyższe były w regionach wyspecjalizowanych w produkcji mleka (2,75–2,96 PLN/l), z wyjątkiem województwa łódzkiego (2,45 PLN/l). Niskie ceny odnotowano w południowych regionach (2,40 PLN/l), które charakteryzują się rozdrobnioną strukturą chowu bydła mlecznego i przemysłu mleczarskiego. Ceny detaliczne artykułów mleczarskich (bez masła) wzrosły średnio o 28,6%, w tym serów i twarogów o 20,1%, a mleka spożywczego o 24,8%. Ceny detaliczne masła były średnio o 27,5% wyższe niż w 2021 r. Dynamika cen detalicznych artykułów mleczarskich była wyższa od wskaźnika inflacji i średniego wzrostu cen żywności, a to oznacza, że produkty mleczne relatywnie zdrożały względem żywności ogółem.

9.11. Rynek jaj

W 2022 r. krajowa branża jajczarska wykazywała niewielką dynamikę rozwoju, a decydowały o tym uwarunkowania strukturalne w rolnictwie i przemyśle jajczarskim oraz grypa ptaków. Procesy koncentracji struktur produkcyjnych jaj były kontynuowane. Według Powszechnego Spisu Rolnego w 2020 r. liczba gospodarstw rolnych utrzymujących kury zmniejszyła się do ok. 354 tys. wobec 580,7 tys. w 2010 r (GUS, 2022b). Szacuje się, że w 2022 r. w porównaniu z 2021 r. liczba ta nieznacznie zmalała. Udział towarowych gospodarstw rolnych w tej grupie jest niewielki, gdyż w Polsce jest popularny przyzagrodowy chów niosek. Z chowu rezygnują podmioty o małej skali chowu, które nie dostarczają surowca do zakładów przetwórczych i nie prowadzą sprzedaży bezpośredniej.

Uwarunkowania rynkowe w branży były kształtowane przez zróżnicowane czynniki społeczno-gospodarcze, ale kluczową rolę odgrywała grypa ptaków i kolejne fale pandemii COVID-19. W efekcie ograniczenia lub zniesienia epidemiologicznych środków zapobiegawczych popyt sektora HoReCa ożywił się. W 2022 r. rozpoczęła się wojna w Ukrainie, która wpłynęła na wzrost niepewności na wielu rynkach (energii, rolnych). Wzrostowi gospodarczemu (GUS, 2023c) towarzyszyła presja inflacyjna, która niekorzystnie wpływała na koszty produkcji i przemysłowego przetwórstwa jaj oraz siłę nabywczą krajowych i zagranicznych konsumentów.

W chowie kur niosek w Polsce utrwaliły się krótkookresowe tendencje. W grudniu 2022 r. pogłowie zmniejszyło się o ok. 2% do 44 mln szt. Produkcja jaj kurzych konsumpcyjnych wyniosła ok. 525 tys. t i była o ok. 2% większa niż w 2021 roku. W układzie regionalnym produkcji i przetwórstwa jaj nie wystąpiły większe zmiany. Udział województw wielkopolskiego i mazowieckiego w produkcji wyniósł łącznie ok. 53% (GUS, 2022a). Wspomniane regiony charakteryzują się dużą liczbą i obsadą kur na 100 ha użytków rolnych (GUS, 2022c) i wysoką nieśnością. Rozdrobniona struktura chowu kur niosek występuje w województwach lubelskim i warmińsko-mazurskim (GUS, 2022a). Przemysł przetwórczy jest bardzo skoncentrowany, gdyż w 2022 r. funkcjonowało tylko 10 zakładów produkcji jaj płynnych i 13 zakładów przetwórstwa jaj (GIW, 2023c).

Pomimo wysokich światowych cen obrotu handlowe krajowej branży jajczarskiej wzrosły. Deprecjacja złotego sprzyjała eksportowej orientacji produkcji. Eksport zwiększył się do 267 tys. t, ale wartościowo wzrósł ponad dwukrotnie do 514 mln EUR. Import spadł o ok. 13% do 27 tys. t, a jego wartość wzrosła o ok. 48% do 65 mln EUR. Dodatnie saldo wymiany handlowej wyniosło 240 tys. t i 449 mln EUR. W związku z dużym udziałem handlu zagranicznego w bilansie rynkowym branża była silniej zintegrowana z unijnym i światowym rynkiem niż w poprzednim roku. Na rynku UE odbiorcami były: Holandia, Niemcy, Włochy, Francja, Czechy i Węgry, a w krajach trzecich: Wielka Brytania, Singapur, Gambia i Izrael. Przemysł jajczarski wykazuje niewielkie zapotrzebowanie na importowany surowiec. Przywożono go z Ukrainy, Litwy, Łotwy i Niemiec, a przetwory z jaj z Łotwy, Holandii, Niemiec, Francji i Ukrainy.

W 2022 r. została zahamowana wzrostowa tendencja bilansowej konsumpcji jaj, która zmniejszyła się do 145 szt./mieszkańca. O spadku konsumpcji zdecydowały zmiany w produkcji i czynniki inflacyjne. Wysoka inflacja przyczyniała się do spadku siły nabywczej dochodów gospodarstw domowych. Zmiany strukturalne w chowie kur niosek skutkowały zmniejszeniem samozaopatrzenia.

W 2022 r. w związku z wysokimi cenami na międzynarodowym rynku oraz dużym popytem na wewnętrznym rynku ceny skupu jaj według Zintegrowanego Systemu Rolniczej Informacji Rynkowej były wyższe niż w analogicznych miesiącach 2021 r. (MRiRW, 2023). W grudniu 2022 r. w porównaniu ze styczniem 2022 r. wzrosły ceny wszystkich rodzajów jaj konsumpcyjnych: XL z 0,56 do 0,89 PLN/szt., L z 0,46 do 0,79 PLN/szt., M z 0,36 do 0,72 PLN/szt., a S z 0,24 do 0,56 PLN/szt. oraz jaj do przetwórstwa z 4,16 do 9,40 PLN/kg. W branży nie występują sezonowe wahania cen, ale wyższe ceny są notowane w okresie świąt Bożego Narodzenia. W 2022 r. w porównaniu z 2021 r. średnia cena skupu jaj XL zwiększyła się o 31,6%, L o 39,7%, M o 42,7%, S o 67,0%. W kraju utrzymuje się duże regionalne zróżnicowanie cen skupu. W 2022 r. wyższe ceny skupu odnotowano w województwach śląskim, łódzkim i podkarpackim, a niższe w warmińsko-mazurskim i podlaskim. Ceny skupu były wysokie, ale koszty produkcji również cechowały się znaczącą dynamiką, a decydowały o tym wysokie ceny pasz, energii i usług. W rezultacie dochodowość chowu kur niosek mogła nie ulec poprawie.

Tabela 14. Rynek jaj w Polsce

Wyszczególnienie	2015	2020	2021	2022 ^a
Pogłowie kur niosek (grudzień, mln szt.)	49,5	48,7	45,1	44,1
Przeciętna liczba jaj od kury nioski (szt.)	223	230	236	234
Produkcja jaj kurzych konsumpcyjnych (tys. t)	507	554	515	525
Skup jaj (mln szt.)	1079,2	525,0	882,3	800,0
Handel zagraniczny (tys. t)				
eksport	246	238	191	267
import	18	21	31	27
Spożycie jaj (szt./mieszkańca)	144	157	159	145

^a dane wstępne, szacunek IERiGŻ PIB.

Źródło: opracowanie IERiGŻ PIB na podstawie niepublikowanych danych GUS-u i MF, Dybowski (2018), GUS (2022c, 2023a), Pasińska (2021).

W 2022 r. w warunkach inflacji ceny zbytu i detaliczne jaj wykazywały również tendencję wzrostową. W grudniu ceny detaliczne były o 27,8% wyższe niż w grudniu 2021 r. W konsekwencji jaja realnie podrożały względem żywności ogółem (22,1%) i inflacji (16,6%). Ceny detaliczne jaj (z wyjątkiem małych) z chowu klatkowego bądź ściółkowego zwiększyły się z 0,72 w styczniu do 0,96 PLN/szt. w grudniu 2022 r., a z chowu wolnowybiegowego z 0,92 do 1,11 PLN/szt. w tym czasie ceny zbytu jaj konsumpcyjnych wzrosły z 0,40 PLN/szt. do 0,66 PLN/szt.

9.12. Rynek ryb

Sektor rybny w Polsce pozostawał w 2022 r. pod wpływem silnych czynników inflacyjnych i skutków wojny w Ukrainie, które determinowały sytuację na poszczególnych poziomach rynku. Bardzo duży wzrost kosztów produkcji (surowców, materiałów i energii) nie był możliwy do uwzględnienia w cenach zbytu i cenach detalicznych, które mimo to rosły i tak w nienotowanym w ostatnich latach tempie. Ograniczyło to możliwości eksportowe i wpłynęło na spadek popytu wewnętrznego, co w konsekwencji doprowadziło do spadku produkcji w zakładach przemysłu rybnego. Wojna wpłynęła na okresowe niedobory surowców, których Rosja i Ukraina były dużymi eksporterami. W przetwórstwie ryb takim surowcem był olej słonecznikowy, a w akwakulturze zboża i pasze. Na rynku występowała konkurencja o surowce pomiędzy działami przetwórstwa rolno-spożywczego i producentami bioenergii.

W 2022 r. według FAO (2022) globalna produkcja i połowy organizmów wodnych wyniosły 184,1 mln t i były o 1,2% większe niż przed rokiem. Połowy ryb i owoców morza zmniejszyły się o 0,2% do 92,1 mln t, a podaż z akwakultury wzrosła o 2,6% do 92,0 mln t. Na cele konsumpcyjne przeznaczono 163,7 mln t produktów (wzrost o 1,6%), w konsekwencji światowe spożycie zwiększyło się o 0,8% do 20,5 kg/mieszkańca (w przeliczeniu na masę żywą ryb). Na rynku produktów rybołówstwa obserwowano dynamiczny wzrost cen. We wrześniu 2022 r. ich poziom był średnio o 22,8% wyższy niż w analogicznym okresie 2021 roku. Wzrost cen spowodował, że wartość światowego handlu produktami rybołówstwa wzrosła o 10,7% do 193,5 mld USD przy wzroście wolumenu wymiany o 0,8% do 68,9 mln t.

Według wstępnych danych połowy ryb na Morzu Bałtyckim wyniosły w 2022 r. 107,5 tys. t i były o 12,7% mniejsze niż przed rokiem. Zwiększyły się tylko wyładunki szprotów o 6,9% do 71,1 tys. t, które stanowiły 66% połowów, pod wpływem wzrostu kwot połowowych i optymalnego ich wykorzystania. Niskie limity (spadek o 39%) były czynnikiem determinującym duży spadek wyładunków w portach śledzi, które wyniosły 18,6 tys. t (spadek o 32,0%). Bardzo małe były także połowy storni (o 34,8%) oraz pozostałych gatunków ryb (o 43,6%). Przyłów dorszy w połowach innych gatunków ryb wyniósł 138 t (301 t rok wcześniej). Wykorzystanie kwot połowowych w 2022 r. wyniosło: szproty 97%, śledzie 95%, dorsze 52%, gładzice 10% i łososie 2%. Szacuje się, że podaż ryb słodkowodnych pozyskiwanych z produkcji w akwakulturze oraz z połowów zawodowych i amatorskich spadła o 2,0% do 55,8 tys. t. Mniejsza była zarówno produkcja karpia, jak i ryb łososiowatych. Całkowita podaż ryb pochodzących z połowów własnych (wraz z połowami dalekomorskimi) wyniosła w 2022 r. ok. 215 tys. t i była o 11% mniejsza niż przed rokiem, a wskaźnik samowystarczalności wyniósł 42% (45% rok wcześniej).

W 2022 r. po raz pierwszy od wielu lat odnotowano spadek obrotów handlu zagranicznego produktami rybołówstwa w ujęciu ilościowym. Bardzo wysokie ceny transakcyjne determinowały spadek popytu w kraju i za granicą oraz

wpłynęły na wysoką dynamikę handlu w ujęciu wartościowym. Eksport wyniósł w 2022 r. blisko 529 tys. t (masy produktów) o wartości 2,88 mld EUR i był odpowiednio o 11,8% mniejszy i o 13,7% większy niż w roku poprzednim. Zmniejszył się wolumen sprzedaży wszystkich głównych wyrobów: przetworów i konserw z ryb o 14,7%, filetów i mięsa z ryb o 2,6% oraz ryb wędzonych, suszonych i solonych o 3,7%. W największym stopniu ograniczono eksport produktów z mintajów (o 34%) oraz w mniejszej skali z łososi i dorszy (o 4–6%) przy bardzo dużym wzroście eksportu wyrobów z makreli (o 57%) oraz śledzi i pstrągów (o 4%). Podstawowym rynkiem zbytu polskich produktów rybnych pozostały Niemcy z 31% udziałem w wielkości sprzedaży i 45% w jej wartości. Import ryb i owoców morza oraz ich przetworów zmniejszył się w 2022 r. o 4,6% do 653 tys. t (masy produktów). Mimo spadku wolumenu wartość przywozu zwiększyła się aż o 22,1% do 3,11 mld EUR. Większy niż rok wcześniej był tylko przywóz ryb żywych, przetworów i konserw oraz produktów niekonsumpcyjnych. Spośród głównych grup produktów najbardziej ograniczono import ryb świeżych i chłodzonych (o 11%), a w mniejszym stopniu ryb mrożonych (o 4%) oraz filetów i mięsa z ryb (o 5%). Najwięcej ryb sprowadzono z Norwegii (37% wolumenu) oraz Rosji (8%), Danii, Szwecji i Islandii (po 6%). Udział ryb, owoców morza oraz ich przetworów w polskim eksporcie rolno-spożywczym wyniósł w 2022 r. 6,0%, a w imporcie 10,0%.

Po znaczących spadkach produkcji zakładów przetwórstwa ryb w pierwszym półroczu 2022 r. w kolejnych miesiącach obserwowano stopniową odbudowę wolumenu. Tendencje w przetwórstwie poszczególnych grup wyrobów były zróżnicowane. Zakłady przetwórstwa rybnego wyprodukowały łącznie w 2022 r. 545,8 tys. t wyrobów, tj. o 3,2% mniej niż przed rokiem. Ograniczono podaż mrożonych produktów (o 11,9%), w tym głównie mrożonych ryb w całości (o 49,2%) oraz mrożonego mięsa (o 6,4%). Znacząco mniejsza była także produkcja świeżych filetów (o 6,4%), ryb wędzonych (o 11,0%) oraz ryb suszonych i solonych (o 11,0%). Więcej niż przed rokiem wyprodukowano wyrobów wysokoprzetworzonych (o 4,7%). Złożyła się na to większa podaż prezerw i konserw (o 5,9%), marynat (o 1,5%) oraz pozostałych przetworów (o 6,5%). Spadek produkcji oraz brak możliwości przerzucenia wysokich kosztów na ceny zbytu produktów niekorzystnie wpływały na sytuację ekonomiczno-finansową zakładów przetwórstwa ryb przez większość roku, ale znacząco poprawiła się ona w ostatnim kwartale. W średnich i dużych zakładach o zatrudnieniu powyżej dziewięciu osób załogi przychody netto ze sprzedaży zwiększyły się w 2022 r. o 18,4% do 17,8 mld PLN, ale wzrost kosztów operacyjnych o 19,1% do 17,7 mld PLN skutkowałam niskim zyskiem (0,2 mld PLN). Dynamika przychodów uzyskiwanych ze sprzedaży w kraju (16,6%) była nieznacznie wyższa od wpływów z eksportu (15,4%). Znacząca nadwyżka pozostałych przychodów operacyjnych i finansowych nad kosztami poprawiła wynik finansowy netto branży, który był ostatecznie zbliżony do uzyskanego rok wcześniej (0,3 mld PLN). Nakłady inwestycyjne na budowę, zakup oraz ulepszenia istniejących obiektów majątkowych wyniosły w 2022 r. 324 mln PLN i były o 14% niższe niż przed rokiem.

Podaż produktów rybnych na krajowy rynek wyniosła w 2022 r. 515 tys. t i była o 4,8% mniejsza niż rok wcześniej. Spadek liczby ludności o 0,9% spowodował, że dynamika ograniczenia konsumpcji w przeliczeniu na mieszkańca Polski była nieco niższa i wyniosła 3,9% (do 13,63 kg masy żywej ryb). Największy spadek spożycia odnotowano w przypadku dorszy, które obniżyło się aż o 69% do zaledwie 0,26 kg, śledzi (spadek o 36% do 1,80 kg) oraz makreli (spadek o 24% do 0,91 kg). Znacząco zwiększyła się konsumpcja mintajów (o 32% do 3,29 kg), morszczuków (o 38% do 0,65 kg) oraz szprotów i sardynek (o 32% do 0,75 kg). Według badań budżetów gospodarstw domowych GUS-u w okresie trzech kwartałów 2022 r., spożycie ryb i owoców morza świeżych, chłodzonych, solonych, wędzonych i suszonych (badania ilościowe nie obejmują spożycia przetworów i konserw z ryb) zmniejszyło się o 17%. Wydatki na wszystkie grupy produktów wyniosły natomiast 10,71 PLN/miesięcznie/osobę i były o 1,5% wyższe niż w analogicznym okresie 2021 roku. Uwzględniając indeks cen detalicznych, realne wydatki gospodarstw domowych na produkty rybne zmalały o 12%.

Tabela 15. Rynek ryb i owoców morza w Polsce (tys. t i mld EUR)

Wyszczególnienie	2015	2020	2021	2022 ^a
Połowy morskie (tys. t)	186,3	191,9	185,6	159,5
w tym: bałtyckie (tys. t)	134,7	130,4	123,1	107,5
dalekomorskie (tys. t)	51,6	61,5	62,5	52,0
Połowy słodkowodne i akwakultura (tys. t)	49,4	63,1	57,1	55,8
Razem połowy krajowe (tys. t)	235,7	255,0	242,7	215,3
Import (mld EUR)	1,661	2,304	2,545	3,108
Eksport (mld EUR)	1,600	2,437	2,532	2,880
Podaż ryb konsumpcyjnych na rynek krajowy (tys. t masy żywej ryb)	472,3	510,0	540,7	515,3

^a dane wstępne, szacunek IERiGŻ PIB

Źródło: opracowanie IERiGŻ PIB na podstawie niepublikowanych danych MIR PIB, MGMIŻŚ, MRiRW, IRS i MF.

Produkty rybołówstwa należą do produktów trzeciego wyboru, jako źródło białka zwierzęcego (po mięsie i nabiale), a dodatkowo popyt szybko reaguje na zmiany cen i dochodów nabywców. Wzrosty cen importowanych ryb oraz wzrost kosztów produkcji w zakładach przetwórczych przekładają się na ceny detaliczne. Średnio w 2022 r. produkty rybne podrożały o 17,3%, a więc w porównywalnym stopniu, co mięso i przetwory oraz nieznacznie mniej niż nabiał (18,9%). Ryby realnie potaniały względem mięsa drobiowego (34,9%), ale podrożały w relacji do mięsa wieprzowego (16,1%) i wędlin (11,6%). Najbardziej wzrosły ceny ryb świeżych i chłodzonych (o 26,6%) oraz ryb i owoców morza suszonych, wędzonych lub solonych (15,3%). W wolniejszym tempie drożały w 2022 r. mrożone owoce morza (9,5%) oraz konserwy, marynaty i sałatki (11,5%).

Podsumowanie

Uwarunkowania makroekonomiczne i rynkowe krajowego sektora rolno-spożywczego w 2022 r. charakteryzowały się dużym ryzykiem produkcyjnym i handlowym, którego głównymi determinantami były przede wszystkim społeczno-gospodarcze skutki wojny w Ukrainie, gdyż pandemia COVID-19 wykazywała wygasającą tendencję. Zagrożenie dostaw surowców energetycznych i rolnych skutkowało dużym wzrostem światowych cen, który był główną przyczyną silnych impulsów inflacyjnych i spowolnienia wzrostu gospodarczego w wielu regionach świata. Wzrost cen stymulowały zwiększone zakupy krajów importujących, które gromadziły strategiczne zapasy po kryzysie w latach 2020–2021 wywołanym pandemią COVID-19. Wysokie ceny surowców energetycznych skutkowały także dużym wzrostem cen środków produkcji i usług dla rolnictwa, w tym głównie środków płonotwórczych i paliw. Konflikt zbrojny w Ukrainie to także ogromny kryzys humanitarny wyrażający się dużą liczbą uchodźców, którzy generują popyt, w tym także na żywność i wpływają na rynek pracy.

W 2022 r. warunki pogodowe w okresie wegetacji w Polsce były korzystne i umożliwiły duże zbiory roślin uprawnych. Duża produkcja i dobra jakość roślin paszowych gwarantowała dostateczną podaż pasz dla zwierząt gospodarskich. W produkcji zwierzęcej problemem nadal były ogniska grypy ptaków i afrykańskiego pomoru świń, które wpływały na produkcję żywca wieprzowego i jaj.

Pomimo bardzo trudnych uwarunkowań rynkowych gospodarstwa rolne i przemysł spożywczy były dobrze przygotowane do prowadzenia działalności operacyjnej. Potwierdzeniem tego są dobre wyniki produkcyjne oraz stabilna sytuacja podażowo-popytowa na większości krajowych rynków produktów rolnych, a także rosnące obroty i dodatnie saldo handlu zagranicznego. Bezpieczeństwo żywnościowe, które ma strategiczne znaczenie w polityce społeczno-gospodarczej kraju, było w 2022 r. zagwarantowane. Dobre wyniki w handlu zagranicznym potwierdzają, że większość branż krajowego sektora rolno-żywnościowego utrwała przewagi konkurencyjne i w coraz większym stopniu poprzez eksport i przetwórstwo importowanych surowców z innych stref klimatycznych jest zintegrowana z rynkami zewnętrznymi. Gospodarstwa rolne i przemysł spożywczy kontynuowały procesy restrukturyzacji i modernizacji w celu dostosowania się do zmieniających się uwarunkowań rynkowych.

Bibliografia

- Agencja Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa (ARiMR). (2023). *Stawki płatności bezpośrednich za rok 2022*. Pobrane 14 kwietnia 2023 z <https://www.gov.pl/web/arimr/stawki-platnosci-bezposrednich-za-rok-2022>
- CLAL – Advisory in Dairy and Food Product. (2023, 18 kwietnia). *Market*. <https://www.clal.it/en/>
- Dybowski, G. (red.). (2018). *Rynek drobiu i jaj. Stan i perspektywy*. Nr 54. Analizy Rynkowe. IERiGŻ PIB, ARR, MRiRW.
- Food and Agriculture Organization of the United Nations (FAO). (2022). *Food Outlook – Biannual Report on Global Food Markets: November 2022*. <https://reliefweb.int/report/world/food-outlook-biannual-report-global-food-markets-november-2022>
- Food and Agriculture Organization of the United Nations (FAO). (2023a). *Markets and Trade*. <https://www.fao.org/markets-and-trade/commodities/meat/fao-meat-price-index/en/>
- Food and Agriculture Organization of the United Nations (FAO). (2023b). *FAO Food Price Index*. <https://www.fao.org/worldfoodsituation/foodpricesindex/en/>
- Global Dairy Trade (GDT). (2023). *GDT Events Results*. Pobrane 18 kwietnia 2023 z <https://www.globaldairytrade.info/en/product-results/>
- Główny Inspektorat Weterynarii (GIW). (2023a). ASF w Polsce-mapy, obszary objęte restrykcjami, ogniska u świń i dzików. Ogniska ASF u świń w 2022 r. <https://www.wetgiw.gov.pl/nadzor-weterynaryjny/asf-w-polsce>
- Główny Inspektorat Weterynarii (GIW). (2023b). Wykaz zakładów zatwierdzonych zgodnie z rozporządzeniem (WE) nr 853/2004. <https://zywnosc.wetgiw.gov.pl/spi/zatw/index.php?sekcja=7&lng=0&poprzedniaSekcja=7&kodwoj=ca%C5%82y+kraj&kodpow=&kategoria=16&gatunek=15&szukanyWni=&szukanaNazwa=&wyzn=0>
- Główny Inspektorat Weterynarii (GIW). (2023c). Weterynaryjna sprawozdawczość statystyczna (RRW). <https://www.wetgiw.gov.pl/publikacje/rrw-sprawozdawczosc-statystyczna>
- Główny Urząd Statystyczny (GUS). (2022a). *Fizyczne rozmiary produkcji zwierzęcej w 2021 roku*. <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/rolnictwo-lesnictwo/produkcja-zwierzeca-zwierzeta-gospodarskie/fizyczne-rozmiary-produkcji-zwierzecej-w-2021-r-,2,8.html>
- Główny Urząd Statystyczny (GUS). (2022b). *Powszechny Spis Rolny 2020 Charakterystyka gospodarstw rolnych w 2020 roku*. <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/rolnictwo-lesnictwo/psr-2020/powszechny-spis-rolny-2020-charakterystyka-gospodarstw-rolnych-w-2020-r-,6,1.html>
- Główny Urząd Statystyczny (GUS). (2022c). *Rocznik Statystyczny Rolnictwa 2022. Warszawa*. <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/roczniki-statystyczne/roczniki-statystyczne/rocznik-statystyczny-rolnictwa-2022,6,16.html>

- Główny Urząd Statystyczny (GUS). (2022d). *Wynikowy szacunek głównych ziemioplodów rolnych i ogrodniczych w 2022 r.* Pobrane z <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/rolnictwo-lesnictwo/uprawy-rolne-i-ogrodnicze>
- Główny Urząd Statystyczny (GUS). (2023a). *BDL*. <https://bdl.stat.gov.pl/bdl/dane/podgrup/tablica>
- Główny Urząd Statystyczny (GUS). (2023b). *Biuletyn statystyczny* (nr 2). <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/inne-opracowania/informacje-o-sytuacji-spolesno-gospodarczej/biuletyn-statystyczny-nr-22023,4,135.html>
- Główny Urząd Statystyczny (GUS). (2023c). *Informacja Głównego Urzędu Statystycznego w sprawie zaktualizowanego szacunku PKB według kwartałów za lata 2021–2022*. <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/rachunki-narodowe/kwartalne-rachunki-narodowe/informacja-glownego-urzedu-statystycznego-w-sprawie-zaktualizowanego-szacunku-pkb-wedlug-kwartalow-za-lata-2021-2022,8,11.html>
- Główny Urząd Statystyczny (GUS). (2023d). *Powierzchnia upraw rolnych i ogrodniczych w 2022 roku*. <https://stat.gov.pl/publikacje/publikacje-a-z/szukaj.html?letter=P>
- International Grains Council (IGC). (2023). *Grain Market Report* nr 542, London. Pobrane 14 kwietnia 2023 z <https://www.igc.int/en/default.aspx>
- International Monetary Fund (IMF). (2023). *World Economic Outlook. A Rocky Recovery*. April 2023. <https://www.imf.org/en/Publications/WEO/Issues/2023/04/11/world-economic-outlook-april-2023>
- Krajowy Związek Plantatorów Buraka Cukrowego (KZPBC). (2023). *Wyniki produkcyjne w Polsce*. Pobrane 17 kwietnia 2023 z <https://kzpb.com.pl/wyniki-produkcyjne-w-polsce,29,pl.html>
- Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi (MRiRW). (2022). Zintegrowany System Rolniczej Informacji Rynkowej. *Rynek roślin oleistych*. <https://www.gov.pl/web/rolnictwo/rynek-roslin-oleistych>
- Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi (MRiRW). (2023). Zintegrowany System Rolniczej Informacji Rynkowej. Rynek jaj spożywczych 10 kwietnia – 16 kwietnia 2023 r. <https://www.gov.pl/web/rolnictwo/rynek-jaj-spozywczych---notowania-za-okres-10-16042023-r>
- Narodowy Bank Polski (NBP). (2023a). Statystyka stóp procentowych. Pobrane 12 kwietnia 2023 z <https://nbp.pl/statystyka-i-sprawozdawczosc/statystyka-monetarna-i-finansowa/statystyka-stop-procentowych/>
- Narodowy Bank Polski (NBP). (2023b). Archiwum kursów średnich. Pobrane 13 kwietnia 2023 z <https://www.nbp.pl/home.aspx?c=/ascx/archa.ascx>
- Nowacki, W. (2022). Produkcja i podaż ziemniaków w Polsce. W: W. Dzwonkowski (red.), *Rynek ziemniaków. Stan i perspektywy* (nr 49, s. 11–19). Analizy Rynkowe. IERiGŻ PIB.
- Oil World. (2023): *Oil World* (nr 8), ISTA Milke GmbH.

- Pasińska, D. (red.). (2021). *Rynek drobiu i jaj. Stan i perspektywy*. Nr 60. Analizy rynkowe. IERiGŻ PIB.
- Polska Federacja Hodowców Bydła i Producentów Mleka (PFHBiPM). (2023). *Ocena i hodowla bydła*. Dane za 2022 r. Polska Federacja Hodowców Bydła i Producentów Mleka. https://pfhb.pl/fileadmin/user_upload/OCENA/publikacje/publikacje_2023/wyniki_oceny/OIHBM_WSCHOD_2022_do_internetu-min.pdf
- Porter, C. (red.). (2023). *World Potato Markets*. 601. Kent: Supply Intelligence Ltd.
- Rosiak, E. (2022). Produkcja rzepaku. W: E. Rosiak (red.), *Rynek rzepaku. Stan i perspektywy* (nr 62, s. 20–26). Analizy Rynkowe. IERiGŻ PIB.
- Straż Graniczna (SG). (2023). Informacja statystyczna za 2022 r.. Warszawa. <https://www.strazgraniczna.pl/pl/granica/statystyki-sg/2206,Statystyki-SG.html>
- The UN Refugee Agency (UNHCR). (2023). Individual refugees from Ukraine recorded across Europe, <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine>.
- U.S. Department of Agriculture Economic Research Service (USDA ERS). (2023). *Sugar and Sweeteners Yearbook Tables*. Pobrane 16 kwietnia 2023 z <https://www.ers.usda.gov/data-products/sugar-and-sweeteners-yearbook-tables/>
- Ustawa z dnia 14 lutego 2020 r. o zmianie niektórych ustaw w związku z promocją prozdrowotnych wyborów konsumentów (Dz.U. z 2020, poz. 1492).
- World Bank Group (WB). (2023). Global Economic Prospects, Washington, DC, <https://openknowledge.worldbank.org/server/api/core/bitstreams/254aba87-dfeb-5b5c-b00a-727d04ade275/content>
- World Health Organization (WHO). (2023). WHO Coronavirus (COVID-19) Dashboard, <https://covid19.who.int/>

ROZDZIAŁ 10.

Wyżywienie – poziom i zróżnicowanie

Poziom wyżywienia polskiego społeczeństwa zależy od fizycznej i ekonomicznej dostępności żywności. Produkcja rolnicza, przetwórstwo, import, eksport, a także zapasy surowców rolnych oraz żywności decydują o fizycznej dostępności żywności, zaś dochody i ceny produktów żywnościowych – o ekonomicznej dostępności żywności (Kwasek, 2012).

Konsumpcja żywności jest jednym z najważniejszych czynników warunkujących stan zdrowia człowieka i jego sprawność fizyczną. Wynika to z potrzeby stałego dostarczania organizmowi człowieka energii i niezbędnych składników odżywczych. Z tego względu żywność uznaje się za produkt strategiczny zarówno z punktu widzenia społecznego, jak i gospodarczego. Zapewnienie odpowiedniej ilości i jakości żywności jest zatem przedmiotem troski rządów państw, organizacji międzynarodowych, środowisk naukowych i producentów żywności (Czernyszewicz i in., 2022).

Zasadniczą rolę w kształtowaniu poziomu i struktury spożycia żywności w gospodarstwach domowych odgrywają czynniki ekonomiczne, w tym dochody konsumentów i ceny nabywanych produktów.

10.1. Dochody, wydatki i spożycie

Możliwość uzyskania przez gospodarstwa domowe produktów żywnościowych w odpowiedniej ilości i jakości związana jest z siłą nabywczą, którą wyznacza dochód. W badaniach empirycznych nad konsumpcją stosuje się pojęcie dochodu rozporządzalnego, przez który należy rozumieć „sumę bieżących dochodów gospodarstwa domowego z poszczególnych źródeł pomniejszoną o zaliczki na podatek dochodowy od osób fizycznych płacone przez płatnika w imieniu podatnika (od dochodów z pracy najemnej oraz od niektórych świadczeń z ubezpieczenia społecznego i pozostałych świadczeń społecznych), o podatki od dochodów z własności, podatki płacone przez osoby pracujące na własny rachunek, w tym przedstawiciele wolnych zawodów i osób użytkujących gospodarstwo indywidualne w rolnictwie oraz o składki na ubezpieczenia społeczne i zdrowotne”¹ (Główny Urząd Statystyczny [GUS], 2022a).

¹ W skład dochodu rozporządzalnego wchodzi dochody pieniężne i niepieniężne, w tym spożycie naturalne (towary i usługi konsumpcyjne pobrane na potrzeby gospodarstwa domowego z gospodarstwa indywidualnego w rolnictwie bądź prowadzonej działalności gospodarczej na własny rachunek) oraz towary i usługi otrzymane nieodpłatnie. Dochód rozporządzalny przeznaczony jest na wydatki oraz przyrost oszczędności.

Z badań budżetów gospodarstw domowych GUS-u wynika, że w 2021 r. przeciętny miesięczny dochód rozporządzalny w gospodarstwach domowych ogółem w Polsce wynosił 2061,93 PLN na osobę (tab. 1). Dochód rozporządzalny wyższy od przeciętnego osiągnęły tylko gospodarstwa domowe osób pracujących na własny rachunek (o 20,6%), zaś niższy od przeciętnego – gospodarstwa domowe rolników (o 2,6%), gospodarstwa domowe pracowników (o 0,7%) i gospodarstwa domowe emerytów i rencistów (o 0,5%).

Tabela 1. Przeciętny miesięczny dochód rozporządzalny i wydatki w gospodarstwach domowych ogółem w Polsce oraz według grup społeczno-ekonomicznych i klasy miejscowości zamieszkania w latach 2020 i 2021 (PLN/osobę)

Wyszczególnienie	Dochód rozporządzalny		Wydatki			
			ogółem		na żywność ^{a,b}	
	2020	2021	2020	2021	2020	2021
Gospodarstwa domowe						
Ogółem	1919,21	2061,93	1209,58	1316,09	375,34	394,22
Pracowników	1934,49	2047,66	1186,38	1289,97	360,69	379,69
Rolników	1853,57	2008,13	839,55	942,38	306,23	318,28
Pracujących na własny rachunek	2238,17	2486,74	1412,38	1490,09	402,78	425,18
Emerytów i rencistów	1894,38	2050,97	1320,82	1443,84	429,95	449,62
Klasa miejscowości zamieszkania						
Miasto	2098,22	2259,32	1346,85	1450,84	400,84	421,63
Wieś	1639,33	1753,22	994,97	1105,34	335,45	351,36

^a łącznie z napojami bezalkoholowymi, ^b łącznie z wydatkami na gastronomię

Źródło: opracowanie IERiGŻ PIB na podstawie niepublikowanych danych GUS-u.

W 2021 r. w porównaniu z 2020 rokiem odnotowano wzrost dochodu rozporządzalnego w gospodarstwach domowych ogółem w ujęciu nominalnym o 7,4%, zaś w ujęciu realnym – o 2,2%. Wzrost poziomu dochodu rozporządzalnego w ujęciu realnym odnotowano we wszystkich analizowanych grupach społeczno-ekonomicznych ludności. I tak w gospodarstwach domowych osób pracujących na własny rachunek – o 5,6%, w gospodarstwach domowych emerytów i rencistów – o 3,2%, w gospodarstwach domowych rolników – o 2,5% i w gospodarstwach domowych pracowników – o 0,7%.

Analiza dochodu rozporządzalnego w zależności od miejsca zamieszkania wykazała, że mieszkańcy miast osiągnęli w analizowanym okresie wyższe dochody w porównaniu z mieszkańcami wsi o 28,9% (w 2020 r. – o 28,0%).

Zróżnicowanie dochodów na osobę w gospodarstwach domowych w Polsce, mierzone współczynnikiem Giniego, wynosiło 0,319. Najbardziej zróżnicowane dochody były w gospodarstwach domowych rolników (0,508), a najmniej w gospodarstwach domowych rencistów (0,264) i w gospodarstwach domowych emerytów (0,270). W miastach wartość współczynnika Giniego ukształtowała się na niższym poziomie w porównaniu z obszarami wiejskimi – 0,310 wobec 0,314 (GUS, 2022a).

Sytuacja dochodowa gospodarstw domowych w bezpośredni sposób określa poziom i strukturę wydatków konsumpcyjnych oraz decyduje o poziomie stopnia zaspokajania potrzeb. W 2021 r. rodzina polska wydawała na zaspokajanie swoich potrzeb przeciętnie 1316,09 PLN na osobę miesięcznie (tj. o 8,8% więcej niż w 2020 r.), w tym wydatki poniesione na zakup żywności i napojów bezalkoholowych (łącznie z wydatkami na gastronomię) wynosiły 394,22 PLN na osobę miesięcznie, co stanowiło 30% całkowitych wydatków (w 2020 r. – 31%). W gospodarstwach domowych osób pracujących na własny rachunek udział wydatków na żywność i napoje bezalkoholowe w wydatkach ogółem wynosił 28,5%, w gospodarstwach domowych pracowników – 29,4%, w gospodarstwach domowych emerytów i rencistów – 31,1% i w gospodarstwach domowych rolników – 33,8%.

Udział wydatków na gastronomię w wydatkach na żywność był najwyższy w gospodarstwach domowych osób pracujących na własny rachunek (21%), najniższy zaś – w gospodarstwach domowych rolników (4,5%). W gospodarstwach domowych pracowników udział ten wynosił 15,1%, a w gospodarstwach domowych emerytów i rencistów – 8,5%. W porównaniu z 2020 rokiem zwiększył się udział wydatków na żywność w placówkach gastronomicznych (restauracje, kawiarnie, herbaciarnie, bary szybkiej obsługi, żywność kupowana na wynos, stołówki) w wydatkach na żywność we wszystkich grupach społeczno-ekonomicznych ludności: w gospodarstwach domowych osób pracujących na własny rachunek i pracowników – o 5,1 pkt proc., w domowych gospodarstwach pracowników – o 3,3 pkt proc., w gospodarstwach domowych emerytów i rencistów – o 1,3 pkt proc. i w gospodarstwach domowych rolników – o 1 pkt proc. Przyczyną wzrostu wydatków na gastronomię było luzowanie obostrzeń związanych z pandemią COVID-19.

W poziomie i strukturze spożycia żywności między poszczególnymi grupami społeczno-ekonomicznymi ludności występują istotne różnice. Przyjmując jako miarę ilościowego zróżnicowania łączne przeciętne roczne spożycie podstawowych grup produktów żywnościowych, stwierdzono, że w 2021 r. najwięcej żywności spożywali emeryci i renciści – 466,92 kg w przeliczeniu na osobę rocznie, zaś najmniej – osoby pracujące na własny rachunek – 327,6 kg. Różnica między najwyższym a najniższym poziomem spożycia żywności wynosiła 139,32 kg na osobę rocznie (tab. 2). Wysoki poziom spożycia żywności w gospodarstwach domowych emerytów i rencistów wynika ze składu osobowego tych gospodarstw – głównie są to osoby dorosłe, których potrzeby pod względem ilości spożywanej żywności są większe niż w gospodarstwach domowych z udziałem dzieci.

Tabela 2. Przeciętne miesięczne spożycie podstawowych produktów żywnościowych w gospodarstwach domowych ogółem w Polsce według grup społeczno-ekonomicznych w latach 2020 i 2021 (kg na osobę)

Wyszczególnienie	Gospodarstwa domowe									
	ogółem		pracowników		rolników		pracujących na własny rachunek		emerytów i rencistów	
	2020	2021	2020	2021	2020	2021	2020	2021	2020	2021
Pieczywo i produkty zbożowe	5,31	5,17	4,90	4,83	5,81	5,55	4,63	4,48	6,71	6,44
pieczywo	2,75	2,67	2,51	2,47	3,24	3,10	2,23	2,20	3,53	3,37
ryż	0,15	0,14	0,14	0,13	0,12	0,11	0,15	0,14	0,18	0,17
makaron i produkty makaronowe	0,42	0,41	0,41	0,40	0,37	0,37	0,41	0,40	0,48	0,47
Mięso, podroby i przetwory	5,09	4,97	4,62	4,51	5,56	5,35	4,25	4,12	6,73	6,62
mięso wieprzowe	1,22	1,25	1,08	1,11	1,53	1,55	0,98	1,01	1,66	1,71
mięso wołowe	0,09	0,09	0,08	0,08	0,04	0,11	0,11	0,10	0,13	0,13
drób	1,55	1,45	1,42	1,32	1,67	1,46	1,34	1,23	2,03	1,91
wędliny i inne przetwory mięsne	1,96	1,91	1,82	1,78	2,01	1,93	1,63	1,60	2,48	2,44
podroby i przetwory podrobowe	0,23	0,23	0,19	0,18	0,27	0,26	0,14	0,15	0,39	0,39
Ryby i owoce morza ^a	0,27	0,28	0,24	0,24	0,25	0,24	0,28	0,29	0,40	0,41
Mleko i przetwory	5,05	4,91	4,81	4,68	5,26	5,04	4,86	4,71	5,86	5,68
mleko świeże	3,15	2,99	2,99	2,83	3,68	3,39	2,95	2,83	3,61	3,41
jogurty	0,57	0,58	0,57	0,58	0,46	0,48	0,62	0,58	0,60	0,62
twarogi	0,48	0,49	0,44	0,45	0,36	0,39	0,46	0,46	0,67	0,67
sery dojrzewające i topione	0,47	0,48	0,48	0,49	0,36	0,37	0,51	0,52	0,46	0,47
śmietana	0,36	0,35	0,31	0,31	0,38	0,39	0,30	0,30	0,50	0,49
Jaja	0,55	0,54	0,50	0,49	0,60	0,59	0,49	0,48	0,72	0,71
Oleje i tłuszcze	1,08	1,02	0,97	0,92	1,14	1,05	0,89	0,85	1,48	1,38
masło	0,32	0,32	0,29	0,29	0,25	0,27	0,33	0,31	0,45	0,44
oleje i tłuszcze roślinne	0,69	0,63	0,64	0,58	0,80	0,70	0,53	0,50	0,89	0,83
Owoce i przetwory	3,86	3,95	3,59	3,62	2,86	2,96	3,96	4,06	5,01	5,21
owoce cytrusowe	0,73	0,78	0,68	0,70	0,49	0,57	0,77	0,80	0,97	1,09
jabłka	0,94	0,93	0,81	0,80	0,80	0,80	0,89	0,84	1,37	1,41
Warzywa i przetwory	4,77	4,67	4,34	4,23	4,12	4,28	4,58	4,43	6,30	6,22
Ziemniaki i przetwory	2,95	2,76	2,65	2,51	3,77	3,58	2,31	2,11	3,88	3,61
ziemniaki	2,68	2,47	2,35	2,19	3,53	3,33	2,04	1,82	3,66	3,38
Cukier, dżem, miód i inne wyroby	1,71	1,65	1,57	1,52	2,19	2,10	1,50	1,43	2,10	2,04
cukier	0,84	0,75	0,72	0,64	1,37	1,23	0,63	0,56	1,14	1,04
Napoje bezalkoholowe (l)	10,83	10,50	11,18	10,73	10,20	9,81	10,74	10,41	10,24	10,13
wody mineralne i źródlane	5,83	5,93	5,87	5,94	4,83	4,91	5,82	5,88	6,22	6,34
soki	1,11	1,14	1,18	1,21	0,83	0,97	1,42	1,27	0,89	0,96
Pozostałe	0,41	0,41	0,36	0,36	0,46	0,45	0,35	0,34	0,58	0,59

^a bez marynat, przetworów ze zwierząt morskich i słodkowodnych, wyrobów garmażeryjnych i panierowanych, bez konserw rybnych

Źródło: opracowanie IERiGŻ PIB na podstawie niepublikowanych danych GUS-u.

W gospodarstwach emerytów i rencistów w 2021 r., podobnie jak i w 2020 r., odnotowano najwyższy poziom spożycia większości analizowanych produktów żywnościowych, czyli pieczywa, ryżu, makaronu i produktów makaronowych, mięsa wieprzowego, mięsa wołowego, drobiu, wędlin i innych przetworów mięsnych, podrobów i przetworów podrobowych, ryb i owoców morza, mleka świeżego, jogurtów, twarogów, śmietany, jaj, masła, olejów i tłuszczów roślinnych, owoców i przetworów, w tym owoców cytrusowych i jabłek, warzyw i przetworów, ziemniaków i przetworów, jak również wód mineralnych i źródlanych.

Gospodarstwa domowe osób pracujących na własny rachunek charakteryzuje relatywnie wysokie spożycie droższych produktów żywnościowych, w tym mięsa wołowego, ryb i owoców morza, jogurtów, serów dojrzewających i topionych, owoców i przetworów oraz soków owocowych, warzywnych i owocowo-warzywnych, niskie zaś – pieczywa, drobiu, wędlin i innych przetworów mięsnych, podrobów i przetworów podrobowych, mleka świeżego, jaj, olejów i tłuszczów roślinnych, ziemniaków i cukru.

Gospodarstwa domowe osób pracujących na własny rachunek kupują żywność droższą, o czym świadczy koszt poniesiony na zakup jednego kilograma żywności. W 2021 r. koszt ten wynosił 12,88 PLN i był wyższy o 31,8% w porównaniu z gospodarstwami domowymi rolników, gdzie odnotowano najniższy koszt (9,77 PLN). W pozostałych grupach społeczno-ekonomicznych ludności średni wydatek na jeden kilogram żywności przedstawiał się następująco: 11,82 PLN – w gospodarstwach domowych pracowników oraz 10,65 PLN – w gospodarstwach domowych emerytów i rencistów.

W gospodarstwach domowych pracowników spożycie większości produktów żywnościowych jest znacznie niższe niż średnio w kraju, z wyjątkiem jogurtów, serów dojrzewających i topionych oraz napojów bezalkoholowych.

W gospodarstwach domowych rolników odnotowano najwyższy poziom spożycia cukru, najniższy zaś – ryżu, makaronu i produktów makaronowych, jogurtów, twarogów, serów dojrzewających i topionych, masła, owoców i przetworów, napojów bezalkoholowych, w tym wód mineralnych i źródlanych oraz soków owocowych, warzywnych i owocowo-warzywnych.

W gospodarstwach domowych rolników relatywnie wysokie spożycie takich produktów żywnościowych, jak: ziemniaki, jaja, mleko świeże, mięso wieprzowe, warzywa i przetwory, mięso wieprzowe, mięso wołowe i drób jest wynikiem dużego udziału ich spożycia z samozaopatrzenia. W 2021 r. z własnej produkcji pochodziło 72,7% całkowitej konsumpcji mięsa wołowego, 70,9% ziemniaków, 38 mleka świeżego, 37,6% warzyw i przetworów, 21,2% drobiu, 16,6% owoców i przetworów i 12,3% mięsa wieprzowego (tab. 3).

**Tabela 3. Spożycie produktów żywnościowych
pobranych z własnego gospodarstwa rolnego w latach 2020 i 2021
(% spożycia żywności ogółem)**

Wyszczególnienie	Gospodarstwa domowe									
	ogółem		pracowników		rolników		pracujących na własny rachunek		emerytów i rencistów	
	2020	2021	2020	2021	2020	2021	2020	2021	2020	2021
Mięso i przetwory	1,6	1,4	0,9	0,9	12,2	12,3	0,9	0,5	0,9	0,6
Mięso wieprzowe	1,6	0,8	0,9	0,9	15,0	12,3	–	–	0,6	0,6
Mięso wołowe	–	–	–	–	25,0	72,7	–	–	–	–
Drób	3,2	2,8	2,1	2,3	19,8	21,2	2,2	1,6	2,0	2,1
Mleko świeże	3,9	2,8	3,0	1,1	37,8	38,0	0,7	0,7	1,1	0,9
Twarogi	–	–	–	–	8,3	7,7	–	–	–	–
Śmietana	–	–	–	–	7,9	7,7	–	–	–	–
Jaja	13,1	12,7	10,5	10,4	65,6	65,5	6,6	6,7	10,3	9,1
Owoce i przetwory	3,1	2,8	2,5	2,5	18,9	16,6	1,5	1,0	2,6	2,5
Warzywa i przetwory	6,7	6,6	5,1	5,2	34,7	37,6	3,5	2,7	5,9	5,3
Ziemniaki	14,2	15,0	11,9	12,3	64,6	70,9	8,8	8,2	8,7	9,5

– (półpauza) oznacza, że zjawisko nie wystąpiło

Źródło: opracowanie IERiGŻ PIB na podstawie niepublikowanych danych GUS-u.

Miejsce zamieszkania jest istotnym czynnikiem różnicującym poziom i strukturę spożycia żywności. Gospodarstwa domowe zlokalizowane na wsi charakteryzuje wyższy poziom spożycia większości podstawowych produktów żywnościowych w porównaniu z gospodarstwami domowymi zlokalizowanymi w miastach (tab. 4).

W 2021 r. rodziny na wsi w porównaniu z rodzinami w mieście spożywały większe ilości takich produktów żywnościowych, jak: cukier (o 55,7%), mięso wieprzowe (o 29,5%), podroby i przetwory podrobowe (o 23,8%), oleje i tłuszcze roślinne (o 22,4%), ziemniaki (o 20,1%), pieczywo (o 15,9%), śmietana (o 15,2%), mleko świeże (o 13%), drób (o 11,5%), wędliny i inne przetwory mięsne (7%) oraz jaja (o 3,8%), czyli produktów, które w znacznym stopniu pochodzą z własnego gospodarstwa rolnego.

Spożycie pozostałych produktów żywnościowych na wsi było niższe niż w miastach (z wyjątkiem makaronu i produktów makaronowych – odnotowano taki sam poziom spożycia), i tak: ryżu (o 7,1%), warzyw i przetworów (o 8,7%), wód mineralnych i źródlanych (o 10,2%), soków owocowych, warzywnych i owocowo-warzywnych (o 13,2%), jabłek (o 14,1%), jogurtów (o 16,1%), ryb i owoców morza (o 16,7%), serów dojrzewających i topionych (o 17,6%), twarogów (o 18,9%), masła (o 20%), owoców i przetworów (o 22,8%), owoców cytrusowych (o 23,3%) i mięsa wołowego (o 36,4%), czyli produktów relatywnie droższych.

Tabela 4. Przeciętne miesięczne spożycie podstawowych produktów żywnościowych w gospodarstwach domowych ogółem w Polsce oraz według klasy miejscowości zamieszkania w latach 2020 i 2021 (kg na osobę)

Wyszczególnienie	Ogółem		Miasto		Wieś	
	2020	2021	2020	2021	2020	2021
Pieczywo i produkty zbożowe	5,31	5,17	5,10	5,00	5,65	5,43
pieczywo	2,75	2,67	2,56	2,51	3,05	2,91
ryż	0,15	0,14	0,16	0,14	0,14	0,13
makaron i produkty makaronowe	0,42	0,41	0,42	0,41	0,42	0,41
Mięso, podroby i przetwory	5,09	4,97	4,84	4,72	5,50	5,36
mięso wieprzowe	1,22	1,25	1,11	1,12	1,40	1,45
mięso wołowe	0,09	0,09	0,11	0,11	0,07	0,07
drób	1,55	1,45	1,47	1,39	1,70	1,55
wędliny i inne przetwory mięsne	1,96	1,91	1,90	1,86	2,05	1,99
podroby i przetwory podrobowe	0,23	0,23	0,22	0,21	0,26	0,26
Ryby i owoce morza ^a	0,27	0,28	0,29	0,30	0,24	0,25
Mleko i przetwory	5,05	4,91	4,99	4,85	5,15	4,98
mleko świeże	3,15	2,99	2,98	2,84	3,43	3,21
jogurty	0,57	0,58	0,62	0,62	0,50	0,52
twarogi	0,48	0,49	0,52	0,53	0,42	0,43
sery dojrzewające i topione	0,47	0,48	0,51	0,51	0,41	0,42
śmietana	0,36	0,35	0,34	0,33	0,38	0,38
Jaja	0,55	0,54	0,55	0,53	0,56	0,55
Oleje i tłuszcze	1,08	1,02	1,03	0,99	1,14	1,07
masło	0,32	0,32	0,35	0,35	0,28	0,28
oleje i tłuszcze roślinne	0,69	0,63	0,62	0,58	0,78	0,71
Owoce i przetwory	3,86	3,95	4,25	4,34	3,26	3,35
owoce cytrusowe	0,73	0,78	0,81	0,86	0,61	0,66
jabłka	0,94	0,93	0,98	0,99	0,88	0,85
Warzywa i przetwory	4,77	4,67	4,99	4,83	4,41	4,41
Ziemniaki i przetwory	2,95	2,76	2,76	2,59	3,26	3,04
ziemniaki	2,68	2,47	2,47	2,29	3,01	2,75
Cukier, dżem, miód i inne wyroby	1,71	1,65	1,62	1,55	1,85	1,80
cukier	0,84	0,75	0,70	0,61	1,05	0,95
Napoje bezalkoholowe (l)	10,83	10,50	10,97	10,55	10,63	10,44
wody mineralne i źródlane	5,83	5,93	6,11	6,18	5,40	5,55
soki	1,11	1,14	1,18	1,21	1,00	1,05
Pozostałe produkty	0,41	0,41	0,40	0,40	0,42	0,42

^a bez marynat, przetworów ze zwierząt morskich i słodkowodnych, wyrobów garmażeryjnych i panierowanych, bez konserw rybnych

Źródło: opracowanie IERiGŻ PIB na podstawie niepublikowanych danych GUS-u.

Poziom spożycia podstawowych grup produktów żywnościowych (bez napojów bezalkoholowych) w gospodarstwach domowych zlokalizowanych na wsi wynosił w omawianym okresie 367,92 kg na osobę rocznie i był o 1,9% wyższy w porównaniu z gospodarstwami domowymi zlokalizowanymi w miastach. W latach 2020–2021 zmniejszyło się ilościowe spożycie żywności zarówno na wsi, jak i w mieście: na wsi – o 2,5% (tj. o 9,36 kg na osobę rocznie), a w mieście – o 2,4% (tj. o 8,64 kg na osobę rocznie).

Analiza przeciętnego dziennego spożycia żywności na osobę w przeliczeniu na wartość energetyczną i odżywczą w gospodarstwach domowych według grup społeczno-ekonomicznych wykazała, że najczęściej energii oraz składników odżywczych dostarczało spożycie żywności w gospodarstwach domowych emerytów i rencistów – 2287 kcal na osobę dziennie, a w dalszej kolejności w gospodarstwach domowych osób pracujących na własny rachunek – 1882 kcal, w gospodarstwach domowych rolników – 1864 kcal i w gospodarstwach domowych pracowników – 1857 kcal (tab. 5).

Tabela 5. Przeciętne dzienne spożycie żywności w przeliczeniu na wartość energetyczną i składniki odżywcze w gospodarstwach domowych ogółem w Polsce i według grup społeczno-ekonomicznych w latach 2020 i 2021 r.^a (na osobę)

Gospodarstwa domowe	Lata	Wartość energetyczna (kcal)	Składniki odżywcze (g)				
			białko			tłuszcze	węglowodany
			ogółem	zwierzęce	roślinne		
Ogółem	2020	1987	68	46	22	89	229
	2021	1956	68	46	22	89	223
Pracowników	2020	1876	65	44	21	83	217
	2021	1857	65	44	21	83	213
Rolników	2020	1925	63	42	21	83	232
	2021	1864	62	42	20	80	223
Pracujących na własny rachunek	2020	1901	67	45	22	84	220
	2021	1882	67	45	22	84	215
Emerytów i rencistów	2020	2336	81	55	26	107	263
	2021	2287	81	55	26	105	255

^a Łącznie ze stratami energii i składników odżywczych podczas przechowywania i przetwarzania żywności oraz odpadkami; bez napojów alkoholowych; łącznie z szacunkowo ustalonym spożyciem w placówkach gastronomicznych; wartość energetyczną i składniki odżywcze obliczono według współczynników opracowanych przez Instytut Żywności i Żywienia.

Źródło: opracowanie IERiGŻ PIB na podstawie danych GUS-u (2022c).

Zgodnie z zaleceniami żywieniowymi, rekomendowanymi przez organizacje międzynarodowe zajmujące się problematyką wyżywienia ludności, w tym przez Organizację Narodów Zjednoczonych ds. Wyżywienia i Rolnictwa (ang. *Food and Agriculture Organization of the United Nations*, FAO), Światową Organizację Zdrowia (ang. *World Health Organization*, WHO) oraz polskich specjalistów z dziedziny nauki o żywieniu człowieka, udział energii uzyskanej ze spożycia białka w wartości energetycznej dziennego spożycia żywności powinien wynosić od 10 do 20%, tłuszczów – od 25 do 30% i węglowodanów – od 45 do 65%, w tym udział energii z cukru nie więcej niż 10% (Jarosz i in., 2020).

W 2021 r. udział energii uzyskanej ze spożycia tłuszczów w wartości energetycznej dziennego spożycia żywności był znacznie wyższy od zalecanego poziomu i kształtował się od 38,6% w gospodarstwach domowych rolników do 41,3% w gospodarstwach domowych emerytów i rencistów (w gospodarstwach domowych ogółem w Polsce – 41%).

Udział energii uzyskanej ze spożycia cukru w wartości energetycznej dziennego spożycia żywności był zgodny z zaleceniami żywieniowymi i kształtował się od 3,9% w gospodarstwach domowych osób pracujących na własny rachunek do 8,7% w gospodarstwach domowych rolników (w gospodarstwach domowych ogółem w Polsce – 5,1%).

Udział energii uzyskanej ze spożycia białka w wartości energetycznej dziennego spożycia żywności był zgodny z zaleceniami żywieniowymi, ale w żadnej grupie ludności nie osiągnął górnej granicy, czyli 20%. Najwyższy udział energii ze spożycia białka odnotowano w gospodarstwach domowych osób pracujących na własny rachunek oraz emerytów i rencistów – 14,2%, a najniższy w gospodarstwach domowych rolników – 13,3% (w gospodarstwach domowych ogółem w Polsce – 13,9%).

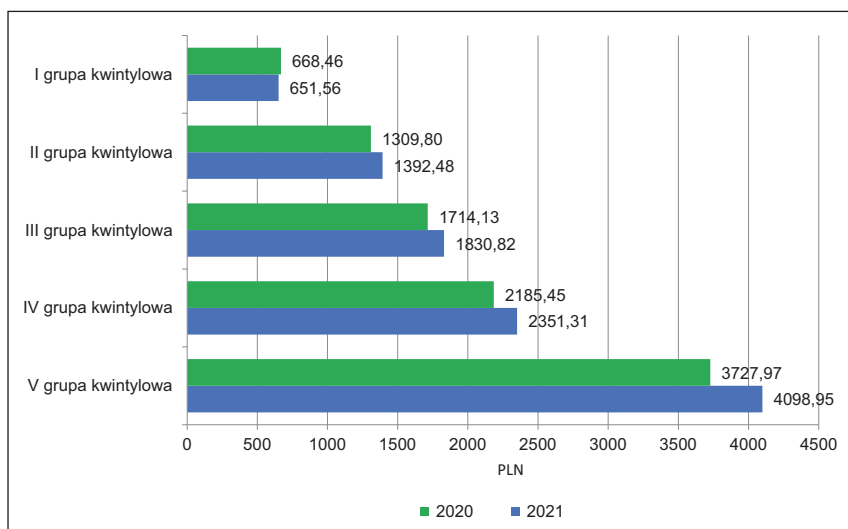
10.2. Współzależność między dochodami a spożyciem żywności

W 2021 r. w gospodarstwach domowych ogółem w Polsce przeciętny miesięczny dochód rozporządzalny 20% osób uzyskujących najwyższe dochody (V grupa kwintylowa) wynosił 4098,95 PLN na osobę i był 6,3-krotnie wyższy od analogicznego dochodu 20% osób uzyskujących najniższe dochody (I grupa kwintylowa). W gospodarstwach domowych ogółem 20% osób znajdujących się w najlepszej sytuacji dochodowej dysponowało 39,7% dochodów całej badanej zbiorowości gospodarstw domowych, podczas gdy 20% osób pozostających w najgorszej sytuacji – 6,3%.

W latach 2020–2021 w gospodarstwach domowych 20% osób najzamożniejszych w Polsce dochód rozporządzalny wzrósł w ujęciu nominalnym o 10%, a w ujęciu realnym – o 4,7%. W gospodarstwach domowych 20% osób najuboższych zaś dochód rozporządzalny zmniejszył się w ujęciu nominalnym o 2,5%,

a w ujęciu realnym o 7,2%. Oznacza to pogłębiający się wzrost dysproporcji między osobami najzamożniejszymi a osobami najuboższymi w Polsce. Zmiany w poziomie miesięcznego nominalnego dochodu rozporządzalnego, jakie miały miejsce w analizowanym okresie, przedstawiono na wykresie 1.

Wykres 1. Przeciętny miesięczny dochód rozporządzalny w gospodarstwach domowych ogółem w Polsce według grup kwintylowych w latach 2020 i 2021 (w PLN na osobę)

Źródło: opracowanie IERiGŻ PIB na podstawie danych GUS-u (2022a).

Wraz ze wzrostem dochodów w gospodarstwach domowych 20% osób najuboższych i 20% osób najzamożniejszych w Polsce, jakie odnotowano w latach 2020–2021, nastąpiły zmiany w poziomie spożycia żywności i napojów bezalkoholowych (tab. 6).

W 2021 r. w porównaniu z 2020 rokiem w gospodarstwach domowych 20% osób najuboższych (I grupa kwintylowa) odnotowano wzrost spożycia mięsa wołowego (o 20,0%) – aczkolwiek poziom spożycia nadal jest bardzo niski i wynosił 0,72 kg na mieszkańca rocznie, soków owocowych, warzywnych i owocowo-warzywnych (o 13,8%), owoców cytrusowych (o 11,8%), masła (o 8,7%), wód mineralnych i źródlanych (o 7,2%), owoców i przetworów (o 7%), jogurtów (o 6,7%), twarogu (o 5,7%), ryb i owoców morza (o 5,3%), serów dojrzewających i topionych (o 5,1%), warzyw i przetworów (o 2,9%) i mięsa wieprzowego (o 2,8%). Spożycie ryżu utrzymało się na tym samym poziomie, a pozostałych produktów żywnościowych się zmniejszyło.

Tabela 6. Zmiany w spożyciu podstawowych produktów żywnościowych w gospodarstwach domowych najuboższych i najzamożniejszych w Polsce w latach 2020 i 2021 (w kg na osobę miesięcznie)

Wyszczególnienie	Gospodarstwa domowe					
	najuboższe (I grupa kwintylowa)			najzamożniejsze (V grupa kwintylowa)		
	2020	2021		2020	2021	
			2020 = 100			2020 = 100
Pieczywo i produkty zbożowe	4,84	4,61	95,2	5,72	5,63	98,4
pieczywo	2,58	2,45	95,0	2,83	2,79	98,6
ryż	0,12	0,12	100,0	0,18	0,17	94,4
makaron i produkty makaronowe	0,37	0,36	97,3	0,47	0,47	100,0
Mięso, podroby i przetwory	4,52	4,31	95,4	5,38	5,31	98,7
mięso wieprzowe	1,07	1,10	102,8	1,23	1,26	102,4
mięso wołowe	0,05	0,06	120,0	0,15	0,16	106,7
drób	1,40	1,27	90,7	1,59	1,54	96,9
wędliny i inne przetwory mięsne	1,77	1,68	94,9	2,12	2,08	98,1
podroby i przetwory podrobowe	0,20	0,18	90,0	0,23	0,23	100,0
Ryby i owoce morza ^a	0,19	0,20	105,3	0,39	0,39	100,0
Mleko i przetwory	4,54	4,38	96,5	5,60	5,53	98,8
mleko świeże	3,03	2,80	92,4	3,23	3,13	96,9
jogurty	0,45	0,48	106,7	0,73	0,74	101,4
twarogi	0,35	0,37	105,7	0,64	0,66	103,1
sery dojrzewające i topione	0,39	0,41	105,1	0,60	0,60	100,0
śmietana	0,31	0,31	100,0	0,38	0,37	97,4
Jaja	0,51	0,48	94,1	0,63	0,62	98,4
Oleje i tłuszcze	0,98	0,90	91,8	1,14	1,10	96,5
masło	0,23	0,25	108,7	0,41	0,41	100,0
margaryna i inne tłuszcze roślinne	0,68	0,58	85,3	0,67	0,64	95,5
Owoce i przetwory	2,85	3,05	107,0	5,27	5,37	101,9
owoce cytrusowe	0,51	0,57	111,8	1,06	1,11	104,7
jabłka	0,75	0,73	97,3	1,18	1,18	100,0
Warzywa i przetwory	3,77	3,88	102,9	6,09	5,91	97,0
Ziemniaki i przetwory	2,86	2,65	92,7	2,88	2,73	94,8
ziemniaki	2,58	2,36	91,5	2,60	2,43	93,5
Cukier, dżem, miód i inne wyroby	1,53	1,46	95,4	1,81	1,85	102,2
cukier	0,80	0,68	85,0	0,76	0,75	98,7
Napoje bezalkoholowe (l)	9,58	9,46	98,7	12,64	14,67	116,1
wody mineralne i źródlane	4,61	4,94	107,2	7,41	7,29	98,4
soki	0,87	0,99	113,8	1,49	1,47	99,7
Pozostałe	0,35	0,35	100,0	0,48	0,48	100,0

^a bez marynat, przetworów ze zwierząt morskich i słodkowodnych, wyrobów garmazeryjnych i panierowanych, bez konserw rybnych

Źródło: opracowanie IERiGŻ PIB na podstawie niepublikowanych danych GUS-u.

Pozytywną zmianą w spożyciu żywności w gospodarstwach domowych 20% osób najuboższych jest wzrost spożycia produktów żywnościowych korzystnie wpływających na zdrowie człowieka, czyli ryb i owoców morza, jogurtów, serów dojrzewających i topionych, owoców cytrusowych, warzyw i przetworów, soków owocowych, warzywnych i owocowo-warzywnych, mięsa wołowego (dostarczającego pełnowartościowego białka), jak również spadek spożycia cukru.

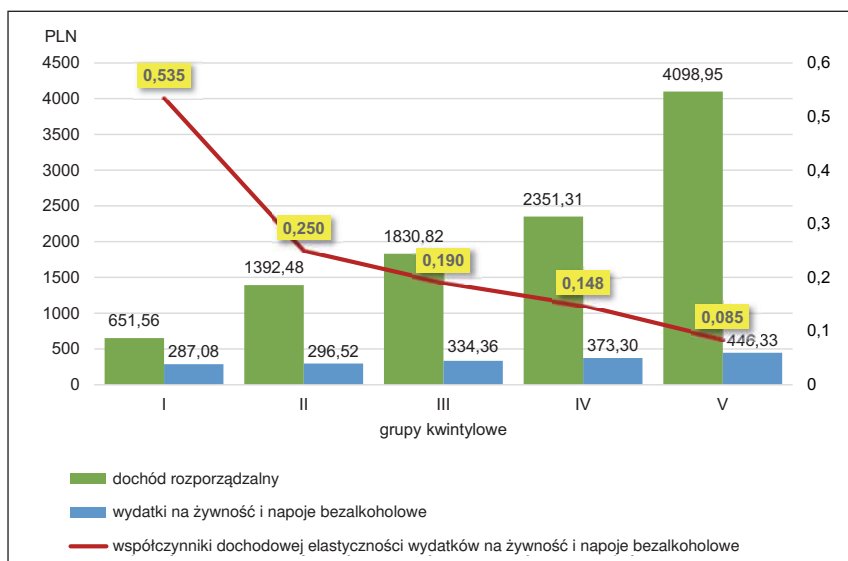
W gospodarstwach domowych 20% osób najzamożniejszych (V grupa kwintylowa) odnotowano wzrost spożycia mięsa wołowego (o 6,7%), owoców cytrusowych (o 4,7%), twarogu (o 3,1%), mięsa wieprzowego (o 2,4%), owoców i przetworów (o 1,9%) i jogurtów (o 1,4%). Spożycie makaronu i produktów makaronowych, podrobów i przetworów podrobowych, ryb i owoców morza, serów dojrzewających i topionych, masła i jabłek utrzymało się na tym samym poziomie, a pozostałych produktów żywnościowych się zmniejszyło.

W 2021 r. w gospodarstwach domowych 20% osób najzamożniejszych spożywano kilkakrotnie więcej relatywnie droższych produktów żywnościowych niż w gospodarstwach domowych 20% osób najuboższych, i tak: 2,7-krotnie mięsa wołowego, przy czym poziom spożycia mięsa wołowego utrzymuje się na bardzo niskim poziomie (1,92 kg rocznie na osobę w przypadku gospodarstw domowych osób najzamożniejszych wobec 0,72 kg na osobę w przypadku gospodarstw domowych osób najuboższych) i blisko 2-krotnie ryb i owoców morza. Spożycie twarogu było wyższe o 78,4%, owoców i przetworów – o 76,1%, masła – o 64%, jogurtów – o 54,2%, warzyw i przetworów – o 52,3%, soków owocowych, warzywnych i owocowo-warzywnych – o 48,5%, wód mineralnych i źródlanych – o 47,6%, serów dojrzewających i topionych – o 46,3%, ryżu – o 41,7%, makaronu i produktów makaronowych – o 30,6%, jaj – o 29,2%, wędlin i innych przetworów mięsnych – o 23,8%, drobiu – o 21,3%, śmietany – o 19,4%, mięsa wieprzowego – o 14,5%, margaryny i innych tłuszczów roślinnych – o 15,5%, pieczywa – o 13,9%, mleka świeżego – o 11,8%, cukru – o 10,3% oraz ziemniaków i przetworów – o 3%.

Reakcją popytu na zmianę dochodu jest dochodowa elastyczność popytu. Miarą tej reakcji jest współczynnik dochodowej elastyczności popytu, który wyraża w procentach zmiany w popycie pod wpływem jednoprocentowych zmian w dochodach konsumentów.

Z przeprowadzonego badania wynika, że w 2021 r. współczynnik dochodowej elastyczności wydatków na żywność i napoje bezalkoholowe dla gospodarstw domowych ogółem w Polsce wynosił $e = 0,169$. Oznacza to, że przyrost przeciętnego dochodu rozporządzalnego w gospodarstwach domowych ogółem o 1% może spowodować wzrost wydatków na żywność o 0,169%. W miarę przechodzenia z niższej grupy zamożności do wyższej następuje wyraźny spadek współczynników dochodowej elastyczności wydatków na żywność i napoje bezalkoholowe, co zilustrowano na wykresie 2.

Wykres 2. Dochód rozporządzalny, wydatki na żywność i napoje bezalkoholowe oraz współczynniki dochodowej elastyczności wydatków na żywność w gospodarstwach domowych ogółem w Polsce według grup kwintylowych w 2021 r.

Źródło: opracowanie IERiGŻ PIB na podstawie danych GUS-u (2022a).

Współczynnik elastyczności dochodowej wydatków na żywność i napoje bezalkoholowe dla gospodarstw domowych 20% osób najuboższych w Polsce jest relatywnie wysoki – $e = 0,535$, a to oznacza, że około 20% polskiego społeczeństwa ma nie w pełni zaspokojone potrzeby żywnościowe, czyli co najmniej 7,5 mln osób.

Główny Urząd Statystyczny przeprowadził na terenie całego kraju w dniach 1 października – 8 grudnia 2021 r. Europejskie Badanie Warunków Życia Ludności (EU-SILC)².

Gospodarstwa domowe biorące udział w badaniu oceniały m.in. swoją sytuację finansową. Tylko 2,7% badanych gospodarstw domowych zadeklarowało, że przy aktualnym dochodzie bardzo łatwo „wiążą koniec z końcem”, łatwo – 10,9%, dość łatwo – 33,3%, z pewną trudnością – 36,9%, z trudnością – 11,8%, a z wielką trudnością – 4,5% (GUS, 2023).

Gospodarstwa domowe zlokalizowane na wsi znajdują się w trudniejszej sytuacji finansowej niż gospodarstwa zlokalizowane w mieście. Zaledwie 1,3% badanych gospodarstw zlokalizowanych na wsi zadeklarowało, że bardzo łatwo „wiąże koniec z końcem” przy aktualnym poziomie dochodów (w mieście – 3,4%), łatwo – 7,2% (w mieście – 12,7%), dość łatwo – 31,4% (w mieście – 34,2%), z pewną trudnością – 41,7% (w mieście – 34,5%), z trudnością – 13,7% (w mieście – 10,9%), a z wielką trudnością 4,7% (w mieście – 4,4%).

² Badanie EU-SILC jest dobrowolnym, reprezentacyjnym badaniem ankietowym prywatnych gospodarstw domowych, realizowanym techniką bezpośredniego wywiadu z respondentem.

Tabela 7. Trudności gospodarstw domowych w zaspokajaniu potrzeb w latach 2020 i 2021

Wyszczególnienie	Jedzenie mięsa lub ryb co drugi dzień		Ogrzewanie mieszkania odpowiednio do potrzeb		Tygodniowy wypoczynek rodziny raz w roku ^a	
	Procent gospodarstw domowych deklarujących brak możliwości realizacji danej potrzeby					
	2020	2021	2020	2021	2020	2021
Gospodarstwa domowe						
Ogółem	4,7	4,9	4,2	4,1	30,8	28,4
Pracowników	2,7	3,1	2,6	2,6	22,1	20,1
Rolników	45,7	50,9
Pracujących na własny rachunek	13,2	11,7
Emerytów	6,3	6,6	5,5	6,0	41,5	39,1
Rencistów	14,4	12,6	10,9	9,4	60,5	55,4
Klasa miejscowości zamieszkania						
Miasto	4,4	4,7	3,9	3,7	25,9	23,0
Wieś	5,1	5,3	4,7	5,0	40,6	39,0

^a w tym również wyjazd do drugiego domu/mieszkania, domu letniskowego lub do rodziny, znajomych; kropka (.) oznacza brak informacji wiarygodnych (mniej niż 20 przypadków z próby lub względny błąd standardowy większy niż 50%)

Źródło: opracowanie IERiGŻ PIB na podstawie danych GUS-u (2022b i 2023).

Gospodarstwa domowe oceniały także trudności w zaspokajaniu potrzeb, w tym: (1) jedzenia mięsa lub ryb co drugi dzień, (2) ogrzewania mieszkania odpowiednio do potrzeb, (3) tygodniowego wypoczynku rodziny raz w roku. W najtrudniejszej sytuacji w analizowanym okresie znajdowały się gospodarstwa domowe rencistów i emerytów, zaś w najlepszej – gospodarstwa domowe osób pracujących na własny rachunek. Znacznie większe trudności w zaspokajaniu potrzeb zadeklarowały gospodarstwa domowe zlokalizowane w mieście (tab. 7). Niezaspokojenie potrzeb żywnościowych grozi niedożywieniem, które powoduje poważne konsekwencje zdrowotne, zwłaszcza wśród dzieci.

10.3. Ceny żywności

Istotnym czynnikiem warunkującym zmiany w poziomie i strukturze spożycia żywności jest cena, która decyduje o realnej wartości i sile nabywczej dochodów w danych warunkach społeczno-gospodarczych kraju. Z badań ankietowych przeprowadzonych przez Centrum Badania Opinii Społecznej (CBOS, 2011) wynika, że najważniejszym kryterium wyboru danego produktu jest jego cena.

W latach 2016–2021 żywność i napoje bezalkoholowe zdrożały o 14,6%, przy jednoczesnym wzroście przeciętnego miesięcznego wynagrodzenia realnego brutto o 27,1% (tab. 8).

**Tabela 8. Wskaźniki cen towarów i usług konsumpcyjnych
oraz wskaźniki wynagrodzeń nominalnych i realnych
w latach 2016–2021**

Wyszczególnienie	2016	2017	2018	2019	2020	2021	
	rok poprzedni = 100						2015 = = 100
Towary i usługi konsumpcyjne	99,4	102,0	101,6	102,3	103,4	105,1	114,6
Żywność i napoje bezalkoholowe	100,8	104,2	102,6	104,9	104,7	103,2	122,1
Żywność	101,0	104,6	102,7	105,3	105,0	102,8	123,4
pieczywo	100,6	102,7	105,6	108,6	108,1	107,6	137,8
mięso surowe	99,9	105,4	100,9	105,9	103,4	103,6	120,5
wołowe	100,5	102,9	102,9	101,0	102,0	106,1	116,4
wieprzowe	101,5	108,6	98,2	109,6	107,2	94,6	120,2
drób	97,7	102,1	103,9	102,1	99,0	114,4	119,9
wędliny i pozostałe przetwory ^a	100,2	104,2	102,4	105,5	109,1	100,8	124,4
ryby i owoce morza	103,6	103,4	101,4	103,9	104,2	104,5	122,8
mleko	96,2	102,9	101,2	99,8	106,7	103,9	110,8
jogurt, śmietana, napoje i desery mleczne	99,0	105,9	105,9	102,4	103,2	103,0	120,8
sery i twarogi	98,2	105,0	101,9	101,6	102,8	103,6	113,8
jaja	97,8	112,9	119,4	92,4	100,5	104,1	127,4
oleje i tłuszcze	99,2	116,0	106,8	97,8	99,3	104,8	125,1
masło	99,2	131,0	112,8	95,5	96,6	102,5	138,6
margaryna i inne tłuszcze roślinne	98,9	103,5	100,8	99,7	99,0	107,4	109,4
owoce	105,5	108,0	99,9	98,7	117,6	98,6	130,3
warzywa	102,8	102,9	104,7	119,8	100,3	103,8	137,3
ziemniaki	117,7	94,4	111,5	191,8	81,5	86,2	166,9
cukier	126,9	105,5	71,0	116,9	106,2	105,2	124,2
wody mineralne i soki	99,2	100,1	101,3	101,8	102,3	110,0	115,3
Napoje alkoholowe	99,4	100,2	101,3	101,6	103,6	102,4	108,7
Wynagrodzenia miesięczne brutto							
nominalne	103,7	105,7	107,1	107,2	106,2	108,7	145,3
realne	104,3	103,7	105,4	104,8	102,9	103,3	127,1

^a łącznie w wyrobami garmazeryjnymi

Źródło: opracowanie IERiGŻ PIB na podstawie danych GUS-u (2018, 2022c).

W 2021 r. w porównaniu z 2020 rokiem wzrosły ceny wszystkich produktów żywnościowych (z wyjątkiem mięsa wieprzowego, owoców i ziemniaków), a najbardziej: drobiu (o 14,4%), wód mineralnych oraz soków owocowych i warzywnych i owocowo-warzywnych (o 10%), pieczywa (o 7,6%), margaryny i innych tłuszczów roślinnych (7,4%), mięsa wołowego (o 6,1%) i cukru (o 5,2%).

W mniejszym stopniu wzrosły ceny ryb i owoców morza (4,5%), jaj (o 4,1%), warzyw (o 3,8%), mleka (o 3,9%), serów i twarogów (o 3,6%), jogurtów, śmietany, napojów i deserów mlecznych (o 3%), masła (o 2,5%) oraz wędlin i pozostałych przetworów mięsnych (o 0,8%). Ceny napojów alkoholowych wzrosły o 2,4%.

10.4. Ubóstwo ekonomiczne

W analizach ubóstwa ekonomicznego prowadzonych na podstawie badania budżetów gospodarstw domowych za syntetyczną miarę dobrobytu ekonomicznego gospodarstwa domowego przyjęto poziom wydatków (obejmujących również wartość artykułów otrzymanych bezpłatnie oraz wartość spożycia naturalnego, powiększonych o fundusz remontowy). Gospodarstwo domowe, a tym samym wszystkie osoby wchodzące w jego skład, zostaje uznane za ubogie jeżeli poziom jego wydatków jest niższy od wartości przyjętej za granicę ubóstwa. W obliczeniach uwzględnione są trzy granice ubóstwa (nazywane także progami lub liniami ubóstwa): (1) granica ubóstwa skrajnego, (2) relatywnego i (3) ustawowa granica ubóstwa (GUS, 2021).

Podstawę wyznaczania granicy ubóstwa skrajnego stanowi minimum egzystencji szacowane przez Instytut Pracy i Spraw Socjalnych (IPiSS). Kategoria minimum egzystencji wyznacza bardzo niski poziom zaspokojenia potrzeb. Konsumpcja poniżej tego poziomu utrudnia przeżycie i stanowi zagrożenie dla psychofizycznego rozwoju człowieka. Zastosowanie relatywnej granicy ubóstwa na poziomie 50% kwoty, którą średnio w miesiącu wydają gospodarstwa domowe w Polsce umożliwia wyodrębnienie tych gospodarstw i osób, których poziom konsumpcji znacząco odbiega od poziomu przeciętnego. Poziom ustawowej granicy ubóstwa odpowiada wartościom progów dochodowych, które zgodnie z obowiązującymi przepisami, tzn. ustawą z dnia 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej i stosownymi rozporządzeniami do niej (Dz.U. 2004, nr 64, poz. 593) uprawniają do ubiegania się o świadczenie pieniężne z pomocy społecznej (GUS, 2021).

W 2021 r. stopa ubóstwa skrajnego wyniosła 4,2%, to jest o 1 pkt proc. mniej niż w 2020 r., a zasięg ubóstwa ustawowego wyniósł 6,5% i był o prawie 3 pkt proc. mniejszy niż w 2020 r. (9,1%). Stopa ubóstwa relatywnego wyniosła 12%, a więc podobnie jak w 2020 r. (11,8%). Do najbardziej zagrożonych ubóstwem skrajnym należały osoby z gospodarstw domowych utrzymujących się z niezarobkowych źródeł, w tym ze świadczeń społecznych innych niż emerytury i renty (około 14%) i z gospodarstw domowych rolników (około 11%). Wyższy od przeciętnego poziom ubóstwa skrajnego odnotowano w gospodarstwach domowych rencistów (około 6%). Do najmniej zagrożonych ubóstwem skrajnym należały osoby z gospodarstw domowych osób pracujących na własny rachunek (około 2%) i z gospodarstw domowych emerytów (około 3%) (GUS 2022d).

Podsumowanie

Poszczególne grupy społeczno-ekonomiczne ludności w Polsce charakteryzują odmienne wzorce konsumpcji żywności, które kształtują się przede wszystkim pod wpływem czynników ekonomicznych. W 2021 r. sytuacja materialna gospodarstw domowych nieznacznie poprawiła się w porównaniu z rokiem poprzednim. Gospodarstwa domowe osiągnęły wyższe dochody rozporządzalne. Wyższe były również wydatki, w tym wydatki na żywność. Zaobserwowano wzrost wydatków na gastronomię, co było związane z luzowaniem obostrzeń związanych z pandemią COVID-19.

Poziom spożycia żywności różnił się w zależności od przynależności do grupy społeczno-ekonomicznej. Najwyższy poziom spożycia większości analizowanych produktów żywnościowych cechuje gospodarstwa domowe emerytów i rencistów. Z kolei gospodarstwa domowe osób pracujących na własny rachunek cechuje relatywnie wysokie spożycie droższych produktów żywnościowych, o czym świadczy koszt poniesiony na zakup jednego kilograma żywności. Miejsce zamieszkania jest również istotnym czynnikiem różnicującym poziom spożycia żywności. Gospodarstwa domowe zlokalizowane na wsi charakteryzuje wyższy poziom spożycia większości produktów żywnościowych w porównaniu z gospodarstwami domowymi zlokalizowanymi w miastach.

Poziom spożycia żywności w dużym stopniu zależy od dochodów gospodarstw domowych. W gospodarstwach domowych 20% osób najzamożniejszych (V grupa kwintylowa) spożywano kilkakrotnie razy więcej relatywnie droższych produktów żywnościowych niż w gospodarstwach domowych 20% osób najuboższych (I grupa kwintylowa), w tym 2,7-krotnie mięsa wołowego i blisko 2-krotnie ryb i owoców morza. Pozytywną zmianą w spożyciu żywności w gospodarstwach domowych 20% osób najuboższych jest wzrost spożycia produktów żywnościowych korzystnie wpływających na zdrowie człowieka, czyli ryb i owoców morza, jogurtów, serów dojrzewających i topionych, owoców cytrusowych, warzyw i przetworów, soków owocowych, warzywnych i owocowo-warzywnych, mięsa wołowego oraz spadek spożycia cukru. Mimo korzystnych zmian w spożyciu żywności, jakie nastąpiły w omawianym okresie, poziom spożycia żywności w tych gospodarstwach nadal utrzymuje się na niskim poziomie. Z przeprowadzonych badań wynika, że co najmniej 7,5 mln osób w Polsce ma nie w pełni zaspokojone potrzeby żywnościowe.

Bibliografia

- Centrum Badania Opinii Społecznej (CBOS). (2011). *Mania kupowania, czyli o postawach konsumenckich Polaków*. https://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2011/K_005_11.PDF
- Czernyszewicz, E., Komor, A., Białoskurski, S., Wróblewska, W., Pawlak, J., Goli-szek, A. (2022). *Trendy konsumpcyjne na rynku żywności – wybrane za-gadnienia*. Instytut Naukowo-Wydawniczy „Spatium”. <http://inw-spa-tium.pl/wp-content/uploads/2022/12/Trendy-konsumpcyjne-na-rynku-%C5%BCywno%C5%9Bci-1.pdf>
- Główny Urząd Statystyczny (GUS). (2023). *Dochody i warunki życia ludności Polski – raport z badania EU-SILC 2021*. <https://stat.gov.pl/obszary-tema-tyczne/warunki-zycia/dochody-wydatki-i-warunki-zycia-ludnosci/dochody-i-warunki-zycia-ludnosci-polski-raport-z-badania-eu-silc-2021,6,15.html>
- Główny Urząd Statystyczny (GUS). (2022a). *Budżety gospodarstw domowych w 2021 r.* <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/warunki-zycia/dochody-wydatki-i-warunki-zycia-ludnosci/budzety-gospodarstw-domowych-w-2021-roku,9,17.html>
- Główny Urząd Statystyczny (GUS). (2022b). *Dochody i warunki życia ludności Polski – raport z ba-dania EU-SILC 2020*. <https://stat.gov.pl/obszary-tema-tyczne/warunki-zycia/dochody-wydatki-i-warunki-zycia-ludnosci/dochody-i-warunki-zycia-ludnosci-polski-raport-z-badania-eu-silc-2020,6,14.html>
- Główny Urząd Statystyczny (GUS). (2022c). *Rocznik Statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej*. <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/roczniki-statystyczne/roczniki-statystyczne/rocznik-statystyczny-rzeczypospolitej-polskiej-2022,2,22.html>
- Główny Urząd Statystyczny (GUS). (2022d). *Zasięg ubóstwa ekonomicznego w Polsce w 2021 roku*. <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/warunki-zy-cia/ubostwo-pomoc-spoleczna/zasieg-ubostwa-ekonomicznego-w-polsce-w-2021-roku,14,9.html>
- Główny Urząd Statystyczny (GUS). (2021). *Ubóstwo w Polsce w latach 2019 i 2020*. <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/warunki-zycia/ubostwo-pomoc-spoleczna/ubostwo-w-polsce-w-latach-2019-i-2020,1,10.html>
- Główny Urząd Statystyczny (GUS). (2018). *Rocznik Statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej*. <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/roczniki-statystyczne/roczniki-statystyczne/rocznik-statystyczny-rzeczypospolitej-polskiej-2019,2,19.html>
- Jarosz, M., Rychlik, E., Stoś, K., Charzewska, J. (red.) (2020). *Normy żywienia dla populacji Polski i ich zastosowanie*. NIZP PZH. https://www.pzh.gov.pl/wp-content/uploads/2020/12/Normy_zywienia_2020_web-1.pdf
- Kwasek, M. (2012). *Wzorce konsumpcji żywności w Polsce*. Studia i Monogra-fie, 153. IERiGŻ PIB.
- Ustawa z dnia 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej (Dz.U. 2004, nr 64, poz. 593). <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=wdu20040640593>

ROZDZIAŁ 11.

Sytuacja produkcyjno-ekonomiczna przemysłu spożywczego

Przedsiębiorstwa przemysłu spożywczego od kilku lat funkcjonują w dynamicznie zmieniających się uwarunkowaniach zewnętrznych. W latach 2020–2021 utrudnieniem dla nich była pandemia COVID-19 i kolejno wprowadzane ograniczenia. Rok 2022 to okres zawirowań w światowej gospodarce, wynikających z popandemicznego ożywienia, ale przede wszystkim okres dużej niestabilności na światowych rynkach żywnościowych związanej z inwazją Rosji na Ukrainę. Już na początku roku ceny artykułów rolnych były wysokie. W styczniu 2022 r. indeks cen żywności publikowany przez Organizację Narodów Zjednoczonych do spraw Wyżywienia i Rolnictwa (Food and Agriculture Organization [FAO], b.d.) wyniósł 135,6, co oznacza to, że ceny żywności na świecie były o 35,6% wyższe niż przeciętnie w latach 2014–2016. Wojna w Ukrainie dodatkowo zachwiała rynkami rolnymi. W marcu 2022 r. indeks FAO osiągnął historyczne maksimum i wyniósł 159,7. Kolejne miesiące przyniosły co prawda spadek cen do poziomu sprzed inwazji, ale nadal były one wysokie (FAO, b.d.). Konflikt zbrojny na Ukrainie skutkowało ponadto gwałtownym wzrostem cen surowców energetycznych – węgla, ropy naftowej i gazu ziemnego, a w konsekwencji energii elektrycznej. Wpłynęło to negatywnie na rynek środków do produkcji rolnej, a także na ceny paliw. Wyraźnie wzrosły koszty ponoszone przez przedsiębiorstwa przemysłu spożywczego. W efekcie producenci żywności oferowali konsumentom, zarówno na rynku krajowym, jak i na rynkach zagranicznych, produkty po wyższych cenach.

Celem rozdziału jest ocena sytuacji przemysłu spożywczego Polski w 2022 r., a więc w warunkach gwałtownego wzrostu cen surowców rolnych i energetycznych, a w konsekwencji rosnących kosztów ponoszonych przez przedsiębiorstwa przemysłu spożywczego. W opracowaniu przedstawiono rozwój produkcji przemysłu spożywczego w Polsce na tle zmieniających się uwarunkowań zewnętrznych, sytuację finansową i działalność inwestycyjną przedsiębiorstw, a także zmiany struktury podmiotowej sektora. Analizą objęto przemysł spożywczy jako całość, a także jego główne branże. W wielu miejscach odniesiono się do zmian zachodzących począwszy od 2018 roku. Wykorzystano publikowane i niepublikowane dane GUS-u oraz literaturę przedmiotu i doniesienia prasowe.

11.1. Rozwój produkcji przemysłu spożywczego na tle uwarunkowań zewnętrznych

W pierwszym roku pandemii COVID-19 w przemyśle spożywczym odnotowano niewielką recesję, ale w kolejnym roku powrócił on już na ścieżkę stabilnego rozwoju, na której pozostał mimo zawirowań i wystąpienia następnej sytuacji nadzwyczajnej – wybuchu wojny w Ukrainie (Drożdż i Mroczek, 2022). Po spadku produkcji przemysłu spożywczego w cenach stałych w 2020 r. (o 1,5%), w 2021 r. zwiększyła się ona o 7,6%, tj. 0,7 pkt proc. więcej niż PKB, a w 2022 r. wyraźnie przyspieszyła, jej dynamika była ponad dwukrotnie szybsza niż PKB. Tempo rozwoju przemysłu spożywczego w 2022 r. było również nieco szybsze niż całego przemysłu. Siłą napędzającą rozwój przetwórstwa spożywczego był nie tylko dynamicznie rosnący eksport, ale i popyt krajowy powiększony o zapotrzebowanie ze strony dużej rzeszy migrantów z Ukrainy (około 2 mln). Artykuły spożywcze i napoje wyprodukowane w Polsce wysyłano również na tereny objęte działaniami wojennymi. Były to dodatkowe czynniki determinujące rozwój krajowego sektora spożywczego w 2022 roku. Ze względu na charakter tego przetwórstwa, którego wyroby służą zaspokajaniu podstawowych potrzeb życiowych społeczeństwa, okazało się ono względnie odporne na różne zjawiska kryzysowe (por. Szczepaniak i in., 2023). Producenci żywności z sukcesem dostosowali się do zwiększonej skali i zmienionej struktury popytu. W rezultacie wartość produkcji artykułów spożywczych w cenach stałych w 2022 r. (według danych wstępnych) zwiększyła się o 11,6%, napojów o 10,4% i wyrobów tytoniowych o 2,2% (tab. 1), co pozwala szacować wzrost produkcji w całym przemyśle spożywczym na ponad 11%.

Po dwóch latach powolnego wzrostu spożycia (2018–2019) zarówno artykułów spożywczych, napojów bezalkoholowych, jak i napojów alkoholowych oraz wyrobów tytoniowych nastąpił powrót do dynamicznego rozwoju popytu krajowego. Spożycie żywności i napojów bezalkoholowych w pierwszym roku pandemii (2020) było o 6,2% większe niż przed pandemią, po czym w kolejnym wzrosło o 8,3% w cenach stałych (Szczepaniak i Drożdż, 2022). W przypadku napojów alkoholowych zmiany te były nieco płytsze i wyniosły odpowiednio 6,1 i 6,9%, podczas gdy w latach poprzednich sięgały 3–4% (tab. 1). W efekcie spożycie żywności i napojów bezalkoholowych w gospodarstwach domowych w 2021 r. było o 25,7% większe niż w 2015 r., a napojów alkoholowych i wyrobów tytoniowych o 31,2%. Oznacza to duży przyrost spożycia żywności zakupionej do konsumpcji w domu. Ze względu na brak takich danych za 2022 r., sytuację o rozwoju tego zjawiska oceniono na podstawie informacji dotyczących sprzedaży detalicznej. Odnotowano wzrost sprzedaży detalicznej żywności, napojów i wyrobów tytoniowych w cenach stałych o 4,4% wobec 1,7% w 2021 roku. Natomiast w pierwszych miesiącach 2023 r. nastąpiło wyraźne odwrócenie tego trendu. Wartość sprzedaży detalicznej tych wyrobów za cztery miesiące 2023 r. w cenach stałych była o 5,3% niższa niż w analogicznym okresie

roku poprzedniego (Główny Urząd Statystyczny [GUS], 2023a). Dane dotyczące zarówno spożycia w gospodarstwach domowych, jak i sprzedaży detalicznej wskazują, że popyt krajowy na ogół miał pozytywny wpływ na rozwój przemysłu spożywczego, ale w 2023 r. ze względu na rosnącą inflację i spadek siły nabywczej konsumentów, skala oddziaływania tego czynnika na rozwój sektora wyraźnie zmalała.

Tabela 1. Dynamika produkcji sprzedanej przemysłu spożywczego na tle zmian w otoczeniu rynkowym (ceny stałe)

Wyszczególnienie	Zmiany w stosunku do roku poprzedniego (% rocznie)				
	2018	2019	2020	2021	2022
PKB	5,9	4,5	-2,0	6,9	5,1 ^a
Spożycie żywności i napojów bezalkoholowych	0,5	0,6	6,2	8,3	.
Spożycie napojów alkoholowych i wyrobów tytoniowych	4,1	3,2	6,1	6,9	.
Produkcja przemysłowa	5,4	5,1	-1,9	14,7	10,6 ^b
Produkcja towarowa rolnictwa	3,3	-4,3	1,7	-2,1	.
Produkcja artykułów spożywczych	3,3	6,5	-1,6	7,8	11,6 ^b
Produkcja napojów	9,6	6,5	-1,6	7,1	10,4 ^b
Produkcja wyrobów tytoniowych	4,9	3,7	1,4	1,6	2,2 ^b
Produkcja przemysłu spożywczego łącznie	3,8	6,4	-1,5	7,6	11,3 ^b
w tym: przerób wstępny	5,0	-1,4	-2,3	4,3	.
przerób właściwy	3,1	-1,0	-0,6	1,3	.
przerób wtórny	5,9	2,2	0,9	3,2	.
produkcja używek	3,0	0,2	-0,6	-0,1	.
przerób techniczny	3,7	1,9	2,3	-3,3	.
Eksport przemysłu spożywczego	8,5	6,5	5,8	10,4	24,4 ^b
Import surowców i półfabrykatów (ceny bieżące)	1,9	5,7	2,6	9,9	33,7 ^b
Inflacja (ceny bieżące)	1,6	2,3	3,4	5,1	14,4
Ceny skupu ^c	-1,3	7,8	-4,9	28,9	59,4
Ceny przetwórcy	0,3	1,7	1,6	4,6	22,7
Ceny detaliczne żywności i napojów bezalkoholowych	2,6	4,9	4,7	3,2	15,4
Ceny detaliczne napojów alkoholowych i wyrobów tytoniowych	1,5	1,3	4,4	2,1	7,4

^a wstępny szacunek GUS-u; ^b dane wstępne; ^c koszyk produktów obejmuje: pszenicę, jęczmień, żyto, kukurydzę, ziemniaki, bydło, trzodę, drób i mleko, przeważone ich udziałem w skupie, grudzień roku poprzedniego = 100; . (kropka) oznacza brak danych

Źródło: obliczenia IERiGŻ PIB na podstawie niepublikowanych danych Ministerstwa Finansów (MF) oraz danych GUS-u (2011–2021, 2023a i 2023b).

Ocenę popytu krajowego na napoje alkoholowe i wyroby tytoniowe uzupełniono analizą dostaw rynkowych tych produktów. Z kompleksowych danych za 2021 r. (tj. z firm zatrudniających ponad 9 osób) wynika, że popyt wewnętrzny na wszystkie napoje alkoholowe (z wyjątkiem piwa) i papierosy wyraźnie wzrósł, a najbardziej na papierosy (o 12,9%) i alkohole mocne (o 9,9%) (por. Szczepaniak i in., 2022 oraz Szczepaniak i Drożdż, 2022). W 2022 r. sytuacja się odwróciła i zanotowano duży spadek dostaw rynkowych (uwzględniających produkcję ze średnich i dużych firm przemysłowych) wódek, likierów i innych napojów alkoholowych (o 7,9%), win (o 6,3%, w tym gronowych o 4,1%) i mniejszy piwa (o 0,5%) oraz dalszy wzrost dostaw papierosów (o 3,9%). Oznacza to odwrócenie wcześniejszego trendu i znaczące obniżenie popytu krajowego na napoje alkoholowe i dalszy wzrost zapotrzebowania na papierosy. W I kwartale 2023 r. trend ten utrzymał się, gdyż dostawy wódek zmalały o 6,5%, win o 16,2% (w tym gronowych o 15,3%), piwa o 9,7%, a wzrosły tylko papierosów – o 12,6%.

Kierunki i stopień rozwoju przemysłu spożywczego kształtowane są przez szereg zjawisk i czynników, zarówno pobudzających, jak i spowalniających jego dynamikę. W ostatnich latach czynniki determinujące rozwój sektora spożywczego były pochodną zaistniałych zjawisk nadzwyczajnych, tj. pandemii COVID-19 i wojny w Ukrainie. Wśród nich jako zasadnicze w 2022 r. można wskazać:

- przyspieszenie rozwoju eksportu wyrobów i półfabrykatów wytwarzanych w firmach spożywczych (z ok. 6% średnio w latach 2018–2020 (Szczepaniak i Drożdż, 2021) do ponad 10% w 2021 r. i ok. 24% w 2022 r.); w 2022 r. notowano jednak bardzo duży wzrost cen eksportowych, wobec czego zmiana wolumenu obrotów handlowych nie była aż tak spektakularna, rynki zagraniczne niewątpliwie nadal pozostały ważnym odbiorcą polskiej żywności;
- bardzo duży wzrost importu surowców i półfabrykatów dla przemysłu spożywczego, którego wartość w euro była w 2022 r. o ok. 1/3 większa niż przed rokiem, wobec wzrostu w 2021 r. o ok. 10% (Szczepaniak i Drożdż, 2021); był to jednak również częściowo efekt wysokich cen światowych, głównie surowców rolnych;
- obniżenie dynamiki podaży surowców krajowych i spadek ich udziału w zaopatrzeniu surowcowym sektora spożywczego (z 62% w 2018 r. do 60% w 2021 r.), których miejsce stopniowo zajmowały surowce z importu (Szczepaniak, 2023); zjawisko to prawdopodobnie było kontynuowane również w 2022 roku;
- dalsze pogorszenie relacji pomiędzy cenami przetwórcy artykułów spożywczych a cenami skupu podstawowych płodów rolnych; w 2022 r. ceny skupu koszyka obejmującego: pszenicę, jęczmień, żyto, kukurydzę, bydło, trzodę, drób i mleko były o prawie 60% wyższe niż w grudniu 2021 r., podczas gdy ceny przetwórcy (średnia ważona dla artykułów spożywczych, napojów i wyrobów tytoniowych) wzrosły w tym czasie o niecałe 23% wobec zmian w 2021 r. odpowiednio o 28,9 i 4,6%;

- poprawa relacji między cenami producenta i konsumenta z punktu widzenia osiąganych marż przetwórczych, gdyż wzrost średnich cen przetwórcy był większy niż cen detalicznych (zarówno żywności, napojów, jak i wyrobów tytoniowych) i wyprzedzał wzrost cen dóbr i usług konsumpcyjnych (z wyjątkiem napojów alkoholowych i wyrobów tytoniowych); wolniejszy wzrost cen detalicznych niż przetwórcy oznacza, że tylko część rosnących cen producenta była przerzucana na konsumenta, a pozostała jej część obniżała marże handlowe;
- przerzucenie dużej części rosnących kosztów surowcowo-materiałowych z producenta na kolejne ogniwa łańcucha żywnościowego, nie tylko na konsumenta, przy zwiększonym popycie eksportowym, pozwoliło utrzymać wysoką dynamikę rozwoju sektora przetwórstwa spożywczego.

W wyniku oddziaływania wskazanych powyżej determinant nastąpiło przyspieszenie rozwoju sektora spożywczego – najpierw (w 2021 r.) do poziomu notowanego w 2017 r., a następnie (w 2022 r.) do poziomu rekordowego, nienotowanego w ostatnich latach. W efekcie produkcja przemysłu spożywczego w 2022 r. była o 25,5% większa niż w 2018 roku. Oznacza to, że w latach 2019–2022 wzrastała stosunkowo szybko, bo średnio o 7,9% rocznie, ale należy wskazać na duże wahania w poszczególnych latach.

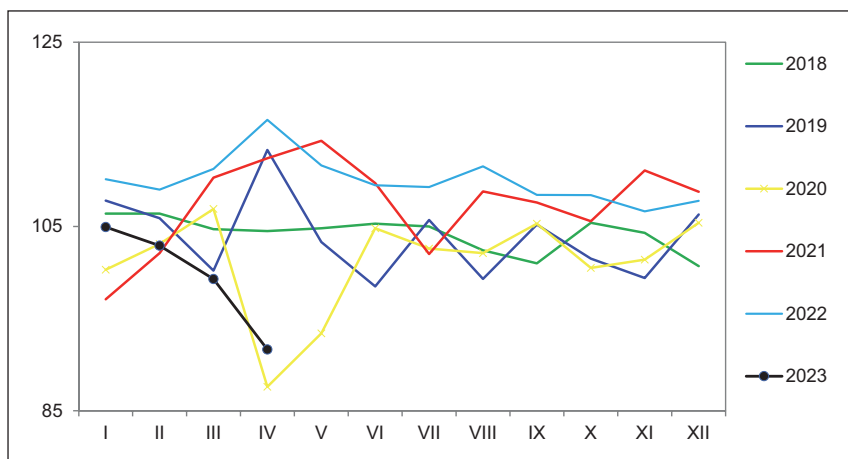
Duży wzrost produkcji przemysłu spożywczego w 2022 r. był wypadkową wysokiego przyrostu w dziale produkcji artykułów spożywczych, mniejszego – napojów i niewielkiego – wyrobów tytoniowych. Każdy z wymienionych działów produkcji już w 2021 r., po trudnym 2020 r., powrócił na ścieżkę rozwoju, który z powodzeniem kontynuowano w 2022 roku. Przewiduje się, że trudniejsza będzie sytuacja w 2023 r., gdyż w wyniku spadku siły nabywczej konsumentów, obniżeniu może ulec popyt wewnętrzny, ale wciąż ważnym czynnikiem rozwoju sektora pozostanie popyt eksportowy na polską żywność.

Produkcja sprzedana dużych i średnich firm spożywczych w 2021 r. wzrosła w stosunkowo szybkim tempie (wykr. 1), szczególnie od marca, i za dwanaście miesięcy tego roku była o 5,6% wyższa niż przed rokiem. W dziale tym tylko w styczniu nie osiągnięto przyrostu w stosunku do analogicznego okresu roku poprzedniego, podczas gdy w kolejnych miesiącach dynamika rozwoju była coraz większa. Natomiast producenci napojów na ścieżkę trwałego wzrostu wkroczyli dopiero w połowie 2021 r., kiedy to wartość ich produkcji sprzedanej przekroczyła poziom z 2020 r. (który de facto był niski) i po dwunastu miesiącach była o 7,7% r/r wyższa.

Duże i średnie firmy spożywcze w 2022 r. utrzymały wysokie tempo wzrostu produkcji sprzedanej, która w poszczególnych miesiącach tego roku była co najmniej o 6,6% większa niż w analogicznym okresie roku poprzedniego, aczkolwiek były miesiące, w których tempo wzrostu było niższe niż w 2021 r. (maj–czerwiec i listopad–grudzień). W efekcie miał miejsce nienotowany wcześniej przyrost wartości produkcji sprzedanej tej grupy producentów artykułów spożywczych i napojów (o 11,5%). Natomiast dostępne dane za cztery miesiące 2023 r.

wskazują na wyraźne spowolnienie rozwoju sektora spożywczego, bowiem wartość produkcji artykułów spożywczych w firmach średnich i dużych w tym okresie była o 0,7% niższa niż w analogicznym okresie roku poprzedniego, napojów o 0,2%, a wyrobów tytoniowych wzrosła o 6,9%.

Wykres 1. Wskaźniki dynamiki produkcji żywności i napojów w dużych i średnich przedsiębiorstwach (ceny stałe, analogiczny miesiąc roku poprzedniego = 100)

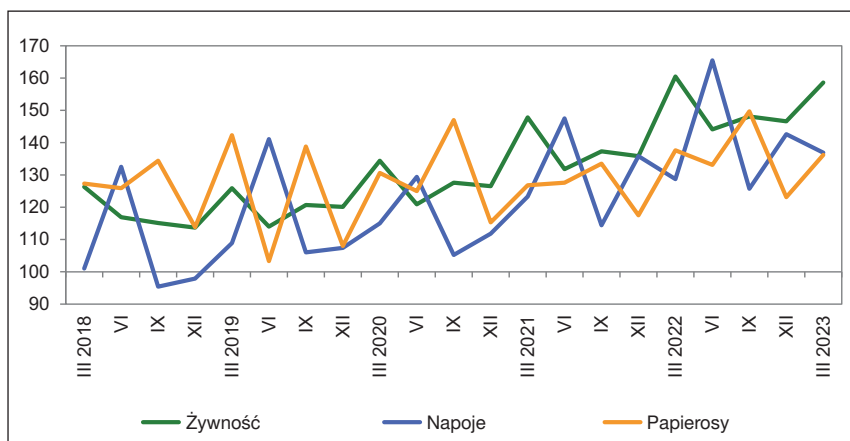
Źródło: opracowanie IERiGŻ PIB na podstawie danych GUS-u (2019–2022a i 2023a).

Przemysł spożywczy okazał się gałęzią względnie odporną na zjawiska kryzysowe, o czym świadczy stosunkowo szybkie dostosowanie się sektora do zmienionych potrzeb i trendów konsumenckich. Płynna recesja, jaka miała miejsce w tym sektorze w 2020 r., była krótkotrwała, ale indeks wartości produkcji sprzedanej publikowany przez GUS dla poszczególnych działów przemysłu spożywczego (tj. artykułów spożywczych, napojów i wyrobów tytoniowych) w cenach stałych na koniec każdego kwartału w relacji do przeciętnej miesięcznej z 2015 r. przekraczał 100% (wykr. 2). Według tego indeksu produkcja artykułów spożywczych oraz napojów w grudniu 2021 r. była po ponad 1/3 większa od średniej miesięcznej z 2015 r., a papierosów o ok. 17%. W grudniu 2022 r. różnice te zwiększyły się do 46,6% dla artykułów spożywczych, 42,6% – napojów i 23,1% – papierosów, co wskazuje na przyspieszenie dynamiki rozwoju sektora w 2022 roku. Natomiast w marcu 2023 r. produkcja artykułów spożywczych była o 58,6% większa od przeciętnej miesięcznej z 2015 r., napojów o 36,9%, a papierosów o 36,2%.

Dynamika rozwoju przemysłu spożywczego w latach 2021–2022 była wyższa niż PKB, a recesja z 2020 r. – płytsza niż w gospodarce narodowej. W efekcie przyrost wartości produkcji przemysłu spożywczego w ostatnich czterech latach był o 10,8 pkt proc. większy niż PKB. Oznacza to, że sektor przetwórstwa spożywczego jest odporny na różnego rodzaju zawirowania. Dane za kilka pierwszych miesięcy 2023 r. są mniej optymistyczne zarówno dla rozwoju przemysłu

spożywczego, jak i wzrostu PKB. Prawdopodobnie odnotujemy stagnację lub tylko niewielki wzrost zarówno w sektorze przetwórstwa spożywczego, jak i w całej gospodarce, prognozowany przez Komisję Europejską wzrost PKB na 2023 r. wynosi 0,7% (Polska Agencja Prasowa, 2023).

Wykres 2. Indeks wartości produkcji sprzedanej żywności, napojów i papierosów (przeciętna miesięczna w 2015 = 100, ceny stałe)

^a dynamika produkcji żywności i napojów według wartości produkcji w cenach stałych, a papierosów według produkcji w mld szt.

Źródło: opracowanie IERiGŻ PIB na podstawie niepublikowanych danych GUS-u oraz GUS (2019–2022a i 2023a).

Wysokie tempo zmian w przemyśle spożywczym w 2021 r. było jednak prawie o połowę wolniejsze niż w przemyśle ogółem. Sytuacja zmieniła się w 2022 r., gdyż tempo zmian produkcji sektora spożywczego wyprzedziło dynamikę odnotowaną w przemyśle ogółem (tab. 1). Zjawisko takie jest korzystne z punktu widzenia producentów żywności, ponieważ oznacza wzrost udziału sektora spożywczego w przemyśle i w całej gospodarce narodowej. Relacje pomiędzy tempem wzrostu przemysłu spożywczego i przemysłu ogółem w poszczególnych okresach zmieniały się, a wartość produkcji przemysłowej (w cenach stałych) w latach 2019–2022 zwiększyła się o 30,7%, podczas gdy przetwórstwa spożywczego o 25,5%. Sytuacja była podobna również w dłuższym okresie, ponieważ w latach 2015–2022 przyrost wartości produkcji sprzedanej przemysłu spożywczego był o 7,8 pkt proc. mniejszy niż przemysłu ogółem. Oznacza to, że sektor spożywczy przeważnie rozwijał się nieco wolniej niż cały przemysł krajowy.

Przemysł spożywczy jest ważnym odbiorcą płodów rolnych, ale wolniejsze tempo wzrostu produkcji towarowej rolnictwa czy nawet spadek podaży surowców krajowych nie ograniczały dotąd rozwoju przetwórstwa spożywczego. W latach 2018–2021 produkcja towarowa rolnictwa w cenach stałych zmalała o 1,6%, podczas gdy przemysłu spożywczego była o 17% wyższa. Wskazuje to na coraz mniejsze uzależnienie producentów żywności od krajowej bazy surowcowej.

Tempo wzrostu przemysłu spożywczego było na ogół szybsze niż wzrost popytu na żywność, napoje i wyroby tytoniowe. Wyjątkiem był 2020 r., gdy w przetwórstwie spożywczym odnotowano niewielką recesję, a spożycie żywności, napojów i wyrobów tytoniowych zwiększyło się o ok. 6%. Rozwój przetwórstwa spożywczego jednocześnie był na ogół o połowę wolniejszy niż eksportu żywności. Sytuacja w tym zakresie w ostatnich dwóch latach znacząco się zmieniła, popyt wewnętrzny wzrastał w tempie zbliżonym do rozwoju sektora, a rozbieżność pomiędzy przyrostem wartości produkcji przemysłu spożywczego i eksportu artykułów żywnościowych w 2022 r. się zwiększyła. Dynamiczny rozwój eksportu artykułów spożywczych, napojów i wyrobów tytoniowych oznacza utrzymanie orientacji eksportowej sektora na wysokim poziomie. W każdym roku badanego okresu firmy spożywcze lokowały na rynkach zagranicznych co najmniej 43% wartości wytworzonej produkcji (tab. 2). Duża część przyrostu produkcji sektora była przedmiotem eksportu, a niekiedy, gdy popyt krajowy był względnie stabilny, to niemal cały przyrost produkcji żywności kierowano na eksport.

Tabela 2. Poziom i struktura wartości produkcji sprzedanej przemysłu spożywczego oraz udział w niej eksportu

Wyszczególnienie	Przyrost w latach		2018	2019	2020	2021	2022 ^a
	2010–2015	2015–2020					
Wartość w cenach bieżących (mld PLN)							
– produkcji sprzedanej przemysłu spożywczego	45,3	65,9	252,6	273,4	273,4	307,4	421,1
– eksportu produktów przemysłu spożywczego	36,7	44,6	110,7	118,8	130,0	146,9	188,4
– sprzedaży krajowej produktów przemysłu spożywczego	8,6	21,3	141,9	154,6	143,4	160,5	232,7
Udział (%):							
– eksportu w produkcji sprzedanej	x	x	43,8	43,5	47,5	47,8	44,7
– przyrostu eksportu w przyroście produkcji sprzedanej	81,0	67,7	92,6	38,9	x	49,7	36,5

^a dane wstępne, x pozycja niemożliwa do wypełnienia

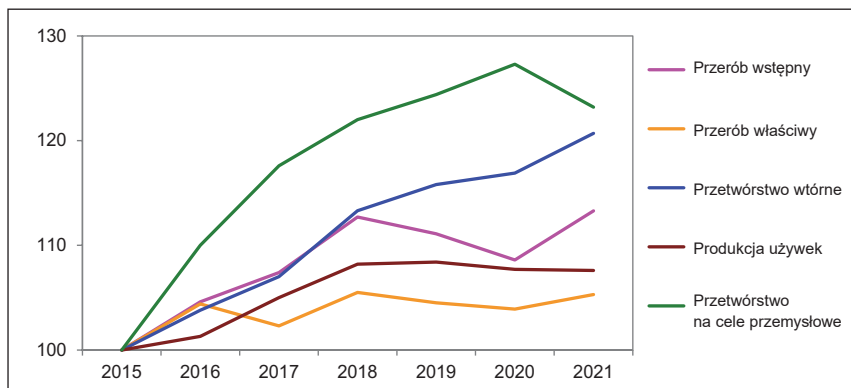
Źródło: obliczenia IERiGŻ PIB na podstawie niepublikowanych danych MF oraz GUS (2011–2022).

W 2021 r. przyrost wartości eksportu przemysłu spożywczego w cenach bieżących wyniósł 16,9 mld PLN, produkcji sektora 34 mld PLN, co oznacza, że około połowę przyrostu produkcji sektora spożywczego było przedmiotem eksportu. Wartość dostaw z krajowego przemysłu spożywczego na rynek wewnętrzny zwiększyła się więc o 17,1 mld PLN (o 11,9%), a realnie po uwzględnieniu wzrostu cen zbytu (o 4,6%) dostawy zwiększyły się o 10 mld PLN (o 7%). Analiza całkowitych dostaw rynkowych, tj. obejmujących nie tylko produkcję

z krajowego przemysłu spożywczego, ale i z importu w 2021 r. w stosunku do 2020 r., wskazuje na wzrost popytu krajowego na żywność o 22,3 mld PLN, a realnie o 21,3 mld PLN. Ocena wstępna zarówno eksportu, jak i produkcji przemysłu spożywczego w 2022 r. wskazuje na to, że dostawy żywności z krajowego przemysłu spożywczego na rynek wewnętrzny były nominalnie o 45% większe niż w 2021 r., a realnie o 18,2%, zaś z importu odpowiednio o 24,8 i 1,7%. Zjawisko to świadczy o malejącym znaczeniu produktów spożywczych pochodzących z importu w popycie krajowym na żywność.

Poszczególne kierunki przetwórstwa spożywczego rozwijały się w różnym tempie. Najszybciej wzrastała produkcja wyrobów na cele przemysłowe (tj. pasz, spirytusu odwodnionego, spirytusu skażonego, estrów, glukozy i izoglukozy) średnio o 3,5% rocznie (w latach 2016–2022), mimo że w 2021 r. obniżyła się ona o 3,3% (wykr. 3). Nadal, tak jak w poprzedniej dekadzie, dynamicznie rozwijał się przerób wtórny (tj. produkcja wszelkiego rodzaju konserw, serów, napojów mlecznych, makaronów, wyrobów ciastkarskich, przetworów zbożowych, herbaty, kawy, wyrobów cukierniczych, trwałego pieczywa cukierniczego, napojów, nektarów, soków i wód). Przyrost produkcji tych wyrobów wahał się od 1% w 2020 r. do 3,8% w 2016 r. i wyniósł średnio 3,2% rocznie. Trochę wolniej niż w wymienionych wyżej kierunkach, wzrastał przerób wstępny (tj. uboje zwierząt rzeźnych, przerób mleka, buraków cukrowych, owoców i warzyw, rzepaku, ziemniaków oraz przemiał zbóż) – średnio o 2,1% rocznie. Tylko w latach 2019–2020 odnotowano niewielki spadek tego przerobu, a w 2021 r. miał miejsce stosunkowo duży wzrost. Cechą charakterystyczną dla produkcji używek (tj. piwa, win, wódki i papierosów) był minimalny spadek w ostatnich dwóch latach, ale średnio notowano wzrost o 1,2% rocznie. Przerób właściwy (tj. produkcja wędlin, mleka, masła, margaryn, olejów, ryb, mąk, kasz, płatków, mrożonek, marynat, dżemów) rozwijał się najwolniej, średnio o 0,9% rocznie, a w niektórych latach jego wartość nawet malała.

Wykres 3. Rozwój głównych kierunków przemysłowej produkcji sektora spożywczego (ceny stałe, 2015 rok = 100)

Źródło: opracowanie IERiGŻ PIB na podstawie niepublikowanych danych GUS-u o produkcji głównych wyrobów przemysłu.

W rezultacie produkcja wyrobów na cele przemysłowe w 2021 r. była o 23,2% większa niż w 2015 r., przerób wtórny był wyższy o 20,7%, wstępny o 13,3%, produkcja używek o 7,6%, a przerób właściwy o 5,3%. W ostatnich latach w produkcji dominowały trendy zapoczątkowane już wcześniej. Taka dynamika rozwoju poszczególnych kierunków przetwórstwa spożywczego wskazuje na rosnące powiązania przetwórstwa spożywczego z innymi działami gospodarki oraz na zmianę trendów konsumenckich w kierunku rozwoju zapotrzebowania na żywność funkcjonalną i wysoko przetworzoną, charakteryzującą się wysoką wartością dodaną.

Dynamika produkcji podstawowych grup wyrobów przemysłu spożywczego w 2021 r. (według wolumenu) była stosunkowo mało zróżnicowana w porównaniu z rokiem poprzednim, ale w 2022 r. (według danych wstępnych) nastąpił wzrost jej zróżnicowania (tab. 3). Rozpiętość wskaźników zmian produkcji dla 44 badanych grup wyrobów w 2022 r. wyniosła od +32,5% do -27% wobec +19,7% i -10,5% w 2021 roku. Średnie tempo wzrostu produkcji tych wyrobów w 2021 r. było wyjątkowo niskie (1,3% rocznie), ale w kolejnym roku znacząco przyspieszyło i osiągnęło poziom nienotowany w ostatnim pięcioleciu. Zjawisko to miało miejsce przy jednoczesnym zmniejszeniu dysproporcji rozwoju między poszczególnymi segmentami rynku żywnościowego. Zmalała grupa produktów, w których nastąpił spadek produkcji z 15 w 2020 r. i 19 w 2021 r. do 12 w 2022 r., co stanowiło ok. 27% grup wyrobów.

Ocena zmian wolumenu produkcji badanych grup produktów spożywczych w 2021 r. (według danych ostatecznych) w relacji do roku poprzedniego wskazuje na:

- przyspieszenie dynamiki wzrostu produkcji w ośmiu grupach produktów, takich jak: sosy, zupy i buliony, olej rzepakowy surowy, piwo bezalkoholowe, śmietana, karma dla zwierząt domowych, twarogi, mrożonki owocowe i warzywne oraz uboje bydła i trzody;
- powrót na ścieżkę wzrostu produkcji w 12 grupach: kawa, herbata i ekstrakty, cukierki i wyroby cukiernicze, soki, nektary i napoje owocowo-warzywne, oleje rafinowane, czekolada i wyroby czekoladowe, wędliny, cukier, wody, sery dojrzewające, frytki i chipsy, mąki oraz wódki;
- spowolnienie rozwoju w pięciu grupach produktów, tj. gotowe dania, odżywki i żywność homogenizowana, napoje mleczne i lody, ziarna prażone oraz pieczywo cukiernicze;
- załamanie produkcji w 16 grupach wyrobów, tj. mleko i śmietana w proszku, pasze przemysłowe, margaryny, papierosy, sery topione, napoje słodzone, masło, kasze i płatki, makarony, dżemy, mięso drobiowe, konserwy i marynaty warzywne, przetwory drobiowe, przetwory rybne, izoglukoza, glukoza i syrop oraz skrobia ziemniaczana;
- utrzymanie lub pogłębienie spadku produkcji w trzech grupach wyrobów, takich jak: konserwy mięsne, piwo i pieczywo świeże.

Tabela 3. Zmiany wolumenu produkcji głównych grup wyrobów przemysłu spożywczego (% rocznie)

Grupy wyrobów	2018	2019	2020	2021	2022 ^a
Gotowe dania	2,8	6,1	15,6	8,7	32,5
Odżywki i żywność homogenizowana	-6,4	-8,7	3,8	0,8	16,7
Sosy, zupy i buliony	7,5	-9,1	1,1	1,8	14,4
Kawa, herbata i ekstrakty	7,4	-2,5	-2,7	5,3	14,3
Mleko i śmietana w proszku	6,3	1,8	0,9	-3,5	12,7
Pasze przemysłowe	2,1	0,6	2,5	-7,4	10,4
Margaryny	-4,4	-0,3	2,4	-5,9	9,9
Olej rzepakowy surowy	5,9	1,8	0,3	4,5	8,7
Konserwy mięsne (bez drobiowych)	-4,4	-3,5	-24,8	-7,0	8,7
Cukierki i wyroby cukiernicze	-17,3	14,6	-7,2	3,1	8,6
Papierosy	4,0	0,6	4,6	-3,3	8,1
Soki, nektary i napoje owocowo-warzywne	5,6	6,4	-3,1	8,2	8,0
Piwo bezalkoholowe	63,6	54,1	10,8	19,7	7,8
Oleje rafinowane ogółem	-6,0	-4,8	-5,2	12,0	7,4
Sery topione	-1,7	-5,7	4,5	-4,1	6,7
Czekolada i wyroby czekoladowe	6,4	0,1	-0,1	8,5	5,6
Śmietana i śmietanka z przerzutową	3,1	4,4	2,9	7,5	5,1
Napoje słodzone	8,8	-2,5	3,0	-10,5	4,5
Karma dla zwierząt domowych	27,6	5,6	0,5	5,8	4,3
Masło	5,2	6,7	7,3	-5,3	4,2
Napoje mleczne i lody	6,3	-2,3	5,1	4,5	4,1
Wędliny	-2,9	-3,6	-6,3	4,9	3,9
Kasze i płatki	-4,2	6,6	9,7	-6,7	3,3
Makarony	0,1	5,3	9,9	-4,4	2,9
Dżemy	-22,4	5,8	11,6	-5,7	2,3
Cukier	-0,2	-0,5	-9,4	8,0	2,1
Twarogi	2,3	2,2	2,0	3,9	2,0
Wody	13,7	-4,3	-3,6	7,5	1,9
Mięso drobiowe	0,6	0,8	6,7	-3,9	1,7
Konserwy i marynaty warzywne ^b	-10,8	4,1	7,1	-3,6	1,6
Przetwory drobiowe	-7,0	9,4	7,9	-5,6	1,0
Ziarna prażone	35,4	-0,6	3,7	0,9	0,2
Pieczywo cukiernicze	7,1	22,3	4,6	0,3	-0,4
Przetwory rybne	9,3	2,3	5,6	-3,7	-1,2
Sery dojrzewające	4,1	6,1	-4,2	9,4	-1,5
Piwo	2,7	-2,6	-3,3	-0,6	-2,2
Pieczywo świeże	-1,9	-3,2	-5,7	-2,6	-2,4
Owoce i warzywa mrożone	-3,2	-13,6	0,1	0,8	-2,6
Frytki i chipsy	1,3	-1,6	-2,7	8,8	-3,2
Mąki	2,4	0,6	-4,2	2,0	-3,4
Uboje bydła i trzody	5,4	-5,6	0,3a	2,9a	-4,3
Wódki	2,9	10,4	-4,8	9,2	-5,0
Izoglukoza, glukoza i syrop	-6,4	-7,8	2,0	-0,3	-9,3
Skrobia ziemniaczana	-11,7	-17,7	41,2	-4,7	-27,0
Średnio 44 grupy wyrobów ^c	3,2 (16)	1,8 (20)	2,1 (15)	1,3 (19)	3,7 (12)

^a Szacunki IERiGŻ PIB, ^b dane GUS-u w tej pozycji budzą wątpliwości i dlatego wykorzystano dane publikowane w Nosecka (2019, 2022), ^c w nawiasie podano liczebność grup produktów z ujemnym tempem zmian.

Źródło: opracowanie IERiGŻ PIB na podstawie niepublikowanych danych GUS-u oraz: Dzwonkowski i in. (2022), Drożdż i Hryszko (2022), Łopaciuk i in. (2022), Nosecka (2019, 2022), Pasińska (2022), Rosiak (2022), Szajner (2022) oraz Mroczek (2022).

Szacunkowe dane za 2022 r. świadczą o pogłębieniu spadku produkcji głównie skrobi ziemniaczanej, izoglukozy i glukozy, jak również ograniczenie produkcji mrożonek owocowych i warzywnych, frytek i chipsów, mąk, ubojów bydła i trzody oraz wódki. Dynamicznie zaś rozwijała się produkcja gotowych dań, odżywek i żywności homogenizowanej, sosów, zup i bulionów, kawy i herbaty, mleka i śmietany w proszku, pasz przemysłowych, makaronów, oleju rzepakowego surowego, konserw mięsnych, wyrobów cukierniczych, papierosów, soków, nektarów i napojów, piwa bezalkoholowego, olejów rafinowanych, serów topionych, wyrobów czekoladowych oraz śmietany. Były to głównie produkty z zakresu przetworu wtórnego, czyli tak zwana żywność wysoko przetworzona.

Ocena tendencji rozwojowych poszczególnych segmentów rynku żywnościowego w ostatnim pięcioleciu wskazuje na:

- utrwalenie tendencji spadkowej w produkcji pieczywa świeżego w piekarniach przemysłowych, mrożonek owocowo-warzywnych oraz piwa;
- trwały rozwój produkcji twarogów, gotowych dań, piwa bezalkoholowego, śmietany, ziaren prażonych, surowego oleju rzepakowego oraz karmy dla zwierząt domowych.

11.2. Inwestycje w przemyśle spożywczym

Przedsiębiorstwa przemysłu spożywczego w 2021 r., podobnie jak w 2020 r., utrzymały niską aktywność inwestycyjną (Drożdż, 2023). Wartość środków zainwestowanych w zakup majątku trwałego nominalnie była o 5,1% wyższa niż w 2020 r. (tab. 4), ale realnie tylko o 0,4%, gdyż ceny dóbr inwestycyjnych w tym okresie wzrosły o 4%. Dane dotyczące nakładów inwestycyjnych z dużych i średnich firm przemysłowych za 2022 r. oraz firm zatrudniających ponad dziewięć osób, które złożyły do GUS-u sprawozdania finansowe F-01/I-01 pozwalają szacować wydatki na zakup środków trwałych całego sektora przetwórstwa spożywczego na ok. 14,6 mld PLN. Oznaczałoby to duży ich wzrost (o 15,4%), ale tylko nominalny. Ponieważ wskaźnik cen dóbr inwestycyjnych w 2022 r. wyniósł 12,7%, nakłady inwestycyjne firm spożywczych realnie wzrosły tylko o 2,4%. Niska, trzeci rok z rzędu, aktywność inwestycyjna przedsiębiorstw przemysłu spożywczego może utrudniać utrzymywanie konkurencyjności sektora na rynkach zagranicznych.

O braku znaczącego ożywienia inwestycyjnego w sektorze w 2022 r. świadczy również spadek liczby inwestycji nowo rozpoczętych, przy niewielkim wzroście ich wartości kosztorysowej. Pozytywną cechą jest natomiast fakt, że podejmowane decyzje inwestycyjne dotyczyły nieco większych przedsięwzięć niż w latach poprzednich. Aktualne uwarunkowania zarówno geopolityczne, jak i makroekonomiczne nie sprzyjają rozwojowi przedsiębiorstw i stawiają przed producentami nowe wyzwania. Dotyczą one m.in. uniezależnienia się podmiotów od dostaw różnego rodzaju nośników energii, co starają się realizować poprzez inwestycje

w odnawialne źródła energii. Poprawę swojej pozycji rynkowej przy utrzymaniu efektywności prowadzonej działalności gospodarczej w warunkach drożących surowców nie tylko energetycznych, ale i rolnych, producenci upatrują natomiast w konieczności inwestowania w rozwiązania zgodne z zasadami rozszerzonej odpowiedzialności producenckiej (tzw. ROP). Należy zatem przewidywać, że w najbliższej przyszłości firmy zaadoptują się do nowych uwarunkowań, co będzie skutkowało pewnym ożywieniem inwestycyjnym. Niektóre podmioty gospodarcze w takiej sytuacji już teraz upatrują szans na rozwój i ulokowanie się np. w nowych segmentach rynku.

W latach 2018–2019, czyli bezpośrednio przed pandemią COVID-19 w przemyśle spożywczym inwestowano średnio w cenach stałych po 12,9 mld PLN rocznie. W dwóch kolejnych latach wartość zainwestowanych w tym sektorze środków była niższa i dopiero w 2022 r. zbliżyła się do wartości sprzed pandemii.

Tabela 4. Wartość nakładów inwestycyjnych oraz inwestycji rozpoczętych w przemyśle spożywczym (dział 10, 11 i 12)

Wyszczególnienie	2018	2019	2020	2021	2022
Wartość inwestycji (mln PLN)					
– w cenach bieżących	11 348	12 566	12 018	12 627	14 576 ^a
– w cenach 2021 roku ^b	12 410	13 354	12 571	12 627	12 933 ^a
Inwestycje przedsiębiorstw składających sprawozdania finansowe (w mln PLN, ceny bieżące)					
– w cenach bieżących	9 710	10 721	10 484	11 052	12 602
– w cenach 2021 roku ^b	10 623	11 393	10 966	11 052	11 182
Inwestycje rozpoczęte ^c					
– liczba zadań inwestycyjnych	3 482	3 682	3 322	3 631	3 626
– wartość (mln PLN, ceny bieżące)	2 700	4 729	4 195	3 973	4 751
Udział wydatków na cele budowlano-montażowe (%)	25,2	26,1	30,6	29,8	.
Stopa inwestycji ^d (%)	8,4	9,0	8,1	8,1	.

^a szacunek; ^b według indeksu cen dóbr inwestycyjnych; ^c dotyczy tylko producentów artykułów spożywczych i napojów; ^d w procentach wartości początkowej środków trwałych; . (kropka) oznacza brak danych

Źródło: obliczenia IERiGŻ PIB na podstawie niepublikowanych danych GUS-u oraz GUS (2011–2022, 2019–2022a, 2023a).

W ostatnich trzech latach malała liczba nowo rozpoczętych zadań inwestycyjnych zarówno w dziale produkcji artykułów spożywczych, jak i napojów, z tym że w pierwszym z wymienionych działów nastąpiło to już w 2020 r., a w drugim w 2021 roku. Sytuacja nieco poprawiła się w 2022 r., kiedy to wartość kosztorysowa inwestycji nowo rozpoczętych w obu działach wzrosła, przy jednoczesnym spadku liczby przedsięwzięć inwestycyjnych w dziale produkcji artykułów spożywczych i wzroście w produkcji napojów. Zjawisko to wskazuje na dużą ostrożność producentów napojów w podejmowaniu decyzji rozwojowych

i ich ograniczanie się do wdrażania tylko niezbędnych przedsięwzięć inwestycyjnych oraz nieco śmielsze niż w latach poprzednich podejmowanie decyzji rozwojowych przez producentów artykułów spożywczych.

W ocenie aktywności inwestycyjnej ważna jest również stopa inwestycji wskazująca, jaki jest średni okres użytkowania majątku trwałego, co jest szczególnie ważne w przypadku majątku aktywnego w procesie produkcji. W badanym okresie zaobserwowano obniżenie stopy inwestycji w przemyśle spożywczym (z 8,4% w 2018 r. i 9% w 2019 r. do 8,1% w latach 2020–2021), co wskazuje na wydłużenie okresu eksploatacji aktywów trwałych. Jest to zjawisko niekorzystne z punktu widzenia zarówno producenta, jak i konsumenta, ponieważ producent dysponując mniej nowoczesnym parkiem maszynowym oferuje konsumentowi produkt nie zawsze najnowocześniejszy i zgodny z bieżącymi trendami konsumenckimi.

Kolejnym niekorzystnym zjawiskiem, jakie miało miejsce w przemyśle spożywczym, obok obniżenia aktywności inwestycyjnej podmiotów, było pogorszenie struktury wydatków inwestycyjnych. Zwiększył się bowiem udział wydatków na cele budowlano-montażowe, czyli na majątek bierny w procesie produkcji. W latach 2018–2019, kiedy w sektorze notowano ożywienie inwestycyjne, wydatki na zakup maszyn, urządzeń, narzędzi i środków transportu, czyli na majątek aktywny stanowiły 74–75% tych nakładów. W kolejnych latach wraz z ograniczeniem aktywności inwestycyjnej producentów żywności, napojów i wyrobów tytoniowych udział tych wydatków zmalał do ok. 70%, co wskazuje na rosnące ograniczenia rozwoju i modernizacji parku maszynowego, zwłaszcza że majątek trwały w tej gałęzi przemysłu charakteryzuje się wysokim stopniem zużycia.

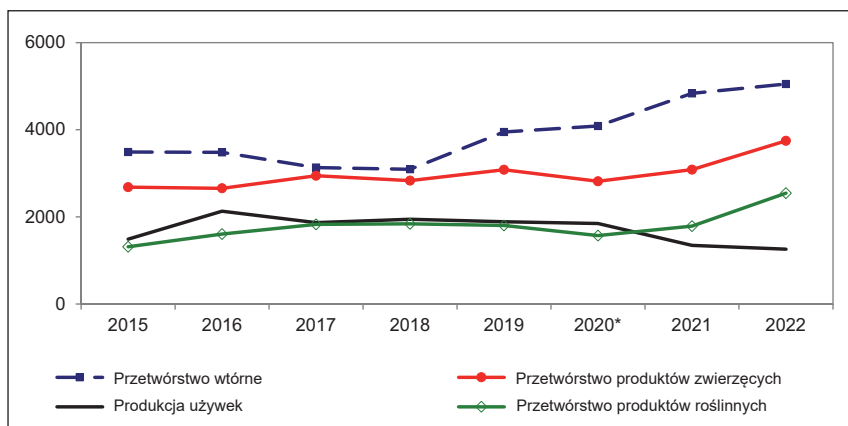
Spadek aktywności inwestycyjnej w 2020 r. był zjawiskiem względnie powszechnym (nie dotyczył tylko przetwórstwa wtórnego), podczas gdy w 2021 r. wystąpił tylko w produkcji używek (wykr. 4). Wartość zainwestowanych środków przez producentów używek w 2021 r. była realnie aż o ok. 30% niższa niż przed rokiem. Przyczyną tego zjawiska były dodatkowe obciążenia fiskalne i zapowiedź kolejnych podwyżek podatków i opłat, czyli brak stabilności w polityce fiskalnej wobec tego działu produkcji, oraz ograniczenia wprowadzone w związku z pandemią COVID-19. Sytuacja w tym zakresie w 2022 r. pogłębiła się, a producenci używek nadal ograniczali do minimum decyzje dotyczące rozwoju i modernizacji majątku produkcyjnego. Wartość zainwestowanych środków w 2022 r. ponownie zmalała i realnie była o ok. 17% niższa od i tak niskich nakładów z 2021 roku. Wskazuje to na dużą wrażliwość tego kierunku przetwórstwa na niekorzystne i niestabilne warunki makroekonomiczne.

Względnie odporne na trudne warunki gospodarcze i niestabilną sytuację gospodarczą okazało się przetwórstwo produktów zwierzęcych i roślinnych. W obu tych kierunkach duże ograniczenie aktywności inwestycyjnej nastąpiło w 2020 r., ale firmy te szybko przystosowały się do odmiennych uwarunkowań. W 2021 r. ich nakłady inwestycyjne były realnie większe niż w 2020 r., przy czym dotyczyło to głównie przetwórstwa produktów roślinnych (o 9,4%),

a w mniejszym stopniu zwierzęcych (o 5,2%). Zjawisko to było kontynuowane również w 2022 roku. Nakłady inwestycyjne w przetwórstwie produktów zwierzęcych zwiększyły się realnie o 7,8% w porównaniu z 2021 r., a roślinnych aż o ok. 26%. Trudna sytuacja na rynku surowców i materiałów (ich dostępność i ceny) stawia przed producentami żywności nowe wyzwania, oznaczające realizację przedsięwzięć inwestycyjnych, zmuszając ich tym samym do wdrażania nowoczesnych rozwiązań technologicznych, w celu minimalizacji kosztów produkcji i poprawy efektywności produkcji.

W 2021 r. ożywienie inwestycyjne kontynuowane było także w przetwórstwie wtórnym, nakłady na zakup środków trwałych zwiększyły się realnie o 13,8%. W 2022 r. zjawisko to zostało jednak wyhamowane, a wydatki na inwestycje zmalały realnie o 7,3%. Oznacza to dużą redukcję wydatków na rozwój potencjału produkcyjnego i ograniczenie aktywności inwestycyjnej. Jest to jednak dział mocno doinwestowany w latach poprzednich i dysponujący obecnie nowoczesnym parkiem maszynowym, o czym świadczy chociażby szereg produktów innowacyjnych wprowadzanych na rynek oraz umacnianie i zdobywanie nowych rynków zbytu.

Wykres 4. Wartość nakładów inwestycyjnych w przemyśle spożywczym^a według kierunków przetwórstwa (ceny bieżące, mln PLN)

^a dotyczy przedsiębiorstw składających sprawozdania finansowe; * szacunek dla przetwórstwa wtórnego i produkcji używek

Źródło: opracowanie IERiGŻ PIB na podstawie niepublikowanych danych GUS-u.

W 2021 r. w przetwórstwie produktów zwierzęcych największe nakłady inwestycyjne poniesiono w branży mięsnej, która jest największa w tym przetwórstwie (tab. 5). W firmach mięsnych zainwestowano 1,44 mld PLN, tj. o 0,2 mld PLN więcej niż przed rokiem. Po roku spadku aktywności inwestycyjnej powróciło ożywienie inwestycyjne, które było kontynuowane również w 2022 roku. W 2021 r. w branży tej notowano realny wzrost nakładów o ponad 10%, a w 2022 r. o kolejne 17%. Oznacza to, że producenci mięsa i jego

przetworów, mimo trudnej i zmiennej sytuacji gospodarczej, widzą konieczność podejmowania nowych wyzwań, w tym związanych z dostosowywaniem się do nowych trendów konsumenckich, będących odpowiedzią na działania pro środowiskowe, niewątpliwie wymagające inwestowania. W branży rybnej duże ożywienie inwestycyjne wystąpiło już w 2021 r., ale w 2022 r. odnotowano wyraźne wyhamowanie procesów inwestycyjnych. Rok 2021 był kolejnym, w którym firmy mleczarskie i drobiarskie ograniczyły swoją aktywność inwestycyjną. Szczególnie duży spadek nakładów inwestycyjnych wystąpił po raz kolejny w mleczarstwie (o 8,5% w cenach stałych), ale w 2022 r. odnotowano już niewielkie ożywienie inwestycyjne (realnie wzrost o 2,9%). Natomiast aktywność inwestycyjna firm drobiarskich malała do 2021 r., a w 2022 r. realna wartość inwestycji zwiększyła się o prawie 17%.

Tabela 5. Wartość nakładów inwestycyjnych w przemyśle spożywczym^a według branż (ceny bieżące, mln PLN)

Branże	2018	2019	2020	2021	2022
Mięsna	1 218	1 374	1 245	1 440	1 900
Drobiarska	302	387	368	362	477
Mleczarska ^b	963	1 056	939	903	1 047
Rybna	348	265	267	379	324
Olejarska	61	132	160	126	205
Ziemniaczana	120	138	37	51	206
Owocowo-warzywna ^c	551	868	747	729	1 167
Młynarska ^d	452	353	497	497	503
Cukrownicza	657	313	336	384	530
Paszowa	421	532	781	1 056	1 040
Piekarska	790	684	715	1 014	869
Cukiernicza	785	1 118	1 152	911	771
Koncentratów spożywczych ^e	838	1 196	1 037	1 390	1 922
Napojów bezalkoholowych	261	419	.	465	381
Winiarska	.	31	1 249	23	29
Piwowarska	627	587	.	567	616
Spirytusowa	.	110	125	139	283
Tytoniowa	1 316	1 158	829	616	332
Przemysł spożywczy	9 710	10 721	10 484	11 052	12 602

^a dotyczy przedsiębiorstw objętych sprawozdawczością finansową, ^b łącznie z lodami, ^c łącznie z produkcją soków, ^d przemiał zbóż z produkcją skrobi i makaronu, ^e łącznie z przetwórstwem kawy i herbaty; . (kropka) oznacza brak danych

Źródło: opracowanie IERiGŻ PIB na podstawie niepublikowanych danych GUS-u.

W przetwórstwie produktów pochodzenia roślinnego najwięcej środków za-inwestowano w branżę owocowo-warzywną, a następnie młynarskiej i cukrowniczej, ale i w tych branżach wystąpiły ograniczenia aktywności inwestycyjnej. Firmy owocowo-warzywne zmniejszyły swoje wydatki na zakup środków trwałych już w okresie pandemii. Dopiero w 2022 r., po dwóch latach ograniczeń, firmy te zwiększyły swoje nakłady inwestycyjne (realnie o ok. 40%). W branżę młynarskiej, pandemia i związane z nią ograniczenia miały niewielki wpływ na aktywność inwestycyjną, gdyż realnie zmalała ona dopiero w 2021 r. (o 3,8%), a nieco bardziej w 2022 r. (o ok. 10%). Branża cukrownicza jako jedna z nielicznych utrzymywała aktywność inwestycyjną w ostatnich latach na wysokim poziomie i mimo różnych zawirowań wartość nakładów inwestycyjnych cukrowni systematycznie wzrastała. W branżę ziemniaczanej aktywność inwestycyjna dopiero w 2022 r. przekroczyła poziom sprzed pandemii, podczas gdy w olejarskiej charakteryzowała się dużymi wahaniami – po niewielkim zainteresowaniu inwestycjami w latach 2020–2021, w 2022 r. odnotowano realny przyrost nakładów inwestycyjnych o ok. 44%.

W przetwórstwie wtórnym, w zakresie inwestowania najbardziej odporni na zawirowania byli producenci koncentratów spożywczych. W 2021 r. ich nakłady na inwestycje były rekordowo wysokie, a w 2022 r. jeszcze wzrosły. Względnie odporne na zjawiska kryzysowe wynikające z ograniczeń związanych z pandemią były także firmy paszowe i piekarskie, ale rozregulowanie rynku surowców rolnych i energetycznych w związku z wojną w Ukrainie miało duży wpływ na decyzje inwestycyjne podejmowane przez te podmioty. Wartość nakładów inwestycyjnych w cenach stałych w tych branżach w 2022 r. zmalała odpowiednio o ok. 13 i 24%, przy czym w latach 2020–2021 wzrastała po kilkanaście procent rocznie. Producenci wyrobów cukierniczych i napojów bezalkoholowych w pierwszym roku pandemii jeszcze utrzymywali swoją aktywność inwestycyjną nawet na nieco wyższym poziomie niż w roku poprzednim, ale 2021 i kolejny rok okazały się dla nich już trudne. Część swoich decyzji rozwojowych odłożyli w czasie, ograniczając się do zakończenia przedsięwzięć rozpoczętych i tych niezbędnych. Ich nakłady inwestycyjne w 2021 r. obniżyły się realnie odpowiednio o 24 i 25%, a w 2022 r. o kolejne 25 i 28%.

Wśród producentów używek najbardziej wrażliwa na sytuację ogólnogospodarczą w obszarze inwestowania była branża tytoniowa, w której wartość nakładów na środki trwałe charakteryzowała się bardzo dużą zmiennością. Oprócz utrudnień będących wynikiem pandemii czy zawirowań wynikających z trwającej wojny, aktywność inwestycyjna producentów wyrobów tytoniowych kształtowała się również pod wpływem polityki fiskalnej prowadzonej wobec tych podmiotów. Sukcesywnie z roku na rok nakłady na inwestycje w tej branży były coraz mniejsze – w 2021 r. stanowiły mniej niż połowę nakładów z 2018 r., a w 2022 r. były realnie o ponad połowę niższe niż przed rokiem. W pozostałych branżach tego przetwórstwa, tj. producentów wszystkich napojów alkoholowych (czyli win, piwa i napojów spirytusowych) wahania w zakresie poziomu i skali inwestowania

były mniejsze. Trudno określić dokładnie ich poziom dla każdego rodzaju napoju alkoholowego ze względu na brak pełnych danych, ale w przypadku branży spirytusowej nakłady na zakup majątku produkcyjnego systematycznie wzrastały, co oznacza, że zjawiska kryzysowe dla producentów wyrobów spirytusowych nie były podstawą do ograniczania inwestycji. Podmioty te, tak jak pozostali producenci żywności i napojów musieli mierzyć się z nowymi wyzwaniami (dotyczącymi np. zapewnienia ciągłości łańcuchów dostaw czy wzrostu cen surowców rolnych i energetycznych), ale skala ich oddziaływania na podejmowane decyzje rozwojowe była w tym przypadku mniejsza.

W 2021 r. wartość nakładów inwestycyjnych firm spożywczych zatrudniających ponad 9 osób, które złożyły sprawozdania finansowe F-01/I-01 stanowiła 87,5% nakładów całego przemysłu spożywczego. Największą kwotę (po ponad 1 mld PLN rocznie) stanowiły inwestycje w branży mięsnej, koncentratów spożywczych, paszowej i piekarskiej, których łączny udział w skali całego przemysłu spożywczego przekroczył 44%. W kolejnych pięciu branżach (mleczarskiej, cukierniczej, owocowo-warzywnej, tytoniowej i piwowarskiej) zainwestowano 33% nakładów całego sektora przetwórstwa spożywczego.

11.3. Sytuacja finansowa przedsiębiorstw przemysłu spożywczego²

Producenci artykułów spożywczych, napojów i wyrobów tytoniowych byli odporni na zjawiska kryzysowe. Potwierdza to okres światowego kryzysu ogólnogospodarczego w latach 2008–2009 (Sytuacja, 2012), jak również pandemii COVID-19 (Szczepaniak i Drożdż, 2022) i wojny w Ukrainie. Przedsiębiorstwa przemysłu spożywczego dynamicznie się rozwijały, osiągając jednocześnie dobry poziom efektywności ekonomicznej prowadzonej działalności. Produkcja sprzedana tego sektora, w firmach objętych sprawozdawczością finansową, w 2021 r. w bieżących cenach bazowych zwiększyła się o ok. 13%, a w 2022 r. aż o 1/3, realnie³ wzrost ten wyniósł odpowiednio 8,3 i 8,8% (tab. 6). Wyraźne zwiększenie obrotów sektora był jednym z czynników, które umożliwiły wzrost wyniku finansowego firm spożywczych. W 2021 r. zysk netto poprawił się nominalnie o 19,2%, a w 2022 r. o kolejne 19,6%, co po uwzględnieniu wskaźnika cen towarów i usług konsumpcyjnych oznacza wzrost odpowiednio o 13,5 i 4,5%. W okresie występowania zjawisk kryzysowych odnotowano zatem wyraźne przyspieszenie dynamiki zarówno sprzedaży, jak i osiąganego wyniku finansowego. Uzyskany

² Ocena dotyczy firm, które zatrudniały ponad 9 osób i złożyły do GUS-u sprawozdania finansowe F-01/I-01. W 2020 r. takich firm było – 2086, w 2021 r. – 2029, a w 2022 r. – 1987. Stanowiły one ok. 40% wszystkich przemysłowych firm przetwórstwa spożywczego, ale ich udział w zatrudnieniu i produkcji sprzedanej sektora był ponad dwukrotnie większy.

³ Produkcję bazową sektora w cenach bieżących skorygowano wskaźnikiem cen producenta artykułów spożywczych, napojów i wyrobów tytoniowych.

w przemyśle spożywczym w 2021 r. zysk netto stanowił 4,63% przychodów netto, tj. o 0,25 pkt proc. więcej niż w 2020 r. (tab. 7). W 2022 r. wskaźnik rentowności netto zmalał o 0,44 pkt proc., ale mimo pogorszenia pozostał jeszcze dość wysoki (4,19%). Podobne zmiany dotyczyły pozostałych mierników rentowności.

Sytuacja ekonomiczno-finansowa przedsiębiorstw przemysłu spożywczego w ostatnich latach była dobra, mimo że trwał kryzys ogólnogospodarczy wywołany pandemią, pogłębiany m.in. przez wzrost światowych cen surowców rolnych, paliw i nośników energii (z powodu wojny w Ukrainie) oraz kosztów wynagrodzeń wynikających głównie ze wzrostu płacy minimalnej i oczekiwań pracowników w dobie galopującej inflacji. W 2022 r. dynamika kosztów operacyjnych wyraźnie przyspieszyła i była większa niż przychodów, dlatego przyrost osiągniętego wyniku finansowego był niższy niż sprzedaży.

Tabela 6. Wyniki ekonomiczno-finansowe przedsiębiorstw przemysłu spożywczego^a

Wyszczególnienie	2018	2019	2020	2021	2022
Produkcja w bieżących cenach bazowych (mld PLN)	222,7	236,8	243,1	275,0	367,1
Zatrudnienie (tys. osób)	332,0	335,6	333,1	329,8	327,8
Zysk netto (mld PLN)	10,4	10,7	12,0	14,3	17,1
Kapitał własny (mld PLN)	91,8	96,4	101,0	105,0	125,8
Środki własne w obrocie (mld PLN)	20,9	23,3	23,7	23,5	35,7
Zobowiązania długoterminowe (mld PLN)	18,3	21,4	20,6	18,7	22,4
w tym: kredyty i pożyczki długoterminowe	14,7	18,6	17,3	15,2	17,7
Nakłady inwestycyjne (mld PLN)	9,7	10,7	10,5	11,1	12,6
Udział inwestycji w majątek aktywny (%)	77,0	74,6	73,8	73,2	70,3

^a według klasyfikacji PKD 2007, dotyczy produkcji artykułów spożywczych, napojów oraz wyrobów tytoniowych

Źródło: obliczenia IERiGŻ PIB na podstawie niepublikowanych danych GUS-u.

Stan finansowy przedsiębiorstw przemysłu spożywczego w całym badanym okresie pozostawał bezpieczny. Współczynnik bieżącej płynności finansowej III stopnia stale był wysoki, nawet w 2021 r., kiedy minimalnie się obniżył. W 2022 r. odnotowano jego wzrost o 0,1 punktu, do rekordowego poziomu w badanym okresie. Wartość aktywów obrotowych na koniec 2022 r. przekroczyła o 45% kwotę zobowiązań krótkoterminowych. Udział środków własnych w finansowaniu bieżącej działalności gospodarczej na koniec 2022 r. w porównaniu z rokiem poprzednim zwiększył się o 5,3 pkt proc. (do 31,1%). W tym czasie kwota środków własnych w obrocie osiągnęła poziom nienotowany wcześniej w sektorze, przekraczając 35 mld PLN. Odnotowano również duży przyrost kapitału własnego firm spożywczych (o ponad 20 mld PLN), dlatego też poprawa rentowności kapitału własnego (ROE) nie była duża, aczkolwiek jej poziom można określić jako zadowalający.

Tabela 7. Wskaźniki finansowe przemysłu spożywczego^a

Wyszczególnienie	2018	2019	2020	2021	2022
Wskaźnik rentowności w proc. przychodów netto					
zysk brutto	4,95	4,77	5,18	5,46	4,98
zysk netto	4,17	3,99	4,38	4,63	4,19
przychody gotówki ^b	7,14	6,93	7,45	7,53	6,47
nadwyżka operacyjna ^c	8,87	8,63	9,44	9,28	8,56
ROE, tj. zysk netto w proc. kapitału własnego	11,36	11,06	11,90	13,58	13,61
Koszty finansowe w proc. przychodów netto	0,95	0,92	1,20	0,92	1,29
Współczynnik płynności III stopnia	1,38	1,41	1,43	1,35	1,45
Udział środków własnych w finansowaniu majątku obrotowego (%)	27,60	29,29	30,15	25,76	31,10
Zadłużenie ogólne w proc. aktywów	47,29	47,49	45,89	48,10	47,43
Zadłużenie długoterminowe w proc. kapitału własnego	19,93	22,24	20,44	17,77	17,81
Udział przedsiębiorstw osiągających zyski netto (%)					
w ogólnej liczbie firm	84,1	82,6	83,9	84,9	84,2
w przychodach przemysłu	89,5	90,0	89,6	91,1	94,6 ^d

^a według klasyfikacji PKD 2007, dotyczy produkcji artykułów spożywczych, napojów oraz wyrobów tytoniowych; ^b zysk netto + amortyzacja; ^c zysk brutto + amortyzacja + koszty finansowe; ^d dotyczy produkcji artykułów spożywczych i napojów

Źródło: obliczenia IERiGŻ PIB na podstawie niepublikowanych danych GUS-u.

O dobrej sytuacji ekonomiczno-finansowej przedsiębiorstw przemysłu spożywczego świadczy również wysoki udział firm rentownych zarówno w liczbie podmiotów, jak i w przychodach sektora. W latach 2020–2022 ok. 16% przedsiębiorstw odnotowywało ujemny wynik finansowy, podczas gdy ich udział w obrotach całego przemysłu spożywczego w latach poprzednich wynosił ok. 10%, a w 2022 r. tylko 5,4%. Oznacza to, że w 2022 r. co szósta firma spożywcza miała ujemny wynik finansowy i co dwudziesta złotówka przychodów sektora pochodziła z przedsiębiorstwa nierentownego, a dysproporcje pomiędzy wynikami firm spożywczych się zmniejszyły.

W 2022 r. wyraźnie zmieniła się struktura ceny bazowej producentów żywności, napojów i wyrobów tytoniowych (tab. 8). Była ona mniej korzystna dla producentów niż w latach poprzednich. Zmalał udział wartości dodanej brutto (WDB) do najniższego poziomu w badanym pięcioleciu (18,7% wobec 21,9% w 2020 r.). Główną jej pozycją pozostały koszty pracy, ale ich udział był o 2 pkt proc. mniejszy niż średnio w czterech poprzednich latach. Spośród innych pozycji WDB, w 2022 r. zwiększył się udział kosztów finansowych (o 0,4 pkt proc.), ale zmalał zysku brutto (o 0,5 pkt proc.). Tym samym mniejszy był nie tylko udział opłaty pracy, ale i kapitału, który przekroczył udział kosztów osobowych. Z uwagi na wysokie ceny surowców rolnych i energetycznych w 2022 r. zwiększył się udział kosztów materialnych w cenie bazowej producentów żywności (o 2,7 pkt proc. do 81,3%). Główną przyczyną tego zjawiska był duży wzrost kosztów materiałów, surowców i energii, co nastąpiło przy ograniczeniu usług obcych.

Tabela 8. Struktura ceny bazowej producentów^a żywności, napojów i wyrobów tytoniowych (%)

Wyszczególnienie	2018	2019	2020	2021	2022
Materiały i surowce	64,8	64,4	63,9	64,9	68,2
Energia	1,7	2,2	1,8	1,8	2,5
Usługi i inne koszty materialne	12,7	12,7	12,4	11,9	10,6
Razem koszty materialne	79,2	79,3	78,1	78,6	81,3
Opłata pracy	10,3	10,5	10,7	10,1	8,4
Amortyzacja	3,3	3,3	3,5	3,2	2,5
Podatki (bez akcyzy i VAT)	0,5	0,5	0,5	1,0	0,8
Koszty finansowe	1,1	1,0	1,4	1,0	1,4
Zysk brutto	5,6	5,4	5,8	6,1	5,6
Wartość dodana brutto	20,8	20,7	21,9	21,4	18,7
Cena bazowa	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

^a według klasyfikacji PKD 2007, dotyczy produkcji artykułów spożywczych, napojów oraz wyrobów tytoniowych

Źródło: obliczenia IERiGŻ PIB na podstawie niepublikowanych danych GUS-u.

Stan finansowy przedsiębiorstw przemysłu spożywczego od wielu lat jest bezpieczny, a wskaźniki określające go w 2022 r. jeszcze się poprawiły. Zwiększyła się bieżąca płynność finansowa, wzrosła kwota środków własnych w obrocie i kapitału własnego zaangażowanego w działalność, a zmalało obciążenie sektora zadłużeniem. Sytuacja taka sprzyjała zapewnieniu trwałości i mniejszemu uzależnieniu firm w finansowanie działalności nie tylko bieżącej, ale i rozwojowej. Kapitał obcy pozostawał uzupełnieniem źródeł finansowania tych działań. Uwzględniając trudną i zmienną sytuację makroekonomiczną w ostatnich latach, nawet niewielką poprawę wskaźników określających stan finansowy sektora można rozpatrywać w kategorii sukcesu.

Wraz z poprawą płynności finansowej firm spożywczych w 2022 r. zmalało ich zadłużenie. I tak, zadłużenie ogółem w relacji do aktywów ogółem obniżyło się o 0,7 pkt proc., wracając do poziomu z lat 2018–2019, a zadłużenie długoterminowe w relacji do kapitału własnego pozostało na poziomie z 2021 r., ale było niższe o kilka punktów procentowych niż w latach wcześniejszych. W dłuższym okresie zaobserwowano bardziej wyraźny spadek obciążenia zadłużeniem długoterminowych, niż zadłużeniem ogółem. Najwyraźniej, firmy spożywcze swoją działalność inwestycyjną opierają w coraz mniejszym stopniu na kapitale obcym. Reasumując, można stwierdzić, że poziom zadłużenia sektora przetwórstwa spożywczego, nawet w tak trudnych i zmiennych uwarunkowaniach rynkowych, było względnie bezpieczne, gdyż wartość kapitału obcego nie przekraczała połowy wartości aktywów całkowitych, a zadłużenie długoterminowe stanowiło 18–21% kapitału własnego.

Wynik finansowy poszczególnych branż przemysłu spożywczego w każdym roku badanego pięcioletnia był dodatni. W 2022 r. w większości branż tego

sektora (w 13 z 18 badanych) wartość osiągniętego zysku netto była większa niż w roku poprzednim (tab. 9). Największy wzrost zysku po opodatkowaniu miał miejsce w branży drobiarskiej i cukrowniczej (odpowiednio trzykrotny i dwukrotny). Po około 70% zwiększyły się zyski branży paszowej i młynarskiej, znaczące przyrosty nastąpiły w spirytusowej, mleczarskiej, piekarskiej oraz olejarskiej. Tendencja wzrostowa wyniku finansowego w większości tych branż w 2022 r. była kontynuacją trendu z 2021 roku. Najtrudniejsza sytuacja w 2022 r. była w produkcji napojów bezalkoholowych i w branży piwowarskiej, w których wynik finansowy zmalał o około połowę oraz w ziemniaczanej i winiarskiej, w których obniżył się odpowiednio o ok. 30 i 15%. Niewielkie obniżenie zysku netto (o 6%) miało miejsce w branży owocowo-warzywnej.

Porównanie wyników ekonomicznych osiąganych w poszczególnych branżach przemysłu spożywczego w 2022 r. ze średnimi z okresu sprzed pandemii (2018–2019), w celu wyeliminowania efektu bazy, wskazuje na rekordowy wzrost zysków w branży cukrowniczej (ponad pięciokrotny) oraz skokowy w olejarskiej, drobiarskiej, mleczarskiej i spirytusowej (2,5–3,5-krotny), co świadczy o tym, że podmioty z zakresu tego przetwórstwa dobrze dostosowały się do zmiennych i trudnych warunków gospodarczych w ostatnich latach. Około dwukrotnie większe były również zyski branży paszowej i mięsnej, a około półtorakrotnie większe – młynarskiej, owocowo-warzywnej, cukierniczej, winiarskiej i piekarskiej. Wynik finansowy producentów napojów bezalkoholowych oraz branży piwowarskiej i tytoniowej w 2022 r. nie osiągnął poziomu sprzed pandemii. Były to zatem branże, którym trudno było funkcjonować w odmiennym otoczeniu rynkowym, kształtowanym nie tylko przez pandemię i wojnę w Ukrainie, ale również przez krajową politykę fiskalną.

W większości branż przemysłu spożywczego wzrost wyniku finansowego był źródłem środków służących powiększeniu kapitału własnego. Przyrost wartości tego kapitału był zjawiskiem względnie powszechnym, gdyż w 2021 r., nie wystąpił on tylko w branży olejarskiej, spirytusowej i tytoniowej, a w 2022 r. w produkcji napojów bezalkoholowych (tab. 9). W 2022 r. około dwukrotnie zwiększył się kapitał własny podmiotów branży olejarskiej i spirytusowej, ale był to efekt niskiej bazy z roku poprzedniego, kiedy jego wartość była niewspółmiernie niska w porównaniu z okresem wcześniejszym. W 2021 r. był to drastyczny spadek tych wartości wynikający z zapisów księgowych i nie zawsze wyjaśniony wpływem konkretnych czynników kształtujących te wielkości. W 2022 r. o 20–50% zwiększyła się wartość kapitału własnego w branży mleczarskiej, cukrowniczej, drobiarskiej, paszowej oraz piwowarskiej. W pozostałych branżach przyrosty tego kapitału nie przekraczały 20%, a w produkcji napojów bezalkoholowych nastąpił niewielki spadek (o 2,2%).

W rezultacie wartość kapitału własnego każdej branży przemysłu spożywczego w 2022 r. była większa od średniej z lat 2018–2019, z wyjątkiem branży spirytusowej. Firmy spożywcze powiększyły wartość kapitału własnego średnio o ok. 1/3, a największe przyrosty odnotowano w branży paszowej i mleczarskiej (po ok. 4/5) oraz cukrowniczej (o prawie 1/2). W pozostałych branżach przyrost kapitału własnego nie przekraczał średniej w przemyśle spożywczym.

Tabela 9. Wynik finansowy netto i kapitał własny firm przemysłu spożywczego (w cenach bieżących, mln PLN)

Branże	Zysk (+), strata (-) netto					Wartość kapitału własnego				
	2018	2019	2020	2021	2022	2018	2019	2020	2021	2022
Mięsna	1 762	1 351	2 214	2 626	3 016	10 547	11 428	11 561	12 827	14 650
Drobiarska	455	268	81	341	955	2 551	2 645	2 400	2 540	3 294
Mleczarska ^a	570	618	883	1 107	1 525	10 332	10 753	11 446	12 493	18 912
Rybna	261	209	352	314	316	2 442	2 550	2 726	2 743	3 224
Olejarska	125	137	127	372	468	1 346	1 469	1 573	829	1 656
Ziemniaczana	193	105	66	227	163	1 233	806	963	1 170	1 249
Owocowo-warzywna ^b	651	627	763	1 070	1 006	7 591	7 787	8 250	8 846	9 345
Młynarska ^c	466	484	451	483	823	3 984	3 933	4 038	4 307	5 088
Cukrownicza	173	203	306	475	1 010	6 204	6 348	6 147	6 576	9 193
Paszowa	684	804	696	854	1 468	5 140	5 682	6 880	7 584	9 696
Piekarska	846	1 000	902	1 001	1 305	4 531	4 690	5 203	5 646	5 824
Cukiernicza	687	856	822	1 045	1 195	12 761	12 271	12 484	12 845	14 882
Koncentratów spożywczych ^d	1 283	1 238	1 665	1 402	1 447	8 242	9 966	10 929	11 337	11 675
Napojów bezalkoholowych	336	635	314	420	194	5 076	5 379	5 290	5 408	5 289
Winiarska	58	49	1 204	93	79	499	559	3 641	469	532
Piwowarska	1 113	1 057	637	1 368	776	3 838	3 230	2 342	3 845	4 649
Spirytusowa	244	472	539	617	874	1 742	2 318	5 093	785	1 585
Tytoniowa	519	551	539	443	500	3 765	4 608	4 720	4 720	5 073
Przemysł spożywczy	10 426	10 664	12 020	14 257	17 120	91 824	96 422	100 965	104 969	125 816

^a łącznie z lodami, ^b łącznie z produkcją soków, ^c przemiał zboż z produkcją skrobi i makaronu, ^d łącznie z przetwórstwem kawy i herbaty

Źródło: obliczenia IERIGŻ PIB na podstawie niepublikowanych danych GUS-u.

Po trzech latach rosnącego zróżnicowania wskaźników rentowności pomiędzy poszczególnymi branżami przemysłu spożywczego mierzonego odchyleniem standardowym, w 2022 r. nastąpiło zmniejszenie międzybranżowego zróżnicowania rentowności netto (z $\pm 3,2$ w 2021 r. do $\pm 2,8$ w 2022 r.) i kapitału własnego (odpowiednio z $\pm 16,5$ do $\pm 11,1$). Oznacza to, że na poziomie rentowności netto było zbliżone do średniego sprzed pandemii, ale dla rentowności kapitału własnego było nadal większe niż w ostatnich kilku latach. Kolejny miernik zróżnicowania – współczynnik zmienności – potwierdza trend określony przy wykorzystaniu odchylenia standardowego. Współczynnik ten w 2022 r. był niższy niż w roku poprzednim: dla rentowności netto o 1,7 pkt proc. (wyniósł 51,6%), a kapitału własnego o 20 pkt proc. (65,5%), ale oznacza to wciąż duże zróżnicowanie międzybranżowe badanych mierników określających efektywność ekonomiczną. Porównanie współczynników zmienności z 2022 r. z latami wcześniejszymi wskazuje na to, że międzybranżowe zróżnicowanie rentowności netto było podobne jak przed pandemią, ale kapitału własnego nie wróciło do takiego poziomu. Reasumując, można stwierdzić, że w poszczególnych segmentach rynku żywnościowego postępuje wyrównywanie się marż przetwórczych. Poziom wskaźników rentowności w 2022 r. w poszczególnych branżach był następujący:

- bardzo wysoki, ponad 7%, był w pięciu branżach, tj. olejarskiej, spirytusowej, winiarskiej, piekarskiej i piwowarskiej (w 2021 r. w sześciu, a 2019 r. w pięciu branżach);
- wysoki, w przedziale 5,01–7,00%, był w dwóch branżach, tj. ziemniaczanej i cukrowniczej (odpowiednio w jednej i w czterech branżach);
- przeciętny, w przedziale 3,01–5,00%, był w ośmiu branżach, tj.: koncentratów spożywczych, tytoniowej, cukierniczej, drobiarskiej, paszowej, owocowo-warzywnej, mięsnej oraz młynarskiej (a wcześniej odpowiednio w ośmiu i w czterech branżach);
- niski, na poziomie 1,7–3,0%, był w trzech branżach, a mianowicie: mleczarskiej, napojów bezalkoholowych i rybnej (odpowiednio w trzech i w pięciu branżach).

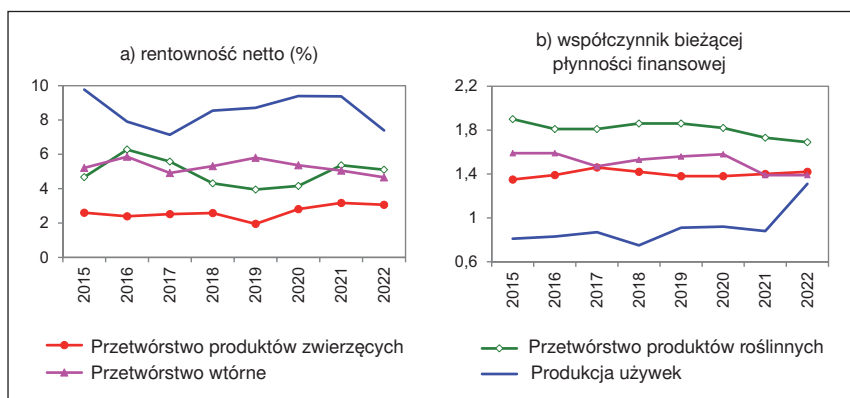
Przedsiębiorstwa przemysłu spożywczego od kilku lat funkcjonują w trudnych i nieprzewidywalnych warunkach makroekonomicznych. Z powodu szeregu ograniczeń wprowadzanych w związku z pandemią trudny dla tych firm był 2020 r., ale już w 2021 r. przedsiębiorstwa przystosowały się do nowych warunków funkcjonowania. Ich wskaźniki wyraźnie się poprawiły, można wręcz mówić o popandemicznym ożywieniu, jakie miało miejsce w tym sektorze. Kolejne utrudnienia, będące wynikiem wojny w Ukrainie postawiły przed producentami żywności nowe wyzwania. Przede wszystkim wzrosły ceny surowców zarówno rolnych, jak i energetycznych, łańcuchy ich dostaw zostały pozrywane, a przedsiębiorcy musieli sprostać presji wzrostu wynagrodzeń w związku z malejącą siłą nabywczą dochodów ludności. Tym samym ekonomiczne uwarunkowania funkcjonowania producentów żywności wyraźnie się pogorszyły. Skutkowało to w ponad połowie branż (w 11 z 18 badanych) spadkiem rentowności netto, przy czym

największy jej spadek odnotowano w branży piwowarskiej (o 7 pkt proc.), ziemniaczanej (o 3,2 pkt proc.) oraz napojów bezalkoholowych (o 3 pkt proc.). Dość mocno pogorszyła się również rentowność netto w branży winiarskiej (o 2,1 pkt proc.) oraz koncentratów spożywczych, branży owocowo-warzywnej i olejarskiej (po 1,1 pkt proc.). Natomiast najbardziej poprawiła swoją rentowność branża cukrownicza (o 2,8 pkt proc.) oraz drobiarska (o 1,8 pkt proc.), a nieco mniej spirytusowa i młynarska (odpowiednio o 1,5 i 1,1 pkt proc.). W wyniku tych zmian w 2022 r. wskaźnik rentowności w 11 branżach był wyższy niż przed pandemią.

W latach 2018–2022 w niektórych branżach notowano duże wahania wskaźników rentowności netto. Dotyczy to głównie branży napojów bezalkoholowych (1,9–7,5%), cukrowniczej (3,9–11,3%), drobiarskiej i ziemniaczanej (odpowiednio 0,6–4% i 2,9–6,3%), piwowarskiej (7,4–14,4%), spirytusowej (5,3–11,1%) oraz winiarskiej (7,2–11,3%). Najbardziej stabilna, czyli taka, gdzie różnica między maksimum a minimum nie przekraczała ± 1 pkt proc., była rentowność w branży mleczarskiej, rybnej, paszowej i cukierniczej. W mleczarstwie w badanym pięcioleciu wskaźnik ten wyniósł średnio 2,1%, w branży rybnej 2%, paszowej 3,5%, a w cukierniczej 4,6%.

Występuje również duże zróżnicowanie wskaźników rentowności między poszczególnymi kierunkami przetwórstwa spożywczego (wykr. 5a). W 2022 r. standardowo najwyższą rentowność netto notowano w produkcji używek (tj. łącznie branża: spirytusowa, piwowarska, winiarska oraz tytoniowa), a najniższą w przetwórstwie produktów zwierzęcych (branża mięsna, drobiarska, mleczarska i rybna). Wskaźnik ten dla każdego kierunku przetwórstwa w 2022 r. obniżył się, ale tylko w przetwórstwie wtórnym (piekarska, paszowa, cukiernicza, koncentratów spożywczych i napojów bezalkoholowych) i w produkcji używek był niższy niż bezpośrednio przed pandemią. W przetwórstwie produktów roślinnych (cukrownicza, olejarska, młynarska, ziemniaczana i owocowo-warzywna) oraz zwierzęcych ukształtował się on natomiast na poziomie wyższym.

Wykres 5. Rentowność sprzedaży netto i płynność finansowa firm w głównych rodzajach produkcji żywności i napojów

Źródło: opracowanie IERiGŻ PIB na podstawie niepublikowanych danych GUS-u.

Tabela 10. Wskaźniki rentowności głównych branż przemysłu spożywczego

Branże	Zysk (strata) po opodatkowaniu (w proc. przychodów netto)					ROE (zysk netto, w proc. kapitału własnego)				
	2018	2019	2020	2021	2022	2018	2019	2020	2021	2022
Mięsna	3,14	2,21	3,71	4,10	3,54	16,71	11,82	19,15	20,47	20,58
Drobiarska	3,19	1,88	0,58	2,19	3,96	17,85	10,15	3,37	13,42	29,00
Mleczarska ^a	1,62	1,68	2,34	2,56	2,44	5,52	5,75	7,72	8,86	8,06
Rybna	2,12	1,58	2,43	2,04	1,71	10,69	8,19	12,90	11,46	9,79
Olejarska	2,72	2,57	1,95	4,22	3,13	9,29	9,34	8,07	44,88	28,24
Ziemniaczana	6,26	3,22	2,90	8,66	5,46	15,68	13,04	6,90	19,37	13,08
Owocowo-warzywna ^b	4,00	3,69	4,16	4,95	3,85	8,57	8,06	9,25	12,09	10,76
Młynarska	5,25	5,27	4,88	4,67	5,77	11,71	12,31	11,16	11,22	16,17
Cukrownicza	3,86	4,39	6,34	8,51	11,30	2,79	3,20	4,97	7,22	10,99
Paszowa	3,65	3,99	3,14	3,29	3,91	13,31	14,15	10,11	11,26	15,14
Piekarska	7,76	8,49	7,84	7,31	7,63	18,66	21,33	17,34	17,73	22,42
Cukiernicza	4,29	5,07	4,36	4,74	4,43	5,38	6,98	6,58	8,14	8,03
Koncentratów spożywczych ^d	6,70	5,95	7,67	6,02	4,96	16,56	12,42	15,23	12,37	12,39
Napojów bezalkoholowych	4,52	7,49	4,04	4,86	1,85	6,63	11,81	5,93	7,77	3,67
Winiarska	7,48	7,19	.	11,33	9,20	11,68	8,83	.	19,74	14,80
Piwowarska	12,97	11,89	13,37 ^e	14,40	7,42	28,99	32,72	39,82 ^e	35,57	16,70
Spirytusowa	5,31	8,11	10,61	9,63	11,10	14,02	20,35	27,20	76,63	55,15
Tytoniowa	5,98	6,08	5,34	4,36	4,55	13,79	11,95	10,57	9,38	9,85
Przemysł spożywczy	4,17	3,99	4,38	4,63	4,19	11,36	11,06	11,91	13,58	13,61

^a łącznie z lodami, ^b łącznie z produkcją soków, ^c przemiał zboż z produkcją skrobi i makaronu, ^d łącznie z przetwórstwem kawy i herbaty, ^e bez sferu, . (kropka) oznacza brak danych

Źródło: obliczenia IERIGŻ PIB na podstawie niepublikowanych danych GUS-u.

Tabela 1 1. Wybrane wskaźniki finansowe poszczególnych branż przemysłu spożywczego w wybranych latach

Branże	Współczynnik bieżącej płynności finansowej					Pożyczki i kredyty krótkoterminowe w relacji do majątku obrotowego				
	2018	2019	2020	2021	2022	2018	2019	2020	2021	2022
Mięsna	1,40	1,33	1,34	1,31	1,33	0,20	0,18	0,25	0,21	0,19
Drobiarska	1,28	1,35	1,21	1,24	1,30	0,20	0,17	0,23	0,19	0,16
Mleczarska ^a	1,59	1,57	1,59	1,71	1,69	0,14	0,13	0,14	0,09	0,10
Rybną	1,26	1,23	1,28	1,24	1,26	0,12	0,14	0,11	0,17	0,16
Olejarska	1,97	1,83	1,60	1,23	1,32	0,13	0,17	0,16	0,18	0,22
Ziemniaczana	1,77	1,38	2,10	2,28	1,28	0,15	0,22	0,04	0,05	0,07
Owocowo-warzywna ^b	1,59	1,57	1,57	1,48	1,52	0,25	0,27	0,28	0,30	0,29
Młynarska ^c	1,33	1,51	1,38	1,42	1,37	0,36	0,30	0,32	0,32	0,36
Cukrownicza	4,09	4,60	4,33	3,83	3,11	0,03	0,04	0,04	0,03	0,07
Paszowa	1,74	1,65	1,64	1,46	1,56	0,18	0,20	0,20	0,22	0,18
Piekarska	1,31	1,48	1,66	1,37	1,34	0,14	0,13	0,12	0,20	0,19
Cukiernicza	1,32	1,51	1,40	1,23	1,17	0,18	0,10	0,14	0,19	0,11
Koncentratów spożywczych ^d	1,60	1,66	1,81	1,52	1,60	0,11	0,12	0,11	0,13	0,16
Napojów bezalkoholowych	1,69	1,36	1,21	1,18	1,00	0,09	0,16	0,20	0,20	0,26
Winiarska	1,91	2,06	.	2,13	2,09	0,17	0,18	.	0,15	0,17
Piwowarska	0,78	0,95	0,85 ^e	0,85	1,30	0,16	0,08	0,07 ^e	0,35	0,08
Spirytusowa	1,14	1,34	1,23	0,87	1,31	0,16	0,08	0,07	0,35	0,11
Tytoniowa	0,50	0,56	0,67	0,82	1,25	1,07	0,90	0,59	0,35	0,08
Przemysł spożywczy	1,38	1,41	1,43	1,35	1,45	0,20	0,19	0,19	0,21	0,17

^a łącznie z lodami, ^b łącznie z produkcją soków, ^c przemiał zbóż z produkcją skrobi i makaronu, ^d łącznie z przetwórstwem kawy i herbaty, ^e bez stodu, . (kropka) oznacza brak danych

Źródło: obliczenia IERIGŻ PIB na podstawie niepublikowanych danych GUS-u.

Tabela 12. Wskaźniki zadłużenia poszczególnych branż przemysłu spożywczego w wybranych latach

Branże	Zadłużenie całkowite w proc. aktywów					Zadłużenie długoterminowe w proc. kapitału własnego				
	2018	2019	2020	2021	2022	2018	2019	2020	2021	2022
Mięsna	56,0	55,8	52,5	52,7	53,4	37,2	38,8	32,7	28,8	26,4
Drobiarska	51,7	53,2	57,8	56,8	56,3	20,3	31,8	42,1	38,4	27,1
Mleczarska ^a	42,0	42,0	40,3	40,4	35,3	16,2	15,6	12,4	12,1	7,2
Rybna	62,5	62,9	61,5	63,5	63,8	28,0	24,1	24,6	25,3	17,5
Olejarska	36,4	40,7	48,3	63,3	62,1	4,9	9,0	13,6	23,9	10,3
Ziemniaczana	45,8	66,2	47,4	44,1	58,4	4,3	47,7	6,3	5,7	11,1
Owocowo-warzywna ^b	52,6	53,2	54,6	55,4	56,1	32,9	35,0	38,7	32,2	34,4
Młynarska ^c	49,3	47,4	46,6	48,1	48,5	28,8	29,5	22,7	26,3	22,4
Cukrownicza	24,4	20,6	20,5	22,9	26,0	7,1	3,6	0,9	0,9	0,1
Paszowa	45,0	50,2	44,2	48,6	46,4	14,7	30,8	16,9	18,8	15,1
Piekarska	46,0	46,8	42,7	43,7	44,9	39,7	43,3	37,0	32,2	30,7
Cukiernicza	27,6	28,2	29,6	31,2	33,6	3,0	5,0	5,4	5,0	8,2
Koncentratów spożywczych ^d	44,1	36,9	36,5	40,9	44,1	16,4	8,6	11,2	9,6	12,0
Napojów bezalkoholowych	40,2	38,2	36,8	40,7	44,2	30,8	17,3	19,2	20,4	19,3
Winiarska	38,2	36,6	.	54,7	51,0	6,5	9,6	.	50,1	39,3
Piwowarska	52,9	62,7	65,9 ^e	59,8	56,1	5,2	38,0	51,9 ^e	10,0	28,4
Spi rytusowa	73,5	71,2	68,8	89,4	79,2	70,2	76,4	74,0	41,1	85,9
Tytoniowa	62,4	55,6	51,4	52,9	51,9	0,0	0,2	2,0	9,8	25,2
Przemysł spożywczy	47,3	47,5	45,9	48,1	47,4	19,9	22,2	20,5	17,8	17,8

^a łącznie z lodami, ^b łącznie z produkcją soków, ^c przemiał zbóż z produkcją skrobi i makaronu, ^d łącznie z przetwórstwem kawy i herbaty, ^e bez stodu, . (kropka) oznacza brak danych

Źródło: obliczenia IERIGŻ PIB na podstawie niepublikowanych danych GUS-u.

W 2022 r. zróżnicowanie rentowności kapitału własnego między poszczególnymi branżami przemysłu spożywczego nadal było duże (tab. 10), ale w każdej z nich była ona większa lub zbliżona do oprocentowania alternatywnych i bezpiecznych źródeł lokowania środków, takich jak obligacje czy lokaty bankowe. Wyjątkowo wysoka była rentowność kapitału własnego w branży spirytusowej (55,2%), a mniejsza o około połowę (20–30%) w drobiarskiej, młynarskiej, piekarskiej i mięsnej. Niższy (poniżej 10%), aczkolwiek przekraczający zyskowność lokat bankowych i obligacji skarbowych, był wskaźnik ROE w branży tytoniowej, rybnej, mleczarskiej i cukierniczej, a najniższy w produkcji napojów bezalkoholowych (3,7%). W pozostałych branżach kształtował się na poziomie 10–20%. Rentowność kapitału własnego w poszczególnych branżach przemysłu spożywczego w 2022 r. była na ogół wyższa niż w 2019 roku. Wyjątkiem byli producenci napojów bezalkoholowych i piwa, u których odnotowano duży spadek tego wskaźnika oraz mniejszy w produkcji wyrobów tytoniowych.

Firmy spożywcze stosują w praktyce różne strategie finansowe, o czym świadczy fakt, że rosnące zyski nie zawsze wpływają bezpośrednio na poprawę ich sytuacji finansowej. Wskazuje to na luźne związki pomiędzy zmianami wartości kapitałów własnych i płynności finansowej a wartościami osiągniętych zysków i zmianami rentowności (tab. 9–11). W 2022 r. w wielu branżach (mięsnej, drobiarskiej, mleczarskiej, rybnej, olejarskiej, młynarskiej, cukrowniczej, paszowej, piekarskiej, cukierniczej, koncentratów spożywczych, spirytusowej oraz tytoniowej) zwiększenie zysków po opodatkowaniu skutkowało wzrostem wartości kapitałów własnych na skutek procesów akumulacji. Jednocześnie były branże (ziemniaczana, owocowo-warzywna oraz winiarska i piwowarska), w których wartości kapitałów własnych wzrosły pomimo spadku kwot wyniku finansowego. Taka sama sytuacja dotyczy porównania zmian wskaźnika rentowności ze współczynnikiem bieżącej płynności finansowej. Poprawa rentowności nie zawsze miała odzwierciedlenie we wzroście współczynnika płynności (np. w branży młynarskiej, cukrowniczej, piekarskiej) i odwrotnie – spadek rentowności nie zawsze wywoływał obniżenie współczynnika płynności (np. w mięsnej, rybnej, olejarskiej, owocowo-warzywniej, koncentratów spożywczych, piwowarskiej).

Wszystkie branże przemysłu spożywczego od wielu lat charakteryzują się bezpieczną płynnością finansową, to znaczy, że zazwyczaj nie odczuwają problemów z terminową realizacją bieżących zobowiązań finansowych. Wartość majątku obrotowego była na ogół o kilkadziesiąt procent wyższa od kwot zobowiązań krótkoterminowych, a niskie współczynniki bieżącej płynności finansowej w branży piwowarskiej, spirytusowej i tytoniowej były wynikiem rozliczeń między jednostkami powiązаныmi kapitałowo. W 2022 r. poziom tego wskaźnika poprawił się w 10 z 18 badanych branż, a w piwowarskiej, spirytusowej i tytoniowej osiągnął poziom określany przez banki jako minimalnie bezpieczny (1,2). Dla pełnego zobrazowania stanu finansowego i jego zróżnicowania między branżami oraz poszczególnymi kierunkami przetwórstwa wskazano na (wykr. 5 i tab. 11–12):

- niewielkie wahania współczynnika bieżącej płynności finansowej w latach 2015–2022 w przetwórstwie produktów zwierzęcych (od 1,35 do 1,46), a nieco większe w przetwórstwie produktów roślinnych (1,69–1,9) oraz wtórnym (1,38–1,59) i największe w produkcji używek (0,75–1,31);
- wyraźną poprawę (w 2022 r.), wcześniej bardzo niskiego, współczynnika bieżącej płynności finansowej w branży piwowarskiej i tytoniowej;
- cały czas wysoki współczynnik bieżącej płynności finansowej w branży cukrowniczej, wskazujący na nadpłynność finansową, co dla firm z ekonomicznego punktu widzenia nie jest korzystne;
- obniżenie bieżącej płynności finansowej w ośmiu badanych branżach, ale tylko w jednej z nich (napojów bezalkoholowych) jego poziom był tak niski, że nie zapewniał terminowej realizacji krótkoterminowych płatności finansowych;
- spadek zadłużenia całkowitego (w relacji do aktywów ogółem) w ośmiu branżach, w tym w dwóch z nich znaczący (spirytusowej o 10,2 pkt proc. i mleczarskiej o 5,1 pkt proc.), a w całym przemyśle spożywczym o 0,7 pkt proc.;
- najbardziej zadłużona ogółem była branża spirytusowa (ok. 79% aktywów), a następnie rybna (64%) i olejarska (62%); największe obciążenie zadłużeniem długoterminowym miała również branża spirytusowa (prawie 86% kapitału własnego) oraz owocowo-warzywna (34%) i piekarska (31%);
- najmniejsze zadłużenie całkowite miała branża cukrownicza (26% aktywów), ale jej zadłużenie długoterminowe było znikome (0,1% kapitału własnego);
- spadek zadłużenia długoterminowego w jedenastu branżach, przy czym największy (o ponad 10 pkt proc.) był w olejarskiej, winiarskiej i drobiarskiej;
- niewielkie zadłużenie długoterminowe w branży mleczarskiej i cukierniczej, nie przekraczało ono 10%;
- wzrost udziału kredytów krótkoterminowych w finansowaniu bieżącej działalności gospodarczej w ośmiu branżach – mleczarskiej, młynarskiej, cukrowniczej, ziemniaczanej, olejarskiej, koncentratów spożywczych, napojów bezalkoholowych i winiarskiej;
- niewielki udział kredytów krótkoterminowych w finansowaniu majątku obrotowego w branży cukrowniczej, piwowarskiej i tytoniowej (poniżej 10%);
- rosnący udział środków własnych w finansowaniu bieżącej działalności gospodarczej firm spożywczych (z 25,8% w 2021 r. do 31,1% w 2022 r.), przy czym największy był on w branży cukrowniczej, winiarskiej, a duży również w produkcji koncentratów spożywczych oraz w branży paszowej i owocowo-warzywnej;
- duży udział zobowiązań handlowo-skarbowych (52,3%) w finansowaniu majątku obrotowego firm spożywczych (ale o 1,4 pkt proc. mniejszy niż w 2021 r.), największy w branży napojów bezalkoholowych, ziemniaczanej, tytoniowej, piwowarskiej, spirytusowej, rybnej i drobiarskiej (60–74%).

W ostatnich latach wyraźnie pogorszyły się uwarunkowania funkcjonowania przedsiębiorstw przemysłu spożywczego. W odpowiedzi na niepewną sytuację rynkową, firmy spożywcze musiały szybko przeorganizowywać swoją działalność biznesową, przebudowywać strategie funkcjonowania, tak aby dostosować je do zmieniających się uwarunkowań zewnętrznych. Producenci żywności stanęli przed nowymi wyzwaniami (np. utrzymanie łańcuchów dostaw dla zapewnienia ciągłości produkcji, dostosowanie oferty produktowej do ewoluujących potrzeb konsumentów), ale poradzili sobie z tymi utrudnieniami, potwierdzając tezę, że przetwórstwo spożywcze jest sektorem dość odpornym na zdarzenia o charakterze kryzysowym. Działania dostosowawcze do nowych uwarunkowań wiązały się jednak z koniecznością ponoszenia dodatkowych kosztów, co było jednym z czynników determinujących efektywność ekonomiczną przetwórstwa. Oprócz tego, nie bez znaczenia były działania firm w kierunku zrównoważonego rozwoju, co również podniosło koszty produkcji. Zjawiska te oddziaływały na wyniki ekonomiczno-finansowe firm spożywczych w 2022 r., skutkując ich niewielkim pogorszeniem. Mimo to w dalszym ciągu pozostały one dobre, a stan finansowy sektora bezpieczny.

11.4. Struktura podmiotowa przemysłu spożywczego

Przetwórstwo spożywcze należy do gałęzi przemysłu, które charakteryzują się relatywnie niewielkim poziomem koncentracji. Wynika to z niższego poziomu rozwoju technicznego tego działu (należy on do grupy tzw. działów niskiej techniki), rodzaju przetwarzanych surowców (produkty rolnictwa), silnego powiązania z rynkami lokalnymi i regionalnymi, dużej różnorodności asortymentowej, a także stosunkowo krótkich terminów przydatności produktów do spożycia. Wymienione cechy produkcji żywności sprzyjają prowadzeniu w tym sektorze działalności przez mikro, małe i średnie firmy (MSP). Przemysł spożywczy jest zatem dziedziną gospodarki, w której sektor MSP odgrywa ważną rolę. Rozwój procesów integracji, liberalizacji i globalizacji gospodarek, a także dynamicznie zmieniające się uwarunkowania geopolityczne stopniowo wpływają jednak na rozwój procesów koncentracji w tym sektorze.

Przemiany związane z funkcjonowaniem Polski w strukturach UE oraz w warunkach globalizacji gospodarczej cały czas oddziaływały na strukturę podmiotową przemysłu spożywczego. W ostatnich kilku latach wynikały one z pogłębiającej się integracji gospodarczej i handlowej z państwami członkowskimi UE oraz z przyspieszonego włączenia przemysłu spożywczego w procesy globalizacji gospodarczej, głównie za sprawą obecności w nim przedsiębiorstw międzynarodowych. Rozwijające się korporacje transnarodowe (KTN) stały się źródłem silnych impulsów zmieniających uwarunkowania rozwojowe. Globalne korporacje, zarówno w sposób bezpośredni, tj. biorąc czynny udział w produkcji i handlu, jak i w sposób pośredni, czyli wpływając na zachowania innych podmiotów

i konsumentów, istotnie zmieniły reguły funkcjonowania sektora i wpłynęły na wzrost stopnia jego koncentracji (Szczepaniak, 2019). Nie bez znaczenia była również rosnąca orientacja eksportowa przemysłu spożywczego (przekraczająca obecnie 40%) oraz zwiększająca się rola importu w zaopatrzeniu surowcowym sektora. Rok 2020, a częściowo również 2021 to z kolei okres ograniczeń w funkcjonowaniu podmiotów, wynikających z pandemii COVID-19, okres bardzo trudny dla firm sektora MSP, skutkujący m.in. mniejszą ich aktywnością inwestycyjną. W efekcie oddziaływania tych czynników dalszemu wzmocnieniu uległy procesy koncentracji w przemyśle spożywczym.

Zmiany struktury podmiotowej, jakie nastąpiły w latach 2018–2021, były następujące (tab. 13):

- liczba firm mikro i małych zwiększyła się o 4,9%, przy wzroście liczby zatrudnionych o 0,9% oraz wzroście produkcji sprzedanej w cenach stałych o 8,5%;
- liczba firm średnich zmniejszyła się o 7,3%, wielkość ich zatrudnienia o 7,0%, podczas gdy produkcja sprzedana w cenach stałych wzrosła o 1,2%;
- liczba przedsiębiorstw dużych zmniejszyła się o 1,7% (o 5 jednostek), przy zwiększeniu stanu załogi o 5,7% oraz wzroście produkcji sprzedanej w cenach stałych aż o 11,1%.

W efekcie tych zmian, w 2021 r. w przemyśle spożywczym w Polsce działalność gospodarczą prowadziło 17,6 tys. podmiotów, w tym (tab. 13, wyk. 6):

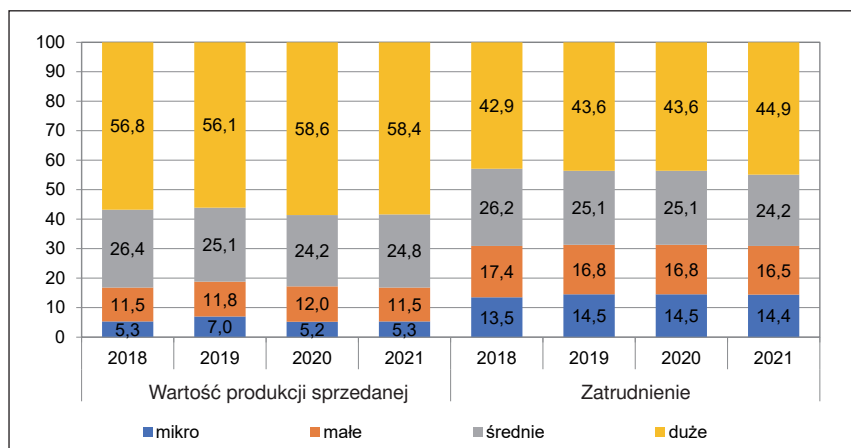
- 12,4 tys. firm mikro, stanowiących 70,5% ogółu firm spożywczych, których udział w sprzedaży sięgał zaledwie 5,3% (podobnie jak w 2018 r.);
- blisko 3,9 tys. małych firm przemysłowych, które stanowiły 22,0% wszystkich podmiotów w tym sektorze i miały udział w sprzedaży wynoszący 11,5% (tak jak w 2018 r.);
- 1020 przedsiębiorstw średniej wielkości, tj. 5,8% ogółu firm spożywczych, których udział w sprzedaży sięgał 24,8% (o 1,6 pkt proc. mniej niż w 2018 r.);
- 290 firm dużych, które stanowiły co prawda tylko 1,6% całej zbiorowości, ale w sprzedaży i zatrudnieniu zajmowały pozycję dominującą – ich udział wynosił odpowiednio 58,4 i 44,9% (o 1,6 i 2,0 pkt proc. więcej niż w 2018 r.).

Tabela 13. Struktura podmiotowa przemysłu spożywczego w latach 2018–2021 według wielkości przedsiębiorstw (mierzonej liczbą zatrudnionych, bez branży tytoniowej)

Wyszczególnienie	2018	2019	2020	2021
Liczba przedsiębiorstw				
Ogółem	16 912	17 640	17 520	17 593
w tym: mikro (do 9 zatrudnionych)	11 422	12 258	12 206	12 406
małe (10–49 zatrudnionych)	4 095	4 016	3 998	3 877
średnie (50–249 zatrudnionych)	1 100	1 070	1 022	1 020
duże (powyżej 249 zatrudnionych)	295	296	294	290
Przeciętne zatrudnienie (tys. osób)				
Ogółem	454,7	465,0	454,4	458,9
w tym: mikro (do 9 zatrudnionych)	61,6	67,5	62,4	66,2
małe (10–49 zatrudnionych)	78,9	78,0	76,7	75,6
średnie (50–249 zatrudnionych)	119,3	116,9	111,2	111,0
duże (powyżej 249 zatrudnionych)	194,9	202,6	204,1	206,1
Produkcja sprzedana (w cenach bieżących, mld PLN)				
Ogółem	245,9	266,2	265,8	299,7
w tym: mikro (do 9 zatrudnionych)	12,9	18,4	13,5	16,0
małe (10–49 zatrudnionych)	28,2	31,3	32,0	34,4
średnie (50–249 zatrudnionych)	65,0	66,9	64,3	74,2
duże (powyżej 249 zatrudnionych)	139,8	149,6	156,0	175,1

Źródło: opracowanie IERiGŻ PIB na podstawie danych GUS-u (2019–2022b).

Wykres 6. Struktura podmiotowa przemysłu spożywczego w latach 2018–2021 (bez branży tytoniowej, %)

Źródło: opracowanie IERiGŻ PIB na podstawie danych GUS-u (2019–2022b).

Poziom koncentracji przemysłu spożywczego w Polsce jest zróżnicowany pomiędzy poszczególnymi branżami (tab. 14). W 2021 r. najbardziej skoncentrowanymi branżami były: cukrownicza, tytoniowa i piwowarska, w których udział dużych przedsiębiorstw w produkcji sprzedanej sektora przekraczał 80%. W branżach tych procesy koncentracji kapitału doprowadziły do powstania struktur oligopolistycznych (Szajner, 2017). Wysoki (ponad 60%) był udział dużych firm w branży kawy i herbaty, mleczarskiej, soków i napojów owocowych i warzywnych, napojów bezalkoholowych, rybnej, cukierniczej, spirytusowej, olejarskiej, koncentratów spożywczych i mięsnej. W niektórych tych branżach występują segmenty rynku z bardziej skoncentrowanymi strukturami. Przykładem może być produkcja jogurtów, serów topionych i mleka zagęszczonego w branży mleczarskiej czy produkcja soków NFC (ang. *not from concentrate*) w branży sokowniczej. Najniższa była koncentracja produkcji (udział dużych firm nie przekraczał 40% produkcji sprzedanej sektora) w branży winiarskiej, makaronowej, zbożowo-skrobiowej oraz piekarskiej. Pozostałe branże charakteryzowały się przeciętnym poziomem koncentracji. W latach 2018–2021 zmiany znaczenia firm dużych w produkcji sprzedanej w poszczególnych branżach były różnokierunkowe, ale przeważały wzrosty udziałów.

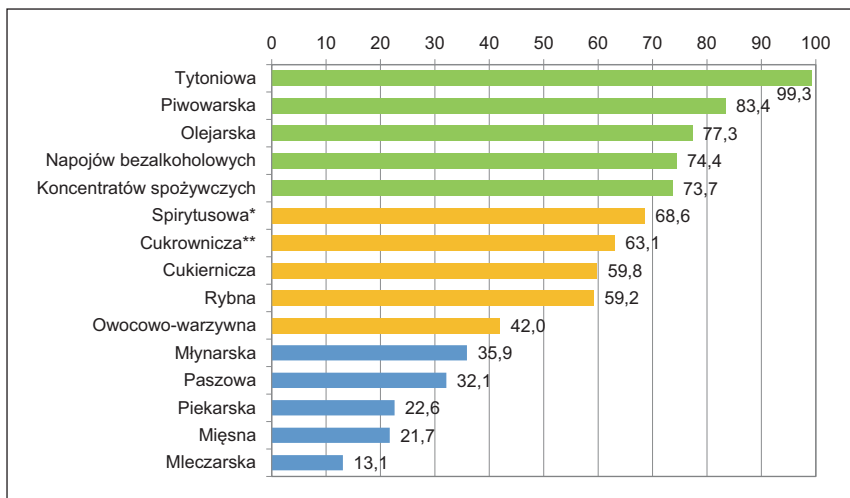
Do nasilenia procesów koncentracji w przemyśle spożywczym w Polsce przyczyniło się wejście kapitału zagranicznego do wielu branż, m.in. w postaci napływu bezpośrednich inwestycji zagranicznych. Ocena na podstawie wskaźnika udziału firm z kapitałem zagranicznym w przychodach poszczególnych branż pozwala na wskazanie, w których branżach kapitał zagraniczny odgrywa największą rolę, a w których ma najmniejsze znaczenie (wykr. 7). W 2022 r. najwyższym udziałem kapitału zagranicznego (powyżej 70%) odznaczały się branże: tytoniowa, piwowarska, olejarska, napojów bezalkoholowych i koncentratów spożywczych. Najmniejsze znaczenie kapitału zagranicznego (poniżej 40%) występowało w branżach: mleczarskiej, mięsnej, piekarskiej, paszowej i młynarskiej. Pozostałe to branże o przeciętnym udziale firm z kapitałem zagranicznym w przychodach.

**Tabela 14. Struktura podmiotowa przemysłu spożywczego według branż w latach 2019–2021
(bez przedsiębiorstw mikro, z branżą tytoniową) oraz jej wybrane cechy ekonomiczne**

Branże	Liczba przedsiębiorstw przemysłowych						Zatrudnienie (tys. osób)						Wartość produkcji sprzedanej (mld PLN)			Udział firm dużych w produkcji sprzedanej (%)		
	2019		2020		2021		2019		2020		2021		2019		2020		2021	
	w tym: duże		w tym: duże		w tym: duże		w tym: duże		w tym: duże		w tym: duże		2019		2020		2021	
Mięsna	1003	1009	985	70	68	66	93,4	94,3	94,9	54,9	56,4	58,3	60,6	65,2	65,2	58,7	61,3	
Drobiarska	167	156	154	17	17	16	17,5	16,1	15,6	9,9	8,8	9,0	15,7	16,4	16,4	55,3	52,3	
Mleczarska (z lodami)	235	218	204	36	37	38	38,6	37,4	36,8	25,4	25,8	26,0	33,0	38,8	38,8	74,1	77,3	
Rybna	138	131	125	13	13	13	17,5	17,3	17,5	11,0	11,6	11,7	12,9	15,5	15,5	68,4	69,3	
Zbożowo-skrabiowa	138	135	131	8	7	7	10,2	10,2	10,2	4,2	4,2	4,6	7,7	8,9	8,9	16,5	28,8	
Makaronowa	91	89	84	1	1	1	3,4	3,3	3,2	0,7	0,4	0,6	1,2	1,3	1,3	21,4	26,9	
Olejarska	33	33	37	3	3	3	2,6	2,6	2,7	1,4	1,4	1,1	5,2	7,3	7,3	77,7	62,8	
Cukrownicza	4	4	4	4	4	4	3,7	3,7	3,7	3,7	3,7	3,7	4,0	4,9	4,9	100,0	100,0	
Owocowo-warzywna	296	304	304	18	zz19	18	22,2	23,2	23,4	7,9	8,8	8,8	10,5	13,5	13,5	37,7	40,8	
Sokownicza	56	57	57	9	10	9	7,1	7,3	7,0	4,4	4,8	4,7	5,6	6,7	6,7	64,9	77,1	
Ziarniaczana	12	11	12	4	3	2	3,7	2,9	2,8	2,7	1,9	1,8	2,7	2,5	2,5	75,7	48,6	
Piekarska	2317	2287	2214	33	33	33	80,8	77,4	77,8	6,2	6,9	17,9	17,0	19,0	19,0	36,6	38,7	
Paszowa	161	160	160	5	7	9	12,0	13,5	14,0	7,2	6,6	7,3	17,1	22,6	22,6	42,1	52,9	
Cukiernicza	194	200	188	24	24	22	30,0	29,4	29,1	20,7	20,5	19,6	14,0	16,0	16,0	71,6	67,4	
Kawy i herbaty	34	37	37	7	7	7	4,3	4,4	4,4	2,8	2,9	2,9	3,5	4,0	4,0	75,8	78,1	
Koncentratów spożywczych	321	311	317	26	25	25	29,1	28,0	28,7	17,0	16,2	15,1	15,9	17,8	17,8	68,9	61,8	
Napojów bezalkoholowych	72	70	69	9	8	8	8,0	7,9	7,5	4,8	4,6	4,4	8,0	8,5	8,5	77,1	75,8	
Spiytusowa	43	40	42	3	3	4	4,5	4,3	4,5	2,5	2,6	2,6	4,0	4,7	4,7	57,0	67,3	
Winiarska	11	12	12	0	0	0	0,8	0,8	0,7	0,0	0,0	0,0	0,6	0,8	0,8	0,0	0,0	
Piwowarska	56	50	51	6	5	5	8,2	8,0	8,2	6,3	6,1	6,1	8,7	9,3	9,3	84,8	83,7	
Tytoniowa	15	17	16	5	5	5	7,9	8,3	8,0	7,5	7,8	7,5	7,1	7,6	7,6	94,9	94,6	
Przemysł spożywczy	5397	5331	5203	301	299	295	405,4	400,3	400,7	210,1	211,9	213,7	255,0	291,3	291,3	61,3	62,6	

Źródło: opracowanie IERiGŻ PIB na podstawie niepublikowanych danych GUS-u.

Wykres 7. Udział firm z kapitałem zagranicznym w przychodach poszczególnych branż przemysłu spożywczego w Polsce w 2022 r. (%)

* w 2021 r., ** w 2018 roku

Źródło: opracowanie IERiGŻ PIB na podstawie niepublikowanych danych GUS-u.

Uwzględniając niestabilną sytuację w otoczeniu zewnętrznym, można przewidywać, że w polskim przemyśle spożywczym w dalszym ciągu postępować będą procesy koncentracji, a przedsiębiorstwa duże, w tym międzynarodowe, odznaczające się większą odpornością na funkcjonowanie w warunkach kryzysowych, nabierając coraz większego znaczenia. Będą one w dalszym ciągu inicjatorem przemian strukturalnych, jak również stanowiąc poważną konkurencję dla producentów krajowych, będą inspirować je do poprawy efektywności gospodarowania. Pozycja firm mikro i małych oraz dużej części przedsiębiorstw średniej wielkości, które ze względu na specyfikę przemysłu spożywczego są ważnym składnikiem jego struktury podmiotowej, ale mają mniejsze możliwości ekspansji zagranicznej, może stopniowo się zmniejszać. Trzeba jednak pamiętać, że w niektórych branżach i sektorach obserwowany będzie odwrotny proces, gdyż w związku z rosnącym zainteresowaniem zdrową żywnością, produkowaną metodami tradycyjnymi małe lokalne przetwórnice (mleczarnie, marnie, browary itp.) będą zyskiwać coraz większy udział w rynku.

Podsumowanie

Podsumowując wyniki przeprowadzonej analizy produkcyjno-ekonomicznej przemysłu spożywczego w Polsce w 2022 r. na tle kilku poprzednich lat, można stwierdzić, że ten dział gospodarki ma za sobą dość dobry czas zarówno pod względem wzrostu, jak i rozwoju. Był to jednak okres dynamicznych zmian w otoczeniu zewnętrznym tego sektora. Wydarzeniem, które miało największy wpływ

na działalność przedsiębiorstw przemysłu spożywczego w Polsce w 2022 r. był wybuch wojny w Ukrainie. Popandemiczne światowe ożywienie gospodarcze, nabierające rozpędu w 2021 r., zderzyło się ze skutkami inwazji Rosji na Ukrainę. W krótkim czasie gwałtownie wzrosły ceny surowców energetycznych, znacząco zdrożała energia elektryczna, zwiększyły się ceny surowców rolnych. Przedsiębiorstwa przemysłu spożywczego musiały radzić sobie z wieloma różnymi utrudnieniami. Po raz kolejny producenci udowodnili jednak, że przemysł spożywczy wyróżnia się zdolnością dostosowywania się do zmieniających się uwarunkowań rynkowych, makroekonomicznych i globalnych, że jest odporny na zjawiska o charakterze nadzwyczajnym.

Niewątpliwie zdecydował o tym fakt, że przemysł spożywczy jest największym odbiorcą nieprzetworzonych surowców rolnych, a zarazem głównym dostawcą żywności do handlu hurtowego i detalicznego, stanowiąc kluczowe ogniwo łańcucha żywnościowego. Przemysł spożywczy wpływa na wzrost zapotrzebowania na produkty rolnictwa, rozwija rynek zbytu produktów przetworzonych i oddziałuje na konsumpcję żywności. Przetwórstwo żywności jest jednym z ogniw łańcucha odpowiedzialnych za bezpieczeństwo żywności, a przez to przedmiotem zainteresowania każdego człowieka. Poziom technologiczny przemysłu spożywczego w Polsce jest wysoki, pod względem nowoczesności jest on zaliczany do europejskiej czołówki, co warunkuje bezpieczeństwo zdrowotne żywności oraz rosnące zainteresowanie nią na świecie. Wyniki handlu zagranicznego pozycjonują polski przemysł spożywczy wśród najbardziej liczących się producentów i eksporterów żywności na rynku międzynarodowym.

W 2022 r. w konsekwencji wzrostu cen surowców rolnych i energetycznych, a także presji na wzrost wynagrodzeń nastąpił duży wzrost kosztów produkcji w firmach przetwórczych, a co za tym idzie konieczność podnoszenia cen produktów. Wpłynęło to na przyspieszenie dynamiki wzrostu produkcji sprzedanej przemysłu spożywczego ogółem. Ceny żywności i napojów bezalkoholowych wciąż były jedną z najszybciej rosnących kategorii, a tempo ich wzrostu ukształtowało się powyżej poziomu inflacji. Takie relacje cen, przy jednoczesnym niższym wskaźniku wzrostu przeciętnego wynagrodzenia, oznaczały spadek siły nabywczej konsumentów, a w efekcie ograniczenie popytu wewnętrznego. Nadal jednak ważnym czynnikiem rozwoju sektora pozostawał popyt eksportowy na polską żywność. Przedsiębiorstwa przemysłu spożywczego w dalszym ciągu osiągały dobre wyniki ekonomiczno-finansowe, chociaż poziom niektórych wskaźników finansowych nieznacznie się obniżył. Wśród firm spożywczych nie odnotowano natomiast większego ożywienia inwestycyjnego. W dalszym ciągu postępowały procesy koncentracji kapitału, sukcesywnie pogłębiając przemiany strukturalne sektora.

Bibliografia

- Drożdż, J. (2023). Inwestycje w przemyśle spożywczym. *Przemysł Spożywczy*, 77(5), 2–8. <https://doi.org/10.15199/65.2023.5.1>
- Drożdż, J. i Hryszko, K. (2022). Przetwórstwo. W: K. Hryszko (red.), *Rynek ryb. Stan i perspektywy* (nr 33, s. 25–29). Analizy Rynkowe. IERiGŻ PIB.
- Drożdż, J. i Mroczek, R. (2022). Przemysł spożywczy w Polsce podczas pandemii COVID-19 oraz wojny w Ukrainie. *Przemysł Spożywczy*, 76(8), 14–22. <https://doi.org/10.15199/65.2022.8.2>
- Dzwonkowski, W., Szczepaniak, I. i Zdziarska, T. (2022). Popyt na ziemniaki. W: W. Dzwonkowski (red.), *Rynek ziemniaka. Stan i perspektywy* (nr 49, s. 20–27). Analizy Rynkowe. IERiGŻ PIB.
- Food and Agriculture Organization (FAO). (b.d.). FAO Food Price Index. Pobrane 28 grudnia 2022 z <https://www.fao.org/worldfoodsituation/foodpricesindex/en/>.
- Główny Urząd Statystyczny (GUS). (2011–2022). *Rocznik Statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej*. <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/roczniki-statystyczne/roczniki-statystyczne/rocznik-statystyczny-rzeczypospolitej-polskiej-2022,2,22.html>
- Główny Urząd Statystyczny (GUS). (2019–2022a). *Biuletyn Statystyczny*. Nr 1–12. <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/inne-opracowania/informacje-o-sytuacji-spoeczno-gospodarczej/biuletyn-statystyczny-nr-22023,4,135.html>
- Główny Urząd Statystyczny (GUS). (2019–2022b). *Rocznik Statystyczny Przemysłu*. <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/roczniki-statystyczne/roczniki-statystyczne/rocznik-statystyczny-przemyslu-2022,5,16.html>
- Główny Urząd Statystyczny (GUS). (2023a). *Biuletyn Statystyczny*. Nr 1–4. <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/inne-opracowania/informacje-o-sytuacji-spoeczno-gospodarczej/biuletyn-statystyczny-nr-42023,4,137.html>
- Główny Urząd Statystyczny (GUS). (2023b). Wskaźniki makroekonomiczne. <https://stat.gov.pl/wskazniki-makroekonomiczne/>
- Łopaciuk, W., Drożdż, J. i Dzwonkowski, W. (2022). Krajowe zużycie zbóż. W: W. Łopaciuk (red.), *Rynek zbóż. Stan i perspektywy* (nr 63, s. 18–30). Analizy Rynkowe. IERiGŻ PIB.
- Mroczek, R. (2022). Przetwórstwo mięsa. W: D. Zawadzka (red.), *Rynek mięsa. Stan i perspektywy* (nr 63, s. 40–44). Analizy Rynkowe. IERiGŻ PIB.
- Nosecka, B. (red.). (2019). *Rynek owoców i warzyw. Stan i perspektywy*. Nr 54. Analizy Rynkowe. IERiGŻ PIB, MRiRW.
- Nosecka, B. (red.). (2022). *Rynek owoców i warzyw. Stan i perspektywy*. Nr 61. Analizy Rynkowe. IERiGŻ PIB.
- Pasińska, D. (2022). Przetwórstwo. W: D. Pasińska (red.), *Rynek drobiu. Stan i perspektywy* (nr 62, s. 11–14). Analizy Rynkowe. IERiGŻ PIB.

- Polska Agencja Prasowa. (2023, 15 maja). *KE podwyższa prognozy wzrostu PKB dla Polski na 2023 rok*. <https://www.pap.pl/aktualnosci/news%2C1572360%2Cke-podwyzsza-prognozy-wzrostu-pkb-dla-polski-na-2023-rok.html>
- Rosiak, E. (2022). Przemysł tłuszczowy. W: E. Rosiak (red.), *Rynek rzepaku. Stan i perspektywy* (nr 62, s. 37–43). Analizy Rynkowe. IERiGŻ PIB.
- Sytuacja produkcyjno-ekonomiczna przemysłu spożywczego. (2012). W: B. Chmielewska, J. Drożdż, Z. Floriańczyk, L. Goraj, M. Gruda, A. Kowalski, J. Kulawik, M. Kwasek, J. Pawłowska-Tyszko, J. Seremak-Bulge, A. Sikorska, P. Szajner, I. Szczepaniak, K. Świetlik, R. Urban i B. Wieliczko, *Analiza produkcyjno-ekonomicznej sytuacji rolnictwa i gospodarki żywnościowej w 2011 roku* (A. Kowalski red., s. 174–195). IERiGŻ PIB.
- Szajner, P. (2017). Struktury oligopolistyczne na polskim rynku żywnościowym. *Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu*, 475, 309–318. <https://doi.org/10.15611/pn.2017.475.26>
- Szajner, P. (2022). Przetwórstwo mleka. W: P. Szajner (red.), *Rynek mleka. Stan i perspektywy* (nr 63, s. 13–17). Analizy Rynkowe. IERiGŻ PIB.
- Szczepaniak, I. (2019). Transformation of the Subjective Structure of the Polish Food Industry in 2004–2016. W: P. Jedlička, P. Marešová i I. Soukal (Eds.), *Hradec Economic Days, Double-blind peer-reviewed proceedings part II. of the International Scientific Conference Hradec Economic Days 2019. February 5–6, 2019 Hradec Králové, Czech Republic* (Vol. 9(2), s. 414–424). University of Hradec Králové. https://uni.uhk.cz/hed/site/assets/files/1073/proceedings_2019_2-1.pdf
- Szczepaniak, I. (2023). Role of imports in the supply of raw materials in the food processing sector in Poland. *Annals of the Polish Association of Agricultural and Agribusiness Economists*, XXV(1), 250–263. <https://doi.org/10.5604/01.3001.0016.2199>
- Szczepaniak, I., Ambroziak, Ł., Drożdż, J. i Mroczek, R. (2023). Rynek i przemysł spożywczy w 2022 roku. *Przemysł Spożywczy*, 77(1), 2–10. <https://doi.org/10.15199/65.2023.1.1>
- Szczepaniak, I. i Drożdż, J. (2021). Sytuacja produkcyjno-ekonomiczna przemysłu spożywczego w latach 2015–2019. W: M. Podstawka (red.), *Ocena sytuacji ekonomiczno-produkcyjnej rolnictwa i gospodarki żywnościowej w latach 2015–2020* (s. 118–145). IERiGŻ PIB.
- Szczepaniak, I. i Drożdż, J. (2022). Sytuacja produkcyjno-ekonomiczna przemysłu spożywczego. W: M. Podstawka i A. Wrzochalska (red.), *Ocena sytuacji ekonomiczno-produkcyjnej rolnictwa i gospodarki żywnościowej w 2021 roku w warunkach pandemii na tle lat poprzednich* (s. 253–293). IERiGŻ PIB.
- Szczepaniak, I., Drożdż, J. i Staszczak, A. (2022). *Przemysł spirytusowy w Polsce – stan i przemiany*. Studia i Monografie, 194. IERiGŻ PIB.

*dr hab. Iwona Szczepaniak, prof. IERiGŻ PIB,
dr Łukasz Ambroziak, dr inż. Piotr Szajner*

ROZDZIAŁ 12.

Handel zagraniczny i międzynarodowa konkurencyjność polskiego sektora rolno-spożywczego

Handel zagraniczny jest jednym z najważniejszych czynników kształtujących stosunki międzynarodowe i determinujących rozwój gospodarczy państw. Historia gospodarcza dostarcza wiele przykładów dynamicznego rozwoju państw oraz sektorów gospodarki, które były efektem intensywnej wymiany handlowej z zagranicą. W interesie poszczególnych państw jest zatem budowanie silnej pozycji konkurencyjnej w handlu, a tym samym wzrost poziomu otwartości gospodarek. W warunkach rozwoju procesów globalizacji, integracji i liberalizacji naturalne staje się poszukiwanie związków pomiędzy wynikami handlowymi osiąganymi na rynku międzynarodowym, tak na poziomie przedsiębiorstw, sektorów, jak i poszczególnych krajów, a konkurencyjnością.

W prezentowanym rozdziale skoncentrowano się na analizie zmian w handlu produktami rolno-spożywczymi Polski w latach 2019–2022. W pierwszej kolejności omówiono zmiany poziomu i dynamiki obrotów produktami rolno-spożywczymi, tj. ich eksportu, importu i salda, a także czynniki determinujące polski handel rolno-spożywczy. Następnie przedstawiono wyniki analizy struktury geograficznej i towarowej, a także znaczenie handlu rolno-spożywczego w handlu zagranicznym Polski ogółem. Druga część opracowania zawiera wskaźnikową ocenę międzynarodowej konkurencyjności sektora rolno-spożywczego, która jest ściśle związana z postępującym procesem umiędzynarodowienia tego sektora. W rozdziale wykorzystano przede wszystkim niepublikowane dane handlowe Ministerstwa Finansów (MF), World Integrated Trade Solutions (WITS-Comtrade) i Eurostatu oraz literaturę przedmiotu.

12.1. Tendencje ogólne w polskim handlu zagranicznym sektora rolno-spożywczego

W 2022 r. w polskim handlu zagranicznym produktami rolno-spożywczymi utrwaliły się długookresowe wzrostowe tendencje, pomimo bardzo trudnych zewnętrznych uwarunkowań rynkowych powodowanych wojną w Ukrainie i wygasającą pandemią COVID-19. Eksport zwiększył się w porównaniu z 2021 r. o 26,7%

do 47,6 mld EUR, a import o 28,6% do 32,1 mld EUR. Dodatkowo saldo wymiany handlowej zwiększyło się o 18,9% do rekordowego poziomu 15,5 mld EUR. Głównym powodem dużego wzrostu wartości obrotów były przede wszystkim bardzo wysokie ceny transakcyjne. Było to konsekwencją rekordowych cen surowców rolnych i produktów żywnościowych na międzynarodowych giełdach (Food and Agriculture Organization of the United Nations [FAO], b.d.). Wolumen obrotów handlowych wykazywał relatywnie niewielkie zmiany, gdyż są one warunkowane potencjałem produkcyjnym polskiego rolnictwa i przemysłu spożywczego, które przetwarzają również importowane surowce i półfabrykaty.

W latach 2019–2022 handel zagraniczny produktami rolno-spożywczymi wykazywał wysoką dynamikę. Eksport zwiększył się o 49,8%, a jego średnioroczna dynamika wyznaczona metodą procentu składanego wyniosła 13,1% (Luderer i in., 2010). W analizowanym okresie import zwiększył o 50,7%, średniorocznie o 13,3%. Większa dynamika przywozu niż wywozu skutkowała mniejszym tempem wzrostu salda wymiany, które wzrosło o 48,1%, a jego średnioroczna dynamika wyniosła 11,3%. W ujęciu bezwzględnym średnioroczny wzrost handlu zagranicznego produktami rolno-spożywczymi oszacowano, wykorzystując analizę prostej regresji liniowej. Współczynnik kierunkowy w równaniu liniowej funkcji trendu jest interpretowany jako średnioroczny przyrost wartości obrotów handlowych. W latach 2019–2022 eksport zwiększał się średnio o 5,1 mld EUR rocznie, a import o 3,5 mld EUR. Dodatkowo saldo wymiany wzrastało średniorocznie o 1,4 mld EUR. Oszacowane funkcje trendu w eksporcie i imporcie charakteryzowały się podobnym przebiegiem oraz wysokim stopniem dopasowania do danych empirycznych. Wyniki analizy regresji były statystycznie istotne, co potwierdzają wysokie wartości współczynników determinacji (R^2), które wskazują również na dobre dopasowanie modelu do danych empirycznych (tab. 1).

Tabela 1. Handel zagraniczny produktami rolno-spożywczymi w Polsce

Wyszczególnienie	2022 ^a		Średnia roczna dynamika
	mld EUR	2019 = 100	%
Eksport	47,6	149,8	13,1
Import	32,1	150,7	13,3
Saldo	15,5	148,1	11,2
Linowa funkcja trendu obrotów handlu zagranicznego			
Eksport	$y = 5,0857x + 25,126$		$R^2 = 0,8901$
Import	$y = 3,4670x + 16,600$		$R^2 = 0,8695$
Saldo	$y = 1,392x + 8,9260$		$R^2 = 0,9977$

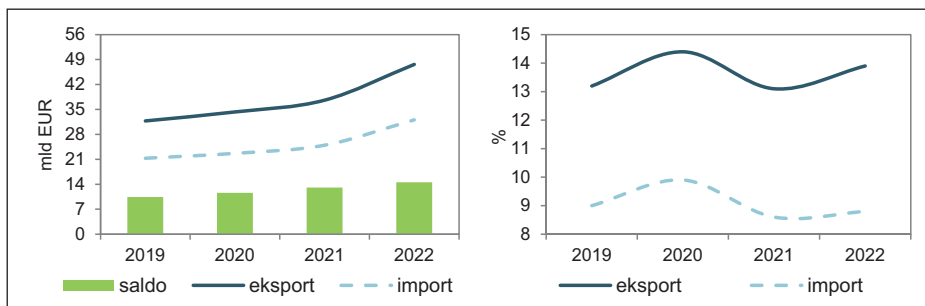
^a szacunek na podstawie wstępnych danych

Uwaga: Zmienna y w równaniu funkcji trendu oznacza wartość eksportu, importu lub salda, a zmienna x lata w okresie 2019–2022.

Źródło: obliczenia IERiGŻ PIB na podstawie niepublikowanych danych MF.

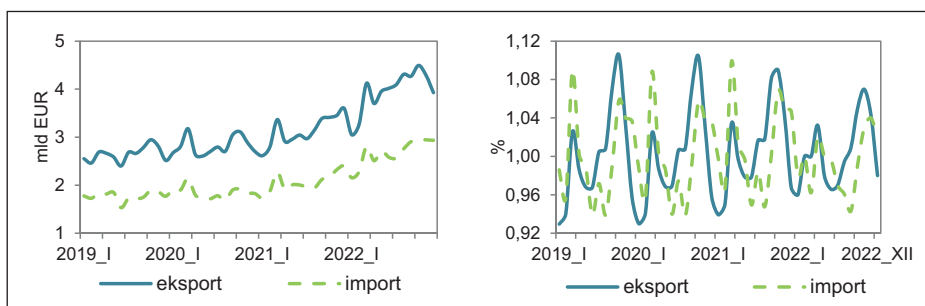
Sektor rolno-spożywczy osiągnął korzystne wyniki w handlu zagranicznym w kontekście gospodarki narodowej. W 2022 r. eksport w gospodarce narodowej zwiększył się o 19,3% do 343,8 mld EUR, a import o 25,6% do 363,7 mld EUR. Większa dynamika przywozu niż wywozu spowodowała znaczące pogorszenie ujemnego salda wymiany do 19,8 mld EUR wobec 1,5 mld EUR w 2021 roku. Duże dodatnie saldo wymiany w sektorze rolno-spożywym istotnie poprawiło deficyt handlowy, który generowały inne sektory gospodarki narodowej. W 2022 r. udział sektora rolno-spożywego w eksporcie ogółem wzrósł do 13,9% wobec 13,1% przed rokiem, a w imporcie zwiększył się z 8,6 do 8,8% (wykr. 1). Eksportowy charakter rozwoju krajowego sektora rolno-spożywego dobrze uwidacznia porównanie z łącznym udziałem rolnictwa i przemysłu spożywego w produkcie krajowym brutto (PKB), który można szacować na ok. 4,5%. Dynamika wzrostu eksportu i salda handlu zagranicznego produktami rolno-spożywczymi znacznie przewyższała dynamikę PKB, który w Polsce w 2020 r. spadł o 2,0%, ale w latach 2021–2022 ponownie wzrósł odpowiednio o 6,8 i 4,9%. W latach 2019–2021 skumulowany wskaźnik wzrostu PKB wyniósł 14,7%. W tym samym czasie wartość eksportu i dodatniego salda w handlu zagranicznym produktami rolno-spożywczymi charakteryzowała się wielokrotnie większym tempem wzrostu.

Wykres 1. Polski handel zagraniczny produktami rolno-spożywczymi

Źródło: obliczenia IERiGŻ PIB na podstawie niepublikowanych danych MF.

Wykres 2. Polski handel zagraniczny produktami rolno-spożywczymi według miesięcy

Źródło: obliczenia IERiGŻ PIB na podstawie niepublikowanych danych MF.

W 2022 r. obroty polskiego handlu zagranicznego produktami rolno-spożywczymi wykazywały sezonowe wahania, analogiczne jak w latach poprzednich, których głównym powodem była sezonowość produkcji i przetworstwa surowców rolnych determinowana przede wszystkim okresem wegetacji. Dekompozycja szeregów czasowych metodą X-12-ARIMA (Hamulczuk i Stańko, 2011) potwierdziła, że polski handel zagraniczny produktami rolno-spożywczymi charakteryzuje się wyraźnymi wahaniami sezonowymi, które w latach 2019–2022 uległy zmniejszeniu. W 2022 r. w układzie miesięcznym wpływy walutowe w eksporcie wahały się w granicach 3,0–4,5 mld EUR wobec 2,6–3,6 mld EUR przed rokiem. Wydatki na import rosły od 2,2 mld EUR w styczniu 2022 r. do 2,9 mld EUR w czwartym kwartale wobec ich zamienności 1,7–2,4 mld EUR w 2021 roku. Wskaźniki wahań sezonowych, które wyliczono na podstawie dekompozycji multiplikatywnego modelu danych dotyczących eksportu, wyniosły 0,97–1,07% wobec 0,93–1,10% w 2021 roku. W imporcie wahania sezonowe wynosiły 0,94–1,04% wobec 0,94–1,10% przed rokiem (wykr. 2).

12.2. Czynniki determinujące polski handel zagraniczny produktami rolno-spożywczymi

Handel zagraniczny jest formą działalności gospodarczej, która jest determinowana przez wiele różnych czynników. Podstawową rolę odgrywają jednak dwie grupy uwarunkowań: polityka handlowa oraz koniunktura gospodarcza na rynkach zewnętrznych. Polityka handlowa jest elementem polityki gospodarczej i służy realizowaniu celów w sferze handlu zagranicznego i stosunków gospodarczych z zagranicą (Rymarczyk, 1996). Po akcesji do Unii Europejskiej polityka handlowa w sektorze żywnościowym stała się częścią wspólnej polityki rolnej (WPR) i wspólnej polityki handlowej, a zatem uwzględnia wszystkie uwarunkowania wynikające z regulacji rynkowych oraz wsparcia rolnictwa i gospodarki żywnościowej. Polityka handlowa obejmuje także narzędzia sterujące, które są wynikiem wielostronnych i bilateralnych porozumień handlowych (np. cła, preferencyjne kontyngenty importowe, subwencje eksportowe) oraz instrumenty dotyczące całej gospodarki (np. kurs walutowy) (Szajner, 2009).

W latach 2019–2022 znacząco zmieniły się uwarunkowania w handlu zagranicznym sektora rolno-spożywczego, a zadecydowały o tym wystąpienie Wielkiej Brytanii z UE oraz społeczno-gospodarcze skutki pandemii COVID-19 i wojny w Ukrainie. W 2022 r. kluczową determinantą omawianych uwarunkowań był konflikt zbrojny w Ukrainie, który miał polityczne, gospodarcze i społeczne konsekwencje. Polityczny aspekt wojny to przede wszystkim sankcje nałożone na Rosję i Białoruś. Gospodarcze skutki sankcji były widoczne głównie na rynku surowców energetycznych i rolnych. Rosja jest nie tylko dużym producentem i eksporterem ropy naftowej, węgla kamiennego i gazu ziemnego, ale również zbóż i roślin oleistych. Analogiczna sytuacja dotyczy Ukrainy, która jest dużym eksporterem produktów roślinnych, a także krajem tranzytowym w handlu surowcami

energetycznymi. Według szacunków Organizacji Narodów Zjednoczonych do spraw Wyżywienia i Rolnictwa (FAO, 2022) produkcja zbóż w Ukrainie w 2022 r. zmniejszyła się o 35,6%, a nasion roślin oleistych o 25,0%. Wzrost produkcji zbóż i roślin oleistych w Rosji wyniósł odpowiednio o 17,1 i 6,0%, ale ze względu na gospodarcze sankcje miał ograniczony wpływ na możliwości eksportowe i sytuację podażowo-popytową na światowym rynku (FAO, 2022). Spadek podaży surowców energetycznych i produktów rolnych skutkowałą napiętą sytuacją w bilansach rynkowych w wielu regionach świata oraz dynamicznym wzrostem cen, który wzmacniał silne impulsy inflacyjne w światowej, unijnej i krajowej gospodarce. Według Międzynarodowego Funduszu Walutowego (International Monetary Fund [IMF], 2023) w 2022 r. średni poziom inflacji w światowej gospodarce wyniósł 8,8% wobec 4,7% w 2021 roku. Napięta sytuacja podażowo-popytowa w bilansach rynkowych oraz bardzo wysokie światowe ceny powodowały, że w wielu regionach świata zagrożone było bezpieczeństwo żywnościowe i energetyczne.

Skutki wojny w Ukrainie na światowym rynku surowców rolnych i produktów żywnościowych obrazuje dynamiczny wzrost cen. W 2022 r. FAO Food Price Index osiągnął 143,7 pkt wobec 125,7 pkt przed rokiem (FAO, b.d.). Poszczególne grupy produktów charakteryzowały się zróżnicowaną dynamiką. W największym stopniu wzrosły światowe ceny nasion oleistych i olejów roślinnych (187,7 pkt) oraz zbóż i ich przetworów (154,7 pkt), których dużymi producentami i eksporterami są Ukraina i Rosja. Relatywnie duży wzrost wykazywały ceny produktów mlecznych, w tym głównie mleka w proszku i masła. Czynnikiem stymulującym wzrost światowych cen produktów zbożowych, białkowych i tłuszczowych był zwiększony popyt ze strony krajów importerskich, które gromadziły zapasy na wypadek kryzysowych sytuacji i trudności z regularnością dostaw. Relatywnie mniejszym wzrostem charakteryzowały się światowe ceny produktów mięsnych i cukru (tab. 2).

Tabela 2. Wskaźniki światowych cen żywności według FAO

Lata	Ogółem	Produkty mięsne	Produkty mleczne	Zboża	Oleiste	Cukier
2018	95,9	94,9	107,3	100,8	87,8	77,4
2019	95,1	100,0	102,8	96,6	83,2	78,6
2020	98,1	95,5	101,8	103,1	99,4	79,5
2021	125,7	107,7	119,1	131,2	164,9	109,3
2022	143,7	118,8	142,4	154,7	187,8	114,5

Źródło: FAO (b.d.).

Negatywny wpływ wojny w Ukrainie i wygasających skutków pandemii COVID-19 na gospodarkę obrazuje spowolnienie wzrostu gospodarczego w większości regionów świata. Według szacunków Banku Światowego (World Bank [WB], 2023a) światowy PKB w 2022 r. wzrósł o 2,9% wobec 5,9% przed rokiem.

W omawianym okresie w Stanach Zjednoczonych dynamika PKB zmniejszyła się z 5,9 do 1,9%, w strefie euro z 5,3 do 3,3%, a w Chinach z 8,1 do 2,7%. W konsekwencji sankcji polityczno-gospodarczych w Rosji wystąpiła recesja, gdyż w 2022 r. PKB spadał o 3,5% wobec jego wzrostu o 4,8% w 2021 r. (WB, 2023a). W Polsce dynamika PKB zmniejszyła się z 6,5 do 4,9% (Główny Urząd Statystyczny [GUS], 2023).

Kurs walutowy jest jednym z najważniejszych narzędzi sterujących w handlu zagranicznym, gdyż spełnia dwie podstawowe funkcje: informacyjną i cenotwórczą (Begg i in., 1998). Relacje kursowe umożliwiają przenoszenie układu cen na rynkach zewnętrznych na układ cen na rynku wewnętrznym. Na tej podstawie podmioty gospodarcze podejmują decyzje dotyczące skali i kierunków geograficznych wymiany handlowej. Według Narodowego Banku Polskiego (NBP, b.d.) w 2022 r. średni kurs euro wyniósł 4,6869 PLN wobec 4,5674 PLN w 2021 r. (tab. 3). W tym samym okresie kurs dolara amerykańskiego wyniósł 4,4607 PLN wobec 3,8629 PLN rok wcześniej. Deprecjacja złotego względem wymienionych walut miała pozytywny wpływ na eksport produktów rolno-spożywczych i równocześnie była barierą w imporcie. Ponadto deprecjacja względem euro korzystnie wpływała na poziom płatności bezpośrednich wypłacanych w ramach WPR, które mają istotny wpływ na międzynarodową konkurencyjność krajowego sektora żywnościowego (Agencja Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa [ARiMR], b.d.).

Tabela 3. Nominalne kursy wymiany walut

Lata	Nominalne kursy walut			Dynamika (rok poprzedni = 100)	
	1 USD = PLN	1 EUR = PLN	1 EUR = USD	USD	EUR
2019	3,8395	4,2981	1,1194	106,3	100,8
2020	3,8993	4,4448	1,1420	101,6	103,4
2021	3,8629	4,5674	1,1824	99,1	102,8
2022	4,4607	4,6869	1,0530	115,5	102,6

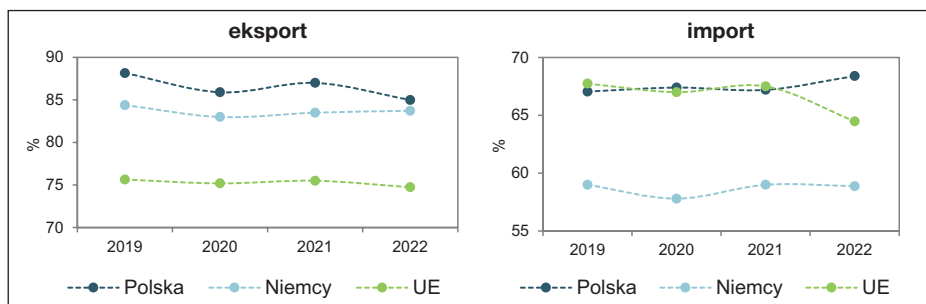
Źródło: NBP (b.d.), Eurostat (b.d.-a), obliczenia IERiGŻ PIB.

Polski eksport rolno-spożywczy wykazuje tendencję wzrostową, pomimo braku bezpośredniego wsparcia wywozu, refundacje wywozowe zostały bowiem zawieszony począwszy od 2014 roku. Wsparcie sprzedaży na rynkach zewnętrznych jest realizowane wyłącznie w zakresie działań promocyjnych. Administracja środkami w ramach funduszy promocji poszczególnych branż sektora rolno-spożywczego jest prowadzona przez Krajowy Ośrodek Wsparcia Rolnictwa (KOWR, b.d.).

12.3. Struktura towarowa handlu zagranicznego żywnością

Struktura towarowa polskiego handlu zagranicznego produktami rolno-spożywczymi w długim okresie wykazuje niewielkie zmiany. W eksporcie przeważają wyroby przemysłu spożywczego, których udział w latach 2019–2022 zmniejszył się z 88,2 do 85,0% (wykr. 3). Spadek udziału produktów przetworzonych był konsekwencją dużego eksportu i wysokich cen transakcyjnych surowców rolnych, w tym głównie zbóż i roślin oleistych. Udział przetworzonych produktów w eksporcie jest wyższy niż w Niemczech (ok. 84%), a także znacznie większy niż średnio w Unii Europejskiej (ok. 75%). Duży udział produktów przetworzonych w eksporcie jest pożądanym, gdyż podmioty sektora mogą czerpać większe korzyści z wartości dodanej oraz efektów skali. Przemysłowe przetwórstwo surowców rolnych na eksport umożliwia lepsze wykorzystanie czynników produkcji oraz poprawia efektywność gospodarowania. Eksport finalnych produktów konsumpcyjnych ułatwia także promocję sektora żywnościowego na rynkach zewnętrznych, którą trudniej byłoby prowadzić, eksportując surowce rolne, czy też przemysłowe półfabrykaty (np. mleko w proszku, półtusze, mąkę, cukier) wykorzystywane we wtórnym przetwórstwie żywności (Szczepaniak i in., 2022).

Wykres 3. Udział produktów przemysłu spożywczego w handlu rolno-spożywczym

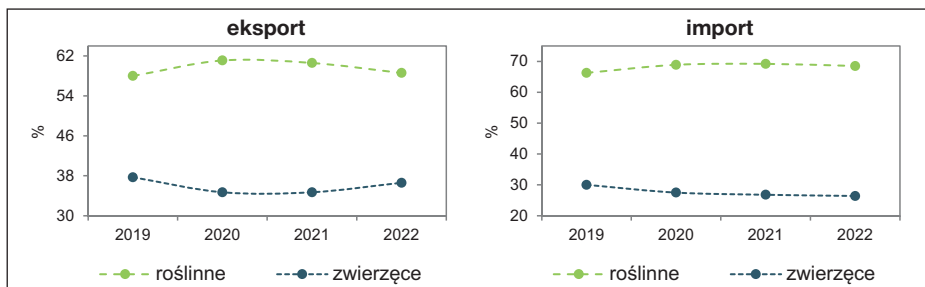
Objaśnienia: w 2019 r. – UE-28, w latach 2020–2022 – UE-27.

Źródło: obliczenia IERiGŻ PIB na podstawie danych Eurostatu (b.d.-b).

W strukturze towarowej polskiego importu rolno-spożywczego udział produktów przemysłu spożywczego jest mniejszy niż w eksporcie, ale w omawianym okresie nieznacznie wzrósł z 67,7 do 68,4%. Wynika to z faktu, że w imporcie dużą rolę odgrywały produkty rolne z innych stref klimatycznych (np. śruta sojowa, owoce południowe, kawa i herbata, tytoń, przyprawy, ryby). Import tych produktów z jednej strony stanowi uzupełnienie krajowej podaży i w tym kontekście stanowi konkurencję dla krajowych produktów. Z drugiej jednak może mieć także charakter przetwórczy, gdyż część produktów jest przetwarzana w krajowych zakładach, a następnie reeksportowana. Import przetwórczy rozwija się przede wszystkim dzięki niższym kosztom produkcji w polskim przemyśle spożywczym (np. opłaty pracy i kapitału), co potwierdza tezę o jego kosztowo-cenowej

konkurencyjności. Import przetwórczy przyczynia się do poprawy wykorzystania potencjału ekonomicznego przedsiębiorstw przemysłu spożywczego i w tym kontekście jest zjawiskiem korzystnym dla całej gospodarki (Szczepaniak i in., 2022).

Wykres 4. Udział produktów roślinnych i zwierzęcych w polskim handlu rolno-spożywczym

Źródło: obliczenia IERiGŻ PIB na podstawie niepublikowanych danych MF.

Tabela 4. Struktura towarowa handlu zagranicznego produktami rolno-spożywczymi (w ujęciu wartościowym)

Wyszczególnienie	Eksport		Import	
	2021	2022	2021	2022
	%			
Zwierzęta żywe	0,4	0,3	2,6	2,8
Mięso i przetwory	18,6	20,3	7,2	7,1
Produkty mleczne	6,9	7,5	5,0	5,1
Ryby i przetwory	6,9	6,3	10,3	9,8
Jaja	0,8	1,2	0,3	0,3
Miód pszczeli	0,1	0,1	0,3	0,2
Inne produkty zwierzęce	1,0	0,9	1,2	1,1
Produkty zwierzęce	34,7	36,6	26,9	26,4
Zboża i przetwory	12,6	13,9	5,8	7,4
Rośliny oleiste i przetwory	3,0	4,0	12,9	15,8
Owoce i przetwory	6,4	5,6	11,2	9,5
Ziemniaki, warzywa, grzyby i przetwory	5,0	4,8	6,0	5,5
Rośliny ozdobne i sadzonki	0,6	0,4	1,9	1,7
Cukier, melasa i słodczyce niezawierające kakao	2,0	1,8	1,3	1,5
Skrobia, inne cukry oraz syropy cukrowe	0,5	0,6	1,0	1,2
Kakao wyroby cukiernicze zawierające kakao	5,4	4,8	5,8	4,8
Kawa, herbata i przyprawy	2,3	2,4	4,4	4,7
Tytoń i wyroby tytoniowe	11,0	9,0	4,2	2,7
Wyroby alkoholowe	1,8	1,7	3,9	3,7
Napoje bezalkoholowe	1,8	1,7	1,1	1,1
Inne produkty roślinne	8,1	7,8	9,6	8,8
Produkty roślinne	60,5	58,6	69,2	68,5
Inne produkty	4,8	4,8	3,9	5,1
Razem	100,0	100,0	100,0	100,0

Źródło: obliczenia IERiGŻ PIB na podstawie niepublikowanych danych MF.

W strukturze towarowej polskiego eksportu rolno-spożywczego przeważają produkty pochodzenia roślinnego, których udział w 2022 r. wyniósł 58,6%, wobec 60,5% w przed rokiem (wykr. 4). Największe wpływy w eksporcie generowały następujące grupy produktów: mięso i przetwory (20,3%), zboża i przetwory (13,9%), tytoń i wyroby tytoniowe (9,0%), produkty mleczne (7,5%), ryby i przetwory (6,3%) oraz owoce i przetwory (5,6%). Analogiczne tendencje odnotowano w strukturze towarowej importu rolno-spożywczego, w której również przeważały produkty roślinne oraz ich przetwory. W 2022 r. udział produktów roślinnych w wartości przywozu zmniejszył się z 69,2 do 68,5%, a produktów pochodzenia zwierzęcego z 26,9 do 26,4%. W strukturze importu największy udział miały następujące grupy produktów: rośliny oleiste i przetwory (15,8%), ryby i przetwory (9,8%), owoce i przetwory (9,5%), zboża i przetwory (7,4%), mięso i przetwory (7,1%), warzywa, ziemniaki i grzyby (5,5%) oraz produkty mleczne (5,1%) – tabela 4. Należy jednak pamiętać, że w imporcie duży udział mają produkty, które są wykorzystywane w krajowych gospodarstwach rolnych (np. śruta sojowa, prosięta, warchlaki) lub przetwarzane w zakładach przemysłu spożywczego (np. owoce południowe, kakao, ryby, mleko płynne, śmietana).

12.4. Struktura geograficzna handlu zagranicznego żywnością

W 2022 r. w strukturze geograficznej polskiego handlu zagranicznego produktami rolno-spożywczymi wystąpiły istotne zmiany, których głównym powodem była wojna w Ukrainie. Blokada portów Morza Czarnego przez rosyjską armię uniemożliwiła Ukrainie eksport zbóż oraz nasion i śrut oleistych do Afryki, Azji, na Bliski Wschód i do Europy Południowej. Eksport wspomnianych surowców rolnych ma duże znaczenie gospodarcze w Ukrainie. W związku z tym UE wdrożyła mechanizmy wsparcia, które koncentrowały się na dwóch obszarach: poprawie dostępu do rynku oraz pomocy w transporcie masowych towarów do zagranicznych odbiorców. Pierwsze działanie obejmowało tymczasową liberalizację handlu (Rozporządzenie, 2022), która była uzupełnieniem koncesji handlowych przyznanych na mocy stowarzyszeniowej umowy DCFTA (European Commission [EC], 2014). W praktyce oznaczało to, że na okres jednego roku w przywozie wszystkich ukraińskich produktów do UE obowiązywały zerowe stawki celne. Drugi mechanizm obejmował przede wszystkim ustanowienie przez Komisję Europejską tzw. szlaków solidarności, których celem było ułatwienie eksportu ukraińskiego zboża (EC, 2022). Poza mechanizmami wsparcia wdrożonymi przez UE kraje członkowskie sąsiadujące z Ukrainą zawierały bilateralne porozumienia ułatwiające eksport. Przykładem takich regulacji było memorandum o zacieśnieniu współpracy w zakresie przewozów kolejowych podpisane przez premierów Polski i Ukrainy 22 kwietnia 2022 roku. Konsekwencją omawianych działań pomocowych był bardzo duży wzrost udziału Ukrainy w strukturze polskiego importu produktów rolno-spożywczych.

Krajowy rynek surowców rolnych i produktów żywnościowych w 2022 r. pozostał silnie powiązany z rynkiem UE, pomimo dużych zmian uwarunkowań

zewnątrznych spowodowanych wojną w Ukrainie. Członkostwo w UE umożliwia swobodny przepływ towarów i usług oraz osób. W związku z tym krajowi producenci żywności posiadają swobodny dostęp do rynku zbytu liczącego 446,8 mln konsumentów (Eurostat, b.d.-c), charakteryzujących się wysokimi dochodami, które w 2021 r. wyniosły średnio 48,8 tys. USD w parytecie siły nabywczej (WB, 2023b). W 2022 r. udział krajów UE w polskim eksporcie rolno-spożywczym wyniósł 74,1% wobec 72,7% w 2021 roku. Udział państw członkowskich UE-14 w strukturze wywozu wzrósł z 55,8 do 56,7%, a krajów UE-13 z 16,9 do 17,4% (tab. 5). Udział pozostałych krajów rozwiniętych gospodarczo w eksporcie, do których została zaliczona Wielka Brytania, utrzymał się na poziomie 11,5%. Udział krajów rozwijających się gospodarczo w strukturze wywozu spadł z 8,5 do 8,0%, a państw WNP z 5,1 do 4,3%. Głównymi powodami zmniejszenia roli krajów WNP były sankcje gospodarcze nałożone na Rosję i Białoruś oraz depopulacja i duży spadek siły nabywczej konsumentów w Ukrainie.

Tabela 5. Struktura geograficzna handlu zagranicznego produktami rolno-spożywczymi (w ujęciu wartościowym)

Wyszczególnienie	Eksport		Import	
	2021	2022	2021	2022
	%			
UE-14	55,8	56,7	56,6	52,2
UE-13	16,9	17,4	10,6	10,8
EFTA	1,3	1,2	5,6	5,4
Kraje rozwinięte gospodarczo	11,5	11,5	4,5	4,5
Kraje bałkańskie	0,8	0,7	0,5	0,4
Kraje WNP	5,1	4,3	6,0	11,0
Kraje rozwijające się gospodarczo	8,5	8,0	16,1	15,6
Inne	0,1	0,2	0,1	0,1
Ogółem	100,0	100,0	100,0	100,0

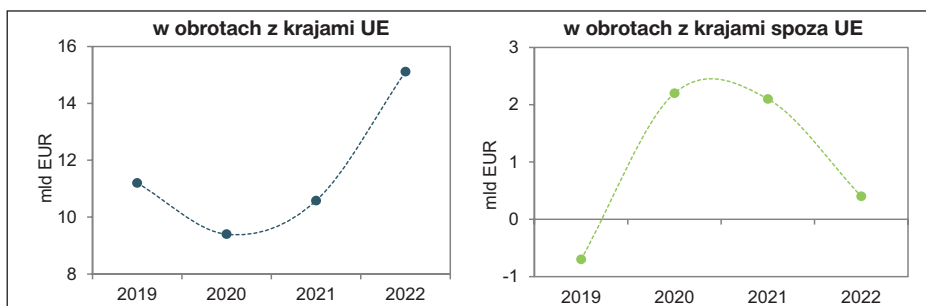
Źródło: obliczenia IERiGŻ PIB na podstawie niepublikowanych danych MF.

W 2022 r. udział państw członkowskich Unii Europejskiej w strukturze importu zmniejszył się z 67,3 do 63,0%, w tym głównie krajów UE-14 z 56,6 do 52,2%. Udział krajów rozwijających się gospodarczo w przywozie zmniejszył się z 16,1 do 15,6%. Relatywnie duże znaczenie krajów rozwijających się wynika z konieczności importu surowców rolnych i produktów żywnościowych z innych stref klimatycznych. Import ułatwiają kontyngenty preferencyjne, które UE zgodnie z postanowieniami WTO i na podstawie umów bilateralnych przyznaje krajom najsłabiej rozwiniętym (LDC), państwom rejonu Afryki, Karaibów i Pacyfiku (ACP) oraz państwom MERCOSUR. Duży import z Ukrainy spowodował, że pomimo sankcji nałożonych na Rosję i Białoruś udział krajów WNP w strukturze importu wzrósł z 6,0 do 11,0%.

W 2022 r. w handlu zagranicznym produktami rolno-spożywczymi z Unią Europejską dodatnie saldo handlu zagranicznego wzrosło o 42,8% do 15,1 mld EUR, ale saldo wymiany z krajami trzecimi spadło z 2,1 do 0,4 mld EUR

(wykr. 5). Głównym powodem pogorszenia bilansu handlowego z krajami trzecimi był duży import żywności z Ukrainy. Ujemne saldo wymiany handlowej z krajami WNP wyniosło 1,5 mld EUR, wobec nadwyżki 0,4 mld EUR w 2021 roku. Bilans handlowy z krajami rozwijającymi się gospodarczo uległ pogorszeniu z -0,8 do -1,3 mld EUR, a z państwami EFTA z -0,9 do -1,2 mld EUR.

Wykres 5. Saldo polskiego handlu zagranicznego żywnością w układzie geograficznym

Źródło: obliczenia IERiGŻ PIB na podstawie niepublikowanych danych MF.

Tabela 6. Handel zagranicznego produktami rolno-spożywczymi w 2022 r. według najważniejszych partnerów handlowych

Eksport			Import		
kraje	mIn EUR	%	kraje	mIn EUR	%
Niemcy	11 880,8	24,9	Niemcy	6 104,4	19,0
Wielka Brytania	3 684,0	7,7	Ukraina	2 757,1	8,6
Holandia	3 099,9	6,5	Holandia	2 486,1	7,7
Francja	2 917,3	6,1	Włochy	1 702,3	5,3
Włochy	2 329,2	4,9	Hiszpania	1 534,6	4,8
Czechy	2 176,7	4,6	Norwegia	1 441,9	4,5
Hiszpania	1 591,8	3,3	Belgia	1 111,0	3,5
Belgia	1 187,9	2,5	Dania	1 105,4	3,4
Węgry	1 171,9	2,5	Francja	1 006,1	3,1
Rumunia	1 155,3	2,4	Argentyna	971,6	3,0
Słowacja	1 052,5	2,2	Czechy	955,8	3,0
Dania	1 034,3	2,2	Brazylia	696,5	2,2
Litwa	1 027,0	2,2	Węgry	620,0	1,9
Ukraina	945,4	2,0	Litwa	573,1	1,8
Szwecja	791,0	1,7	Chiny	553,0	1,7
Stany Zjednoczone	770,2	1,6	Słowacja	512,4	1,6
Austria	731,6	1,5	Stany Zjednoczone	503,1	1,6
Rosja	615,2	1,3	Wielka Brytania	494,8	1,5
Arabia Saudyjska	520,7	1,1	Austria	459,3	1,4
Łotwa	480,3	1,0	Szwecja	436,3	1,4
Razem wymienione kraje	39 162,8	82,2	Razem wymienione kraje	26 024,7	81,1
Pozostałe kraje	8 485,7	17,8	Pozostałe kraje	6 075,8	18,9
Razem	47 648,5	100,0	Razem	32 100,6	100,0

Źródło: obliczenia IERiGŻ PIB na podstawie niepublikowanych danych MF.

Handel zagraniczny produktami rolno-spożywczymi charakteryzuje się skoncentrowaną strukturą geograficzną w układzie krajów. W 2022 r. udział dwudziestu wiodących krajów w strukturze eksportu wyniósł 82,2% (tab. 6). Głównym partnerem w eksporcie pozostawały Niemcy, których udział wyniósł 24,9%. W eksporcie duży udział miały: Holandia, Francja, Włochy i Czechy. W grupie krajów trzecich dużymi odbiorcami natomiast były: Wielka Brytania, Ukraina, Stany Zjednoczone, Rosja i Arabia Saudyjska. W strukturze importu udział dwudziestu wiodących państw wyniósł 81,1%. Głównymi partnerami handlowymi w UE pozostawały: Niemcy (19,0%), Holandia, Włochy i Hiszpania. W grupie krajów trzecich liczącymi się dostawcami produktów rolno-spożywczych do Polski były: Ukraina, Norwegia, Argentyna, Brazylia, Chiny i Stany Zjednoczone. Duży udział Ukrainy, która stała się drugim partnerem handlowym, jest konsekwencją wspomnianych mechanizmów pomocowych w eksporcie. Pozostałe wymienione kraje eksportują do Polski przede wszystkim surowce rolne (np. śrutę sojową, ryby), które są przetwarzane w krajowych zakładach.

12.5. Ocena konkurencyjności sektora rolno-spożywczego na rynkach zagranicznych

Licznie prowadzone w ostatnich latach badania dotyczące konkurencyjności polskiej gospodarki mają ścisły związek zarówno z procesem wdrażania mechanizmów gospodarki rynkowej, jak i z procesami globalizacyjnymi i integracyjnymi na świecie. Procesy globalizacji oraz zachodzące równoległe z nimi zjawiska integracji, występujące z różnym nasileniem w wielu obszarach życia społecznego i gospodarczego, wywierają znaczący wpływ na funkcjonowanie, konkurencyjność i perspektywy rozwoju poszczególnych sektorów i tworzących je przedsiębiorstw. Według Czyżewskiego i Poczty-Wajdy (2011) intensyfikacja procesów globalizacji powoduje coraz silniejsze powiązania gospodarek narodowych, stając się jednym z najważniejszych uwarunkowań rozwoju gospodarek, w tym również gospodarki rolno-żywnościowej. Kowalczyk (2010) dodaje, że globalizacja prowadzi do gwałtownego wzrostu wymiany handlowej w skali światowej.

Perspektyw rozwoju polskiego handlu produktami rolno-spożywczymi można upatrywać w poziomie konkurencyjności sektora żywnościowego i możliwościach jej zwiększania. Obroty handlowe, jako efekt konkurencyjności na rynkach zagranicznych, są kształtowane zarówno przez czynniki endogeniczne (związane ze specyficznymi cechami gospodarek poszczególnych krajów oraz będących następstwem prowadzonej przez nie polityki ekonomicznej, m.in. w zakresie jakości, struktury i efektywności wykorzystania posiadanych zasobów produkcyjnych), jak i egzogeniczne (wynikające z ewolucji stosunków międzynarodowych, m.in. uwarunkowań zagranicznej polityki ekonomicznej, w tym postępu procesów liberalizacji światowych obrotów handlowych produktami rolnymi) (Pawlak i Kita, 2014).

Zmiany zachodzące w światowej gospodarce, międzynarodowa polityka ekonomiczna, dążenia przedsiębiorstw do wzrostu udziałów rynkowych oraz chęci osiągnięcia korzyści skali i obniżenia kosztów powodują, że podmioty powszechnie uczestniczą w grze konkurencyjnej o charakterze międzynarodowym. Z tego też powodu konkurencyjność przeważnie odnoszona jest do rynku zagranicznego lub globalnego. Również większość analiz na poziomie mezoekonomicznym dotyczy aspektu międzynarodowego, tj. konkurencyjności produktów poszczególnych sektorów (branż) na rynkach zagranicznych, ocenianej przez pryzmat wyników handlu zagranicznego poszczególnymi produktami lub ich grupami oraz pozycji produktów branży na rynku światowym czy na rynkach regionalnych (Misala, 2011).

W tym kontekście znaczenia nabiera kierunek badań nad konkurencyjnością wywodzący się z teorii wzrostu gospodarczego i handlu międzynarodowego, w których to teoriach konkurencyjność jest powszechnie definiowana jako zdolność do zyskowego zdobywania i utrzymywania udziału w rynku krajowym i/lub zagranicznym (Fischer i Schornberg, 2007). Pawlak i Poczta (2020) konkurencyjność rozumieją podobnie, tj. jako zdolność do sprostania konkurencji międzynarodowej, co przejawia się w akceptacji wyrobów danego kraju przez odbiorców na rynkach zagranicznych i jest definiowane jako zdolność do utrzymania lub powiększenia udziałów rynkowych. Rozpatrując zatem współcześnie konkurencyjność podmiotów, należy posługiwać się pojęciem konkurencyjności międzynarodowej. Podobne podejście może być wykorzystywane także w analizach konkurencyjności sektora rolno-spożywczego.

W prowadzonych w IERiGŻ PIB od lat badaniach konkurencyjności polskiego sektora rolno-spożywczego podkreśla się, że producenci żywności w Polsce powinni być konkurencyjni w porównaniu z przedsiębiorstwami funkcjonującymi na rynku Unii Europejskiej i na rynkach krajów spoza UE, a także konkurencyjni wobec zagranicznych firm obecnych na rynku krajowym. Takie podejście odpowiada stwierdzeniu, że międzynarodowa konkurencyjność polskiego sektora rolno-spożywczego jest to zdolność lokowania się krajowych producentów żywności na rynkach zagranicznych – zarówno na rynku unijnym, jak i na rynkach trzecich – oraz zdolność rozwijania efektywnego eksportu (Szczepaniak, 2014).

Wśród mierników służących do oceny międzynarodowej pozycji konkurencyjnej w ujęciu mezoekonomicznym znajdują się różnego rodzaju wskaźniki oparte na wynikach handlu zagranicznego oraz dodatkowo na wynikach produkcyjnych, a także wskaźniki kosztowo-cenowe. Istnieje również wiele mierników syntetycznych, konstruowanych na podstawie różnorodnych metod (Misala, 2005; Szczepaniak, 2018). Do oceny konkurencyjności polskiego sektora rolno-spożywczego na rynkach zagranicznych wybrano trzy wskaźniki: (1) wskaźnik ujawnionych przewag komparatywnych w eksporcie Balassy (RCA), (2) wskaźnik relatywnych przewag w handlu (RTA) oraz (3) wskaźnik Lafaya (LFI). Spośród tych mierników wskaźnik RCA bazuje na strumieniach

eksportu, natomiast wskaźniki RTA i LFI odnoszą się do relacji eksportowo-importowych. Wszystkie te mierniki należą do wskaźników świadczących o specjalizacji międzygałęziowej w handlu daną grupą produktów. Taki rodzaj wymiany jest zazwyczaj utożsamiany z posiadaniem przez badany kraj przewag komparatywnych w handlu daną grupą produktów na określonym rynku. Posiadanie przewag komparatywnych i specjalizacji w produkcji oraz eksporcie produktów znajduje wyraz m.in. w rosnącej nadwyżce obrotów handlowych tymi produktami (Szczepaniak i in., 2022).

(1) Wskaźnik ujawnionych przewag komparatywnych w eksporcie Balassy (RCA)

Wskaźnik ujawnionych przewag komparatywnych w eksporcie (ang. *revealed comparative advantage* – RCA) został zaproponowany przez Balassę w 1966 r. i jest powszechnie wykorzystywanym wskaźnikiem do pomiaru pozycji konkurencyjnej danego kraju w eksporcie. Jego istota polega na określeniu, czy udział danej grupy produktów w wartości eksportu badanego kraju jest wyższy/niższy od udziału tej grupy produktów w światowym eksporcie na określony rynek. Wskaźniki RCA wyliczono według wzoru (Misala, 2011; Ambroziak i Szczepaniak, 2013):

$$RCA_{ij} = \frac{X_{ij}}{\sum_{i=1}^N X_{ij}} : \frac{X_{ijw}}{\sum_{i=1}^N X_{ijw}}$$

gdzie:

RCA_{ij} – wskaźnik ujawnionych przewag komparatywnych w eksporcie przez dany kraj grupy produktów i na rynek j ,

X_{ij} – wartość eksportu przez dany kraj grupy produktów i na rynek j ,

X_{ijw} – wartość światowego eksportu grupy produktów i na rynek j ,

N – liczba grup produktów (tutaj: działy HS).

Gdy wskaźnik przyjmuje wartości większe od jednościci (udział danej grupy towarów w eksporcie badanego kraju jest wyższy od odpowiedniego udziału w światowym eksporcie) – kraj ten posiada ujawnione przewagi komparatywne w eksporcie na określony rynek. W przeciwnym razie, gdy wskaźnik przyjmuje wartości mniejsze od jednościci (udział danej grupy towarów w eksporcie badanego kraju niższy od odpowiedniego udziału w światowym eksporcie) – badany kraj nie posiada ujawnionych przewag komparatywnych w eksporcie na określony rynek (Balassa, 1965). O posiadaniu czy braku ujawnionych przewag komparatywnych decyduje zatem to, czy udział danej grupy produktów w eksporcie badanego kraju na wybrany rynek jest wyższy czy niższy niż udział tych produktów w eksporcie wszystkich państw świata na ten rynek.

(2) Wskaźnik relatywnych przewag w handlu (RTA)

W celu dokonania bardziej pogłębionej oceny pozycji konkurencyjnej danego kraju w handlu poszczególnymi grupami produktów wykorzystywany jest wskaźnik relatywnych przewag w handlu (ang. *relative trade advantage* – RTA). Wskaźnik ten określa przewagi komparatywne badanego kraju w handlu daną grupą produktów na określonym rynku, ponieważ uwzględnia eksport oraz import. Wskaźnik wykorzystany w opracowaniu jest różnicą logarytmu naturalnego wskaźnika ujawnionych przewag w eksporcie (ang. *relative export advantage* – RXA) oraz logarytmu naturalnego wskaźnika ujawnionych przewag w imporcie (ang. *relative import advantage* – RMA). W obliczeniach zastosowano następujące wzory (Szczepaniak, 2017):

$$RTA_{ij} = \ln RXA_{ij} - \ln RMA_{ij}$$

$$RXA_{ij} = \frac{\frac{X_{ij}}{X_{ijw}}}{\frac{X_j}{X_{jw}}} \qquad RMA_{ij} = \frac{\frac{M_{ij}}{M_{ijw}}}{\frac{M_j}{M_{jw}}}$$

gdzie:

RTA_{ij} – wskaźnik relatywnej przewagi w handlu danego kraju grupą produktów i na rynku j ,

RXA_{ij} – wskaźnik relatywnej komparatywnej przewagi w eksporcie danego kraju grupy produktów i na rynek j ,

RMA_{ij} – wskaźnik relatywnej komparatywnej przewagi w imporcie danego kraju grupy produktów i z rynku j ,

X_{ij} – wartość eksportu przez dany kraj grupy produktów i na rynek j ,

X_{ijw} – wartość światowego eksportu grupy produktów i na rynek j ,

X_j – wartość eksportu przez dany kraj wszystkich grup produktów na rynek j ,

X_{jw} – wartość światowego eksportu wszystkich grup produktów na rynek j ,

M_{ij} – wartość importu przez dany kraj grupy produktów i z rynku j ,

M_{ijw} – wartość światowego importu grupy produktów i z rynku j ,

M_j – wartość importu przez dany kraj wszystkich grup produktów z rynku j ,

M_{jw} – wartość światowego importu wszystkich grup produktów z rynku j .

Dodatnia wartość wskaźnika RTA (większa od 0) oznacza występowanie ujawnionej przewagi komparatywnej w polskim handlu daną grupą produktów na danym rynku i wskazuje na intensywność tej przewagi, natomiast ujemna jego wartość (mniejsza od 0) wskazuje, że przewaga ta nie występuje, a zatem ma miejsce niekorzystna sytuacja konkurencyjna. Wskaźnik ten w porównaniu ze wskaźnikiem ujawnionych przewag komparatywnych RCA ma bardziej kompleksowy charakter, gdyż uwzględnia sytuację zarówno w zakresie eksportu, jak też importu danego kraju.

(3) Wskaźnik Lafaya (LFI)

Wskaźnik Lafaya (ang. *Lafay index* – LFI) bazuje na strumieniach eksportu oraz importu badanego kraju, a w szczególności na charakterze salda obrotów handlowych. Nadwyżka w handlu danej grupy towarów jest utożsamiana z posiadaniem przewag konkurencyjnych w eksporcie towarów tej grupy, natomiast deficyt – z brakiem takich przewag. Wskaźnik Lafaya wyliczono według następującego wzoru (Lafay, 1992; Ambroziak i Szczepaniak, 2013):

$$LFI_{ij} = 100 \left(\frac{X_{ij} - M_{ij}}{X_{ij} + M_{ij}} - \frac{\sum_{i=1}^n (X_{ij} - M_{ij})}{\sum_{i=1}^n (X_{ij} + M_{ij})} \right) \frac{X_{ij} + M_{ij}}{\sum_{i=1}^n (X_{ij} + M_{ij})}$$

gdzie:

LFI_{ij} – wskaźnik Lafaya w handlu danego kraju grupą produktów i (tutaj: działy HS) z grupą krajów j ,

X_{ij} – wartość eksportu przez dany kraj grupy produktów i do grupy krajów j ,

M_{ij} – wartość importu przez dany kraj grupy produktów i z grupy krajów j ,

n – liczba grup produktów rolno-spożywczych (tutaj: działy 01–24 HS).

Wskaźnik interpretuje się następująco: gdy przyjmuje on wartości wyższe od zera, oznacza to, że badany kraj ma względem zagranicy przewagę konkurencyjną w eksporcie wyrobów należących do danej grupy; natomiast jeżeli wartość wskaźnika jest niższa od zera, występuje sytuacja odwrotna, a mianowicie badany kraj nie ma przewagi konkurencyjnej względem zagranicy w eksporcie tej grupy produktów. Innymi słowy, dodatnie wartości wskaźnika informują, że Polska ma przewagi konkurencyjne wobec zagranicy w eksporcie, utożsamiane z nadwyżką obrotów produktów danej grupy, a ujemne wartości wskazują na brak takich przewag, a tym samym deficyt.

Analizę wskaźnikową i ocenę pozycji konkurencyjnej Polski w handlu zagranicznym produktami rolno-spożywczymi przeprowadzono w zakresie wymiany handlowej ze wszystkimi krajami świata ogółem. W obliczeniach wykorzystano dane handlowe pochodzące z bazy danych handlowych WITS-Comtrade, wyrażone w USD. Analizę przeprowadzono na poziomie działów HS (Zharmonizowanego Systemu Oznaczania i Kodowania Towarów). Pod pojęciem „produkty rolno-spożywcze” rozumiane są działy 01–24 HS. Okres objęty analizą obejmuje lata 2019–2022.¹

¹ Wskaźniki obliczone dla lat 2019–2020 zamieszczone w tym rozdziale w tabelach 7–9 różnią się nieznacznie w porównaniu z danymi w analogicznych tabelach w poprzedniej edycji monografii (Szczepaniak i in., 2022). Wynika to z tego, że w momencie dokonywania obliczeń wskaźników do poprzedniej edycji w bazie WITS-Comtrade nie były dostępne dane handlowe za te lata dla wszystkich krajów świata.

Ocena na podstawie wskaźnika ujawnionych przewag komparatywnych w eksporcie Balassy (RCA)

W 2022 r. wskaźnik ujawnionych przewag komparatywnych RCA w handlu produktami rolno-spożywczymi ogółem wyniósł 1,63, co oznacza, że udział tej grupy produktów w całkowitym polskim eksporcie był o 63% wyższy niż udział tych produktów w eksporcie wszystkich krajów świata (tab. 7). Wartości tego wskaźnika były wyraźnie wyższe niż w poprzednim okresie (1,58 w latach 2020–2021 i 1,60 w 2019 r.). Wzrost ujawnionych przewag komparatywnych w polskim eksporcie rolno-spożywczym w latach 2019–2022 oznacza, że polscy eksporterzy z powodzeniem poradzi sobie zarówno w trudnych warunkach pandemii COVID-19, zawirowań w światowej gospodarce w okresie jej wygasania, jak i w czasie dużej niestabilności na światowych rynkach żywnościowych wynikającej z wojny w Ukrainie.

W 2022 r. spośród 24 grup produktów (działów HS) wskaźniki RCA wyższe od 1 występowały w 17 grupach (przed rokiem w 15 grupach). Na te działy przypadało aż 90,7% eksportu rolno-spożywczego Polski. W pozostałych działach wskaźniki RCA były niższe od 1, a więc udział tych grup produktów w polskim eksporcie ogółem był niższy niż udział tych produktów w światowym eksporcie. W polskim eksporcie rolno-spożywczym na rynek światowy najwyższe wskaźniki RCA w 2022 r. odnotowano w takich grupach produktów, jak: tytoń i wyroby tytoniowe (8,10), kakao i przetwory z kakao (3,46), przetwory z mięsa i ryb (3,37), mięso i podroby (2,72), przetwory zbożowe i pieczywo cukiernicze (2,62), pozostałe produkty zwierzęce (2,26), a także różne przetwory spożywcze (2,22). Słabsze przewagi komparatywne występowały także w polskim eksporcie produktów mleczarskich (1,98), odpadów i pasz dla zwierząt (1,82), przetworów z owoców i warzyw (1,66), produktów młynarskich (1,35) i zbóż (1,26), ryb i owoców morza (1,25), cukrów i wyrobów cukierniczych (1,15) oraz warzyw (1,13). W latach 2019–2022 umocniła się pozycja konkurencyjna większości grup produktów (14 na 24 działów), w tym tych o największych przewagach komparatywnych w polskim eksporcie na rynek światowy. Najbardziej wzrosły wskaźniki RCA w eksporcie tytoniu i wyrobów tytoniowych (o 1,30 pkt), zbóż (o 0,65 pkt), kakao i przetworów z kakao (o 0,61 pkt), tłuszczów i olejów (o 0,57 pkt), a także przetworów z mięsa i ryb (o 0,52 pkt). Najbardziej osłabiła się pozycja konkurencyjna w eksporcie mięsa i podrobów (o 0,42 pkt), pozostałych produktów zwierzęcych (o 0,35 pkt) oraz produktów mleczarskich (o 0,29 pkt), ale dalej pozostała znacząca. Mimo poprawy konkurencyjności na rynkach zagranicznych w latach 2019–2022 w Polsce nadal nie udało się osiągnąć przewag komparatywnych w 2022 r. w kilku grupach produktów. Były to: owoce i orzechy, pozostałe produkty roślinne oraz napoje bezalkoholowe i alkoholowe. Najbardziej niekorzystne zmiany dotyczyły jednak: zwierząt żywych, roślin i kwiatów ciętych, nasion i owoców oleistych oraz ekstraktów roślinnych. Polska nie miała przewag komparatywnych w ich eksporcie w 2019 r., a w okresie do 2022 r. nastąpiło pogorszenie pozycji konkurencyjnej w handlu tymi produktami.

**Tabela 7. Wskaźniki RCA w eksporcie rolno-spożywczym Polski
w latach 2019–2022, według działów HS**

Dział HS	2019	2020	2021	2022	Zmiana w pkt w latach		Udział danego działu w eksporcie rolno-spożywczym w 2022 r. (%)
					2019–2022	2021–2022	
01 Zwierzęta żywe	0,54	0,49	0,48	0,42	-0,12	-0,06	0,3
02 Mięso i podroby	3,15	2,77	2,81	2,72	-0,42	-0,09	15,9
03 Ryby i owoce morza	1,13	1,21	1,11	1,25	0,11	0,14	4,6
04 Produkty mleczarskie	2,27	2,07	2,12	1,98	-0,29	-0,14	8,2
05 Pozostałe produkty zwierzęce	2,61	2,59	2,63	2,26	-0,35	-0,37	0,9
06 Żywe rośliny i kwiaty cięte	0,84	0,78	0,69	0,56	-0,28	-0,12	0,4
07 Warzywa	1,38	1,18	1,23	1,13	-0,25	-0,10	3,1
08 Owoce i orzechy	0,73	0,69	0,79	0,81	0,09	0,02	3,1
09 Kawa, herbata, przyprawy	0,97	0,92	0,88	1,03	0,06	0,15	1,7
10 Zboża	0,61	1,10	1,04	1,26	0,65	0,22	6,6
11 Prod. młyn., stółd, skrobie	1,22	1,18	1,26	1,35	0,14	0,09	1,1
12 Nasiona i owoce oleiste	0,37	0,36	0,34	0,32	-0,05	-0,02	1,7
13 Ekstrakty roślinne	0,25	0,24	0,26	0,19	-0,06	-0,07	0,1
14 Pozostałe produkty roślinne	0,26	0,29	0,29	0,47	0,21	0,18	0,0
15 Tłuszcze i oleje	0,43	0,43	0,44	1,00	0,57	0,56	3,2
16 Przetwory z mięsa i ryb	2,85	2,89	3,00	3,37	0,52	0,37	5,6
17 Cukry i wyroby cukiernicze	1,45	1,33	1,37	1,15	-0,30	-0,22	2,0
18 Kakao i przetwory z kakao	2,85	3,18	3,60	3,46	0,61	-0,14	4,9
19 Przet. zboż. i piecz. cukiernicze	2,39	2,30	2,36	2,62	0,23	0,26	8,1
20 Przetwory z owoców i warzyw	1,79	1,67	1,80	1,66	-0,13	-0,13	4,1
21 Różne przetwory spożywcze	2,11	1,95	2,14	2,22	0,11	0,08	6,4
22 Napoje	0,54	0,63	0,66	0,69	0,15	0,02	3,5
23 Odpady i pasze dla zwierząt	1,56	1,66	1,73	1,82	0,26	0,08	5,6
24 Tytoń i wyroby tytoniowe	6,79	7,94	7,68	8,10	1,30	0,41	8,9
Produkty rolno-spożywcze	1,60	1,58	1,58	1,63	0,03	0,06	100,0

Źródło: obliczenia IERiGŻ PIB na podstawie danych WITS-Comtrade (b.d.).

Ocena na podstawie wskaźnika relatywnych przewag w handlu (RTA)

W 2022 r. wskaźnik relatywnej przewagi RTA w handlu produktami rolno-spożywczymi Polski ogółem wyniósł 0,38, co oznacza, że Polska posiadała względne przewagi komparatywne w handlu tymi produktami na rynku światowym, a więc była konkurencyjna na tym rynku. Poziom tych przewag był wprawdzie nieco niższy niż w latach 2020 i 2021 (odpowiednio: 0,39 i 0,43), ale wyższy od odnotowanego w 2019 r. (0,36). Generalnie wahania wskaźnika RTA w latach 2019–2022 nie były duże, co może wskazywać na względnie stabilną pozycję konkurencyjną polskich producentów żywności na rynku światowym. Pozycja ta, co szczególnie ważne, nie uległa zauważalnemu osłabieniu w warunkach pandemii i wojny w Ukrainie (tab. 8).

W 2022 r. spośród 24 działów HS obejmujących produkty rolno-spożywcze wskaźniki relatywnej przewagi RTA wyższe od 0 występowały w 12 działach (przed rokiem w 13 działach), na które przypadało łącznie 62,8% obrotów polskiego handlu rolno-spożywczego ogółem. Najwyższe wskaźniki RTA odnotowano w takich grupach produktów, jak: przetwory z mięsa i ryb (1,76), tytoń i wyroby tytoniowe (1,62), mięso i podroby (1,15), zboża (0,82), przetwory zbożowe i pieczywo cukiernicze (0,89). Nieco słabsze relatywne przewagi RTA dotyczyły handlu produktami mleczarskimi (0,59), różnymi przetworami spożywczymi (0,58) oraz kakao i przetworami z kakao (0,55), a także przetworami z owoców i warzyw (0,43). Jeśli chodzi o działy o najwyższym udziale w obrotach polskiego handlu rolno-spożywczego ogółem (mięso i podroby, odpady i pasze dla zwierząt, produkty mleczarskie, przetwory zbożowe i pieczywo cukiernicze, ryby i owoce morza, tytoń i wyroby tytoniowe, różne przetwory spożywcze, zboża, tłuszcze i oleje, kakao i przetwory z kakao, owoce i orzechy), to wskaźnik RTA poniżej 0 wystąpił w przypadku wymiany handlowej rybami i owocami morza (–0,09), owocami i orzechami (–0,32), tłuszczami i olejami (–0,12) oraz odpadami i paszami (–0,22), co wynika z dużej roli importu w zapotrzeniu surowcowym tych sektorów.

W latach 2019–2022 zmiany wskaźników relatywnej przewagi w handlu rolno-spożywczym Polski na rynku światowym przebiegały różnokierunkowo. Wskaźnik RTA wzrósł w 13 z 24 działów HS, najbardziej w przypadku pozostałych produktów roślinnych (o 0,98 pkt) oraz tłuszczów i olejów (o 0,62 pkt), a także tytoniu i wyrobów tytoniowych (o 0,24 pkt). W tym samym okresie wskaźnik ten znacząco zmniejszył się w handlu cukrami i wyrobami cukierniczymi (o 0,41 pkt), żywymi roślinami (o 0,32 pkt), nasionami i owocami oleistymi (o 0,23 pkt) oraz przetworami zbożowymi i pieczywem cukierniczym (o 0,22 pkt).

Tabela 8. Wskaźniki RTA w handlu rolno-spożywczym Polski w latach 2019–2022, według działów HS

Dział HS	2019	2020	2021	2022	Zmiana w pkt w latach		Udział danego działu w handlu rolno-spożywczym w 2022 r. (%)
					2019–2022	2021–2022	
01 Zwierzęta żywe	-1,63	-1,57	-1,43	-1,80	-0,17	-0,37	1,3
02 Mięso i podroby	1,00	1,11	1,26	1,15	0,15	-0,12	12,0
03 Ryby i owoce morza	-0,25	-0,17	-0,18	-0,09	0,16	0,09	6,4
04 Produkty mleczarskie	0,79	0,80	0,73	0,59	-0,20	-0,14	7,0
05 Pozostałe produkty zwierzęce	0,18	0,28	0,26	0,15	-0,03	-0,11	1,0
06 Żywe rośliny i kwiaty cięte	-0,65	-0,60	-0,75	-0,97	-0,32	-0,22	1,0
07 Warzywa	0,12	0,12	0,17	0,09	-0,03	-0,08	3,4
08 Owoce i orzechy	-0,34	-0,50	-0,33	-0,32	0,03	0,02	4,9
09 Kawa, herbata, przyprawy	-0,31	-0,34	-0,33	-0,23	0,08	0,10	2,5
10 Zboża	0,62	1,19	1,39	0,82	0,20	-0,58	5,4
11 Prod. młyn., stód, skrobie	0,02	0,00	0,07	-0,08	-0,10	-0,15	1,3
12 Nasiona i owoce oleiste	-0,40	-0,25	-0,28	-0,64	-0,23	-0,36	2,8
13 Ekstrakty roślinne	-1,62	-1,57	-1,45	-1,76	-0,14	-0,31	0,2
14 Pozostałe produkty roślinne	-2,59	-2,25	-1,52	-1,61	0,98	-0,09	0,1
15 Tłuszcze i oleje	-0,74	-0,74	-0,68	-0,12	0,62	0,56	5,3
16 Przetwory z mięsa i ryb	1,72	1,72	1,68	1,76	0,03	0,08	4,0
17 Cukry i wyroby cukiernicze	0,48	0,52	0,58	0,07	-0,41	-0,51	2,1
18 Kakao i przetwory z kakao	0,33	0,40	0,57	0,55	0,22	-0,02	4,9
19 Przet. zboż. i piecz. cukiernicze	1,11	0,90	0,85	0,89	-0,22	0,04	6,7
20 Przetwory z owoców i warzyw	0,43	0,39	0,45	0,43	-0,01	-0,02	4,0
21 Różne przetwory spożywcze	0,50	0,55	0,63	0,58	0,08	-0,04	5,9
22 Napoje	-0,20	-0,19	-0,06	-0,02	0,18	0,03	4,0
23 Odpady i pasze dla zwierząt	-0,34	-0,24	-0,15	-0,22	0,12	-0,07	7,4
24 Tytoń i wyroby tytoniowe	1,38	1,35	1,38	1,62	0,24	0,24	6,4
Produkty rolno-spożywcze	0,36	0,39	0,43	0,38	0,02	-0,05	100,0

Źródło: obliczenia IERiGŻ PIB na podstawie danych WITS-Comtrade (b.d.).

Do działów posiadających relatywne przewagi komparatywne w handlu w 2022 r., które to przewagi w latach 2019–2022 umocniły się, należały: mięso i podroby, zboża, przetwory z mięsa i ryb, kakao i przetwory z kakao, różne przetwory spożywcze oraz tytoń i wyroby tytoniowe. Do działów posiadających relatywne przewagi komparatywne w handlu w 2022 r., które to przewagi w analizowanym

okresie uległy jednak zmniejszeniu, należały: produkty mleczarskie, pozostałe produkty zwierzęce, warzywa, przetwory z owoców i warzyw, cukry i wyroby cukiernicze oraz przetwory zbożowe i pieczywo cukiernicze.

Wśród działów, które mimo poprawy wskaźnika RTA w latach 2019–2022 nie zdołały osiągnąć w 2022 r. minimalnych relatywnych przewag komparatywnych, znalazły się następujące grupy produktów: ryby i owoce morza, owoce i orzechy, kawa, herbata i przyprawa, pozostałe produkty roślinne, tłuszcze i oleje, napoje bezalkoholowe i alkoholowe oraz odpady i pasze dla zwierząt. Działami, w których nastąpiło pogorszenie relatywnej przewagi w handlu w analizowanym okresie, przy braku tej przewagi w całym analizowanym okresie, były: zwierzęta żywe, rośliny i kwiaty cięte, produkty młynarskie, nasiona i owoce oleiste oraz ekstrakty roślinne. Niektóre z tych działów charakteryzują się dużym udziałem importu w zaopatrzeniu surowcowym.

Ocena na podstawie wskaźnika Lafaya (LFI)

W 2022 r. spośród 24 działów HS wskaźniki LFI wyższe od 0 występowały w 8 działach (przed rokiem w dziewięciu), co oznacza, że Polska miała przewagi konkurencyjne wobec zagranicy w eksporcie tych grup produktów, utożsamiane z nadwyżką w obrotach handlowych. Na te działy przypadało 51,4% obrotów handlu rolno-spożywczego Polski. W pozostałych działach wskaźniki Lafaya były niższe od 0, a zatem w handlu tymi grupami produktów Polska nie miała przewag konkurencyjnych, utożsamianych z deficytem handlowym. W porównaniu z 2019 r. liczba działów charakteryzujących się dodatnim wskaźnikiem LFI zmniejszyła się o jeden. W 2022 r. najwyższe wskaźniki LFI charakteryzowały polski handel mięsem i podrobami (4,67), tytoniem i wyrobami tytoniowymi (2,96), przetworami z mięsa i ryb (1,97), przetworami zbożowymi i pieczywem cukierniczym (1,72), zbożami (1,45) oraz produktami mleczarskimi (1,40). W latach 2019–2022 pozycja konkurencyjna niektórych tych działów umocniła się (szczególnie w handlu zbożami oraz mięsem i podrobami, a minimalnie również w handlu produktami mleczarskimi). Niższe wartości wskaźnik Lafaya przyjmował w działach: różne przetwory spożywcze oraz przetwory z owoców i warzyw, przy czym w pierwszym z tych działów wzrósł, a w drugim nieznacznie spadł (tab. 9).

Mimo wyraźnego wzrostu wskaźników Lafaya w latach 2019–2022 nadal pozostały one ujemne w handlu takimi grupami produktów, jak: zwierzęta żywe, ryby i owoce morza, warzywa, ekstrakty roślinne, pozostałe produkty roślinne, kakao i przetwory z kakao, napoje bezalkoholowe i alkoholowe oraz odpady i pasze dla zwierząt. Polsce wciąż nie udało się uzyskać przewag konkurencyjnych w handlu tymi grupami produktów. Wśród grup produktów, które miały najslabszą pozycję konkurencyjną w 2019 r. (LFI ujemny), wyraźny spadek wartości tego wskaźnika w omawianym okresie nastąpił w przypadku pozostałych produktów zwierzęcych, żywych roślin, owoców i orzechów, kawy, herbaty i przypraw, produktów młynarskich, nasion i owoców oleistych oraz tłuszczów i olejów. W przypadku większości tych działów ujemne LFI wydają się mieć charakter trwały

(z uwagi na duże znaczenie importu w zaopatrzeniu surowcowym). Pozycja konkurencyjna w handlu zbożem była natomiast najbardziej zmienna, zwłaszcza jeśli sięgnie się do wyników z lat poprzednich (Szczepaniak i in., 2022), co było bezpośrednio związane z wahaniami jego produkcji i koniunkturą na świecie.

Tabela 9. Wskaźniki LFI w handlu rolno-spożywczym Polski w latach 2019–2022, według działów HS

Dział HS	2019	2020	2021	2022	Zmiana w pkt w latach		Udział danego działu w handlu rolno-spożywczym w 2022 r. (%)
					2019–2022	2021–2022	
01 Zwierzęta żywe	-1,48	-1,28	-1,02	-1,20	0,28	-0,18	1,3
02 Mięso i podroby	4,02	3,64	4,07	4,67	0,64	0,60	12,0
03 Ryby i owoce morza	-2,43	-2,08	-2,15	-2,17	0,26	-0,02	6,4
04 Produkty mleczarskie	1,39	1,24	1,04	1,40	0,01	0,36	7,0
05 Pozostałe produkty zwierzęce	-0,08	-0,03	-0,07	-0,09	-0,01	-0,02	1,0
06 Żywe rośliny i kwiaty cięte	-0,54	-0,49	-0,61	-0,64	-0,10	-0,03	1,0
07 Warzywa	-0,47	-0,48	-0,46	-0,35	0,12	0,11	3,4
08 Owoce i orzechy	-2,01	-2,69	-2,44	-2,13	-0,12	0,32	4,9
09 Kawa, herbata, przyprawy	-0,80	-0,85	-0,84	-1,01	-0,21	-0,17	2,5
10 Zboża	0,33	1,44	1,60	1,45	1,12	-0,16	5,4
11 Prod. młyn., słód, skrobie	-0,17	-0,17	-0,16	-0,25	-0,08	-0,09	1,3
12 Nasiona i owoce oleiste	-0,88	-0,69	-0,90	-1,32	-0,44	-0,41	2,8
13 Ekstrakty roślinne	-0,23	-0,22	-0,21	-0,21	0,02	0,00	0,2
14 Pozostałe produkty roślinne	-0,12	-0,11	-0,06	-0,10	0,03	-0,04	0,1
15 Tłuszcze i oleje	-1,47	-1,66	-2,05	-2,44	-0,98	-0,39	5,3
16 Przetwory z mięsa i ryb	2,12	2,16	2,13	1,97	-0,15	-0,16	4,0
17 Cukry i wyroby cukiernicze	0,15	0,17	0,18	-0,07	-0,22	-0,25	2,1
18 Kakao i przetwory z kakao	-0,15	-0,18	-0,10	-0,01	0,14	0,09	4,9
19 Przet. zboż. i piecz. cukiernicze	1,92	1,45	1,22	1,72	-0,21	0,49	6,7
20 Przetwory z owoców i warzyw	0,21	0,08	0,20	0,19	-0,02	-0,01	4,0
21 Różne przetwory spożywcze	0,41	0,48	0,65	0,58	0,17	-0,06	5,9
22 Napoje	-0,98	-1,12	-0,93	-0,68	0,30	0,25	4,0
23 Odpady i pasze dla zwierząt	-2,43	-2,41	-2,49	-2,26	0,18	0,23	7,4
24 Tytoń i wyroby tytoniowe	3,68	3,78	3,40	2,96	-0,72	-0,44	6,4

Źródło: obliczenia IERiGŻ PIB na podstawie danych WITS-Comtrade (b.d.).

Syntetyczna ocena na podstawie wskaźników RCA, RTA i LFI

Łączne zestawienie wartości trzech wybranych do analizy wskaźników, tj. wskaźnika ujawnionych przewag komparatywnych w eksporcie (RCA), wskaźnika relatywnych przewag w handlu (RTA) oraz wskaźnika relacji eksportowo-importowych (LFI), pozwala na syntetyczną ocenę konkurencyjności Polski w handlu produktami rolno-spożywczymi na rynku światowym. Zestawienie to umożliwia wyodrębnienie ośmiu wariantów sytuacji (tab. 10), przy czym najważniejsze są dwa warianty, w których wartości wszystkich trzech wskaźników wskazują na taką samą ocenę pozycji konkurencyjnej w handlu daną grupą produktów. Te dwie wymienione sytuacje to:

- posiadanie przez dany kraj przewag komparatywnych w handlu daną grupą produktów na rynku światowym, potwierdzone przez wskaźniki: RCA ($RCA > 1$), RTA ($RTA > 0$) oraz LFI ($LFI > 0$);
- brak przewag komparatywnych danego kraju w handlu daną grupą produktów na rynku światowym, potwierdzony przez wskaźniki: RCA ($RCA < 1$), RTA ($RTA < 0$) oraz LFI ($LFI < 0$).

Z pozostałych wariantów nie wynika jednoznaczna ocena pozycji konkurencyjnej w handlu na rynku światowym, ponieważ wyniki wskazań zastosowanych mierników są rozbieżne. Mogą one jedynie stanowić uzupełnienie analizy.

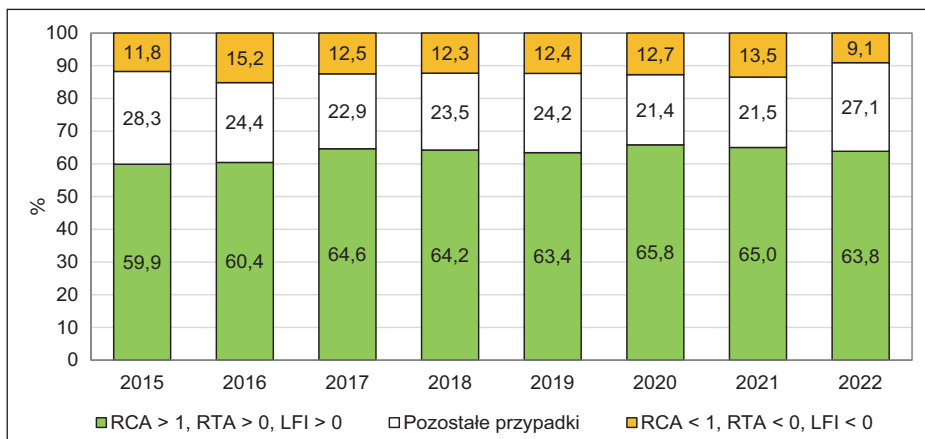
Tabela 10. Ocena pozycji konkurencyjnej w handlu na rynku światowym na podstawie wskaźników RCA, RTA i LFI

Wartość wskaźnika w danym roku				Wskaźnik RCA	
				> 1,0	< 1,0
Wskaźnik RTA	> 0	Wskaźnik LFI	> 0,0	+++	+ - +
			< 0,0	+ + -	+ - -
	< 0		> 0,0	- + +	- - +
			< 0,0	- + -	- - -

Źródło: Szczepaniak (2018).

Przeprowadzona analiza pozycji konkurencyjnej Polski w handlu rolno-spożywczym na rynku światowym, na podstawie wskaźników RCA, RTA i LFI, wykazała, że liczba działów, w których Polska miała przewagi komparatywne na rynku światowym (wynikające ze wskazań ww. trzech mierników), w latach 2019–2022 nie zmieniła się i działów takich było osiem. W 2022 r. eksport produktów tych działów stanowił 63,8% polskiego eksportu rolno-spożywczego na rynek światowy, tj. nieco mniej niż w latach 2020–2021 (65–66%), ale więcej niż w 2019 r. (63,4%). W porównaniu z 2015 r. udział produktów, w zakresie których Polska miała przewagi komparatywne na rynku światowym, w eksporcie rolno-spożywczym na ten rynek był wyższy o 3,9 pkt proc. (wykr. 6).

Wykres 6. Struktura polskiego eksportu rolno-spożywczego na rynek światowy według oceny pozycji konkurencyjnej działów w latach 2015–2022

Źródło: opracowanie IERiGŻ PIB na podstawie danych WITS-Comtrade (b.d.).

W polskim handlu rolno-spożywczym ogółem za zdecydowanie konkurencyjne w latach 2019–2022 można uznać następujące grupy produktów: mięso i podroby (dział 02), produkty mleczarskie (04), przetwory z mięsa i ryb (16), przetwory zbożowe i pieczywo cukiernicze (19), przetwory z owoców i warzyw (20), różne przetwory spożywcze (21), tytoń i wyroby tytoniowe (24). W latach 2020–2022 Polska posiadała ponadto przewagi komparatywne w handlu zbożem (10), a w latach 2019–2021 w handlu cukrami i wyrobami cukierniczymi (17). Wskazują na to wartości wszystkich trzech wskaźników (w tabeli 11 sytuacja ta została ukazana graficznie w postaci trzech plusów w każdym roku). Dobra była także pozycja konkurencyjna działów: pozostałe produkty zwierzęce (05), warzywa (07), produkty młynarskie (11), kakao i przetwory z kakao (18), chociaż w przypadku tych działów w niektórych latach wartości jednego ze wskaźników były niższe od wartości progowych. Z zestawienia poziomów analizowanych wskaźników wynika, że przewagi komparatywne poszczególnych grup produktów rolno-spożywczych na rynku światowym mają charakter względnie trwałe.

W całym analizowanym okresie polscy producenci żywności nie posiadali natomiast przewag komparatywnych w handlu na rynku światowym następującymi grupami produktów: zwierzęta żywe (01), rośliny i kwiaty cięte (06), owoce i orzechy (08), nasiona i owoce oleiste (12), ekstrakty roślinne (13), pozostałe produkty roślinne (14) oraz napoje bezalkoholowe i alkoholowe (22); podobnie w latach 2019–2021 w handlu kawą, herbatą i przyprawami (09) oraz tłuszczami i olejami zwierzęcymi lub roślinnymi (15). Świadczą o tym wartości wszystkich trzech wskaźników (w tabeli 11 przedstawiono to graficznie w postaci trzech minusów w każdym roku). Przewag komparatywnych nie mieli ponadto producenci ryb i owoców morza (03) oraz odpadów i pasz dla zwierząt (23). W tych działach odnotowywano zadowalające wartości tylko pojedynczych wskaźników. Pozycję konkurencyjną tych działów uznać więc można za słabą.

**Tabela 11. Ocena pozycji konkurencyjnej Polski
w światowym handlu rolno-spożywczym,
na podstawie wskaźników RCA, RTA i LFI
w latach 2019–2022, według działów HS**

Dział HS	2019	2020	2021	2022	Zmiana w pkt w latach	
					2019–2022	2021–2022
01 Zwierzęta żywe	---	---	---	---	↓↑↓	↓↓↓
02 Mięso i podroby	+++	+++	+++	+++	↓↑↑	↓↑↑
03 Ryby i owoce morza	+--	+--	+--	+--	↑↑↑	↑↑↓
04 Produkty mleczarskie	+++	+++	+++	+++	↓↑↑	↓↑↑
05 Pozostałe produkty zwierzęce	++-	++-	++-	++-	↓↓↓	↓↓↓
06 Żywe rośliny i kwiaty cięte	---	---	---	---	↓↓↓	↓↓↓
07 Warzywa	++-	++-	++-	++-	↓↑↑	↓↑↑
08 Owoce i orzechy	---	---	---	---	↑↑↓	↑↑↑
09 Kawa, herbata, przyprawy	---	---	---	+--	↑↑↓	↑↑↓
10 Zboża	-++	+++	+++	+++	↑↑↑	↑↓↓
11 Prod. młyn., stód, skrobie	++-	++-	++-	+--	↑↓↓	↑↓↓
12 Nasiona i owoce oleiste	---	---	---	---	↓↓↓	↓↓↓
13 Ekstrakty roślinne	---	---	---	---	↓↑↑	↓↑↑
14 Pozostałe produkty roślinne	---	---	---	---	↑↑↑	↑↓↓
15 Tłuszcze i oleje	---	---	---	+--	↑↑↓	↑↑↓
16 Przetwory z mięsa i ryb	+++	+++	+++	+++	↑↑↓	↑↑↓
17 Cukry i wyroby cukiernicze	+++	+++	+++	++-	↓↓↓	↓↓↓
18 Kakao i przetwory z kakao	++-	++-	++-	++-	↑↑↑	↓↑↑
19 Przet. zboż. i piecz. cukiernicze	+++	+++	+++	+++	↑↓↓	↑↑↑
20 Przetwory z owoców i warzyw	+++	+++	+++	+++	↓↓↓	↓↓↓
21 Różne przetwory spożywcze	+++	+++	+++	+++	↑↑↑	↑↓↓
22 Napoje	---	---	---	---	↑↑↑	↑↑↑
23 Odpady i pasze dla zwierząt	+--	+--	+--	+--	↑↑↑	↑↓↑
24 Tytoń i wyroby tytoniowe	+++	+++	+++	+++	↑↑↓	↑↑↓

Uwaga: plusy bądź minusy w poszczególnych polach tabeli odpowiadają wskaźnikom w przedstawionej kolejności, legenda jak do wykresu 6.

Źródło: opracowanie IERiGŻ PIB na podstawie danych WITS-Comtrade (b.d.).

Analiza zmian wskaźników w latach 2019–2022 (przedostatnia kolumna tabeli 11) umożliwi z kolei zwrócenie uwagi na dwie sytuacje. Pierwsza z nich dotyczy działów, które przez niemal cały czas utrzymywały swoje przewagi komparatywne w handlu na rynku światowym i w przypadku których odnotowano poprawę przynajmniej dwóch z trzech wskaźników (mięso i podroby,

zboża, przetwory z mięsa i ryb, różne przetwory spożywcze, tytoń i wyroby tytoniowe). Na tych kierunkach z pewnością należy w dalszym ciągu opierać wymianę handlową. Druga sytuacja dotyczy działów, które na ogół nie posiadały w tym okresie przewag komparatywnych, ale w których nastąpił wzrost wartości większości analizowanych wskaźników (ryby i owoce morza, owoce i warzywa, kawa, herbata i przyprawy, pozostałe produkty roślinne, tłuszcze i oleje, napoje bezalkoholowe i alkoholowe, odpady i pasze dla zwierząt). Można oczekiwać w przyszłości poprawy pozycji konkurencyjnych tych działów.

Podsumowanie

W latach 2019–2022 znacząco zmieniły się uwarunkowania prowadzenia handlu zagranicznego w sektorze rolno-spożywczym, o czym zadecydowało wystąpienie Wielkiej Brytanii z UE oraz społeczno-gospodarcze skutki pandemii COVID-19 i wojny w Ukrainie. Rok 2022 upłynął przede wszystkim pod znakiem dużej niestabilności na światowych rynkach surowców rolnych i energetycznych, co było konsekwencją inwazji Rosji na Ukrainę. Już przed wybuchem wojny ceny artykułów rolnych były wysokie, a działania wojenne dodatkowo rozchwiały sytuację na rynkach rolnych. Spadek podaży produktów rolnych spowodował napiętą sytuację w bilansach rynkowych w wielu regionach świata oraz dynamiczny wzrost cen, który wzmacniał silne impulsy inflacyjne w światowej, unijnej i krajowej gospodarce. Ponadto sankcje nałożone na Rosję i Białoruś w następstwie wojny w Ukrainie skutkowały spadkiem podaży surowców energetycznych oraz gwałtownym wzrostem cen ropy naftowej i gazu ziemnego, a w konsekwencji energii elektrycznej. Wpłynęło to negatywnie na rynek środków do produkcji rolnej, a w szczególności nawozów, a także na ceny paliw. Wyraźnie wzrosły też koszty ponoszone przez producentów z sektora przetwórstwa spożywczego.

Mimo tych niekorzystnych uwarunkowań zewnętrznych rok 2022 był rekordowy pod względem wartości polskiego handlu rolno-spożywczego. Wpływy z eksportu wyniosły 47,6 mld EUR i były o 26,7% wyższe niż w 2021 roku. Wartość importu wyniosła 32,1 mld EUR, co w porównaniu z rokiem poprzednim oznacza wzrost o 28,6%. Rekordowa była też nadwyżka – osiągnęła poziom 15,5 mld EUR, tj. o 3,0 mld EUR więcej niż w 2021 r. i aż o 5,0 mld EUR więcej niż przed pandemią (2019 r.). Tak imponujące wzrosty wartości obrotów to jednak w głównej mierze efekt bardzo wysokich cen transakcyjnych, które były konsekwencją rekordowych cen surowców rolnych i produktów żywnościowych na międzynarodowych giełdach. Wolumen obrotów wykazywał bowiem tylko niewielki wzrost, co było uwarunkowane potencjałem produkcyjnym polskiego rolnictwa i przemysłu spożywczego, które przetwarzają również importowane surowce i półfabrykaty. W 2022 r. wolumen polskiego eksportu żywności i zwierząt żywych (sekcja 0 klasyfikacji SITC, obejmująca 82% polskiego eksportu rolno-spożywczego) był o zaledwie 3,1% większy niż rok wcześniej.

Pozycja konkurencyjna Polski w handlu produktami rolno-spożywczymi na rynku światowym, oceniana na podstawie wybranych wskaźników konkurencyjności, była zróżnicowana w układzie towarowym. Jednocześnie z przeprowadzonej analizy wynika, że w latach 2019–2022 w wielu grupach produktów nastąpiła znacząca poprawa notowań poszczególnych wskaźników, co umożliwiło polskim producentom żywności umocnienie już wcześniej zdobytych przewag komparatywnych na rynkach zagranicznych. Liczba działów, w których Polska miała przewagi komparatywne na rynku światowym nie zmieniła się i nadal było ich osiem. W 2022 r. eksport produktów tych działów stanowił 63,8% polskiego eksportu rolno-spożywczego na rynek światowy, tj. nieco mniej niż w latach 2020–2021 (65–66%), ale więcej niż w 2019 r. (63,4%). W całym analizowanym okresie polscy producenci żywności mieli trwałe przewagi komparatywne na rynku światowym w handlu takimi produktami, jak: mięso i podroby, produkty mleczarskie, przetwory z mięsa i ryb, przetwory zbożowe i pieczywo cukiernicze, przetwory z owoców i warzyw, różne przetwory spożywcze oraz tytoń i wyroby tytoniowe. W latach 2020–2022 Polska posiadała ponadto przewagi komparatywne w handlu zbożem, a w latach 2019–2021 w handlu cukrami i wyrobami cukierniczymi.

Bardzo dobre wyniki handlu zagranicznego oraz dalsza, chociaż nieco wolniejsza, poprawa wskaźników konkurencyjności w latach 2019–2022 świadczą o wzroście specjalizacji eksportowej sektora rolno-spożywczego oraz rosnącej jego międzynarodowej konkurencyjności. Nie ulega jednak wątpliwości, że nadejdą trudne czasy dla sektora rolno-spożywczego. I nie chodzi tylko o to, że utrzymanie konkurencyjności polskiego eksportu rolno-spożywczego wymagać będzie nowych strategii konkurencji i nowych instrumentów konkurowania, a wszystkie działania dostosowawcze pociągają za sobą dodatkowe koszty. Przede wszystkim chodzi o niestabilną sytuację geopolityczną i ogólnogospodarczą na świecie, która determinuje zmiany zachodzące na arenie międzynarodowej i wpływa na przemiany strukturalne i zachowania uczestników rynków krajowych.

Bibliografia

- Agencja Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa (ARiMR). (b.d.). Stawki płatności bezpośrednich za rok 2022. Pobrane 14 kwietnia 2023 z <https://www.gov.pl/web/arimr/stawki-platnosci-bezposrednich-za-rok-2022>
- Ambroziak, Ł. i Szczepaniak, I. (2013). *Monitoring i ocena konkurencyjności polskich producentów żywności (4). Pozycja konkurencyjna*. Program Wieloletni 2011–2014, 74. IERiGŻ PIB. [http://www.ierigz.waw.pl/publikacje/%20raporty-programu-wieloletniego-2011-2014/14926,0,3,0,nr-74-monitoring-i-ocena-konkurencyjnoscipolskich-producentow-zywnosci-\(4\)-pozycja-konkurencyjna.html](http://www.ierigz.waw.pl/publikacje/%20raporty-programu-wieloletniego-2011-2014/14926,0,3,0,nr-74-monitoring-i-ocena-konkurencyjnoscipolskich-producentow-zywnosci-(4)-pozycja-konkurencyjna.html)
- Balassa, B. (1965). Trade Liberalisation and “Revealed” Comparative Advantage. *The Manchester School*, 33(2), 99–123.

- Begg, D., Fischer, S. i Dornbusch, R. (1998). *Ekonomia*. Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne.
- Czyżewski, A. i Poczta-Wajda, A. (2011). *Polityka rolna w warunkach globalizacji: doświadczenia GATT/WTO*. Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne.
- European Commission [EC]. (2014). EU-Ukraine Deep and Comprehensive Free Trade Area. <https://trade.ec.europa.eu/access-to-markets/en/content/eu-ukraine-deep-and-comprehensive-free-trade-area>
- European Commission [EC]. (2022). European Commission to establish Solidarity Lanes to help Ukraine export agricultural goods. https://transport.ec.europa.eu/news/european-commission-establish-solidarity-lanes-help-ukraine-export-agricultural-goods-2022-05-12_en
- Eurostat. (b.d.-a), Euro/ECU exchange rates – annual data. Pobrane 14 kwietnia 2023 z https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/ert_bil_eur_a/default/table?lang=en
- Eurostat. (b.d.-b). Database by themes. International trade. International trade in goods – detailed data. Pobrane 28 kwietnia 2023 z <https://ec.europa.eu/eurostat/web/main/data/database>
- Eurostat. (b.d.-c). Population and population change statistics. Pobrane 18 kwietnia 2023 z https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Population_and_population_change_statistics
- Fischer, C., i Schornberg, S. (2007). Assessing the competitiveness situation of EU food and drink manufacturing industries: An index-based approach. *Agric-business*, 23(4), 473–495. <https://doi.org/10.1002/agr.20139>
- Food and Agriculture Organization of the United Nations (FAO). (2022). Food Outlook – Biannual Report on Global Food Markets: November 2022. <https://reliefweb.int/report/world/food-outlook-biannual-report-global-food-markets-november-2022>
- Food and Agriculture Organization of the United Nations (FAO). (b.d.). Food Price Index. Pobrane 17 kwietnia 2023 z <https://www.fao.org/worldfoodsituation/foodpricesindex/en/>
- Główny Urząd Statystyczny (GUS). (2023a). *Biuletyn Statystyczny* (nr 2). <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/inne-opracowania/informacje-o-sytuacji-spoleczno-gospodarczej/biuletyn-statystyczny-nr-22023,4,135.html>
- Hamulczuk, M. i Stańko, S. (2011). Istota prognozowania na podstawie szeregów czasowych. W: S. Grudkowska, M. Hamulczuk, K. Hertel, C. Klimkowski i S. Stańko, *Prognozowanie cen surowców rolnych z wykorzystaniem modeli szeregów czasowych* (M. Hamulczuk, red., s. 11–33). Program Wieloletni 2011–2014, 10. IERiGŻ PIB. <http://www.ierigz.waw.pl/publikacje/raporty-programu-wieloletniego-2011-2014/4259,18,3,0,1337174289.html>
- International Monetary Fund (IMF). (2023). World Economic Outlook. A Rocky Recovery. April 2023. <https://www.imf.org/en/Publications/WEO/Issues/2023/04/11/world-economic-outlook-april-2023>

- Kowalczyk, S. (2010). Agrobiznes w warunkach kryzysu globalnego. W: A. Grzelak i A. Sapa (red.), *Agroekonomia w warunkach rynkowych. Problemy i wyzwania* (s. 29–45). Zeszyty Naukowe, 150. Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego w Poznaniu.
- Krajowy Ośrodek Wsparcia Rolnictwa (KOWR) (b.d.). Biuletyn Informacji Publicznej KOWR. Fundusze Promocji: Administrowanie funduszami promocji produktów rolno-spożywczych. Pobrane 14 kwietnia 2023 z <https://www.gov.pl/web/kowr/fundusze-promocji>
- Lafay, G. (1992). The Measurement of Revealed Comparative Advantages. W: M.G. Dagenais i P.A. Muet (Eds.), *International Trade Modelling*. Chapman & Hill.
- Luderer, B., Nollau, V. i Vettters, K. (2010). Mathematical Formulas for Economists. *Springer*. <https://doi.org/10.1007/978-3-642-04079-5>
- Misala, J. (2005). *Wymiana międzynarodowa i gospodarka światowa. Teoria i mechanizmy funkcjonowania*. Oficyna Wydawnicza Szkoły Głównej Handlowej w Warszawie.
- Misala, J. (2011). *Międzynarodowa konkurencyjność gospodarki narodowej*. Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne.
- Narodowy Bank Polski (NBP). (b.d.). Archiwum kursów średnich – tabela A. Pobrane 13 kwietnia 2023 z <https://nbp.pl/statystyka-i-sprawozdawczosc/kursy/archiwum-tabela-a-csv-xls/>
- Pawlak, K. i Kita, K. (2014). Skutki potencjalnej liberalizacji handlu rolnego dla sektora rolno-żywnościowego Wspólnoty Gospodarczej Państw Afryki Zachodniej (ECOWAS). *Journal of Agribusiness and Rural Development*, 32(2), 111–122. <http://www1.up.poznan.pl/jard/index.php/jard/article/view/367>
- Pawlak, K. i Poczta, W. (2020). Konkurencyjność rolnictwa polskiego w kontekście globalizacji i integracji gospodarczej – potencjał i pozycja konkurencyjna. *Zagadnienia Ekonomiki Rolnej / Problems of Agricultural Economics*, 365(4), 86–107. <https://doi.org/10.30858/zer/130541>
- Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2022/870 z dnia 30 maja 2022 r. w sprawie środków tymczasowej liberalizacji handlu będących uzupełnieniem koncesji handlowych mających zastosowanie do ukraińskich produktów na podstawie Układu o stowarzyszeniu między Unią Europejską i Europejską Wspólnotą Energii Atomowej oraz ich państwami członkowskimi, z jednej strony, a Ukrainą, z drugiej strony. L 152 z dnia 03.06.2022.
- Rymarczyk, J. (1996). *Handel zagraniczny. Organizacja i technika*. Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne.
- Szajner, P. (2009). *Perspektywy eksportu polskich produktów mleczarskich w zmieniających się uwarunkowaniach*. Studia i Monografie, 146. IERiGŻ PIB.
- Szczepaniak, I. (2014). System „konkurencyjność” – wybrane aspekty teoretyczne i empiryczne. W: I. Szczepaniak (red.), *Monitoring i ocena konkurencyjności polskich producentów żywności (5) Synteza* (s. 9–24). Program Wieloletni

- 2011–2014, 115. IERiGŻ PIB. [http://www.ierigz.waw.pl/%20publikacje/raporty-programu-wieloletniego-2011-2014/18439,18,3,0,nr-115-monitoring-i-ocena-konkurencyjnosc-polskich-producentow-zywnosci-\(5\)-synteza.html](http://www.ierigz.waw.pl/%20publikacje/raporty-programu-wieloletniego-2011-2014/18439,18,3,0,nr-115-monitoring-i-ocena-konkurencyjnosc-polskich-producentow-zywnosci-(5)-synteza.html)
- Szczepaniak, I. (2017). Przewagi komparatywne w polskim handlu produktami rolno-spożywczymi. W: I. Szczepaniak (red.), *Konkurencyjność polskich producentów żywności i jej determinanty (3)* (s. 45–80). Monografie Programu Wieloletniego 2015–2019, 67. IERiGŻ PIB. <https://doi.org/10.30858/pw/9788376587097.2>
- Szczepaniak, I. (2018). Pozycja konkurencyjna Polski w handlu zagranicznym produktami rolno-spożywczymi na wybranych rynkach. W: I. Szczepaniak (red.), *Konkurencyjność polskich producentów żywności i jej determinanty (4)* (s. 9–43). Monografie Programu Wieloletniego 2015–2019, 86. IERiGŻ PIB. [http://www.ierigz.waw.pl/publikacje/publikacje-programu-wieloletniego-2015-2019/23103,13,3,0,nr-86-konkurencyjnosc-polskich-producentow-zywnosci-i-jej-determinanty-\(4\).html](http://www.ierigz.waw.pl/publikacje/publikacje-programu-wieloletniego-2015-2019/23103,13,3,0,nr-86-konkurencyjnosc-polskich-producentow-zywnosci-i-jej-determinanty-(4).html)
- Szczepaniak, I., Ambroziak, Ł. i Szajner, P. (2022). Handel zagraniczny i międzynarodowa konkurencyjność polskiego sektora rolno-spożywczego. W: M. Podstawka i A. Wrzochalska (red.), *Ocena sytuacji ekonomiczno-produkcyjnej rolnictwa i gospodarki żywnościowej w 2021 roku w warunkach pandemii na tle lat poprzednich* (s. 321–356). IERiGŻ PIB.
- World Bank (WB). (2023a). Global Economic Prospects. Pobrane 12 kwietnia 2023 z <https://openknowledge.worldbank.org/server/api/core/bitstreams/254aba87-dfeb-5b5c-b00a-727d04ade275/content>
- World Bank (WB). (2023b). GNI per capita, PPP (current international \$). Pobrane 30 kwietnia 2023 z <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GNP.PCAP.PP.CD?view=chart>
- World Integrated Trade Solution (WITS-Comtrade). (b.d.). Advanced query. Trade data (UN Comtrade). Pobrane 2 czerwca 2023 z <https://wits.worldbank.org/WITS/WITS/Restricted/Login.aspx>

ISBN 978-83-7658-940-4

9 788376 589404 >